

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

LVI

2019

OMAGIU ACADEMICIANULUI
ALEXANDRU ZUB

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ALEXANDRU ZUB
(n. 12.10.1934, Vârfu Câmpului, jud. Botoșani)

Academician,
director onorific al Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tomul LVI, 2019

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU ZUB

SUMAR

<i>Alexandru Zub – 85 (Gheorghe Cliveti)</i>	1
<i>Omagiu academicianului Alexandru Zub, la împlinirea vârstei de 85 de ani</i> <i>(Dumitru Vitcu)</i>	9

STUDII ȘI ARTICOLE

EVUL DE MIJLOC

ALEXANDRU SIMON, <i>A doua venire a lui Mehmed al II-lea în Moldova în anul 1476</i>	23
CRISTIAN ANTIM BOBICESCU, <i>Considerații preliminare cu privire la raporturile lui Luca Stroici cu Jan Zamoyski</i>	33
CĂTĂLINA CHELCU, <i>Iconomia bisericească, unul dintre temeiurile justiției penale în Moldova</i>	43

DEMOGRAFII ȘI EPIDEMII

SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Scrisori din vremea ciumei</i>	63
SILVIU VĂCARU, <i>Armenii în statisticile oficiale ale Moldovei (1820–1832)</i>	77

LA VREMURI NOI

DUMITRU VITCU, <i>Regulamentul Organic al Moldovei. Geneză, orizont politic, conținut și semnificații</i>	87
PAUL E. MICHELSON, <i>The Modern History of Romania in Five Postage Stamps (or Key Turning Points in Modern Romanian History)</i>	115

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVI, 2019, p. I–X, 1–410

ACTORII MODERNITĂȚII NOASTRE

ANDREI-OCTAVIAN VITCU, <i>Un profil antreprenorial din Moldova epocii regulamentare: Anastasie Bașotă</i>	129
GHEORGHE-FLORIN ȘTIRBĂȚ, „Cel mai talentat membru al grupului Vernescu”: Alexandru Enacovici și activitatea sa politică (1888–1891)	137
DANIELA BALAN, <i>Opoziție și putere la cumpăna dintre secole. Cazul lui Alexandru Marghiloman</i>	163

ÎN UMBRA MARILOR VESTIGII

PETRONEL ZAHARIUC, <i>O lumină în hotarul Iașilor – mănăstirea Aron Vodă</i> ..	209
LAURENȚIU RĂDVAN, MIHAI ANATOLII CIOBANU, <i>1807, un an și trei planuri pentru Iași: al orașului, al curții și palatului domnesc</i>	247

NOI ȘI LUMEA

REMUS TANASĂ, <i>În căutarea revoluției: Mazzini și românii</i>	275
DINU BALAN, <i>Campania militară a României în Bulgaria și pacea de la București (1913) în presa românească. Studiu de caz: cotidianul „Adevărul”</i>	291
BOGDAN SCHIPOR, <i>1940: sfârșitul Letoniei, sfârșitul unor misiuni diplomatice. Grigore Niculescu-Buzești și Ludvigs Ekis în fața drumului spre casă</i>	305
PAUL NISTOR, <i>Pași către apropierea româno-americană. Anul 1961 și vizita în SUA a delegației economice românești, conduse de vicepremierul Alexandru Moghioroș</i>	315
DANIEL FILIP-AFLOAREI, <i>Relații româno-polone la începutul regimului Jaruzelski (1981–1983)</i>	329

TRECUTUL ÎN DISPUTĂ

ANDI MIHALACHE, <i>Pentru o istorie socială a privirii: adnotări la dosarul de poliție al lui Nicolae Iorga</i>	343
MARIAN HARIUC, <i>Ecouri interne ale disputelor istoriografice româno-maghiare din anii '60</i>	367

DOCUMENTA

NICOLETA STAN-ȚURCANU, <i>Un mănunchi de scrisori adresate de Dimitrie A. Sturdza lui Titu Maiorescu</i>	379
--	-----

RECENZII

- ADRIAN DOLGHI, ALINA FELEA, *Românii și etniile conlocuitoare din Basarabia în istoriografie, surse istorico-etnografice și cartografice (1812–1918). Culegere de studii*, Chișinău, Institutul Patrimoniului Cultural, 2018, 264 p. (Cătălina Chelcu) 383
- Eroinele României Mari. Destine din linia întâi*, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, 486 p. (Cătălina Mihalache) 384
- CAROL IANCU, *Alexandre Safran et les Juifs de Roumanie durant l'instauration du communisme. Documents inédits des archives diplomatiques américaines et britanniques (1944–1948)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 562 p.; *Alexandru Șafran și evreii din România în timpul instaurării comunismului. Documente inedite din arhivele diplomatice americane și britanice 1944–1948*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018 (Gheorghe Cliveti) 386
- EMANUELA COSTANTINI, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom, 2019, 256 p. (Marius Chelcu) 388

REVISTA REVISTELOR

- „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal „Regina Maria” Iași, I, 2019, 186 p. (Sorin Grigoruță) 391

VIATA ȘTIINȚIFICĂ

- Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2018* (Mihai-Cristian Amărieuței, Bogdan-Alexandru Schipor) 393

IN MEMORIAM

- Un prieten al românilor, un prețuitor al culturii noastre – Max Demeter Peyfuss (2 august 1944 – 13 aprilie 2019)* (Stoica Lascu) 405

- ABREVIERI** 409

YEARBOOK OF THE “A. D. XENOPOL” INSTITUTE OF HISTORY

Tome LVI, 2019

HOMAGE TO ACADEMICIAN ALEXANDRU ZUB

CONTENTS

<i>Alexandru Zub – 85 (Gheorghe Cliveti) .....</i>	1
<i>Homage to Academician Alexandru Zub, at his 85th anniversary (Dumitru Vitcu) ....</i>	9

STUDIES AND ARTICLES

THE MIDDLE AGES

ALEXANDRU SIMON, <i>The Second Arrival of Mehmed II to Moldavia in 1476 ...</i>	23
CRISTIAN ANTIM BOBICESCU, <i>Preliminary Considerations concerning the Relations between Luca Stroici and Jan Zamoyski .....</i>	33
CĂTĂLINA CHELCU, <i>Ecclesiastical oikonomia – One of the Grounds of Criminal Justice in Moldavia .....</i>	43

DEMOGRAPHY AND EPIDEMICS

SORIN GRIGORUȚĂ, <i>Letters from the Time of Plague .....</i>	63
SILVIU VĂCARU, <i>The Armenians in Official Statistics of Moldavia (1820–1832) ..</i>	77

FOR NEW TIMES

DUMITRU VITCU, <i>The Organic Statute of Moldavia. Genesis, Political Horizon, Content and Meanings .....</i>	87
PAUL E. MICHELSON, <i>The Modern History of Romania in Five Postage Stamps (or Key Turning Points in Modern Romanian History) .....</i>	115

ACTORS OF OUR MODERNITY

ANDREI-OCTAVIAN VITCU, <i>An Entrepreneurial Profile in Moldavia during the Regulations Period: Anastasie Bașotă .....</i>	129
--	-----

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVI, 2019, p. I–X, 1–410

GHEORGHE-FLORIN ȘTIRBĂȚ, <i>“The Most Talented Member of the Vernescu Group”: Alexandru Enacovici and His Political Activity (1888–1891)</i>	137
DANIELA BALAN, <i>Opposition and Power at the Turning Point between Century. The Case of Alexandru Marghiloman</i>	163

IN THE SHADOW OF THE GREAT VESTIGES

PETRONEL ZAHARIUC, <i>A Light at the Border of Iași – the Aron Vodă Monastery</i>	209
LAURENȚIU RĂDVAN, MIHAI ANATOLII CIOBANU, <i>1807, One Year and Three Plans for Iași: of the City, the Residence and the Palace of the Prince</i>	247

US AND THE WORLD

REMUS TANASĂ, <i>In Search of the Revolution: Mazzini and the Romanians</i>	275
DINU BALAN, <i>Romania’s Military Campaign in Bulgaria and the Bucharest Peace (1913) in the Romanian Press. Case Study: the “Adevărul” Newspaper</i>	291
BOGDAN SCHIPOR, <i>1940: The End of Latvia, the End of Several Diplomatic Missions. Grigore Niculescu-Buzești, and Ludvigs Ekis Facing the Road Home</i> ...	305
PAUL NISTOR, <i>Steps Towards the Romanian-American Closeness. The Year 1961 and the Visit to the USA of the Romanian Economic Delegation, Led by Deputy Prime Minister Alexandru Moghioroș</i>	315
DANIEL FILIP-AFLOAREI, <i>Romanian-Polish Relations at the Beginning of the Jaruzelski’s Regime (1981–1983)</i>	329

THE PAST IN DISPUTE

ANDI MIHALACHE, <i>For a Social History of the Look: Annotations to the Police File of Nicolae Iorga</i>	343
MARIAN HARIUC, <i>Internal Echoes of the Romanian-Hungarian Historiographic Disputes of the 1960s</i>	367

DOCUMENTA

NICOLETA STAN-ȚURCANU, <i>A Bunch of Letters Addressed by Dimitrie A. Sturdza to Titu Maiorescu</i>	379
---	-----

BOOK REVIEWS	383
JOURNALS REVIEWS	391
SCIENTIFIC LIFE	393
IN MEMORIAM	405
ABBREVIATIONS	409

ALEXANDRU ZUB – 85

La trecerea-i, cu seninătate, de șaptesprezece lustri de viață, omului și cărturarului Alexandru Zub i se binecuvin frumoase cuvinte, de caldă și sinceră omagiere¹. Numele său „s-a așezat” temeinic pe o *operă* rotunjită, cu sârg și rară vocație de studios, de la articole la monografii și sinteze, toate interconectate tematic și nu survenite aleatoriu, după posibilități sau cerințe ocazionale, spre „a lungi” o listă de publicații cotate „punctualicește”. Nu întâmplător, de câteva bune decenii Alexandru Zub și-a tot apropiat, mai ales la momente aniversative, după o specială cutumă academică, elogi din partea contemporanilor². I-au fost elogiata opera de iluminat cărturar, prestația la catedra universitară, survenită dureros de târziu, din motive străine lumii libere, fervoarea cu care s-a dedicat „adevărului înainte de toate”³. S-a și ajuns la a fi invocată aproape ritualic strânsa

¹ Ioan-Aurel Pop, *Alexandru Zub – schiță de portret*, în Alexandru Zub, *Scriseri istorice*, vol. I, *Sinteza istoriografică*, ediție îngrijită de Gheorghe Cliveti, București, Editura Academiei Române, 2019, p. XI-XV; vezi și Gheorghe Cliveti, *Alexandru Zub – omul și opera*, studiu introductiv la Alexandru Zub, *op. cit.*, vol. I, p. XVII-XXV (vezi și Alexandru Zub, *op. cit.*, vol. II, *Istorici și teme istoriografice*, aceeași ediție, ambele volume apărând în seria *Cărți de căpătâi*, XVII și XVIII, la Editura Academiei Române).

² *Frumoasă înălțare de cuvinte – academicianului Alexandru Zub*, volum editat de Gheorghe Cliveti, Iași, Editura PIM, 2014.

³ Leonid Boicu, *Alexandru Zub – 60!*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, coordonatori Gabriel Bădărău, Leonid Boicu și Lucian Nastasă, Iași, 1994, p. 1-6; Corneliu Ștefanache, *Un posibil portret (subiectiv, poate și sentimental, alcătuit din câteva amintiri)*, în vol. cit., p. 7-9; Pavel Chihaiia, *O conștiință contemporană: Al. Zub*, în vol. cit., p. 11-12; Pompiliu Teodor, *Personalitatea istoricului*, în vol. cit., p. 13-21; Mihai-Dinu Gheorghiu, *Un „personaj”: Al. Zub*, în vol. cit., p. 23-24; Dan Berindei, *Alexandru Zub la 60 de ani*, în *MSȘIA*, s. IV, t. XIX, 1994, p. 157; Paul Michelson, *The Triumph of the Idea*, în vol. *Reflections on the Impact of the French Revolution*, by Alexandru Zub, Iași/Oxford/Portland, 2000, p. 7-15; Gh. Platon, *Alexandru Zub, un istoric de aleasă ținută*, în vol. *Istorie și societate în spațiul est-carpatic (secolele XIII-XX). Omagiu profesorului Alexandru Zub*, coordonatori Dumitru Ivănescu și Marius Chelcu, Iași, Editura Junimea, 2005, p. 11-12; Dumitru Ivănescu, *Un om, o operă, o instituție*, în vol. cit., p. 13-17; Ovidiu Pecican, *Un spirit civic viu, neliniștit și responsabil*, în vol. cit., p. 19-20; Victor Spinei, *Laudatio Magistrului Alexandru Zub*, în *AM*, XXVII, 2004, p. 371-374; idem, *Ars historiae: Alexandru Zub la 75 de ani*, în *RI*, s.n., XX, 2009, 5-6, p. 576-579; Alexandru-Florin Platon, *In honorem Alexandru Zub*, în vol. cit., p. 21-23; idem, *Profesorul Alexandru Zub, membru al Academiei Române*, în vol. *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub – Omagiu*, ed. Gh. Cliveti, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 107-110; Liviu Antonesei, *Pe urmele cărturarului, pe urmele cărturarilor*, în vol. *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, de Alexandru Zub, București, Institutul Cultural Român, 2005, p. V-XVII; Gheorghe Cliveti, *La magnificence intellectuelle*, în vol. *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, ediderunt Victor Spinei et Gheorghe Cliveti, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2009, p. 67-76 (în română, cu titlul *Alexandru Zub la a 75-a aniversare*, în vol. *Frumoasă înălțare de cuvinte...*, p. 209-218, text asimilat și studiului introductiv la cele două volume de *Scriseri istorice* ale lui Alexandru Zub); Eugen Simion, *Alexandru Zub*, în vol. *Clio în oglindiri de sine*, p. 75-78; Valeriu D. Cotea, *Urmas al lui Iorga și Pârvan*, în vol. cit., p. 79; Ana Blandiana, *Istoric și subiect al istoriei*, în vol. cit., p. 81 și urm.; Romulus Rusan, *Veșnic tânăr, într-o istorie tridimensională*, în vol. cit., p. 83 și urm.; Dumitru Vitcu, *Lecția de viață a unui eminent contemporan*, în vol. cit., p. 91-102; Ștefan Lemny, *Lecția istoricului*, în vol. cit., p. 103-106; Carol Iancu, *Alexandru Zub, un istorien humaniste*, în

conexiune între viața sa de om și împlinirile sale intelectuale. Vocația pentru studiul istoriei a celui din nou celebrat⁴, la o vârstă pe care fizionomia sa și vioiciunea gândirii sunt încă departe de a i-o trăda, a fost pusă sub semnul unei predestinări întârțite până și de locul nașterii sale⁵, în nord-estul țării actuale, unde, copil fiind, a văzut și a suferit cele mai injuste schimbări de granițe din întreaga noastră istorie și de unde a luat calea învățaturii ca pe o datorie sacră de îndeplinit. I-a fost dat tânărului Alexandru Zub să fie nu numai un eminent studios, ci și un ardent militant în numele respectului adevărului despre trecutul național. Pentru impulsul de a vedea sub auspiciile unui atare adevăr comemorarea lui Ștefan cel Mare din 1957, a plătit cu cel mai mare preț, privarea de libertate. În viața personală, anii de reclusiune i-au rămas ca o amintire dureroasă. A înțeles să depășească greul împas biografic prin a se dedica exemplar, aproape ibsenian, solitar și de aceea cu deplină reușită, studiului istoriei, mai ales la dimensiunea culturală a acestuia. S-a afirmat ca nume de prim plan al literelor românești. A căpătat chipul de om iluminat de știința cărții cum l-au văzut nu puțini dintre semenii săi. Dan Hăulică și-l amintea „pe cel care era una din gloriile Facultății de la Iași, de Istorie și Filologie, pe Alexandru Zub, care, pornit la drum, ca Eminescu altădată, ca să celebreze la Putna mari amintiri ale ființei istorice românești, a avut de pățimit, din această pricină, ani grei de temniță”⁶. Nicolae Steinhardt i-a remarcat „calitățile morale și intelectuale, ca și cariera universitară [...], forța nativă neobișnuită (poate că nu știți că aparține unei familii de țărani săraci, cu șase copii!), chiar și «fasonul» lui de lord englez”⁷. Mai din apropierea operei, Eugen Simion a omagiat „un eminent teoretician al istoriei și un analist de marcă al fenomenului cultural în care intră, bineînțeles, și ideologia literară și istoriografia propriu-zisă”⁸.

Recent, Ioan-Aurel Pop l-a „portretizat” ca „simbol al istoriei istoriografiei românești”, cu aleasă vocație și înalt merit de „istoric al ideilor și al culturii”, de „investigator al marilor curente literare și culturale”, de „biograf al istoricilor de marcă”, de „intelectual de anvergură europeană preocupat constant de starea scrisului istoric și de raportarea istoricilor la pulsul Cetății”⁹.

vol. cit., p. 85–90; Mihai Dorin, *Ordine și sens. Câteva reflecții cu privire la discursul istoric zubian*, în vol. cit., p. 129–140; Lucian Vasiliu, *Cărturarul, rezistentul...*, în vol. cit., p. 111 și urm.; Cassian Maria Spiridon, *Alexandru Zub și istoriografia convorbiristă*, în vol. cit., p. 113–122; Sorin Antohi, *Alexandru Zub: fuziunea vieții cu opera*, în vol. cit., p. 123–127; Gică Manole, *Alexandru Zub – instituție culturală națională*, în vol. cit., p. 141–143; Florin Cîntic, *Interior screen*, în *Frumoasă înălțare de cuvinte*, p. 304–307; Nicolae Crețu, *Acad. Alexandru Zub – 80: „solitudinea” activă a istoricului*, în „Ziarul de Iași”, 14 octombrie 2014, p. 7A; Damian Hurezeanu, *Sărbătoarea nesărbătoritului*, în „Cultura”, 18 decembrie 2014 etc.

⁴ *Istoria ca lectură a lumii; Istorie și societate în spațiul est-carpatic; Historia sub specie aeternitatis; Clio în oglindiri de sine* – volume omagiale la împlinirea vârstei de, respectiv, 60 de ani, de 70 de ani, de 75 de ani și de 80 de ani.

⁵ În *Cuvântul de răspuns* la Discursul de recepție al lui Alexandru Zub la Academia Română, Camil Mureșanu i-a remarcat „însemnele” locului nașterii: „Ați văzut lumina zilei lângă apele încă firave ale Siretului, în locuri de întretăiere ale unor amintiri istorice. Mai în sus, pe râu, Bălinești, cu vechea ctitorie a lui Tăutul, logofătul. Înspre partea cealaltă, Ipotești, lui Eminescu, iar dincoace de pragul Bucovinei, silueta zveltă a Dragomirnei, preludând înspre apus panteonului artistic și istoric al cucerniciei eroice românități medievale din Țara de Sus” (Academician Camil Mureșanu, *Cuvânt de răspuns* la Academician Alexandru Zub, *Discurs istoric și ego-istorie*, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 25 și urm.).

⁶ Dan Hăulică, *Inteligența – har și îndatorire*, în „Caiete de la Putna”, I, 2008, 1, *Tradiție spirituală românească și deschidere spre universal*, Putna, 18–20 august 2007, p. 27.

⁷ N. Steinhardt în interviuri și corespondență, ediție îngrijită de Florian Roatiș, Baia Mare, Editura Helvetica, 2001, p. 51 și urm.

⁸ Eugen Simion, *Alexandru Zub*, în „Ziua”, 31 ianuarie 2009.

⁹ Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, în loc. cit., p. XI.

Cu certitudine, viața și opera lui Alexandru Zub ar putea da conținut unei ample *biobibliografii*, comparabilă cu cele pe care el însuși le-a realizat în privința marilor săi înaintași: M. Kogălniceanu¹⁰, A. D. Xenopol¹¹, V. Pârvan¹². Opera, impresionantă, suscită exegeza ale cărei coordonate, corespunzătoare temelor mari „atacate” de autor, au și fost trasate de doi dintre intimii săi congeneri, Pompiliu Teodor¹³ și Leonid Boicu¹⁴. Cât despre datele sale biografice, acestea „au curs în două mari ape”, despărțite de anul 1989. Absolvent al Școlii Pedagogice din Șendriceni, în 1953, licențiat în Istorie la Universitatea „Al. I. Cuza”, în 1957, a vădit reale înclinații pentru cercetarea de specialitate și Catedră. A fost, în anii 1957–1958, cercetător la Institutul de Istorie și Filologie, Filiala Academiei Române din Iași. După anii grei, 1958–1964, de detenție la Jilava, Gherla și Balta Brăilei, centre de sinistră rezonanță ale „gulagului” românesc, a activat, până în anul 1968, ca bibliograf la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. În „lumea rafturilor de cărți” și-a însușit la cea mai înaltă cotă rigorile lecturii și ale studiului sistematic, angajate atât pentru obiective imediate, cât și pe termen lung, fapt vădit între timp și de arta cu care și-a aranjat cabinetul de lucru, martor fidel al etapelor și împlinirilor operei savante. Orientarea spre studii înalte, angajarea programului de doctorat sub coordonarea profesorului Dimitrie Berlescu, mentorul școlii ieșene de istorie modernă, l-au recomandat pentru revenirea, în anul 1968, pe postul de cercetător la Institutul devenit de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, unitate academică de care s-a atașat atât de mult, încât prestigiul acesteia a ajuns să se identifice sensibil cu cel al numelui său de istoric. Timp de aproape un deceniu, până în anul 1976, a produs instrumente de lucru, *biobibliografii*, și a elaborat *monografii*, de cea mai înaltă ținută științifică. Anul 1974, cu monografiile monumentale *Mihail Kogălniceanu istoric* și *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului*, s-a înscris ca *an Zub*, de referință pentru întreaga istoriografie română. Succesul încă tânărului istoric, pe atunci, a fost uriaș, motiv pentru care nu i s-au putut bloca, din cauza „problemelor de dosar personal”, contactele academice externe, accesul la o bursă Humboldt, în anii 1977–1978. Frecventarea unor renumite centre istoriografice din Occident, participarea la Congrese internaționale de Științe Istorice (București, în 1980, Stuttgart, în 1985) l-au marcat profund, realizând progresele extraordinare făcute de cercetările de specialitate sub raport conceptual și metodologic. Anii '80 ai secolului trecut au înregistrat, pentru activitatea sa, pași decisivi spre sinteza de istorie a istoriografiei române. Nu mai puțin, au înregistrat căutări pentru lărgirea orizontului cultural al studiului de specialitate, în condițiile când „ideologi de partid și de stat comunist” făceau mare caz despre necesitatea „frontului istoriografic românesc”, cu menirea „manualului unic de istorie națională”. În acele condiții, înainte de „schimbarea de regim” din 1989, o comunicare cu titlul *Timp și eschatologie în istorie*, susținută de Alexandru Zub la Institutul „A. D. Xenopol”, a produs literalmente senzație asupra auditorilor, ca probă de magnificență intelectuală.

Evenimentele din decembrie 1989 și implicațiile lor imediate l-au aflat într-o postură excepțională. Era cărturarul prin excelență, istoricul cu operă exemplară atât

¹⁰ Alexandru Zub, *Mihail Kogălniceanu. 1817–1891. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1971.

¹¹ Idem, *A. D. Xenopol. 1847–1920. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1973.

¹² Idem, *Vasile Pârvan. 1882–1927. Biobibliografie*, București, Editura Enciclopedică Română, Editura Militară, 1975.

¹³ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, în loc. cit.

¹⁴ Leonid Boicu, *op. cit.*, în loc. cit.

prin deschiderile tematice, cât și prin valoarea sau acuratețea discursului. Se vedea solicitat ca reper moral autoritar pentru noul curs al realităților din țara noastră, cu revenirea la viață a valorilor democrației și ale statului de drept. Mai de fiecare dată a răspuns cu promptitudine și deplin convingător, invocând „lecțiile istoriei”, pentru lămurirea imperativelor timpurilor noi, detașat de spirit vindicativ din cauza nedreptăților ce le-a suferit sub regimul comunist. A înțeles să-și etaleze o vocație pe care mult timp a fost nevoit să și-o înfrâneze, aceea de editorialist, publicând într-un ritm alert articole în cotidiene locale și naționale, pe teme ținând de transformări social-politice, de drepturi istorice asupra Basarabiei și Bucovinei de Nord. În fiecare articol, în fiecare conferință publică, în numeroase interviuri difuzate pe canale media, istoricul se vedea din nou, precum în anii tinereții, încercat de spirit militant. Și-a făcut un fervent *credo* din valorile societății civile, simțindu-se solidar cu cei care au suportat rigorile regimului totalitar. Recunoașteri de merite, sub auspicii deosebite, nu l-au putut ocoli. S-a regăsit între membrii fondatori ai Asociației Foștilor Deținuți Politici din România. A primit, în anul 2000, Ordinul Național „Steaua României” în grad de Mare Ofițer. Republica Ungară i-a acordat medalia Eroul Libertății, cu ocazia semicentenarului Revoluției din 1956. I-au fost decernate, la 11 decembrie 2008, Crucea Casei Regale a României; la 23 octombrie 2009, titlul de *Professor emeritus* al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; la 1 octombrie 2014, premiul *Opera Omnia* al Uniunii Scriitorilor din România, Filiala Iași; la 21 octombrie 2014, *Crucea moldavă*, din partea Mitropoliei Moldovei și Bucovinei etc.

Împliniri deosebite, cu frumoase recunoașteri de merite, au privit activitatea sa profesională. La chiar începutul anului 1990 și-a asumat responsabilitățile de director al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”. Eventul s-a completat cu titularizarea sa pe post de profesor la Facultatea de Istorie, Universitatea „Al. I. Cuza”, unde, până în anul 2001, avea să țină cursurile *Curenți și idei în istoriografia actuală și Tradiție și modernitate în societatea românească*, după al căror grad de receptare s-au validat adeseori înclinațiile studenților pentru lectură sau cercetare istorică. Atuurile de *spiritus rector* pentru reconsiderările tematice, conceptuale și metodologice ale istoriografiei noastre l-au îndrituit, o dată în plus, la a se vedea membru corespondent al Academiei Române, din anul 2004 membru titular al celui mai înalt for științific și cultural al țării, deținând după 2005 și demnitatea de președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie. Unor asemenea titluri li s-au alăturat cele de membru corespondent al Südosteuropa-Gesellschaft din München, de director de studii la École des Hautes Études din Paris, de *doctor honoris causa* al unor universități, de membru în diverse asociații profesionale (Comisia de Istoriografie, sub egida Comitetului Internațional de Științe Istorice, Asociația Istoricilor Europeni, Societatea Internațională pentru Studiul Timpului, Board of Eminent Scholars in History, Académie Internationale de Droit Lingvistique), precum și distincția de Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres. Toate acestea i-au confirmat locul în clubul de elită al intelectualității contemporane. Și-a intensificat contactele cu centrele de dezbateri culturale din țară și străinătate, prin participări active la Congresele Internaționale de Științe Istorice din anii 1990 și 2000, prin inițieri și coordonări de diverse comitete ori colegii de redacție ale unor prestigioase publicații. Inițierea și prezidarea Fundației Academice „A. D. Xenopol”, cu revista „Xenopoliana”, au putut căpăta, din perspectiva respectivelor contacte, semnificații deosebite. Așa cum au putut căpăta și din perspectiva situării sale la pupitrul reorchestrării școlii ieșene de istorie, și nu numai a acesteia.

Opera, întinsă și densă tematic, s-a încărcat constant de valențe deopotrivă științifice și literare. Fiecare carte, fiecare articol și-au aflat locul parcă dinainte stabilit într-un grandios ansamblu bibliografic. În realizarea acestuia, autorul a căutat și a reușit să fie

atât arhitect, cât și constructor, regizor, altfel spus, al propriei sale deveniri profesionale. Din textul primelor cărți răzbate aspirația autorului spre a le cuprinde sub o tot mai largă cupolă de edificiu istoriografic, pentru ca textul cărților „de mai târziu” să respire plenar convingerea sa despre o atare cuprindere. Autorul s-a insinuat mereu și subtil într-un cicerone pentru lectura propriului său text. De unde și înlesnirea constatării că textul a rezultat dintr-o intensă lectură sau explorare de sine a autorului, ca deschidere spre „lectura lumii”. Or, gradul de înlesnire a unei atare constatări se știe că reflectă, direct proporțional, cota de originalitate a textului (*i.e.* a operei). Siguranța cunoștințelor, susținută de un travaliu de documentare neobișnuit de acerb și de bine organizat, a făcut ca o primă „serie” de cărți să vadă „lumina tiparului” într-un ritm impresionant, poate unic, raportat la unitatea de timp, de numai câțiva ani (1971–1976). *Biobibliografiile* unor nume mari ale istoriografiei române s-au constituit în culminații ale unui anumit gen de publicații științifice. Cele trei strălucite „exerciții documentologice”¹⁵ continuă să fie deosebit de utile cercetătorilor de specialitate, mai ales că toate, împreună, oferă temeuri solide pentru orice încercare de istorie a istoriografiei române. Dintre *monografii*, cea mai mare, la propriu și la figurat, *Mihail Kogălniceanu istoric*, a reprezentat, cum semnala Pompiliu Teodor, prima întreprindere de gen istoriografic „în care concepția și metoda la care a apelat autorul erau acordate la canoanele unei discipline cultivate, chiar în planul culturii istorice europene, cu destulă timiditate și care deopotrivă în istoriografia română se afla la începuturile ei”¹⁶. Printr-o asemenea carte a fost probată exemplaritatea demersului doctoral, rolul de piatră unghiulară ce revine acestuia în construcția unei opere de istoric autentic. Studiul monografic consacrat *istoricului* Kogălniceanu a urmat *biobibliografiei* și s-a completat, ca într-un „triptic”¹⁷, cu un studiu scontat a releva, în dreptul aceluiași Kogălniceanu, rolul de *fondator al României moderne*¹⁸, tot și toate spre a fi subliniate rosturile adânci ale istoriografiei la înțelegerea unei anumite epoci, animată de actele „făuritorilor de istorie”, dar și de comentariul înalt calificat asupra acestora. A fost fixat astfel axul central pentru încercarea sintezei istoriografice, ale cărei valențe intelectuale și-au aflat expresia clară în cărțile *Vasile Pârvan. Efigia cărturarului și Junimea. Implicații istoriografice*. Pentru sinteză, reconstituirile factuale, acribios operate, aveau să conteze, desigur, ca nivel primar de analiză, prin comparație cu înălțimea explorării ideilor, luminoasa personalitate a lui V. Pârvan și opera acestuia permițând interogații de natură axiologică asupra menirii istoriografiei, a misiunii istoricului de vocație.

Sinteza istoriografică a fost realizată nu neapărat sub titluri generale. Spre titluri precum *De la istoria critică la criticism, Istorie și istorici în România interbelică* au condus aproape de la sinea lor teme speciale de studiu. Sinteza apare, la întinderea întregii opere zubiene, înțeleasă ca efort sau încercare de punere în lumină a ceea ce a putut fi esențial pentru „înălțuirea detaliilor”. Analiza a fost întreprinsă constant în perspectiva sintezei. Pentru Alexandru Zub, sinteza a semnatificat o asiduă și seniorială căutare de *Historia integra*. În fiecare carte a sa a urmat adagiul conform căruia pentru oricare moment de sinteză este nevoie de un mereu nemărginit timp de analiză. Aproape că nu poate fi întâlnită o pagină, dintre atât de multe câte a scris, sub titluri de cărți sau de articole, unde să nu se poată constata prioritatea acordată *recuperării* adevărului

¹⁵ Pompiliu Teodor, *op. cit.*, în loc. cit., p. 15.

¹⁶ *Ibidem*, p. 14.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Alexandru Zub, *M. Kogălniceanu, un fondateur de la Roumanie moderne*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.

„despre cele trecute”, nu prin reconstituiri factuale reductibile axiologic la sinea lor ca într-o captivitate a mediocrității, ci prin dense *interogații*, până la a fi scrutată *finalitatea* însăși a *istoriei* suscitante, peste toate, de *integrarea* înțelesurilor lumii, cu inexorabile presupuneri *identitare*. În tendința-i constantă de „a se lucra pe sine”, modelând astfel lumea, istoria s-a definit dintotdeauna ca *sinteză*, mai mult, aprecia V. Pârvan, decât arta, știința, filosofia și religia. *Istoriografia*, numită și istoria istoriei, a etalat ea însăși, la nivelul de sus al recuperării și interpretării faptelor trecutului, vocația sintezei. Este ceea ce Alexandru Zub a căutat să demonstreze din perspectiva istoriografiei române. Și-a luat drept punct de sprijin adevărul că, pentru a nu fi sufocată de constrângerile decurgând din triumghiul *Ethos. Logos. Pathos*, substanța scrisului istoric a ilustrat „continua extensiune a Logosului, a veracității în dauna Ethosului abuziv și a Pathosului deformant”¹⁹. Străbătute de un atare adevăr, cărțile *A scrie și a face istorie – istoriografia română postpașoptistă*, *Biruit-au gândul – note despre istorismul românesc* au lămurit reperele pentru sinteza de istorie a istoriografiei române moderne. Angajarea istoricilor de *scrierea și facerea istoriei* a orientat *istorismul românesc*, justificându-i-se, sub înseși „comandamentele epocii”, înclinațiile militante. Timp de aproape două decenii, de la revoluția pașoptistă la implicațiile Junimii, militantismul național nu s-a exprimat prevalent alături de rigorile recursului critic la datele trecutului, el având să și subziste în procesul de elaborare a sintezei de istoria românilor. Prin monumentală *Istorie a Românilor din Dacia Traiană* de A. D. Xenopol, prin scrierile acestuia de filosofie și teoria istoriei, a fost atinsă de istoriografia română „vârsta sintezei”²⁰. „Momentul Xenopol” s-a relevat, la înălțimea semnificațiilor sale, în orizontul unor mari dezbateri din mediul istoriografic românesc, suscitade și de progresele „școlii critice”, care, prin „triada” I. Bogdan, D. Onciul și N. Iorga, aveau să se racordeze la direcția inaugurată de G. Monod cu a sa *Revue historique. De la istoria critică la criticism* a însemnat traseul cel mai ascendent cunoscut de istoriografia română, până când N. Iorga avea să-și atragă el însuși „replii” pe tema metodei și a bazelor documentare din partea și mai pretins exigentei „triade” C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu și G. Brătianu. Cartea, redând, conform titlului ei, un asemenea traseu, și cea relativă la *Istorie și istorici în România interbelică* au culminat sinteza zubiană, văzută, e drept, de L. Boicu, „într-o suită inelară: cronicari, pașoptiști, «Junimea», școala critică, noua școală, iar între ele numeroase studii și articole liante”²¹.

Întreaga operă se plasează în orizontul *sintezei* istoriografice, cu registru tematic congruent și intensă „țesătură” de idei sau noțiuni. Nu toate părțile subsumabile sintezei au presupus nivelul cel mai înalt de studiu, unul evident pentru partea acoperind „secolul de aur” al istoriografiei române moderne, de la M. Kogălniceanu²² la N. Iorga²³. În privința cronicarilor, a lui Miron Costin și a lui Dimitrie Cantemir²⁴, a Școlii Ardelene și a perioadei preromantice, ca și în cea a perioadei de după 1940, au fost operate incursiuni analitice, însă nu și suficient de dense, de strâns legate tematic, încât să răspundă cerințelor unui amplu demers unitar. Studii, articole și eseuri recente privind experiențele

¹⁹ Leonid Boicu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 2.

²⁰ Alexandru Zub, *L'Historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A. D. Xenopol*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

²¹ Leonid Boicu, *op. cit.*, în loc. cit., p. 2.

²² Alexandru Zub, *M. Kogălniceanu. Studii și note istoriografice*, București/Brăila, Editura Academiei Române/Editura Istros, 2017.

²³ Idem, *N. Iorga. Studii și note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, 2012.

²⁴ Idem, *Cantemiriana. Eseuri, note de lectură*, Brăila, Editura Istros, 2014.

istoriografice sub regimuri dictatoriale, mai ales sub cel comunist, deschiderile tematice de după 1989, apropiie constant întrunirea amintitelor cerințe. Ar putea fi astfel încununat cel mai susținut efort de analiză și de sinteză asupra istoriografiei române, demarat, nu prin pură întâmplare, cam pe când disciplina a fost recunoscută ca program distinct de cercetare și ridicată la rang de curs universitar, onorat la Cluj-Napoca de Pompiliu Teodor, la Iași de Vasile Cristian, la București, întâi, din perspectiva literaturii comparate, de Alexandru Duțu, apoi, cu înclinații cumva speculative, de Lucian Boia. Relaxarea efortului de sinteză istoriografică după 1989 s-a datorat și descinderilor lui Alexandru Zub în *agora*. A servit de veritabil oracol pentru problemele reconstrucției societății democratice, până când și-a estompat elanul de militant civic, sub impresia adjudecării direcțiilor de opinii de „profesioniști” exponențiind un soi de mercenariat mediatic. S-a văzut solicitat de mereu noi responsabilități profesionale. Cursurile universitare și rolul de director de Institut de cercetare i-au impus frecvente reconsiderări de perspectivă asupra devenirii efortului de sinteză, cu presupunerea *empiriei* și *meditației*. Discursul i s-a încărcat și mai mult de valențe literare, de performanțe stilistice, constituindu-se într-o observație severă față de mai noile tendințe ale istoriei literaturii, poate prea consumată de redarea procesului criticii de gen, până la a îndepărta istoriografia din vizorul ce i-l fixaseră Eugen Lovinescu și George Călinescu. Prin relevarea interferențelor istoriografico-literare, Alexandru Zub a ilustrat în spațiul intelectual românesc rolul avut pe un plan mai general de Benedetto Croce. Prin felul de a gândi sinteza istoriografică, efortul cărturarului român s-a înscris în perspectiva deschisă de Henri Berr și consacrată de faimoasa *Ecole d'Annales*. De pe culmile operei, autorului i-a intrat mai adânc în fire să mediteze asupra condiției istoricului, aceea de istorie devenită om. Cartea *De la istoria critică la criticism* o începuse cu un pasaj de text ce ar putea servi de *motto* exegezei asupra întregii sale opere: „Clio se contemplă tot mai stăruitor în oglindă. Situându-se în prelungirea istoriei «reale», ca emanație, parte componentă și conștiință de sine a acesteia, istoriografia simte o nevoie sporită de a-și obiectiva devenirea în timp. Ea își construiește propria istorie, nu din slăbiciune narcisiacă, ci fiindcă această istorie ține de rostul ei intim”²⁵.

Exercițiul meditativ pe tema strânsei presupuneri, evidențiate și de Pierre Chaunu din perspectiva „gândirii colective”, între istoria „reală” și istoria istoriei sau istoriografie s-a amplificat mult, la Alexandru Zub, de mai bine de două decenii. „Seria” de cărți *Cunoaștere de sine și integrare, Istorie și finalitate, În orizontul istoriei, Discurs istoric și tranziție, Clio sub semnul interogației – idei, sugestii, figuri* ar putea îndreptăți constatarea că după o primă etapă, situată sub semnul elaborării de instrumente de lucru și studii monografice, după o a doua mare etapă definită de efortul de sinteză istoriografică, opera zubiană străbate mai nou etapa meditației autorului asupra înțelesurilor de fond sau subtile ale istoriei, precum și asupra menirii istoricului, a interferării subiectivității istoricului cu devenirea obiectului istoriei. Nelipsită de temei, o atare constatare suportă însă anevoios amendamentul că nu prea pot fi stabilite etape cu demarcații temporale precise în realizarea operei. În cea din urmă etapă, spre exemplu, a exercițiului prevalent meditativ, nu au lipsit demersuri analitice, coordonări de volume „tematice”. Reflecții asupra tripticei ipostazieri *istorie – istoriografie – istoric* au însoțit și luminat întregul curs al operei. Ele doar s-au amplificat, cu inerent iz nostalgic, pe măsura acumulării de autor a experiențelor de viață, predispunându-l la „a se oglindi”, ca istoric inspirat de Clio, în albia propriei deveniri intelectuale. În discursul de recepție la Academia

²⁵ Alexandru Zub, *De la istoria critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX*, București, Editura Academiei, 1985, p. 7.

Română a optat, nu întâmplător, pentru reflecții de *ego-istorie*: „Subiectivitatea nu e o carență, un handicap, ci o însușire ce se cuvine luată ca un dat ontologic [...]. Istoricii de vocație nu au ezitat să se prezinte pe ei înșiși, adesea, ca «teme» de studiu, în vechime, ca și în timpurile mai noi [...]. Discursul despre sine al istoricului rămâne o temă mereu deschisă, al cărei statut epistemic necesită încă analize și nuanțe [...]. Conștient de situație, istoricul caută să-și obțină autonomia, dreptul de a emite un discurs personal, în acord cu viziunea sa despre lume și cu datele extrase din examenul materiei. Ego-istoria îl ajută să obiectiveze propria situație”²⁶.

Asemenea reflecții, extrase dintr-un discurs magistral, recomandă lectura de sine a istoricilor ca punct epicentric pentru „lectura lumii”. Este ceea ce în cazul autorului lor, cu privire la viața și împlinirile sale intelectuale, se justifică din plin, la moment de înaltă și fericită omagiere. În raza omagierii stăruie, cu întreagă binemeritare, omul și cărturarul Alexandru Zub sau, spiritualizând, un exemplar apostolat al lucrării cuvântului în lume.

Gheorghe Cliveti

---

²⁶ Idem, *Discurs istoric și ego-istorie*, p. 13, 24.

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU ZUB, LA ÎMPLINIREA VÂRSTEI DE 85 DE ANI

Figură emblematică sau reper inconfundabil al istoriografiei, științei și culturii românești din ultimele cinci decenii și mai bine, Alexandru Zub se impune în fața contemporanilor săi, dar și a urmașilor, printr-un traiect biografic sustras normalității, nelipsit de dramatism, reliefând o foarte timpurie conștiință a propriei meniri, o dăruire către „sfânta muncă” (în expresie vlahuțiană), o proiecție a programului clar definit *à la long* și, nu în ultimul rând, o energie sau capacitate de efort, dublată de înțelepciune și răbdare, de curaj și verticalitate morală, de spirit de sacrificiu și noblețe sufletească, menite, parcă, a-l singulariza printre pământeni. Asemenea virtuți, cărora le pot fi adăugate multe altele, consemnate fie și lapidar în cuprinsul numeroaselor referințe biobibliografice de cei care au avut șansa ori privilegiul de a zăbovi în preajmă-i, de-a lungul anilor până la zi, mă îndreptățesc, cred, să afirm – utilizând fericita expresie a unui celebru înaintaș – că Alexandru Zub este „una din acele naturi alese ce greu încap câte două, alături, în un veac”. Am citat, desigur, din alocuțiunea academică a marelui istoric A. D. Xenopol, închinată celui căruia îi lua locul în forumul științific și cultural suprem al țării, în 1895, Mihail Kogălniceanu, doi clasici, cărora, deloc întâmplător, cărturarul de azi le-a dedicat ani de muncă și viață, materializați, precum se va vedea, în autentice monumente istoriografice și biobibliografice.

Vlăstar al unei familii de simpli, dar vrednici, gospodari din satul Maghera, aparținător comunei Vârfu Câmpului, județul Botoșani, cu ascendență maramureșeană, după mamă, și bucovineană, după tată, Alexandru Zub a avut parte – alături de ceilalți nouă frați și surori, mai mari ori mai mici – de o copilărie marcată de grele încercări, specifice vremurilor de război, dar și celor imediat următoare, când o secetă cumplită s-a abătut asupra țării, amplificându-i și agravându-i rănila provocate de urgia mondială.

Au fost ani în șir – își va reaminti, cu evidentă încărcătură nostalgică fostul copil – când a trebuit ca eu și frații mei să ne purtăm sarcinile; asta însemna sapa, secera și alte instrumente de lucru, la fel merindele, pentru a traversa o lungă țarină și a regăsi mica noastră fâșie de pământ dobândită la împrumut. Ucenicia noastră trebuia să se facă într-o lume sătească, în care asemenea obligații ne reveneau în mod natural¹.

Dincolo de asumarea timpurie și, desigur, *naturală*, a unor îndatoriri familiale și gospodărești proprii copilului de la țară, se cuvine să remarcăm, în confesiunile sale târzii, simplitatea, chiar ariditatea mediului în care a crescut și a deprins normele fundamentale ale (supra)viețuirii: nu în proximitatea cărților și/sau a locurilor de joacă, ci în mijlocul acareturilor, al uneltelor sau instrumentelor agricole și, desigur, al oamenilor

---

¹ Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi, *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 19.

comunității, mai puțin dispuși a înțelege rostul școlii dincolo de ciclul primar, eventual și gimnazial, de aceea și reticenți în a-și „înstrăina” copiii, spre a urma studii medii ori superioare. Gesturile recuperatoare, în acest sens, aparțineau îndeobște învățătorului sau preotului satului, personaje care – urmând o frumoasă și generoasă tradiție interbelică – vegheau adesea la promovarea valorilor și la cultivarea aspirațiilor educaționale mai înalte în rândul copiilor cu potențial intelectual, dar lipsiți de mijloacele materiale care să le și susțină.

Astfel s-a întâmplat și cu școlarul Alexandru Zub, în destinul căruia un rol benefic, recunoscut și mărturisit ca atare, l-a avut preotul local venit din Basarabia, Eugen Grigorescu, om cu „certă vocație de ctitor”, mustind de talente artistice, organizatorice și educative, puse toate, cu exemplară devoțiune, în slujba întregii comunități. În ipostaza de profesor de religie al școlii, a știut să se facă iubit de copii, identificând și cultivând talente sau precocități în/din rândul lor prin căi și mijloace apropiate, deopotrivă, misiunii sale sacerdotale, ca și celei instructiv-educative.

Despre haina de ministrant cu care preotul l-a împodobit, ca și despre rolul încredințat pe durata oficeriei liturghiilor, gesturi ce i-au atras în rândul obștei apelativul de *popa cel mic*, junele școlar, ajuns la vârsta senectuții, avea să noteze:

[...] a fost o experiență ce m-a marcat, firește, nu atât ca propensiune mistică, ci mai ales în sensul înțelegerii ritualului care structurează viața unei comunități. Mi-a devenit clar ceva din dimensiunile intime ale acelui spectacol ce se repeta ciclic în comună și la care eu căutam să devin parte.

Iar rostul acelui spectacol, compus din ritualuri extrase din spiritualitatea mediului în care văzuse lumina zilei, era menit a organiza și disciplina viața: „O existență cu rânduiești precise, dar care era în același timp deschis inițiativei, creației, filosofia omului simplu întâlnindu-se acolo cu *philosophia perennis* [...]”².

Rolul preotului a fost însă și mai mare în destinul viitorului cărturar și istoric, întrucât a fost cel care, după îndelungi și susținute discuții cu capul familiei, de regulă mai conservator decât partenerul de viață („mama dispunea de o mai bună intuiție a lucrurilor, încât i-a încurajat pe toți să-și ia zborul”), a izbutit să-l înduplece să-și lase copilul a merge *mai departe* la școală, desigur, nu doar în sens geografic. Și cum preferințele educaționale obișnuite în lumea satelor de atunci erau încă circumscrise celor două modele locale, învățătorul și preotul, opțiunea comună a celor implicați în luarea deciziei avea să fie Școala Normală din Șendriceni, instituție nu prea veche (fondată în anul 1919), dar extrem de utilă și de atractivă pentru copiii familiilor mai puțin înstărite din acea parte a țării.

Situată nu departe de casa părintească – la circa 10 km distanță, străbătând drumul împădurit – în imediata vecinătate a orașului Dorohoi, școala, „de tip rousseauist”, își selecta cu sporită și motivată exigență elevii, oferind burse de întreținere copiilor săraci, dar și o instrucție polivalentă, menită a dezvolta și consolida aptitudini multiple, necesare, deopotrivă, viitorului dascăl, ca și bunului gospodar. Mediul era propice pentru formarea unui anumit tip de om – rememora, târziu, fostul normalist; omul trăitor în strânsă relație cu realitățile din jur și trebuind să participe programatic la gestionarea și îmbunătățirea mediului: „Eram chiar în natură, atât de mult în natură, încât trebuia să ne asigurăm proviziile singuri, lucrând pământul, grădina și făcând toate muncile necesare

² *Ibidem*, p. 22–23.

unei gospodării”. Imaginea pastorală, sau idilică, desprinsă din secvența memorialistică de cititorul, poate, mai grăbit, este însă mult temperată spre finalul confesiunii: la Șendriceni, „am avut din plin parte de viața austeră, sărăcăcioasă. Au fost ani întregi în care nu ajungeai să te satureai vreodată la masă, ani în care cantina suedeză încerca să umple cât de cât această carență alimentară continuă [...]”³.

Mult mai importantă și mai consistentă hrană, pentru *normalistul* Alexandru Zub, avea să fie, însă, cea spirituală, asigurată în școală de un colectiv didactic strălucit, în frunte cu vrednicul director Constantin Iancu (aflat și la originea fondării instituției), care știuse să identifice cu măiestrie colaboratori de valoare, să încurajeze, să instituie și să mențină ordinea necesară într-un asemenea locaș. Nu puțini dintre colaboratorii săi erau dascăli „de eminentă condiție”, epurați din motive politice specifice începutului „democrației populare” și trimiși în „surghiun” la Șendriceni, unde au continuat să-și practice meseria cu aceeași neostoită pasiune și dăruire în procesul anevoios de formare și modelare a caracterelor. Între aceștia, fostul elev îi amintește, recunoscător, fără a-i și ierarhiza valoric, pe Alexandru Ostafi (pedagogie-psihologie), Arcadie Luță (matematică), Ioan Sârcu (geografie), Măzăreanu (chimie), Petru Scripcă, suplinind uneori de folcloristul și teologul Dumitru Furtună (limba română), Constantin Mârț (psihologie), Constantin Radinschi (desen), V. Dumbravă (muzică) și, nu în ultimul rând, desigur, pe renumitul profesor de istorie Gheorghe Romândașu, căruia i-a și datorat în bună măsură, după absolvirea Școlii Normale, opțiunea pentru... muza Clio.

Cu toții – exceptându-l pe director și pe institutorul școlii de aplicație, care locuiau în școală – făceau naveta de la Dorohoi, unde cumulați sau aveau norma de bază la unul din cele două Licee Teoretice existente (de Băieți și, respectiv, de Fete) și unde însumi am avut privilegiul de a-i cunoaște pe cei mai mulți dintre ei, din ipostaza de elev, beneficiind din plin de harul, competența și dăruirea profesională a fiecăruia, în limitele unei exigențe ale cărei binefaceri aveam să le înțeleg mai târziu, cu sporită obiectivitate și recunoștință.

Nu trebuie însă uitat că valoarea unui maestru – profesorul, în cazul de față – este dată, sau asigurată, și de calitatea materialului uman utilizat în procesul instructiv-educativ. Or, elevul Alexandru Zub s-a impus din start ca autentic model de râvnă asiduă, capacitate de asimilare ieșită din comun, disciplină și organizare de rezonanță „cazonă”, însușiri ce i-au atras nu doar aprecierile superlative din partea dascălilor, ci și prețuirea, uimirea, poate și invidia colegilor. Doi dintre aceștia, pe care aveam să-i întâlnesc peste ani activând ca învățători în satul meu natal, vorbeau despre fostul lor coleg ca despre un devorator al cărților, un „extraterestru”, ale cărui notițe și însemnări de la orele de clasă, ca și conspectele sau notele sale de lectură – extrem de îngrijite și de sistematice – erau mereu disputate și solicitate de *normaliștii* mai comozi, mai zglobii și, cu siguranță, mai puțin dispuși la asemenea travaliu preparandial.

Faptul avea să fie reconfirmat memorialistic, fără falsă modestie, și de împricinat, care nu și-a ascuns *hobby-ul* intelectual major, sfidând orice alte ispite specifice vârstei adolescente:

Am ajuns la un moment dat – spunea „devoratorul”, mândru de propria-i ispravă – să citesc până spre zori, cu o lampă, deoarece uzina școlii își înceta activitatea la zece. După aceea oră, mă retrăgeam cu un felinar sau cu o lampă fumegândă și citeam, conspectând, adesea până se iveau zorile. Iar acest lucru se întâmpla nu pentru a împlini obligații de lectură, ci mai cu seamă pentru ceea ce voiam să fac mai departe⁴.

³ *Ibidem*, p. 26.

⁴ *Ibidem*, p. 33.

Rolul formativ al lecturilor, în egală măsură și recuperator pentru copiii proveniți din mediul rural, acolo unde, de obicei, doar *Biblia* și *Noul Testament* alcătuiau întreaga bibliotecă a bunului gospodar, a fost conștientizat, așadar, de timpuriu și asumat ca pasiune statornică, cu impactul firesc pentru viață și carieră, sau pentru carieră și viață, cele două repere suprapunându-se perfect în acest caz. Iar opțiunea pentru studiul istoriei – dincolo de farmecul specific al orelor consacrate disciplinei, asigurat de prestația dascălului Romândașu – i-a fost stimulată, în bună și recunoscută măsură, de aceleași obsesive și sisifice preocupări. Lecturile, mărturisirea Alexandru Zub, „m-au făcut să înțeleg că istoria îți oferă orizontul cel mai larg de integrare a aventurii omului în timp și în spațiu, sugerându-ți că este profitabil să te apropii de un asemenea domeniu, să te formezi în el și să încerci a-l practica”⁵.

Cu toate acestea, decizia de a urma o facultate de istorie, după absolvirea cu maximă strălucire a Școlii Normale, când, probabil, părinții îl vor fi așteptat pe junele învățător să se întoarcă la școala unde deprinsese primele slove, de astă dată la catedră, n-a fost și spontană. Unele indicii ale revenirii la matcă, precum organizarea, de către elevul încă normalist, a unei formațiuni corale complexe în satul natal, le va fi hrănit iluziile în acest sens. Și totuși, dorința sa lăuntrică de a merge mai departe și de a-și continua studiile la nivel superior, prin chivernisirea optimă a propriilor mijloace și justa lor raportare la totalitatea circumstanțelor existente, avea să prevaleze.

Beneficiar al diplomei de merit, tânărul absolvent avea dreptul, potrivit legislației în vigoare, să se înscrie la oricare facultate ar fi dorit, fără a participa la concursul de admitere. Or, asemenea privilegiu, conjugat cu influențe, opțiuni sau consilii „externe”, l-a deturnat, pentru foarte scurtă vreme, de la direcția prestabilită a științelor umaniste (ezitând între Istorie și Filologie), către științele exacte, mai precis spre chimie, după ce refuzase categoric a urma medicina, cum îi sugerase unul dintre foștii dascăli. Încât, testând doar episodic un domeniu de care nu nivelul pregătirii prealabile, altminteri ilustrat prin calificative maxime la toate disciplinele, ci lipsa aderenței pasionale îl va îndepărta, Alexandru Zub și-a transferat dosarul de înscriere la Facultatea de Istorie-Filologie a Universității ieșene, al cărei strălucit student a fost între anii 1953 și 1957.

Noua etapă formativă, desfășurată în atmosfera specifică *obsedantului deceniu*, când dispariția „tătucului” Stalin nu antrenase, încă, multășteptata relaxare politică și ideologică în interiorul *lagărului* socialist și când învățământul istoric ieșean – lipsit de faima unor personalități interbelice de talia lui Ilie Minea, Orest Tafrali, Andrei Oțetea sau Gheorghe I. Brătianu – era împănăt cu unele cadre didactice improvizate, n-a schimbat aproape nimic din conduita, programul și arsenalul mijloacelor de pregătire teoretică ale studentului Alexandru Zub; poate doar un plus de maturitate, în sensul adaptării optime a acestora din urmă la realitățile și constrângerile noului mediu, implicit ale noului statut. Și cum noile canoane ideologice făcuseră din istorie o disciplină ancilară, singura soluție menită a extinde orizontul cunoașterii reale a domeniului – acolo unde dinspre catedră veneau doar șabloane ori, în cel mai fericit caz, aluzii sau sugestii – rămânea studiul individual. Or, la acest capitol, tânărul studios avea deja o vastă experiență, pe care, continuând-o în ritm și dăruire neschimbate, sub asistența sau „complicitatea” câtorva universitari luminați, și-a îmbogățit-o an de an, cu rezultate perfect asemănătoare celor realizate la Șendriceni.

Dintre dascăli care i-au călăuzit pașii în noua etapă și pe care însumi aveam să-i cunosc îndeaproape în anii ulteriori, cel mai mult l-a impresionat profesorul Dumitru

---

⁵ *Ibidem*, p. 30.

Berlescu, ale cărui ținută morală și har didactic, compensând subțirimea operei istoriografice, l-au situat în corpul de elită al universitarilor ieșeni, asigurându-i prețuirea și recunoștința generațiilor de studenți. Manifestând o mărturisită predilecție pentru studiul arheologiei, istoriei antice și medievale, direcții oarecum mai puțin expuse primejdiei virusării ideologice, chiar dacă cea dintâi constituia excepția, Alexandru Zub a complinit cunoștințele predate la orele de curs (și de șantier, după caz) de profesorii Mircea Petrescu-Dâmbovița, Dinu Marin, Vasile Neamțu sau Constantin Cihodaru cu numeroasele și variatele lecturi suplimentare efectuate în „fondurile speciale” de carte ale Bibliotecii Centrale Universitare. Cum accesul la respectivele fonduri nu era deloc facil cititorilor interesați, studentul de excepție Zub a avut mereu nevoie de recomandările profesorilor, care, împreună cu directorul instituției, Grigore Botez, puteau deveni astfel complici la erezia, dacă nu chiar infracțiunea intelectuală, pentru acea epocă, numită *lecturi interzise*.

În plus, ca beneficiar al celui mai prestigios premiu lunar oferit studenților merituosi de către ministerul de resort, bursa „Bălcescu”, și-a achiziționat an de an cărți de la anticariat sau diverși particulari, realizând astfel propriul instrumentar sau, ceea ce avea să numească mai târziu, cu exces de modestie, „un rudiment de atelier profesional”. Or, cele peste o mie de cărți adunate în răstimp, prefigurând o pasiune cronică a viitorului savant, constituiau o zestre culturală neobișnuită și deloc la îndemâna studentului de rând.

Surgerea implacabilă a timpului l-a aflat pe studentul, în anul terminal, Alexandru Zub – alături de alți câțiva colegi cu aspirații comune – angajat într-un foarte generos proiect aniversativ, dedicat memoriei marelui voievod Ștefan cel Mare, de la a cărui urcare pe tronul Moldovei se împlinea, în primăvara lui 1957, o jumătate de mileniu. Gestul, amintind de celebra Serbare de la Putna (1871) și de generația lui Eminescu, Slavici, Porumbescu și Xenopol, a fost prefațat printr-o excursie la aceeași Mănăstire, organizată, în toamna anului 1956, de Facultatea de Istorie și Filologie, pelerinaj jugulat, însă, de evenimentele politico-militare dramatice din Ungaria, ale căror consecințe nefaste aveau să se repercuteze și asupra elanului pretins naționalist al studenților ieșeni.

De același proiect omagial se leagă și debutul publicistic al *istoricului* Alexandru Zub, prin textul dezvoltat al alocuțiunii de la Putna⁶, inserat în paginile nou-apărutului mensual „Viața Studențească”, precum și suita celorlalte planuri, acțiuni și năzuințe specifice absolventului de excepție, care a fost laureat cu „diplomă roșie” în urma Examenului de Stat susținut în vara aceluiași an, 1957. În mod normal, calificativele obținute de-a lungul anilor de studii și performanța finală, care i-a încununat ciclul universitar, l-ar fi îndreptățit pe tânărul absolvent să rămână la catedră, acolo unde ar fi contribuit cu siguranță la refacerea și la afirmarea prestigiului științific al unui colectiv didactic încă marcat de improvizații. Dar, vremurile și împrejurările nu erau normale, dimpotrivă.

Tenta naționalistă atribuită de autoritățile politice interne manifestărilor omagiale de la Putna, asociată cu nevoia consolidării *lagărului* socialist după „seismul” din Ungaria din toamna anului precedent, a sporit vigilența organelor de securitate, care au și trecut de la faza supravegherii de la distanță a celor suspectați de infidelitate față de regim, la etapa confecționării dosarelor politice, menite a descuraja actele de „indisciplină” și de a purga astfel sistemul de orice tentativă centrifugă sau disidentă. Iar cei implicați în organizarea și desfășurarea noii ediții a serbărilor de la Putna, din primăvara anului 1957, aveau să fie primele victime.

⁶ Alexandru Zub, *Ștefan cel Mare și posteritatea. O scânteie din marea flacără de mândrie și recunoștință*, în „Viața Studențească”, Iași, anul II, nr. 4, 1957, p. 11.

Mai întâi, ca „beneficiar” al unui asemenea dosar, absolventului de excepție Alexandru Zub i s-a răpit șansa de a profesa în învățământul superior, îndrumat fiind să concureze pentru un post de cercetător științific stagiar, disponibil la Institutul de Istorie al Filialei Iași a Academiei Române; ceea ce a și făcut, devenind, din toamna aceluiași an, membru al echipei de medievști condusă de profesorul Constantin Cihodaru, cu misiunea încredințată de a elabora o bibliografie exhaustivă consacrată istoricului A. D. Xenopol. Obiectivul științific încredințat de fostul dascăl se conjuga perfect cu preocupările cărturărești și predispozițiile intelectuale ale tânărului cercetător. Numai că perspectivele, politice de astă dată, îi vor pune, foarte curând, stavilă în calea îndeplinirii obligațiilor profesionale asumate cu interes și dăruire exemplare.

Ceea ce a urmat, demn de paginile unui roman *science fiction*, avea să întrecă în dramatism cele mai negre vise ale unui om aflat la început de drum în viața profesională sau carieră. După doar câteva luni de activitate științifică în cadrul Institutului, în primăvara anului următor, 1958, deplasându-se cu trenul de noapte spre București, chemat fiind la Academie (instituție suspectă, în propria-mi opinie, de a fi cunoscut scenariul, dacă nu a fost și complice la înfăptuire!), imediat după plecarea din Iași, Alexandru Zub s-a trezit „însoțit” de doi securiști, care, sub amenințarea armelor, l-au obligat să coboare în proxima stație (Ciurea), unde a și fost arestat. Urmând înalte porunci și prin mijloace „specifice”, aceleași organe aveau să-i adune, apoi, în arestul miliției ieșene, pe toți foștii studenți implicați, ca organizatori, în episodul Putna și să le pregătească execuția judecătorească în conformitate nu cu normele sau principiile de drept, ci cu obiceiurile exersate și încetățenite în epocă.

Procesul avea să se desfășoare, în zilele de 5–7 iulie același an, la Tribunalul Militar din Iași, situat chiar în proximitatea Institutului de Istorie, și s-a dorit a fi public, ca de altfel majoritatea celor menite a-i judeca pe „dușmanii poporului”, spre a transmite astfel mesajul convenit către societate și, îndeosebi, către neobedienți, sau cei care nu înțelegeau încă esența „democrației populare”. Acuzați inițial de tentativă de rebeliune, sau complot împotriva ordinii de stat, ceea ce, potrivit *Codului Penal* în vigoare atunci, putea atrage vinovaților pedeapsa capitală, rechizitoriul final, „îndulcit”, a reținut în seama tinerilor inculpați agitația împotriva regimului politic și a statului democrat-popular, sau, pe scurt, „uneltire contra ordinii sociale”. Pentru asemenea presupuse fapte, invocate în instanță și... confirmate până și de cei care constituiau partea apărării, Alexandru Zub și ai săi colegi, lipsiți de dreptul la replică, au primit ani grei de pușcărie (tânărul cercetător, nu mai puțin de 10!) cu executare imediată în cele mai sinistre stabilimente de reclusiune din țară.

Despre experiența carcerală trăită vreme de mai bine de șase ani, până în primăvara lui 1964, am aflat mai multe detalii nu de la victima aceluia supliciu, multă vreme nedorind a-și mărturisi negrele amintiri, ci din mărturiile scrise ale unor camarazi de detenție, precum Alexandru Mihalcea⁷ sau Florin Constantin Pavlovici⁸. Un foarte scurt fragment datorat ultimului dintre aceștia și reluat de regretatul scriitor Romulus Rusan în cuprinsul *Cuvântului introductiv* al cărții *Alexandru Zub la Sighet*, editată de Ioana Boca și Andrea Dobeș la aceeași Fundație Academia Civică în anul 2012, este extrem de sugestiv în privința ținutei comportamentale a unui om rațional aflat în mijlocul coilegilor de suferință și confruntat cu chinul irațional al muncii forțate:

⁷ Alexandru Mihalcea, *Uranus-Gherla via Salcea*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2005; idem, *Salcia, un lagăr al morții*, Constanța, Editura Ex Ponto, 2009.

⁸ Florin Constantin Pavlovici, *Tortura, pe înțelesul tuturor*, ediția a III-a, București, Fundația Academia Civică, 2012.

Supunerea corpului față de minte părea totală, în cazul său [al lui Al. Zub – n.ns.]. Nu îi era foame, nu îi era frig, oboseala nu îl doboră. Duhurile barăcii nu îl atingeau și lăsa impresia că tratează murdăria din jur ca pe un mediu aseptice. Putea fi suspectat că se bucură chiar de luxul de a i se fi luat totul și de a fi fost nevoit să umble îmbrăcat în zdrențe. Ignorând privațiunile, acestea își încetau existența. Când prietenii săi zăceau ca niște obiecte abandonate, mortificați după ziua de muncă, Sandu Zub găsea energia necesară să le repare o haină ruptă, sau să le încropească din te miri ce cârpe o pereche de mănuși. Avea mâna modelată de bibliotecă, prin contactul permanent cu foile de carte; degetele lungi și nervoase învârtteau acul improvizat, de parcă ar fi ținut între ele nu o sârmă grosolană, ci pana de caligraf a unui copist din alte vremuri⁹.

Sunt aducerile aminte târzii ale unui alt condamnat politic, ilustrând cu măiestrie scriitoricească nu doar capacitatea de rezistență și tăria de caracter a colegului de celulă, ci și altruismul, generozitatea și îndemânarea sau spiritul practic, proprii unui fiu de gospodar și fostului *normalist* confruntat cu vitregiile vieții.

După anii „petrecuți” în detenție, alături – pentru perioade mai mari ori mai mici – de alți intelectuali (precum latinistul Petre State, actorul și dramaturgul Ion Omescu, scriitorul Alexandru Ivăsiuc, poetul Mihai Ursachi ș.a.), cu efecte benefice comune în planul instrucției spirituale, nicicând abandonată, Alexandru Zub avea să guste din nou aerul libertății, desigur, în limitele îngăduite de epocă și de statutul individual, în împrejurările specifice acelui timid dezgheț politic generat de cunoscuta „declarație din aprilie” a anului 1964.

Dar recuperarea, din perspectiva profesiei pe care o îmbrățișase și pentru care ostenise și suferise atât de mult, nu a venit la pachet cu eliberarea, pentru că sistemul nu concepea reintegrarea socială a unui fost deținut – și nu unul oarecare – la vechiul loc de muncă, adică la Institut; programul de reeducare, care trebuia continuat și în libertate, impunea, fără excepție, întoarcerea la munca fizică, sau la „munca de jos”, apreciată de regim ca singura terapie eficientă în procesul „disciplinării” neobedienților. Chiar și așa, Alexandru Zub avea să întâmpine serioase dificultăți în aflarea unui loc de muncă, care să-i asigure un minim venit necesar supraviețuirii, iar prilejul s-a ivit destul de târziu.

Mai întâi, cu generosul sprijin și înțelegere (echivalente riscului) din partea fostului coleg de facultate Viorel Căpitanu și al influentului director al Muzeului de Istorie din Bacău, Iulian Antonescu, a fost acceptat ca zilier la unul din șantierul arheologice deschise în zonă; ulterior, a și fost cuprins în organigrama instituției, ca muzeograf. Nu peste multă vreme însă, beneficiind de recomandarea „discretă” a fostului său dascăl ajuns prorector, profesorul D. Berlescu, a obținut postul de bibliotecar, pe funcție bibliografică, la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, păstorită atunci de Grigore Botez.

Vreme de patru ani, cât avea să activeze în această instituție, a avut posibilitatea – dacă nu și privilegiul – să participe la realizarea unor programe specifice deja conturate, dar să și imagineze și să înscrie însuși proiecte științifice, în perfectă conjuncție cu profesia de bază și cu temele cândva începute: „Ideea de a mă opri asupra lui *Kogălniceanu*, ca posibilă temă de explorat bibliografic, a primit dezlegarea sectorului și a direcției”, consemna, memorialistic, fostul bibliotecar, îngăduit, totodată, a-și relua și continua să lucreze, în paralel, și la proiectul *A. D. Xenopol*, întrerupt dramatic pe durata reclusiunii. Cele două opțiuni tematice, urmate ulterior de o a treia, *Vasile Pârvan*, circumscrise unor personalități fanion ale științei și culturii românești moderne, n-au fost asumate la întâmplare, ci au constituit doar suportul unui program științific amplu și de lungă durată,

---

⁹ *Ibidem*, p. 198–199.

căruia avea să-i dedice plenitudinea resurselor sale morale, materiale și spirituale în anii și deceniile următoare. Iar cantonarea sa, atunci, într-o zonă a preocupărilor doar aparent tehnică, diminuând astfel suspiciunile unora sau invidiile altora, avea să-i înlesnească revenirea, prin concurs, în toamna anului 1968, la vechiul loc de muncă, în Institutul de Istorie și Arheologie, dar nu la sectorul de istorie medie, ci la cel de istorie modernă, coordonat de profesorul și juristul Constantin C. Angelescu, un alt „reeducat” în temnițele comuniste, la începutul *obsedantului deceniu*.

Dacă până atunci îl cunoscusem doar indirect, în împrejurările relatate ceva mai amplu în cuprinsul unui volum omagial ce i-a fost dedicat în urmă cu cinci ani¹⁰, cu începere de la acea dată, am devenit colegi – câțiva ani, chiar de sector – în cadrul aceluiași Institut de cercetare, având astfel șansa de a cunoaște, treptat și temeinic, pe *istoricul* și *omul* Alexandru Zub. Precum am afirmat deja, primele impresii, absolut subiective, îmi inspirau imaginea unui om singuratic, misterios, greu (dacă nu și imposibil) de abordat, dar care, în pofida unei înfățișări fragile, ori a unui chip angelic, lipsit, parcă, de masca suferințelor îndurate de-a lungul celor șase ani de reclusiune, iradia o energie, o pasiune și o capacitate de muncă greu de conceput, altminteri, pentru un tânăr, oricât de devotat profesiei sau instituției.

În noua locație, pentru că, între timp, sediul Institutului a fost schimbat, Alexandru Zub a găsit mediul sau cadrul prielnic continuării și finalizării proiectelor științifice asumate, începând, desigur, cu faimoasele sale *Biobibliografii*, modele ale genului, a căror serie avea să fie deschisă, în anul 1971, prin cea consacrată lui *Mihail Kogălniceanu*, continuată după doi ani (1973) cu cea dedicată lui *A. D. Xenopol* și urmată, în 1975, de o alta, închinată lui *Vasile Pârvan*. Despre maniera de lucru, concepția și rostul acelor volume, aş spune că amintitele confesiuni ale istoricului – captivante prin sinceritatea și densitatea lor, ba chiar și prin lapidaritatea unor secvențe – ar putea deruta, uimi sau surprinde doar pe acei care nu l-au cunoscut ori nu i-au observat, fie și întâmplător, programul cotidian:

[...] muncă de dimineață până seara, suprimarea sărbătorilor, abolirea vacanțelor, practic travaliu non-stop, într-un domeniu ce părea să fie cu totul ingrat, sec, steril și exasperant pentru alții. Mie însă – continua memorialistul, în ipostaza de bibliotecar – nu mi se părea chiar așa, simțeam o mare nevoie de informație, voiam să asimilez lumea concretă, atât cât se putea extrage aceasta din documente, din comentarii, din presa secolului al XIX-lea, pe care am avut norocul să o explorez aproape *da capo al fine* [...] ¹¹.

Cât despre finalitatea și utilitatea aceluia travaliu intelectual, conturând parcursul informativ-documentar al unui secol și jumătate de cultură și istorie românească și semnificând, dintr-un alt unghi, etapa pregătitoare a eșafodajului documentar pentru suita nesfârșită a viitoarelor studii analitice, monografice și de sinteză, spovedania continuă cu măsurată precauție asupra împrejurărilor:

[...] am avut satisfacții reale, nu consider deloc că acea muncă a fost o caznă de ocaz; a fost mai degrabă una de om al cărții, care se ia în serios și care profită pe cât posibil de

---

¹⁰ Dumitru Vitcu, *Lecția de viață a unui eminent contemporan*, în vol. *Clio în oglindiri de sine. Academicianului Alexandru Zub. Omagiu*, coord. Gh. Cliveti, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2014, p. 91–102. Același text, cu mici adnotări, a fost reluat și publicat, sub titlul *Privilegiul de a-i fi contemporan*, în revista „Vitriliu”, Bacău, anul XXII, nr. 3–4 (43), noiembrie 2014, p. 37–42.

¹¹ Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi, *Oglinzi retrovizoare...*, p. 61–62.

situația în care se află, dar fără să tindă cu tot dinadinsul la a ieși din anonimat. Acceptarea marginalității era o condiție a relativei libertăți în care puteam să lucrez, fără a fi suspectat că doresc prea mult sau că ameninț echilibrul lumii academice cu ambițiile mele¹².

Într-adevăr, în condițiile în care – într-un orizont mai larg – paradigma culturală naționalistă dădea semnele unei revitalizări ce părea să consoneze până la un punct cu noua direcție ideologică a partidului-stat, de după 1965, preocupările sale cărțurărești au beneficiat atunci de un trend îndeajuns de favorabil, sustras însă derapajelor interpretative sau numeroaselor alte ispite autohtoniste sau protocroniste, lesne sesizabile în spațiile științific și cultural românesc. Aș adăuga însă, într-un alt orizont, mai restrâns, reductibil doar la coordonatele locului de muncă, observația că o anume prudență – generată, probabil, de experiența traumatizantă a propriului trecut apropiat – i-a dictat și linia de conduită în raporturile cu colegii, una nu neapărat distantă ori discriminatorie, dar în orice caz selectivă și deplin asiguratoare liniștii necesare travaliului zilnic. Deplina-i generozitate ori solitudine manifestată în relațiile cu cei din jur, pe teme strict limitate la natura profesiei, n-a însemnat însă și antamarea unor relații afective, prietenești, care să-l predisună la confesiuni sau comentarii ce puteau fi (dacă nu au și fost) monitorizate. De un astfel de privilegiu – dacă nu greșesc cuvântul, momentul ori diagnosticul – au beneficiat, pe parcurs, doar doi oameni: Ioan Caproșu, fostul său coleg de școală normală de la Șendriceni și, respectiv, Leonid Boicu, omul și istoricul dispărut pretimpuriu dintre noi, ale cărui alese însușiri profesionale și morale îi asigurau un statut de excelență printre semenii.

Într-un asemenea context și pe temeiul imensului material documentar adunat în răstimp, care i-a optimizat orizontul cunoașterii nu doar sub raport bibliografic, ci și din perspectivă teoretică și metodologică, Alexandru Zub a elaborat monumentală lucrare *Mihail Kogălniceanu – istoric*, susținută, ca teză de doctorat, sub îndrumarea științifică a profesorului Dimitrie Berlescu, în vara anului 1973. În paranteză fie spus, era și ultima prezență a magistrului în acea ipostază, pentru că, suferind, peste doar o jumătate de an, avea să părăsească definitiv această lume. Elogiată superlativ de referenții oficiali ai comisiei doctorale, lucrarea, însumând peste 1 400 de pagini dactilografiate, a fost încredințată spre tipărire Editurii Junimea din Iași, unde a și apărut, în condiții grafice de excepție, în cursul anului următor, 1974.

Valoarea excepțională a cărții, autentic monument istoriografic închinat celui supranumit „Mihail al Luminii” pentru întreaga-i operă științifică și culturală, asociată cu apariția sincronă, la aceeași editură, a altui studiu monografic *Vasile Pârvan – efigia cărțurarului*, aparținând aceluiași harnic autor, l-au consacrat definitiv pe Alexandru Zub ca pe un expert al epocii și domeniului; sau al domeniilor, dacă avem în vedere nu doar personajele supuse anchetei, ci și obiectivele conexe sau aria manifestărilor ilustrate de acestea. Rămânând la *Kogălniceanu* (aprecierea fiind însă extensibilă), am spus-o și repet, din ipostaza de fost corector al cărții: lucrarea este un model de structură, abordare, erudiție și limbaj, rezultat firesc al unui amplu și coerent program de cercetare, gândit *à la long* și slujit într-un ritm infernal de muncă, program care a mai cuprins, în afara pomenitei biobibliografii, a monografiei, ori a suitei de note istoriografice, studii și articole analitice, risipite prin varii publicații de profil, și experiența de *editor* al scrierilor istorice kogălniceniene.

Altfel spus, exhaustivitatea, temeinicia, rigoarea și, nu în ultimul rând, farmecul stilistic desprinse din lectura captivantă a lucrării sunt nu doar instructive și profitabile

---

¹² *Ibidem*, p. 62.

pentru cititorul interesat, dar și descurajante pentru oricine s-ar încumeta a urma exemplul autorului și, mai ales, direcția tematică. Sigur, aş putea fi contrazis chiar printr-un adagiul preluat din zona investigată, potrivit căruia „noutatea oamenilor mari nu se mântuie niciodată; ceilalți sunt o picătură, ei – un izvor”. Subscriind adevărului aforistic, rămân totuși la convingerea că nimic spectaculos în acest domeniu, pârjolit analitic de Alexandru Zub, nu mai este cu putință. Unele informații lapidare pe care însumi le-am găsit, nu demult, rătăcite prin fondurile de arhive, vizând prestația aceluiași personaj în ipostaza de ministru sau șef de departament al lucrărilor publice în guvernul moldovean al lui Grigore Al. Ghica¹³, pot doar nuanța, completa și confirma, nicidecum modifica, observațiile și concluziile deja formulate asupra omului politic și de cultură Kogălniceanu, de către – netăgăduit – cel mai mare biograf al său.

Parcursul galopant al realizărilor științifice din acei ani de relativă sau precaută „liberalizare” a scrisului istoric, ilustrate ulterior prin volumele de autor: *Junimea. Impli-cații istoriografice* (Iași, 1976); *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașop-tistă* (Iași, 1981); *L’historiographie roumaine à l’âge de la synthèse: A. D. Xenopol* (București, 1983); *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc* (Iași, 1983); *De la istorie critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX* (București, 1985); *Cunoaștere de sine și integrare* (Iași, 1986); *Istorie și istorici în România interbelică* (Iași, 1989), ori sintezele consacrate marilor valori ale culturii și spiritualității românești, tălmăcite în limbi străine, stau mărturie unei devo-țiuni pentru profesie și unei consecvențe rar întâlnită, nu doar în proiecția, ci și în înfăptuirea programului model.

Cum era și firesc, asemenea înfăptuiri l-au și impus pe autor în elita breslei, atrăgându-i, pe lângă sporul de respect și prețuire, poate și de invidie, din partea colegilor din Institut și din țară, o deplin meritată faimă internațională. Legăturile cărtu-rărești cu Occidentul – ale căror începuturi au fost mult înlesnite de regretatul profesor de romanistică de la Freiburg, Paul Miron – au prins consistență după prima-i ieșire în lumea liberă, ca participant la un colocviu internațional consacrat personalității lui Dimitrie Cantemir (1973), când și unde a avut prilejul să cunoască nemijlocit, între alte nume ilustre ale domeniului umanistic, pe marele lingvist Eugen Coșeriu, ori pe profesorul Gottfried Schramm.

De numele acestuia din urmă, fără a uita însă de rațiunile motivante desprinse din propriile merite, se leagă apoi obținerea unei burse „Humboldt”, atât de râvnită în spațiile academice românești și de aiurea, bursă care i-a oferit prilejul unei foarte utile și necesare confruntări, în plan teoretic și metodologic, cu cerințele, așteptările, sugestiile și ofertele altor orizonturi culturale, alături de posibilitatea continuării și desăvârșirii unor proiecte deja antamate.

Prin ieșirile în alte zone, mai ales în cele ale lumii apusene, am încercat de fapt – mărturisește Alexandru Zub – să-mi verific instrumentele, să le completez, să-mi adjudec așadar șanse optime pentru a continua ceea ce începusem. Nu putea fi vorba deci de o schimbare radicală a paradigmei și, apoi, nici nu eram prea convins de încercările care se făceau în Occident.

Propriul laborator științific, în organizarea și performarea căruia trudise metodic ani îndelungați, l-a ferit de exagerări sau extazieri inutile, întâlnite uneori în relatările altor beneficiari ai contactelor cu lumea occidentală.

¹³ Dumitru Vitcu, *Bicentenar Mihail Kogălniceanu. Adnotări și rectificări biografice*, în *AIIX*, tomul LIII, 2016, p. 141–162; text reluat și republicat în revista „Vitaliul”, anul XXV, nr. 47, 2017, p. 123–127.

Cred că ceea ce învățasem eu prin Kogălniceanu – își explică aparenta reținere sau, mai curând, sobrietatea percepției, istoricul – mă trimetea în lumea lui Humboldt, după cum Xenopol mă apropia de lumea școlii etnopsihologice din anii '60-'70 ai secolului al XIX-lea, cu Steinthal, Lazarus etc., de care se leagă un bun moment românesc, avându-l în centru chiar pe Eminescu. Totul se regăsește în aceste căutări, care apoi s-au rafinat, au ajuns la Max Weber și la marii înnoitori ai domeniului din secolul XX; dar toate preexistau și eu mă regăseam, cumva, în efortul de a acomoda paradigma organicistă la ceea ce se întâmpla în lume. Nu eram foarte contrariat și am găsit destule punți între ceea ce știam și ceea ce găseam în „lumea nouă”, apuseană. A fost, prin urmare, un fel de a controla domeniul în care lucram, un fel de a încerca să asimilez noi sugestii, metode, canoane, dar fără prea mare profit; era, poate, și prea târziu¹⁴.

Desigur, observația cu privire la vârsta încercării noii experiențe, altminteri ideală în profesie, trimite iarăși la propria-i viziune asupra etapei pregătitoare sau de formare și de afirmare a istoricului, una foarte timpurie în cazul său, când „oferta” apuseană și-ar fi avut, cu siguranță, rol și eficiență sporite dacă s-ar fi produs mai devreme. Încheierea stagiului occidental și reîntoarcerea în țară – surprinzătoare pentru unii, care îi anticipau (sau îi doreau) autoexilul – au deschis, practic, o altă etapă în viața și creația sa științifică, una înrăurită, probabil, de experiența acumulată în spațiul german, dar continuată în aceiași parametri calitativi și cantitativi anteriori, ilustrată printr-un program de lucru strict personal și absolut inimitabil, cu vădită și deplin justificată disponibilitate pentru dialog.

Judecată separat, chiar dacă traiectul înfăptuirilor istoriografice nu îngăduie asemenea fracturi, etapa postgermană a operei sale științifice, extrem de fertilă ca și precedenta și ilustrând perfectă sincronie cu tendințele și preocupările europene în domeniu (a se vedea, bunăoară, volumele coordonate: *Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History* (Iași, 1985); *La Révolution Française et les Roumains. Impact, images, interprétations. Etudes à l'occasion du bicentenaire* (Iași, 1989); *Temps et changement dans l'espace roumain. Fragments d'une histoire des conduites temporelles* (Iași, 1991 ș.a.), asociată virtuților intelectuale și capacității de muncă deja cunoscute, au constituit temeiurile echivalării de către mulți observatori a omului Zub cu instituția omonimă. Este cel care a demonstrat cu prisosință că istoria, abordată cu sobrietate, erudiție, rigoare și echilibru, poate să-și respecte statutul de știință chiar și în împrejurări politice vitrege, generând la Iași proiecte, stimulând inițiative și orientând cu generozitate aspirațiile multor tineri colegi și potențiali discipoli, aflați în căutarea soluțiilor de afirmare în profesie, altele decât cele oferite de ambianța epocii.

Biroul său de lucru a început să devină, cu timpul, loc de pelerinaj pentru tinerii intelectuali reprezentând mediile academic și universitar nu doar locale și trezind, prin frecvența și amploarea acelor vizite, atenția organelor de securitate. Numai că „ordinea de zi” a acelor întâlniri, desfășurate cu ușa biroului larg deschisă, ca de obicei, din motive ce țineau, de astă dată, și de limitele îngrădite de mulțimea cărților existente în spațiul destinat musafirilor, nu înscrisa teme oculte ori programe conspirative, chiar dacă printre oaspeți se aflau și unii neînregimentați sau presupuși disidenți politici.

Aderență deosebită la temele și spiritul acelor dezbateri a avut prezența constantă și reciproc avantajoasă a tinerilor reprezentând redacțiile celor două reviste fanion ale studențimii ieșene, „Dialog” și, respectiv, „Opinia studentescă”, prin intermediul și în jurul cărora s-au articulat nu doar proiecte, ci și modele culturale îndrăznețe, concepute, urmate și dezvoltate apoi sub semnul transdisciplinarității și multidisciplinarității. Mai

¹⁴ Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi, *op. cit.*, p. 70.

toți părtașii acelor reuniuni științifice și culturale cu iz de cafea, dar cu multiple și foarte serioase corespondențe în timp și spațiu, care le vor fi și inspirat, ilustrând varii domenii sau preocupări, s-au afirmat ulterior cu multă vigoare în profesiile reprezentate, uneori chiar la vârf, beneficiind și de efectele exploziei politico-sociale din decembrie 1989, care a marcat sfârșitul dictaturii comuniste în România.

Privită și judecată separat, chiar dacă traiectul înfăptuirilor istoriografice ale amfizionului nu îngăduie asemenea segmentări, etapa postgermană a operei sale științifice s-a dovedit a fi extrem de fertilă, după cum lesne se poate verifica în impresionanta listă a propriilor publicații¹⁵, din care pot fi extrase cele apărute până la sfârșitul anului 1989.

Anii au trecut, vremurile s-au mai schimbat, cel puțin în planuri și aspecte ale vieții social-politice, afectând, diferențiat firește, atât raporturile interumane, cât și activitatea de cercetare. Marile speranțe mărturisite ori numai imaginate la nivel general, pe fondul euforiei specifice acelor momente convulsive, s-au regăsit, diferențiat, în interiorul breslei, ca și în lăuntrul fiecărei colectivități umane. Multe proiecte sau preocupări științifice, înscrise până în ajun ca priorități tematice ale Institutului, au fost abandonate, pentru a face loc altora, în strânsă conexiune cu noile cerințe, așteptări și oportunități ale unei piețe serios afectată anterior de rigorile cenzurii. Numai că odată cu necesara înlăturare a cenzurii *politice* a dispărut și celălalt tip de cenzură, *științifică*, cu efecte păguboase și cuantificabile – în plan istoriografic – nu atât pentru moment, cât mai ales în perspectivă.

Pentru Alexandru Zub, evenimentele din decembrie '89, oricâte bucurii și speranțe au generat în juru-i, au fost privite și judecate, la cald, cu un minim entuziasm, mai curând cu precauție sau rezerve, sentimente pe care aveam să le înțeleg mai bine, ori, poate, să le tălmăcesc în altă cheie, ceva mai târziu. Schimbarea de macaz politic nu l-a cutremurat nici fizic, nici profesional și, desigur, nici ideologic, cu atât mai puțin în conduita-i morală. A rămas insensibil, altfel spus, incoruptibil la numeroasele și, pentru mulți, extrem de ispititoare oferte – oricât de bine intenționate, de sincere și de îndreptățite vor fi fost – făcute, deopotrivă, pe plan local, ca și național, spre a nu-și trăda consecvența principiilor și convingerea că istoricul sau omul de cultură își poate sluji mult mai bine țara și cetatea prin arma scrisului. Cu siguranță, dacă exemplul său rarisim, poate chiar izolat în acele împrejurări, ar fi proliferat în spațiu și timp, ne-am fi regăsit astăzi, cu toții, într-o altă lume.

A preferat, așadar, să-și onoreze vocația și să-și continue cu aceeași religiozitate programul și proiectele științifice în cadrul Institutului, al cărui director a și fost ales în ianuarie 1990, nebănuind, probabil, dificultățile pe care avea să le întâmpine și, mai cu seamă, dezamăgirile provenite din partea unor tineri colaboratori, câțiva chiar preținși discipoli, călăuziți de interese meschine, străine mediului academic. Fără a mai insista asupra acelor derapaje, dacă nu chiar fanatisme, ce întăreau teoria lui Eric Hobsbawm despre „veacul extremelor” ajuns la ultima-i decadă, noul orizont politic i-a oferit istoricului și omului de cultură Alexandru Zub șansa unei sporite prezențe și vizibilități, nu doar în plan local sau național, ci și în exterior, acolo unde numele său era adesea identificat cu cel al Institutului.

Imprimând aceeași cadență realizărilor științifice, pe direcții și teme deja cunoscute, ilustrate și prin volumele: *Istorie și finalitate* (București, 1991); *În orizontul istoriei* (Iași, 1994); *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze* (Iași, 1994);

¹⁵ Lucian Nastasă, Adrian-Bogdan Ceobanu, Mihai Dorin, *Bibliografia lucrărilor lui Alexandru Zub*, în vol. *Clio în oglindiri de sine...*, p. 13–71.

Eminescu. Glose istorico-culturale (Chișinău, 1994); *Impasul reîntregirii* (Iași, 1995); *Chemarea istoriei. Un an de răspântie în România postcomunistă* (Iași, 1997); *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme* (Iași, 1998); *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură* (Iași, 2000); *Vasile Pârvan. Dilemele unui istoric* (Iași, 2002); *Mihail Kogălniceanu, arhitect al României moderne* (Iași, 2005); *Clio sub semnul interogației. Idei, sugestii, figuri* (Iași, 2006); *N. Iorga: studii și note istoriografice* (Brăila, 2012); *Cantemiriana. Eseuri, note de lectură* (Brăila, 2014); *Efigii istorice: Mihail Kogălniceanu, A. D. Xenopol, Vasile Pârvan* (Iași, 2015); *Penser l'Europe en historien. Quelle Europe, quel discours historique?* (București, 2017) etc., istoricul a considerat imperativ necesar să se implice, prin scris, ca și prin viu grai, în marile dezbateri interne și internaționale generate de obositoarea „tranziție” și consacrate trecutului, prezentului dar, mai ales, viitorului națiunii române.

În acest fel, a adăugat sau, după caz, a întărit dimensiunea publicistică și militantă a propriei creații, urmând, parcă, modelul lui Kogălniceanu din secolul regenerării, dar și al lui Fernand Braudel sau François Furet, într-un orizont mai larg și mai apropiat zilelor noastre, spre a se afirma și ca un autentic *om al cetății*. Meritele netăgăduite, pe multiple planuri, câștigate doar prin muncă fără preget, prin dăruire apostolică față de profesie, prin consecvența principiilor și pilduitoarea-i verticalitate morală, i-au adus, îndată după lunga paranteză comunistă, cuvenitele satisfacții morale și materiale, complinite cu recunoașterea aleșelor virtuți și la nivel instituțional.

Cooptat în rândul „nemuritorilor” de la Academia Română, mai întâi, ca membru corespondent (1991) și, apoi, ca titular al corpului de elită intelectuală a țării (2004), Alexandru Zub a fost ales, un an mai târziu (2005), în funcția de președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie. Aproape concomitent, numeroase alte instituții academice și universitare, societăți și asociații profesionale, comisii și comitete științifice, colegii de redacție ale unor prestigioase publicații științifice și culturale, din țară și străinătate, i-au atribuit înalte distincții și titluri onorifice, ori și l-au asociat între membrii lor activi. Spre exemplificare, a fost numit în două rânduri director de studii la binecunoscuta *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (Paris, 1993 și 2004), fiind onorat cu titlul de *Chevalier de l'Ordre des Arts et des Lettres* (1995), de membru corespondent al Academiei din Lisabona și al Südosteuropa-Gesellschaft din München, primind titlul de „Doctor Honoris Causa” din partea mai multor universități din țară (Alba-Iulia, Galați, Suceava, Constanța) și pe cel de „Professor emeritus” al Universității din Iași (2009), distins cu Ordinul „Steaua României” în grad de Mare Ofițer (2000) și cu „Crucea Casei Regale a României” (2008), devenind *Cetățean de onoare* al Iașilor, oraș al cărui primar i-a atribuit și Premiul *Omnia* pentru întreaga-i activitate consacrată promovării în lume a științei și culturii naționale (2014).

Câteva volume cu profil omagial (*Istoria ca lectură a lumii. Profesorul Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani* (Iași, 1994); *Istorie și societate în spațiul est-carpatic, secolele XIII–XX. Omagiu profesorului Alexandru Zub* (Iași, 2005); *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub* (București/Brăila, 2009); *Clio în oglindiri de sine* (Iași, 2014), nemaivorbind de presa scrisă ori vorbită, au marcat, cum era și firesc, momentele aniversare din propria-i biografie, diferențiate nu doar prin simpla și implacabila scurgere a anilor, ci prin uimitoarea-i productivitate științifică, sesizabilă de la o etapă la alta.

Înfruntând mereu cu bărbăție, curaj și demnitate dificultățile vieții, care nu l-au ocultat nici după anii grei ai reclusiunii, unele de-a dreptul insalubre, petrecute în chiar

spațiul academic și generatoare de profunde deziluzii¹⁶, istoricul și omul de cultură Alexandru Zub continuă să degaje o energie și o vioiciune spirituală situate undeva la antipodul vârstei sale biologice. Animat de dorința sau pasiunea mistuitoare, nicidecum întreruptă, pentru cunoașterea complexă a trecutului național, conectat, desigur, valorilor universale, savantul continuă zi de zi să adauge operei sale științifice – alcătuită din zeci de tomuri, sute de studii și mii de articole¹⁷, cunoscute și recunoscute, deopotrivă, în țară și în străinătate – noi dimensiuni valorice, binemeritând astfel aleasa prețuire și înaltele onoruri primite din partea celor care au știut să cinstească munca, dăruirea și talentul, puse de timpuriu în slujba istoriei, culturii și spiritualității românești. Scrisul său, având și o admirabilă componentă estetică, cu filiații naționale mărturisite (dinspre Andrei Oțetea și Tudor Vianu), amintind însă și de performanța marelui clasicist german Theodor Mommsen, laureat al premiului Nobel pentru literatură (1902), l-a propulsat, cum iarăși era firesc, în rândul membrilor respectați ai Uniunii Scriitorilor din România, cârturar pentru care scrisul istoric a avut și trebuie să aibă o certă dimensiune artistică.

Prin tot ceea ce a înfăptuit și continuă să făptuiască, cu arma cuvântului scris sau rostit, în direcțiile pe care viața, în ansamblu, și profesia, îndeosebi, i le-a hărăzit, academicianul Alexandru Zub oferă, nu doar contemporanilor, ci și urmașilor săi, exemplul unei supreme devoțiuni pentru muncă în slujba cunoașterii aprofundate a spiritualității și fenomenologiei istorice românești, pilda unei superioare înțelegeri a propriei meniri și a unei capacități de sacrificiu fără egal pe altarul adevăratei patrii, al celei proiectate de corifeii generației romantice și realizată de vrednicii lor urmași în urmă cu un veac. Încât lipsa de modele, clamată și deplânsă tot mai insistent, ca semn al îndelungatei și multiforme crize pe care societatea românească o traversează, pare fără de suport în fața unei conduite profesionale, morale și civice precum cea schițată doar în cuprinsul paginilor de față.

La acest nou popas aniversar, nu și bilanțier, consumat în chip fericit concomitent cu centenarul Școlii Normale, de care-l leagă, cu siguranță, nostalgice amintiri, mă alătur tuturor celor care urează marelui cârturar, istoric și om de spirit Alexandru Zub sănătate deplină, liniște sufletească și climat propice continuării și materializării celorlalte proiecte științifice și culturale aflate în lucru, chiar dacă inevitabila povară a anilor i-ar recomanda mai multe momente de *respiro*. Colegii de bună credință, cititorii și admiratorii operei sale, toți cei care au intrat în contact, fie și ocazional, cu puternica sa personalitate continuă să aștepte de la Domnia Sa noi și alese realizări sub darnica ocrotire a Muzei Clio.

La mulți și fericiți ani, domnule academician Alexandru Zub!

Dumitru Vitcu

¹⁶ Pentru unele detalii, a se vedea textele noastre, menționate mai sus, *Lecția de viață...*, în loc. cit., p. 100–101 și, respectiv, *Privilegiul de a-i fi contemporan*, în „Vitriliu”, 2014, p. 37–42.

¹⁷ Potrivit unei recente *Bibliografii*, întocmită de colegii de breaslă Lucian Nastasă, Adrian-Bogdan Ceobanu, Mihai Dorin și Simion-Alexandru Gavriș, opera științifică și culturală a lui Alexandru Zub cuprindea, la sfârșitul anului 2018, un număr de 39 de volume de autor, 7 ediții, 23 de volume coordonate și 1 865 de studii, eseuri și articole, cu precizarea că recenziile, conferințele, cursurile universitare și multe colaborări la presa culturală au rămas în afara demersului lor.

ALEXANDRU SIMON*

A DOUA VENIRE A LUI MEHMED AL II-LEA ÎN MOLDOVIA ÎN ANUL 1476

La 16 noiembrie 1476, solului raguzan trimis la Mehmed al II-lea i s-au decontat cheltuielile (și-a primit *prima*), deși nu se întâlnise cu sultanul [...] *quod imperator non erat in Romania, sed in Moldovia* [...] ¹. Ultima oară aceasta se întâmplase la sfârșitul lui 1462, trimisul republicii reușind abia în ianuarie 1463 să-și îndeplinească misiunea ². Precum la 1476, Mehmed avea un eșec *valah* (din vară) de compensat (în sud) ³. La 1462 a cucerit Mytilenele (Lesbosul) genovez (august–septembrie) ⁴. La 1476 a distrus fortărețele ridicate de Matia Corvin la hotarul sârb dintre Imperiul Otoman și Regatul Ungariei ⁵.

În ambele cazuri, imposibilitatea trimișilor Raguzei de a se întâlni cu sultanul plecat în nord s-a legat de soarta lui Vlad al III-lea *Țepeș* ⁶. La 25/26 noiembrie 1462, Vlad a fost arestat de Matia sub acuzația că urmărea să-l dea pe rege pe mâna lui Mehmed, împreună cu Transilvania (și astfel toată Ungaria) ⁷. În noiembrie 1476, Vlad, sprijinit de trupele ungare și moldave, a revenit la putere în Țara Românească (Târgoviștea a căzut înainte de 8 noiembrie ⁸, iar Bucureștiul a fost cucerit până pe 16 ⁹).

* Cercetător științific, dr. habil., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Državni arhiv u Dubrovniku [Arhivele de Stat din Dubrovnik], Dubrovnik, *Acta Consiliorum* (A.C.), *Acta Consilii Rogatorum*, reg. 23, 1476–1478, f. 61^v. Vezi și în fotocopie.

² Date tot din „evidența contabilă” a republicii: Državni arhiv u Dubrovniku, A.C., *Acta Consilii Rogatorum*, reg. 17, 1461–1463, f. 143^r, 171^r, 172^v, 173^v–174^r (12 octombrie 1462, 13, 18, 20, 22 ianuarie 1463).

³ Formulare corectă, atât pentru 1462, cât și pentru 1476, ar fi: un eșec de ambele părți.

⁴ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, ed. de William C. Hickmann, Princeton, 1978, p. 210–213. Începând însă din octombrie, „urma” *Turcului* s-a pierdut.

⁵ A se vedea John V. A. Fine, *A Tale of Three Fortresses. Controversies Surrounding the Turkish Conquest of Smederevo, of an Unnamed Fortress at the Junction of the Sava and Bosna, and of Bobovac, in Peace and War in Byzantium. Essays in Honor of George T. Dennis, S. J.*, ed. de Timothy S. Miller, John Nesbitt, Washington, DC, 1995, p. 181–196.

⁶ Vezi Nicolae Stoicescu, *Vlad Țepeș*, București, 1976; Ștefan Andreescu, *Vlad Țepeș (Dracula). Între legendă și adevărul istoric*, București, 1976¹; Matei Cazacu, *Dracula*, Paris, 2004.

⁷ Ioan Bogdan, *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui. Studiu critic, cu cinci portrete*, București, 1896, p. 29–30 (la fel ca Nicolae Iorga inițial, Bogdan nu s-a îndoit de autenticitatea trădării deși „dovezile” erau îndoielnice); M. Cazacu, *Dracula*, Leiden/Boston, 2017, p. 164–165 (traducerea în engleză a așa-zisei scrisori a lui Vlad către Mehmed).

⁸ A se vedea aici I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în secolele XV și XVI*, I, 1413–1508, București, 1905, nr. 75, p. 97–98.

⁹ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XV-1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358–1600*, ed. de N. Iorga, București, 1911 (Hurmuzaki), nr. 198, p. 95. Iar Bucureștiul ar fi căzut după un asediu de 15 zile (N. Iorga, *Acte și fragmente privitoare la*

Vlad și-a pierdut însă viața nici două luni mai târziu¹⁰ (probabil înainte de 5 ianuarie 1477¹¹).

Fie la 1476, fie la 1462¹², Mehmed al II-lea a și emis un act pentru administrația raguzană, datat simplu *pe 15 noiembrie, la valahi* (adică în campanie).

Țarul Mehmed, sultan Muratovic [i.e. fiul lui Murad], *grăiește: hrisovul și legea trebuie aduse la cunoștință <tuturor> la Ragusa. Am arendat vama* [de la Ledenice] *lui Karaman* [!] *care a cerut marele meu hrisov, ceea tot omul trebuie să știe. Am lăsat alături de el pe sclavul meu Karagöz și i-am poruncit pentru acest oraș <ca> toți care-mi sunt tributari* [harčnici în original] *să plătească pentru tot ce scot și tot ce aduc prin acel loc decât 4 aspri pentru 100 de aspri, în vreme ce raguzanii, pentru tot ce aduc și tot ce scot prin acel loc, plătesc vamă 5 aspri pentru 100 de aspri. Mai mult, în temeiul primei mele legi, toți cei care – în absența lui Karaman și a sclavului meu Karagöz sau fără știința lor – scot sau aduc <mărfuri> prin vamă, și sunt văzuți, își vor vedea confiscate toate bunurile pentru binele Visteriei Imperiului Meu. Cât privește ținuturile și locurile <vizate>, <reamintesc că> toți stăpânii de sandjak, kadii, subașii, precum și notabilii și împuterniciții lor, sunt instruiți să fie mâini tari, vigilenți și fără slăbiciune, întrucât bunurile sunt ale mele și nu ale lui Karaman. Să fie avertizați <și> să asculte fără crâcnire hrisovul meu de stăpân // Scris pe 15 noiembrie, la valahi* [cu sens, conform și editorului, de în Țara valahilor]¹³.

Spre deosebire de porunca lui Mehmed, tot în sârba veche, dată pe 12 iulie <1476>, în Țara lui Dobrotici, care a ajuns la Ragusa abia pe 25 octombrie 1476 (conform notei tergal: *rizevuta adi 25 oktob. 1476 de gran signor contra Dmtar Soimironich*¹⁴), actul emis de Mehmed *de la valahi* nu are vreo precizare arhivală raguzană care să ajute la datarea și contextualizarea sa. Cel mai probabil, actul din iulie a ajuns la Ragusa împreună cu porunca din 12 octombrie 1476, dată de sultan în *tabăra de la Adrianopole*¹⁵. Aflând că Mehmed este din nou la oaste, raguzanii s-au grăbit să trimită sol la el¹⁶, formularea din registru, din 16 noiembrie 1476 ([...] *împăratul nu era în Romania, ci în Moldova* [...])¹⁷, indicând că republica nu se aștepta ca trimisul ei să-l întâlnească pe sultan exact la Adrianopole, dar nici la nordul Dunării de Jos (în Moldova!)¹⁸. Mehmed a primit sigur tributul Raguzei până pe 17 decembrie 1476, când a emis un firman de recepție (o

istoria românilor, III [1399–1499], București, 1899, p. 58–59; raport trimis la 4 decembrie 1476 din Buda de Giustiniano Cavitello ducelui Milanului).

¹⁰ Pentru principalele izvoare: Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova (a. 1324–1881)*, I, *Secolele XIV–XVI*, București, 2001, p. 117–118.

¹¹ Hurmuzaki, XV-1, nr. 169, p. 96. Atunci Ștefan al III-lea *cel Mare* se interesa deja la Brașov de soarta lui Vlad (*fratele nostru Ladislau*), căruia îi și lăsase o gardă de 200 de oșteni.

¹² Al. Simon, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, 2012, p. 117–118.

¹³ *Stare srpske povelje pisma* [Vechile acte și hrisoave sârbești], I-2, *Dubrovnik i susedi negovi* [Ragusa și vecinii ei], ediție Ljubomir Stojanović, Beograd, 1934, nr. 845, p. 263. În traducere franceză: Bojko Bojović, *Raguse (Dubrovnik) et l'Empire Ottoman (1430–1520). Les actes impériaux ottomans en vieux serbe de Murad II à Selim Ier*, Paris, 1998, nr. 29, p. 231–232.

¹⁴ *Stare srpske povelje*, I-2, nr. 845, p. 256; Bojović, *Raguse*, nr. 28, p. 230. Acest act, nu și cel din 15 noiembrie, a intrat relativ recent în istoriografia română (Nagy Pienaru, *Un document otoman necunoscut din 1476*, în *RI, NS, XIII*, 2002, 1–2, p. 229–241).

¹⁵ *Turski spomenici* [Documente turcești], editor Gligorije Elezović, I-1, 1384–1520, Beograd, 1940, nr. 45, p. 171–173. Act redatat pe 12 octombrie de Bojović, *Raguse*, p. 233, nota 117.

¹⁶ Državni arhiv u Dubrovniku, A.C., *Acta Consilii Rogatorum*, reg. 23, f. 56^r–57^v (deja 26, 29 și 31 octombrie 1476).

¹⁷ *Ibidem*, f. 58^r, 60^r, 61^{r-v} (2, 9, 14, 16 noiembrie 1476).

¹⁸ Datorită izvoarelor cunoscute în bună măsură de peste un veac, este evident că în noiembrie 1476 Mehmed nu putea fi în Moldova, confundată de raguzani cu Țara Românească din cauza campaniei sultanului otoman împotriva lui Ștefan din vara aceluiași an.

expeditoria del charaz, conform notei tergale raguzane) *din tabăra de la Bolvan* (întrucât el se întorsese împotriva lui Matia era vorba de Bovan/Aleksinac, la est de Kruševac)¹⁹.

Indiferent de anul pe care-l asociem poruncii lui Mehmed, date *la valahi* pe 15 noiembrie, revenirea sultanului în anul 1476 la nordul Dunării de Jos (cândva după mijlocul lui octombrie), după retragerea sa din Moldova din urmă cu două luni, este neîndoielnică datorită decontului făcut pe 16 noiembrie 1476 de Ragusa trimisului ei la sultan, Pasqual(e) Gondola (Gundulić)²⁰. În aceste condiții, victoria din Țara Românească a *cruciaților*²¹, conduși de Ștefan al III-lea al Moldovei, de judele curții regale, Ștefan Báthory, de Vlad al III-lea și – în plus – de Basarab al IV-lea *Țepeluș* și de despotul sârb, Vuk Branković²², a fost o izbândă împotriva sultanului în persoană. Târgoviștea (cucerită înainte de 8 noiembrie) și Bucureștiul (căzut până pe 16 noiembrie) au fost luate pe când sultanul, cel de negăsit de solul Raguzei în *Romania* la începutul lunii noiembrie²³, era din nou în Țara Românească. Cu toate acestea, nici Matia Corvin (care a mediatizat succesul *transalpin* al *căpitanilor săi*²⁴), nici Ștefan al III-lea (care a insistat pe faptul că el îl impusese domn pe Vlad²⁵) nu au prezentat victoria – indiscutabilă – din

¹⁹ *Turski spomenici*, I-1, nr. 46, p. 173–174 (nota 6 pentru locul și contextul emiterii actului).

²⁰ Pentru celebra familie de patricieni din Ragusa, diplomați, oameni de afaceri și cronicari, vezi Lovro Kunkević, *The City whose Ships Sail on Every Wind: Representations of Diplomacy in the Literature of the Early Modern Dubrovnik*, în *Practices of Diplomacy in the Early Modern World, c. 1410–1800*, editori Tracey Sowerby, Jan Hennings, New York, 2017, p. 65–79 (vezi aici și idem, *Civic and Ethnic Discourses of Identity in a City-state Context: The Case of Renaissance Ragusa*, în *Whose Love of Which Country? Composite States, National Histories and Patriotic Discourses in Early Modern East Central Europe*, editori Balázs Trencsényi, Márton Zászkaliczky, Leiden/Boston/Köln, 2010, p. 149–177). În istoria românilor, familia a intrat și prin cronică la Giovanni di Mauro Gondola; vezi *Cronice ulterioare di Ragusa*, în *Chronica Ragusina Junii Resti (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Ioannis Gundulai 1451–1484 (=Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium, XXV, Scriptores, II)*, editor Speratus Nastilis, Zagreb, 1893, p. 371. După aceasta, *voievodul Valahiei*, îl urmasă – cu toți cei care-i mai erau loiali – pe Matia în Bosnia la sfârșitul anului 1463, recucerind Jajce de la otomani. Cum Radu al III-lea *cel Frumos* îi era fidel sultanului, acel voievod a fost identificat „în mod logic” cu Petru al III-lea Aron, fostul domn al Moldovei, refugiat, și el, în Ungaria (vezi Victor Eskenazy, *O precizare asupra politicii externe a Țării Românești în vremea lui Radu cel Frumos*, în *RI*, XXX, 1977, 11, p. 1665–1667), cu toate că la acea vreme Vlad al III-lea era liber să corespundă cu Caffa (Archivio di Stato di Genova, Genova, Banco di San Giorgio, Sala 34, *Caffae-Massaria*, reg. 590/1243, 1463, c. 171; 1 martie 1463, „ajuns” sub 1462 în *Acte și fragmente*, III, p. 42), iar dregătorii lui Matia îi amenințau pe sașii transilvăneni cu soția lui *Dracula voievod*, numit inclusiv *magnificul Vlad voievod* (*Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, VI, 1458–1473, editori Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Gernot Nussbächer, Konrad Gündisch, București, 1981, nr. 3389, p. 192; nr. 3400, p. 200), soția lui Vlad fiind o rudă apropiată de a lui Matia (Ion Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din arhivul de stat de la Milano*, în „Columna lui Traian”, București, IV, 1883, 1–2, p. 30–47, aici nr. 1, p. 34). Reamintim, în raport cu evenimentele bosniace de la 1463–1464, că vârful de lance al lui Matia a fost cu acea ocazie Emeric Szapolyai. Voica, soția lui Mihnea I *cel Rău*, întâiul născut (probabil) al lui Vlad al III-lea, era înrudită cu familia Szapolyai, după cum a afirmat însuși Ioan Szapolyai, nepotul de frate al lui Emeric, voievod al Transilvaniei și apoi rege al Ungariei (vezi *Hurmuzaki*, XV-1, nr. 390, p. 216).

²¹ Al. Simon, *Cruciada din Moldova într-un raport venețian din 1476: note asupra unui document*, în *Istoria ca datorie: omagiu academicianului Ioan-Aurel Pop*, editori Ioan Bolovan, Ovidiu Ghița, Cluj-Napoca, 2015, p. 375–384 (raportul solului venit din Moldova).

²² Pentru evenimente: Șt. Andreescu, *L’action de Vlad Țepeș dans le sud-est de l’Europe en 1476*, în *RESEE*, XV, 1977, 2, p. 259–272.

²³ Pentru viteza de comunicație, vezi deja Barisa Krekić, *Il servizio di corrieri di Ragusa a Costantinopoli e Salonicchi nella metà del secolo XIV*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta” [Lucrările Institutului de Studii Bizantine], Beograd, XXI, 1952, 1, p. 113–119.

²⁴ Vezi în acest cadru mesajele (din noiembrie 1476 – ianuarie 1477) din *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (=Fontes Rerum Transylvanicarum, IV, VI), editor Endre Veress, I, 1468–1540, Budapest, 1914, nr. 23–26, p. 26–30.

²⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, nr. 154, p. 342–351. Este vorba, în chip firesc, mai ales de mesajul transmis senatului venit de către Ioan Țamblac.

Țara Românească, din toamna anului 1476, drept o înfrângere personală a *Turcului*, adică o reușită *creștină* nemaiaținsă de la „miracolul de la Belgrad” (1456)²⁶, săvârșit de Iancu de Hunedoara, tatăl lui Matia și predecesorul lui Ștefan drept *atlet* al Creștinătății²⁷. Iar, pentru că Ștefan nu izbutise să-l învingă pe Mehmed în vară (neprinzându-l, și datorită lui Matia²⁸, în Moldova în plănuita capcană), papei Sixt al IV-lea i se cerea să-l demită pe Ștefan din demnitatea de *atlet*, un dezastru evitat numai în urma intervenției disperate a Veneției de la sfârșitul lunii noiembrie 1476, luna victoriei asupra sultanului Mehmed²⁹.

Pe 8 decembrie 1476, dată la care „măcar” reîntoarcerea la nordul Dunării a lui Mehmed trebuie să-i fost cunoscută, Matia i-a scris lui Sixt al IV-lea, exaltând victoria din Țara Românească, accentuând că ea fusese obținută *înainte ca voievodul Moldovei să intervină*³⁰, dar neamintind nimic despre – din nou „măcar” – prezența sultanului în Țara Românească în timpul noilor lupte dintre cruciați și trupele otomane³¹. La acea vreme, Matia încă nu-și pierduse fortărețele sârbești în fața lui Mehmed, în persoană, iar Vlad al III-lea, a cărei importanță Matia o accentuase în scrisoarea către papă, încă mai trăia³². În mod normal, altfel decât în cazul afirmațiilor lui Ștefan, de ceva mai târziu (însă)³³, care putea fi socotit responsabil pentru dispariția lui Vlad (deoarece el îi dăduse acestuia o gardă personală)³⁴, Matia nu avea vreun motiv – în mod cert nu în

²⁶ În acest context, vezi aici și Al. Simon, *Lasting Conquests and Wishful Recoveries: Crusading in the Black Sea Area after the Fall of Constantinople*, în *Imago Temporis Medium Aevum*, Lleida, V, 2012, p. 301–315; idem, *Pellegrini ed atleti del Signore ai confini della cristianità: Skanderbeg, Stefano III di Moldavia e le loro relazioni con Roma e Venezia*, în „Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge”, Rome, CXXV, 2013, I, p. 71–92.

²⁷ Importanța lui Iancu pentru Matia și Ștefan: Benjamin Weber, *La papauté en Hongrie (1453–1481): engagement financier ou militaire*, în „Transylvanian Review”, Cluj-Napoca, XIX, 2009, 3, p. 21–31; Al. Simon, *How to Finance a Greek Rite Athlete: Rome, Venice and Stephen III of Moldavia (1470s–1490s)*, în *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, editori Daniel Baloup, Bernard Doumerc, Toulouse, 2015, p. 307–329.

²⁸ Semi-falimentul administrativ (-militar) al lui Matia și Ștefan, care i-a costat înfrângerea lui Mehmed în Moldova, ar merita reanalizat, deși a rămas în bună măsură un subiect tabu, eșecul moldo-ungar fiind îngrădit (istoric, dar poate mai ales istoriografic) prin retragerea în grabă a lui Mehmed din Moldova și victoria *cruciată* din Țara Românească.

²⁹ Instrucțiunile republicii din 23 noiembrie 1476 pentru trimisul ei la Roma, Jacopo de Medio, au fost publicate ultima oară în Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 159–160. Din nefericire, ele scăpaseră tuturor edițiilor românești de documente din arhivele venețiene, inclusiv lui Nicolae Iorga (vezi, în acest sens, și Al. Simon, *Să nu uciți o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, editori I.-A. Pop, Susana Andea, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2009, p. 159–169).

³⁰ În originalul latin (cu clară satisfacție regală): *antequam waivoda Moldaviae supervenisset*.

³¹ Cunoscuta scrisoare regală a fost republicată și în *Actae et epistolae*, I, nr. 25, p. 28–29.

³² Să amintim aici și că, practic simultan cu contractarea prin intermediul Romei a căsătoriei lui Matia cu fiica regelui Neapolelui, Ferdinand de Aragon (un alt prea-crud personaj), Vlad fusese recăsătorit de Matia cu Juszina Szilágyi, vara primară pe linie maternă a regelui Ungariei (pentru izvoare: Al. Simon, *Propaganda and Matrimony: Dracula between the Hunyadis and the Habsburgs*, în „Transylvanian Review”, XX, 2011, 4, p. 80–90).

³³ Lăsând la o parte informațiile din *Povestirea rusă* despre Vlad *Țepeș* (de la vremea alianței tripartite Buda – Suceava – Moscova din anii 1480), poziția lui Ștefan față de Vlad și de reîntronarea și apoi rapida sa dispariție ne este cunoscută eminamente prin discursul lui Țamblac de la Veneția, din mai 1477, discurs perceput și drept un șantaj de către republica, ea răspunzând prin dezvăluirea oneroasei „afaceri caffèze” a lui Ștefan din vara anului 1475 (pentru izvoare, a se vedea ultima oară Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 161–162).

³⁴ Cei 200 de *oșteni* par mai mult decât insuficienți dacă Mehmed în persoană fusese tocmai învins. Pe de altă parte, un asemenea corp de elită moldav intervenise recent cu succes în Crimeea (pentru acest episod: Maria-Magdalena Székely, Ștefan Sorin Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina, o prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Putna, 2006, p. 49–57).

decembrie 1476 în ajunul nunții sale cu Beatrice de Aragon (căsătorită înlesnită de însuși Sixt al IV-lea)³⁵ – să treacă sub tăcere revenirea lui Mehmed în luptă și înfrângerea sultanului, mai ales dacă ea se petrecuse – preluând tot spusele regelui – înaintea sosirii lui Ștefan³⁶. Oricum va fi fost, după eșecul din Țara Românească, Mehmed s-a putut deplasa practic nestingherit spre sud-vest, unde a eliminat avanposturile ungare, timp în care – pe deasupra – Vlad a fost răpus în condiții neclare³⁷.

La fel ca în toamna anului 1462, evenimentele dunărene din toamna lui 1476 au fost „stranii”³⁸. La 1462 s-a spus că Vlad voia să-l predea pe Matia (venit în Transilvania) lui Mehmed și cu sprijinul lui Ștefan, care tocmai se oferise să-l ajute pe Matia să răscumpere Sfânta Coroană a Ungariei de la împăratul Frederic al III-lea de Habsburg (după ce mai devreme, tot Ștefan, împreună cu trupele lui Mehmed, nu izbutise să cucerească Chilia și să-l învingă pe Vlad)³⁹. Au fost în definitiv două fețe ale uneia și aceleași ciudate afaceri de familie. La 1462 și 1476 Vlad era căsătorit cu rude apropiate ale lui Matia⁴⁰, al cărui fiu, Ioan Corvin, a pretins că descindea din Mircea I *cel Bătrân*⁴¹. Matia a afirmat la 1479, iar Mehmed și fiii săi, Baiazid al II-lea și Djem, au acceptat, că regele și sultanii erau rude de sânge (deoarece printre *strămoșii* lui Mehmed se numărau și *valahii*)⁴². Ștefan și Vlad erau verișori, mai mult sau mai puțin îndepărtați⁴³. Nu în ultimul rând, Matia a fost pomenit la Putna dimpreună cu rudele – de sânge și prin alianță – ale lui Ștefan⁴⁴.

Merită ca urmare reținut felul în care, la vreo patru ani de la moartea lui Vlad, Martino Segno, episcop de Novo Brdo⁴⁵, a înțeles să descrie – potrivit-le însă (și) luptelor *transalpine* de la 1473–1474⁴⁶ – evenimentele dunărene din iarna anului

³⁵ A se vedea în acest context și sinteza lui Péter E. Kovács, *Magyarország és Nápoly politikai kapcsolatai a Mátyás korában* [Relațiile politice dintre Ungaria și Napoli între vremea lui Matia], în *Tanulmányok Szakály Ferenc Emlékére* [Studii în amintirea lui Ferenc Szakály], editori Pál Fodor, Géza Pálffy, István György Toth, Budapest, 2002, p. 229–247.

³⁶ Adică, Matia își putea aroga liniștit victoria asupra sultanului. Nu trebuia să o împartă.

³⁷ Pentru diferitele versiuni (și legende): Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 117–118.

³⁸ Datorită mai vechilor și mai noilor incertitudini (documentate), ar fi formula potrivită.

³⁹ Ovidiu Cristea, *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns*, în *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (=The Ottoman Empire and Its Heritage, LIII), editori Gábor Kármán, L. Kunčević, Leiden/Boston/Köln, 2013, p. 253–274, aici la p. 263–264.

⁴⁰ A se vedea recent Mihai Florin Hasan, *Aspecte ale relațiilor matrimoniale dinastice munteanomaghiare din secolele XIV–XV*, în „Revista Bistriței”, XXVII, 2013, p. 128–159.

⁴¹ I.-A. Pop, Al. Simon, *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia: Veneția, Casa de Habsburg și Moldova la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *AHIX*, LII, 2015, Supliment (*Istoriografia în secolul XXI: noi generații, alte abordări*, coord. Ioan-Aurel Pop, Gheorghe Cliveti), p. 43–89, aici la p. 74–75, nota 163. Subiectul acestei înrudiri ar merita luat, știindu-se că, imediat după ce Voicu, tatăl lui Iancu, a primit *Hunyad*-ul (Hunedoara), Mircea, anterior posesorul *Hunyad*-ului (identificat în general cu Bologa) a atacat Transilvania.

⁴² Al. Simon, *La parentèle ottomane du roi Mathias Corvin*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (=Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, CDX), editori Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, I.-A. Pop, Mihailo Popovic, Johannes Preiser Kapeller, Al. Simon, Wien, 2011, p. 25–33. Această înrudire (reală ori fictivă) era cunoscută la 1900.

⁴³ Mark Whelan, Al. Simon, *A New Source of Moldavian Politics at the End of the Rule of Alexander I the Just*, în *SMIM*, XXXI, 2015, p. 149–160; idem, *The Moldavian Lady and the Elder Lords of the East*, în „Transylvanian Review”, XXIV, 2015, 3, p. 113–129. Era vorba în fapt de relația dintre Mircea I și Alexandru I.

⁴⁴ Cunoscut de un veac, faptul nu a atras atenția până recent (Al. Simon, *Crăișorii valahilor din a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în „Crisia”, Oradea, XL, 2010, p. 159–167).

⁴⁵ În istoriografia română, prelatul a fost adus în atenție de către Andrei Pippidi, *Lucruri noi despre Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, I, 2005, 1, p. 79–92, în acest caz p. 89.

⁴⁶ Vezi Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 20–21. Cronologia pare să fi fost adaptată altor nevoi.

1476–1477⁴⁷. Descrierea prelatului făcea parte dintr-un tratat antiotoman destinat papei Sixt al IV-lea și regelui Matia Corvin, al cărui socru, Ferdinand de Aragon, tocmai pierduse Otrantoul în fața flotei otomane (1480), sprijinită probabil și de noua aliată a Porții, Veneția⁴⁸.

[În succesiunea lui Segono, șirul evenimentelor era: Soliman Pașa, al Rumeliei, a încercat să cucerească Scutariul. A eșuat. A trebuit să se retragă (ceea ce s-a întâmplat la 1474)⁴⁹.] [...] *Dopo queste cose, Maometto* [Mehmed al II-lea], *udita la morte del re de Dacia* [în funcție de datare: Radu al III-lea cel Frumos⁵⁰/Vlad al III-lea Țepeș⁵¹], *subito con l'essercito passò il Danubio acciò facesse surrogare di quella nazione uno della famiglia Bassaraban* [Basarab al III-lea Laiotă (atât în cazul morții lui Radu, cât și în cel al lui Vlad)⁵²] *e la ingiuria da loro poco prima ricevuta vendicasse. Ma havendo Dacia Maggiore quietata et apparecchiandosi per ire alla Minore* [Dacia Minore/Moldova⁵³], *<Mehmed> fu chiamato dai Samandrini* [de locuitorii Smederevoului⁵⁴] *i quali temevano della venuta del re d'Ungheria* [a lui Matia Corvin]⁵⁵ [venirea lui Matia sigur a avut loc în iarna anului 1475–1476, când, cu Vuk Branković și Vlad drept căpitani, a cucerit Sabačul, căpitaniii regelui uimindu-i și pe creștini prin cruzimea lor.] [...]⁵⁶.

[Pentru a lămurii parte din încurcăturile cronologice, adăugăm evenimentele care au premers în textul lui Segono intervenția dacică a sultanului Mehmed al II-lea.]

⁴⁷ Este, strict în raport cu moartea lui Vlad, poate principala particularitate a tratatului.

⁴⁸ Agostino Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo dalmata del tardo Quattrocento. Vita e opere*, Roma, 1981, Anexă: *Opusculum reverendi Domini Martini de Segonis natione Catharensis origine autem Serviani ex Novomontio aliter Novobardo dicto Dei gratia episcopi Olchinensis ad Beatissimum Sixtum IV Romanum Pontificem. Tractatus de provisione Hydronti et de ordine militum Turci et eius origine*, p. 78–146 (Segono), aici la p. 137.

⁴⁹ Pentru evenimentele din Albania de la 1473–1474, vezi O. J. Schmitt, *Die venezianischen Jahrbücher des Stefano Magno (ÖNB Codd. 6215–6217) als Quelle zur albanischen und epirotischen Geschichte im späten Mittelalter (1433–1477)*, în *Südosteuropa: Von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch*, editori Konrad Clewing, O. J. Schmitt, München, 2005, p. 133–183, aici în special p. 174–175.

⁵⁰ Radu a murit cel târziu la începutul lui 1475 (Constantin A. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *SCSI*, VII, 1956, I, p. 59–73). Pe 3 octombrie 1474, pe de altă parte, în Chiosul genovez se știa că [...] *Lo Signore de Volaquia Alta* [Radu al III-lea al Țării Românești] *e morto, lo Segno<re> de la Velaquia Basa* [Ștefan al III-lea al Moldovei] *et intrato dentro lo paese et a un Signore* [Basarab al III-lea Laiotă] *a lo so modo* [...] (pentru acest raport și altele: Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XLVI, 2007, 1–4, p. 25–39).

⁵¹ Pe 27 ianuarie 1477, la Veneția a ajuns vestea că turcii cuceriseră bastionul ridicat de Matia. La 1 februarie, a sosit știrea că turcii [...] *hanno tagliato ad pezzi Dracuglia* [Vlad al III-lea] *capitano del dicto Re, con circa quatro mille persone, et similiter hanno morto Bozrab* [Basarab al IV-lea], *Signore della dicta Valachia* [i.e. *Maggiore*] [...] (Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumente ale diplomației maghiare. Din epoca regelui Matia. 1458–1490] (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1–4), II. [1466–1480], Budapeșt, 1876 (MDE), nr. 234, p. 340). Să reținem rolurile diferite asociate celor doi: Vlad era căpitanul pomenitului rege, Basarab era domnul pomenitei Valahii.

⁵² Identificare, valabilă indiferent de datarea evenimentului, cu precizarea că, la Vaslui, Laiotă a schimbat taberele, trecând de partea lui Ștefan (*Actae et epistolae*, I, nr. 9, p. 10).

⁵³ După știința noastră, a fost prima oară când Moldova a fost numită *Dacia*, fie și ea *Mică*. În acest caz, translația a avut loc dinspre Țara Românească. Dacă aceasta era *Dacia*, *Dacia Mare*, așa cum fusese *Valahia Mare*, atunci Moldova, *Valahia Mică*, devenea *Dacia Mică*.

⁵⁴ MDE, II, nr. 234, p. 340. Bastionul cucerit de turci fusese ridicat *per obsidione de Smedro*.

⁵⁵ Era un zvon, poate unul credibil. După nunta sa cu Beatrice (22 decembrie 1476), Matia nu a mai părăsit însă Buda până la 22 aprilie 1477 (vezi Richárd Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–1476–1490)*, Budapeșt, 2011, p. 105).

⁵⁶ A se vedea, astfel, sursele analizate de Andreescu, *L'action de Vlad Țepeș*, p. 261–265.

[...] *Havuta questa vittoria [asupra lui Uzun Hassan (1473)⁵⁷] se ne ritornò Maometto in Constantinopoli e per tre anni se astenne dal guerreggiare. Infratanto Soliman bassà nella Romania mandato oltre al Danubio fu da i Daci tra le paludi e tra le strettezze delle selve così valorosamente combattuto, che perso l'essercito appena egli con pochi si salvò [era vorba în chip limpede de bătălia de la Vaslui de pe 10 ianuarie 1475⁵⁸] [...]*⁵⁹. [Apoi Segono, prezenta căderea Caffei⁶⁰, petrecută l'istesso anno⁶¹. În continuare, *quasi ancoa nell'istesso tempo*, relatează plecarea lui Soliman asupra Scutariului, înfrângerea armatei otomane de către daci, și pe urmă moartea regelui Daciei, care l-a adus pe Mehmed peste Dunăre, unde *la ingiuria da loro poco prima ricevuta vendicasse*⁶². Această formulare se potrivește numai bătăliei de la Vaslui și – din punctul de vedere al succesiunii cronologice – doar iernii anului 1475–1476, când în Țara Românească a domnit fără întrerupere Basarab al III-lea⁶³. Cu toate acestea, deși Segono nu a spus nimic despre campania lui Mehmed din Moldova din vara anului 1476 (o catastrofă de fapt din punct de vedere cruciat pentru Matia și Ștefan, mai ales)⁶⁴, el a continuat rândurile dedicate celor două *Dacii* nu cu campania ungară de la Sabaș din iarna anului 1475–1476⁶⁵, ci cu distrugerea de către Mehmed, în iarna anului următor (1476–1477), după moartea lui Vlad al III-lea, a forturilor (de lemn), ridicate de Matia pe Sava și Morava⁶⁶. Cităm începutul pasajului în discuție. [...] *Il quale [Matia] aveva già fatto edificare due rocche alla foce del fiume Moravia, le quali assalite da i Turchi furono valorosamente difese dagli Ungheri [...]*⁶⁷.

[Ce și când s-a întâmplat în *Dacia* este greu de spus⁶⁸. La 1476, Mehmed s-a reîntors sigur la nordul Dunării, după retragerea din vară⁶⁹, chiar înainte ca Ștefan al III-lea și Ștefan Báthory

⁵⁷ Segono, p. 135–136. Vezi aici O. Cristea, N. Pienaru, *Țara Românească, Moldova și Bătălia de la Bașkent*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, 1, p. 17–36; Al. Simon, *Habsburgs, Jagiellonians and Crusading: The Wallachian Case in the 1470s*, în *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations*, editor Attila Bárány, Debrecen, 2016, p. 53–68.

⁵⁸ Din nou, pentru prima oară denumirea de *daci* era folosită pentru oștenii lui Ștefan (la fel îi numise, sub 1462, prelatul și pe supușii lui Vlad; Segono, p. 133). Între aceștia a fost și un contingent secuiesc numeros și, probabil, și alți supuși ungari, sigur însă nu atât de mulți pe cât a pretins Matia (vezi aici și O. Cristea, *Victoria de la Vaslui și acțiunile diplomatice ale lui Ștefan cel Mare: câteva opinii*, în „Analele Putnei”, XIII, 2017, 1, p. 241–250).

⁵⁹ Segono, p. 136. Ca în cazul unui raport veneto-milanez asupra bătăliei de la Baia, în care era reafirmată romanitatea românilor, Ștefan nu a fost pomenit, deși raportul anunța înfrângerea lui Matia (Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 99, nota 104). Deoarece Martino Segono nu a amintit nici victoria căpitanilor lui Matia de la Câmpul Pâinii (octombrie 1479), nepomenirea lui Ștefan, a învingătorului de la Vaslui, trebuie văzută, măcar în parte, drept rodul dorinței lui Segono de a menaja orgoliul lui Matia, fără a omite însă Vasluiul. Pe acesta (*Vasilum castrum*) l-a și inclus la loc de cinste (după cum nota Pertusi), dar nejustificat strategic, în itinerariul cruciat pregătit (Segono, text și comentarii, p. 99, 217–222).

⁶⁰ Pentru câteva noi surse, vezi aici și Al. Simon, *The Western Impact of Eastern Events: The Crusader Consequences of the Fall of Caffa*, în „Istros”, Brăila, XVIII, 2011, p. 383–396.

⁶¹ Segono, p. 136. La momentul scrierii textului, de la acele evenimente nu trecuseră nici cinci ani.

⁶² Segono, p. 137. Avem de a face aici cu o formă de „contragere a timpului” la Segono.

⁶³ De reținut că Ștefan și Mehmed încă negociau la acea vreme (O. Cristea, *Între Cruciadă și Imperiul Otoman. Relațiile diplomatice ale lui Ștefan cel Mare cu Imperiul Otoman în anii 1475–1476*, în *SMIM*, XXXVI, 2018, p. 247–258, la p. 256).

⁶⁴ Reamintim că s-a cerut destituirea lui Ștefan din demnitatea de *atlet*, așa cum se ceruse „demiterea” lui Skanderbeg după campania lui Mehmed din 1466. De ambele dați, *atleții* au fost salvați de protectorii lor (vezi Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare*, p. 163–164).

⁶⁵ Din care Matia, în dispută monarhică și financiară cu Ștefan, și-a făcut un titlu de glorie.

⁶⁶ Probabil, Mehmed s-a temut de reacția ungară la moartea lui Vlad și a acționat rapid.

⁶⁷ Segono, p. 137. Vezi și *MDE*, II, nr. 234, p. 340; Fine, *A Tale of Three Fortresses*, p. 189.

⁶⁸ Este un nume care trebuie asumat în acest context datorită perspectivei globale impusă de Segno și, sub raport istoric, în primul rând de anvergura confruntărilor din anul 1476 și de limbajul folosit de către Matia și Ștefan, înainte și după acele evenimente.

⁶⁹ Državni arhiv u Dubrovniku, A.C., *Acta Consilii Rogatorum*, reg. 23, f. 58^r, 60^r, 61^v (2, 9, 14, 16 noiembrie 1476).

să-i impună la Târgoviște pe Vlad al III-lea Țepeș și pe Basarab al IV-lea Țepeluș⁷⁰. Ștefan și Matia „au uitat” revenirea și înfrângerea sultanului din noiembrie 1476, deși aveau nevoie ca de aer de o victorie (în special Ștefan)⁷¹.]

[În încheiere, pentru a înțelege cel puțin construcția lui Segono, felul în care el a înlăunțuit evenimentele (și evident nu gradul de realitate al redărilor prelatului), amintim descrierea campaniei lui Mehmed al II-lea din Țara Românească (1462): [...] *Ma non molto dopo questa vittoria* [a lui Mehmed din Lesbos (Mytilene)⁷², în primăvara lui 1462 la Segono, ulterioară în realitate campaniei lui Mehmed din Țara Românească] *seguì un grave et atroce eccidio nell'essercito turchesco, imperoché combattendosi in Dacia, dove haveva Maometto transferita la guerra, Draula* [!], *con sei mila cavalli, e con una buona squadra di fanti, assaltando nel silenzio della notte il campo tur-chesco, pose quello in tanto terrore et spavento che, se non se acclamava et gridava per tutto l'essercito <il> consiglio di Maimuti Bassà* [Mahmud Angelović⁷³] *per trombetti che ciaschuno a piedi davanti al suo padiglione combattesse, tutti per l'errore della notte si sarebbero l'un l'altro occisi. La maggior parte nondimeno per le mani dei Daci fu prostrata e morta e l'altra sopra veloci cavalli si salvò* [...] ⁷⁴. [Segono trecea apoi la campania lui Mehmed din Bosnia (1463), fără a se spune că Vlad și-a pierdut domnia și libertatea la sfârșitul lui 1462⁷⁵. S-ar părea că Segono trecea peste toate eșecurile *dacilor* (în mod sigur peste cele suferite în lupta cu *Turcul*, cel mai important fiind cel de la 1476 din Moldova), și, mai mult, nici nu părea să lege porecla lui Vlad de diavol⁷⁶.]

Redactat la o vreme la care *imbroglio-ul geto (daco)-scitic (hunic)* era deja un loc comun al scrierilor antiotomane⁷⁷, nu în ultimul rând datorită lui *De bellis Gothorum* (1473–1474) a episcopului Nicolae de Modruș († 1480)⁷⁸, adversarul balcanic al lui Matia Corvin⁷⁹ și autorul unui foarte cunoscut portret de *criminal în serie* de al lui Vlad⁸⁰, tratatul lui Segono contura un chip aproape luminos al lui *Draula*, stăpânitorul

⁷⁰ Reamintim aici că Vlad era socotit *căpitan*, iar Basarab *domn* (MDE, II, nr. 234, p. 340).

⁷¹ Simon, *Să nu uciți o pasăre cântătoare*, p. 163; idem, *Cruciada din Moldova*, p. 377.

⁷² Babinger, *Mehmed*, p. 213. Insula intrase, tot pe cale otomană, în istoria Țărilor Române, a Moldovei mai precis, încă de la 1446 (Al. Simon, *Porturile Moldovei. Ștefan II, Iancu de Hunedoara și Murad II în documente italiene (1444–1446)*, în AȘUI, seria Istorie, NS, LII–LIII (2006–2007) [2008], p. 7–25).

⁷³ Mahmud, sârb de neam (membrii familiei sale din Novo Brdo au fost executați de Mehmed la 1477, nu după căderea lui Mahmud la 1474, ci abia după moartea lui Vlad), a fost socotit, alături de Mehmed și Ștefan, unul dintre cei trei destinatari ai scrisorii de trădare a lui Vlad (noiembrie 1462). Iar Mehmed l-a eliminat apoi, deoarece îi *eliberase pe eflaki*, pe *valahi* (Theoharis Stavrides, *The Sultan of Vezirs: The Life and Times of Ottoman Grand Vezir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden/Boston/Köln, 2001, p. 182–183, 342–343).

⁷⁴ *Segono*, p. 133. Pasajul se încheia – abrupt, în raport cu ceea ce a urmat – cu această fugă.

⁷⁵ Arestarea lui Vlad îi era neîndoielnic cunoscută lui Segno, ea fiind mult „mediatizată”.

⁷⁶ Forma *Draula* ar putea susține ipoteza că porecla venea (și) din românescul *Dragul* (Aurel Răduțiu, *Sur le nom de Drakula*, în „Transylvanian Review”, V, 1996, 1, p. 101–113).

⁷⁷ Margaret Meserve, *Italian Humanists and the Problem of the Crusade*, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, editor Norman Housley, New York, 2004, p. 13–38; N. Housley, *Crusading and the Ottoman Threat. 1453–1505*, Oxford, 2012, p. 31–33, 40–50; Luka Spoljarić, *Ilyrian Trojans in a Turkish Storm: Croatian Renaissance Lords and the Politics of Dynastic Origin Myths*, în *Portraying the Prince in the Renaissance: The Humanist Depiction of Rulers in Historiographical and Biographical Texts*, editori Patrick Baker, Ronny Kaiser, Maike Priesterjahn, Johannes Helmrath, Berlin, 2016, p. 121–156.

⁷⁸ Vilmos Fraknói, *Miklós modrusi püspök élete, munkája és könyvtára* [Viața, opera și biblioteca lui Nicolae, episcop de Modruș], în „Magyar Könyvszemle” [Revista Maghiară de Bibliofilie], Budapest, V, 1897, p. 1–23, aici la p. 13; Giovanni Mercati, *Notizie varie sopra Niccolò Modrussense*, în idem, *Opere minore*, IV, Città del Vaticano, 1937, p. 205–267.

⁷⁹ L. Spoljarić, *Nicholas of Modruș and his De Bellis Gothorum: Politics and National History in the Fifteenth-Century Adriatic*, în „Renaissance Quarterly”, XCII, 2019, p. 457–491.

⁸⁰ A se vedea aici Șerban Papacostea, *Cu privire la geneza și răspîndirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Țepeș*, în *Rsl*, XIII, 1966, p. 159–167.

dacilor, chiar *regele* acestora⁸¹. Titular al diocezei de Novo Brdo, un focar de neliniști sârbești (și nu numai) pentru Mehmed și mama sa vitregă, Mara Branković⁸², Segono nesocotea fățiș *povestirile* despre cruzimile lui Vlad și rapoartele despre masacrele din timpul ofensivei sale de la Dunărea de Jos la începutul lui 1462⁸³ (campanie datorită căreia a trebuit să-și amâne nunta cu *ruda* lui Matia, cu *sora* acestuia după supuși germani ai lui Frederic al III-lea⁸⁴). Era un hățiș informațional și de imagine (mult anterior scrierilor moderne) în care, printre puținele certitudini, se numărau reîntoarcerile la nordul Dunării de la 1462 și 1476 ale lui Mehmed al II-lea, în toamnă, după campaniile sale *valahe* din verile celor doi ani⁸⁵. Ambele reveniri s-au legat de persoana lui Vlad al III-lea *Țepeș*⁸⁶. Ambele au fost trecute sub tăcere de Matia Corvin și Ștefan al III-lea *cel Mare*, de suzeranul secular al cruciadei și de *atletul Creștinătății* de la 1476⁸⁷.

THE SECOND ARRIVAL OF MEHMED II TO MOLDOVIA IN 1476 (Summary)

Keywords: Mehmed II, Vlad III the Impaller (Dracula), Stephen III of Moldavia, Matthias Corvinus, Wallachia, Hungary, Ottoman Empire, Ragusa.

On the 16th of November 1476, the travel expenses of Pasqual(e) Gondola (Gundulić), the envoy of Ragusa sent to Mehmed II, were reimbursed even though Gondola had not met the sultan [...] *quod imperator non erat in Romania, sed in Moldovia* [...]. At that time, Moldavian and Hungarian troops were occupying Wallachia, taking Târgoviște (prior to the 8th of November) and Bucharest (precisely on the 16th of November). After the failure of Stephen III of Moldavia and king Matthias Corvinus of Hungary to trap sultan Mehmed II during the latter's Moldavian summer campaign (July–August 1476), this was a major success. In fact it was/would have been the first Christian victory over the sultan *in personam* since the “miracle of Belgrade” twenty years earlier. Yet it was never celebrated as such, even though both Stephen and especially Matthias widely circulated news over the anti-Ottoman victories in Wallachia. Chiefly for Stephen a victory over the sultan

⁸¹ Reamintim că, pe la 1471–1472, Vlad, confundat însă cu bunicul său Mircea, era socotit de susținătorii Casei de Habsburg *Dracula de Molda et Walachia* (Bayerische Staatsbibliothek, München, Abendlândische Handschriften, Cod. Lat. 14668, f. 7^r–43^r, aici la f. 23^r, 24^r).

⁸² Vezi deja M. Cazacu, *Les parentés byzantines et ottomanes de l'historien Laonikos Chalkokondyle (c. 1423 – c. 1470)*, în „Turcica”, Paris, XVI, 1984, p. 95–114, aici la p. 104–105.

⁸³ Confirmate recent printr-un raport din Roma (Archivio di Stato di Mantova, Mantova, Archivio Gonzaga, E. Affari esteri, XXV, Roma, busta 834, 1404–1499, nn; 30 martie 1462).

⁸⁴ Vezi aici și Andrei Corbea, *Cu privire la corespondența lui Vlad Țepeș cu Matei Corvin*, în *AIIAI*, XVII, 1980, p. 669–685.

⁸⁵ La argumentele expuse mai demult în favoarea datării sub 1476 a hrisovului raguzan dat *de la valahi*, pe 15 noiembrie, de Mehmed adăugăm imposibilitatea emiterii unui asemenea act când Bucureștiul stătea să cadă sau căzuse deja (pe 16 el era sigur pierdut).

⁸⁶ A se completa, în acest sens, datele expuse în Simon, *Pământurile crucii*, p. 117–118.

⁸⁷ În opinia noastră, orice viitoare analiză a evenimentelor de la 1476 ar trebui să pornească de la „prinderea” ierarhică a lui Vlad între Matia și Ștefan. Ea este importantă și deoarece presupunerile logice ale lui Ștefan Andreescu (*L'action de Vlad Țepeș*, p. 270) și Ștefan Gorovei (*Cronologii controversate în istoria lui Ștefan cel Mare. Observații asupra izvoarelor*, în „Analele Putnei”, III, 2007, 2, p. 75–90, la p. 85–87) par să se confirme. Oastea Ungariei a luat Târgoviștea până pe 8 noiembrie, iar cea a Moldovei (cu ori – mai probabil – fără ajutor ungar) a cucerit Bucureștiul – până – pe 16. Aceasta reatrage atenția asupra „dublării” lui Țepeș, căpitanul regelui, prin Țepeș, domnul Valahiei (MDE, II, nr. 234, p. 340). La 15 noiembrie 1476, Matia îi anunțase ducelui Saxoniei, Ernest de Wettin, înălțarea doar a lui Vlad drept voievod *transalpin* (V. Fraknoi, *Mátyás király levelei. Kültügyi Osztály* [Scrierile regelui Matia: corespondența externă], I. 1458–1479, Budapest, 1893, nr. 245, p. 355). În aceste condiții, Țepeș trebuie socotit – în mod obligatoriu – prefectul lui Ștefan (cum l-a numit apoi însuși Jan Długosz). După toate aparențele (să le zicem astfel), *Valahia Mare* (*Dacia Mare* la Segono) a fost împărțită – temporar – între Buda și Suceava.

would have been more than needed, because, in the same month of November, several political voices called for his deposition as *the athlete* of Christendom (eventually, in late November-early December, Venice succeeded in convincing pope Sixtus IV to keep Stephen as *athlete*). The paper focuses on these events that marked the beginning of the third and final Wallachian reign of Vlad III *the Impaler* (*Dracula*), who then, within less than two months, lost his life (around the beginning of January 1477). Meanwhile, Mehmed II (also) managed to take and destroy king Matthias' newly erected Serbian fortresses. Previously, Mehmed II had returned north of the Danube, after a failed summer campaign, only in November 1462, on the eve of Vlad's imprisonment by Matthias. Vlad was accused by his royal relative that he had plotted to hand over his suzerain to the sultan.

ANEXĂ

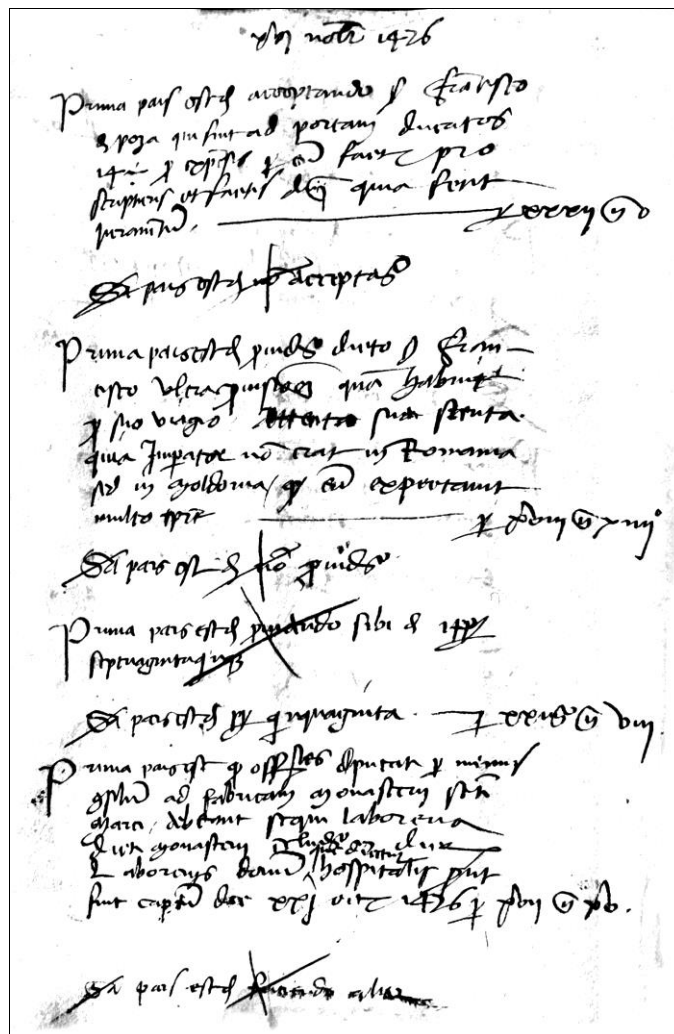

Fig. 1. Înregistrarea contabilă a Republicii Ragusa, din 16 noiembrie 1476, a întoarcerii sultanului Mehmed al II-lea în Moldova.
(Državni arhiv u Dubrovniku, Dubrovnik, Acta Consiliorum, Acta Consilii Rogatorum, reg. 23. 1476–1478, f. 61^v.)

CRISTIAN ANTIM BOBICESCU*

CONSIDERAȚII PRELIMINARE CU PRIVIRE LA RAPORTURILE LUI LUCA STROICI CU JAN ZAMOYSKI

Carierea lui Luca Stroici¹ a atins apogeul în timpul domniei lui Ieremia Movilă, domn care l-a promovat, încă din august-octombrie 1595², mare logofăt, demnitate pe care o mai ocupase și în timpul lui Petre Șchiopul (dar fără a avea atunci influența pe care a avut-o acum) – după cum ne informează *Dicționarul* alcătuit de Nicolae Stoicescu –, care a remarcat, făcând trimitere la corespondența aflată în volumele îngrijite de Ioan Bogdan din seria Hurmuzaki, că „a fost un prieten credincios al polonilor”.

Demersul nostru, bazat în cea mai mare măsură pe corespondența personală (cu unele accente politice/diplomatice) a marelui logofăt al Moldovei, va încerca să descrie funcționarea și cuprinsul „prieteniei” care-l lega cu marele cancelar și hatman al Coroanei, Jan Zamoyski, dar și gradul în care acesta din urmă se putea baza pe logofăt, uneori în demersuri contradictorii intențiilor lui Ieremia Movilă. Într-un cadru mai general sperăm să aducem o contribuție la studiul gradului de (in)dependență care caracterizează relațiile/raporturile interpersonale în raporturile polono-moldovenești. În acest scop, vom analiza terminologia și retorica prezente în corespondență așa cum apar ele în scrisorile care constituie baza documentară a studiului, precum și unele situații în care întâlnim solicitări polone și răspunsuri moldovenești (valahe). Pe lângă aceste lucruri, vom mai putea face și câteva precizări în biografia lui Luca Stroici, pe care volumele sau edițiile de documente consultate le impun.

Tema pe care o studiem este cea a raporturilor interpersonale întreținute la distanță și nu față în față, un caz particular, care uneori are drept trăsătură dominantă nemulțumirea părții inferioare ce compune diada³, subiect pe care l-am mai tratat și cu alte ocazii⁴. În același timp, ne vom referi la două personaje aparținând unor civilizații diferite, latină și

---

* Doctorand, Școala de Studii Avansate a Academiei Române, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

¹ Gheorghe Pungă, *Contribuții la biografia marelui logofăt Luca Stroici*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1–2, p. 181–195; Adrian Vatamanu, *Logofătul Luca Stroici*, în „Carpica”, VIII, 1976, p. 255–268; Maria Magdalena Szekely, *Noi contribuții la genealogia familiei Stroici*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 1–2, p. 65–75; Gerd Franck, *Un mare ctitor-boier: Luca Stroici*, în *Confesiune și cultură în Evul Mediu. În onoare Ion Toderășcu*, volum editat de Bogdan Petru Maleon și Alexandru-Florin Platon, Iași, 2004, p. 295–310.

² Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*, București, 1971, p. 326–327; Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 344–345.

³ Antoni Mączak, *Klientela, Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII w.*, Warszawa, 1994, p. 9–10.

⁴ Cristian Bobicescu, *W poszukiwaniu wpływowych przyjaciół: korespondencja Jeremiego Mochyły z Krzysztofem Radziwiłłem „Piorunem” na tle pozostałej litewskiej korespondencji Mochyłów. Uwagi wstępne*, în *Radziwiłłowie w służbie Marsa*, Redakcja Mirosław Nagielski, Karol Żojdź, Warszawa, 2017, p. 61–76.

post-bizantină, dintre care unul va prelua, pentru facilitarea comunicării, instrumentele puse la dispoziție de celălalt, și anume scrisoarea în limba polonă.

Primul contact dintre Luca Stroici și Jan Zamoyski pe care îl putem documenta provine din anul 1590, când marele logofăt al Moldovei, împreună cu Ieremia Movilă, pe atunci mare vornic, îi adresa marelui cancelar și hatman al Coroanei o scrisoare asupra căreia vom reveni⁵. Un an mai târziu, ambii boieri îl însoțeau pe Petru Șchiopul în exil, însă doar până în Republica celor Două Națiuni, unde, în 1593, vor primi și indigenatul „la intervenția unanimă a consilierilor [senatorilor – n.n.] și [...] cu permisiunea tuturor stărilor și a deputaților”⁶. În același an, cei doi se găseau la Bolzano, de unde, cu permisiunea lui Sigismund al III-lea și cu un pașaport oferit de acesta, urmau să îl conducă pe fostul voievod în teritoriile Coroanei către domeniul dăruit de rege fostului domn⁷.

Moartea lui Petru și ieșirea fiului său Ștefan din zona de interes a Coroanei Polone l-au transformat într-un mod neașteptat pe Ieremia Movilă în candidat la tronul Moldovei. Merită menționat însă un document a cărui copie se află în posesia domnului Constantin Rezachevici, care consemnează faptul că Jan Zamoyski l-a recomandat boierilor moldoveni spre alegere pe Luca Stroici, însă aceștia au optat pentru Ieremia Movilă⁸.

Din momentul instalării lui Ieremia Movilă pe tronul Moldovei, Luca Stroici se va afla alături de acesta, fiind cel mai apropiat colaborator al lui. În sprijinul acestei afirmații stau mărturie nu doar documentele interne din colecțiile *DIR* și *DRH*, ci și documentele „externe”. Luca Stroici este unul dintre contrasemnatarii „jurământului” lui Ieremia Movilă din 27 august 1595⁹; în luna mai 1600 se găsea, împreună cu mitropolitul Gheorghe Movilă, Simion Movilă și vornicii Ureche și Cârstea, între boierii care cer hatmanului de câmp al Coroanei să vină în ajutorul lui Ieremia (și în ajutorul lor, deși acest lucru nu s-a menționat în document) aflat în Hotin¹⁰. Familia sa este solidară cu efortul depus de el: tot în anul 1600, fiul său, în fruntea câtorva sute de oameni, a înfruntat armatele muntene „așa cum îi promisese starostelui de Camenița să lupte”, fapt înregistrat de două jurnale polone¹¹. În 1604, în urma amanetării bunurilor din Polonia, dar și a unui împrumut cu camătă, a avansat, în numele domnului Moldovei, hatmanului Zolkiewski 25 000 de zloți pentru plata restanțelor mercenarilor poloni din Muntenia¹².

Observăm că, în slujba lui Ieremia Movilă, Luca Stroici își dovedește utilitatea cu precădere în relațiile cu Republica celor Două Națiuni, lucru facilitat de cunoașterea limbii polone, de cultura lui mai ridicată decât a altor boieri contemporani lui și, se poate presupune, într-o oarecare măsură, de relațiile personale. Nu putem susține fără echivoc o bună orientare a sa în cultura instituțională a Republicii, dar putem bănui că dispunea de una mai ridicată decât cea a unui boier fără „antecedentele” lui.

Probabil că el a fost solul Moldovei la Seimul din 1597, la care s-a urmărit obținerea unei *confirmatio iurium* din partea stărilor, dar și la cel din anul precedent, când

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 319–320.

⁶ *Ibidem*, II-1, p. 325–326; *Volumina Legum. Przedruk Zbioru Praw Staraniem XX. Pijarów*, t. II, 1859, p. 345.

⁷ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 323–324.

⁸ Discuție cu domnii Constantin Rezachevici și Veniamin Ciobanu la simpozionul organizat de Casa Polonă din Suceava în anul 2014.

⁹ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 344–345.

¹⁰ Petre P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1935, p. 107.

¹¹ Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, București, 1938, p. 284, 286.

¹² Este semnificativ că hatmanul de câmp nu menționează efortul lui Stroici, ci inventează merite proprii (Augustyn Bielowski, *Pisma Stanisława Żółkiewskiego*, Lwów, 1861, p. 161–162; Hurmuzaki, *Documente*, II-2, p. 329).

urma să depună omagiul din partea lui Ieremia Movilă, demers asupra finalității căruia nu avem date sigure¹³. Tot în 1596, fratele său a obținut indigenatul nobiliar, probabil ca urmare a unei solicitări venite din partea lui Ieremia Movilă¹⁴. Îl mai întâlnim pe teritoriul Coroanei la 27 octombrie 1598, când îi trimite lui Zamoyski o scrisoare din Uście, „fiind neîncetat ocupat cu problema domeniului”¹⁵ la cererea domnului Moldovei. În 1599, urma să ia parte la comisia de hotărâre din partea Moldovei¹⁶. În anul 1600 a participat la negocierile dintre Jan Zamoyski și Ieremia Movilă privind pretențiile fiscale polone față de Moldova. Din relatarea făcută de cancelarul Zamoyski, el nu a jucat decât rolul de transmițător al voinței domnului Moldovei¹⁷. La 1 august 1603, cancelarul îi comunică lui Sigismund al III-lea informații despre mișcările armatelor otomane, aflate de la Luca Stroici, „care fusese de curând la Liov”¹⁸. A purtat o corespondență bogată cu membrii Stavropigiei din Liov, cărora le propunea în 1590 să le fie mijlocitor în raporturile lor cu domnia¹⁹.

Corespondența purtată cu marele hatman al Coroanei nu a fost, așadar, nici singulară, nici incidentală, nici conjuncturală pe fondul legăturilor lui Luca Stroici cu diverși nobili sau clerici de pe teritoriul Republicii celor Două Națiuni. Ea se întinde pe durata a paisprezece ani (prima scrisoare cunoscută nouă este din 1590, iar ultima din 1604) și constituie *manifestarea unor raporturi durabile*. Este, în același timp, cea mai numeroasă corespondență a vreunui boier moldovean cu vreun corespondent polon din perioada Movileștilor. Cuprinde douăzeci și una de piese; putem presupune că a fost chiar mai vastă, deoarece găsim în ea referințe la două scrisori care nu s-au păstrat. Nu este însă uniform răspândită în timp. Între prima scrisoare și cea din 1595 nu putem documenta vreun contact epistolar între cei doi, fapt ce ar putea fi parțial explicat prin existența unor contacte directe, care le-au suplinit pe cele epistolare. A fost perioada în care Ieremia Movilă și Luca Stroici au devenit indigeni și au pendulat între Petru Șchiopul și Curtea polonă. Statistica scrisorilor păstrate se prezintă în felul următor:

1590	1
1595	1
1597	4
1598	6
1599	4
1600	2
1602	1
1603	1
1604	1

¹³ *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XX, *Dyariusze Seymowe 1597 r.*, ed. E. Barwiński, Kraków, 1907, p. 103, 474–475.

¹⁴ Joachim Bielski, *Dalszy ciąg Kroniki Polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r.*, Warszawa, 1851, p. 274.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 484.

¹⁶ Petre P. Panaiteșcu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 74–75.

¹⁷ Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Române, 1983, p. 1–2.

¹⁸ Hurmuzaki, *Documente*, II-2, p. 295.

¹⁹ *Ibidem*, II-1, p. 319. Nu s-a observat până acum că în această corespondență, cu excepția primei scrisori, Luca Stroici semnează exclusiv în slavonă. Interpretarea acestui fapt, pe fondul celorlalte semnături ale lui Luca Stroici, o vom da într-un articol viitor.

Toate scrisorile sunt expediate de către logofătul moldovean, dar nu toate sunt scrise de el²⁰. Cele mai multe sunt de curtoazie, fiind scurte și schematic.

Au existat și unele răspunsuri ale cancelarului sau scrisori adresate de acesta lui Luca Stroici²¹, iar acest fapt poate da o dimensiune specială raporturilor dintre ei, precum și prestigiului cu care erau înconjurați corespondenții lui Zamoyski din Moldova. În afara lui Luca Stroici sau a lui Ieremia Movilă, doar Simion Movilă și Gheorghe Lozonski îi mai scriau cancelarului. Acesta din urmă, în baza unei „vechi prietenii”, îi cerea în două rânduri – prima dată fără succes – o scrisoare: „[...] de asemenea *te rog plecat să mă onorezi pe mine, servitorul d-tale, cu scrisoarea d-tale* cu care să mă bucur [...]”, trimițându-i numeroase oi pentru a-i „forța” mâna în privința trimerii scrisorii, demers repetat atunci când a eșuat²².

Scrisorile sunt „teritorii” pe care se desfășoară „schimbul de onoruri”, care este o parte a „schimbului recunoașterii statutelor”, esențial pentru recunoașterea identității nobiliare²³. În Moldova și în fața moldovenilor, un mare boier cu trecutul familial pe care îl avea Luca Stroici nu întâlnea această situație, dar el putea avea unele complexe în contactele cu nobilii și magnații polono-lituanieni, care îi priveau de sus pe moldoveni, la fel cum îi priveau pe moscoviți sau pe suedezi etc.²⁴ Acestea puteau fi și mai mari în fața unui personaj excepțional precum marele cancelar și hatman Jan Zamoyski.

Să încercăm să aflăm în ce context am putut surprinde aceste raporturi, păstrând în minte faptul că momentul în care ele se lasă atestate de izvoare nu este în mod sigur și cel al apariției lor.

Scrisoarea din 1590 – menționată mai sus – ne dezvăluie implicarea celor doi boieri moldoveni, Ieremia Movilă și Luca Stroici, din poziția de mijlocitori, în răscumpărarea de prizonieri poloni sau lituanieni căzuți în mâinile tătarilor. Pentru această mijlocire, în cazul particular al unui anume Podlodowski, cancelarul le mulțumise printr-o scrisoare care nu s-a păstrat, dar al cărei răspuns îl constituie scrisoarea trimisă de Stroici și Movilă. În contextul vehiculării unor mari sume de bani (10 000 de zloți), vornicul și logofătul îl roagă pe cancelar să găsească împreună cu alți senatori un „medium” pentru ca cei ce garantaseră anterior să nu aibă de suferit²⁵. Aceasta este o tipică „cerere de protecție defensivă”²⁶ adresată cancelarului pe baza serviciilor făcute în problema răscumpărării unuia dintre clienții lui sau poate a unei rude a acestuia²⁷.

Următoarea scrisoare, din 30 noiembrie 1595, ne face martorii unei situații răsturnate: „[...] pentru că înălțimea sa gospodarul trimite către înălțimea voastră pe trimisul

²⁰ Din cele nouă originale păstrate, primele două sunt scrise de aceeași mână care semnează, iar celelalte – de alte mâini, probabil cele ale unor secretari, scrierile fiind diferite (cu excepția uneia) de semnături, care sunt *manu propria* (Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich – Arhiva Principală a Actelor Vechi, Arhiva familiei Zamoyski, 75).

²¹ Hurmuzaki, II-1, p. 319–320, 435, 520.

²² Cristian Bobicescu, *Daruri și solidarități în raporturile polono-lituaniano-moldovenești în perioada lui Ieremia Movilă. Considerații preliminare*, în *Istoria și prezentul relațiilor polono-române*, Suceava, 2017, p. 33.

²³ Kristen B. Neuschel, *Word of Honor. Interpreting Noble Culture in Sixteenth-Century France*, Ithaca and London, 1989, p. 74–76.

²⁴ În principal, din cauza opoziției nobil polon (= om liber) – nobil străin (sclav al unui despot sau tiran), care din secolul al XVI-lea devine o parte componentă a culturii politice polono-lituaniene.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 319–320.

²⁶ Wojciech Tygielski, *Listy-ludzie-wladza. Patronat Jana Zamoyskiego w świetle korespondencji*, Warszawa, 2007, p. 202–203.

²⁷ Wojciech Sokolowski, *Politycy schyłku złotego wieku. Małopolscy przywódcy szlachty i parlamentarzyści w latach 1574–1605*, Warszawa, 1997, p. 21, 34, 74, 84.

său, [...] rog cu această ocazie pe domnul și binefăcătorul meu milostiv ca așa cum până acum am avut parte de grația înălțimii voastre și de acum încolo, rog pe înălțimea voastră, domnul meu milostiv, să nu fiu lipsit de ea, și în ce aş putea fi demn (sau/și în ce aş putea fi de acord) în această țară să slujesc înălțimii voastre să nu binevoiască domnia voastră, domnul meu milostiv, să mă evite; și eu cum mai demult am obișnuit domnului meu milostiv să slujesc și acum sunt gata la cea mai mică poruncă a înălțimii voastre”²⁸. Vom insista ceva mai mult asupra acestui pasaj, pe de o parte pentru că el este tipic pentru unele din scrisorile trimise de marele logofăt moldovean marelui cancelar polon, iar pe de altă parte pentru particularitățile momentului. Scrisoarea din care am extras pasajul este pornită în egală măsură din conștiința unei rupturi în raporturile diadice dintre Stroici și Zamoyski, dar și o mărturie a dorinței de continuitate. Ruptura provine din faptul că raporturile informale care-i legau pe cei doi în mod direct, după reocuparea poziției de mare logofăt, vor deveni oarecum intersectate de faptul că, formal, logofătul era acum supusul domnului. Și, așa cum arată textul jurământului depus de Ieremia Movilă, cererile lui Zamoyski puteau intra în contradicție cu intențiile domnului, creându-se o stare de neînțelegere sau de conflict față de care ar fi trebuit/putut să se pronunțe.

Întâlnim o ofertă de a sluji în continuare, de a face servicii, dublată de o cerere de a fi păstrat „în grație”/în favoare, ambele fiind prezentate ca o continuare a unei situații anterioare, în ciuda noii stări de fapt. Acest lucru este „moderat” de faptul că Stroici menționează că este dispus să slujească „w czym mógłbym sie z godzić”, ceea ce trimite la *acord* („zgoda”) și *demnitate* (ceea ce s-ar cuveni). Generozității cu care el trebuie să răspundă celei a lui Zamoyski, logofătul Moldovei îi pune o frână, ceea ce o transformă într-un document rar.

Cancelarul Coroanei este numit cu termeni cvasi-ritualici „domnul meu milostiv” și „binefăcător”, termeni des întâlniți în corespondența polonă a Movileștilor. Apariția celui din urmă termen constituie cheia înțelegerii raporturilor dintre cei doi. El „ascunde” existența unor importante favoruri care, între anii 1590 și 1595, au curs dinspre Zamoyski către Luca Stroici.

Primul a fost obținerea indigenatului, despre care am menționat că fusese obținut la intervenția unanimă a senatorilor, la un seim la care a fost prezent și Jan Zamoyski, și cunoaștem demersurile făcute de acesta și de facțiunea lui în această direcție încă din anul 1592. Instrucția seimicului din Wiśń din 7 iulie 1592 cere deputaților trimiși la seim să intervină pentru obținerea de către Stroici și Movilă a indigenatului: „Pentru domnii Stroici și Ieremia, valahi, oameni buni, cu merite față de Republică, să fie *pro indigenis* primiți”²⁹. Acest seimic se afla în sfera de influență a lui Zamoyski, iar printre semnatarii ei se regăsesc mai mulți dintre apropiații lui: Jan T. Dorohojski, referendar al Coroanei, Jan Szcęsny Herburt, Mikolaj Żółkiweski, Laurentius Goślicki etc. Acest fapt constituie un puternic indiciu privind rolul jucat de cancelar în obținerea indigenatului, chiar dacă această primă încercare a dus la un eșec. După cum am menționat mai sus, cei doi boieri moldoveni au devenit indigeni la seimul din anul 1593, pe fondul aplanării, cel puțin la nivel vizibil, a tensiunilor și conflictului dintre rege și cancelar³⁰. Poate că Zamoyski considera că și revenirea lui Stroici la situația lui anterioară din Moldova i se datorează, deși nu avem indicii clare în această direcție.

²⁸ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 360.

²⁹ *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. XXI, *Dyariusze i akta sejmowe r. 1591–1592*, ed. E. Barwiński, Kraków, 1911, p. 197.

³⁰ Vezi nota 6.

În aceeași scrisoare – ca și în altele –, Luca Stroici se numea „cea mai plecată slugă [cu înțelesul servitor] a domniei voastre domnului meu milostiv”. În această formulă nu ar trebui să vedem vreo semnificație ostășească specifică spațiului cultural românesc, exclusă și de vârsta înaintată a marelui logofăt, care trebuie să fi avut alte aplecări. Semnificația pentru care ne pronunțăm este cea care funcționa în scrisorile din epocă din Republica celor Două Națiuni: manifestarea unei disponibilități de a face servicii, de a continua să „slujească”³¹. Luca Stroici apare, astfel, ca un „debitor” al cancelarului polon: „Pentru multele favoruri și bunăvoința arătate mie de către înălțimea voastră, binefăcătorul și domnul meu milostiv, mulțumesc, dorind de asemenea în orice clipă, la cea mai mică poruncă, să întorc (*odslugowac*) cu preaplecate slujbe această grațioasă favoare”³². După cum s-a văzut în citatul de mai sus, la fiecare nou serviciu al cancelarului se producea o rememorare a celor mai vechi, parcă pentru a împiedica o posibilă acuzație de uitare³³ venită din partea lui Zamoyski sau a secretarului polon care redacta scrisoarea. „Favorurile”, „bunăvoința” și „binefacerile” cancelarului „condiționau” „slujbele” pe care logofătul moldovean i le aducea în contrapartidă, reciproca fiind, de asemenea, valabilă.

În ce fel se achita Luca Stroici de datoriile acumulate? Din păcate, pe baza izvoarelor existente, nu putem spune prea multe. Dintr-o scrisoare din 29 aprilie 1597 aflăm că a tradus în polonă două scrisori ale lui Mehmed Pașa, dar a făcut acest lucru la cererea lui Ieremia Movilă³⁴. Știm, de asemenea, că Jan Zamoyski i-a cerut să-i transmită o cronică a Moldovei³⁵. Într-un alt caz, cancelarul i-a adresat o cerere a cărei natură materială nu o putem preciza: „Acele lucruri ale domniei voastre, domnul meu milostiv, nu le-am putut trimite imediat, despre care domnia voastră binevoiește să îmi scrie, dar după ce le voi pregăti le voi trimite fără zăbavă domniei voastre”³⁶.

În majoritatea scrisorilor întâlnim referințe la informații sub această formă: „Din scrisoarea Măriei Sale voievodului, ce se întâmplă și ce știm din această țară va înțelege măriă ta; noutățile le va afla domnia ta fără întârziere”³⁷. Pasajul acesta repetat în câteva scrisori arată fie ingerința domnului în corespondența logofătului său, fie autocenzura expeditorului. Informația politică sau militară, „cea mai puternică armă”, era rezervată domnului, fiind una din modalitățile prin care acesta își plătea propriile sale datorii și își construia meritele sale față de cancelar, rege și Republică.

Valoarea și funcția acestui contact pentru Stroici ne sunt dezvăluite de cererile adresate de către acesta cancelarului. Întâlnim o intervenție pentru o terță persoană, „Manole, sluga domniei voastre”, probabil, un negustor. Zamoyski este rugat să-i acorde o audiență sau să-l trimită la tribunalele orășenești³⁸. Luca Stroici joacă aici rolul unui intermediar pe lângă cancelar. Tot această scrisoare ne dezvăluie faptul că existența legăturii Zamoyski – Stroici era cunoscută („rugată fiind, rog și eu la rândul meu”), fapt care constituie un alt indiciu privind poziția specială a corespondenților lui Zamoyski în Moldova și putem de asemenea presupune, cum am făcut și mai sus, că îi aducea și alte foloase.

³¹ Karol Żoźdź, *Stronnictwo Zygmunta III Wazy w Wielkim Księstwie Litewskim w latach 1603–1621*, Warszawa, 2018, p. 30; teză de doctorat susținută sub conducerea profesorului Mirosław Nagielski. Doresc să-i mulțumesc autorului pentru faptul că mi-a pus la dispoziție versiunea electronică a lucrării.

³² Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 594.

³³ Cristian Bobicescu, *Daruri și solidarități*, p. 35–36.

³⁴ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 416.

³⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Zamoyskich, 819, f. 1.

³⁶ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 435.

³⁷ *Ibidem*, II-1, p. 368.

³⁸ *Ibidem*, II-1, p. 415.

La 20 martie 1598, îi cere cancelarului polon să obțină de la Sigismund al III-lea o scrisoare, care i-ar permite să facă presiuni asupra lui Mihai Viteazul în vederea recuperării a șase mii de taleri, sumă confiscată de acesta de la Andrei hatmanul, soțul nepoatei sale³⁹. Știm că intervenția lui Zamoyski la rege a avut efect, însă monarhul a răspuns afirmativ acestei cereri abia în anul 1600⁴⁰.

În contextul campaniei din 1600, o parte a oștii polone a rămas în Moldova și a distrus printre altele și unele dintre proprietățile lui Stroici. În consecință, îl roagă pe cancelar să le trimită o scrisoare „pentru ca resturile domeniilor mele, care se află în jurul Sucevei, Siretului și Cernăuților, să nu le pustiască și să le părăsească, căci și dacă pe acestea le-ar jefui, atunci hrană nu aş avea de unde să mai iau”⁴¹.

O problemă deschisă este dacă a adresat cancelarului o cerere de eliberare a fiului său din închisoare, unde se afla pentru că ucisese un nobil pe teritoriul Coroanei. Zamoyski i-a trimis o scrisoare de intervenție în acest sens, care ar fi trebuit să ajungă la voievodul de Braclaw, care îi ținea închis fiul; acesta fusese între timp eliberat⁴².

O altă cerere apare în februarie 1603: „[...] rog, cu această cerere, ca în problema mea mică, în care am scris și înainte domniei voastre, să binevoiți a-mi arăta milostiva grație a domniei voastre”⁴³. Nu este exclus ca Luca Stroici să fi cerut o nouă intervenție la Sigismund al III-lea, de data acesta pentru anularea unei sentințe de prosciere, care căzuse asupra sa în împrejurări care nu ne sunt cunoscute. Există un decret de anulare a proscrierii dat de rege la data de 30 aprilie 1603⁴⁴. Având în vedere datele celor două scrisori, putem presupune că edictul a fost dat în urma intervenției cancelarului Coroanei.

Să încercăm, pe baza acestor fapte, să tragem câteva concluzii. Cererile lui Stroici pot fi încadrate în categoria celor „defensive”, solicitări care urmăreau obținerea protecției în caz de pericol, ceea ce constituie – considera Antoni Mączak – o trăsătură a „clientelei supraviețuirii”, care nu urmărește un avans social, ci ar putea fi descrisă astfel: „[...] subordonare pentru dobândirea șanselor menținerii statutului sau pur și simplu a supraviețuirii, fără accentuarea altor aspirații”⁴⁵. Pornind de la izvoarele analizate, Luca Stroici nu a constituit în interiorul Moldovei o amenințare pentru Ieremia Movilă, în ciuda indiciilor pe care le-ar putea sugera documentul anterior menționat, aflat în posesia domnului Constantin Rezachevici. De asemenea, nu avem date conform cărora marele logofăt al lui Ieremia Movilă ar fi dorit să urmeze o carieră în Coroană, așa cum au făcut reprezentanți ai altor familii provenind din teritorii vasale ale Republicii, carieră pentru care ar fi avut nevoie de sprijinul lui Jan Zamoyski⁴⁶.

³⁹ Ilie Corfus, *Intervenția polonă în Moldova și consecințele ei asupra războiului lui Mihai Viteazul cu turcii*, în *RdI*, t. 28, nr. 4, p. 538; Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 445–446.

⁴⁰ Ilie Corfus, *Correspondență inedită asupra relațiilor lui Mihai Viteazul cu Polonia*, p. 34–35; idem, *Mihai Viteazul și polonii*, p. 36.

⁴¹ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 650.

⁴² *Ibidem*, II-1, p. 549–550. Acest eveniment petrecându-se după cel, descris mai jos, în care logofătul îl refuză pe cancelar, este posibil ca Stroici să nu fi avut „curajul” să-i scrie, fie și într-o asemenea problemă.

⁴³ *Ibidem*, II-2, p. 267.

⁴⁴ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardynskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, T. 10, Lwów, 1884, p. 188. Tot aici este menționat un document din 29 martie 1603 prin care Sigismund III suspendă pe șase luni proscierea lui Luca Stroici.

⁴⁵ Antoni Mączak, *Klientela...*, p. 17.

⁴⁶ Hans-Jürgen Bömelburg, *Między Inflantami, Prusami i Rzeczpospolitą. Kariera rodu Denhoffów (1580–1650)*, în *Prusy i Inflanty między średniowieczem a nowożytnością*, pod red. Bogusława Dybasia i Dariusza Makilly, Toruń, 2003, p. 125–138.

Un moment foarte important, care nu apare direct în corespondență, este campania trupelor polone conduse de Zamoyski din anul 1600, prin care nu numai domnul Moldovei, ci și logofătul său au revenit la pozițiile pierdute cu câteva luni mai înainte. Deci poziția lui Luca Stroici în Moldova era în bună măsură dependentă și de Jan Zamoyski, precum și de bunele raporturi pe care le întreținea cu alți magnati ai Republicii.

Ne putem întreba cum a reacționat Luca Stroici în fața unor cereri de o altă natură, cereri care ar fi pus la încercare fidelitatea sa față de Ieremia Movilă. Știm că logofătul Moldovei, prezent la seimul din 1597, a jucat un rol – pregătit cu oamenii cancelarului – în acuzarea lui Nichifor Dascălul. Documentul pe care solia Moldovei l-a trimis la Seim nu ne face să credem că Ieremia Movilă i-a poruncit acest lucru. Factorul spațiu a jucat în favoarea cancelarului, în apropierea căruia logofătul se afla, și ale cărui dispoziții le-a urmat în acest caz, cu atât mai mult cu cât ele nu intrau în coliziune cu interesul domnului Moldovei.

La sfârșitul anului 1598 și la începutul celui următor, suntem martorii unei „insubordonări”⁴⁷ a lui Stroici față de Zamoyski. Ea s-a produs în bună măsură din inspirația și la porunca lui Ieremia Movilă. Fiind trimis de domn la Ușcie, în probleme administrative ale domeniului, pe drum a fost atacat, bătut și rănit de Jan Szcześny Herburt, ruda și clientul cancelarului. Logofătul, întorcându-se la Suceava, a primit o scrisoare din partea lui Zamoyski, cu rugămintea de a se împăca cu Herburt⁴⁸. Stroici însă a condiționat împăcarea de obținerea acordului domnului său: „[...] eu aş lăsa totul din partea mea la judecata înțeleaptă a domniei tale, dar această jignire atinge mai mult pe însuși domnia sa voievodul, a cărui persoană, în acest timp, sol fiind o purtam asupra mea [...] singur binevoiești să îmi recunoști acesta că în această problemă fără știrea și porunca înălțimii sale voievodului nu pot face nimic, și nimic nu se cuvine să fac”⁴⁹. În aceeași zi, voievodul îi scria lui Zamoyski, cerându-i „sfatul” atât în vederea „recăștigării cinstei”, cât și pentru ca „să nu mai fim de acum încolo expuși unor astfel de ofense”⁵⁰, iar zece zile mai târziu răspundea unei scrisori a cancelarului, în același sens⁵¹.

În acest caz, pe lângă resentimentele personale, fidelitatea „formală” a cântărit în acțiunile lui Stroici mai mult decât cea informală, el urmând acțiunile domnului său și nu pe cele ale cancelarului. Acest eveniment l-a făcut pe Jan Zamoyski să conștientizeze că nu se poate baza pe boierii lui Ieremia Movilă în cazul în care ar intra în conflict cu acesta. Luca Stroici era cel mai apropiat boier moldovean de cancelarul Coroanei și recunoștea în mod deschis că-i este îndatorat acestuia. Ne aflăm în fața unui *conflict de fidelități*, cea informală, datorată lui Jan Zamoyski, și cea formală, datorată domnului Moldovei. În momentele de cumpănă, cea din urmă s-a dovedit a fi mai puternică. Însuși ritmul contactelor epistolare dintre cei doi este dat într-o bună măsură de corespondența domnului, care constituie ocazia cu care Stroici îi scrie marelui cancelar al Coroanei⁵².

Jan Zamoyski și Luca Stroici sunt doi nobili care dețin posibilități de acțiune inegale, *puterea* cancelarului Coroanei fiind mai mare decât cea a logofătului domnului Moldovei. Statutele lor sunt de asemenea diferite, și ele sunt reflectate în terminologia analizată în paginile de mai sus. Raporturile dintre ei sunt informale și caracterizate de

⁴⁷ Utilizez aici conceptualizarea lui Wojciech Tygielski.

⁴⁸ Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 520.

⁴⁹ *Ibidem*, II-1, p. 520.

⁵⁰ Petre P. Panaitescu, *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, p. 67–68.

⁵¹ *Ibidem*, p. 70–72.

⁵² Hurmuzaki, *Documente*, II-1, p. 432, 435, 445, 449, 460-1, 471-2, 484, 650, 547; *ibidem*, II-2, p. 267, 342.

diferite obligații, pe care fiecare le are în raport cu celălalt. Pe de o parte, cancelarul și hatmanul polon, fie exercită o protecție asupra boierului moldovean și a familiei acestuia, fie mijlocește în „producerea” de protecție; de cealaltă parte, Luca Stroici îi datorează lui Zamoyski respect și considerație, precum și o fidelitate despre care am văzut că este mărginită de diverși factori. Având în vedere politica centralizatoare a elitelor polone față de Moldova și rolul jucat de marele cancelar și hatman al Coroanei în aceasta, putem presupune că partea inferioară a diadei – clientul – nu era nemulțumită de lipsa contactului direct cu patronul.

Se cuvine a mai fi menționat faptul că, spre deosebire de raporturile întreținute în Republică de Ieremia Movilă, inclusiv cele cu Jan Zamoyski, în această corespondență termenul *prieten* (*przyjaciół*) apare foarte rar, ca și cum logofătul moldovean, în scrisorile redactate de el, și pisarii poloni s-ar fi temut atât să-l numească pe Zamoyski prietenul lui Stroici, cât și pe Stroici prietenul lui Zamoyski. Ceea ce pare a sugera că undeva, între Moldova, Zamość și Varșovia, acest termen avea semnificații egalitariste considerate de către emițători inadecvate pentru a descrie raporturile dintre cei doi.

PRELIMINARY CONSIDERATIONS
CONCERNING THE RELATIONS BETWEEN LUCA STROICI AND JAN ZAMOYSKI
(Summary)

Keywords: Luca Stroici, Jan Zamoyski, Jeremy Movilă, conflict of loyalties, patronage.

The article analyzes the relations between the chancellor of Moldova Luca Stroici and the grand chancellor and grand hetman of the Crown Jan Zamoyski between 1595–1604. The twenty-one letters Luca Stroici sent to Jan Zamoyski, either for solving problems or as a simple testimony of the esteem and gratitude he carried, are the basis of the paper. Both the analysis of correspondence and other documents led to the conclusion that we are in the presence of informal relationships between persons of unequal rank and power who regulate their behavior according to mutual obligations. In these reports a conflict of fidelity arises when Jan Zamoyski's demands are contrary to those of Jeremiah Movilă.

CĂTĂLINA CHELCU*

ICONOMIA BISERICESCĂ, UNUL DINTRE TEMEIURILE JUSTIȚIEI PENALE ÎN MOLDOVA**

Tema de cercetare aleasă este, de fapt, o secvență din ceea ce numim „supraviețuirea” Bizanțului în cultura politică a țărilor române, domeniul dreptului fiind unul din aspectele controversate ale acestei problematice. De la cartea lui N. Iorga¹ și până la cele mai recente investigații (moduri de exprimare a acesteia în Evul Mediu românesc, imaginar politic, ritualuri și ceremonii ale puterii, sisteme de reprezentare)², fundamentele autorității princiare au constituit o preocupare constantă a specialiștilor. Au contat, din punctul nostru de vedere, atât modelul occidental de abordare a unui astfel de subiect, cât și aplecarea, din acest unghi de analiză, asupra surselor istorice interne, edite sau inedite.

Cartea lui Andrei Pippidi, apărută în 1983 și reeditată în 2001, rămâne un reper în identificarea, sub aspect teoretic, a trăsăturilor tradiției politice românești, ea cercetând forma de guvernământ, concepția autorității centrale, cu elementele de prestigiu care o întăresc, raporturile dintre puterea civilă și biserică, relațiile dintre puterea executivă și diferitele „stări” sociale, caracterul funcției externe a statului³. În 1998, același istoric a

---

* Cercetător științific gradul III, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

** Prezentul studiu constituie rezultatul cercetărilor efectuate în cadrul proiectului *Documente și manuscrise românești din arhivele de la Muntele Athos: mănăstirile Zograf și Dohiar*, finanțat de UEFISCDI, contract nr. 133/12.07.2017 (director de proiect: prof. univ. dr. Petronel Zahariuc).

¹ N. Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l'histoire de la vie byzantine*, București, L'Institut d'Études Byzantines, 1935.

² Maria Magdalena Székely, *Gesturile puterii la Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, I, 2005, 1, p. 151–160; idem, *Atributele imperiale ale cetății Suceava*, în „Analele Putnei”, IV, 2008, 2, p. 5–14; idem, *Bogdan al III-lea – note de antropologie politică*, în „Analele Putnei”, IV, 2008, 1, p. 265–278; idem, *Manifeste de putere la Ieremia Movilă*, în vol. *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, carte tipărită cu binecuvântarea Înalț Prea Sfințitului Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 123–136; Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Les emblèmes impériaux de la princesse Marie Assanine Paléologue*, în vol. *Études byzantines et post-byzantines*, V, 2006, p. 49–87; a se vedea studiile reunite în volumele: Dumitru Năstase, Ștefan S. Gorovei, Benoît Joudiou, *De potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul Mediu românesc*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, și Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009; Maria Magdalena Székely, *Monarhul ideal în imaginarul Evului Mediu. René d'Anjou și Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, 1, p. 283–302; Marian Coman, *Putere și teritoriu: Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, Editura Polirom, 2013; Dumitru Năstase, *Pălăria lui Alexandru cel Bun*, în „Analele Putnei”, X, 2014, 2, p. 7–18.

³ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, ediția a II-a, București, Editura Corint, 2001, p. 8.

reluat cercetarea trăsăturilor monarhiei în Evul Mediu românesc și sub aspect practic⁴, făcând și o necesară sinteză a studiilor pe această temă⁵. Între concluziile autorului, la acel moment, se număra și absența unei „cărți cu privire la vechea monarhie românească, cu excepția unei compilații mediocre”⁶. Bibliografia dezbaterii cu privire la Stat și Domnie în istoriografia română se reducea la câteva lucrări aparținând lui P. P. Panaitescu și A. Cazacu, Valentin Georgescu, precum și la o parte din propria carte, apărută în 1983⁷.

Schimbarea strategiei de analiză a trăsăturilor monarhiei românești prin abordarea ei „practică” a însemnat, pentru Andrei Pippidi, supunerea „nemijlocită a izvoarelor unei noi cercetări”⁸. Dintre rezultatele obținute reținem, din perspectiva subiectului supus analizei noastre, calitatea de judecător a domnului în raport cu supușii săi, dreptul de *jus gladii* al acestuia, apoi reafirmarea competenței judiciare a monarhului întemeiată pe normele cutumiare sau cele derivate din dreptul bizantin. Deși judeca împreună cu Sfatul domnesc⁹, calitatea de *autocrator* a domnului se menținea, ceea ce accentua asemănarea cu titulatura imperială bizantină, adică „singur stăpânitor”, autoritate pe care o are „de la Dumnezeu”. Autorul observă „inovarea” acestei formule față de tradiția bizantină, punând-o pe seama „maturizării politice a statelor Țara Românească și Moldova, definitiv structurate”¹⁰. Cu trei ani înainte de apariția cărții lui Andrei Pippidi, istoricul Valentin Al. Georgescu aducea precizări în legătură cu semnificația titlului de *autocrator*: acesta „facea din domn, mai întâi pentru supușii săi, un monarh de aceeași esență cu *basileus*-ul, fără dislocarea schemei bizantine a ierarhiei politice, dar desprinzându-se de ideea de ecumenicitate care la Bizanț continua să formeze esența autocrației imperiale”¹¹. Ca urmare, de la autocrația ecumenică a *basileus*-ului s-a ajuns la o poziție de suveran local independent (*domnul*), care nu mai avea vocație ecumenică, imperială¹².

⁴ Idem, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, în Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr (ed.), *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 80 de ani*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 21–39; studiu republicat în volumul Andrei Pippidi, *mai puțin cunoscut. Studii adunate de foștii săi elevi cu prilejul împlinirii vârstei de 70 de ani*, ediție îngrijită de Marian Coman, Ovidiu Cristea, Ovidiu Olar, Radu G. Păun și Andrei Timotin, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 143–158.

⁵ Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, p. 143–146 și n. 17. În tabloul istoriografic alcătuit sunt enumerate și puse în contextul istoric specific redactării lor contribuțiile: H. H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, București, 1992; M. Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, 1977; *Istoria României*, III, ed. A. Oțetea, D. Prodan, București, 1964, C. C. Giurescu și D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 17–19, 377; *Istoria militară a poporului român*, vol. I, București, 1986, p. 14–23, 529, și vol. III, 1987, p. 545–549; G. D. Florescu, *Divanele domnești în Țara Românească*, I, București, 1943; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători în Țara Românească și Moldova, sec. XV–XVII*, București, 1968; Gh. I. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, Évry, 1977; precum și mai multe lucrări ale lui N. Iorga pe tema evoluției domniei „de la imaginea unui patriarhal țaran încoronat, la o autocrație de tip bizantin”.

⁶ Autorul se referă la Al. A. Buzescu, *Domnia în țările române până la 1866*, București, 1943 (Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, p. 145, n. 12).

⁷ *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1957, p. 321–354; Valentin Al. Georgescu, *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 209–250; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI–XVIII*, București, 1983, p. 17–52; idem, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, p. 145.

⁸ Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, p. 146.

⁹ *Ibidem*, p. 148–149.

¹⁰ *Ibidem*, p. 155–156.

¹¹ Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1980, p. 43.

¹² *Ibidem*, p. 46: „În aceasta rezidă testul cel mai prețios al originalității domniei [subl. aut.]”.

Modelul politic bizantin în secolul al XVIII-lea românesc

S-a spus că, în secolul al XVIII-lea, componenta bizantină a societății românești este „foarte redusă”¹³, locul fiindu-i luat de influențele ce vor veni dinspre puterea suzerană, Imperiul Otoman: orientală, neogrească și occidentală, cea din urmă mai eficientă la curțile domnești de la Iași și București. Mai mult, s-a vorbit despre contestarea modelului bizantin de către elita munteană și moldoveană din același veac¹⁴. În plin secol fanariot, domnia, subordonată Porții (ale cărei abuzuri și arbitrarie în implicarea alegerii celor ce urmau să ocupe tronul sunt binecunoscute), a „simțit” nevoia unor fundamentări juridice cu rol de legi fundamentale, care să îi legitimeze statutul ca putere autocrată¹⁵. Putem fi de acord, așa cum vom arăta și mai jos, cu opinia potrivit căreia Domnia, ca instituție, a rămas în toată perioada dominației otomane la nivelul construit ideologic și juridic de Biserică și de *basileus*, inclusiv în secolul al XVIII-lea, când „doctrina domnului [...] nu poate fi decât imaginea lui Dumnezeu, ale cărui virtuți trebuie să le imite”¹⁶. În sprijinul aderării noastre la această idee, invocăm înnoirile juridice inițiate de domnii fanarioți, începând cu cele ale lui Constantin Mavrocordat (1739–1742), apoi altele, înscrise în proiectele de cod general ale lui Mihail Fotino, din Țara Românească (1765, 1766 și 1777), care priveau tocmai reglementarea puterii domnești. Ele se bazează pe texte bizantine, fiind „în strânsă legătură cu teoria monarhului ideal, cu doctrina filantropiei și cu ideea de bine comun”¹⁷.

Trebuie amintit că proiectele lui Fotino au rămas în stadiul de manual de legi, nefiind întărite (promulgate) de domni (Ștefan Racoviță și Scarlat Ghica pentru proiectele din 1765–1766, Alexandru Ipsilanti pentru acela din 1777), deci fără a deveni coduri oficiale ale țării. Însă, la nivel teoretic, ele aduceau în atenție figura conducătorului ideal al statului¹⁸. La fel ca *basileus*, domnul, aidoma lui Dumnezeu, trebuia să fie plin de milă, de clemență, să nu fie răzbunător, ci blând, imparțial și dezinteresat din punct de vedere economic. Judecând în Țara Românească, ispravnic de Dâmbovița la 1772¹⁹ și mare paharnic²⁰, Mihail Fotino, originar din insula Chios²¹, teoretiza, de fapt, figura suveranului, care trebuia să întruchipeze figura și doctrina bizantină a șefului de stat ideal²². Mai menționăm că o posibilă cauză a nepromulgării lor de către domni a

¹³ Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, p. 342.

¹⁴ *Ibidem*, p. 143.

¹⁵ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 130; „[...] în toată perioada dominației otomane, structura autocratică (de tip bizantin) în interior n-a dispărut propriu-zis niciodată” (*ibidem*, p. 128).

¹⁶ *Ibidem*, p. 128–129.

¹⁷ *Ibidem*, p. 130. Proiectele de cod general ale lui Mihail Fotino (1765, 1766 și 1777) sunt „o receptare fidelă a dreptului bizantin” cel puțin în chestiunea pedepsirii hicleției (*ibidem*, p. 141).

¹⁸ *Ibidem*, p. 119.

¹⁹ *Organizarea de stat a Țării Românești (1765–1782). Fragmente din proiectele de cod general sau manualele de legi redactate de Mihail Fotino în 1765 (cinci titluri), 1766 (opt titluri) și 1777 (cartea I)*, ediție critică (studiu introductiv, texte de epocă, traducere, anexe) de Valentin Al. Georgescu și Emanuela Popescu-Mihuț, București, Editura Academiei, 1989, p. 18.

²⁰ Valentin Al. Georgescu, *Protimisul în „Manualele de legi” din 1765, 1766 și 1777 ale lui M. Fotino. Cu o analiză generală a operei sale juridice și a raporturilor ei cu „Suplimentul” publicat de frații Tunusli în 1806*, în *SMIM*, vol. V, 1962, p. 46 (extras).

²¹ Idem, *L'oeuvre juridique de Michel Fotino et la version roumaine du IVe livre de droit coutumier de son „Manuel de lois” (1777)*, în *RESEE*, tome V, 1967, n°s 1–2, p. 1 (extras).

²² Idem, *La structuration du pouvoir d'état dans les Principautés Roumaines (XIVe–XVIIIe siècles). Son originalité. Le rôle des modèles byzantins*, în „Association Internationale d'Etude du Sud-Est Européen, Bulletin”, XI, 1973, 1–2, p. 121 (extras). Vezi și *Organizarea de stat a Țării Românești (1765–1782). Fragmente din proiectele de cod general sau manualele de legi redactate de Mihail Fotino în 1765 (cinci titluri), 1766 (opt titluri) și 1777 (cartea I)*.

fost faptul că aceste scrieri erau o antologie de legi civile și de canoane bisericești, extrase din culegerile de drept bizantin și îndeosebi din *Basilicale* și *Manualul* lui Constantin Armenopol. „Era o nouă formă, oficială, de receptare a dreptului bizantin, deosebită de aceea oficioasă, folosită de pravilele din 1646 și 1652.”²³ De asemenea, manualul conținea „aproape exclusiv drept bizantin prelucrat pentru nevoile locale”²⁴, lăsând un spațiu extrem de îngust obiceiului pământului și dreptului domnesc.

Inițiativele reformiste ale domnilor din secolul al XVIII-lea au urmat tradiția bizantină, dar într-o formă „reinterpretată și lărgită”²⁵, într-un context specific de „traumatizare morală și de brutalitate politică” pe care Poarta Otomană l-a întreținut și după „șocul ireversibil din 1774”²⁶. Domnul *autokrator* era alesul lui Dumnezeu, ceea ce îi conferea dreptul de a nu împărți puterea și autoritatea sa cu nimeni, dar, pe de altă parte, era conștient că puterea sa nu era unică în lume, ci se insera într-o ierarhie a monarhilor²⁷. Valentin Al. Georgescu susține ipoteza statutului de autocrație al domniei în țările române, inclusiv în secolul al XVIII-lea, la fel cum gândea și N. Iorga. Gh. Brătianu a pus în evidență relația dintre puterea domnească și oligarhia boierească, ce încerca să restrângă autoritatea celei dintâi²⁸. În sprijinul domniei autocrate, dar „adaptate variatelor condiții ale fiecărei perioade”²⁹, primul dintre cei trei istorici enumerați aduce în atenție reprezentarea acestei idei în *Sfaturile răposatului domn Nicolae Vodă către fiul său Constantin Vodă, date în anul 1726*. Dialogul imaginar dintre cei doi Mavrocordați, în 25 de puncte, redat în limba greacă a fost tradus de G. Murnu și tipărit în volumul XIII/2 al colecției Hurmuzaki³⁰. La nivel teoretic, poveștile tatălui, cu domnia căruia începea, în Moldova apoi în Țara Românească perioada fanariotă – cu grelele încercări la care au fost supuse atât țara, cât și instituția Domniei de către regimul suzeran otoman – se concentrează, într-adevăr, pe străduința de aducere aminte și de repunere în aplicare a unor elemente fundamentale de guvernare a statului. De pildă: conștientizarea deșertăciunii vieții în afara sprijinului divin (punctele 1, 4, 7, 8, 14), importanța *dreptății*, „cea mai cuvenită virtute a domnitorilor”, în conducerea supușilor (punctele 2 și 15). Un alt argument ce sprijină ideea caracterului autocrat al domniei, preluat din ideologia imperială bizantină, ar fi, potrivit aceluiași autor, dreptul de a pedepsi cu moartea (*ius gladii*) infracțiuni grave și îndeosebi hiclelia³¹. Acest drept fusese înscris în vechile reglementări bizantine și rezulta din caracterul sacru al puterii imperiale³².

²³ Valentin Al. Georgescu, *Protimisul în „Manualele de legi” din 1765, 1766 și 1777 ale lui M. Fotino*, p. 46.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 130; în secolul al XVIII-lea, „dreptul bizantin își adâncește impactul într-un stil modernizator, de factură crescând occidentală” (*ibidem*, p. 143).

²⁶ Idem, *La structuration du pouvoir d'état dans les Principautés Roumaines (XIVe–XVIIIe siècles)*, p. 121.

²⁷ Andrei Pippidi, *Monarhia în Evul Mediu românesc, practică și ideologie*, p. 155–156.

²⁸ Gh. Brătianu, *Sfatul domnesc și adunarea stărilor în Principatele române*, București, Editura Enciclopedică, 1995.

²⁹ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 130.

³⁰ *Scrieri și documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592–1837*, culese și publicate în tomul XIII din *Documentele Hurmuzaki*, de A. Papadopoulos-Keraumeus, traduse de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914 (în continuare, Hurmuzaki, XIII/2), p. 415–416.

³¹ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 130–131.

³² *Ibidem*, p. 131.

Studii mai vechi și mai noi au arătat că literatura juridică bizantină a fost prezentă în practica juridică – și judiciară – în timpul domniilor fanariote. Surse istorice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea atestă că *Manualul* lui Constantin Armenopol a fost invocat în justificarea sentințelor date în cazurile penale. Această culegere de legi numită *Hexabiblos* și alcătuită, în anul 1345, de Constantin Armenopol, judecător în Salonic, a fost tradusă de paharnicul Toma Carra la îndemnul și cu sprijinul domnului Moldovei Alexandru Moruzi, în anul 1804. Însemnătatea acestei lucrări de drept reiese din faptul că traducerea ei a fost făcută înlăturându-se capetele de prăvilă neclare sau greu de înțeles pentru cei ce judecau, fiind înlocuite cu altele, ce proveneau tot din scrieri juridice bizantine, anume *Basilicalele* lui Leon VI „Filosoful” sau *Institutele* lui Justinian³³. Nu se cunoaște motivul pentru care traducerea românească a *Manualului* a rămas doar în manuscris. De altfel, și a doua încercare a aceluiași domn Alexandru Moruzi de a da Moldovei un cod penal în limba română nu a fost dusă la bun sfârșit, pentru că Toma Carra a murit în 1806. Și totuși tot unor domni fanarioți, anume cei din familia Mavrocordat, li se datorează vehicularea textului integral al *Manualului* lui Armenopol după organizarea Bibliotecii acestora. Până atunci circulară fragmente din această culegere, aplicabile în funcție de judecățile făcute³⁴. Demnă de reținut este străduința domnilor de la începutul secolului al XIX-lea (Alexandru Moruzi, Scarlat Calimachi) de a înzestra Moldova cu niște coduri de legi care să îmbine norma bizantină cu dreptul nescris, dând celui din urmă cuvenita atenție³⁵.

Biblioteca domnească a Mavrocordaților, ale cărei temelii au fost puse de către marele dragoman al Porții Otomane (între 1673 și 1709), Alexandru Mavrocordat „Exaporitul”, și continuată de fiul, respectiv nepotul său, cuprindea și culegeri de drept bizantin, iar acest detaliu constituie una din dovezile aplicării dreptului bizantin în principatele române, chiar și în secolul al XVIII-lea³⁶. O copie din 1710 a *Sintagmei* sau *Nomocanonului*, alcătuită de Iacob, arhimandrit din Ianina (1645), se afla, în acea bibliotecă, în forma originală grecească, la 1716; mai exista și un manuscris cu extrase din *Syntagma* lui Vlastares și din *Basilicale*; o copie a *Nomocanonului* lui Manuil Malaxos (1561–1563); se adaugă și *Manualul de legi* al lui Armenopol (1345), așa-numitul *Cele șase cărți*, „intrat direct în cultura română prin Biblioteca Mavrocordaților, în care se găseau două ediții occidentale din 1540 și 1587, care au fost folosite, ulterior, de Mihail Fotino și Toma Carra, primul traducător al acestei opere în limba română (Iași, 1804)”³⁷; și care, așa cum se cunoaște, a făcut carieră mai ales în Moldova, după anul 1750; nu uităm nici edițiile tipărite ale *Basilicalelor* (1575; 1647), a căror prezență în biblioteca Mavrocordaților a fost legată de activitatea lui Mihail Fotino, din anii 1765–1777, în Țara Românească, privitoare la teoretizarea monar-

³³ Gh. Ungureanu, *Încercările lui Alexandru Costandin Moruz Voievod de a da Moldovei o condică de legi*, în „Arhiva”, Iași, nr. 3–4, 1933 (extras), p. 5.

³⁴ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 136.

³⁵ Gh. Ungureanu, *Încercările lui Alexandru Costandin Moruz...*, p. 7.

³⁶ Despre Biblioteca Mavrocordaților, la Valentin Al. Georgescu, *Les ouvrages juridiques de la Bibliothèque des Mavrocordato. Contribution à l'étude de la réception du droit byzantin dans les Principautés danubiennes au XVIIIe siècle*, în „Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik”, Viena, 1969, 18, p. 195–220; Corneliu Dima Drăgan, *Bibliotecă umaniste românești. Istoric. Semnificații. Organizare*, Cuvânt înainte de Gheorghe Cronț, București, 1974; Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*.

³⁷ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 114–115.

hului ideal (*princeps optimus maximus*), asociat cu doctrina filantropiei și cu ideea de bine comun³⁸.

Ce spun sursele?

Impactul legislației seculare bizantine în țările Europei Răsăritene rămâne un subiect încă nesoluționat tocmai din cauza necunoașterii codurilor medievale de drept cutumiar³⁹. Menționarea ambiguă a sursei de drept după care se lua o hotărâre judecătorească, precum și lipsa actelor de judecată cu caracter penal din fondul documentar românesc sunt alte cauze care au ridicat piedici în calea rezolvării acestei chestiuni. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea, grija față de astfel de surse judiciare este vizibilă, și aceasta din cauza îndatoririlor pe care boierii judecători ai instituției judiciare înființate în ultimul sfert de veac XVIII, anume Departamentul Criminalicesc, le aveau în această privință. Mai mult, după parcurgerea tuturor etapelor unei cercetări penale propriu-zise în hotărârea judecătorească propusă de aceștia și, apoi, în sentința (rezoluția) domnului era menționată sursa de drept scris pe care o aveau la dispoziție, anume pravila bizantină. Odată știut izvorul de drept, mai trebuie să vedem cum s-a ținut cont efectiv de litera lui în practica judiciară. Anaforalele emise către sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea – cele care s-au păstrat, anii extremi ai acestor surse fiind 1799–1828, iar pentru studiul de față limita temporală superioară fiind 1821 – conțin fundamentele justiției domnești în Moldova, în spețe penale. Ele reprezintă o cale propice clarificării unor recalibrări ale puterii domnești în latura ei ideologică.

Una din atribuțiile domnului era împărțirea dreptății. În calitatea sa de judecător suprem, soarta celor învinuiți depindea de felul în care el înțelegea să aplice anumite sancțiuni. Iar rapoartele judecătorești din perioada menționată o dovedesc din plin. Sentința era stabilită de domn, cu sau fără a ține seama de hotărârea boierilor judecători care analizaseră cazurile și care propuseseră o pedeapsă. De altfel, pricinile ajunse la judecata Departamentului Criminalicesc erau bine cercetate, urmându-se procedura judiciară în mod riguros. De pildă, într-un raport încheiat la 10 martie 1815, era prezentat un caz de furt comis sub ochii unui muribund chiar din camera unde acesta își aștepta, nepuțincios, sfârșitul. Documentul ar putea inspira un scenariu de film, dat fiind că expune toate faptele consumate până ce infractorii își ating scopul. Se parcurg etapele anchetei judiciare: organizarea propriu-zisă a procesului și administrarea probelor, depozițiile martorilor, emiterea hotărârii judecătorești, pronunțarea hotărârii judecătorești, întregul proces întinzându-se pe 11 file de condică⁴⁰. Boierii judecători au propus pedepsele, însă nu s-a păstrat, din păcate, și rezoluția domnească în acest caz. Dar hotărârea lor era lăsată, la fel ca în cazul tuturor judecăților, la voia domnului: „Hotărâre dar ce desăvârșită rămâni a să da de cătră înălțime ta”; sau, cum se enunța în alte acte, sentința „desăvârșită rămâne la mila înălțimii tale”. Tot de voința domnului țării depindea și

³⁸ *Ibidem*, p. 130. Despre *Proiectele de cod general* redactate de juristul Mihail Fotino, în 1765, 1766 și 1777, în greaca bizantină sau neogreacă – însă neîntărite de domnie, deci nu au devenit coduri de legi oficiale ale țării, ci au rămas la stadiul de manual de legi și care conțineau aproape exclusiv drept bizantin, după *Basilicalele* alcătuite în timpul împăratului bizantin Leon al VI-lea Filosoful (866–912). Vezi Valentin Al. Georgescu, *Protimisul în „Manualele de legi” din 1765, 1766 și 1777 ale lui Mihail Fotino*; idem, *Fragmente din Proiectele de cod general sau Manualele de legi redactate de Mihail Fotino în 1765 (cinci titluri), 1766 (opt titluri) și 1777 (cartea I)*.

³⁹ Dimitri Obolenski, *Un Commonwealth medieval: Bizanțul. Europa de Răsărit, 500–1453*, traducere de Claudia Dumitriu, postfață de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Editura Corint, 2002, p. 348.

⁴⁰ ANI, Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 12, f. 162 v.–167 v. (1815 martie 10).

perioada de ispășire a pedepsei grele de muncă la groapa ocnei: „[...] dacă să va găsi cu cale și de cătră înălțime ta, de cătră noi să socotești să să triimată la groapa ocnei, unde acolo să stei la pedeapsă cât va fi poronca înălțimii tali”⁴¹. În sentința domnească, termenul putea fi unul precis sau, dimpotrivă, unul indecis, precum îndemnaseră, așa cum cerea procedura, și judecătorii: „cât va fi poronca domnii mele”. Uneori, grațierea putea veni după un an⁴², trei⁴³ sau cinci⁴⁴.

Prin urmare, păstrarea sau modificarea hotărârii boierilor judecătorești intra în drepturile domnului, acesta exercitându-l pe deplin în practica judiciară românească. Domnul putea interveni în modificarea pedepsei, chiar dacă decizia celor ce judecaseră era fundamentată pe norma juridică (pravila bizantină). Vinovatul urma a fi pedepsit mai aspru sau mai blând în funcție de hotărârea domnului, luând în calcul circumstanțele atenuante ori agravante ale faptei⁴⁵, pentru că a pedepsi și a ierta erau atribute sale. Aceste însușiri ale puterii domnești se înscriau în șirul formelor de manifestare ale gândirii politice bizantine, potrivit căreia alesul de Dumnezeu deținea una din virtuțile imperiale, anume *indulgența*. Iar din indulgență derivau dreptul de grațiere (reducerea pedepsei) și acela de a amnistia (suspendarea pedepsei).

Sursele judiciare cercetate probează această realitate ce definește ideologia puterii domnești în Moldova. În toate cazurile în care învinuitul era trimis la spânzurătoare, pedeapsa era anulată de către domn dacă acesta considera de cuviință. Trecea chiar și peste prevederile pravilei (dreptul scris), prin lucrarea „milei” domnești la care boierii judecătorești făceau apel. În altă formulare era vorba despre îndurarea domnului față de cel vinovat: „ne-am milostivit domniia me și de mai multă pedeapsă iertându-l” – este formula pe care o întâlnim foarte des în documentele studiate. „Voia” domnului se face, așadar, văzută în exercitarea dreptului de grațiere, exemplele în acest sens fiind numeroase. De pildă, un raport nedatat, dar aproximat de noi ca fiind din iulie 1816 (după data cercetărilor judecătorești din aceeași lună care îi premerge și care îi urmează), arată un fapt nemenționat până acum, potrivit surselor pe care le cunoaștem, dar fără a exclude și altele petrecute până atunci, și anume spargerea ocnei de către tâlhari. „Capul” acestora era Gheorghe Cazacul, unul dintre făptași fiind Lazăr Anastase din satul Mânjina, ținutul Covurlui. Cu certitudine, scopul era să îi scape de ocnă pe unii din tovarășii lor de tâlhărie. Faptele sunt redată în raportul judecătoresc cu lux de amănunte: furtul de cai care aparțineau ocnei, comis pe înserat; anihilarea oricărei împotriviri din partea paznicilor prin împușcături trase la gura gropii spre interior; aruncarea tăciunilor de foc înăuntrul acesteia; strigarea numelor celor vizați a fi scoși, 19 la număr. Unul dintre ei, amintitul Lazăr, a fost însă prins de staroștii de Putna, chiar cu pistoalele la brâu. În consecință, l-au și trimis la judecată, la Iași⁴⁶. Aflăm că, în urma faptei comise, lui Lazăr i s-a tăiat nasul, urmând a sta la ocnă timp de 10 ani⁴⁷. Cum s-a manifestat „voia” domnului în cazul celorlalți însoțitori ai lui Lazăr? Boierii judecătorești au propus aplicarea

⁴¹ *Ibidem*, dosar 10, f. 35 v. (1806 iulie 7). Am redat unul din multe exemple de acest fel, întâlnite în practica judiciară a perioadei cercetate.

⁴² *Ibidem*, f. 8 v. (1805 iunie 7).

⁴³ *Ibidem*, dosar 8, f. 38 r. (1805 ianuarie 27).

⁴⁴ *Ibidem*, dosar 10, f. 9 r.

⁴⁵ Pentru locul circumstanțelor atenuante sau agravante în judecarea faptelor penale, vezi Cătălina Chelcu, *Fapta și circumstanțele sale. Contribuții privitoare la pedepsire (Moldova, sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, în idem, *Pedeapsa în Moldova între normă și practică. Studii și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 135–185.

⁴⁶ ANI, Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 13, f. 24 r.–v.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 44 v.

mutilării. Tot mutilarea o aplicaseră tâlharii în cazul unei femei care se întâmplase să fie la timpul și locul nefaste pentru ea, în cursul uneia din multele fărâdelegi pe care le comiseseră (femeii i se tăiaseră nasul și urechile). Propunerea nu a fost acceptată de domn. În justificarea sentinței, domnul arăta că, după pravilă, tâlharii trebuiau pedepsiți cu moartea, însă domnul recurgea la dreptul său de a dispune de soarta vinovaților: „[...] făcând domniia mea milă cu dânșii și iertându-i, hotărâm ca să se triimită la groapa ocnilor pe fiștecăre în vade câte pe patru ani de zile, iar păgubașii, fiindcă nu să dove-dești nici avere răpită de la dânșii, nici altă avere să aibă tâlharii de a li se face îndes-tulare, pentru aceeași vor rămâne răbdători”⁴⁸. Despre soarta lui Gheorghe Cazacul, șeful tarafului de tâlhari, aflăm dintr-o cercetare din 20 martie 1817: acesta era omorât de către arnăuții care îl prindeau la Botoșani, după un furt comis în casa unui grec de acolo, și îi tăiau capul⁴⁹.

Și în alte procese boierii judecători propuneau pedepsirea făptașilor cu tăierea nasului și a urechii⁵⁰. De exemplu, „pironirea cu urechi în stâlpi” a unor robi țigani vinovați de furturi a fost un alt caz de mutilare practicat în Moldova⁵¹; de asemenea, bătaia urma să fie aplicată, în alt caz, „cu biciul și cu păcură pe trupurile lor goale și să vor împironi în patru răspântii a orașului”⁵². Potrivit pravilei, falsificatorii de monedă erau pedepsiți cu tăierea mâinilor. De cele mai multe ori însă, „mila” domnului cobora peste ei: după 200 de toiege la tălpi, date la poarta curții domnești, în văzul tuturor, și sub amenințarea morții în caz de recidivă, erau eliberați⁵³. Când se considera că pravila era prea aspră, chiar boierii judecători apelau la bunăvoința domnească pentru o pedeapsă mai blândă. De pildă, tâlhăriile la drumul mare erau pedepsite cu moartea: „Însă fiind cu asprime acea pedeapsă, să fie mila înălțimii tale a să ierta și a să triimite la groapa ocnilor să taie sare cu ceialalți vinovați ce mai sînt în groapă, la pedeapsă, pe vreme ce să va socoti de cătră înălțime ta”⁵⁴, ceea ce domnul, de multe ori, a și făcut⁵⁵.

Tot în sfera exercitării dreptului suprem al domnului în actul de judecată a stat judecarea unui omor comis asupra unei familii întregi (un diacon, soția și cei doi copii) de către un tâlhar. Inițial pedepsit cu ocna pe viață, era eliberat după 12 ani și șase luni. Un altul, pedepsit la 10 ani de ocna de către Scarlat Alexandru Calimachi – individul făcuse 46 de tâlhării („prădări înarmat”) – își recăpăta libertatea de la domnul Mihail Grigore Suțu după opt ani și cinci luni: „Milostivindu-ne domniia me, s-au iertat de mai multa lor pedeapsă, hotărându-să slobozire” – se arată în actul de grațiere, hotărându-se și trecerea lor peste hotar, „ca să lipsască din parte aceasta”, ferind, în felul acesta, locuitorii ținuturilor de alte fărâdelegi⁵⁶. Ambii făcuseră parte din taraful lui Ștefan Bujor, un vestit tâlhar, care fusese spânzurat, așa cum arată raportul din 7 noiembrie 1820⁵⁷.

Domnul își exercita „mila”, adică recurgea la dreptul său de grațiere a vinovaților, după intervenția rudelor inculpatului, familia punându-se chezaș pentru comportamentul ulterior al condamnatului. Pentru domn, cererile de reducere a pedepsei erau un bun

⁴⁸ *Ibidem*, f. 52 v. (1817 septembrie 20).

⁴⁹ *Ibidem*, f. 53 v.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 54 v. (1817 martie 20). Domnul însă hotărăște numai trimiterea la groapa ocnei, în sentință nemenționându-se și despre mutilare. Mutilarea apare într-o altă sentință, din 9 iunie 1816 (*ibidem*, f. 18 r.).

⁵¹ *Ibidem*, f. 44 v. (1816 mai 26).

⁵² *Ibidem*, f. 2 r. (1816 martie 20).

⁵³ *Ibidem*, dosar 10, f. 26 r. (1806 ianuarie 23).

⁵⁴ *Ibidem*, dosar 13, f. 54 r.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 52 v.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 84 v.

⁵⁷ *Ibidem*.

prilej de a-și arăta mărinimia față de supuși: eliberarea de la groapa ocnei a unui învinuit de omor după o lună, decizie luată și ca urmare a plângerii făcută de mama celui vinovat, pentru a cărui faptă trebuia pedepsit cu moarte, după judecata boierilor⁵⁸; apoi, jeluirea unui tată îndurerat⁵⁹, a unei mame ce nu se putea întreține singură, fiul întemnițat fiind singurul ei sprijin⁶⁰, a soției cu copii mici⁶¹, a unui frate al condamnatului⁶², a stăpânului unui rob ȋigan condamnat⁶³; de asemenea, să nu ignorăm cererea de eliberare justificată prin îmbolnăvirea deținuților („aproape sfârșiți din viață”) ⁶⁴.

În ceea ce privește aplicarea pedepsei cu moarte, aceasta este în continuare întâlnită, dar se aplică numai în anumite circumstanțe. Am arătat deja câteva cazuri în care învinuiți de omor sau de tâlhărie erau fie absolviți de pedeapsa capitală, fie supuși rigorilor ei. De regulă, interveneau circumstanțele atenuante care făceau ca numărul capetelor ce urmau să cadă să se reducă substanțial⁶⁵. Bunăoară, legitima apărare a fost un motiv întemeiat pentru a nu se aplica pedeapsa cu moarte: „[...] că în vreme ce acel făcător de răli, tâlhar, au vrut să-l lovască, el, îngrijându-se pentru viața sa și împușcând, l-au ucis, judecata noastră urmând după pravilă nicidecum nu se poate supune supt vreo vinovăție cu pedeapsă, decât numai când în urmă să va dovedi că sau din vreo altă ceva pricină, sau din vreun interes au săvârșit această ucidere atunci, fiind vreun dovagiu și arătându-se giudecății, va fi căzut în cuviincioasa pedeapsă”⁶⁶.

Ceea ce am remarcat în citirea textelor judiciare este faptul că, cu toate că cei vinovați beneficiau de „mila” domnului, nu se omitea din motivarea hotărârii judecătorești asprimea pedepselor pe care aceștia urmau să le suporte pentru infracțiunile foarte grave comise. În opinia noastră, motivul acestei practici a fost acela de a stârni înfricoșare și a descuraja săvârșirea altora asemănătoare. Alteori, se recurgea la mutilare, înainte de trimiterea la groapa ocnei. Exemple sunt multe, unele dintre ele fiind inserate deja în rândurile de mai sus.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar 10, f. 25 v. (1805 decembrie 1).

⁵⁹ *Ibidem*, f. 21 v. (1805 august 26). Fiul fusese condamnat la groapa ocnei, pentru o perioadă nedefinită, la 15 martie 1805, pentru un omor. Ștefan, fiul lui Ursul, care a înaintat plângerea la domn, săvârșise un omor, dar, pentru că era „nevârșnic”, nu era condamnat la moarte, ci trimis la groapa ocnei (*ibidem*, dosar 8, f. 39 r.-v.). Acesta este și un caz ce ilustra dreptul suprem al domnului de a judeca: pedeapsa efectivă de cinci luni pentru un omor, în condițiile în care sentința fusese una mult mai aspră. Iată și un alt argument al funcționării „milei” domnești: Năzarie lipovean fusese trimis de o lună la groapa ocnei. Intervenția prin jalbă a soției și a rudelor atrăgea suspendarea pedepsei. Însă, în caz de recidivă, avea să fie trimis la moarte. Nu avem însă raportul cercetării penale din care am afla care a fost infracțiunea (*ibidem*, dosar 10, f. 32 v., 1806 martie 4); grațierea lui Leiba jidov, după un an de executare a pedepsei la groapa ocnei, la rugămintea soției lui, pe motiv că ea „să află pieitoare de foame, cu cinci copii” (*ibidem*, dosar 10, f. 38 v., 1806 aprilie 16).

⁶⁰ *Ibidem*, dosar 10, f. 40 v. (1806 mai 30).

⁶¹ *Ibidem*, f. 1 v., 1805 ap(rilie) 8; *ibidem*, f. 38 v. (1806 aprilie 16).

⁶² *Ibidem*, f. 22 r. (1805 septembrie 5). Fratele celui care făcuse plângerea fusese condamnat la doi ani și opt luni. Nu se precizează în ce an fusese dată sentința, locul fiind liber în text; putem presupune că în anul anterior, de vreme ce se cerea grațierea lui.

⁶³ În sentința din 1805 decembrie 1, un ȋigan, Vasăle Țurle, fusese condamnat pentru omor comis la instigarea celui mort la trei ani de ocnă (*ibidem*, f. 24 r.). La mai puțin de patru luni de la executarea sentinței, stăpânul acestuia cerea domnului eliberarea deținutului, care se și întâmplă, sub amenințarea morții în caz de recidivă (*ibidem*, f. 36 v., 1806 martie 29).

⁶⁴ *Ibidem*, dosar 13, f. 46 r.

⁶⁵ De cele mai multe ori însă, pedeapsa capitală aplicabilă pentru omor, așa cum era înscrisă în norma juridică, era schimbată în trimiterea la groapa ocnei dacă interveneau circumstanțele atenuate: cum era, de pildă, vârsta; astfel, pedeapsa inițială era înlocuită cu bătaia la tălpi și groapa ocnei pentru 10 ani (*ibidem*, dosar 10, f. 33 r.).

⁶⁶ *Ibidem*, f. 38 v. (1816 septembrie 14).

Un alt aspect al procedurii de judecată, din care reiese o trăsătură a fundamentului de guvernare a domnului în Moldova este recunoașterea *în scris* a autorității dreptului bizantin (pravila): „[...] din care hotărâre a pravililor nici Criminalul nu poate ieși”⁶⁷, dar ocolirea lui în baza dreptului domnesc ce făcea apel la filantropie și indulgență pentru binele supușilor: se știe că „în hotărâre pravililor, supus era și el a să osândi cu moarte, [...] dar domniia me, milostivindu-ne asupra sa, s-au iertat de osânda morții și hotărând poroncim dumnealui vel armaș [...] să se triimată la groapa ocnii, unde să ste tăind sari în curgere de zăci ani”⁶⁸. Cumva, domnul era „peste pravilă”. Din cele parcurse până acum, în raport cu tema cercetării noastre, reiese că sentința pe care urma să o primească vinovatul depindea de aprecierea domnului, așa cum arătau și boierii judecători la finalul cercetării lor: „lar ce desăvârșită hotărâre rămâni la mila înălțimii tale”; „cât va fi poronca înălțimii tali”, în cazul termenului de detenție la ocnă. Drept răspuns, dacă măsura punitivă nu era suprimarea vieții – ceea ce se întâmplă din ce în ce mai rar în Moldova, cel puțin până la 1821 –, domnul bun și milostiv reducea din asprimea pedepsei sau o anula: „ne-am milostivit asupra-le și de mai multă pedeapsă iertându-i”, „ne-am milostivit domniia me asupra lui și de osânda morții l-am iertat, însă „spre pilda lui și înfrânare și altora, să s(e) trimată la groapa ocnii, undi acolo să stei la pedeapsi cât va fi poronca domnii meli”.

Dreptul suprem al domnului în practica judiciară reiese și din faptul că, atunci când considera de cuviință, el anula hotărârea judecătorilor: „socotița boierilor judecători” fiind „nepotrivită pedepsii cu urmare a faptilor vinovatului” – este formula folosită în astfel de cazuri⁶⁹. Dar în majoritatea cazurilor, „socotița giudecății Crem(inalu)l(ui)” era „potrivită la pedeapsa” propusă, astfel încât sentința domnului coincidea cu aceea a boierilor ce judecaseră. Cum se explică, finalmente, această practică judiciară în care domnul avea rolul suprem de împărțire a dreptății, intervenind în stabilirea unei pedepse pe care judecătorii – aleși de el și plătiți din banii Vistieriei – o propuseseră după efectuarea unor cercetări penale responsabile? Mai mult, pe ce temei se sprijinea domnia când comuta sau anula o pedeapsă peste „capetele” pravilei pe care o invoca în sentințele sale? Într-o intervenție a noastră mai veche, privitoare la pedepsirea mai blândă a tâlhăriei față de spânzurarea înscrisă în norma juridică bizantină pentru o astfel de faptă penală⁷⁰, am amintit, doar, în treacăt, despre funcționarea acelei „excepții de la regulă”. Ea fusese semnalată de G. Dagron într-un studiu din 1990, care își are rădăcinile în termenul grecesc *oikonomia* (în transliterare: *oikonomia*). În greaca medievală, potrivit autorului, acesta semnifica o alunecare de la normă către o situație particulară și a unui ideal către versiunea lui accesibilă, prin adaptarea textelor normative la realitatea socială. Se voia, așadar, atenuarea decalajului dintre modelele ideologice ale dreptului scris și evoluția moravurilor, dintre teorie și infinita complexitate a faptului social ori dintre subiectivitatea judecătorului și detașarea livrescă a legislatorului⁷¹. Pe scurt, este vorba despre

⁶⁷ *Ibidem*, dosar 14, f. 72 v.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 72 r.-v., f. 88 r.-v.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 17 r., 98 r.

⁷⁰ Cătălina Chelcu, *Avere furată, făptuitori și pedepse în Moldova (secolul al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, în vol. *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI–XIX*, editat de Dan Dumitru Iacob, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 741–768.

⁷¹ Gilbert Dagron, *La règle et l'exception. Analyse de la notion d'économie*, în *Religiöse Devianz. Untersuchungen zu sozialen, rechtlichen und theologischen Reaktionen auf religiöse Abweichung im westlichen und östlichen Mittelalter*, ed. D. Simon, Frankfurt-sur-le-Main, 1990, p. 1.

„echilibrul dintre decalajul între o normativitate juridică, general universală, dar prea rigidă, și o normativitate socială care ține cont de cazurile particulare și care pierde în rigoare, dar câștigă în înțelegere și introduce în drept noțiunea morală de toleranță [...], un anumit fel de toleranță unde norma rămâne normă cu toate excepțiile pe care le suferă, unde unitatea nu este compromisă în recunoașterea diferențelor”⁷². Cu alte cuvinte, se dorea o jurisprudență întemeiată nu doar pe acribia canoanelor, ci și una care să țină cont de circumstanțe sau de fragilitatea naturii umane⁷³.

Oikonomia – despre sfera semantică a termenului

Asupra conținutului semantic al acestui concept s-au pronunțat teologi, istorici, filosofi. Sfinții Părinți au fost cei dintâi care au elaborat doctrina *oikonomiei*, în secolul I al erei creștine. Pătrunderea acestei semnificații a termenului în dreptul medieval și în practica judiciară medievală s-a făcut prin intermediul Bisericii, prin a cărei autoritate considera aplicarea legii, a normei fixe, laice, cu îngăduință și cu asprime, după împrejurări. Iată cum apare caracterizată legea în concepția lui Matei Vlastares, unul dintre cei mai cunoscuți legislatori bizantini, cu mare circulație și în spațiul românesc: „[...] legea este poruncă generală, învățătură a înțelepților, întoarcere, adică îndreptare a păcatelor celor cu știință și a celor fără știință, prescripție obștească a statului și este, de asemenea, descoperire dumnezeiască. Puterea legii este să poruncească, să oprească, să îngăduie și să pedepsească”⁷⁴. Gh. Cronț interpretează această definiție a legii ca fiind „normă de înțelepciune”, care „așa trebuie să rămână și în aplicațiile ei practice”, fără însă a se extinde principiul *oikonomiei* la toate îngăduințele și abaterile admise de autoritatea bisericească, deci, luându-se măsuri de precauție ca „îndulcirea sau iertarea pedepselor bisericești să nu atragă zdruncinarea ordinei și disciplinei în societatea creștină”⁷⁵. Dar actele de *oikonomia* trebuie practicate „cu mare chibzuință”⁷⁶. Care este semnificația termenului *oikonomia* și cum se face tranziția de la *economie* la *iconomie* vom arăta în cele ce urmează.

Termenul *oikonomia* (οἰκονομία) este un cuvânt grecesc, foarte vechi în istoria limbii, nefiind tradus în limbile europene, ci transcris cu caractere latine și pronunțat în conformitate cu regulile de pronunție ale fiecărei limbi: *economy* în limba engleză, *économie* în franceză, *ökonomie* în limba germană, *economia* în limba italiană, în alte familii de limbi în Europa (slavon *экономика*, fino-maghiară *ökonómia*) etc.⁷⁷. Termenul *oikonomia* este compus din două cuvinte: substantivul *oikos* (οἶκος) (= locuință, casă) și verbul *nemo* (νέμω) (= a împărți, a distribui, a soluționa, a ordona, a aranja). Literal, sensul cuvântului este acela de aranjament, de soluționare a tot ceea ce, în general, se

⁷² *Ibidem*, p. 2.

⁷³ Violeta Barbu, *Lex animata et le remploi des corps*, în *L'empereur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantine*, Actes des Colloques Internationaux „L'empereur hagiographe” (13–14 mars 2000) et „Reliques et miracles” (1–2 novembre 2000) tenus au New Europe College, textes réunis et présentés par Petre Guran avec la collaboration de Bernard Flusin, Série des publications RELINK du New Europe College, București, 2001, p. 232–233.

⁷⁴ Gh. Cronț, *Iconomia în dreptul bisericesc ortodox*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1937, p. 5–6.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 6–7.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 34.

⁷⁷ Archim. Ghigorios D. Papatthomas, *Économie ecclésiastique. Éclaircissements terminologiques et rétroactions herméneutiques aux multiples voies de l'Économie*, p. 3, la adresa de internet https://www.academia.edu/20008721/86_Ecclesial_Economy-DOC_in_French_ (accesată la 17.07.2019).

referă la locuință, la casă, la bunuri, la bani. În plus, astăzi, din cauza acestui înțeles, utilizarea termenului este rezervată exclusiv gestionării banilor și a bunurilor disponibile pe piață (economia politică, economia unui stat, a unei persoane, a unei familii etc.), în timp ce, în realitate, este vorba de o polisemie și depășește cu mult utilizarea sa politico-economică actuală. Această plurivalență este „verificabilă în domeniul teologiei și, mai ales, în domeniul tradiției canonice a Bisericii (în domeniul dreptului ecleziastic și canonic)”⁷⁸. În lumea precreștină, în special în Grecia antică, termenul este cel mai adesea întâlnit sub forma verbului de acțiune „oikonomo” (a economisi, a salva), în sensul de conducere, de administrare ca *oikonomos* (șef al casei, intendent, care soluționează, reglează și, prin extensie, administrează „casa”, „lucruri publice”, „bunurile publice”, „viața privată”, „Statul”).

Așadar, oikonomia trece drept „un ansamblu de practici, cunoștințe, măsuri, instituții al căror scop este de a gestiona, a cârmui, a controla și a orienta, într-un sens ce se desprinde a fi util, comportamentele, gesturile și gândurile oamenilor”⁷⁹. În filosofia antică, cu precădere la Aristotel, cuvântul respectiv însemna administrarea casei. *Technē oikonomikē* se deosebea – la același filosof – de politică tot așa cum casa (*oikia*) se deosebea de cetate (*polis*). *Oikos*-ul nu era casa unei familii și nici a familiei lărgite, „ci un organism complex, în care se intersectează raporturi eterogene”, pe care Aristotel le împarte în trei categorii: relații „despotice” stăpâni – sclavi, relații „paterne” tată – fii, relații „gnomice” soț – soție. Ceea ce unește aceste relații „economice”, potrivit filosofului italian Giorgio Agamben, „este o paradigmă pe care am putea să o numim «administrativă», și nu epistemică: e vorba de o activitate care nu e legată de un sistem de norme și nici nu constituie o știință în sens propriu, ci implică decizii și dispoziții ce se confruntă cu probleme de fiecare dată specifice, care privesc ordinea funcțională (*taxis*) a diferitelor părți ale *oikos*-ului”⁸⁰. Natura „administrativă” a acestui termen este regăsită și la filosoful grec Xenofon, unde *oikonomia* are legătură „cu nevoia și întrebuințarea obiectelor, dar mai ales cu dispunerea lor ordonată”, adică „controlul”⁸¹. Această paradigmă „administrativă” este cea care „definește sfera semantică a termenului *oikonomia* (precum și a verbului *oikonomein* și a substantivului *oikonomos*) și îi determină lărgirea analogică progresivă în afara limitelor originare”⁸². Ca urmare, verbul *oikonomein* dobândește semnificația de „a conduce, a te ocupa de ceva”⁸³. În registrul retoric, termenul de *oikonomia* are înțelesul de „dispunere ordonată a materialului unui discurs sau al unui tratat, care implică, pe lângă ordonarea temelor (*taxis*), o alegere și o analiză a argumentelor”⁸⁴.

Termenul va fi transpus apoi în mediul teologic, unde va avea semnificația de „plan divin al mântuirii” (în special cu referire la întruparea lui Cristos)⁸⁵. Concluzia autorului este că, „din punct de vedere lingvistic, avem de-a face nu atât cu o transformare a sensului cuvântului, cât cu o extindere analogică progresivă a denotației sale”⁸⁶. Mai mult, autorul consideră că „nu există un „sens” teologic al termenului, ci mai curând cu

⁷⁸ *Ibidem*, p. 4.

⁷⁹ Giorgio Agamben, *Prietenul și alte eseuri. Trei fulgerătoare incursiuni în universul unor concepte fundamentale*, traducere din italiană de Vlad Russo, București, Editura Humanitas, 2012, p. 39.

⁸⁰ Idem, *Împărăția și Gloria. Pentru o genealogie teologică a economiei și a guvernării (Homo sacer II, 4)*, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2017, p. 33–34.

⁸¹ *Ibidem*, p. 34.

⁸² *Ibidem*, p. 35.

⁸³ *Ibidem*, p. 35.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 36.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 37.

⁸⁶ *Ibidem*.

o dislocare a denotației sale în sfera teologică”⁸⁷. Dar autorul găsește că nu este vorba despre un „plan de mântuire” care ar privi mintea sau voința divină. Semnificația teologică a *oikonomia* ar fi „ceva ce e încredințat: ea e, altfel spus, o activitate și o sarcină”, pe care „Pavel a primit-o de la Dumnezeu”. Mai explicit, „Pavel a primit sarcina de a anunța vestea cea bună a venirii lui Mesia, iar acest anunț împlinește cuvântul lui Dumnezeu, a cărui promisiune de mântuire rămăsese ascunsă și acum a fost revelată”⁸⁸. *Oikonomia* lui Dumnezeu înseamnă deci „a executa în mod fidel sarcina de a anunța misterul mântuirii ascuns în voința lui Dumnezeu și ajuns acum la împlinire”⁸⁹.

Cum menționam mai sus, termenul de *oikonomia* a fost folosit în Noul Testament și la Sfinții Părinți, în mileniul I d.Hr., după ce Biserica a adoptat acest termen. Creștinii mobilizau toate nuanțele semantice, aplicându-le cu exactitate la ceea ce făcuse Dumnezeu în timpul Creării lumii: să își îndrepte toată atenția asupra omului și umanității. În biserică, termenul *oikonomia* este folosit, în primul rând, ca parte a planului providențial pe care Dumnezeu l-a conceput pentru om și pentru toată Creația, aceea care, în literatura biblico-patristică, este exprimată judicios prin expresia *iconomie divină*. „Iconomia este necesară”, spunea Sfântul Grigorie Teologul, și „gestionează viața oamenilor”, potrivit Sfinților Părinți. Prin urmare, termenul *oikonomo* înseamnă „a reuși ceva prin intermediul providenței divine”⁹⁰.

Sintetizând cercetarea arhimandritului Grigorios D. Papathomas din studiul său privitor la originea și analiza termenului de *oikonomia* în dreptul canonic, termenul de *iconomie* (economie) presupune „o discreție spirituală, potrivit căreia, fie din motive de circumstanțe, fie din motive personale, Biserica acționează cu flexibilitate și reținere, tolerând în deplină cunoștință de cauză acțiunile care nu se aliniază în totalitate canoanelor și tradiției canonice a corpului eclezial și a membrilor săi. Cu alte cuvinte, Biserica alege cu bună știință, discreția și condescendența ontologică față de om, adaptând canonul la cazul respectiv, însă fără a elimina regula (canonul) și nici a încălca acrivia”⁹¹. *Akribeia* (rigoare, exactitate) constituie cealaltă modalitate de aplicare a dispozițiilor canonice.

Fără a intra prea mult în detalii, menționăm și faptul că interpretării teologice a conceptului de *iconomie* i se datorează și ideea potrivit căreia înțelepciunea cere ca, în funcție de fiecare caz în parte, epitiimiile să fie agravate sau atenuate (canonul Sfântului Vasile, arhiepiscopul Cezarei Capadociei), aceasta însemnând discernământul conducătorului spiritual în aplicarea lor. Ca urmare, o anumită opțiune trebuie să fie „o virtute fundamentală în exercitarea iconomiei, care este chemată să acționeze nu ca un gardian al legii, ci ca un stagiar al vieții în Hristos”⁹². Din aceeași perspectivă se face legătura cu filantropia: „Iconomia vine prin filantropie”, spune Sfântul Grigorie Teologul. „Cu toate acestea, iconomia este legată de agravarea, multiplicarea, transcendența, depășirea acriviei, deoarece acrivia rămâne punctul de referință și standardul (criteriul) potrivit căruia vor fi evaluate cazurile individuale. În ambele cazuri, atenuare și agravare, este o «economie» care rezultă din filantropie, toleranță, caritate (*miser cordia*), atenție la cazul personal (*dispensatio*) și indulgență (*indulgencia*).”⁹³

⁸⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 39–40.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 41.

⁹⁰ Archim. Grigorios D. Papathomas, *op. cit.*, p. 5.

⁹¹ *Ibidem*, p. 8.

⁹² *Ibidem*, p. 9.

⁹³ *Ibidem*, p. 10.

Deci, ce înseamnă *iconomia bisericească*? Înseamnă „condescendență, atenuare, flexibilitate și indulgență”⁹⁴. Teologul amintit mai sus redă, concis, conținutul relației între economie și acrivie: „În ceea ce privește relația dintre acrivie și economie, este clar că economia este înțeleasă numai în legătură cu acrivia pe care se întemeiază pentru a coexista, a exista și a practica. În acest sens, economia nu este (nu mai este) o metodă hermeneutică. Criteriul oricărei tentative de economie în Biserică este, prin urmare, cunoașterea aprofundată a acriviei. În realitate, economia este adoptată pentru a păstra acrivia și adevărul ei [...]. În sfârșit, fără a relativiza absolutul ontologic (acrivia), Biserica exercită economia în funcție de circumstanțe și de la caz la caz și aceasta întotdeauna din perspectiva acriviei, și niciodată invers”⁹⁵.

În cultura medievală și modernă, conceptul de *oikonomia* este asociat temei providenței (*pronoia*). Această paradigmă teologico-economică a fost elaborată de Clement din Alexandria (150–215; primul teolog creștin, membru al Bisericii Ortodoxe din Alexandria), potrivit căreia *oikonomia* nu se referă doar la administrarea casei, ci și a sufletului, întregul univers bazându-se pe funcționarea acestui concept⁹⁶. Așadar, în teologia creștină, economia și providența însemnau, deopotrivă, o „activitate de autorelevare, guvernare și îngrijire a lumii”⁹⁷.

O problemă pe care Giorgio Agamben o aduce în discuție și care nu trebuie ocolită în analiza noastră este aceea privitoare la sensul de „excepție” pe care termenul de *oikonomia* l-a avut, începând cu secolele VI și VII, în sfera dreptului canonic al Bisericii bizantine. „Aici semnificația teologică de practică divină misterioasă, întreprinsă pentru mântuirea sufletului omenesc, se unește cu conceptele de *aequitas* și de *epieikeia*, care provin din dreptul roman și evoluează înspre a semnifica scutirea de aplicarea prea rigidă a canoanelor.”⁹⁸ Autorul merge pe urmele lui Fotie, filosof și teolog bizantin din secolul al IX-lea. Potrivit acestuia, *oikonomia* înseamnă „restrângerea ocazională sau suspendarea eficacității rigorii legilor și introducerea unor aspecte atenuante, care «economizează» (*dioikonomountos*) porunca legii, ținând cont de slăbiciunea celor care trebuie să o primească”⁹⁹. Ca urmare, în domeniul dreptului se produce, potrivit autorului, o „opozitie între *canon* și *economie* [subl. ns.]”, iar excepția se definește ca o decizie care nu aplică în mod strict legea, ci „se folosește de economie”¹⁰⁰.

Termenul de *oikonomia* a pătruns, în anul 692, în legislația Bisericii și, odată cu Leon al VI-lea (886–912), în aceea imperială. Avem, din acel moment, raportul între

⁹⁴ *Ibidem*, p. 13.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 19. Pentru părintele profesor Ion Bria, termenul de *economie* are mai multe sensuri: planul lui Dumnezeu cu privire la destinul creației și al omului, îndeosebi pregătirea mântuirii în Vechiul Testament și realizarea mântuirii în Noul Testament; alt sens este acela al doctrinei despre manifestarea și lucrarea iubirii lui Dumnezeu în lume, mai precis istoria întrupării și răscumpărării în și prin Iisus Hristos; iar cel de-al treilea se referă la atitudinea de condescendență și de compasiune în aplicarea de către Biserică a normelor canonice. Această a treia semnificație a conceptului de economie se datorează patriarhului Fotie al Constantinopolului (820–891) și urmează a fi utilizat „în rațiuni de circumstanță și în cazuri concrete, personale, în care este în joc nu numai binele general al Bisericii, ci și mântuirea individului. Economia are la bază principiul paulin potrivit căruia poruncile dumnezeiești lasă posibilitatea și libertatea sfatului pastoral. Planul divin nu numai că permite un mare spațiu libertății umane, ci și solicită conlucrarea totală a acesteia” (idem, *Dicționar de teologie ortodoxă*, A–Z, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981, p. 204–205).

⁹⁶ Giorgio Agamben, *Împărăția și Gloria*, p. 68.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 69.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 71.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 72.

oikonomia, care înseamnă „activitatea mântuitoare de guvernare a lumii”, și lege¹⁰¹. Pentru a încheia această incursiune în semantica termenului de *iconomie* așa cum a funcționat în Imperiul Bizantin, redăm afirmația sintetică a istoricului H. Ahrweiler: „Dintr-un spirit de economie, un omor, un păcat pe care Dumnezeu îl pedepsea neîntârziat, în acest spirit de economie tot Dumnezeu îl îndrepta și îl ierta”¹⁰².

O altă chestiune ce se cere lămurită este momentul în care *economia* devenea *iconomie* în practica spirituală și politică bizantină. Tranziția de la *economie*, în sensul inițial al termenului, acela de administrare propriu-zisă, la *iconomie*, ca principiu de funcționare a judecății bisericești, transferat monarhului, s-a făcut prin ungere, care era un simbol al consacării în calitate de ales al lui Dumnezeu. În Moldova, prima dată când ritualul imperial bizantin a fost legitimat prin ungere a fost „probabil”¹⁰³ la 1457, Ștefan cel Mare fiind „uns” domn prin intermediul mitropolitului Teoctist. Pentru ultima dată în țările române, ungerea a fost acordată lui Alexandru Scarlat Ghica, el primind-o din mâinile mitropolitului Grigorie al Ungrovlahiei, la 3 decembrie 1766¹⁰⁴, deci în plin secol fanariot.

Fundamente ale ideologiei politice imperiale bizantine

Nu este de competența noastră să intrăm într-o dezbatere teologică ori filosofică asupra semnificației conceptului de *iconomie*. Am adus în atenție precizările de ordin semantic de până acum, din perspectivă filosofică și teologică, pentru a înțelege conținutul acestui concept. El a constituit unul din fundamentele relației Stat – Biserică în gândirea politică bizantină, translată și adaptată apoi în spațiul românesc, acel *Bizance après Bizance* intrat definitiv în abordarea chestiunii privitoare la problematica originii puterii politice românești în Evul Mediu și în perioada premodernă. Cu privire la raportul Stat – Biserică, în jurul căruia s-a constituit ideologia politică imperială bizantină, există o bogată literatură istorică, pe care, din motive evidente, nu avem cum să o reluăm aici. Analiza noastră aduce în atenție trăsăturile acestei ideologii acceptate de cei mai mulți dintre istorici și care au constituit, pentru instituția domniei din Moldova, un model de guvernare.

În Imperiul Bizantin, Statul și Biserica, reprezentate de împărat, respectiv de patriarh, au fost, cum se cunoaște, „stâlpii de susținere ai lumii bizantine, care a continuat lumea romană creștinată. Raporturile puterii temporale cu puterea spirituală au influențat profund orientările politicii și ale ideologiei fiecărei epoci și au condiționat comportamentul poporului bizantin. Interdependența lor, care se manifestă de-a lungul întregii istorii a Imperiului constituie un aspect fundamental al civilizației bizantine. Raporturile dintre Statul și Biserica Bizanțului erau întemeiate pe o solidaritate permanentă și liber consimțită”¹⁰⁵. Cele două entități se aflau deci într-o relație de complementaritate și interdependență¹⁰⁶. Scopul pentru care am insistat în lămurirea termenului de *iconomie* (*economie*) în expunerea de până acum a fost acela de a înțelege cum funcționa această legătură între Stat și Biserică. Mai ales că cele două concepte fundamentale ale gândirii și politicii lumii

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² Hélène Ahrweiler, *Ideologia politică a Imperiului Bizantin*, cu o postfață de Nicolae Șerban Tanașoca, traducere de Cristina Jinga, București, Editura Corint, 2002, p. 136.

¹⁰³ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină*, p. 51.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰⁵ Hélène Ahrweiler, *op. cit.*, p. 121–122.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 124.

bizantine au fost ordinea (*taxis*), de origine socială, și iconomia (*oikonomia*), așa cum am văzut, de origine spirituală; două concepte care „evidențiază cel mai clar fondul convingerilor bizantine (alături de pace, înțelegere)”¹⁰⁷. Sensul primar al ordinii (*taxis*) are legătură tot cu Creația divină, desemnând „ordinea stabilită, care trebuia să fie respectată cu orice preț, întrucât era principiul fundamental” al acesteia, fiind preluat în lumea bizantină, unde a dobândit sensul de „ierarhie”, asemenea ierarhiei cerești¹⁰⁸.

Un loc comun îl constituie și ideea potrivit căreia împăratul bizantin era considerat reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, împuternicitul lui Hristos, iar ordinea și iconomia fiind cele două principii universale care guvernau societatea, Biserica și Statul, caracterul sacru al ordinii bizantine, dar și calitățile împăratului trebuiau să fie: cărmuirea cu pietate, nepărtinire și milostivire, echitate, dreptate, a veghea să fie pace și înțelegere, alături de pietate, grandoare, filantropie, care erau componente ale idealului imperial încă din secolul al VI-lea¹⁰⁹. Iată sinteza doctrinară a unei lumi în care unitatea dintre sacerdoțiu și imperiu era aidoma celei dintre trup și suflet¹¹⁰. În toate timpurile, sacralitatea regelui – remarca Jacques Le Goff¹¹¹ – a constituit „o componentă a unei istorii a puterii totale” a acestuia, o putere pe care împăratul bizantin a exercitat-o și în domeniul dreptului. Împăratul trebuia să fie unul al dreptății, dar și al îndurării, și care a revendicat, „aproape obsesiv”¹¹², dreptatea, adică gestionarea justiției.

În cadrul acelei ordini (*taxis*), principiu universal al lumii bizantine¹¹³, puterea seculară, de „drept divin”, guverna împreună cu cea ecleziastică pe baza unei legislații civile și canonice într-o „*oikoumene* creștină”¹¹⁴, fundamentată pe filantropie și indulgență: două structuri ale sistemului de drept și elemente ale mentalității juridice ale căror rădăcini se regăsesc în gândirea politică elenistică. Cele două concepte au o istorie complexă, ele trecând de la semnificația autonomiei acestor valori umane – *omul este măsura tuturor lucrurilor* din gândirea elenistică și romană, la acordarea, dăruirea lor de către suveranul bizantin, care le-a preluat, dată fiind originea divină a puterii sale, de la Divinitate¹¹⁵. Așadar, filantropia elenistică însemna generozitate, binefacere, grație, indulgență regală, iar termenul de *filantropos* a ajuns să desemneze un *beneficium* regal, în baza căruia erau date decrete de grațiere penală sau exonerare fiscală¹¹⁶: o semnificație ce acoperea și noțiunea romană de *indulgentia*, fără accent direct filantropic, dar care acoperea o bună parte din domeniul filantropiei elenice¹¹⁷. În consecință, precedentele elenistice ale filantropiei și indulgenței au intrat în ideologia politică imperială. Aportul creștinismul a fost decisiv în ceea ce privește îmbinarea continuității cu inovația. Cele

¹⁰⁷ *Ibidem*.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 127–128.

¹⁰⁹ Jean-Paul Rux, *Regele. Mituri și simboluri*, traducere și note de Andrei Niculescu, București, Editura Meridiane, 1998, p. 311–312.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 336.

¹¹¹ Jacques Le Goff, *Prefață* la Marc Bloch, *Regii taumaturgi. Studiu despre caracterul supranatural atribuit puterii regale, în special în Franța și în Anglia*, Iași, Editura Polirom, 1997, p. XXX.

¹¹² Jean-Paul Rux, *op. cit.*, p. 311.

¹¹³ Hélène Ahrweiler, *op. cit.*, p. 136.

¹¹⁴ Dimitri Obolenski, *op. cit.*, p. 351.

¹¹⁵ Valentin Al. Georgescu, *Continuitate elenistico-romană și inovație în doctrina bizantină a filantropiei și indulgenței imperiale*, în „Studii clasice”, XI, 1969, p. 200. „Filantropia venea de sus, de la Dumnezeu, spre oameni, prin mijlocirea figurii înălțate a împăratului și aceia de *condescendență* pentru a se defini poziția lui *filanthropos Theos* față de oameni; iar pentru aceea a șefului de stat s-a evocat ideea de «generozitate descendentă», de «emanații ale bunăvoinței regale», de «virtuți aristocratice»” (*ibidem*, p. 199).

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 190–191.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 192.

două noțiuni vor deveni caracteristice pentru gândirea politico-juridică și viața de stat bizantină, permanentizând problema filantropiei și indulgenței imperiale, a căror pondere în mecanismul de guvernare a crescut foarte mult¹¹⁸.

Despre circulația monumentelor dreptului bizantin scris prin Moldova medievală și premodernă s-au pronunțat mai mulți istorici ai dreptului românesc. Bazată pe sistematizarea dreptului roman făcută de Iustinian și adoptând dreptul canonic, legislația bizantină a avut un anume impact în Europa de Răsărit, chiar dacă este greu de apreciat volumul acestuia, din cauza faptului că nu se cunoaște conținutul dreptului cutumiar din această parte a lumii¹¹⁹. Însă *Ecloga* împăraților iconoclaști Leon al III-lea Isaurianul (717–741) și Constantin al V-lea (741–745), promulgată în anul 726 – fiind tot o compilație după opera legislativă a lui Iustinian –, precum și *Basilicalele* emise de Leon al VI-lea (886–912) – din care reies principii ale ideologiei politice imperiale bizantine – au fost bine receptate în spațiul cultural românesc în secolul al XVIII-lea. Mai cu seamă cea din urmă culegere a constituit sursa principală de inspirație pentru manualele de legi alcătuite în țările române. *Ecloga* isauriană¹²⁰, cod de legi publicat probabil în 726 (sau 741), despre care se cunoaște că i-a servit împăratului Leon al III-lea în politica lui iconoclastă, a fost „cel mai bun manifest de politică socială conceput vreodată de un împărat bizantin”¹²¹. Grijă pentru oamenii de rând și protejarea lor față de cei puternici erau principii de conducere în acord cu voința divină, oferindu-se celor simpli un fundament juridic și spiritual pentru a opune rezistență împotriva dușmanilor¹²². Ca urmare, sloganul „cu Dumnezeu, pentru sărmani și asupriți și întru apărarea patriei” a devenit „esența ideologiei bizantine, al cărei scop va fi tocmai crearea solidarității naționale, care le va îngădui să țină piept amenințării externe, în special invaziilor arabe în Răsărit și incursiunilor slave în Apus”¹²³. Cu alte cuvinte, misiunea lui Leon al III-lea era împărțirea dreptății pe pământ – „o faptă conformă voinței divine”, judecătorii urmând să împartă egalitatea și dreptatea în mod echitabil, pentru că „lui Dumnezeu nu îi plac cei care au două greutăți și două măsuri”¹²⁴. Aceste considerente ne duc cu gândul la cele 25 de *Sfaturi ale răposatului domn Nicolae vodă către fiul său Constantin vodă, date în anul 1726* (traducere de G. Murnu), păstrate în manuscris, care aminteau de vechea înțelepciune autocratică a Bizanțului: „[...] a da sfat e opera mai multora, a decide e opera unuia singur”¹²⁵. În ea se oglindește principiul autorității în materie judecătorească a domnului țării: „dreptatea este cea mai cuvenită virtute a domnitorilor” (punctul 2), iar „vitejia și mărinimia e mare dar de la Dumnezeu” (punctul 4)¹²⁶.

„Universalismul bizantin”¹²⁷ – renăscut după căderea iconoclasmului (în timpul căruia fusese elaborată și *Ecloga*) și după triumfului Ortodoxiei – a presupus și restaurarea cultului icoanelor în anul 843. Acest moment a însemnat, în planul ideologiei politice imperiale, o redimensionare importantă, impunându-se așa-numita concepție „constantiniană”

¹¹⁸ *Ibidem*.

¹¹⁹ Dimitri Obolenski, *op. cit.*, p. 348.

¹²⁰ Codul de legi este cunoscut și cu acest apelativ, după denumirea dinastiei Isauriene – întemeiată de împăratul bizantin Leon al III-lea – în timpul căruia a fost alcătuit.

¹²¹ Hélène Ahrweiler, *op. cit.*, p. 25.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ *Ibidem*.

¹²⁵ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 130.

¹²⁶ Hurmuzaki, XIII/2, p. 415, nr. 21 (punctul 2).

¹²⁷ Hélène Ahrweiler, *op. cit.*, p. 46.

(termen înțeles ca o dublă referință, întâi la Constantin, fondatorul Imperiului, dar și la Constantin al VII-lea Porfirogenetul, inițiatorul acestei ideologii politice, expusă în lucrarea adresată fiului său, viitorul împărat Roman al II-lea, intitulată *De Administrando Imperio*). Potrivit concepției constantiniene, împăratul era aidoma lui Hristos în mijlocul Apostolilor, iar Bizanțul avea o poziție de excepție față de celelalte popoare, date fiind raporturile sale privilegiate cu Constantin cel Mare: cel „care a transferat în Constantinopol capitala Imperiului său, întreaga măreție a Romei”. Este o axiomă ce susține fundamentul istoric al superiorității simbolice a împăratului bizantin, în calitate de succesor al primului împărat creștin¹²⁸.

Incursiunea noastră în caracteristicile ideologiei imperiale bizantine a avut rostul de a explica unele comportamente politice ale domniei în Moldova, mai cu seamă în practica judiciară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Tradiția politică bizantină prezentă în țările române până în secolul al XVIII-lea a însemnat preluarea principiilor de guvernare ale Imperiului, caracterizat, printre altele, de „unitatea privilegiată între Imperiu și Biserică: un Dumnezeu, un împărat și o Biserică”¹²⁹. Domnii țării continuau să ajungă pe tronul Moldovei „din mila lui Dumnezeu”, titulatură pe care cei ce au ocupat scaunul domnesc și în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea au păstrat-o. Este vorba despre *autocrația* la care se referă Valentin Al. Georgescu, ceea ce însemna că domnii erau „suverani independenți”, titulatură domnească de cancelarie păstrată în timpul suzeranității otomane¹³⁰. Instituția domniei a fost grav afectată de regimul turco-fanariot din secolul al XVIII-lea, însă, la nivelul politicii interne a domnului, instituția în sine nu a suferit modificări semnificative. În ceea ce privește practica judiciară, sursele istorice atestă păstrarea de către domn a dreptului de *jus gladii*, acesta putând pedepsi cu moarte supușii vinovați de fapte penale grave. Domnul făcea uz de acest drept ca și până atunci, când *credea de cuvânt*. Cu cât înaintăm în secolul al XIX-lea, condamnările la moarte sunt din ce în ce mai puține. Cele mai multe dintre pedepse se limitau la trimiterea în groapa ocnei, de câteva ori respectiva decizie fiind precedată de mutilări și, adesea, de bătaie.

Cum se explică această schimbare de paradigmă? Pe de o parte, prin faptul că, pentru puterea penală, pierderea unui bun sau a unui drept ca metodă de pedepsire devine mult mai eficace în atingerea scopului punitiv¹³¹. Pe de altă parte, luăm în calcul întărirea instituției domniei, ca urmare a imitării modelului ideologic imperial bizantin, concretizat în imaginea domnului bun și milostiv¹³². Consideră că aceste explicații își dovedesc valabilitatea datorită faptului că practica judiciară atestă pe deplin regăsirea fundamentului ideologic bizantin al *oikonomiei* în modul de guvernare a țării, cu cele două principii de bază: *filantropia* și *indulgența*.

¹²⁸ *Ibidem*.

¹²⁹ Valentin Al. Georgescu, *L'idée impériale byzantine et les réactions des réalités roumaines (XIVe–XVIIIe siècle). Idéologie politique, structuration de l'Etat et du droit*, în „Byzantina”, Tesalonic, 1971, p. 107.

¹³⁰ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 127.

¹³¹ Cu toate că bătaia continuă să rămână un element constitutiv al pedepsei, se poate spune, mergând pe urmele lui Michel Foucault, că, pentru perioada studiată – așa cum se va vedea și din alte anafore care așteaptă să fie publicate –, „pedeapsa a trecut de la practicarea senzațiilor insuportabile la o economie a drepturilor suspendate” (Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, trad. Bogdan Ghiu, București, Editura Humanitas, 1997, p. 52).

¹³² Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 128; „Domnia, ca instituție, rămânea la nivelul construit ideologic și juridic de Biserică și de *basileus*” (*ibidem*, p. 148).

ECCLESIASTICAL *OIKONOMIA* – ONE OF THE GROUNDS OF CRIMINAL JUSTICE
IN MOLDAVIA
(Summary)

Keywords: ecclesiastical oikonomia, the legal practice, political behaviours.

The research topic is actually an episode of what we may call the “survival” of Byzantium in the political culture of the Romanian Principalities. The field of Law was one of the controversial aspects of this issue.

My incursion into the characteristics of the imperial Byzantine ideology is meant to explain certain political behaviours of the reign in Moldavia, mainly in the legal practice in late 18th century and the first decades of the 19th century. The Byzantine political tradition present in the Romanian Principalities until the 18th century entailed a reprisal of the governing principles of the Empire. The princes of the country continued to get on the Moldavian throne “with God’s mercy”, a title preserved by those who occupied the princely see in the 18th century and the first decades of the 19th century.

The princely institution was affected severely by the Turkish-Phanariote regime of the 18th century but, at the level of the domestic princely policy, the institution per se did not undergo significant changes. In terms of legal practice, historical sources attest – as shown throughout my paper – that the princes preserved their right of *jus gladii*, namely of sentencing to death the persons guilty of several criminal acts. The princes would use this right, as always, as they saw fit (my italics). As we get to the 19th century, death sentences are ever rarer. Most penalties were limited to mine labour, preceded by mutilations and – quite often – by beatings.

How can one explain the change in paradigm? On one hand, by the fact that – for criminal power – the loss of an asset or right as a punishment method became far more effective in terms of attaining punitive purpose. On the other hand, we must consider the consolidation of the princely institution, given that it imitated the ideological imperial Byzantine model, based on the image of a good and merciful prince. I believe that these explanations prove valid because legal practice attests fully the reprisal of the Byzantine ideological foundation of *oikonomia* in governing the country, with the two essential principles: philanthropy and leniency.

SORIN GRIGORUȚĂ*

SCRISORI DIN VREMEA CIUMEI**

Fără a avea vreo încărcătură metaforică, la care cititorii ar fi îndreptățiți să se gândească, dat fiind caracterul poate laconic al titlului, în paginile ce urmează vor vedea lumina tiparului, cel mai probabil pentru întâia oară, câteva scrisori¹ din primele decenii ale veacului al XIX-lea. Deși diferite, dacă ne referim la expeditor, destinatar, momentul expedierii, dimensiuni sau volumul de informații, scrisorile de mai jos au un numitor comun: au fost scrise în contextul unei epidemii de ciumă și conțin referiri la evoluția epidemiei ori la consecințele acesteia. Cuprinzând amănunte interesante despre temutul flagel sau doar amintind de interesul contemporanilor pentru „mersul epidemiei”, rândurile acestor scrisori evocă frânturi din viața celor care au trăit în vremea ciumei. Grija pentru sănătatea celor apropiați, o constantă ce poate fi observată în multe dintre epistolele vremii, ale căror prime rânduri erau destinate frecvent știrilor și întrebărilor despre starea de sănătate, sporea în contextul amenințării epidemice. Tocmai întru această latură afectivă constă importanța surselor documentare prezentate acum, ele având menirea de a întregi un volum de altfel mare al mărturiilor documentare privitoare la ciumă, însă îndeobște cu caracter administrativ, lipsite de cele mai multe ori de încărcătura emoțională pe care o păstrează documentele cu caracter personal. Colecțiile de documente publicate până acum, fie că vorbim de cele locale, dar mai ales cele naționale, adună cu precădere documentele oficiale² și mai puțin, poate prea puțin, din corespondența acelor timpuri³. Drept urmare, și istoriografia epidemiilor de ciumă valorifică cel mai adesea

* Dr., cercetător științific III, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

** This work was supported by a grant of Ministry of Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-III-P1-1.1-PD-2016-0497, within PNCDI III.

¹ Reunesc sub această titulatură diverse scrisori, răvașe, plângeri/jalbe care păstrează trăsăturile unei epistole.

² Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. X, XII, XVI, XVII, XIX, XX, XXI, București, 1897–1940; V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. X/A, X/B, XI, București, 1900–1902; I. I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantină la Dunăre*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXVII, 1944–1945, p. 357–399.

³ Beneficiind de un material documentar mai bogat, istoriografia medicală europeană a valorificat acest tip de surse: Micheline Louis-Courvoisier and Séverine Pilloud, *Consulting by letter in the eighteenth century: mediating the patient's view?*, în *Cultural Approaches to the History of Medicine. Mediating Medicine in Early Modern and Modern Europe*, edited by Willem de Blécourt and Cornelia Osborne, Palgrave Macmillan, 2004, p. 71–88; Michael Stolberg, *Experiencing Illness and the Sick Body in Early Modern Europe*, translated from the German original by Leonhard Unglaub and Logan Kennedy, Palgrave Macmillan, 2011.

documentele administrative⁴, consecința fiind concentrarea lucrărilor apărute mai ales asupra măsurilor antiepidemice și urmărilor epidemiei⁵.

Rămân însă prea puțin cunoscute trăirile oamenilor din acele vremuri care au înfruntat „valorile ciumei”, așa cum scria stolnicul Chirica, expeditor al unuia dintre răvașele de mai jos. În absența aproape desăvârșită a însemnărilor cu caracter memorialistic din epocă⁶, cele câteva însemnări pe cărți⁷, dar mai ales scrisorile, rămân printre singurele mărturii ale trecutului care vorbesc despre emoția și teama simțite de locuitorii Țărilor Române la începutul celui de-al XIX-lea veac în fața amenințării necruțătorului flagel al ciumei. Mai mult decât atât, informațiile desprinse din acest tip de documente ne permit să urmărim reacțiile individuale de apărare împotriva ciumei (fuga din calea epidemiei, măsuri empirice de protecție), să întrezărim eforturile antiepidemice ale autorităților, fie ele locale sau centrale, dar mai ales să observăm modul în care succesiunea episoadelor epidemice a afectat viața indivizilor și a comunităților.

Actele publicate cu acest prilej sunt păstrate la Biblioteca Academiei Române din București și la Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale.

1. 1813 decembrie 7. Scrisoare către „cucoana Catinca” cu privire la chestiuni casnice și la evoluția epidemiei de ciumă de la Galați.

Cu plecăciuni,

Cucoană Catinco, iată triimăt dum(ita)li un ulcior cu unt-dilemn, moron proaspăt, alămâi, zmochini și una ocă icri proapiti, căci mai multe n-am putut găsi.

⁴ Există însă și câteva excepții, ce merită amintite: Cristina Vidruțiu, *Imaginarul epidemic. Reprezentări istorice și metaforice ale ciumei în literatură*, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2012; Cristina Bogdan, „A peste, fame et bello, libera nos, Domine!” *Lumea românească premodernă sub lupa calamităților*, în *De la fictiv la real. Imaginea. Imaginarul. Imagologia*, coord. Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutchieff, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 181–196.

⁵ C. Bacaloglu, *Măsurile luate în țările românești contra ciumei și holerei*, București, 1911; Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, 1932; Emil Gheorghiu, *Fumigația, ca mijloc de dezinfecție în carantinele din Țara Românească*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1972, p. 311–314; Nicolae Tripcovici, *Contribuții cu privire la purificarea corespondenței în carantinele de pe teritoriul țării noastre*, în *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1972, p. 346–356; Gheorghe Brătescu, *Epidemiile și consecințele lor demografice*, în *RdI*, 37, 5, 1984, p. 432–435; Ecaterina Negruți, *Considerații demografice privind orașele și târgurile din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Acta Moldaviae Meridionalis”, I, 1979, p. 159.

⁶ Descrieri sugestive găsim în *Cronica meșteșugarului Ion Dobrescu din mahalaua Băteștei* (M. M. Alexandrescu-Dersca, *Contribuții privind „Ciuma lui Caragea” în București (1813–1814)*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, I, 1964, p. 355–365; Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802–1830)*, extras din SAI, VIII, 1966, p. 31–34); implicat direct în combaterea epidemiei de ciumă, Ștefan Scarlat Dăscălescu a lăsat câteva amănunte despre evoluția epidemiei și despre consecințele sale demografice (N. Iorga, *Un cugetător politic moldovean de la jumătatea secolului al XIX-lea: Ștefan Scarlat Dăscălescu*, extras din AARMSI, seria III, tomul III, București, 1932); însemnări succinte despre epidemiile de ciumă mai putem găsi în *Memoriile Principelui Nicolae Suțu mare logofăt al Moldovei 1798–1871*, traducere din limba franceză, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea Filitti, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 103.

⁷ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. IV (1829–1859), un corpus editat de I. Caproșu și Elena Chiaburu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009, p. 8; Ioan Antonovici, *Mănăstirea Florești din plasa Simila, județul Tutova. Studiu istoric cu hărți și ilustrațiuni urmat de documente, inscripții și însemnări*, București, 1916, p. 108.

Pentru oamenii casăi, vei ști dum(ita)li că să află sănătoși. Ion stă di pază nelipsit, având și un rîndaș în ogradă. Și toate stau precum știi că le-ai lăsat, fără să lipsască ceva. Unili din vite, câți să află acasă, ari Cantimir di griji, iar celelante sânt la satul Costii și am triimis pe Cantimir ca să li aducă să li ție toati la un loc.

Pentru boala ciumii, vei ști dum(nea)ta că în toate părțile s-au lătit, încât și la Gheorghii Lungu, ci esti în poarta dumitale, au murit un copil și să află molipsiți. Pi zi mor și pân la doăzăci oamini, și târgul s-au închis cu totul și toți cei mai aleși au eșit din Gălați afară. Dumn(ea)ta fii fără de nicio grijă pentru aceli ci ai aice căci toati să urmeazi întocmai ca și când ai fi di fați.

Și roagă pe Dumnezeu ca să-ți de bărbăție și sănătate.

Gheorghii <m. p.>.

(1)813 dechemv(rie) 7.

Și mă rog să mă înștiințezi ori pentru ci vei ave trebuință, ca să-ți triimăt. Căci de mai nainte ți(i)-aș fi triimes, dar pâr acum n-am avut voe de la boer. Cum și di niscaiva bani, di-ți vor trebui, înștiințază-mă ca să-ți triimăt îndată.

Eu aș fi vinit singur, dar mai întâiu că aice di voiu lipsi altul n-are cini să poarti griji de nimică, dar și boierii nu mă lasă.

ANI, Colecția Documente, 577/59, orig.

2. 1818 septembrie 17, Chișinău. *Spătarul Arghire Cuza scrie fiului său, comisul Iordache Cuza, despre epidemia de ciumă.*

Părințăște te blagoslovescu,

Întâi, cercetez că, de vă aflați sănătoși, să mă bucur, slăvind pre milostivul D(um)nezău, dintru al căruia milă și eu mă aflu sănătos.

Al doile, măcar că după cum mi-ai scris și ți-am scris ca la 20 a aceștii curgătoare lună să ne aflăm la carantin(ă) ca să vorovim, dar fiindcă am luat înștiințări precum că la Iaș(i) esti boala ciumii, nu esti cu puțință acum dar să ne întâlnim și va rămâne pără când doar să vă mai potoli această mării a lui D(umnezeu)¹, dacă cu adevărat a fi. Și să mă înștiințezi(i) pre la ci locuri s-au iscat și de-au murit cineva. Puni și acasi străji, fum în ogradă, nu lăsa să intri nimini în sat sau să s(e) ducă fără de răvaș și preoții să nu conținească la bisărică cu rugăciuni și aghiazmă.

La vii în gios, dacă nu vei ave pre cini triimeti, poți a mergi și sângur pentru mai bună nerăsipiri; sau cum vei socoti mai bini. Și pentru toati ali casii să mă înștiințezi(i) cum sânt, cum și pentru altii ce-i mai ave.

Mâni-ta, cu multă dragosti mă închin. Safta, copilu, cu plecăciuni îi sărută mâna, voă cu frățască dragosti să închină. Calinic, de esti la Iaș(i) sau s-au dus, să mă înștiințezi(i); și de să va fi aflând, să-mi scrii cum să află; pe care părintești blagoslovindu-l, din suflet îl sărut.

Fiind părinte,

Arghire Cuza <m. p.>.

1818 sâp(tem)v(rie) 17, Chișinău.

<De altă mână>: Înștiințază(ă)-mă di toate di ale casii, să știu, și, găsând ocazion să vii aice cineva, vii trimite scriso(a)r(ea).

<Pe verso-ul filei a doua>: Cinst(it) iubitului meu fiiu, Iordachi Cuza com(i)s, cu părințască dragosti. La Iași sau la Tatomirești.

La casili dum(i)s(ale) Arghirii Cuza din Iași ~~lângă casili Greceanu~~², din vale de casili lui Crupenschi, în mahalaoa Păcurar.

BAR, Documente istorice, MXX/300, orig.

¹ „a lui D(umnezeu)”, adăugat deasupra rândului.

² Așa în text.

3. 1819 iulie 12. *Chirica stolnicul scrie comisului Constandin Roset cu privire la diferite chestiuni, printre care și câteva informații referitoare la epidemia de ciumă.*

Cu multă plecăciuni, mă închin și sărut cinstită mâna dum(i)tali, cucoani Costandini, Scrisoare dum(i)tali cu plecăciuni am primit, cele scrisă am înțales. Noi ne aflăm petrecând tot în valurile ciumii [nefiind]. Pentru ținut(urile) Hârlăului și a Botoșanilor vei fi auzit că s-au spart și au fugit zicând că-i gonesc turcii din urmă. S-au dus episcopu de Roman și vor(ni)c(ul) Grigori Ghica să-i sfătuiască să vii la urma lor, nefiind nimică.

Măria sa Scarlat v(oie)vod mâine, Duminică, la toacă, esă și luni purcedi. Cu neguțitorii ci avea datorii era foarte rău, dar eri s-au împăcat, dându-le Visteriia că le va plăti toati datorii. Pe spat(arul) Vasăle Miclescu l-au scos de la Putna, pentru că au înștiințat Iorgu Ghica că au zis oamenilor să nu plătească rămășița cifertului, având și ei a lua de la Vist(ierie) banii chereștelii; și-s în giudecată. Pentru cele 93 de pământuri din Ghilăești în pricina cu post(elnicul) Ștefănachii vor să-l sipgurisască și ar vre să facă împotriva țidului și nu pot.

Pentru pricina măn(ă)stirii Sfântului <...>¹ și a cuconului Lupu cu Miclescu, astăz(i) am făcut iarăși carte de săcvestru, rădicând stăpânire vor(ni)c(ului) Miclescu, însă doî ipochimene, unul de la deal de cuconu Lupu și altul de la vale, sta până la suflet a nu să faci aceasta.

Jalobile și pretențiile pământenilor asupra grecilor nu să sfârșesc, dar sânt foarte de efindipsiți de pământeni; cum, viind dum(nea)ta la Eș(i), pre largu pentru toate te vei plirofosiri.

Fiind slugă, plecat,

Chirica stol(ni)c <m. p.>.

1819 iuli(e) 12.

<Pe verso-ul filei a doua>: Cinst(it) marelui meu <stăpân>¹, dum(i)sali com(i)s(ului) Constandin Ros(e)t, cu multă plecăciuni să să de.

1819 iuli(e) 12, no. 26.

BAR, Documente istorice, DCCCLI/213, orig.

¹ Omis.

4. 1819 septembrie 16. *Scrisoarea postelnicului Neculai Canta către marele vistiernic Gheorghe Roset privitoare la țiganii molipsiți de ciumă.*

Cu multă plecăciuni, sărut cinstita mâna dum(ital)i, c(u)co(a)n(e),

Doaă poronci ale dum(ital)e am priimit și am văzut acele ci mi să poroncesc. Eu am scris dum(ital)i că am știință cum să urmez cu orânduiala căzută în pricina carantinilor. Dar cât pentru că s-au stricat iconomiile și interesele mele după ce am știință și am și ajutor, după cum scrii dum(nea)t(a), eu aceasta am scris dum(ital)i nu că s-au stricat interesele mele din carantini. Eu din carantini nu am nici un interes, mai vartos pagubă, supărare și bătae de cap. Interesele mele s-au stricat din pricina țigancii ce au murit aice la carantină și s-au făcut știut la toți satele dimprejur pentru țiganca că au murit di ciumă. Și nici un om din alte sate dimprejur nu vini aice, în sat, nici orândarii dimprejur la horilcă, cum și săteni(i) și țigani(i) di aice, cum a eși vrunul să margă la alt sat împrejur cu vro trebuință, îi gonesc cu parii; și sântem toți închiși fără di a pute a căuta vreo trebuință. Aceasta era noima me ce am scris dum(ital)i.

Pi țigani(i) acei curați din pădure i-am slobozit și au venit în sat, iar pi ceelanți țigani, cari sânt în pădure cu prepus, îi ținu tot în pădure pân ci vor împlini zilele carantini.

Țigani(i) cari i-am slobozit în sat, fiind mai mulți lăutari, vor di a veni cu toți calaburcinile lor la Iași, ca să să așază la casăle lor. Eu le-am hotărât lor că fără poronca dum(ital)i nu pot di a-i slobozi. Deci să am poronca dum(ital)i cum să urmez.

Pentru mori, acum m-am înlesnit, fiindcă au avut apă la toți morile.

Am văzut poronca dum(ital)i și pentru câștiul moșai ci avem di a plăti la Sfântul Dimitrie, după cum s-au plătit pân acum, precum toate sferturile tot după Sfântul Dimitrie și după Sfântul Gheorghie, după cum să arată și în răvașile di primire banilor ci am di la dum(nealii) cucon(ul) Costantin Păladi hatman, și nu cu o lună mai nainte. Însă la vremile ci sânt acum esti bucurosi fieșticari boieri ca să ei veniturile moșilor la Sfântul Dimitrie. Și înștiințaz dar pe dum(nealui) cucon(ul) că câștiul moșiei la Sfântul Dimitrie s-a da, după cum s-au dat și pân acum. Însă dum(nealu)i cucon(ul) Costantin Palade hatman esti datori pin condraht ca să ni de împlinitori, ca să îplinească din sate, atât di la moldoveni, cât și di la țigani, și totdeauna înainte lui Sfântul Gheorghie și înainte Sfântului Dimitrie orânduie pi arnaut odobaș Anton cu volnicie dum(nealu)i și îi pline din sate. Acum dar, rog și pre dum(neata) ca să binivoești să să rânduiască cu volniciie dum(ital)i ori odobaș Anton, ori pe bulubaș Ioniță, ci să află aice, ca să îplinească din sate datoriile ci am, atât eu, cum și orândarii, atât de la moldoveni, cât și di la țigani. Însă di la țiganii nici la Sfântul Gheorghie nu să vor împlini, din pricina că au salahorit la Iași, și di la orândarii di aice nici câștiurile ci era di a da la Sfântul Gheorghie nu s-au istovit nici pân acum, găsând pricină că nu pot de a lua di la nimini o para din pricina poroncilor ci s-au dat de la dum(neav(oastră)) cinstiți boerii căimăcani ca să nu îplinească di la nimini. Deci, dacă nu vom lua și noi de la orândarii, și di la săteni pâine și vitile nu să vând, nu rămâni nici la noi alt chip ca să putem să plătim sferturile la vade. Și, pentru aceasta, mă rog dumi(tal)i ca să să orânduiască împlinitori și, diosăbit, să am poronca dumi(tal)i ca să dau voie sătenilor și țiganilor ca să fii slobozi de a umbla și prin alte târguri după câșlig.

Și sânt pre plecată a dumi(tali) slugă,

Nicolai Canta postelnic <m. p.>.

(1)819 sept(em)v(rie) 16.

<Pe verso-ul filei a doua>: Cătră cinst(it) dumi(sale) cucon(ul) Gheorghachi Rosăt biv vel vist(iernic), cu multă plecăciune. La Iași.

ANI, Colecția Documente, 589/84, orig.

5. 1819 septembrie 29, Popești. Scrisoarea postelnicului Neculai Canta către marele vistiernic Gheorghe Roset privitoare la țiganii molipsiți de ciumă.

Cu multă plecăciuni, sărut cinstita mâna dum(ital)i, c(u)co(a)n(e),

Eri, cu un ficior într-adinsu, am înștiințat pe dum(nea)t(a) pentru pricina țiganilor di la pădure. Și acum dar, nu lipsăsc, după datorie, a înștiința pe dum(neata) cu însuși odobașa Anton, ci îl triimit într-adinsu. Din doi țigani ci au fost loviți la pădure, deosăbit de acel ci au murit eri, după cum am scris dum(ital)i, au mai murit unul, iar unul ce esti lovit tot trăești și alții dintr-nșii nu s-au mai bolnăvit. Astăzi au venit dum(nealu)i sârdarul Mihalachi Pascu și dimpreună cu dum(nealu)i am mersu la păduri și, după cercetare ce am făcut, molepsire esti tot di la Hariga. El au avut lucru molipsit de când au venit de la Iași, luat di la o casă molipsită, și dintr-aceea s-au lovit aceștii trei oameni. Din poiana cari au fost ei, i-am mutat în altă poiană, și colibile ce au șăzut ei într-însăle s-au arsu și s-au făcut colibi di iznoavă și fieștecari sălaș deosăbit. Eu socotesc, cucoani, dacă-i socoti și dum(nea)t(a), pentru ca să să curățască locul acesta de istov și să nu între și în Popești, apoi s-a găti toată țigănimă; din țigani(i) ci să află în pădure, era 22 sufleti, trei au murit, cu țiganca ci au murit mai nainte, și au rămas noașprizăci sufleti, din cari sânt 6 bărbați, 4 fimei și 9 copii și fete. Să li să triimată di acolo câte un rând di strai ori să-mi poroncești dum(nea)t(a) și oi triimiti la Târgul Frumos și să vor cumpăra și să mă duc în pădure să-i pun pe toți să să dezbrace de straiile lor. Unii dintr-ânșii sânt numai în cămeși, și acele rupte, și după ce să vor spăla cu apă trupul lor să să îmbrace în straele acele noaă. Și câti strai vechi vor ave, cum și așternuturile, să să dei foc la toati. Și numai unii dintr-ânșii, cari au strai buni, cum și contăși, acele să nu să ardă, numai să vor puni toati la spălat. Acesta dar esti socotița me, iar dum(neata) cum vei socoti mai bini, ca un stăpân, poroncește-mi.

Cu străjării ci am la păduri, atât moldoveni, cum și țigani, nu am credință într-ânșii și, cu toati cercările și bătai ci le dau, tot fac câte o greșală. Am cerut de la dum(nealu)i sârdarul Mihalachi Pascu un mazâl și un panțar ca să-i pui păzători asupra străjărilor pentru mai buna paza, fiindcă aice esti un norod de țigani și nu putem a scoati la cap. Și dum(nealu)i mi-au arătat că nu ari nici mazâl, nici panțar. Dum(neata) poroncește ca să vii doi ficiori, ori din Românești, ori din Tutoești, cu săptă(mă)na, ca să-i pui păzitori asupra străjărilor, căci asupra sătenilor ori feciorilor de aice nu mă încred, fiindcă streinul mai bini păzăști. Străjăle împrejurul satelor s-au întărit mai bini, drumul acel din pădure cari mergi unde sânt acești bolnavi l-am închis cu totul și am pus și o strajă acolo, ca să nu lasă pe nimini din sat de a intra în pădure. Și s-au tras și garduri, atât despre sat, cum și din pădure.

Și nu lipsăsc a înștiința pe dum(neata) pentru toate, așteptând poronca dumi(tal)i.

Și sânt preplecat slugă,

Nicolai Canta <m. p.>.

(1)819 săpt(em)v(rie) 29.

Iată și înștiințare ce face dum(nealu)i sârdarul Mihalachi Pascu cătră cinstita căimă-cămii: ficiori sânt numaidecât trebuincioși ca să să triimată pentru că cu străjări de aice, cu toati cercările, tot s-au făcut amestecătură.

<Pe verso-ul filei a doua>: Cătră cinst(it) dum(nea)l(ui) c(u)con(ul) Gheorghachi Rosăt biv vel vist(iernic), cu multi plecăciuni. La Iași.
(1)819 sept(em)v(rie) 29, Popești. Pentru țig(a)n(ii) loviți de ciumă în carantină.

ANI, Colecția Documente, 256/84, orig.

6. 1819 septembrie 29. *Serdarul Costache Țicău scrie paharnicului Vasile Filimon, solicitând informații despre ciumă, pentru a-i fi astfel confirmate zvonurile privitoare la victime ale epidemiei.*

C(u)c(oane) Vasâle,

Și prin acestu ocazion nu lipsăsc mai întâiu a cerceta pentru scumpâmia întregime fericitei sănătății dum(i)t(ale), căriia sânt rug(ă)tor a să păzi întru deplinire. Iar după aceasta, fiind întru o îngrijire pentru nerăspundire dum(i)tale la atâte scrisori ce am trimis că să vor fi oprit undeva, pentru aceasta și acmu mă rog înștiințază-mă cum vă aflați și cum pitreceți.

Căci pe aice să aude foarte rău la Eși pentru boala ciumii, mai vârtos că ar fi murit și ipochimeni știute și anum(e) arhidiaconu Romanului, Calipso, și alții. Înștiințază-mă pentru moartea acestora și alte ce vei mai socoti.

Adă aminte și de numele meu pe la prietinii ce mă vor întreba. Iar vărului Costachi Grigoriu să-i arăți că am cunoscut că drag(o)ste au fost fățarnică, numai pentru Marghiolița mi-au făcut toate colachiile și acum m-au uitat cu tot.

Și sânt a dum(i)tale mai mic ca un frate,

Slugă plecată,

Costache Țicău serdar <m. p.>.

1819 septembrie 29.

<În colțul din stânga jos al filei>: Aceste scrisori ce închid în plic(ul) dum(i)tale te rog să se înhîrisască pe la locurile cuviincioase și răspunsurile ce vor da iarăși prin dum(nea)ta să mi să triimită.

<Pe verso-ul filei>: o scrisoare a aceluiași către tatăl său.

ANI, Colecția Documente, 413/112, orig.

7. 1829 aprilie 17. *Scrisoarea spătarului Vasile Alecsandri către hatmanului Teodor Balș, ce cuprinde și mențiuni despre extinderea ciumei la Focșani.*

Sărut cinstită mâna dum(ital)i, c(u)c(oan)i Todirașcu,

În minutul acesta priimind cinstită scrisoare și tot acum pornindu-si pocita, nu lipsăsc a înștiința pe dum(nea)ta că căruțale s-au pornit dă aice. Cărțile le-am dat la locurile adrisarise și cu al doile voi triimite răspunsuri.

În pricina pozmagului, mari tevatură s-au făcut; însuși d(umnealui) ghenăral Mircovici în noapte aceasta să pornești la țin(u)t(u)rile din gios spre pornire pozmagului; poate și că și unul din boerii Divanului Împlinatoriu la țin(u)t(u)tile di sus.

Ciuma tare s-au lățit la Focșani. Astăzi s-au săvârșit aga Costachi Cațichi.
 Plecat slugă,
 V. Alexandri spat(ar) <m. p.>.
 Apr(ilie) 17, 1829.

BAR, Documente istorice, CCL/215, orig.

8. 1829 iunie 19. Scrisoarea lui Vasile Bonciu în care descrie evoluția epidemiei de ciumă la Focșani.

Cu toa(tă) plecaciun(e), sărut cinst(ită) mâna dum(i)t(a)li, stăpâni,
 Scrisoare dum(i)t(a)li din 31 maiu, la 18 a următoarei o am priimit cu plec(ă)ci(une);
 am înțales și toati celi poronciti.

Și, mai întâi, vestesc dum(i)t(a)li pentru toati celi ci aice, în nenorocitul Focșani, să află: lipicioasa boală nicicum nu contenești, ci să înmulțști cu mult mai mult decât era; morțai nu să pot îngropa, casâli molefsâti nu să proftacsâsc a să scoati, câmpul în toati părțâli îi plin di colibi cu oamini molefsâti, întocmai ca și în lazaret, jali nespūsă. Cini să cauti di trebuințâli ci atârnă di stărostii? Nu-i precum esti știut dum(i)t(a)li. Dum(nea)l(ui) spat(arul) Stamati, după zăci zili di la pornire dum(ita)li, s-au arătat aice într-o zi și a doua zi s-au și dus în țân(u)t și pân astăzi n-au mai vinit; samiș nu-i, logofeți nici di leac, călărași n-au mai rămas; în sfârșit, esti vai di capul meu. Dum(nea)l(ui) pah(arnicul) Sion s-au însurat, au luat pi fata banului Toma Stamati, și toată hârnicie s-au înfundat în dulceața fimeii.

Poroncă au vinit ca țân(u)t(ul) acesta să mai facim o magazâi la Fundeni pentru 15 mii certferti, cari s-au și început a să faci; cară pentru vremi di patru luni di zili în cărătura proviiantului di la Leova la Galați și Fundeni să facim, di la 120 oamini un car cu doi boi și la 100 boi – 15 di rezărvă; și altile asămine cară, cu analoghii și di la Episcopii, mănăstiri, tagma bisăricească și di la toți boerii să mai ceri; și, pentru că nu-i cu cini, nici cred că să vor aduci întru împliniri di la țân(u)t(ul) acesta.

Ilii al nostru s-au molefsât, copilul i-au murit; ari zăci zili di când s-au molefsât; l-am scos afară într-o grădină și pâr astăzi esti sănătos; nădăduesc la Dumnezeu să și scapi. Eu m-am spăriet cu totul dispri boală, a dovedi nu mai pot și pentru ca să scap și di una și di alta aștept numai ca să disfac socotelile lui Ilii, să nu-i rămâi vreun bucluc, și apoi, cu blagoslovenie dum(i)t(a)li, mă duc la Eși.

Am și țân(u)t pân acum, dar di acum nu mai pot, pentru că n-am nici cu cini, dar nici cui a-i slujî. Cât a milui Dumnezeu și-i vini dum(nea)ta sănătos, oriundi ai fi, măcar și acolo dacă mi-i poronci, voi vini cu toată mulțămire mea ca să te slujăsc.

Dum(i)s(ale) pah(arnicului) Sion i-au vinit carte cinst(itului) Divan ca să fii vichil în loc(ul) dum(i)t(a)li pân vei vini. Dailăc ari din cali afară, dar la slujbă s-au îngreunat. Făina din cumpărăturile dum(i)s(ale) vor(ni)c(ului) Conachi s-au început a să da la suhăriu și, precum mi-au spus spat(arul) Neculachi, este ca vro 500 cetferti rea, străcată di tot, și o sună că ari să fii în socoteala starostilor pentru că nu ar fi dat cară ca să o dei pi sama coligăneriului rus; eu însă le-am spus că cară au fost, mai ales cât căra fân din sus, și le-am dat, dar n-ave cini s-o teslimarisască.

Sărd(a)r(ul) Paraschiv au fost di doi ori la Ibrăila și sulger(ul) n-au vrut să dei cfitanțâile pâr nu-i vei da 2 000 lei, precum pre larg te vei pliroforisî din carte lui cătră dum(nea)ta, pe cari o alăturez. Pi Petrachi nu l-au găsit, fiind dus la Urdei. Di la Anastasă

n-au luat nici un ban, nevroind a-i da, zăcând că ari socoteală cu dum(nea)ta. Armăsariul dum(i)t(a)li cu șaoa ce turcească îl treimăt i calul meu cu șaoa ce ai cumpărat cu arnăut și Gheorghe stegar. Calabalăcurile au agiuns toati acasă. Am priimit și răspuns di la dumneei cuconița, înștiințându-mă că să află cu toțai sănătoși, să roagă ca să-i vestești pentru a dum(ita)li sănătați, pentru că, dacă îi zăbăvi-o cu înștiințările, îi hotărâtă să vie ca să te găsească.

Stăpâni, di mă vroești acolo, triimiti-mi un blanchet pentru poștă, că sânt gata a vini. Și răspunsul dum(ita)li ce-l vei faci mă va găsi la Eși, dacă Dumnezeu mă va păzi pân la porniri. Că di a mai sta aice în foc nu mai pot, că m-am bolnăvit di frică și di ostineli. Arnăut esti cam disfracat, dum(nea)ta ești cel cuminti, dar credință multă să nu-i pre dai. Boala au umplut și alti țân(u)t(u)ri, la Ibrăila s-au stâns mai rău dicât la Focșani, Gălațai după dânsa, Tecuciul iar, pân și la Bârlad și la Piatră.

Sânet(ul) Perdicariului di trii mii lei și alt(ul) di o mii, ci mi le-i dat la Sâlistra, le alăturez după poroncă.

Și rog pe milostivul Dumnezeu ca să te păzască sănătos. Mă rog, însă, să nu mă uiți.

Dum(ita)li plecat și supusă slugă,

Vasili Bonciul <m. p.>.

Iuni(i) 19, (1)829.

BAR, Documente istorice, CXLIV/41, orig.

9. 1829 iulie 6. *Scrisoarea paharnicului Iordache Pangrati către banul Manolache Fote ce cuprinde și mențiuni despre extinderea epidemiei de ciumă și închiderea granițelor spre Imperiul Austriac.*

Cu plecăciuni, sărut mâna,

C(u)c(oan)i Manolachi!

Respectul ci mă îngrădești cătră a dumitali simpatie totdeauna m-au făcut evghion pentru pârînteștile dumitali cătră mine diathesuri. A me datornică supunire nu numai cu plecatile mele scrisori prin pocitile trecute nu am părăsit, dar și cu aceasta înnoit rog pe Îndurătorul Părinte ca să mă noroce(a)sc(ă) a mi să vesti de întreaga dumitali fericiri, ca, bucurându-mă, să înalțu a Sali neagiunsă bunătați.

C(u)c(oan)i Manolachi, precum totdeauna am mărturisit fireasca dumitali bunătați și acum cu îndrăzneală o chem cătră a me căderi. În pricina ceasornicului și mai înainte am răspuns pe scrisoare dumitali, dar și acum arăt că nici un chip asprime vremilor îmi slobod a te îndestula, deși diathesul m-ar îndemna, căci, pi de o parti, boala ciumii, cari s-au lățit și în acest oraș, și, pe de altă parti, celi mai însămnati fiori a lipsăi, cari stăpânești pre toți, mă înnapoiază de tot cugetul ci am și respectul ci-ți păstrez.

Tot a nu tăgădui datorie me, dar nu mai puțin, aș puni în videri strimtoririle ci mă îngrădesc. Deși sânt întrebuintat în lucrările Divanului, credi însă că nu iau vreo leafă cu cari să pot apăra nevoile și greutățile a vremilor ci urmează. Apoi, di a ave plecari spre a împlini ceriri dum(i)t(ale), firește că nu mă împotivăsc, însă știi bine că ceasornicul, din pricina întâmplărilor ducerii frățini-meu piste hotar / și din întârzieri a vremilor, ceasornicul să găsești acum piste hotar cu lucrurile Aghenției Chesaro-Crăești, undi nicicum ispitiri a mergi acolo nu-mi rămâne, fiind cu totul oprit comunicație trecerii din pricina boalii ci s-au întâmplat aice.

Altă tămăduiri dar nu încapi, decât, întâi, o firească bunătați și îndurare ominească a dum(i)t(ale) cătră un tânăr așa de căzut și, apoi, a lua întru aducire aminte când mi-ai dat ceasornicul spre a să merimetisi, fiind stricat, pentru proasta stare lui, mi-ai cuvântat că putându-să a să dregi să caut a-l vinde măcar cu 18 sau 20 #, de cari, cercând, nici pe unul nu am putut ademeni. Cătră cari, de vei vre a săvârși o pomenire, o îndurare, o bunătațe și câte alte meritarisăsc și vrednicile de cinsti a dumitali bătrâneță și vrednicile tânguii a mele căzute tinereță să fii singatavasis a priimi păsuire pără ci mă voi pute îndemâna a-l aduci de piste hotar, fiindcă acum nici o închipuiri nu am a mergi, nici a scrie, din pricina boalii, sau să priimești 12 # ori pâr la 15, numai ca să rămăiu liniștit și scăpat de această peripiscă, că nici banii aceștie ceasornicul nu face, precum și dum(nea)ta nu poți tăgădui. Căci di mai mult în credință puțința nu mă agiută.

Cu toati că eu m-am știut mântuit când, în anul trecut, prin vornicie de aprozi am fost apucat pentru că să afla și acel cu ceasornicul aice la Aghențae; eu am dat adiverința însuși aceluia, supt pecete Aghenții, în vornicie, spre a să priimi ceasornicul, cari cuprinde că fiind pus într-un gherghir din pricina focului ci urma pe vreme aceea, împreună cu alte lucruri, unde nu ave chip a-l scoati și a-l da atunci vorniciei, după liniștire vremii, când să va ceri de vornicie, îndatorit rămâne a-l da după înscrisul cătră vornicii ci am fost eu teslimarisit. Aceasta urmând mai înainte de a lipsi acel cu ceasornicul piste graniță, pi a cărie temeiu eu îndată am și fost slobod de pretenție, socotindu-mă și mântuit de atunce. Apoi vornicie sau sameș(ul) Dimitrachi Leon di nu l-au luat după adiverință eu supt nicio împrejurari învinovățiri nu pot ave. Toată vina sprijinești cătră datoriile vorniciei și a sameșului a să îngrijî atunce de a-l lua după adeverința încredințată de aghenție.

Cu toati acesti, eu te rog să aibi îndurari a închipui o mijlocire, încât nici dum(nea)ta să rămăi păgubit, dar nici eu asuprire și învăluire, căci binile la un înțelegătoriu rămâne în veci neuitat și lăudat, iar de la o sâlnicire nimica alta n-ar naști decât un periorizisoz cari aș pute suferi fără să te pot îndestula, căci mă găsăsc lipsit întru toate acum.

Rămâni dar ca bunătațe dum(i)tali să giudeci întâmplările și căderi me și să aibi simpatie cătră aceste a meli puneri înainte și îndurare, fiind cu totul istărisit.

Am văzut și celi ci scrii stăpânului, dumis(ale) vist(iernicului) Sturza; cu adivărat că stari di ar fi fost nici mai mijloce scrisoare dum(i)t(ale) cătră stăpân, nici te aduce în supărare și nici eu prelungem. Dar ci să fac?

Te rog dar a mă împărtăși și cu cinstit și părintesc dum(i)tali răspunsu. Cu simpatie cătră a meli tânguii și vrednică de ovație dărapănare, ca să mă mărginesc cătră povățuirile dum(i)t(ale).

Al dum(i)t(ale) plecată și supusă slugă,
Iordachi Pancratie pah(a)r(nic) <m. p.>.
Iulie 6, 1829.

<Pe verso-ul filei a doua>: Cinst(it) al meu ca un părinte, dum(i)s(ale) cuconului Manolachi Fote biv vel ban, cu plecăciune. Neamțu.

<De altă mână>: com(i)s(ul) Pangrati, pentru ceasornic; <de altă mână>: răvașul log(o)f(ă)t(ului) Iordachi Pangratii de la iuli(e) 6 1829, în pricina ceasorni(cu)lui; <de altă mână>: Sineturile de ...¹ acmu a lua cu zăpis.

ANI, Colecția Documente, 602/101.

¹ Neclar.

10. 1829 decembrie 5. *Dumitrache Criste scrie vornicului Dimitrie Beldiman și hatmanului Teodor Sturza pentru a se plânde de faptul că nu-i fusese plătită leafa pentru slujbele îndeplinite în vremea ciumei.*

Cu multă plecăciune, mă închin și sărut cinstită mâna dum(nea)v(oastră), premi-lostivi stăpâni, c(u)c(oane) Dimitrachi și c(u)c(oane) Toderașcu.

Știut iaste dum(nea)v(oastră) osârdiia și ticăloșia în care mă aflu astăzi și deznă-dejduirea aceia cari m-au adus persoanele știute, pentru care îmi vine eu însumi a mă jărtvi diavolului; când nu mi-au mai rămas alt chip decât, întâi, la milostivul Dumnezeu și, al doile, la mila dum(nea)v(oastră), ca la însuși Sfântul Ierarh Nicolae, că am rămas gol mai rău decât dobitoaceli, că antereu n-am, brâu n-am, pantaloni n-am, cu vineli goali umblu, numai Dumnezeu să-i miluiască pe acei cari m-au adus în halul acesta.

Premilostivi stăpâni, cad la mila și picioarele dum(nea)v(oastră), să nu vă îndurați să mă treceți cu vederea.

Că acum mergi pe 2 luni și mii nu mi s-au dat nici o para leafă. Casă am gre, 6 suflețe hrănesc; apoi știut iaste dum(nea)v(oastră) așa casă gre cu ce poate să s(e) chivernisască după vremile de astăzi. Mă rog dum(nea)v(oastră) ca să-mi rânduiți mii leafa aceia mai mari, că-i păcat de Dumnezeu ca să o ei epistatul Vasâli, zăcând numai în pat, și eu fac toată slujba carantinei, că el nici din casă afară nu esă

Și ce a fi mila dum(nea)v(oastră).

Pre plecată slugă,

Dumitrache Criste <m. p.>.

(1)829 dechemv(rie) 5.

<Pe verso-ul filei a doua>: Premilostivilor mii stăpâni, dum(i)s(ale) c(u)c(onului) Dimitrachi Beldiman biv vel vor(ni)c și dum(i)s(ale) c(u)c(onului) Toderașcu Sturza biv vel hat(man), cu multă plecăciune.

BAR, Documente istorice, CCCLX/93, orig.

11. 1829 decembrie 23. *Doctorul Alexandru Teodori se adresează Divanului Împlinitor, motivând imposibilitatea de a îndeplini sarcina primită în contextul măsurilor antiepidemice.*

Cătră cinstitul Împlinitoriul Divan!

Cu tot respectul am priimit cartea cinstitului Divan din 14 a acestei luni dechemv(rie), prin care mi s-a pune îndatorire ca, când mi s-a va face cunoscut de dumn(ea)lor boerii dregători sau de rânduiții deputați că s-au însămnat sau că ar fi prepus de boala lipicioasă la vreo parte din-acest țân(u)t Romanu, îndată atunce să merg împreună ca să fac cuviincioasa revidație și lucrare întru a să urma curățirea. Pentru care, nu lipsesc, după datorie, a răspunde că eu am și avut și am de la sine râvnă la o întâmplare ca aceea a nu mă apăra nicidecum de a împlini această slujbă, cât să atinge de știința și cunoștința doctoricească, precum o am și urmat când s-au întâmplat a să sfârși unii de năprasnică moarte și cu prepus de ace boală, am fost chemat de dumn(ea)lor dregătorii și am mers de i-am reviduit.

Însă acum, după cum mi-au arătat dumn(ea)lor că ar ave poroncă, adevă ca să merg prin toate satile din acest țân(u)t cu rânduiții deputați și să fac o pretutindene cercetare, o

așa fel îndatorire îmi cade foarte cu greu a o pute împlini, întâi, pentru că sânt așăzat prin contract la spitalu din Roman și îndatorit a păzi căutarea bolnavilor necurmat și, al doilea, pentru că sânt și osăbit alcătuit pe un an iarăși prin contract a-i curarisi și mai ales că unii din dumn(ea)lor sânt cuprinși de patimi hronicești, care nicidecum nu-mi iartă ieșărea din Roman și zăbava de zile pe afară.

Aceste împiedecări puindu-le înainte socotințai cinstitului Divan, mă rog să binevoiască a nu mă însărcina piste putința me.

Iar când / ferească D(u)mnezău / s-ar întâmpla undeva la acest țin(u)t a fi molepsire și nu să va rândui vreun alt înadins doftor, atuncea nu mă voi apăra, precum am zis, de a împlini acea după datorie slujbă a revidației!

Plecată slugă,

Dr. Teodori <m. p.>.

1829 dechemv(rie) 23.

<Pe verso-ul filei a doua>: Cătră cinstitul Împlinitor Divan.

BAR, Documente istorice, CCL/244, orig., sigiliu oval, aplicat în ceară roșie, neclar.

12. 1830 februarie 26. *Constantin Buhăescu scrie lui Șerban Buhăescu la Iași solicitând informații cu privire la încetarea epidemiei de ciumă și la reluarea activității judecătorești.*

Cu fericită sănătate, mă închin dum(ital)i, badi Șărbani,

Cu acest ocazion cercetez mai întâi pentru sănătate dum(ital)i, di care, luând vestire că să păzăști deplin, să mă bucur. După aceasta te poftesc înștiințază-mă de să caută pricini acum prin Divan și di au lipsit de istov grija boalii din Eși. Împărtășăști-mă și pre mini a ști cum petreci și de a-i mai sfârșit ceva din pricinile ce ai. De la log(o)f(ă)t(ul) Catargiu am luat răspuns că scrisorile sânt la dum(nea)l(ui) păstrate, acele di Șărbotești.

Și sânt gata a sluji,

Constantin Buhăescu <m. p.>.

1830 fevr(uarie) 26.

<În colțul din stânga jos>: Iar mărturie tot nu s-au gătit, așa îmi scrie log(o)f(ă)t(ul) Catargiu.

<Pe marginea din stânga a filei>: Fiindcă Janfuoa, dascal franțuz, di vr(e)o lună, mai bini, au murit, umblă, doar me-i pute găsi dascal franțuz bun.

<Pe verso-ul filei a doua>: Cinst(it) dum(i)sali badelui Șărbani Buhăescu, cu fericită sănătate. La Eși.

BAR, Documente istorice, MCCCXII/35, orig.

LETTERS FROM THE TIME OF PLAGUE

(Summary)

Keywords: plague, letters, Moldavia, first half of the 19th century.

Containing interesting details about the dreadful scourge or mentioning the interest of the contemporary fellows with regard to the evolution of the epidemic, the letters of that time present only glimpses from the life of those who lived during the cholera. The concerns for the health of those close to them, a constant that can be observed in many of the letters of the time, whose first lines were meant to the news and the questions related to the health state, was increasing within the context of the epidemic threat. Precisely on this affective side lays the importance of the documentary resources presented now, as they play the role to complete and to cover a quite large volume of the documentary testimonies concerning the plague, which in general present an administrative character and lack the emotional charge that the personal documents have.

SILVIU VĂCARU*

ARMENII ÎN STATISTICILE OFICIALE ALE MOLDOVEI (1820–1832)

În istoria Moldovei, armenii joacă un rol aparte. Puțin numeroși, timp de câteva secole au fost activi în viața economică a țării. Începutul secolului al XIX-lea găsește comunitatea armeană într-un proces de decădere economică. Cauzele acestui declin sunt multiple. Una dintre ele ar fi aceea că partea de nord a Moldovei (denumită Bucovina), unde trăiau numeroși armeni, a fost alipită Imperiului Habsburgic. Noua stăpânire a acordat o serie de privilegii, atât celor rămași, dar mai ales celor care doreau să colonizeze provincia de curând anexată¹. În anul 1776, când împăratul Iosif al II-lea vizita pentru a doua oară Bucovina, a declarat Suceava oraș comercial liber. În urma acestei măsuri, mai mulți negustori bogați armeni din Focșani și Botoșani au solicitat autorităților austriece o serie de înlesniri pe care în Moldova nu le aveau, precum: dreptul de a putea cumpăra moșii² și de a-și construi locuințe, egalitatea cu băștinașii în practicarea comerțului, neimpozitarea produselor importate din Moldova. Toate acestea au fost acceptate și întărite printr-un decret imperial³. Ținând cont că în Moldova concurența cu negustorii grecii susținuți de domni devenise aprigă, rezultatele politicii economice a imperialilor se vor vedea imediat. Mulți dintre armenii care locuiau în așezările din nordul Moldovei, și nu numai, își vor cumpăra case în Bucovina, devenind astfel locuitori ai Imperiului. Supușenia străină le oferea posibilitatea de a nu mai plăti multitudinea de taxe pe care erau nevoiți să le dea în Moldova, dar și siguranța că, în caz de nevoie, puterea – ai cărui supuși erau – va interveni în apărarea lor⁴.

Tot în această perioadă, asistăm și la un proces invers celui descris mai sus. Un număr mare de evrei din Galiția și Bucovina pătrund în orașele și târgurile din nordul Moldovei. Primii afectați de această emigrație sunt micii negustori armeni care, ca și o mare parte a evreilor, se ocupau cu negustoria și comerțul mărfurilor de calitate medie.

---

* Cercetător științific I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a Țărilor Române*, București, 1944, p. 80; Alexandru Pânzar, *Note și observații despre armenii din Suceava. Vechiul cimitir armenesc de la Sf. Simeon*, în *Pro Bucovina. Repere istorice și naționale*, vol. coordonat de Mihai Bogdan Atanasiu și Mircea Cristian Ghenghea, București, 2010, p. 56.

² Armenii și evreii nu aveau voie să cumpere moșii și nici să aibă locuințe în Moldova. Legislația de atunci nu interzicea însă armenilor să cumpere vie (Ioan C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, p. 187).

³ H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 81.

⁴ Faptul că era supus străin îi dădea libertatea de a face comerț pe tot teritoriul Moldovei plătind o taxă vamală de doar 3% *ad valorem*. De asemenea, nu plătea niciun fel de taxă personală, iar în domeniul juridic beneficia de asistența personalului consulatului al cărui supus era, nu putea fi arestat fără a fi înștiințat consulatul (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, Iași, 1985, p. 113).

O caracteristică a armenilor din Moldova este aceea că de la început s-au stabilit numai în zone urbane, „constituind o parte solidă a patriciatului din unele orașe ale Moldovei”⁵. Prezența lor în localitățile rurale este temporară. Stăteau la țară doar pe timpul cât arendau moșiile sau își vindeau marfa ca negustori⁶. Ocupându-se cu comerțul, au fructificat „la maximum faptul că românii nu au exploatat această ramură economică”⁷.

„Un fenomen interesant în activitatea armenilor din această perioadă – prima jumătate a secolului al XIX-lea – este faptul că obișnuiau să practice negoțul și în alte localități decât acelea unde își aveau reședința.”⁸ Astfel, în recensământul din 1820, la Bacău, făceau negoț 21 de armeni, care domiciliau: 13 la Roman și opt la Botoșani⁹. Din același recensământ aflăm că la Fălticeni erau trei armeni, cu „dugheni vremelnice”, dar care „aveau domiciliul stabil la Botoșani”¹⁰. Această mobilitate a armenilor din Botoșani, Roman și Dorohoi, care s-a accentuat odată cu venirea evreilor, le-a oferit posibilitatea să desfășoare activități comerciale diverse. Astfel, în afara exportului de cai și vite¹¹ în Polonia, dar mai ales în Silezia, la Breslau (Wroclaw), unde duceau cirezi de boi, se mai ocupau cu arendarea de moșii și imasuri pentru creșterea și îngrășarea cornutelor mari, iar alții „combinau negoțul de vite și arendășia cu vânzarea de băuturi, cereale sau piei”¹².

Într-un *Memoar despre temeiurile care necontestat îndrituiesc pe nația armeană a ave toate driturile țivile și politice și de a cumpăra moșii de veci în prințipatul Moldovei*, scris probabil, în anul 1856, de către reprezentanții comunității armenesti, se arată foloasele pe care le aduceau ei țării în care locuiau: au dovedit „statului o deosebită credință”, „au îmbogățit comerțul și au ridicat la perfecție agricultura pământului”, „au înființat mai multe institute școlare pentru civilizație, ca așa să poată fi pregătiți la orice întrebuintare la folosul patriei”¹³. Cu toate că acest *Memoriu* avea un caracter strict revendicativ, adică revenirea la situația de dinainte de anul 1785, când li s-au ridicat drepturile de a cumpăra moșii, el exprima o stare de fapt. Armenii au avut tot timpul o purtare liniștită, ținându-se departe de frământările politice și sociale, erau buni contributori la Vistieria statului și folositori „locuitorilor țării, prin prăsiere de vite, agricultură, industrie și comerț”¹⁴.

Din punct de vedere temporal, studiul de față se încadrează între anii 1820 și 1834. Este răstimpul în care au fost întocmite primele trei recensăminte fiscale (cunoscute în epocă sub numele de catagrafii) din perioada modernă a Moldovei. În pofida tuturor deficiențelor, a imperfecțiunilor datelor¹⁵, chiar a erorilor, recensămintele sunt instrumente de lucru de maximă importanță, ele fiind sursa principală pe care am utilizat-o pentru

⁵ Ștefan S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu, *Familii armenesti între români*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, nr. 1–2, p. 112.

⁶ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, 1984, p. 64.

⁷ Dimitrie Dan, *Armenii orientali din Bucovina*, prezentare de Gh. Ghibănescu, în „Arhiva”, Iași, anul III, nr. 6–7, 1892, p. 399.

⁸ Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova (1800–1859)*, Iași, 1997, p. 84.

⁹ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, IV, *Ținutul Bacău*, Partea 1, 1820, volum editat de Mircea Ciubotaru, Sorin Grigoruță și Silviu Văcaru, *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, 2013, p. 398–399.

¹⁰ Ecaterina Negruți, *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova (1800–1859)*, p. 84.

¹¹ N. Suțu, *Notițe statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 51.

¹² Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, p. 113.

¹³ ANI, Documente, 452/21, f. 1. O discuție mai largă în jurul dreptului armenilor de a stăpâni moșii, în contextul procesului de emancipare a comunității din Moldova, de obținere a drepturilor civile, la Marius Chelcu, *Originea, evoluția și finalitatea unei idei: dreptul de stăpânire a moșiilor de către armenii din Moldova*, în *AIIX*, LI, 2014, Supliment, *Inovație și interdisciplinaritate*, p. 207–224; la p. 219–224, textul *Memoriului*.

¹⁴ Marius Chelcu, *op. cit.*, p. 221.

¹⁵ N. Suțu, *op. cit.*, p. 56.

precizarea numărului armenilor, ocupațiilor și puterii lor economice. Trebuie să facem de la început o mențiune. Numărul armenilor a fost tot timpul cu câteva procente mai mare decât îl vom surprinde noi, deoarece aceste acte oficiale, de o autenticitate incontestabilă, nu înregistrau întreaga populație, ci doar capii de familie contribuabili. O problemă ridicată de recensămintele din perioada cercetată este aceea că armenii, fiind creștini, erau uneori amestecați cu moldovenii. Numai evreii au fost înregistrați în statistici separat. O altă dificultate în conturarea unei cât mai bune evaluări numerice a armenilor din Moldova este dată și de faptul că recensămintele sunt făcute cu diverse scopuri de entități administrative deosebite, ceea ce ne obligă să avem, de cele mai multe ori, doar prezentări cantitative.

În ceea ce ne privește, încercăm să suplینim aceste lipsuri prin folosirea unor izvoare mai puțin cercetate până acum, menite să ne ofere fie și un minim de certitudine asupra datelor de bază. Considerăm că astfel putem corecta o serie de informații referitoare la tema care ne interesează, și, în același timp, să avem o anumită siguranță că o cercetare ulterioară nu va modifica substanțial concluziile la care am ajuns. Este motivul pentru care ne vom feri să oferim totaluri la nivel de țară, preferând să prezentăm cifre la nivelul acelor localități unde avem informații cât de cât sigure.

Așa cum vom vedea în continuare, în primele decenii ale veacului al XIX-lea, comunitatea armeană cunoaște o ușoară tendință de scădere¹⁶, care trebuie privită cu rezervă. Un motiv este faptul că armenii autohtoni scad ca număr în recensămintele fiscale, dar, cam cu aceleași procente, sporește numărul armenilor care se aflau sub protecție străină.

La jumătatea secolului al XIX-lea, conform surselor oficiale erau 5 600 de armeni la o populație de 1 462 105 locuitori¹⁷. Aceasta reprezenta puțin peste 0,38% din populația țării. Pentru practicarea cultului ei aveau în Moldova opt biserici¹⁸.

În anul 1820 s-a alcătuit prima catagrafie fiscală, în sens modern, a locuitorilor Moldovei. A fost prilejul înregistrării tuturor capilor de familie care aveau de plătit birul, nu și categoriile cu statut special, sau cele care beneficiau de scutiri. Drept urmare, în acele recensăminte nu au fost trecuți cei care se aflau sub protecție străină, clerul monahal, tinerii necăsătoriți până la 25 de ani, cei veniți din afara granițelor fără forme legale și alte categorii sociale. Recensămintele au fost întocmite pe ținuturi, pe baza unor formulare care nu au fost unitare în privința conținutului. Din cauza faptului că de-a lungul timpului o parte din registre s-au pierdut, suntem puși în imposibilitate de a prezenta la nivelul întregii țări toate datele statistice.

Cu toate acestea, la nivelul anului 1820 avem pentru ținuturile unde se aflau armeni o situație destul de elocventă. Astfel, în Bacău întâlnim 21 de familii de armeni¹⁹ (3,77% din populația târgului²⁰), venite de la Roman și Botoșani. În ținutul Bacău găsim alți 13 armeni birnici la Târgul Ocni²¹, reprezentând 2,51% din populația târgului. Dintre

¹⁶ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, I, *Ținutul Romanului*, Partea a 2-a, Supliment, *Târgul Romanului (1831)*, volum editat de Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, 2011, p. VIII–IX.

¹⁷ N. Suțu, *op. cit.*, p. 60.

¹⁸ *Ibidem*, p. 51.

¹⁹ Aproximativ 100 de persoane.

²⁰ Silviu Văcaru, *Populația târgului Bacău în anul 1820*, în „Acta Bacoviensia”, Bacău, IV, 2009, p. 14.

²¹ Conform catagrafiei, în anul 1820, la Târgul Ocna erau 836 capi de familie. Pentru comparație cu alte târguri mai cunoscute din Moldova, dăm câteva exemple: Bacăul avea 557 capi de familie (ANI, fond Vistieria Moldovei, dosar 13/1820, f. 220), Romanul – 743 (*Catagrafiile Vistieriei Moldovei*, I, *Ținutul Romanului (1820)*, volum editat de Lucian-Valeriu Lefter și Silviu Văcaru, Iași, 2008, p. 213–233), iar la Huși erau 837 capi de familie (Gh. Platon, *Populația târgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observații privind structura socială și proveniența*, în *AȘUI*, serie nouă, secțiunea III, A. *Istorie*, tomul XI, 1965, p. 44).

ei știm sigur că trei erau ciubotari²². În categoria oamenilor străini sau și a slugilor întâlnim opt armeni (unul la banul Sandu Crupenschi²³, unul la Mănăstirea Răducanu²⁴, trei rupte ale Vistieriei²⁵, doi care dădeau birul la Roman²⁶ și un sudit austriac²⁷). În satul Căiuți locuiau patru armeni birnici cu satul și patru cu birul la Putna²⁸. În total, în ținutul Bacău, au fost înregistrate 37 de familii de armeni.

În Roman întâlnim 110 familii de armeni hrisovoliți și rupte ale Vistieriei²⁹, la care se adaugă cel puțin șase sudii³⁰ (peste 15,61% din populația târgului, dacă avem în vedere că în statistică sunt recensate 743 de familii³¹). Într-un act domnesc din 1 mai 1827, dat breslei armenilor din Roman, sunt enumerate îndeletnicirile breslașilor: *bogaserie*³², *brașovenie*³³, *căvăfie*³⁴, *băcalie*³⁵, *rachierie*³⁶, *mungerie*³⁷, cafenele, desăgari³⁸.

În același recensământ la Iași erau 48 de familii de supuși străini de origine armeană: 15 aveau protecție rusească și 33 protecție austriacă³⁹. La aceștia se adaugă 14 familii armenesti indigene care plăteau o taxă fixă din venitul pe care-l obțineau din negustorie⁴⁰. Așadar, avem 62 de familii din 1 205 persoane plătitoare de taxe (5,14%).

În ținutul Iași întâlnim la această dată șase armeni, care aveau *odăi*⁴¹ (locuri de creștere și îngrijire a vitelor cornute mari) și vii în podgoriile din jurul Iașilor⁴². Nu suntem siguri, dar credem că ei locuiau în Iași, îndeletnicindu-se și cu alte activități negustorești.

O notă aparte o face Ioniță Pestimangiu, care locuia în satul Pogorăști, din ținutul Iași, care avea o avere considerabilă alcătuită din 300 de oi, 70 de vite albe (cornute mari) și 80 de stupi⁴³, fiind comparabilă cu a unui sat de mărime medie din Moldova.

Și la ținutul Hârlău întâlnim câțiva armeni: trei negustori care plăteau cu târgul⁴⁴, patru care aveau doar dughene în Hârlău, dar locuiau în Botoșani⁴⁵, și un negustor de vite care avea *odaie* la Borsoaia⁴⁶.

²² ANI, Vistieria Moldovei, dosar 13/1820, f. 234.

²³ *Ibidem*, f. 231 v.

²⁴ *Ibidem*, f. 232 v.

²⁵ *Ibidem*, f. 234 v.

²⁶ *Ibidem*, f. 235.

²⁷ *Ibidem*, f. 234.

²⁸ *Ibidem*, f. 88.

²⁹ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, I, Ținutul Romanului, Partea 1, 1820, volum editat de Lucian-Valeriu Lefter și Silviu Văcaru, *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, 2008, p. 213–216.

³⁰ *Ibidem*, p. 232–233.

³¹ Silviu Văcaru, *Populația târgului Bacău în anul 1820*, p. 14.

³² Manufactura fină.

³³ Mărfuri curente aduse de la Brașov.

³⁴ Vanzători de încălțăminte ieftină.

³⁵ Prăvălie unde se vindeau mărfuri importate precum orez, zahăr, piper, vanilie etc.

³⁶ Prăvălie unde se vindeau băuturi spirtoase.

³⁷ Fabricant ori vânzător de lumânări.

³⁸ Gh. Ghibănescu, *Breasla armenilor din Roman*, Iași, 1910, p. 12.

³⁹ *Idem*, *Iașii la 1820*, în *IN*, fasc. 3, 1923, p. 12.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 6.

⁴¹ Gheorghe Caracăș, *odaie* la Hâlceni cu 12 slugi și argați (*Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, II, Ținutul Iași, Partea 1, 1820, volum editat de Marius Adumitroaei, Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, 2011, p. 77) și Andronic cu *odaie* la Găureni cu 7 slugi (*ibidem*, p. 83).

⁴² Hagi Lupu avea vie la Valea Adâncă (*ibidem*, p. 285), Malconu la Bucium (*ibidem*, p. 246), Tănăsă la Miroslava (*ibidem*, p. 154).

⁴³ ANI, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 69, f. 4 v.–5.

⁴⁴ *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, V, Ținutul Hârlău, Partea 1, 1820, volum editat de Marius Adumitroaei și Mircea Ciubotaru, *Introducere* de Mircea Ciubotaru, Iași, 2013, p. 6.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 7.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 208.

La ținutul Putnei, surprindem într-o rubrică separată doar patru armeni, birnici vechi la Focșani⁴⁷. Restul armenilor au fost trecuți alături de negustorii români, fiind din acest motiv greu de depistat în condițiile în care numele lor sunt românizate; însă îi vom surprinde mult mai bine în recensământul din 1831.

Un alt recensământ, de această dată care se referă numai la supușii străini, este cel întocmit de autoritățile locale în anii 1824–1825⁴⁸. Cercetările noastre pe acest recensământ sunt ușurate, deoarece la fiecare dintre cei înscrși în el ne este indicată apartenența religioasă. Potrivit acestui recensământ, suma totală a supușilor străini din Moldova era de 2 282 capi de familie, din care 510 sudiți legali și 1 772 sudiți ilegali⁴⁹, proveniți din rândul autohtonilor sau străinilor veniți de mai mulți ani în Moldova.

Cei 135 de armeni reprezentau 5,91% din locuitorii ce se considerau supuși străini. 108 dintre ei erau căsătoriți, 27 erau necăsătoriți și doi erau văduvi. Dintre cei familiști doar 41 (37,96%) aveau copii, foarte puțini în comparație cu ceilalți sudiți, dar și cu populația autohtonă. Numărul copiilor era de 126 (8 familii cu un copil, 17 cu 2 copii, 8 cu 3 copii, 2 cu 4 copii, 3 cu 5 și câte una cu 6, 7, 8 și 9 copii). În total – 369 de suflete. Cei mai mulți dintre ei erau supuși ai Imperiului Habsburgic – 118 și doar 17 se aflau sub protecția Rusiei.

După distribuția pe localități avem: Bacău – 1, Botoșani – 41, Dorohoi – 5⁵⁰, Hârlău – 10, Iași – 56, Focșani – 13 și Roman – 8. Cei mai mulți dintre ei se declarau a fi născuți la Suceava (49), 10 la Botoșani, toți cu reședința în localitatea în care se născuseră, și în proporții diferite în Bucovina, Galiția, Turcia, Transilvania, Serbia etc. Majoritatea lor erau însă născuți în Moldova, ceea ce, conform tuturor legilor de atunci, nu le dădea dreptul de a se socoti supuși străini.

În privința meseriilor practicate, sunt dintre cele mai diverse: de la negustoria de vite și arendarea moșilor până la aceea de *tutungiu*⁵¹, vânzător de mărfuri de lux sau de calitate inferioară, cafegiu sau dulgher. La nivelul țării, acești armeni supuși străini practicau nu mai puțin de 38 de meserii.

Aici se cuvine să prezentăm date despre câteva familii de armeni recenzate în Botoșani.

Luca Goilav, născut la Botoșani, era căsătorit cu Maria, fata lui Gaspar Hău, din Suceava. Avea șase băieți și trei fete. Cu toate că nu avea voie să cumpere locuințe stabile, stătea în propria casă situată în mahalaua Sf. Gheorghe. Alături de aceasta deținea patru dughene (prăvălii unde se vindea marfa) în Târgul Vechi, date cu chirie unor conaționali. Se ocupa cu negoțul de vite, ținând în arendă cu anul două moșii Crasnaleuca și Bodiasa, de la ținutul Dorohoi⁵². Alături de Andrieș Focșăneanu și Andronic Zadigheanu este unul dintre cei care au finanțat reconstruirea bisericii armenesti cu hramul Sfânta Troiță⁵³. La 5 martie 1832, armenii din Botoșani solicitau Sfatului Administrativ al

⁴⁷ ANI, Vistieria Moldovei, dosar 4/1820, f. 199 v.

⁴⁸ Despre modul cum s-a întocmit această catagrafie, vezi C. Turcu, *Observări asupra catagrafiei sudiților din Moldova*, în *Îndrumător în Arhivele Statului din Iași*, vol. II, București, 1956, p. 129–150; Stela Mărieș, *Importanța catagrafiei din anii 1824–1825 pentru problema sudiților evrei din Moldova*, în *SAHIR*, vol. I, 1996; Silviu Văcaru, *Sudiții din ținutul Bacău în anul 1825*, în „Acta Bacoviensis”, V, 2010, p. 179–196.

⁴⁹ Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova în perioada 1781–1862*, p. 112.

⁵⁰ Niciunul dintre ei nu stătea în Dorohoi (ANI, Vistieria Moldovei, dosar 2/1824, f. 373, nr. 50–54).

⁵¹ Vânzător de tutun.

⁵² Artur Gorovei, *Monografia orașului Botoșani*, Fălticeni, [1926], p. 84.

⁵³ Construită între anii 1795 și 1797 de Aghacea Anton, fiul lui Axenti Eulianț, cu osteneala și stăruința preotului Melcon Treșu Buzatov din Roman; înnoită la 1832 cu osteneala lui Ștefan Goilav și cu ajutorul lui Andrieș Focșăneanu și Andronic Zadigheanu. Ridicată pe locul unei biserici de lemn Sf. Auxentie din secolul XVI, existentă încă la 1710 (N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor*

Moldovei să li se dea aprobare ca, odată cu repararea bisericii, să-i adauge și un pridvor⁵⁴. Primesc încuviințare și imediat încep lucrările, care în primă fază sunt de slabă calitate deoarece, în noaptea de 29 spre 30 august, unul dintre turnurile bisericii s-a prăbușit, creând panică între locuitorii târgului⁵⁵. Până la urmă, biserica a fost refăcută și mulți ani după aceea s-a slujit în ea fără nicio intervenție.

Garabet Iacobovici Nazaros era născut în Imperiul Otoman. În drumul lui spre Moldova se căsătorise cu Anica, fata lui Chiriac, din București. Avea cinci copii și locuia în casa sa, în cartierul armenesc din Botoșani situat în jurul bisericii Sf. Gheorghe. Ca avere, avea casele în care locuia, dugheni de piatră din Târgul Vechi cumpărate de la spătarul Ralet, în tovărășie cu Garabet Bolfosu. Se ocupa cu negoțul de vite, arendarea moșiilor și cu comerțul cu marfă adusă din Turcia⁵⁶.

O altă familie bogată era cea a lui Andrieș Focșăneanu. În răspunsul dat recenziilor spune că a venit de mic copil la Botoșani. Mai târziu s-a căsătorit cu Zumruta, fata lui Ion Mane din Botoșani. Locuia în casa socrului său în mahalaua Sf. Gheorghe, făcând negoț cu marfă din Lipsca (Leipzig), împreună cu socrul său Ion Mane și cu fratele acestuia Ioniță Mane. În afară de comerț, aveau o dugheană și o crâșmă la Botoșani, făceau negoț cu vite și țineau moșii cu anul. De asemenea, țineau o dugheană cu marfă și la Iași⁵⁷. Este un exemplu tipic de afaceri făcute în familie, în care se împletește importul mărfurilor de larg consum și desfășurarea lor prin prăvăliile proprii, arendarea moșiilor pentru creșterea sau îngrășarea vitelor, exportul animalelor de pe urma căruia se încasau sume importante de bani, care, la rândul lor, erau investite în marfă. Era un ciclu comercial complet ce le asigura un venit destul de important.

Între anii 1831 și 1832 se întocmește un nou recensământ fiscal al populației Moldovei, tot pe ținuturi, fără a se încheia cu o totalizare a celor impuși la dări.

În cele ce urmează vom lua ca exemplu doar câteva orașe care cuprindeau populație armenescă. La Roman, din cei 1 333 capi de familie recenzați, 91 sunt armeni (6,82%). În 11 ani, în condițiile creșterii rapide a populației orașului, se observă o diminuare a comunității armenesti atât ca număr de familii (de la 116 la 91), cât și ca procent din totalul orașenilor (de la 15,61% la 6,82%). Scăderea populației nu trebuie să ne surprindă. Ea se datora în primul rând noului mod de întocmire a recensământului, care nu înregistra decât populația stabilă, nu și pe cei care stăteau în alte localități. Între meseriile practicate de armeni amintim pe cele de cafegiu⁵⁸, crâșmar⁵⁹ (cinci din cei 35 câți erau în oraș), bărbier⁶⁰ (în epocă bărbierul avea sens de persoană care tunde și rade barba, dar și de felcer care scoate dinții sau ia sânge), croitor⁶¹, ciubotar⁶², *precupeț*⁶³ etc. O notă aparte

medievale din Moldova, București, 1974, p. 110). H. Dj. Siruni afirmă că prima biserică, după o inscripție pusă cu prilejul refacerii din temelie a noii zidiri, ar fi fost ridicată de Gligoce, „de fel din Camenița”, la anul 1560 (H. Dj. Siruni, *Armenii în viața economică a Țărilor Române*, București, 1944, p. 62).

⁵⁴ ANI, Colecția Litere, A/292, f. 2.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁶ ANI, Vistieria Moldovei, dosar 2/1824, f. 302.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 319.

⁵⁸ Aigop fiul lui Arichel, hrisovolit cu dugheană, singurul din Roman. Vezi *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, I, *Ținutul Romanului*, Partea a 2-a, Supliment, *Târgul Romanului (1831)*, volum editat de Mircea Ciubotaru și Silviu Văcaru, Iași, 2011, p. 72.

⁵⁹ Patru dintre ei, Hriste Carabet, Neculai Tataru, Hriste, fiul lui Grigore Misâr, și Carabet, fiul lui Ovanes, au dugheana lor, iar Mane Armanu avea închiriată crâșma Căldărăriții (*ibidem*, p. 73–74).

⁶⁰ Înțe, fiul lui Ovanes, ruptaș cu dugheană, și Măgărdici, fiul lui Vărtan, calfă birnică (*ibidem*, p. 70).

⁶¹ Mane, fiul lui Carabet, și Ovanes, fiul lui Vărtan, ambii birnici cu dugheană (*ibidem*, p. 71).

⁶² Grigore, fiul Ovanes (*ibidem*, p. 77).

⁶³ 23 din cei 100 câți erau la nivelul târgului. Precupeții erau persoane care cumpărau de la producător zarzavaturi, fructe, păsări, ouă etc., pe care apoi le revindeau cu preț mai ridicat, în piață sau pe străzile orașului.

o fac *bogasierii*⁶⁴ din Roman, care toți erau armeni și aveau dugheană proprie de desfacere a mărfurilor.

După capitala Iași, orașul Botoșani rămâne în continuare pe locul al doilea în ceea ce privește numărul de locuitori de origine armeană din Moldova. Într-un recensământ al supușilor străini efectuat în anul 1832, dintr-un total de 431 de persoane aflate sub protecție străină, 90 erau de origine armeană (21%, 81 sub protecție austriacă, opt rusească și unul prusacă). Majoritatea armenilor sudiți din Botoșani erau în treapta a doua de impozitare, ceea ce demonstrează că încă dețineau o anumită putere economică la nivelul orașului, și aceasta mai ales datorită comerțului transfrontalier cu Imperiul Habsburgic. Doar două din cele 57 de persoane impozitate la treapta a doua nu erau de origine armeană. Dintre acestea, 47 erau pământeni trecuți sub protecție străină (șase rusească și 42 austriacă)⁶⁵, patru născuți în Turcia (venind în Moldova și-au luat protecție străină: unul prusienă, doi austriacă și unul rusească) și șase veniți de peste hotar cu acte de la consulate (toți sub protecție austriacă). Cei mai mulți locuiau în mahalaua armeană din jurul bisericii Sf. Gheorghe din Botoșani.

Între cei mai bogați armeni din Botoșani, înscris în clasa întâi de impozitare, era Lazăr, fiul lui Lazăr Fălticeneanu, supus austriac, dar născut în Moldova, care deținea dugheni închiriate de *căvăfie*⁶⁶ și crâșmă, având și casă proprietate a sa. Un alt armean aflat în vârful ierarhiei comunității era Grigori von Pruncu, fiul lui Hriste Pruncu. Familiei Pruncu i se recunoscuse titlul nobiliar de către autoritățile austriece încă din 22 octombrie 1790. Cu toate că rezida în Bucovina, afacerile sale se concentraseră în Moldova. Avea o casă cu chirie în satul Rotompănești. Împreună cu fratele său, Pavel, se ocupa cu negoțul de vite, deținând în același timp și moșii în arendă. Cei doi frați aveau în Moldova 240 de boi, 60 de vaci și 16 cai⁶⁷. La data întocmirii catagrafiei, Grigori Pruncu a declarat recenzenților, fără a dovedi și cu acte, că s-a născut la Suceava: „Dar sudit să numești cu pașaportul guberniei de Liov, din 1827 iunie 24, când ar fi venit în Moldova”⁶⁸. Chiar dacă autoritățile moldovene se îndoiau de credibilitatea actelor doveditoare, așa cum vedem din tabelele cu sudiții austrieci recunoscuți de Agenția Austriacă de la Iași, el a fost trecut printre supușii austrieci⁶⁹.

Tot între armenii bogați din Botoșani se număra și Grigori, fiul Hriste Mătăsariu, posesor de moșie și de vite. Era căsătorit cu Varvara⁷⁰, având împreună casă proprie. După spusele sale, era născut la Suceava și ar fi venit de mic copil cu tatăl său în Moldova în anul 1818. Patenta de sudit a luat-o la 1 ianuarie 1827⁷¹. Afirmția lui este susținută și de faptul că este trecut de Agenția Austriacă de la Iași între supușii austrieci⁷².

Mane și Grigori, fiii lui Hriste Mane, cu mama lor, Florica⁷³, *bogasieri* proprietari de dugheni și case. Erau născuți în Moldova, dar nu aveau acte care să ateste că sunt

⁶⁴ Negustori de articole de manufactură, în special de pânzeturi fine pentru căptușeli de haine.

⁶⁵ ANI, Vistieria Moldovei, dosar 565/1832, f. 18 v.

⁶⁶ Încălțăminte de calitate inferioară.

⁶⁷ *Ibidem*, dosar 422/1832, f. 16.

⁶⁸ *Ibidem*, dosar 565/1832, f. 4 v.–5 r.

⁶⁹ Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 67, f. 63 v.–64 r.

⁷⁰ *Ibidem*, dosar 69, f. 4 v.–5.

⁷¹ Idem, Vistieria Moldovei, dosar 565/1832, f. 5 v.–6 v.

⁷² Idem, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 69, f. 4 v.–5 r.

⁷³ La 13 martie 1835, Judecătoria ținutului Iași trimitea o adresă către Isprăvnicia Iași prin care-i solicita să se înștiințeze că Floarea, soția lui Hriste Mane, armean, împreună cu cei trei fii minori au vândut negustorului Bogdan, fiul lui Toros Manea, o dugheană din Botoșani, situată pe loc domnesc (idem, Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 1425/1835, f. 1).

străini. Și-au luat protecția austriacă în baza unui document eliberat de gubernia din Lioy, din 23 ianuarie 1827, cu nr. 189, de când ar fi cumpărat părintele lor o casă în Suceava⁷⁴. În anul 1834 nu figurau între sudiții recunoscuți de Agenție⁷⁵.

Armenii din Botoșani aveau strânse legături comerciale și cu armenii din Transilvania, în special cu cei din Sânmiclăuș, Sebeș și Gherla, cărora le vindeau vite. Astfel se explică deseale prezențe ale unor armeni din localitățile menționate la odăile din ținutul Botoșani. În februarie 1832, cu toate că în Moldova încă mai bântuia ciuma, Artan Țăranu venea la Botoșani „după neguțatorie de boi”⁷⁶, Ștefan Vărzariu mergea la odăile de la Prăjeni, iar Miclăuș, armean, se deplasa la Hârlău spre a se întâlni cu paharnicul Brăescu pentru negoț de boi⁷⁷. Probabil tot pentru a cumpăra boi se ducea și Iacob Vărtărez la *odaia* de la Huc⁷⁸, din apropierea Prăjenilor, a lui Petrea Lazăr⁷⁹.

Alături de aceștia, tot în luna februarie, prin vama de la Bicaz, din Sânmiclăuș, veneau în Moldova: Petre Zaharie la *odaia* sa din ținutul Roman⁸⁰, Anton Ursu la *odaia* sa de la Belcești, Anton Dobriban în ținutul Hârlău să cumpere fân pentru vitele sale, care erau probabil la iernat la o *odaie* din zonă, Marcu Sorocan la ținutul Hârlău, unde ducea 129 de boi și trei cai la iernat. La 17 februarie treceau în Moldova Luca Copăț, Avet Criste, Hrite Luca, Vazar Flore, Anton Ursu, Grigori Capdebou (cu 41 de viței înțărcați spre varatic) și Luca Țaran, toți mergând la odăile pe care le aveau în ținutul Hârlău⁸¹. Către ținutul Botoșani se îndreptau și stolerii Lazăr Bogdănel și Anton Vatileț, iar la ținutul Neamț încerca să vândă marfă Anton Iacob și Marcu Agop⁸².

Urmărind trecerile peste frontieră din același an, observăm că apar și alți armeni din Sânmiclăuș posesori de *odăi* la Prăjeni. La 2 martie, treceau călări prin aceeași vamă Flore Vartan, Andriaș Țaranu, Urmanți (?) Vărtanu, Zahariia Zarucu, David Holoșu, și Criste Moldovanu⁸³, ducându-se la vitele lor lăsate la iernatic în Moldova.

Pe la vama Comănești, în data de 22 aprilie 1832, treceau mai mulți armeni din orașul Sebeș. Ei mergeau la târg la Moinești pentru a cumpăra vite⁸⁴. La Galați, în anul 1831, erau înregistrați 259 de supuși străini⁸⁵, dintre care doar unul era armean. Aceasta nu înseamnă că doar el era în Galați. Pământenii erau înregistrați separat. Între zecile de greci și bulgari care reușiseră să-și cumpere supușenia străină se numără și un armean, Hagi Avedic Melidon, fiul lui Melidon, supus austriac, care ținea *băcălie* în dugheană proprietate. Era născut la Sadagura și venise în Moldova în anul 1824. Este și între sudiții recunoscuți de Agenție în 1834⁸⁶.

⁷⁴ Idem, Vistieria Moldovei, dosar 565/1832, f. 3 v.–4 v.; vezi și dosarul prin care Floarea, soția lui Hriste Mane, vinde dugheană în târgul Botoșani (idem, Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 1425).

⁷⁵ Negustorul Mane Hriste cumpăra în 1835 casele din Botoșani aparținând fiicelor răposatului preot armean Ioniță Ciomag (*ibidem*, dosar 1712/1835, f. 1).

⁷⁶ Idem, Colecția „Litere”, dosar V/207, f. 73.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Fost sat și odaie lângă satul Munteni, com. Belcești, jud. Iași (*Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale, 1772–1988*, partea 1, A. *Unități simple (Localități și moșii). A–O*, coordonator Dragoș Moldovanu, București, 1991, p. 553).

⁷⁹ ANI, Colecția „Litere”, dosar V/207, f. 73.

⁸⁰ *Ibidem*, f. 105 v.

⁸¹ *Ibidem*, f. 107.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ *Ibidem*, f. 136.

⁸⁴ Petre Sava, Ion Dobal, Luca Zahariia, Criste Sava și Mihai Martin (*ibidem*, f. 155 v.).

⁸⁵ Idem, Vistieria Moldovei, dosar 181/1831, f. 35 v.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar 181/1831, f. 23 v.–24 r.

La același recensământ din anul 1831, la Huși erau doi supuși austrieci de origine armeană⁸⁷, dintre care unul avea locuința stabilă la Botoșani și celălalt la Focșani, la Dorohoi mai rămăseseră două familii de armeni sub protecție austriacă din cele 74 câte erau în oraș (2,70%)⁸⁸, iar în ținuturile Herța, Suceava, Neamț și Tutova nu era întâlnit niciun armean sub protecție străină.

Pentru a înțelege cel mai bine dinamica creșterii sau descreșterii numărului de locuitori înregistrați în aceste recensăminte, vom prezenta în final un caz aparte, cel al recensămintelor făcute la Focșani în doi ani succesivi, când diferențele numerice nu ar trebui să fie semnificative. Si totuși, la recensământul din 1831, în Focșani erau 141 de supuși străini, dintre care sub protecție austriacă erau 80 de capi de familie. Din aceștia, 20 erau de armeni⁸⁹, pentru ca un an mai târziu să fie 124 de supuși străini, iar armeni 27. De la un recensământ la altul surprindem o diferență de 17 familii, iar în cazul armenilor un plus de 7 familii. Cam mult pentru un singur an.

În perioada de timp pe care am cercetat-o nu se observă o creștere sau o descreștere substanțială a numărului armenilor din Moldova. Numărul lor a rămas în linii generale constant, situat între 5 500 și 6 500 de familii. Statisticile, așa cum sunt ele, cu plusuri și multe scăderi, nu ne permit decât o aproximare largă a numărului populației armenesti, care se afla într-o neîncetată mișcare prin țară și străinătate, aflându-se acolo unde îi îndemna cursul afacerilor pe care le practicau.

THE ARMENIANS IN OFFICIAL STATISTICS OF MOLDAVIA (1820–1832) (Summary)

Keywords: Armenians, Moldavia, merchants, census, Armenian genealogies.

Armenians, few in number compared to other minorities in Moldavia, have been remarked as skilled traders and skilled craftsmen.

A characteristic of the Armenians in Moldavia is that they were initially established only in urban areas. Their presence in rural areas is temporary and extremely rare. They lived in the country only while they were renting their estates or selling their goods as merchants. Also, unlike other foreigners they used to practice trading in other localities than those where they had their permanent residence.

As Christians, in the fiscal statistics of Moldavia from the beginning of the 19th century, they are noted along with the locals, which makes any numerical evaluation process extremely difficult. However, the censuses help us to estimate with some certainty the number of inhabitants of Armenian origin, their place and their role within the Moldavian society.

⁸⁷ „Manuc Turos, supus austriac, bogasier în dugheană cu chirie. Născut în târgul Suceava, venit în Moldova de 15 ani. Are casă de veci la Botoșani. Tată-său negustor de vite” (*ibidem*, dosar 196/1831, f. 9 v.–10 r.). Artamon Aburel, supus austriac, în dugheană cu chirie, fiind marfa lui Anton Vestian. Are pașaport, unde este trecut și tatăl său Gheorghi Aburilă, care se află la Focșani. Venit din Basarabia la 1825 octombrie 30. Născut în Botoșani. Sudet arată că ar fi de șase ani, după pașaportul tatălui său, negustor din picioare la Focșani, unde are o casă și vie de veci (*ibidem*, f. 11 v.–12 r.). Vezi și Gh. Platon, *Populația târgului Huși în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Observații privind structura socială și proveniența*, în *AȘUI*, serie nouă, secțiunea III, a. Istorie, tomul XI, 1965, p. 64, anexa IV.

⁸⁸ *Ibidem*, dosar 428/1832, f. 4–12.

⁸⁹ *Ibidem*, dosar 260/1831, f. 10 v.

DUMITRU VITCU*

REGULAMENTUL ORGANIC AL MOLDOVEI. GENEZĂ, ORIZONT POLITIC, CONȚINUT ȘI SEMNIFICAȚII

Alimentată de rațiuni politice explicite ori subînțelese și cuprinsă în câteva clișee interpretative mai vechi, opinia potrivit căreia primul așezământ constituțional modern din spațiul românesc extracarpatic, *Regulamentul Organic*, n-ar fi fost o „plantă indigenă” și că s-ar fi datorat, în bună măsură, dacă nu chiar în exclusivitate, administrației rusești a Principatelor în vremea ocupației militare a acestora (1828–1834) continuă, din păcate, să mai facă prozeliți în spațiul public, chiar și în istoriografie, din cauza fie unei insuficiente informări asupra epocii și problematicei, fie unor prejudecăți, cumulate cu ignorarea contraargumentelor științifice, deloc puține sau inconsistente și apreciate, probabil, ca dispensabile.

Fără a mai stăruii asupra unei chestiuni dezavuată încă din contemporaneitatea evenimentelor circumscrise temei, prin vocile și nuanțele sau accentele autorizate ale lui Nicolae Suțu, Ion Ghica, Nicolae Bălcescu, Mihail Kogălniceanu ș.a., împărțim fără echivoc observația deplin întemeiată a regretatului istoric Vlad Georgescu că legiuirea organică din anii 1831–1832 trebuie privită și înțeleasă ca „un rezultat al drumului parcurs de știința și gândirea politică românească de la generația lui Mihail Cantacuzino și Enăchiță Văcărescu, la cea a lui Barbu Știrbei și Mihai Sturdza”¹. Desigur, constatarea rămâne fără replică și în cazul acceptării unei realități istorice evidente, anume că Rusia țaristă – al cărei protectorat asumat asupra Principatelor fusese omologat internațional prin Tratatul de pace de la Adrianopol (1829) – a făcut din Regulamentul Organic un instrument al întăririi influenței sale politice în zonă, după cum boierimea pământeană a realizat, prin același așezământ, o pârgheie puternică pentru consolidarea propriilor interese sociale, economice și politice. Judecată însă pe fond și din perspectivă juridică, prima legiuire cu caracter constituțional a Principatelor se înscrie „pe linia de continuitate a unor eforturi venite *din interior*, generate de nevoia societății românești de a se transforma, de a se moderniza, în acord cu spiritul veacului”².

Iar faptul că Regulamentul³ a fost proiectat, elaborat și pus în aplicare la comandă și sub strictă supraveghere externă, rusească în esență, dar și turcească prin efectul suzeranității

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

¹ Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750–1830*, București, Editura Academiei, 1972, p. 184.

² Gh. Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în vol. *Cum s-a înfăptuit România modernă*, coord. Gh. Platon ș.a., Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993, p. 58.

³ Utilizăm forma singulară pentru cele două legiuri organice *cvasiidentice*, intrate în vigoare diferentiat, în Țara Românească și Moldova, la 1 iulie 1831 și, respectiv, 1 ianuarie 1832.

recunoscute, în împrejurări vitrege pentru Principate⁴, nu i-a diminuat nici substanța și nici capacitatea de influență asupra mijloacelor și a forțelor politice interne menite sau capabile să-și asume responsabilitatea construcției moderne în imediată perspectivă. În privința acelor forțe, se cuvine reamintit că opțiunile politice regenerative, într-o societate românească lipsită de o clasă de mijloc care să-i dinamizeze evoluția și cu o administrație croită pe calapod și metehne feudale, au aparținut – și după reinstaurarea domniilor pămâtenene (1822) – tot boierilor, percepuți însă nu ca un tot omogen⁵, ci grupați în jurul unor programe concordante propriilor interese: conservator, reprezentând marea boierime, adepta unei „reconstrucții” social-politice oligarhice și, respectiv, radical, ilustrând segmentul majoritar al noii boierimi, concentrat în partea mediană și de jos a ierarhiei nobiliare, partizana unei organizări mai flexibile, de natură să răspundă velleităților și revendicărilor tot mai curajos exprimate, în Moldova, sub aripa înțeleghătoare a domnitorului Ioniță Sandu Sturdza⁶.

Egalitarismul micilor boieri cu cei mari, împărțit pe alocuri și de personaje aparținând treptelor superioare ale ierarhiei, precum Nicolae Rosetti-Roznovanu⁷, constituia în fapt fundamentul tuturor acțiunilor novatorilor moldoveni, care elaboraseră cunoscuta Constituție a „cărvunarilor”, desigur aristocratică, pentru că era văduvită de majoritatea principiilor democratice. Cu toate acestea, „cărvunarismul – observa Cristian Ploscaru – s-a aflat la originea «partidei naționale» boierești din punct de vedere politic și ideologic”, iar manifestările sale în puseuri „au purtat amprenta demersului cărvunar din 1822”⁸. Numai că puținii ani scurși de la încetarea administrației fanariote până la începutul celei rusești, survenită în aprilie 1828, în afara celor două evenimente cu relativ impact politic: revenirea călugărilor greci în Principate și instituirea comisiilor de reforme în conformitate cu prevederile Convenției ruso-turce de la Akkerman⁹, s-au dovedit infructuoși în planul ameliorărilor interne, fie și imparate.

Motivele sunt cunoscute: instabilitatea politică generată din start de prezența trupelor de ocupație, represaliile generalizate cu concursul autorităților administrative interne, dificultățile economice provocate de jafuri, molime, venalități, abuzuri și, nu în ultimul rând, poziția tot mai amenințătoare a consulului general rus, al cărui rol asumat și recunoscut deopotrivă la București și Iași l-au îndemnat pe Pompiliu Eliade să afirme că „destinele celor două provincii, atât de separate în timpul ultimilor cinci ani, vor deveni aproape identice”¹⁰. Creșterea influenței și întărirea pozițiilor politice ale Rusiei în

⁴ Pentru detalii, asupra cărora vom mai reveni, a se vedea studiul introductiv, *Moldova sub regimul ocupației rusești (1828–1834)*, *Orizont politic*, în vol. *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădăraș cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 15.

⁵ Gheorghe Platon, Alexandru Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică. Date statistice și observații istorice*, București, Editura Academiei, 1995, *passim*.

⁶ Pentru o analiză nuanțată „în filigran”, în cheie națională, a boierimii românești la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, a se vedea excelenta lucrare a lui Cristian Ploscaru, *Originile „Partidei naționale” din Principatele Române*, I, *Sub semnul „politicii boierești” (1774–1828)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2013, *passim*.

⁷ Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. I, București, Editura Albatros, 1996, p. 187–189.

⁸ Cristian Ploscaru, *op. cit.*, p. 710.

⁹ Confirmând clauzele tratatului de pace din 1812, convenția de la Akkerman (1826) prevedea, între altele, înființarea unor comitete de boieri, care să formuleze propuneri menite a îmbunătăți situația internă din Principate. Vezi, îndeosebi, Pompiliu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, tome premier (1821–1829), Paris, 1905, p. 66.

¹⁰ *Ibidem*, p. 148.

Principate au fost posibile nu doar prin concursul fast al împrejurărilor externe, ci și grație atitudinii marii boierimi, al cărei imobilism reformat, autoimpus de teama pierderii monopolului puterii, și-a aflat forme corespunzătoare de expresie în cuprinsul numeroaselor memorii adresate Curții Imperiale de la Petersburg¹¹, dispusă cel puțin aparent a le asculta păsul și a le acorda sprijinul solicitat.

Drept consecință, victoria înregistrată de semnatari, în aprilie 1827, prin validarea de către domnitorul I. S. Sturdza a *Anaforalei pentru pronomiile Moldovei*, reconfirma boierimii toate vechile privilegii, adăugând chiar unele noi și deschizând calea recunoașterii caracterului sacru și inviolabil al proprietății funciare. În încercarea timidă de conservare a autorității tronului, în fapt a orgoliului rănit, domnitorul justifica hrisovul întăritor din 12 aprilie al anaforalei prin necesitatea de a legifera acele chestiuni, fiindcă țara era „lipsită de condicile și testamentele legiuirilor cele mai vechi. Cercetând «prin sfat», a găsit că cele mai multe se află în vigoare, dar «foarte puțin smintite și prefăcute» în timpul domniilor fanariote»¹².

Despre statutul moral și starea de spirit a beneficiarilor, ca și despre atitudinea lor față de Rusia, îndeajuns de sugestiv este raportul întocmit la Iași, în martie 1828, de binecunoscutul agent „secret”, colonelul Ivan P. Liprandi, care se arăta dezgustat de „viclenia, intrigile, aroganța și înjosirea celei mai mari părți din boieri”. Acestor trăsături de caracter, le adăuga „neîncetata lor nestatornicie” față de autoritățile țariste, contrapusă opțiunii pro-habsburgice și frecventării consulatului austriac din Iași, „singurul în care ei au încredere și, primind de la el mângâiere și povățuiri, se întorc iarăși în cercul lor și în viața lor cu totul leneșă și se gândesc la noi curse. Dintre ei, boierii bine cugetători și toți locuitorii așteaptă cu nerăbdare o schimbare în administrație, în caz de trecere a armatei noastre. Dar cea mai mare parte din boieri dorește prelungirea haosului cârmuirii astăzi în ființă. Orice guvern care ar pune stavilă arbitrariului și hoțiilor este păgubitor în ochii boierilor Moldovei [...]”¹³.

Lăsând la o parte lipsa oricărei virtuți, semnalată ca fapt comun la nivelul castei „nobile”, două observații merită reținute: mai întâi, pretinsa aversiune a majorității boierilor față de ideea de ordine social-politică, observație căreia îi pot fi contrapuse unele dintre memoriile sau proiectele de reformă boierești, adresate până atunci Curții protectoare¹⁴ și, apoi, predispoziția sau orientarea pro-austriacă a acelorași boieri, a căror dezamăgire, întărită de comportamentul Turciei și Rusiei față de Principate în 1812, începuse deja – în opinia agentului – a face casă bună cu interesele habsburgilor în zonă.

Opinia lui Liprandi, ca și a altor emisari ai intereselor străine în spațiul românesc, ilustrează percepția asupra politicii și moravurilor elitei locale, fără a depăși orizontul stereotipurilor și judecăților generalizatoare. În cuprinsul așa-numitului rescript imperial oferit generalului-conte F. P. Pahlen, la numirea sa în fruntea „vremelniceștei Înalte Ocârmuirii” a Principatelor¹⁵, împluternicitul țarului era avertizat că „boierii Moldovei și Valahiei au (ca) însușiri: curiozitatea, insinuațiunile, denunțări fără temei, lucru la care au mare deprindere, după obiceiul ce au luat de a face neconținute schimbări ca să dea

¹¹ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 135–136, 139–140, 150–151.

¹² Iuliu C. Ciubotaru, *Lucrări și proiecte în vederea elaborării Regulamentului obștesc al Moldovei din anul 1827*, în *AIIX*, tomul XXXVIII, 2001, p. 134.

¹³ Apud Al. Papadopol-Calimah, *Generalul Pavel Kiseleff în Moldova și Țara Românească (1829–1834). După documente rusești*, în *AARMSI*, s. II, tomul IX, 1886–1887, p. 73–74; vezi și A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. XI, ediția a III-a, București, s.a., p. 95.

¹⁴ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 150 și urm.

¹⁵ Vezi *** *Acte și documente relative la istoria renascerii României* (în continuare, *Acte și documente...*), vol. I, București, 1900, p. 309.

altora posturi, ceea ce aduce îmbogățirea prin mijloace rele. Este știut că în partea judecătorească, deși se fac nedreptăți, însă nu într-așa mare grad ca în partea administrativă și polițienească [...]”. Atenția îi era direcționată asupra acestor două instituții, unde corupția generalizată, favorizând tănuirile de orice fel, putea aduce grave prejudicii, atât „onoarei cârmuirii noastre”, cât și „interesului armatei” de ocupație.

Îndemnat fiind a veghea neconținut împotriva acelor abuzuri, încercând, „dacă nu totala lor stârpire [...] cel puțin mărginirea lor” prin aspre pedepse, Pahlen mai era prevenit că, „în ambele Principate, boierii, cu toate că au câștigat, din dese relații cu noi, oarecare cultură, totuși sunt încuibate în ei năravuri și însușiri de ale unor supuși turcești. Nu iubirea de patrie, înaltele principii de virtute, ci pasiunea câștigurilor este scopul principal al purtării lor. În fața unor așa năravuri, trebuie să aveți luare aminte și priveghere, nu numai asupra boierilor celor mici, ci și asupra celor mari, încredințându-i că numai o purtare nobilă și integritatea <lor morală> pot mărgini de la abuzuri pe ispravnicii ținuturilor și pe ceilalți slujbași”¹⁶.

Sfaturile sau instrucțiunile primite n-au fost și nu puteau fi ignorate, însă efectele lor aveau să se repercuteze nu atât asupra boierilor, cât mai cu seamă asupra poporului de rând¹⁷. Iar faptele se petreceau încă din primul an al ocupației rusești și sub administrația provizorie a celui perceput a fi fost mai curând „un om cult și cinstit”, un diplomat „iscusit”, dar cu puține aplecări către administrație, „mai ales într-o țară unde nu era nici o regulă, ci numai abuzuri și intrigi și unde trebuia nu numai să cârmuiască, ci să <și> organizeze, să creeze o administrație”¹⁸. De altfel, conștientizându-și neputința sau limitele într-un domeniu ce-l dezavantaja, Pahlen și-a înaintat demisia la sfârșitul aceluiași an¹⁹, demisie acceptată de țar la 25 ianuarie 1829, când, în locul său, a fost numit mult mai violentul general Petre Feodorovici Jeltuhin.

De o severitate incompatibilă cu „regulile cele mai elementare ale buneii cuviințe”, chiar în relațiile sale directe cu marii boieri sau cu înaltul cler²⁰, fostul guvernator militar al Kievului a și demarat, în vara anului 1829, acțiunile circumscrise elaborării proiectelor de Regulamente Organice pentru fiecare din cele două Principate²¹. Din *comitetul de reformă* comun moldo-valah, al cărui președinte a fost numit consulul general rus M. L. Minciaki, făceau parte, pentru secțiunea moldoveană: vistiernicii Iordache Catargiu și Constantin Cantacuzino-Pășcanu, precum și vornicii Mihail Sturdza și Costache Conachi, având ca secretar pe aga Gheorghe Asachi, iar pentru secțiunea munteană: logofătul Ștefan Bălăceanu, vornicul Iordache Filipescu, hatmanul Alexandru Vilara și banul Grigore Băleanu, cu Barbu Știrbey ca secretar.

Procedura alcătuirii celor două comisii, ca și existența unor puncte de vedere divergente în abordarea lucrărilor începute la 29 iulie au generat din start nemulțumiri, proteste

¹⁶ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 74–75.

¹⁷ Pentru detalii, vezi I. C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi din Principate, 1828–1836*, în *AARMSI*, s. III, tomul XXXVIII, 1934, p. 855.

¹⁸ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 75. Un început de separație a funcțiilor administrative de cele judecătorești îl și făcuse prin desființarea fostului Divan domnesc și preluarea atribuțiilor sale de alte trei instituții: Divanul Săvârșitor sau Împlinitor, Divanul Judecătorec și Adunarea Obștească a Divanelor, ultima constituind supremul organ administrativ sau instanța supremă de judecată, aflate sub autoritatea președintelui plenipotent (*apud* I. C. Filitti, *Principatele Române din 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, <1934>, p. 28).

¹⁹ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 76. Utilizând altă sursă informativă, Anastasie Iordache afirmă că Pahlen a fost demis de către țar (*ibidem*, p. 201).

²⁰ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 40; Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 76; Ion Ghica, *Opere*, IV, ediție Ion Roman, București, 1985, p. 305–306.

²¹ Detalii la Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în vol. *Regulamentul Organic al Moldovei*, ed. cit., p. 95 și urm.

și chiar încercări de sustrageri de la onorarea obligațiilor, toate ignorate ori contraccarate prin măsuri sau atitudini demne de intransigența generalului plenipotent.

Necruțând niciun mijloc pentru a activa lucrările comitetului comun, convocat la București, Jeltuhin i-ar fi moralizat astfel pe insensibilii săi colaboratori localnici: „Nădăjduiesc că veți ajunge să vă arătați, prin purtarea voastră și prin mai mult zel, recunoscători de toate bunătățile Împăratului și de grija lui de a face fericirea țării voastre. Când veți înlocui însă această ignobilă îmbrăcăminte de robi turci cu hainele popoarelor civilizate? Când veți lepăda urâtele bărbi și veți purta peruci sau pălării în locul ișlicelor sau turbanelor ce acoperă capetele voastre rase?”²² Informația e furnizată de consulul francez Hugot, căruia îi aparține și o alta, de aceeași natură și cu aceiași protagoniști, desprinsă dintr-o nouă „dojană” a generalului rus, vădit preocupat de finalizarea cât mai grabnică a proiectului de regulament: „Trebuie să fiți mirați – li se adresa el boierilor moldo-munteni din acel comitet – de modul cam aspru cu care vă tratez, dar cu voi așa trebuie. Predecesorul meu [Pahlen – n.ns.], care umbla cu blândețe, n-a putut obține nimic. Cătați de sfârșiți mai degrabă treaba voastră. De voi depinde fericirea sau nenorocirea viitoare a Principatelor. Va fi după cum veți face acum. Nu vă țin mult, căci sunt ocupat”²³.

Prea mult n-a rămas ocupat, pentru că șubrezenia sănătății, agravată progresiv, l-a determinat să-și prezinte demisia la 14 septembrie același an, pentru ca, în mai puțin de o lună, să-și încheie definitiv socotelile și cu viața, fiind înmormântat tot în București, la Mitropolie.

Pe durata scurtă cât a deținut plenipotența cărmuirii provizorii a Principatelor, generalul rus a izbutit să impună și să obțină de la comitetul de reforme moldo-muntean elaborarea primelor două capitole ale legiurii „reglamentare”, pentru care Poarta emisese cuvenitul *hatișerif* către foștii domni, după Convenția de la Akkerman. Este vorba de capitolele privitoare la organizarea politică a Principatelor în conformitate cu „instrucțiunile ministeriale”, din 6 iulie 1829, transmise de la Petersburg, capitole pe care succesorul în funcție al lui Jeltuhin, generalul-conte Pavel D. Kiselev, avea să le preia în forma lor inițială, chiar dacă nu corespundeau întocmai cu vederile sale²⁴.

De reținut este faptul că amintitele instrucțiuni fuseseră elaborate pe temeiul sugestiilor extrase din bogatul material documentar pe care boierii din Principate îl oferise, în timp, Rusiei, precum și pe cel al informațiilor adunate – în urma anchetei efectuată în țară, în cursul anului 1828 – de consilierul de stat D. B. Dașkov²⁵, furnizate comitetului de reformă, după avizarea lor de către autoritățile țariste²⁶. Conținutul lor era în deplin acord cu doleanțele boierești exprimate în Principate după 1821 și înscrisa, ca normă obligatorie de urmat, principiul modern al separării puterilor în stat: legislativă, executivă și judecătorească. În cuprinsul celor opt capitole inițiale, consacrate, succesiv: alegerii domnilor (cap. I); componenței și competențelor Adunării Obștești (II); finanțelor publice (III); comerțului (IV); carantinelor (V); „miliției” pământene (VI); justiției (VII) și, în final, dispozițiilor generale (VIII), erau detaliate normele și procedurile de urmat în cadrul fiecărui segment constitutiv al legiurii organice.

Bunăoară, domnul – reprezentând puterea executivă, dar având și inițiativa în materie legislativă – era ales pe viață dintre marii boieri în vârstă de peste 40 de ani,

²² E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, *Correspondență diplomatică și rapoarte consulare franceze (1825–1846)*, publicată de Minerva Hodoș, București, 1913, p. 186 (în continuare, Hurmuzaki, *Documente...*).

²³ *Ibidem*, p. 189.

²⁴ *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 359, 367; A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 96.

²⁵ Gh. Platon, *Societatea românească între medieval și modern*, în loc. cit., p. 59.

²⁶ *Uricarul*, X, Iași, 1888, p. 287.

numea și revoca miniștrii, ca și pe înalții funcționari publici, contribuind la elaborarea legilor, pe care tot el le sancționa. Puterea legislativă, aparținând Adunării Obștești, aleasă pe cinci ani și condusă de mitropolit, în afară de dezbaterile și votarea legilor, avea dreptul de a înfățișa domnului plângerile sau dorințele țării și, eventual, a le comunica Puterilor suzerană și protectoare.

În materie financiară, instrucțiunile preconizau desființarea dărilor indirecte (pe vite, stupi, vii), numite „rusumaturi” și a Cămării domnești, în schimbul fixării unei liste civile diferențiată pentru Moldova și Țara Românească. De asemenea, însciau necesitatea abolirii unor categorii de privilegiați fiscal (scutelnici, poslușnici, breslași, slujitori), introducerea unui impozit unic numit *capitație*, pentru țărani și *patentă*, pentru negustori sau meseriași și – extrem de important – adoptarea principiului modern al bugetului de stat, prin coroborarea celor două capitole componente, de venituri și cheltuieli publice.

Pentru înlesnirea industriei și negoțului și înlăturarea oricăror „opriri netrebnice, sau care ar îndemna relele uneltiri a(le) rânduiților Cărmuirii”, se prevedea desființarea monopolurilor, a vămilor interne, crearea unei Bănci naționale și organizarea unui cordon sanitar pe tot malul stâng al Dunării. Apoi, în locul Spătăriei și Hătmăniei, apreciate ca „izvoare de prădăciuni asupra locuitorilor și de înărrăvire rea a câtorva familii de boieri”²⁷, se recomanda înființarea unei „miliții” naționale, cu organizare, instrucție și disciplină comune în ambele Principate.

Organizarea statului pe principii moderne reclama, desigur, separarea justiției de administrație, reorganizarea și redefinirea instanțelor judecătorești, consacrarea autorității lucrului judecat, crearea corpului avocaților și a instituției procurorilor și, nu în ultimul rând, pregătirea de către cele două Adunări Obștești a unui Cod civil și a altuia, penal, care să suprimă mutilarea și tortura din rândul pedepselor.

În cuprinsul dispozițiilor generale, în afara reglementărilor preconizate în privința administrării averilor bisericești sau a acordării rangurilor boierești, se află o cerință pe cât de firească, pe atât de neașteptată prin validarea ei de către Puterea protectoare: „o unire a Prințipurilor mai lipită între ele”. Invocându-se faptul că Împărăteasca Curte, „însuflețită de sentimenturile cele mai binevoitoare către amândouă Prințipurile, totdeauna cu supărare au privit răceala și neînțelegerea ce se vede între dânsle”, ar fi urmărit ca noile instituții create prin Regulament să fie „atâtea de asemănate și de o potrivă pe cât iartă obiceiurile și ideile primite între locuitorii lor”. Se aprecia că doar astfel „cele două noroade, a căror unire de lege, de începutul neamului și de starea locului se cuvine a le ține strâns legate în oarecare întâmplări”²⁸. Altfel spus, prin înlesnirea unității economice și administrative putea fi asigurată condiția prealabilă a unirii politice.

Cert este că Jeltuhin își luase de la început menirea în serios, dispunând, în februarie 1829, efectuarea unei statistici a unităților administrative, necesară Comitetului de reformă, urmată de alte tablouri sinoptice de profil, operând însuși modificări instituționale și, mai ales, poruncind – pe fondul sărăciei amenințătoare, a dezordinii, foametei și epidemiilor – măsuri care au nemulțumit nu numai pe localnici, inclusiv pe boierii împuterniciți cu elaborarea Regulamentului, dar și pe consuli străini din cele două capitale, care nu-și ascundeau îngrijorarea în fața agresiunii exercitată de administrația provizorie asupra jurisdicției consulare.

Îngrijorarea comună cu a multora dintre boierii localnici sporise proporțional după încheierea tratatului de pace ruso-turc de la Adrianopol, la 2/14 septembrie 1829. Se știe

²⁷ Apud Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în loc. cit., p. 98.

²⁸ *Ibidem*, p. 99.

că, prin articolul III, granița între cele două împărății rămânea fixată pe Prut, iar prin articolul V, Principatele Române, în virtutea vechilor capitulații, își conservau privilegiile și imunitățile cuprinse în tratatele anterioare dintre beligeranți, rămânând sub suzeranitatea Porții și „beneficiind” de protectoratul asumat de Rusia. Toate clauzele adiționale necesare exercitării drepturilor înscrise în tratat erau consemnate într-un act separat relativ la Moldova și Valahia, ca parte integrantă a documentului oficial²⁹.

Fără a mai stăruia asupra momentului istoric și a semnificației tratatului ruso-turc din 1829 pentru echilibrul politic din zonă, ar fi de observat că, în pofida unor condiții grele impuse Imperiului Otoman, puterea învingătoare nu și-a atins obiectivul inițial, oricât de ascuns ori meșteșugit formulat fusese acesta de către diplomația țaristă în ajunul și după declanșarea ostilităților. Să ne reamintim doar că încercând a risipi îngrijorarea Austriei, țarul ar fi declarat cu ipocrizie: „E departe de mine gândul vreunei sporiri de teritoriu [...]. N-am nici o intenție de întindere teritorială [...] Voiesc numai pacea, fericirea internă și prosperitatea negoțului poporului meu [...] Nici o piedică nu mă va face să dau înapoi, chiar dacă urmarea ar fi prăbușirea Imperiului Otoman”³⁰. La rândul-i, cancelarul Karl R. Nesselrode, mulțumind din Bolgrad acelor boieri care se grăbiseră să jure credință Împăratului cu prilejul intrării trupelor rusești în Principate, le dădea asigurări că „scopul M(ajestății) S(ale) nu este și n-a fost niciodată de a-și întinde stăpânirea în dauna provinciilor vecine. Destinele voastre sunt, dar, la adăpost de orice cucerire”³¹.

Or, nu trecuseră decât 16 ani de la precedentă „vizită” a trupelor țariste în spațiul românesc și mulți boieri – alții decât cei care „știau să ghicească intențiile moscoviților și să obțină onoarea de a le deveni instrumente” – nu uitaseră costul „protocolului” și nu-și făceau iluzii în privința viitorului apropiat: „De multă vreme Rusia avea ochii fixați spre Orient – scria peste două decenii I. H. Rădulescu – și stabili ca punct de plecare țările dunărene. După ce a făcut primul pas smulgând Basarabia, Moldovei și integrității Imperiului Otoman, sosise ceasul pentru ea de a înfînge ghearele asupra Moldovei și asupra Valahiei, fie pentru a le smulge în întregime Turciei, fie pentru a-și extinde mai fără ocol influența sa. A doua soluție convenea mai mult politicii sale viclene, căci putea s-o mascheze în ochii Europei”³².

Dezavantajată de „scurt-circuitul” vechiului echilibru politic european consfințit la Viena în 1814–1815, diplomația austriacă a izbutit să sensibilizeze celelalte puteri, formal neutre în conflict și să le capaciteze pe direcția limitării pretențiilor rusești. Justețea observațiilor, judecăților sau numai a premonițiilor formulate pe adresa obiectivelor politice rusești de profesioniștii diplomațiilor austriacă, engleză sau franceză avea să-și dobândească cea mai înaltă și deplină confirmare, peste numai patru ani de la semnarea tratatului de la Adrianopol, prin vocea autorizată a noului președinte plenipotent al Divanurilor celor două Principate române, generalul-conte Pavel D. Kiselev³³.

Opiniile sale privitoare la politica rusească în Orientul european, în ansamblu, și a locului sau rolului atribuit Principatelor Române în aceeași strategie nu constituiau, precum am demonstrat cu alt prilej³⁴, fructul unor judecăți conjuncturale; pentru că, în

²⁹ *** *Acte și documente...*, vol. I, p. 318–331; I. C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 16–19.

³⁰ I. C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi...*, p. 842–843.

³¹ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, vol. 4, p. 331; J. A. Vaillant, *La Roumanie ou histoire, langue, littérature, orthographe, statistique des peuples de la langue d'or ardaliens, vallaques et moldaves*, II, Paris, 1844, p. 344.

³² Ion Heliade Rădulescu, *Le Protectorat du Czar on la Roumanie et la Russie*, Paris, 1850, p. 19.

³³ Pentru detalii, Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *Moldova sub regimul ocupației rusești (1828–1834)*, în loc. cit., p. 25.

³⁴ *Ibidem*, p. 26 și urm.

pofida aparentelor sau evidentelor inconsecvențe, el a rămas ferm convins de justetea și fezabilitatea propriei soluții politico-militare, preconizată încă de la preluarea administrației provizorii a celor două Principate. Iar prezența și activitatea sa în Moldova și Țara Românească, pe durata celor aproape patru ani și jumătate, cât a deținut aici înalta dregătorie, se cuvin privite și raportate mereu obiectivelor politice urmărite de Rusia în zonă, obiective neîndoielnic comune celor chemați să le înlăptuiască, dar în manieră și prin mijloace care, în cazul lui Kiselev, îi particularizau demersul.

Tratatul de la Adrianopol, semnat cu doar câteva zile înaintea numirii sale în funcție, nu dăduse voita sau așteptata (și de el) lovitură de grație Imperiului Otoman, fiind preferată de învingători *diminuarea* și nu *înlăturarea* dominației turcești în sud-estul Europei. Rațiunile unei asemenea strategii erau rezumate de cancelarul Nesselrode într-o epistolă către marele principe Constantin. Pacea, aprecia el, mărise preponderența Rusiei în Orient, îi întărise granițele, îi despovărase comerțul și plasa Turcia sub control rusesc. Asemenea statut o avantaja. Referindu-se apoi la zonele de influență și la proiectele expansioniste preparate în laboratoarele diplomației rusești, cancelarul sublinia: „În ce privește pe Serbia, Poarta s-a plecat cu grăbire la ascultarea cererilor noastre. *Moldova și Valahia sunt înapoiate. Cucerirea lor ne-ar fi fost cu atât mai puțin de folos, că noi acum, fără a întreține trupe acolo, putem dispune de acele provincii după placul nostru în timp de pace, ca și de război* [subl. ns.]. Despăgubirea va fi treaba tratărilor de împăcare, care, deși nu vor împovăra Imperiul Otoman cu o greutate prea nesuferită, totuși vor da în mâinile noastre cheia poziției cu care putem lesne ține împărăția în șah; apoi, ea va aduce pe turci a recunoaște o datorie, care va aminti ani îndelungați poziția lor față de Rusia și le va imprima în conștiință siguranța pieirii lor în cazul când ar voi să ni se opună o a doua oară”³⁵.

În spatele unor astfel de raționamente, sincere și îndreptățite în opinia lui Xenopol, pe care o împărtășim, existau două puternice argumente, nenominalizate, dar subînțelese: pe de o parte, concurența în aceeași zonă și potențiala primejdie reprezentată de Austria și, pe de alta, atitudinea incertă, dacă nu ostilă, a popoarelor creștine cuprinse sub umbrela politică protectoare a Împărăției rusești. Încât, spre a-și atinge obiectivul final, înlăturarea dominației otomane în sud-estul Europei și instalarea propriului control asupra zonei, Rusia trebuia ca, mai întâi, să câștige Austria de partea sa – ceea ce va izbuti, în bună măsură, prin convenția bilaterală de la Münchengraetz (6/18 septembrie 1833) – și, apoi, „să-și asigure înrăurirea asupra populațiilor din Peninsula Balcanului, începând cu românii, poporul acel ce-i stătea mai în cale și asupra căruia ea își punea întotdeauna politica la încercare, înainte de a se apuca de lucrări mai îndepărtate”³⁶.

Pentru înlăptuirea acestei a doua părți a programului politic de imediată perspectivă, la 11 noiembrie 1829, autoritățile de la Petersburg – după neașteptatele sincope cu generalii Pahlen și Jeltuhin – au apelat la serviciile celui care îndeplinise, la începutul războiului, funcția de șef al Marelui Stat Major al Armatei a II-a, de sub comanda feld-mareșalului Wittgenstein, generalul-conte Pavel D. Kiselev. Ilustrând strălucit o dublă carieră, militară și diplomatică, analizate minuțios în cuprinsul unei ample monografii datorată lui A. P. Zablotzki-Desiatovski³⁷, Kiselev și-a devansat înaintașii în funcția de

³⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, vol. XI, p. 80–81.

³⁶ *Ibidem*, p. 82.

³⁷ A. P. Zablotzki-Desiatowski, *Le comte Paul de Kisseleff et son époque. Matériel pour servir à l'histoire des empereurs Alexandre I-er, Nicolae I-er et Alexandru II*, t. I–IV, St. Petersburg, 1882. Comentarii pe marginea lucrării, însoțite de sugestive extrase din toate cele patru tomuri ale monografiei au fost prezentate de Al. Papadopol-Calimah în ședința din 22 martie 1887 a Secției de Științe Istorice a Academiei Române și publicate în *AARMSI*, s. II, tomul IX, 1886–1887, p. 65–148.

președinte plenipotent al Divanurilor celor două Principate prin hotărârea, curajul și spiritul de inițiativă dovedite, nu în ipostaza de simplu executant al ordinelor primite de la Petersburg, ci și în cea de autentic reformator, într-un cadru juridic și politic voit ajustat în conformitate cu propriile-i percepțe.

Încă de la prima întâlnire cu membrii Divanului muntean, la 14 noiembrie 1829, precizându-și menirea și direcțiile de acțiune, el condiționa reușita misiunii de buna conlucrare cu localnicii întru „îndreptarea moravurilor și a spiritului obștesc”. Totodată, invocând moralitatea, își avertiza interlocutorii că administrația sa „va avea necurmat în vedere binele obștesc al țării” și nu foloasele personale, întemeiate îndeobște pe abuzuri și susținute prin prelungirea acestora. „Voiesc să fiu – și sunt într-adevăr – cu totul altfel decât predecesorul meu, ale cărui obiceiuri nu mi-au plăcut niciodată. Vă poftesc să schimbați tonul în relațiile cu supușii și să renunțați la arbitrar, pentru că nu voiesc să contribui la urârea numelui rusesc”³⁸.

Trecând apoi la lucru, a început prin activizarea celor două comisii însărcinate cu elaborarea Regulamentului Organic, supraveghindu-le îndeaproape prestația, fără a neglija, concomitent, diminuarea abuzurilor săvârșite deopotrivă de funcționarii români și ruși, prin numirea comisiilor de anchetare a numeroaselor reclamații îndreptate către el și prin pedepsirea vinovaților. Mulți slujbași necinstiți au fost siliți să restituie bunurile pe nedrept agonisite, după cum nu puțini boieri au fost consemnați spre a nu li se mai încredința dregătorii în administrație³⁹. Nemaiașteptând rezultatul dezbaterilor din cadrul comitetului de reformă și încredințat fiind că boierii care solicitaseră ameliorări vizaseră doar îngrădirea puterii domnești, nicidecum nu-și imaginaseră că reformele preconizate, „stârpind răul în privința puterii domnilor, ar putea să se atingă de sistema prevaricatoare a propriilor lor foloase”⁴⁰, a constituit încă o comisie, pe care a împuternicit-o cu anularea unui însemnat privilegiu boieresc derivat din deținerea *scutelnicilor* și *poslușnicilor*.

Cele două categorii fiscale, reprezentând circa un sfert din numărul total al potențialilor contribuabili, erau scutite de orice dare către Vistieria statului, încât obligațiile lor cădeau în seama celorlalți locuitori, împovărându-i. Întrucât rezistența fățișă a boierilor risca să compromită întregul program de reforme, Kiselev a venit cu o măsură de compromis, dispunând despăgubirea lor prin acordarea unor pensii viagere⁴¹. Cum și epidemia de ciumă începuse a face ravagii în Principate, bântuind în câteva zeci de târguri și alte câteva sute de sate⁴², a dispus organizarea administrației sanitare la București și Iași, numirea unei comisii de combatere a maladiei, introducerea carantinei și organizarea lazaretelor, rânduirea medicilor de ținuturi prin toate județele, stricta supraveghere a intrărilor și ieșirilor din țară și, nu în ultimul rând, inspectarea personală, vreme de cinci săptămâni, a localităților afectate de molimă⁴³.

În fața „fatalismului orb” al oamenilor simpli și neștiutori de carte, care considerau de prisos orice efort în direcția luptei cu „voința lui Dumnezeu”, el i-a mobilizat pe preoți să propovăduiască respectarea măsurilor pentru combaterea flagelului și nu fără rezultat. Grație înfripării serviciilor sanitare, reglementate administrativ dar și profesional prin

³⁸ Hurmuzaki, *Documente*, XVII, București, 1913, p. 230.

³⁹ Ion Ghica, *Opere*, vol. IV, ediție de Ion Roman, București, 1985, p. 307.

⁴⁰ *Uricarul*, X, Iași, 1888, p. 288.

⁴¹ I. C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 56–57.

⁴² *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 397.

⁴³ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 83; I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 55–56.

înființarea „spițeriilor”, introducerea vaccinului și acordarea de consultații gratuite celor lipsiți de mijloace, epidemia a fost stinsă, în bună parte și de la sine⁴⁴.

Mântuită de acel flagel, un an mai târziu, o altă primejdie cumplită s-a abătut asupra Principatelor, cuprinzând mai întâi Moldova, holera, „importată” de peste Prut. Într-un raport transmis cancelarului Rusiei la 10 iunie 1831, el relatează că „pustiirile pe care boala le face în Iași sunt fără seamăn în Europa [...]. Numai cu mare greutate am putut parveni a deșerta acest oraș infect și nesănătos de 2/3 din populația sa. Cei 8–10 mii de locuitori rămași dau de la 150 la 180 victime pe zi, fără ca să se poată face între aceste vreo deosebire în număr după clasele poporului. Bogați, cât și săraci, sunt tot atât de neputincioși față de biciul ce îi lovește. Din toți medicii, unul singur se mai îngrijește de bolnavi, întrucât ceilalți, toți, parte au murit, parte au fugit”⁴⁵.

Îndeajuns de sugestiv, în privința caracterului său, rămâne faptul că, în vreme ce Adunarea Obștească Extraordinară a Moldovei și-a întrerupt lucrările, la cererea expresă a mitropolitului (președintele ei de drept) de a se retrage la o mănăstire mai îndepărtată până la stingerea epidemiei, Kiselev a rămas alături de localnici și de cinovnicii ruși, spre a-și face datoria, înfruntând primejdia: „De se va întâmpla să mă lovească holera, dispunea el, generalul Dietrich va lua comanda în locul meu”⁴⁶. A avut însă șansă și a continuat seria măsurilor energice menite a eradica epidemia. Potrivit rezultatelor finale, din cei 2 871 162 de locuitori ai Principatelor, se îmbolnăviseră 33 560 și muriseră 20 218, cifră care, raportată la alte zone limitrofe, părea mai puțin dramatică⁴⁷.

O altă primejdie căreia a trebuit să-i facă față aproape concomitent venea dinspre lipsa alimentelor și disperarea populației, confruntată cu foamea, în condițiile în care, la Iași bunăoară, prețurile produselor alimentare crescuseră într-un an (1830) de șase ori. La ordinul său, exportul vitelor și al zaharelor a fost oprit temporar, deficitul de făină necesară pentru hrana locuitorilor a fost acoperit din rezerva armatei și din importurile de la Odessa, iar pentru prevenirea altor situații de criză a dispus înființarea coșerelor de rezervă prin sate, unde țăranii erau obligați să contribuie cu parte din propriile recolte.

Statronic preocupat de aflarea celor mai eficiente soluții pentru stoparea și diminuarea abuzurilor, a reactualizat mai vechiul hrisov al domnitorului Alexandru Ipsilanti, interzicând evreilor a mai lua moșii populate în arendă. În plus, a inițiat un început de transparentă în colectarea dărilor obștești și efectuarea prestațiilor, dispunând ca acestea și, în general, toate măsurile administrative să fie răspândite în țară prin mijlocul ziarelor și publicațiilor existente⁴⁸. Pentru că, aprecia el, nu era atât de apăsătoare dimensiunea dărilor, cât nedreapta lor repartitie, asigurată de neregulile ce domneau în administrație.

În vederea asigurării ordinii interne, primejdii de neîngrădirea cuvenită a frontierelor, fie de deficiențele sistemului polițienesc, Kiselev a pus în aplicare încă o prevedere a tratatului de la Adrianopol, prin crearea *gărzii teritoriale*, numită și *straja pământescă* sau *miliția națională*. Menirea acesteia, reductibilă din start doar la amintita ordine internă, nicidecum concepută ca o forță de apărare a țării împotriva oricărei primejdii externe, era bine motivată. Transpunerea faptică a inițiativei a revenit grupului de ofițeri-instructori ruși veniți în Principate din mai 1829 și puși sub comanda

⁴⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 87–88.

⁴⁵ *Uricarul*, VIII, Iași, 1886, p. 384 și urm.

⁴⁶ *Ibidem*. Vezi și Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 96.

⁴⁷ *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 405.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 407.

generalului S. N. Starov, având ca adjutant pentru Moldova pe maiorul Mișcenko⁴⁹. Potrivit instrucțiunilor primite de la Petersburg, compunerea gărzii era limitată, pentru Moldova, la doar 1 500–2 000 de oșteni, spre a nu fi „la puțință pentru ca să se ridice tot prepusul din partea stăpânirii turcești”⁵⁰.

Ca măsuri preliminare, atribuțiile Hătmăniei – instituție ce practica „precepeția, vrednică de toată rușinea ce se unelțește asupra tuturor dregătorilor oștenești, începând de la polcovnic, până la cea de pe urmă catană”⁵¹ – au fost limitate la funcțiile de organizare, administrare și comandă a gărzii naționale. În conformitate cu *Așezământul dreptăților și al pronomiilor pentru cinurile oștenești a străzii pământenești și pravilele pe a căror temei pot să intre în această slujbă boierii și fiii lor*, propus Adunării de Comitetul (special) de reformă, noua instituție, cu o componentă, regulament, uniforme și menire bine precizate, a fost pusă sub comanda hatmanului Constantin Palade, ca „general inspector șef al tuturor oștilor Moldovei”. Spre sfârșitul anului 1830, printre avansații în grad de către Kiselev s-a numărat și sublocotenentul de cavalerie Ioan Cuza, tatăl viitorului domn al Unirii. Dar, mai înainte, după ce structura ierarhică, uniforme – de inspirație rusească – și elementele de reprezentare vor fi fost oficial adoptate, la 14 septembrie, hatmanul Palade, răzându-și barba și abandonând portul oriental, „s-a îmbrăcat în uniforma militărească națională, ca și toți ofițerii și soldații de sub căpitnica sa comandă, ce poartă cocardă și steagul național de culoare albastru și roșu închis”⁵².

Prefațată sau urmată și de alte inițiative în domeniu⁵³, la 23 august 1831 s-a desfășurat, pe dealul Copoului, ceremonia sfințirii „armelor moldovene” de însuși mitropolitul Veniamin Costache, trupe cărora, de la 1 septembrie, li se încredința „paza marginii țării și a orânduirii dinlăuntru”⁵⁴. Nu trebuie omis faptul că, încurajat de primele rezultate, pe linia întronării ordinii publice, Kiselev a dispus „îndulcirea” pedepselor din „prea cruda lor asprime”, prin înlăturarea torturii și a „pedepselor cele barbare aplicate criminalilor”, ba chiar prin suprimarea pedepsei cu moartea și înlocuirea acesteia cu munca silnică pe viață⁵⁵.

În scopul realizării unei mai bune comunicații între capitalele celor două Principate și, mai ales, din dorința ameliorării căilor de transport rutier, comercial și militar, venind din Rusia și trecând prin Focșani și București până la Siliștra, au fost refăcute cu prioritate drumurile strategice și construite sau refăcute podurile necesare deplasării trupelor (țariste), dar și căile poștale cu stațiile lor, încât „corespondențele trimise din București la Iași și viceversa, o depărtare de 22 de poște, se primeau foarte exact după 36 de ore”⁵⁶.

Pentru încurajarea industriei și comerțului, președintele plenipotent a dispus desființarea vămilor interne și a taxei percepută, la intrarea în orașe, pe produsele țărănești aduse spre vânzare, liberalizând totodată comercializarea internă a sării⁵⁷. Tot spre despovărea

⁴⁹ Gh. Ungureanu, *Contribuția Rusiei la crearea armatei naționale a Moldovei*, în vol. *Relațiile româno-ruse în trecut*, București, 1957, p. 57; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *op. cit.*, p. 35.

⁵⁰ Anghel Popa, *Renașterea armatei pământene în Moldova, 1829–1859*, Câmpulung-Moldovenesc, 1995, p. 20; vezi și Ion Nistor, *Organizarea oștirilor pământene sub regimul Regulamentului Organic*, în *AARMSI*, s. III, tomul XXV, 1943.

⁵¹ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 90.

⁵² Anghel Popa, *op. cit.*, p. 23–24.

⁵³ Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *op. cit.*, p. 36; Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în loc. cit., p. 105.

⁵⁴ Valerian Popovici, *Date noi cu privire la organizarea și reprimarea răscoalelor țărănești din Moldova din anul 1831*, în *SCSI*, I, 1956, p. 107–121.

⁵⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 90.

⁵⁶ *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 414–415.

⁵⁷ Dumitru Vitcu, *Comerțul cu sare în Moldova între anii 1832–1862*, în „Analele Universității «Al. I. Cuza» Iași. Istorie”, s. III, tomul XIX, fasc. I, 1973, p. 85–102.

țăranilor, cel puțin astfel și-a motivat ordinul, Kiselev a înlocuit sistemul rechiziției în folosul armatei cu arendarea aprovizionării acesteia cu grâne, suprimând și așa-numita dare ilegală *conachi*, constând în achiziționarea fără plată a produselor în folosul funcționarilor comunali⁵⁸.

Încă din vremea lui Jeltuhin, în Moldova, spre deosebire de Țara Românească, veniturile statului erau percepute în galbeni olandezi, la valoarea convențională de 31½ lei vechi pe unitate. Dorind să generalizeze sistemul, Kiselev a numit experți în stabilirea valorii intrinseci a numeroaselor monede cu putere de circulație în țară, dar nu a găsit cooperarea dorită nici a Divanului muntean și nici a comandantului trupelor rusești de ocupație, generalul Diebici-Zabalkanski. Rațiuni nu doar economice l-au determinat atunci pe Kiselev să-și prezinte demisia țarului, convins fiind că o bună administrație era incompatibilă cu menținerea unei autorități dualiste, compusă din comandantul armatei de ocupație și președintele Divanurilor.

Împărțindu-i punctul de vedere și, probabil, prețuindu-i prestația de până atunci, Împăratul i-a respins demisia și i-a încredințat ambele funcții, voind astfel – potrivit expresiei lui Diebici, căruia îi rezervase altă misiune – ca „Kiselev să rămâie în Principate ca să se lupte cu frigurile, cu ciurma și cu hoții ruși și români”⁵⁹.

Din martie 1830 și până în toamna aceluiași an, comisia mixtă ruso-turco-română alcătuită pentru delimitarea talvegului Dunării, în conformitate cu prevederile tratatului de la Adrianopol, și-a încheiat lucrările, marcând „prin semne convenabile confirmate de Poartă”, hotarul fluvial între cele două Împărății, „de la posesiunile austriece, până în Basarabia”⁶⁰. Principatele câștigau atunci, în afara fostelor raiale, „apele canalului principal al Dunării cu afluenții săi, pe o întindere de 600 verste [640 km – n.ns.]”, 88 de insule, din care șase erau populate cu 400 de familii, precum și pământurile locuite ce aparținuseră anterior amintitelor raiale, în suprafață totală de 445 648 pogoane muntenești, din care o parte a fost restituită vechilor proprietari de drept, iar restul (258 723 pogoane), „împreună cu apele și insulele canalului principal al Dunării”, s-a constituit în domeniu al statului⁶¹. La încheierea lucrărilor, autoritățile politico-administrative de la București au transmis omologilor de la Iași harta cuprinzând „frontiera Moldovei de la revărsarea Siretului în Dunăre, la Vădeni, până la acea a Prutului aproape de Reni”, hartă care, ajunsă în posesia lui Theodor Codrescu, acesta a donat-o, potrivit propriei mărturii, Academiei Române.

O altă hartă a Principatelor Române efectuată de ofițeri topografi ai Statului Major General al armatei rusești s-a înscris într-un program de cercetare complex și minuțios, vizând resursele interne asigurate, deopotrivă, de solul și subsolul țării „învecinate cu noi”⁶², program pe care Kiselev l-a coordonat, obosind uneori, dar nerenunțând. Dacă la 20 februarie 1830 mărturisea epistolar unui prieten satisfacția că lucra în Principate în dubla-i ipostază, de „îndeplinitor al voinței Împăratului și ca creștin”, silindu-se, „mai ales, să câștig pentru Rusia bogățiile acestor țări prin relațiuni comerciale și să supun pe moldoveni și pe valahi obiceiurilor și regulilor noastre”, peste numai o lună, la 18 martie, într-un moment mai agitat al misiei, el se confesa aceluiași: „Doamne, Dumnezeuule, ce viață! Nu am nici un moment de repaus și de mulțumire. Hârtii și eu, eu și hârtii – iată

⁵⁸ *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 427.

⁵⁹ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁰ *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 424.

⁶¹ *Ibidem*. Cifrele sunt puțin diferite la I. C. Filitti (*op. cit.*, p. 61), probabil, datorită dimensiunilor ușor diferite între pogonul muntean și cel moldovean.

⁶² *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 421–424.

toată viața mea!” Cu siguranță însă oboseala, nicidecum disperarea, era trecătoare pentru cel care avea deplina convingere că, „prin aceste mijloace – adăugând celor deja menționate: prezența mai consistentă a mărfurilor rusești pe piața românească în detrimentul celor austriece, cuprinderea a 200 de tineri în școlile militare și civile moscovite, precum și a 200 de fete în casele de educație rusești – afară numai de schimbări în Europa, hotarul nostru va fi la Dunăre”⁶³.

Ca impresie de etapă, Kiselev îi transmitea generalului Diebici, la 13 mai 1830, observațiile adunate pe traseul străbătut venind de la Constanța, prin Galați, până la Iași: „Țara începe a învia; trebuie să fie mai multă energie în administrație. [...] În ce privește compunerea personalului Divanurilor, trebuie să fac câteva schimbări, pe care le voi și face în scopul de a îmbunătăți această situație provizorie și de a ușura introducerea viitorului Regulament”⁶⁴. Mai observase puternica influență austriacă în Moldova, întreținută în interesul și prin mijlocirea supușilor coroanei habsburgice, cu potențiale efecte „păgubitoare la cel întâi rezel al nostru la Dunăre”⁶⁵.

Între timp, lucrările pentru elaborarea Regulamentului Organic continuau să se desfășoare pe comisii și nu fără diferențieri majore de abordare a problematicii sociale, îndeosebi, într-un ritm ce prevestea apropiata lor încheiere. Preocuparea Rusiei, în opinia lui Kiselev, de a asigura „bunăstarea viitoare a locuitorilor Principatelor și de a da, prin efectele organizației lor cele noi, popoarelor creștine din răsărit, o dovadă morală a generozității protecției sale, care trebuia să mențină influența ei asupra lor”⁶⁶, era adesea invocată și exprimată prin cele mai autorizate voci, în termeni ce voiau, parcă, să înlăture orice echivoc și stavilă.

Când și-au isprăvit misiunea, preluată fără entuziasm de unii sau evitată fără succes de alții, satisfacțiile depline vor fi lipsit, spre a face loc nemulțumirilor sau confuziei: „În vremea când se lucra articolele la București, duhurile neastâmpărate ale unora din boieri – consemna ultimul cronicar al Moldovei, Manolache Drăghici – nu conținea a face feliuri de invitări a obștei locuitorilor, îndemnându-i să ceară drepturi cât le venea în minte, unii, adică, mergând pe o bază de o constituție globală și democratică, alții, pe principiul aristocrat, ce cu prerogative mari înădușea sărăcimea, încât agiunsă să se face feliuri de dezbinări între partizi și prevestea un conflict ce putea să aducă mare struncinare în viitorul țărilor”⁶⁷. Așadar, din înfruntările de interese între marea boierime și restul treptelor, în final, observa I. C. Filitti, „nimeni nu era mulțumit: aristocrații, pentru că se dădeau prea multe drepturi boierimii mărunte; aceasta, pentru că nu i se dădeau destule; toți, pentru că se aduceau prea mari atingeri privilegiilor boierești”⁶⁸.

Obstrucții veneau, bunăoară, chiar din partea unui delegat moldovean al comitetului, boierul cărturar, jurist și inginer hotarnic Costache Conachi⁶⁹. Nemulțumit de maniera în care fuseseră luate în dezbatere și soluționate multe dintre chestiunile sensibile pentru interesele segmentului social pe care-l ilustra, el se grăbea, la 8 februarie 1830, să-și părăsească coechipierii înaintea redactării finale a documentului, delegând să-l

⁶³ Dumitru Vitcu, *Pavel D. Kiselev în Principatele Române (1829–1834): virtuțile și frustrările unui ocupant atipic*, în *AIIX*, tomul XLII, 2005, p. 123.

⁶⁴ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 87.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 88–89.

⁶⁶ *Uricarul*, IX, Iași, 1897, p. 329.

⁶⁷ *** *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani. Până în zilele noastre*, scrisă de post<elnic> Manolachi Drăghici, tomul II, Iași, Tipografia Institutul Albinei, 1857, p. 182.

⁶⁸ I. C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 42.

⁶⁹ Vezi Paul Păltănea, *Contribuția lui Costache Conachi la redactarea Regulamentului Organic*, în *AIIX*, tomul XXXIV, 1997, p. 39–60.

reprezintă în continuare la lucrări pe Gh. Asachi și comunicându-i în scris mitropolitului Veniamin Costache mahnirea de care era stăpânit, pentru o întreagă suită de motive⁷⁰.

Prea mulțumit nu va fi fost nici Kiselev, aflat în dubla-i ipostază: de jucător, reprezentând interesele rusești în Principate, și de arbitru, supraveghind ori, după caz, temperând excesele facțiunilor boierești, constrâns mai mereu (dintr-o direcție sau alta) să adopte calea compromisurilor. Izvorâte din ambițiile și interesele personale sau de grup, rezervele sau obstrucțiile făcute proiectelor de reforme de boieri și-au aflat criticii chiar printre unii compatrioți, convinși atunci de rostul civilizator al inițiativelor rusești. Între aceștia, „baronul” bucovinean Vasile Balș scria ceva mai târziu (iulie, 1830) amicului său, N. Cantacuzino, exprimându-și speranța că „luminile împărăției rusești [...] vor ști să apere biata țară și să o puie la starea cuviincioasă, cum și pe acești neîndeletniciți, leneși și ieniceri de boieri, o parte a-i trimite la țară [...], o parte la școli”⁷¹.

Luând act de atitudinea boierilor manifestată chiar și în cadrul comitetului de reformă, cancelarul Nesselrode scria lui Kiselev, la 24 martie 1830, că obiectivul central al Petersburgului nu viza „îmbunătățirea numai a unei clase oarecare în paguba alteia” și nici de a înlocui sistemul bunului plac prin anarhia sau confuzia generate de un sistem reprezentativ inaplicabil Principatelor. Îmbunătățirile vizate de Curtea imperială, în propria-i expresie, constau atunci în „schimbarea administrației precare și informe a domnilor rânduiri pe șapte ani, prin administrația unor domni pe viață, aleși cu majoritatea voturilor, și în schimbarea instituției Divanurilor [...] prin Consilii sau prin Adunări, convocate la epoci hotărâte și compuse din oameni mai vrednici de obșteasca încredere”⁷².

În cuprinsul unui document de mai târziu, consacrat administrației provizorii a Principatelor pe durata propriului mandat, Kiselev nota că, la preluarea funcției, lucrările Comitetului pentru reformă se aflau în stare neîndestulătoare: „nici măcar un capitol important relativ la reorganizare nu fusese lucrat și afacerea îndeobște sta în nemișcare”⁷³, iar târăgănarea era atribuită, în exclusivitate, „lipsei generale de simpatie a boierilor față de noua reformă”. În scopul necesarei eficientizări, a participat însuși la unele dintre ședințele comitetului și, pe măsură ce articole sau capitole ale legiurii erau definitivitate, le prelua spre verificare; apoi, observațiile sale asupra textelor erau returnate aceluiași comitet, care, nu întotdeauna, a și ținut cont de sugestiile sau reformulările propuse de generalul-conte⁷⁴.

Nu-i mai puțin adevărat că, potrivit precizărilor transmise cancelarului imperial – odată cu textul primei părți a legiurii organice – la 26 martie 1830, marele cenzor sublinia că „în toate relațiile mele cu comitetul special [de reformă – n. ns.] le-am dat să înțeleagă ca să nu admită din ideile mele decât acelea pe care le-ar găsi în raport cu starea provinciilor și înșiși să contribuie la ameliorarea regimului lor interior”, adăugând că „am socotit necesar să urmeze același mod și în legătură cu celelalte părți ale Regulamentului, care mi-au fost date pe rând”⁷⁵.

La 2 aprilie 1830, consulul general Minciaki înmâna lui P. Kiselev nouă caiete, cuprinzând, fiecare, câte un capitol al Regulamentului moldovean, semnate de membrii

⁷⁰ C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 362.

⁷¹ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VIII, București, 1903, p. 264.

⁷² Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 89–90.

⁷³ *Uricarul*, X, Iași, 1888, p. 288.

⁷⁴ Gheorghe Ungureanu, *Elaborarea Regulamentului Organic*, în loc. cit., p. 106 și urm.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 112.

comitetului de reformă încă din ziua de 29 martie, cu mențiunea că în următoarele două zile avea să-i pună la dispoziție și versiunea munteană, care nu era diferită față de prima „decât în câteva puncte de interes secundar”. În cuprinsul amplului raport însoțitor celor nouă caiete (capitole), erau evidențiate principiile fundamentale care călăuziseră pe membrii comitetului în procesul elaborării legiurii, pe specificul fiecărei secțiuni.

Între altele, Adunarea Obștească rămânea cu competențe legislativă și administrativă nicidecum judiciară, fiind menită, în expresia consulului general, a fi „păzitorul drepturilor și promotorul prosperității cetățenilor”. Mai insistent și detaliat s-a arătat pentru capitolul al treilea, al cărui cuprins – respectând instrucțiunile deja menționate – i-a prilejuit comentarii asupra desființării veniturilor prejudiciabile, a corvezilor și a categoriilor fiscale perimate, a reglementării și simplificării impozitelor și, mai ales, a statutării obligațiilor reciproce dintre țărani și proprietari⁷⁶.

Un capitol nou introdus, față de proiecția instrucțiunilor, viza structura și atribuțiile *Sfatului Administrativ*, ca organism menit a-l ajuta pe domn în exercitarea puterii executive, altfel spus un Consiliu de Miniștri sau guvern, alcătuit din ministrul de Interne, care era și președintele Sfatului, ministrul de Finanțe și Marele Postelnic sau Secretarul de Stat. În componență lărgită aveau să intre și șefii altor trei Departamente (cum erau numite ministerele): Justiție, Armată și Culte.

Pentru fiecare dintre segmentele constitutive (capitole) ale Regulamentului, Minciaki, rezumându-le conținutul, adăuga, unde era cazul, lămuriri sau precizări procedurale, spre a optimiza percepția textului pe direcția oportunității măsurilor reformatoare. În încheierea raportului, aprecia că, pe parcursul elaborării proiectului de Regulament, Comitetul pentru reformă s-a conformat instrucțiunilor ministeriale, rectificând sau completând propunerile inițiale revizuite de Kiselev, motiv pentru care nu uita să exprime mulțumiri membrilor celor două secțiuni moldo-muntene, cu evidențierea contribuțiilor deosebite ale lui Mihail Sturdza și Alexandru Vilara, dar și a translatorului Dendrino.

Mai importante însă decât acele considerente rezumative sunt două observații punctuale pe care și le-a îngăduit, cuprinse într-un raport confidențial din aceeași zi, către același destinatar, desprinse din instrucțiunile ministeriale și vizând alegerea domnului, respectiv, revizuirea proiectului de Regulament de către Obșteasca Adunare. În opinia lui, supunerea documentului final, spre revizie, în cadrul unei Adunări compusă din boieri deposezați de privilegii și chemați să adopte măsuri contrare propriilor interese, „ar fi să se compromită prosperitatea și viitorul acestor țări, ar fi ca sancționarea actului [...] să depindă de o Adunare ce nu reprezintă voința celei mai mari și mai sănătoase părți a națiunii”⁷⁷. De aceea, sugera ca Regulamentul – elaborat de înșiși reprezentanții boierimii – să fie pus în aplicare fără a mai fi revizuit în Adunare, ci doar aprobat și sancționat de Puterile protectoare și suzerană.

În legătură cu alegerea domnului, invocând obiceiuri și uzanțe menite a transforma Adunarea Electivă în câmp de aprige dispute între grupările boierești, aprecia că soluția ideală – contrară instrucțiunilor și formulei preconizată – consta în desemnarea acestuia prin acordul comun al celor două Curți, ceea ce avea să se și întâmple.

După aproape două săptămâni, la 14 aprilie 1830, proiectul Regulamentului era trimis, de către Kiselev, cancelarului Nesselrode, la Petersburg, însoțit de un amplu raport explicativ⁷⁸ privitor la metodologia urmată și la colaborarea sa cu Comitetul reformat

⁷⁶ *Ibidem*, p. 114.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 117.

⁷⁸ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 90 și urm.

în chestiuni nu întotdeauna consensuale. În cuprinsul aceluiași raport, evidenția preocupația autorităților imperiale, ilustrată și prin amintirile instrucțiuni ce recomandau unificarea legislației Principatelor, de a vedea pe locuitorii acestora într-o comunitate de existență politică, necesară viitorului lor, fără a ignora micile deosebiri între versiunile moldoveană și munteană ale legiurii organice.

Revizuirea proiectelor de Regulament, la Petersburg, a fost efectuată de o comisie prezidată de consilierul de stat D. B. Dașkov, având în componență pe comisarul rus C. Catacazi, pe Mihail Sturdza și Alexandru Vilara, ca membri, iar pe Gheorghe Asachi, secretar⁷⁹. Lucrările comisiei, începute după 15 iunie 1830, aveau să se isprăvească abia spre sfârșitul lunii noiembrie, fiind marcate de observațiile particulare ale lui Kiselev, transmise lui Nesselrode printr-un raport din 12 octombrie, același an. Subliniindu-i necesitatea și oportunitatea, el anticipa rezistența la reformă a „tuturor claselor”: boierimea va fi nemulțumită din pricina pierderii privilegiilor, iar țărani, deși favorizați prin noile reglementări, urmau să invoce, în opinia sa, obligația prestării celor 24 de zile de muncă pentru stăpâni, care „le va întuneca orice cugetare despre foloasele ce câștigă în schimbul acestor unice îndatoriri”⁸⁰.

De aceea, insistând pe caracterul ei terapeutic într-o societate măcinată de abuzuri, cerea ca legiuirea, după ce-și va fi urmat întregul parcurs procedural, să intre în vigoare înainte de alegerea domnilor, sub autoritatea și controlul administrației provizorii rusești. „Dacă se va urma altfel – avertiza generalul – acest act [...] va fi numai o teorie scrisă și va avea putere numai în părțile ei în care *aristocrația tulburătoare* ar găsi foloasele sale și noul domn va fi târât în acțiunile sale de membrii familiei lui și de boierii locului. Din contra, reaua influență a acestora din urmă va fi nimicită în fața ocupației rusești, care, neavând nici un interes să-i menajeze și neluând în seamă nemulțumirile pe care le vor aduce noile așezăminte, va merge drept la scopul ei și le va aduce la îndeplinire”⁸¹. Scopul ocupației militare era astfel deplin mărturisit.

Nu mai puțin importantă era și o altă propunere a sa, legată direct de precedentă, și anume ca dezbaterea Regulamentului Organic de către Adunările Obștești de revizie să înceapă mai întâi în Valahia, unde boierimea era mai liniștită, nicidecum în Moldova, unde aceasta i se înfățișa „mai numeroasă, mai capabilă de intrigi” și mult mai obstrucționistă în fața Cărmuirii. Pilda muntenilor putea fi instructivă apoi și „afurisiților bărboși” ai Moldovei, cum i-a etichetat nu o dată Kiselev pe boierii recalcitranți.

Cu satisfacția înaltei încuviințări a tuturor cererilor sale, acceptul țarului fiindu-i comunicat la 27 noiembrie 1830 prin mijlocirea cancelarului Nesselrode, președintele plenipotențiar era hotărât să convoace Adunările Extraordinare de revizie a Regulamentului, deja „revizuit” la Petersburg, eşalonat, pentru Țara Românească, la 8 martie, iar pentru Moldova, la 26 aprilie anul următor. Ca măsură preliminară, a instituit la Iași un comitet special alcătuit din patru boieri, dintre care trei: M. Sturdza, C. Conachi și Iordache Catargiu făcuseră parte din Comitetul moldo-muntean de elaborare a Regulamentului, cărora li se adăuga Costache Catargiu, comitet prezidat de generalul rus Mircovici. La lucrările comitetului avea să participe și locotenent-colonelul Muhanov, prin mijlocirea căruia consulul general Minciaki, aflat la București, transmitea instrucțiuni și primea informații relative la miezul dezbaterilor. Concomitent, i-a trimis și cele nouă capitole ale Regulamentului moldovean, „așa precum ele s-au alcătuit mai înainte și adevărate cu

⁷⁹ *Uricarul*, VIII, Iași, 1886, p. 117.

⁸⁰ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 91.

⁸¹ *Ibidem*, p. 92.

iscălitura mea, asemenea și cu a membrilor secției moldovene a Comitetului orânduit”, cerându-i să i le restituie după terminarea lucrării⁸².

Dacă dezbaterile în cadrul Adunării muntene, începute însă la 10 martie 1831 sub președinția sa, au decurs fără incidente majore până la finalul lor (22 mai), într-o atmosferă puternic marcată de discursul său inaugural⁸³, în schimb, în Moldova, „neastâmpărul” boierilor mari, conjugat cu *carbonarismul* treptelor inferioare și cu răscoalele țărănești (generate atât de sistemul preconizat al recrutărilor, cât și de esența noilor raporturi sociale) i-au complicat misiunea și l-au determinat să amâne deschiderea lucrărilor de revizie până la 8 mai. Potrivit informațiilor furnizate de consulii străini la Iași, reacțiile antiregulamentare încurajate, se credea, de Austria s-ar fi datorat boierimii de categoria a doua, „căci nu se bănuiește ca clasa întâi să protesteze, fiind Regulamentul făcut în favoarea ei”⁸⁴.

Și totuși, cel puțin o parte a boierimii mari privea cu rezerve împinse până la ostilitate noul așezământ, ca fiind impus de o putere străină, fără consimțământul ei și împotriva vechiului obicei al țării, semnificând, prin urmare, nu o binefacere, ci o agresiune contra autonomiei acesteia. Consulul englez raporta că, la sosirea în Iași a lui Kiselev pentru deschiderea Adunării, mai mulți boieri l-ar fi întâmpinat cu jalba-protest că „dacă trebuie să se socotească dependenți de Rusia, atunci un simplu ucaz e de ajuns pentru punerea în aplicare a Regulamentului Organic; iar dacă se respectă autonomia țării, atunci trebuie să i se lase facultatea de a-și schimba așezămintele după socotință, fără amestec străin”⁸⁵.

Lipsa de unitate în gândire și acțiune a boierimii, vădită atât în oportunismul sau rusofilismul unui alt segment al ei (reprezentat de principele Nicolae Suțu), pe seama căruia era pus în circulație chiar zvonul sprijinirii candidaturii lui Kiselev la tron, sau intenția desprinderii Principatelor de Turcia spre a fi alipite Rusiei, cât și în existența altei grupări interesată în apropierea protectoratului colectiv european asupra acestuia, spre a le feri de primejdia transformării lor în colonii militare ale Rusiei⁸⁶, a constituit un însemnat atu pentru administrația provizorie în efortul ei de pacificare a spiritelor.

Deloc simplă pentru Kiselev s-a dovedit a fi potolirea răscoalelor țărănești izbucnite în acea primăvară în mai multe ținuturi ale Moldovei, provocate fiind atât de „cazaccii care umblă prin sate” pentru recrutări, cât și din cauza faptului că „reglementul birului au ieșit prin țară și oamenii murmăresc că n-au fost învățați cu biru până acum”⁸⁷. Între altele, țărani cereau „să știe sub cine rămâne țara: sub ruși, sau sub turci, că sub boieri nu voiesc sub nici un chip să mai rămână”⁸⁸. Potrivit unor mărturii, sătenii credeau că Regulamentul îi emancipa de îndatoririle lor anterioare și că nu mai aveau ordine de primit decât de la pravoslavnicul Împărat⁸⁹.

Abia după înăbușirea răscoalelor prin intervenția în forță a generalului Begidov⁹⁰, Kiselev a decis convocarea Adunării Obștești Extraordinare de revizie a Regulamentului moldovean, la 8 mai, printr-un discurs, pe cât de elogios la adresa autorilor proiectului

⁸² Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 122.

⁸³ Sensibilizați prin acel discurs, membrii Adunării declarau, între altele, că „o epohă nouă se deschide astăzi pentru noi, sistema cea veche piere și dă loc unei organizații mai bine potrivită cu trebuințele acestei țări” (Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, București, 1891, p. 370; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădărau, *op. cit.*, p. 44).

⁸⁴ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 97.

⁸⁵ I. C. Filitti, *Corespondența consulilor englezi...*, p. 871.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 872.

⁸⁷ N. Iorga, *Studii și documente...*, I-II, p. 211–212.

⁸⁸ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 98.

⁸⁹ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 863.

⁹⁰ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 95.

de așezământ, pe atât de caustic împotriva obstrucționiştilor, „ce n-au putut însă rătaşi decât pe naivi sau pe răi”. În prealabil, poruncise secţiunii moldovene a Comitetului de reformă să redacteze o *publicație*, menită a face cunoscută în țară utilitatea reformelor cuprinse în „capitalnicele dispoziții ale noului Reglement”. Textul publicației, încheiat la 31 martie și aprobat de Adunarea Obștească, a fost tipărit în 2 000 de exemplare și distribuit în toate satele și târgurile Moldovei, spre știința locuitorilor⁹¹.

Despre deschiderea cu mare fast a Adunării moldave, în sala special pregătită de la Mitropolie, „Albina Românească” consemna în termeni ditirambici: „După trecerea a mai multor veacuri, au răsărit ieri soarele luminător unei serbări cu adevărat naționale, a unei zile a cărei aducere aminte, rămânând în veci neștersă în inimile moldovenilor, să va înscrie cu caracter de aur în istoria patriei, împreună cu numele urzitorului ei, mărinimosul nostru protector, care a înfrumusețat pacea de la Adrianopole cu închizășluirea fericirii nației moldo-românești, înturnându-i vechile privilegii și sfințindu-le prin legiuitorul Reglement”⁹².

În pofida angajamentelor formale și a schimbului de amabilități cu reprezentanții boierimii locale, dezbaterile Adunării de la Iași nu s-au putut finaliza până la începutul lunii iunie, așa cum spera, mărturisind, Kiselev. Motivul invocat l-a constituit, precum am menționat, epidemia de holeră ce s-a abătut asupra țării și capitalei, când Adunarea și-a întrerupt lucrările până la 5 august, spre a relua dezbaterile într-o componentă ușor modificată⁹³. Pe fond însă, întârzierea lucrărilor s-ar fi datorat aceleiași atitudini obstrucționiste a boierimii, manifestată și prin absența deliberată de la ședințe a deputaților, gesturi sancționate uneori de președintele Divanului, precum în cazul deputatului Gheorghe Cuza⁹⁴, altelei doar invocându-le, spre a le reproșa acestora neaderența la „întemeierea așezământurilor cele nouă”.

Mereu la curent cu clevetirile și intrigile celor care voiau, parcă, să neutralizeze efectele amintitei publicații răspândită în țară⁹⁵, Kiselev manifesta totală aversiune față de purtătorii lor de cuvânt și de interese, între aceia aflându-se „câțiva boieri îmbătrâniți, animați de prejudecăți sau orbiți de pasiuni înjosite”, dar și „alte persoane încurcate în datorii și disprețuite de societate pentru desfrânarea lor”⁹⁶.

Astfel, de pildă, talmăcind în manieră ce-l distanța evident de intențiile declarate ale Petersburgului, privind „apropierea între noroadele celor două Principate”, unul dintre delegați, Iordache Catargiu, a găsit cu cale să propună chiar unirea Moldovei cu Țara Românească, dar cu domn străin și cu garanția europeană⁹⁷. Soluția, împărtășită și de Mihail Sturdza, nu avea cum să fie agreată de Kiselev, cu atât mai puțin de Curtea imperială, ale căror planuri în imediată perspectivă excludeau categoric orice amestec european în chestiunea Principatelor. Multe alte opinii ale aceluiași M. Sturdza, formulate în registrul delicat al reformelor interne⁹⁸ erau stânjenitoare părerilor în materie ale lui

⁹¹ „Albina Românească”, Iași, anul III, nr. 2, din 5 aprilie 1831.

⁹² Idem, nr. 11, din 10 mai 1831.

⁹³ Idem, nr. 24, din 6 august 1831.

⁹⁴ I. C. Filitti, *Jurnale inedite ale Obșteștii Extraordinare Adunări de revizie a Regulamentului Organic al Moldovei*, în „Revista de istorie, arheologie și filologie”, vol. X, ianuarie–martie 1909, p. 96.

⁹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, București, 1897, p. 453; Manolache Drăghici, *op. cit.*, p. 182.

⁹⁶ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 96. „Cu scârbă sunt dator – mai consemna el epistolar – a înțelege că se află, între mădularele acelei Adunări, oameni îndestul de orbiți de duhul împerecherilor și de particularismul lor interes, spre a se folosi de toate prilejurile care ar putea împiedica întemeierea așezământurilor acestea nouă” (I. C. Filitti, *Jurnale inedite...*, p. 38).

⁹⁷ I. C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 68.

⁹⁸ Dumitru Vitcu, Gabriel Bădăraș, *op. cit.*, p. 41.

Kiselev, sau chiar contraveneau instrucțiunilor rusești, motivând reacția dură de mai târziu a prezidentului plenipotențiar.

Spre a pune capăt tuturor atitudinilor obstrucționiste din Adunare, președintele plenipotent al Divanurilor l-a autorizat pe Minciaki să limiteze dezbaterile asupra unei chestiuni la cel mult trei ședințe, după care să treacă automat la continuarea ordinii de zi. Cel mai dezbătut capitol al legiurii a fost cel de-al treilea, finalizat abia la 26 septembrie, în cea de a 51-a ședință⁹⁹. După desfășurarea a nu mai puțin de 64 de ședințe, Adunarea Extraordinară de revizie de la Iași și-a încheiat lucrările la 20 octombrie 1831, când Minciaki a făcut cunoscut că, „după tratărisirea acelor nouă capite alcătuitoare Reglementului Organic, prezidenția Excelenții Sale, Kiselev, încetează”, funcția de președinte al Adunării fiind preluată de mitropolitul Veniamin. În aceeași zi, încredința noului președinte, spre a fi depuse în arhiva Mitropoliei, nouă condici ale Regulamentului, „asupra cărora s-a făcut revizia și întocmirile ce s-au adăogit”, împreună cu 61 de jurnale de ședințe, cuprinzând și „originalurile amendamentelor întărite”¹⁰⁰.

În următoarele două săptămâni a fost semnat și documentul final, concomitent cu expedierea adreselor de mulțumire, din partea „beneficiarilor”, către țarul Nicolae I și cancelarul Nesselrode la Petersburg, precum și lui Pavel Kiselev, aflat la București, respectiv lui Minciaki, rămas în capitala Moldovei. Două exemplare ale Regulamentului moldovean au fost trimise la București, printr-o delegație compusă din episcopul Meletie al Romanului și Teodor Balș, spre a fi transmise Curților suzerană și protectoare, iar un al treilea exemplar, împreună cu procesele-verbale ale ședințelor Adunării au fost arhivate, precum am menționat, la Mitropolie. La 21 decembrie, țarul, printr-un rescript adresat lui Kiselev, confirma primirea documentului, dând înalta încuviințare pentru aplicarea legiurii¹⁰¹ și așteptând, probabil, reacția sultanului.

Prin mijlocirea Vistieriei și a Divanului Împlinitor, norme și acte de interes obștesc consfințite prin Regulament au fost aduse la cunoștința publică în cursul aceleiași luni decembrie¹⁰², precedând astfel intrarea în vigoare a legiurii organice a Moldovei la 1 ianuarie 1832, cu o jumătate de an întârziere față de Țara Românească. Un obiectiv important al administrației provizorii rusești era în felul acesta atins, nu însă în integralitatea componentelor sale, câtă vreme aplicarea legiurii și alegerea domnului aveau să genereze noi surse de neliniști pentru Kiselev, adăugate celei izvorâtă din viziunea sa ușor nuanțată în privința politicii externe țariste în Orientul European, cu deosebire în Principate.

Dorind, bunăoară, o poziție mai fermă a cabinetului rus față de trăgănarea premeditată a Turciei de a-și onora obligațiile asumate prin Tratatul de la Adrianopol și prin convenția adițională de la Petersburg, el recomanda cancelarului Nesselrode, la 19 februarie 1832, formularea unui ultimatum cu termenul fixat pentru 1 mai același an, ca Poarta să-și respecte toate angajamentele luate până la zi. În caz contrar, să fie avertizată că ocupația Principatelor urma a fi menținută până la executarea integrală a Tratatului. Or, prin menținerea unei atitudini prea concesive, aprecia că Rusia risca să piardă nu numai recuperarea despăgubirilor materiale cuvenite, dar și „toată influența noastră asupra Porții, care știe prea bine că un nou război ar fi cu neputință și că a reocupa Principatele ar fi a provoca un conflict general”¹⁰³.

⁹⁹ Gheorghe Ungureanu, *op. cit.*, p. 130.

¹⁰⁰ „Albina Românească”, anul III, nr. 48, din 5 noiembrie 1831.

¹⁰¹ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XVII, București, 1913, p. 359–360.

¹⁰² *** *Manualul administrativ al Principatului Moldovei, cuprinzător legilor și dispozițiilor introduse în țară de la anul 1832 până la 1855*, tomul I, Iași, 1855, p. 1–21.

¹⁰³ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 224–226; Dumitru Vitcu, Gabriel Bădăraș, *op. cit.*, p. 48–49.

Dovadă a unei convingeri liber exprimată în materie este și scrisoarea sa din 8 martie același an și cu același destinatar, stăruind în prelungirea ocupației rusești asupra Principatelor „pe vreo zece ani”, concepută ca soluție ideală pentru a obișnui puterile europene cu anexarea *de facto* a acestora și combătând totodată opinia ce-și făcuse loc prin zona puterii decizionale că „soarta și bunăstarea viitoare a Principatelor sunt de un interes secundar sau cu totul străin politicii cabinetului rusesc”¹⁰⁴. În total dezacord cu asemenea opinie, Kiselev invoca dubla motivație a Rusiei de a se implica în administrația internă – subînțeleasă ca etapă premergătoare și obligatorie a voitei anexări – a Principatelor: una era de natură strategică, decurgând din ordinea politică stabilită în zonă prin tratatul de la Kuciuc-Kainargi (1774) până la cel de la Adrianopol (1829), și cealaltă era de natură morală, izvorâtă din „interesul și solitudinea” datorate de Rusia provinciilor ei meridionale „limitrofe cu Principatele” și, în general, popoarelor creștine ale Orientului.

În consecință, subliniind însemnătatea deosebită a așezămintelor legislative elaborate sub directă-i supraveghere în Principate și intrate deja în vigoare, cerea urgentarea ratificării lor de către puterile suzerană și protectoare, precum și monitorizarea aplicării lor – ceea ce, în fapt, el și făcea – în condițiile în care Austria „căuta piedici prin toate chipurile”, temându-se că înlesnirile politice și economice asigurate prin Regulament aveau să atragă în Principate pe locuitorii Transilvaniei și Bucovinei, cu implicațiile de rigoare. Întârzierea omologării oficiale a Regulamentelor lăsa loc speculațiilor interpretative, ca și zvonurilor sau agitațiilor felurite, deopotrivă de nocive asupra climatului intern, dominat de perspectiva încă nebuloasă a desemnării domnului, de care era legată și prelungirea sau încetarea ocupației militare rusești.

Consecvent susținător al prelungirii ocupației militare în Principate, idee reafirmată într-o corespondență către Nesselrode din 26 septembrie 1832 și motivată suplimentar prin „zvonurile ce circulă în Moldova asupra lipsei de stabilitate a noilor instituții”¹⁰⁵, cu fundamentarea căora însuși se mândrea, generalul reformator s-a arătat îngrijorat de viziunea boierească asupra transpunerii faptice a normelor regulamentare și implicit de preocuparea constantă a privilegiaților de a-și asigura instrumentarul adecvat pentru atingerea propriilor obiective. La 30 octombrie, el se tânguia emisarului diplomatic rus la Constantinopol, A. Buteniev, că de două săptămâni se afla în luptă cu „bărboșii moldoveni, cei mai turburători intriganți dintre toți oamenii care viermuiesc sub căciula cerului”¹⁰⁶, și că zvonurile ce veneau dinspre Țarigrad privind alegerea domnului constituiau principala sursă a neliniștilor.

În realitate, acele zvonuri reprezentau doar pretextul, pentru că adevărata cauză a agitațiilor consta, cum însuși remarcase în repetate rânduri, în componența covârșitor conservatoare a Adunării. Regretând inabilitatea predecesorului în funcție, sub autoritatea căruia fuseseră votate primele capitole, incriminate, ale Regulamentului, Kiselev sublinia: „Acum membrii Adunării se aleg de boieri și dintre boieri. Aceștia, în mare parte, sunt oameni stricați, apărători vechilor abuzuri, căutând numai să se restabilească. Valahii sunt de o mie de ori mai liniștiți și mai ușor de cârmuit [...]”¹⁰⁷. Soluția posibilă o vedea în revizuirea unor prevederi regulamentare apreciate de el ca excesiv de favorizante pentru boieri – care, „prin Adunare, deveniseră judecători în propria lor cauză” – și de restrictive pentru săteni, care rămâneau cei mai expuși abuzurilor. De aceea, stăruia pe lângă amicul său să încerce a recupera Regulamentul Organic de la turci și să introducă

¹⁰⁴ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, București, 1891, p. 392.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 404; Dumitru Vitcu, *Pavel D. Kiselev în Principatele Române...*, p. 129.

¹⁰⁶ *Uricarul*, IX, Iași, 1887, p. 358.

¹⁰⁷ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 406.

în textul inițial „oarecare îndreptări privitoare la administrație, în folosul poporului, pe care nu se poate să-l lăsăm la bunul plac al clasei boierești, fără ca prin aceasta să nu provocăm neorânduiri triste pentru țară și greutăți exterioare pentru ambele Curți, suzerană și protectoare”¹⁰⁸.

În acest scop, transmitea Secretariatului de Stat al Moldovei, la 14 noiembrie 1832, că Regulamentul „va trebui să primească numeroase modificări și dispoziții suplimentare, motivate de nevoia de a îndrepta, după indicațiile experienței, noua legislație a țării și de a dezvolta în detaliile și urmările lor principiile consemnate în acest act”¹⁰⁹. De altfel, posibilitatea de a efectua modificări și completări era și înscrisă în art. 435 al legiurii, iar multe dintre acestea¹¹⁰ aveau să fie dezbătute și adoptate în Adunarea Obștească a țării, pentru ca, apoi, să fie toate cuprinse în versiunea din 1835 a Regulamentului Organic.

Este și motivul pentru care, scriindu-i lui Nesselrode, la 16 ianuarie 1833, Kiselev îl informa că trebuia să mai zăbovească câtva timp în capitala Moldovei, unde Adunarea Obștească tocmai revizua chestiunea extrem de sensibilă a îndatoririlor sătenilor față de stăpâni și unde, personal, se afla în poziția de „singur apărător” al acelor oameni rămași descoperiți în fața unei „oligarhii lacome și turbate”. Cum Turcia întârzia ratificarea Regulamentului, iar rectificările dorite de el nu puteau fi operate, atunci, la Constantinopol, nu-i rămânea generalului decât să militeze pentru prelungirea la maximum a ocupației rusești, apreciată drept dublă garanție: pe de o parte, pentru organizarea și consolidarea noilor instituții în Principate și, pe de alta, pentru crearea premiselor favorabile anexării acestora¹¹¹.

Însă, dacă ambasadorul Orlov, cu care avea să se întâlnească, în vara lui 1833, la Odessa, îl va fi înțeles și-i va fi sprijinit mesajul adresat atunci Petersburgului, în schimb, Nesselrode a dovedit că urma un alt scenariu politic decât cel imaginat de Kiselev. Răspunsul oferit generalului, că soluția prelungirii ocupației rusești în Principate ar fi fost propusă și susținută din rațiuni sau interese personale, semnifica o gravă ofensă la adresa Președintelui încă plenipotent. Drept urmare, la 27 iulie 1833, Kiselev îl ruga pe cancelar să-i obțină de la Împărat acceptul demisiei, care avea să vină la 21 noiembrie același an. Era chiar preziua semnării la Petersburg a convenției ruso-turce, prin care Poarta, reprezentată de ambasadorul ei Ahmed Pașa, se obliga să ratifice Regulamentul printr-un hatiserif, în termen de două luni¹¹². Condițiile și termenul evacuării Principatelor aveau să facă obiectul altor negocieri bilaterale, desfășurate tot la Petersburg și încheiate prin semnarea documentului comun la 17 ianuarie 1834. Potrivit acestuia, domnitorii urmau a fi numiți după două luni de la ratificarea actului semnat de plenipotențieri și că abia după alte două luni „trupele rusești vor deșerta Principatele”¹¹³.

Între timp, la 8 ianuarie 1834, Kiselev părăsea definitiv Bucureștii, îndreptându-se spre Iași, unde avea să mai zăbovească încă trei luni, până la 11 aprilie, pentru finalizarea câtorva acte administrative. Aici îl va fi întâlnit pe Ahmed Pașa, la 25 februarie, pe când acesta se întorcea de la Petersburg, oferindu-i – în virtutea înțelegerilor prealabile între cele

¹⁰⁸ Al. Papadopol-Calimah, *op. cit.*, p. 98–99.

¹⁰⁹ *APR*, tomul V, partea a II-a, p. 798 (*apud* Corneliu Istrati, *Aplicarea Regulamentului Organic*, în vol. *Regulamentul Organic al Moldovei*, ed. cit., p. 141).

¹¹⁰ Pe larg, la Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 142–150. Cele mai multe rectificări și adaosuri – publicate în „Buletin, foaie oficială” și în „Albina Românească” – au suportat capitolele III, privind Finanțele, și VIII, consacrat Organizării judecătorești.

¹¹¹ Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 419.

¹¹² *** *Acte și documente...*, I, p. 338.

¹¹³ I. C. Filitti, *Correspondența consulilor englezi...*, p. 895; Corneliu Istrati, *op. cit.*, p. 133.

două Curți și a instrucțiunilor primite – lista candidaților la tronul celor două Principate, din care Poarta trebuia să desemneze domnii.

Opțiunea Turciei în privința domnilor celor două Principate este cunoscută, fiind comunicată la București în ziua de 29 martie 1834: Mihail Sturdza, pentru Moldova, și Alexandru Dimitrie Ghica, pentru Țara Românească. Numirea lor era o palidă consolare pentru Împărăția Otomană, întrucât preselecția aparținuse Rusiei, care își conserva controlul asupra Principatelor chiar și după retragerea trupelor de ocupație, prin menținerea unor corpuri speciale, însărcinate cu paza drumurilor militare și a aprovizionării Silistrei. În plus, dacă despre Ghica existau informații că ar fi dorit să se îndepărteze de „ocrotirea” exclusivă a Rusiei, spre a face loc unui protectorat colectiv al puterilor europene asupra Principatelor, Mihail Sturdza era considerat, cel puțin în cadrul unor cercuri diplomatice, un rusofil convins¹¹⁴.

Pavel Kiselev nu a mai fost însă martor al acestei ultime faze a administrației provizorii rusești în Principate, pentru că, la 11 aprilie, a părăsit definitiv și capitala Moldovei, plecând spre Petersburg, întovărașit fiind până la Sculeni de un mare alai. Era și aceasta o dovadă a prețuirii de care se va fi bucurat în rândul localnicilor cel de-al treilea Președinte plenipotențiar al administrației rusești, ale cărui cuvinte rostite la închiderea ultimei sesiuni a Adunării Obștești de la Iași, la 28 martie 1834, cu siguranță nu vor fi rămas fără ecou pentru participanți: „Păstrați-mi, vă rog, amintirea unui vechi prieten, care, oriunde se va putea afla, se va îngriji totdeauna de fericirea Moldovei”¹¹⁵. N-au fost vorbe gratuite, ci reafirmarea unor sentimente ce l-au determinat pe un analist să observe că P. Kiselev reprezenta „singurul rus a cărui plecare din Principate a fost cu adevărat regretată de toate categoriile populației”¹¹⁶.

Cu siguranță, atașamentul său mărturisit nu viza într-atât pe cei de față, gratulați adeseori în corespondența sa cu epitete ca ruginiți, bărboși, stricați, nesuferiți etc., cât mai ales țara și poporul de rând, ca repere fundamentale ale unui spațiu geopolitic și, îndeosebi, ale unei opere reformatoare concepută în limitele largi ale unui despotism luminat întârziat. Tenta propagandistică atribuită acestei opere, reală în esență și recunoscută chiar de Kiselev, a fost însă devansată de energia și constanta sa preocupare în direcția modernizării structurilor politico-administrative din Principate, spre a le apropia, aparent paradoxal, nu atât față de Rusia, cât față de rigorile modernității europene. Inițiativa, urmărită în dinamica desfășurării faptice, a prilejuit sugestiva observație a unui contemporan: „Suntem oameni ciudați – nota, cu oarecare frustrare, un general rus reprezentând pe ocupant; iată o țară, care nu-i a noastră și pe care voim s-o civilizăm și s-o îmbogățim. Așezăm orașe care vor ruina pe ale noastre, creăm o agricultură care va micșora pe a noastră, dăm legi liberale și noi avem guvernământ despotic. La noi n-avem decât șerbi și aici vrem să facem cetățeni, fără a ne gândi că între țărani noștri și aceștia nu-i decât Prutul”¹¹⁷.

Desigur, observația ar fi fost perfect îndreptățită dacă în spatele „generozității” rusești nu s-ar fi regăsit obiectivele politice imperiale, rareori formulate explicit de oficiali în privința Principatelor, obiective meșteșugit racordate intereselor egoiste ale

¹¹⁴ Despre personalitatea lui M. Sturdza, vezi îndeosebi: D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui M. Sturdza*, Iași, 1947; Gh. Platon, *Domnitorul Mihail Sturdza și judecata istoriei*, în *ArhGen*, II, 3–4, 1995, p. 223–264.

¹¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, Supl. I, București, 1894, p. 57.

¹¹⁶ Radu R. Florescu, *Essays on Romanian History*, Iași/Oxford/Portland, 1999, p. 207. Opinia sa contrastează cu aprecierea critică a lui Pompiliu Eliade, *La Roumanie au XIXe siècle*, II, *Les trois présidents plénipotentiaires (1828–1834)*, Paris, 1914, p. 178–179.

¹¹⁷ I. C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834–1848*, București, 1915, p. 241.

unei boierimi pământene, vulnerabilă și divizată în fața primejdiilor derivate din binefacerile modernizării. Pentru că, pe lângă scopul de a dota Principatele cu legi și instituții perfect compatibile cu suflul european înnoitor al vremii, Rusia urmărea o influență politică lesne reperabilă, care să-i asigure dominația prin resortul legislativ, într-un joc permanent al puterilor în stat¹¹⁸, de natură a-i perpetua protecția. Altminteri ar fi greu de înțeles de ce tocmai curtea de la Petersburg, care, în hotarele propriului Imperiu, guverna absolutist, voia să introducă în Principate un sistem constituțional. Și asta se petrecea, cum observa N. Iorga, „totuși, în sud-estul Europei, unde Grecia, chiar recunoscută ca liberă, dar aflată sub Puterile protectoare din 1830, trebui să aștepte timp de treizeci de ani un regim legal de stat, prima întemeiere constituțională”¹¹⁹.

Datorită împrejurărilor istorice în general cunoscute, intențiile care au motivat elaborarea și punerea în aplicare a Regulamentului au fost depășite, în bună măsură, și cu concursul nemijlocit al lui Kiselev. Evoluția ulterioară a evenimentelor avea să demonstreze că, atât Rusia, cât și Turcia, erau la fel de puțin interesate în progresul autentic al societății românești, care proces, din fericire, odată declanșat, n-a mai putut fi stăvilat îndeosebi pe direcția națională. Această direcție a constituit o componentă esențială a rezistenței interne, rezultată din incompatibilitatea sentimentelor naționale cu patronajul străin, exprimat atunci și prin ocupația militară, nefiind însă și singura stavilă așezată în calea aplicării consecvente a Regulamentului Organic.

Prin noul așezământ legislativ, considerat în istoriografia recentă fie *cod constituțional și administrativ*¹²⁰, fie *protoconstituție*¹²¹, ordinea tradițională trebuia schimbată, în condițiile în care noile instituții afectau interesele de clasă sau de grup, cu vechile lor relații și mentalități ilustrate de la vârful ierarhiei, până la nivelul inferior al aparatului funcționăresc. Potrivit opiniilor consemnate „la cald” de boierul vornic Lupu Balș, imediat după intrarea în vigoare a legiurii, erau „prea puțini dintre acei cari, prin educația lor sau prin efectul unei judecăți sănătoase, se leapădă fără regrete de avantajile exclusive pe cari le-au avut până acum, pentru a le regăsi în prosperitatea generală”. În schimb, erau foarte mulți dintre acei care regretau sincer vechea stare de lucruri, când abuzul, iresponsabilitatea și arbitrariul erau în floare, asigurând o viață relativ fericită claselor privilegiate. Dintre cei care, fie pe față, fie în ascuns, se împotriveau diferitelor dispozițiuni ale Regulamentului erau numiți, mai ales, proprietarii, clerul și străinii¹²².

Totodată, legiferarea indirectă a „robiei clăcii” și a dispoziției inumane privitoare la izgonirea țăranilor îndărătnici de pe moșii¹²³ a împiedicat marea masă a locuitorilor țării să se bucure de binefacerile modernizării. Adăugată altor inconveniente generate, dincolo de textul sec al legii, de lipsa experienței politico-administrative adecvate, de cultura și moralitatea celor chemați s-o implementeze, de imixtiunile puterii executive asupra celorlalte pârghii ale autorității statului, ca și ale puterii protectoare asupra și deasupra tuturor și, nu în ultimul rând, de particularitățile psihologice și temperamentale ale moldovenilor¹²⁴,

¹¹⁸ Vezi Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până la 1916*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 55.

¹¹⁹ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ediție de Radu Constantinescu, București, 1985, p. 389.

¹²⁰ Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 39–40.

¹²¹ Iuliu C. Ciubotaru, *op. cit.*, p. 153.

¹²² Mihail Galan, *Dificultățile aplicării Regulamentului Organic în Moldova*, în *CI*, 1933–1934, p. 25.

¹²³ Gh. Platon, *Izgonirea țăranilor răzvrătiți de pe moșii. Contribuții la cunoașterea frământărilor țărănești din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, seria Monografii, I, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1966; idem, *Domeniul feudal din Moldova în preajma revoluției de la 1848*, Iași, 1973.

¹²⁴ Moldovenii, spre deosebire de munteni, observa diplomatul francez Bois le Comte, „sunt mai pasionați, mai tenaci, mai neclintii în impunerea interesului personal”. Starea de spirit existentă și divizarea semnalată

protoconstituția inaugurată sub regimul ocupației străine părea să îndreptățească afirmația diplomatului francez Bois le Comte, potrivit căreia intenția rușilor era de „a ne distruge ordinea de lucruri cu care toată lumea era obișnuită, pentru a introduce o ordine pe care în același timp o violau, pentru a ne arăta că nu trebuie să luăm lucrurile prea în serios”¹²⁵. Din această cauză, inițiativele modernizatoare, înnoitoare, declanșate în spațiul românesc de spiritele luminate ale vremii aveau să-și caute și să-și afle forme de expresie adecvate împrejurărilor, incluzând acțiunile conspirative, ca și cele propagandistice, desfășurate sub stindardul liberalismului, devenit dominantă ideologică a perioadei regulamentare.

În egală măsură acest efort își va găsi un larg și eficient spațiu de manevră în planul culturii, instituționalizată și orientată precumpănitor în direcție națională¹²⁶. Tinerii aflați la studii peste hotare, îndeosebi în Franța, vor constitui o veritabilă curea de transmisie a noii ideologii și, mult mai important, își vor asuma rolul de formatori de opinie pentru întreaga generație pașoptistă. „Degeaba nu ni se recunoștea la Petersburg driturile noastre și naționalitatea, degeaba ne confundau la Paris cu slavii, noi – scria V. Alecsandri lui J. H. A. Ubicini – ne pregăteam lucrurile, ne căutam documentele, pentru ca atunci când va veni <timpul> să putem să ne revendicăm adevăratul nostru nume.”¹²⁷

În perfectă consonanță cu mărturisirea epistolară a „bardului de la Mircești”, Ion Ghica aprecia efortul generației sale desfășurat în direcția salubrității spirituale a societății moldovenești: „Mult am luptat noi, tinerii de pe atunci, cu prejudecățile și cu obiceiurile rele, mult am apropiat noi clasele între dânsle, multe idei greșite de-ale bătrânilor și de-ale boierilor am spulberat și multe idei moderne am implantat în spirite; multă rugină am curățat de pe mulți [...]. Luptam și lucram nu împinși de setea de posturi bine plătite, sau de dorința de ranguri [...], dar numai de dorința de a dezvolta în spirite și în inimi sentimentul binelui și al frumosului și iubirea de țară [...], dar eram bine răsplătiți prin satisfacțiunea ce simțeam văzând pe toată ziua cum se lărgea cercul ideilor bune”¹²⁸.

Chiar dacă nu Regulamentul Organic a creat mișcarea de regenerare în spațiul românesc, apreciem că, departe de a o fi blocat prin suita constrângerilor politico-administrative degajate din litera ori spiritul legiuirii, aceasta a dobândit un impuls fără precedent grație, în bună măsură, și noului cadru juridic introdus în Principate în anii 1831–1832. Fără a mai stărui asupra limitelor sau a binefacerilor primului așezământ constituțional românesc, Regulamentul Organic a constituit și continuă să fie, precum am subliniat încă din start, o temă istoriografică, pe cât de generoasă și de incitantă, pe atât de controversată și expusă prejudecăților. Acestea din urmă își au sorginea în reacția bine motivată a contemporanilor, care, diferențiat totuși, au supralicitat până la absolutizare rolul Rusiei în elaborarea și aplicarea Regulamentului.

Opoziția antiregumentară a „beneficiarilor”, devenită aproape sinonimă cu opoziția antirusească, exprimată prin protestul răspicat al Adunării muntene față de introducerea

în sânul boierilor ar fi asigurat Rusiei mai multe mijloace și influență decât ar fi avut nevoie (Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 388).

¹²⁵ *Ibidem*, p. 387.

¹²⁶ Vezi, îndeosebi, Gabriel Bădăraș, *Academia Mihăileană (1835–1848). Menirea patriotică a unei instituții de învățământ*, Iași, 1987, *passim*.

¹²⁷ V. Alecsandri, *Opere*, VIII, *Correspondență (1834–1860)*, ediție de Marta Anineanu, București, Editura Minerva, 1981, p. 256–261.

¹²⁸ Gr. T. Popa, *Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăileane la această dezvoltare*, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul Național. 100 de ani, 1835–1935*, Iași, 1936, p. 453.

*articolului adițional*¹²⁹ și, mai cu seamă, prin „ceremonia” incinerării din 6 septembrie 1848 a celor două simboluri ale oprimării naționale și sociale, *Regulamentul Organic* și *Arhondologia*¹³⁰, pare să fi influențat decisiv discursul istoriografic, îndreptat uneori cu predilecție către excesiva politizare. N-au lipsit însă inconsecvențele, care au ilustrat și au stimulat totodată diversificarea unghiurilor și, implicit, a punctelor de vedere. Însuși N. Bălcescu, unul dintre cei mai intransigenți critici ai realităților sociale și politice consacrate prin Regulament, nu-i poate tăgădui însușirile și consecințele benefice asupra evoluției societății românești. Noul așezământ, scria el după două decenii de la aplicarea acestuia, „cu toate relele sale, aduse însă oarecari principii folositoare și se făcu un instrument de progres”, pentru că „recunosc în drept principiul libertății comerciale, despărțirea puterilor judecătorești, administrative și legiuitoare și introduse regimul parlamentar”. În plus, aprecia el, stimula „spiritul național și patriotic” prin „restatornicirea unui guvern mai național decât cel trecut” și prin formarea unei „june partide naționale, având ca misie înălțarea românismului”¹³¹.

La rândul-i, M. Kogălniceanu, mai vehement decât confratele muntean în formularea criticilor aduse Regulamentului, condamna nerespectarea acestuia („bun, rău, cum era”) ¹³² de către puterile protectoare și suzerană, atunci când au convenit asupra numirii, și nu alegerii, domnilor în Principate la 1834.

Istoriografia românească, veche și nouă, preluând și prelucrând critic, alături de alte surse, reacțiile, atitudinile sau opiniile celor implicați direct ori prin efecte în problematica amplă și complexă a epocii regulamentare, a găsit în așezământul constituțional din anii 1831–1832 terenul fertil extinderii și aprofundării analizei din varii perspective. O dovedesc cu prisosință studiile analitice ori de sinteză menționate în paginile de față, ca și altele nemenționate, dar ale căror observații sau concluzii se regăsesc în cele dintâi, din a căror atență reexaminare răzbate, diferențiat, îndemnul către o abordare rațională a faptelor istorice, sustrasă sistemului maniheist de reprezentare a valorilor. Altminteri, cantonând dezbateră numai în câmp politic și social, riscăm să vedem în Regulamentul Organic doar „o operă despotică, autoritară, aristocratică, antiliberală și pe deplin rusească”, cum a apreciat-o Pompiliu Eliade, după ce tot el o prezentase ca „inițiativă românească”, ilustrând „gândirea boierilor români”¹³³. Or, câmpul de observare trebuie să fie în acest caz mult mai larg, focalizat pe fiecare din capitolele legiurii¹³⁴, care, numai laolaltă judecate, pot dimensiona valoarea întregului.

Echilibrată și temeinică este, neîndoiește, aprecierea marelui istoric A. D. Xenopol, cuprinsă în a sa fundamentală sinteză, apreciere ce poate sluji drept concluzie și paginilor de față: „Nu se poate tăgădui că Regulamentul Organic constituie un progres simțitor asupra stării haotice de mai înainte. El introduce reguli fixe și statornice în locul chibzuirii momentane și a bunului plac; restrânge arbitrariul, înlocuindu-l cu norme diriguitoare; introduce răspunderea legală în locul neresponsabilității de mai înainte. Prin Regulamentul Organic se pune pentru prima oară în societatea românească ideea interesului public, și anume ca ceva superior celui individual, care până atunci totdeauna covârșise pe celălalt. *Ideea statului putem zice că se naștea pentru prima oară la români*”

¹²⁹ Pentru detalii, vezi Dumitru Vitcu, Gabriel Bădăraș, *op. cit.*, p. 59.

¹³⁰ *** *Anul 1848 în Principatele Române*, IV, București, 1903, p. 235–238 și 245.

¹³¹ Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 1191–1192.

¹³² *Ibidem*, vol. I, p. 653–654, 671.

¹³³ Pompiliu Eliade, *La Roumanie...*, p. 100, 115.

¹³⁴ I. C. Filitti, *Principatele Române...*, p. 384.

în concepția ei modernă [subl. ns.], ca viața unui tot întemeiat pe norme obștești, adică pe legi. Într-un cuvânt, Regulamentul Organic căutase să prindă viața românească, șovăindă și plutitoare în voia întâmplării, în reguli precise, fixe și nestrămutate ale unor prevederi formulate în chip general; era substituirea vieții legale celei arbitrare de până atunci”¹³⁵. Altfel spus, părțile pozitive ale legiurii, deloc puține sau neînsemnate, în pofida menținerii sau consacării unor principii anacronice și retrograde, care au frânat ritmul sau cadența evoluției, au contribuit efectiv la procesul de modernizare a societății românești și la compatibilizarea graduală a acesteia cu rigorile civilizației europene.

Sugestivă, chiar dacă poartă pecetea subiectivismului inerent datorat legăturilor sale cu Pavel Kiselev, este și opinia în materie a principelui Nicolae Suțu: „Niciodată o reformă introdusă în instituțiile noastre nu va avea un caracter atât de radical ca acela care a guvernat organizarea fundamentală introdusă prin Regulamentul Organic. Până atunci, puterile erau amestecate, nici o ramură de serviciu nu era organizată, nu exista nici o garanție contra abuzurilor și a ticăloșilor de toate felurile care împilau poporul. Regulamentul a împărțit puterile, a reglementat intervenția guvernului și i-a opus controlul unei Adunări Elective; a creat ramuri de serviciu absente în dreptul public; într-un cuvânt, a consacrat principiile de ordine și legalitate ale țărilor celor mai civilizate”¹³⁶.

Iar în viziunea lui N. Iorga, cel care „păstorise” elaborarea Regulamentului în Principate, P. D. Kiselev, era astfel creionat: „Administrator de mare talent [...], anexionist convins, care nu crede nici în dreptul la viață al națiunilor mici și nici în posibilitatea statelor mici de a face față ferocității imperiilor, și-a îndeplinit misiunea justificând și încrederea suveranului său și îndeplinind și opera de drept și ordine, veghind la aplicarea celei mai bune constituții posibile pentru Principate [subl. ns.], compatibilă atât cu trecutul lor și în acord cu interesele marelui Imperiu, al cărui mandatar și reprezentant era”¹³⁷.

Dar, ceea ce a trecut, poate, mai puțin observat în cuprinsul opiniilor exprimate, al analizelor și evaluărilor teoretice de până acum, ori a prilejuit doar mențiuni pasagere în legătură cu structura identică a celor două Regulamente elaborate la București și Iași, este contribuția lor deosebită la procesul unificării – pe cale legislativă a – Principatelor surori și la deschiderea căii ireversibile spre crearea statului național român modern.

Pentru că, dincolo de factorii istorici îndeobște cunoscuți ai unității etnice, lingvistice, culturale și spirituale românești, Regulamentul Organic a marcat, prin perfecta similitudine a concepției sale în faza de proiect, conservată și în produsul finit, *primul pas instituțional*, ferm și durabil, în procesul construcției naționale, asigurând o evoluție cvasiidentică a societății românești extracarpatică, pe temeiul *unității legislative* a Principatelor. Următorii pași aveau să vină și să consacre unitatea lor *vamală*, de la 1 ianuarie 1848, apoi cea *politică*, la 24 ianuarie 1859, și, în final, cea *administrativă*, prin fuziunea celor două Adunări (de la Iași și București) într-una singură, Parlamentul României, la 24 ianuarie 1862, semnificând laolaltă fundamentarea statului național român modern.

¹³⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 100.

¹³⁶ *** *Memoriile principelui Nicolae Suțu*, ediție de Georgeta Penelea-Filitti, București, Editura Humanitas, 1997, p. 269.

¹³⁷ N. Iorga, *Histoire des relations russo-roumaines*, Iași, 1917, p. 275–276.

THE ORGANIC STATUTE OF MOLDAVIA.
GENESIS, POLITICAL HORIZON, CONTENT AND MEANINGS
(Summary)

Keywords: Adrianople Treaty, Organic Regulation, Moldavia, Wallachia, Modernity, Russian protectorate, Ottoman Empire, National unity.

The *Organic Regulation*, or *Organic Statute of Moldavia*, as it is generally wellknown – together with a similar document for Wallachia – during the Russian occupation of the Romanian Principalities (1828–1834), being promulgated, first in Bucharest, in July 1831, and then in Iași, in January 1832. The both documents have formed an object of controversy among historians, who have described them, alternately, as liberal and authoritarian. Far from being a document of Russian essence, as some analysts have asserted, the *Organic Statute of Moldavia*, like that of Wallachia, represented the first modern law with constitutional character for the extra-Carpathian Romanian society.

The *Organic Statute* provided for a centralized state system and the separation of the executive and legislative powers. The executive branch was to be headed by a prince, who was to be elected for life by a special Assembly of high boyars. The legislature was also composed of members of this class. The Assembly could pass laws, but the prince had a veto right. The prince could also prorogue the Assembly, although he could not dissolve it without the permission of the Ottoman Empire, in its capacity of suzerain power, and the Russian Court, as a protective one. The Assembly voted the budget (a novelty in Romanian political life), but it could not force the prince out of office. It could, however, appeal over the head of the ruler directly to Ottoman and Russian courts. So, the possibility of foreign interference was thus assured all along the line.

The new statute offered great benefits to the boyars, who used this opportunity to make gains at expense of the peasants. With the end of the Ottoman right of preemption on Romanian products (by the Adrianople Treaty of 1829), and with the growing demand from the West European states, the landowners saw the opportunity to make greater profits from their estates, being designated for the first time, by law, as the fulfill owners of the land. In terms of constitutional theory, some notable firsts: as the introduction of the budgetary principle, majority rule, remuneration of the civil service on a professional basis, promotion by merit, a state educational system, a health service, a national militia, and the finality of legal decisions were impressive for that epoch.

The *Organic Statute (Regulation)* of the both Principalities may be considered significant enough to give its name to a whole period and coincides well enough with Romania's national rebirth. Taking in account the perfect structure and the similarity of all legal dispositions either for Moldavia or for Wallachia, that historical moment and document mean, also, the first step on the long way of union of those Principalities, and making the Romanian national state. The next steps will be taken in the years 1848, through the customs union, 1859, thanks to political unity, and finally, in 1862, when the administrative union registered on the world map a new modern state, Romania.

PAUL E. MICHELSON*

THE MODERN HISTORY OF ROMANIA IN FIVE POSTAGE STAMPS (OR KEY TURNING POINTS IN MODERN ROMANIAN HISTORY)

I. Introduction

A recent phenomenon (indeed, something of a fad) has been the publishing of books giving snapshot presentations of various subjects using objects. Among examples of this curiously engaging didactic technique are Jerry Brotton, *A History of the World in 12 Maps*;¹ Richard Kurin, *The Smithsonian's History of America in 101 Objects*;² two books by Chris West, *A History of Britain in Thirty-Six Postage Stamps*³ and *A History of America in Thirty-Six Postage Stamps*;⁴ two – count them, two – collections on the Great War: John Hughes-Wilson, *The First World War in 100 Objects*⁵ and Peter Doyle, *World War I in 100 Objects*;⁶ and Josh Leventhal, *A History of Baseball in 100 Objects*.⁷ The authors are in effect using objects as a kind of “time-travel machine” that not only give us a tangible link to the past,⁸ but enhance dry facts by connecting them with a story, and perhaps giving us a different perspective on historical events that have become too familiar.

The premise of a panel at the 2018 Society for Romanian Studies International Congress in București, where parts of this paper were originally presented, was that it would concentrate our thoughts by asking three panelists⁹ to come up with a list of five or so key turning points in three broad areas of the Romanian past: Early Modern Romania to 1821; Modern Romania, 1821–1989; and Contemporary Romania since 1989. As expected this proved to be very entertaining as the audience challenged the panelists' choices and arguments on everything from how one might define such events to the choices made by the individual panelists to whether there even were such things. It was great fun. At the same time, it called on those present to think and re-think the processes of Romanian history. And – who knows? – this might also prove to be an

---

* PhD, Professor of History, Huntington University, USA.

¹ London, Penguin Books, 2012.

² New York, Penguin, 2013.

³ New York, Picador, 2013.

⁴ New York, Picador, 2014.

⁵ New York, Firefly Books, 2014.

⁶ New York, Plume, 2014.

⁷ New York, Black Dog and Leventhal Publishers, 2015.

⁸ Chris West, *A History of America in Thirty-Six Postage Stamps*, p. ix.

⁹ My fellow panelists were Andrei Pippidi (for early modern history), Alina Mungiu-Pippidi (for post-1989 era), and Dennis Deletant (who served as chair and commentator).

interesting and amusing parlor game to play when hanging around with history professors, students, and other idlers.

What follows is my take on key turning points in modern Romanian history between 1821 and 1989. My paper starts with some generic thoughts about turning points as such. This is followed by an explanation of how I developed my original list and how the final five emerged. The paper concludes with a brief – possibly anti-climatic – discussion of these choices.

II. What is a Turning Point? Toward an Informal Definition

We begin with a few words about the idea of a turning point, which, of course, is obviously a rather subjective phrase.¹⁰ At one extreme, there is the idea of a turning point as a “crisis,” which comes from a Greek word for “turning point” or sudden shift. These would be traumatic and stressful events, or unstable situations leading to drastic change.¹¹ This approach also would give precedence to events rather than processes, but as will be seen below, there is no reason why a turning point can’t be a process.

From another perspective, a turning point could be a point at which change occurs to a greater or lesser degree, ranging from a simple change in ruler to noteworthy – but perhaps even unnoticed at the time – social or economic changes. The word “metamorphosis” might apply here, suggesting a kind of natural process, just as a caterpillar becomes a butterfly. At the same time, change as such is an inevitable part of history. It is obvious that things change. There has been no end of debate among historians about the degree to which societies are influenced by change and which are the product of continuity.¹²

Then there are – perhaps paradoxically – turning points at which things didn’t turn. As the *bon mot* of G. M. Trevelyan had it, “1848 was the turning point at which modern history failed to turn.”¹³ In Trevelyan’s view, things didn’t seem much different after 1848 than from before, but seeds had been planted that would bear fruit much later and in surprising forms.¹⁴

Turning points are interesting because they frequently raise the problem of developing a “new normal,” issues of “Now what?” and “*Quo vadis?*” They also raise questions about opportunities seized, fumbled, or lost, which seem inherently interesting.

Lastly, my choices below might blur at least some things that might seem like obvious turning points. For example, what happened in 1989 is an obvious turning point, but because it is also the demarcation line between modern and contemporary history it seemed beyond the purview of the modern period, and, thus, didn’t make the cut. In addition, some turning points (such as 1859) turn out to be important not only in themselves, but also because they precipitated a chain of other events which followed from this starting point. Put otherwise, 1859 began a sequence that subsequently led to 1866, which in turn led to 1878, which culminated in 1881. Thus, the arrival of Carol I in Romania was significant, but is treated here as part of a sequence set off in 1859.

¹⁰ No attempt was made to impose on the panelists a definition of “turning point,” and each was free to set forth his or her own parameters. This in itself produced some entertaining results.

¹¹ Cp. Ben Simmer, *Plots, Politics, and 'Crisis Actions'*, in “Wall Street Journal”, March 3–4, 2018, p. C 4.

¹² It should be noted that this approach leaves out other factors, such as influences, which might be significant. Turning points are just one dimension of history.

¹³ Quoted in Melvin Kranzberg (ed.), *1848. A Turning Point?*, Boston, D. C. Heath, 1959, p. ix.

¹⁴ For further discussion, see *ibidem*, p. ix f.

This paper approached its subject in two ways. First, I scanned what various classic historians – including Xenopol,¹⁵ Iorga,¹⁶ Lupaș,¹⁷ Giurescu,¹⁸ and Brătianu¹⁹ – had to say in their surveys of Romanian history (typically text books).²⁰ What did they think were important or critical moments in the Romanian past? It should be no surprise that their turning points generally were focussed on rulers (though not exclusively, since most include chapters or sections on cultural and other not strictly political events). There was also some tension between external events, say the World War, and internal developments as such.

After compiling a list of a dozen or so turning points, I narrowed it down to five by combining some events into larger trends and by trying to choose those that stood out in comparison with the rest. This was followed by an impressionistic assessment of what seemed to emerge as five principal turning points in 19th and 20th century Romanian history.²¹

With these deliberately vague preliminary remarks, let's turn to five turning points that emerged in my view as key for the modern period in Romania. These were as follows:

- 1) The Process of Westernization/Modernization: 18th–19th Centuries;
- 2) The Double Election of Alexandru Ioan Cuza... and after: 1859–1881;
- 3) The Creation of Greater Romania: 1918–1929;
- 4) The Return of King Carol II: 1930–1940;
- 5) The Process of Sovietization and Russification: 1944–1953.

III. Turning Points

III.1. The Process of Westernization/Modernization: 18th–19th Centuries

Gheorghe Șincai
The Școala Ardeleană
1943
Scott No. B 212

¹⁵ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ediția populară, Iași, Editura Librăriei Școalelor Frații Șaraga, 1896, 12 volumes.

¹⁶ N. Iorga, *Istoria poporului românesc*, București, Editura Casei Școalelor, 1922–1928, 4 volumes, translated from German.

¹⁷ I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, Fundația Culturală Regală Principele Carol, 1937.

¹⁸ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la moartea Regelui Ferdinand I*, București, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, 1943.

¹⁹ Gheorghe I. Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, Editura Institutului de Istorie Universală, 1943.

²⁰ For my own surveys of the period, see Paul E. Michelson, *The Modern Age*, in Kurt W. Treptow (ed.), *A History of Romania*, third edition, Iași, The Center for Romanian Studies, 1997, p. 227–329, 351–389; and Paul E. Michelson, *Romania (History)*, in Richard Frucht (ed.), *Encyclopedia of East Europe: From the Congress of Vienna to the Fall of Communism*, New York, Garland Publishing, 2000, p. 667–690.

²¹ These impressions, not surprisingly, often correlate with issues that have been the focus of my research. This research will be referenced in the notes below to more or less back up my assertions and to demonstrate that they are not quite as eccentric as might be suspected.

This stamp commemorating the 18th–19th century historian and polymath Gheorghe Șincai (1754–1816), which appeared in 1943 as part of a series celebrating Transylvanian cultural figures, symbolizes the key turn in Romanian history toward the West and Modernity. Șincai's rather dour visage reflects his difficult life, and the motto ("to death, faithful to the history of the nation") reflects the militant tone of the Transylvanian Enlightenment and the consequent Romanian national awakening that began the process of Westernization and Modernization in the Romanian lands. (He was probably also the best historian of the Școala Ardeleană.) Thus, we begin by shamelessly abandoning the prescribed chronological limits of our period.

It is, however, not our fault that the first turn in modern Romanian history actually began prior to 1821, which, thanks to the political history approach, is usually seen as the beginning of the modern era in Romania. This is only so if we disregard Transylvania, and if we only consider politics.

This is not the occasion to debate the periodization of the Romanian past or, indeed, periodization itself (though obviously it is being called into question here). Periodization is an organizational convenience and pedagogical device. Lord Acton emphasized that one of the "shining precepts" of the historian was to "study problems in preference to periods,"²² and C. S. Lewis remarked, "Would that we could dispense with them [periods] altogether!"²³ Lewis goes on to cite G. M. Trevelyan:

Unlike dates, periods are not facts. They are retrospective conceptions that we form about past events, useful to focus discussion, but very often leading historical thought astray [...]. But unhappily we cannot as historians dispense with periods [...]. We cannot hold together huge masses of particulars without putting them into some kind of structure [...]. Thus we are driven back upon periods. All divisions will falsify our material to some extent; the best one can hope is to choose those which falsify it least.²⁴

Lewis's inaugural lecture was an endeavor to identify the "Great Divide," the watershed between modern and whatever it was that came before it. His key insight was that such dividing lines or frontiers will vary depending on whether one is discussing politics, philosophy, the history of science, theology, economic development, or the history of history. Thus, 1821 is a traditional divide for Romanian *political* development, the era in which the Romanian lands of Moldova and Muntenia began their transition from Ottoman domination to eventual independence.

On the other hand, the penetration of the Enlightenment into Transylvania marks a somewhat earlier philosophical and historical divide.²⁵ This movement was created by

²² Lord Acton, *The Study of History*, in his 1895 Cambridge inaugural, reprinted in Lord Acton, *Selected Writings of Lord Acton*, Vol. II, *Essays in the Study and Writing of History*, edited by J. Rufus Fears, Indianapolis IN, LibertyClassics, 1985, p. 545.

²³ C. S. Lewis, *De Descriptione Temporum*, Lewis's 1954 Cambridge inaugural, reprinted in C. S. Lewis, *Selected Literary Essays*, edited by Walter Hooper, Cambridge, Cambridge University Press, 1969, p. 2.

²⁴ C. S. Lewis, *De Descriptione Temporum*, 1969, p. 2.

²⁵ See, inter alia, D. Popovici, *La Littérature roumaine à l'Époque des Lumières*, Sibiu, Centrul de Studii și Cercetări privitoare la Transilvania, 1945; Alexandru Duțu, *European Intellectual Movements and Modernization of Romanian Culture*, București, Editura Academiei, 1981; Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980; Pompiliu Teodor, *Sub semnul luminilor: Samuil Micu*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; and Paul E. Michelson, *Pompiliu Teodor și iluminismul românesc: o apreciere istoriografică americană*, in Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, and Aurel Raduțiu (eds.), *Cultură și societate în epoca modernă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1990, p. 284–291.

Uniate Bishop Ioan Inocenție Micu (1692–1768), and subsequently driven by Samuil Micu (1745–1806), Gheorghe Șincai (1754–1816), Petru Maior (1756–1821), and Ion Budai-Deleanu (1760–1820).²⁶ Thereafter, Enlightenment ideas and ideals crossed from Transilvania into Muntenia (Gh. Lăzar at Sfântul Sava 1816) and from Vienna and Poland into Moldova (Gh. Asachi around 1812).

All of this was a key part of what Robert Anchor has labelled “the Triple Revolution.”²⁷ In the 18th and 19th centuries, Western development experienced a series of dramatic changes that began with the Industrial Revolution in England in the 1760s, was followed by the political upheaval of the French Revolution of the 1790s championing “Liberté, Égalité, Fraternité”; and culminating with an intellectual and cultural revolution that took wing in the German lands in the early 19th century.²⁸

This sequence also varied chronologically. In the Romanian lands, the West European sequence was reversed, with the cultural revolution occurring first, followed by political change, and, finally, showing movement in the economic sphere.²⁹ The change was dramatic. As Alecu Russo wrote in *Studie Moldovană* in 1851–1852: “In the sixteen years from 1835 to 1851, Moldova has lived more than it did in the five hundred years since the descent of Dragoș in 1359 [...]”³⁰.

This “rationalization process” moved Romanian culture relatively late into the European mainstream.³¹ As Tudor Vianu observed, Romanian

[...] culture found itself in an interesting process of rational adaptation [...]. Centuries old traditional forces weakened, at a certain moment [...]. It was then that this preoccupation appeared in our literature with questions about who we are, about Romanian culture, and about what its purposes were.³²

The cultural differences between Western and Eastern Europe significantly affected Romanian modernization.³³ This led to furious debates over the next two

²⁶ For an overview, see Keith Hitchins, *The Enlightened*, in Keith Hitchins, *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania, 1691–1849*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 94–140; and Keith Hitchins, *Iluminismul românesc în Transilvania*, in idem, *Mit și realitate în istoriografia românească*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 33–47. For the writings of the Școala Ardeleană, much of which was unpublished during their lifetimes, see the massive anthology *Școala Ardeleană*, edited with notes, bibliography, and glossary by Florea Fugaru, with an introduction by Dumitru Ghișe and Pompiliu Teodor, București, Editura Minerva, 1983, two volumes. The introduction, p. v–xlvii, is worth the price of admission.

²⁷ Robert Anchor, *A Triple Revolution*, in idem, *The Modern Western Experience*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, 1978, p. 1. See my *The Triple Revolution and the Birth of Modern Times*, in Sorin Mitu, et al. (eds.), *Biserica, societate, identitate. În onoare Nicolae Bocușan*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 639–648.

²⁸ See Alexandru Zub, *Reflections on the Impact of the French Revolution. 1789, de Tocqueville, and Romanian Culture*, translated with a preface by Paul E. Michelson, Iași, The Center for Romanian Studies, 2000.

²⁹ Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1998, p. 31 f. See Paul E. Michelson, *Sorin Alexandrescu, Romania, Romanian Studies, and 'Paradoxul Român'*, forthcoming.

³⁰ See Paul E. Michelson, *That Was Then, Then is Now: Animadversions on Alecu Russo's 'Studie Moldovană'*, in Donald Dyer (ed.), *Studies in Moldovan*, Boulder, East European Monographs, 1996, p. 118–127.

³¹ On the Western connection, see Paul E. Michelson, *Romanians and the West*, in Kurt Treptow (ed.), *Romania and Western Civilization*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1997, p. 11–24.

³² Tudor Vianu, *Filosofia culturii*, second edition, București, Editura Publicom, 1945, p. 287.

³³ Though these are not developed here, mention should be made of the important work done on mentalities issues in Romanian historiography. See the work of Alexandru Duțu, such as his *Livres de sagesse dans la culture roumaine; introduction à l'histoire des mentalités sud-est européennes*, București, Editura Academiei, 1971; of Simona Nicoară and Toader Nicoară, such as *Mentalități colective și imaginar social: istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, 1996, and Simona Nicoară,

centuries,³⁴ including the “forma fără fond” debate launched by Titu Maiorescu and Junimea,³⁵ E. Lovinescu’s synchronization theory,³⁶ national Communism’s “protochronism,”³⁷ and the current “de ce este România altfel” controversy sparked by Lucian Boia.³⁸

More could be said here about political modernization (after 1821) or economic modernization (which slowly occurred in the 19th century), but this makes the point.

III.2. The Double Election of Alexandru Ioan Cuza... and after: 1859–1881

Prince Alexandru Ioan Cuza
21 January 1865
Scott No. 23

This postage stamp of 1865 illustrates the second of our Romanian modern history turning points: the double election of Alexandru Ioan Cuza as Prince of the United Danubian Principalities of Moldova and Muntenia in 1859.³⁹ In addition to

Mitologiile revoluției pașoptiste române. Istorie și imaginar, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1999; and the varied and provocative writings of Daniel Barbu. Also relevant is the rapidly expanding field of studies of the “imagarul” such as Sorin Mitu, *National Identity of Romanians in Transylvania*, Budapest, Central European University, 2001; and Lucian Boia, *Pour une Histoire de l’Imaginaire*, Paris, Les Belles Lettres, 1998, and *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, second edition, București, Editura Humanitas, 2002.

³⁴ See Paul E. Michelson, *Romanian Perspectives on Romanian National Development*, in “Balkanistica”, Vol. 7, 1981–1982, p. 92–120; idem, *Myth and Reality in Romanian National Development*, in “International Journal of Rumanian Studies”, Vol. 5, 1987, No. 2, p. 5–33; idem, *Procesul dezvoltării naționale române. Contribuția lui Ștefan Zeletin*, in *AIIAI*, Vol. 24, 1987, No. 1, p. 365–374; idem, *Themes in Modern and Contemporary Romanian Historiography*, in S. J. Kirschbaum (ed.), *East European History*, Columbus, Slavica Publishers, 1988, p. 27–40.

³⁵ Adrian Marino, *Din istoria teoriei ‘formă fără fond’*, in *ALIL*, Vol. 19 (1968), p. 185–188; and Constantin Schifoneț, *Formele fără fond, un brand românesc*, București, Editura Comunicare.ro, 2007.

³⁶ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, București, Editura Ancora, 1924–1925, three volumes.

³⁷ Katherine Verdery, *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu’s Romania*, Berkeley CA, University of California Press, 1991.

³⁸ Lucian Boia, *De ce este România altfel?*, expanded second edition, București, Editura Humanitas, 2013; and Vintilă Mihăilescu (ed.), *De ce este România astfel. Avaturile excepționalismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2017. For further discussion, see Paul E. Michelson, *Identitatea națională românească și specificul național. A fi sau a nu fi: mai este această întrebarea?*, in Vasile Boari (ed.), *Cine sunt românii? Perspective asupra identității naționale*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2019, p. 95–101; and, more broadly, the materials in Boari, *Cine sunt românii*, 2019.

³⁹ For details, see Paul E. Michelson, *Conflict and Crisis: Romanian Political Development, 1861–1871*, New York, Garland Press, 1987, for a developmental approach; idem, *Romanian Politics, 1859–1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1998, for a more political approach and for an extensive bibliography; Keith Hitchins’s superb *The Romanians 1774–1866*, Oxford, Clarendon Press, 1996, p. 273–317, for a general survey; and Gheorghe Cliveti’s massive *România modernă și “apogeul Europei” 1815–1914*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 279–348, for the diplomatic aspects and bibliography.

showing Cuza as the first individual to appear on a Romanian stamp, it was also the first stamp to give the country name as “Romania.” Frustrated by Russian occupation in the 1830s, disheartened and dis-unified by the fiasco of the revolutionary year 1848, and seemingly a helpless pawn in Great Power diplomatic games, the Romanians seized their fate in their own hands in the 1850s, aided by the ascension of Napoléon III to diplomatic preeminence with the Crimean War.⁴⁰ The Romanians “made themselves” by employing a strategy of *fait accompli* and *coup d'état*, taking the initiative instead of waiting for the beck and call of the Powers, taking advantage of unforeseen loop holes in discussions, treaties, and agreements.⁴¹

Prohibited from unifying by the powers, the Romanian principalities of Muntenia and Moldova simply elected the same man as Prince in January of 1859, an eventuality that the Powers had overlooked. Later, in 1862, after demonstrating that the ineffectiveness of having dual, separate administrations, legislatures, and so forth, the Romanians simply went ahead and merged them. This approach remained a staple of Romanian politicians throughout the modern period.

With Prince Cuza, it may be said that modern Romania began to truly emerge from a multiplicity of entities.⁴² A plethora of reforms (agrarian, legal, educational, military, economic, and so forth) were introduced, though not always well thought out.⁴³ For example, there was Cuza's agrarian reform. This was a remarkably well-intentioned reform for its time and place, but was ill-conceived and hastily executed. This allowed for considerable evasion and fraud to occur in implementation. The fiscal provisions turned out to be harmful to the peasant and the problems created by further fragmentation of already marginally viable small plots seems to have been ignored. The long run impact of this reform on the modernization of agriculture and the well-being of the Romanian peasantry was on the negative side of the ledger.

And the pattern of electoral problems, fraud, and abuses that emerged under Cuza and Carol in this period unfortunately would persist throughout the modern period along with a stunted party system dominated by tribal-like, quasi-kinship, patronage relationships. The outcomes of elections depended on who was governing rather than determining who would govern. And, while in true parliamentary systems, a vote of no confidence usually means the fall of the government, in modern Romania such a vote usually meant the fall of the assembly and new elections to replace obstreperous legislators. Unfortunately, Caragiale seems more and more like a straightforward and sane observer, and less and less like a social satirist.

The election of Cuza is also a significant turning point because it led to the emergence of the Romanian Kingdom via the union of the Romanian Principalities in 1861, the coming of a foreign prince in 1866, the war of independence in 1877, and the proclamation of the Romanian Kingdom in 1881. 1859 was a turning point from which

⁴⁰ See Paul E. Michelson, *Rumanian Unity*, in William E. Echard (ed.), *Historical Dictionary of the French Second Empire, 1852–1870*, New York, Greenwood Press, 1985, p. 582–584.

⁴¹ Xenopol gives examples of this in his *Domnia lui Cuza-Vodă*, Vol. I, Iași, Tipografia Editore Dacia P. Iliescu & D. Grossu, 1903, p. 331 f.; Gheorghe Cliveti, *România modernă...*, p. 305, uses the phrase “Sub zodia faptului împlinit” as a chapter heading.

⁴² On why Muntenia and Moldova were separate, see P. P. Panătescu, *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?*, in idem, *Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială*, București, Editura Universul, 1947, p. 131–148.

⁴³ See Paul E. Michelson, *Prince Alexandru Ioan Cuza, 1859–1866: A Developmental Assessment*, forthcoming.

other important turning points followed. Fortunately, the historical literature on Cuza and Carol I is reasonably rich and growing, and little more needs to be said here.⁴⁴

III.3. The Creation of Greater Romania: 1918

**Coronation of King Ferdinand, Alba Iulia
15 October 1922
Scott No. 283**

Interestingly, the philatelic iconography for the Union of 1918 prior to 1989 is fairly sparse. We need not dwell on the reasons for this here (which perhaps include the priorities of the Carolist regime of 1930–1940, and the perennial dilemma for subsequent Romanian Communist regimes of how to interpret the events of 1914–1918). This stamp celebrates the Coronation at Alba Iulia of Ferdinand and Marie as the sovereigns of the Greater Romania that emerged from the War.⁴⁵

The vista that opened before Romanians and Greater Romania was unprecedented and, seemingly, unlimited. The noted historian Vasile Pârvan (1882–1927) wrote in 1919: “The war which we carried out with such sacrifice for national union has led, in the end, after so much suffering, to the desired result. The material and spiritual crisis through which we have passed should be an impetus for our activity [...]”⁴⁶. Mircea Eliade (1907–1986), from the next generation, wrote that this was

⁴⁴ For overview of Carol I, see Keith Hitchins, *Rumania*, 1994, p. 11 f., and Paul E. Michelson, *Carol I of Romania, 1866–1914: A Developmental Assessment*, in *SAI*, Vol. 31, 2014, p. 59–78. For the period under consideration, see Lothar Maier, *Rumänien auf den Weg zur Unabhängigkeitserklärung 1866–1877. Schein und Wirklichkeit liberaler Verfassung und staatlicher Souveränität*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1989; Frederick Kellogg, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette IN, Purdue University Press, 1995; Edda Binder-Iijima, *Die Institutionalisierung der rumänischen Monarchie unter Carol I. 1866–1881*, München, R. Oldenbourg Verlag, 2003; Gheorghe Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Ionuț Nistor (eds.), *Cultură, politică și societate în timpul domniei lui Carol I. 130 de ani de la proclamarea Regatului României*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011; Edda Binder-Iijima, Heinz-Dietrich Lowe, and Gerald Volkmer (eds.), *Die Hohenzollern in Rumänien 1866–1947. Eine monarchische Herrschaftsordnung im europäischen Kontext*, Köln, Bohlau Verlag, 2010; and Liviu Brătescu and Ștefania Ciubotaru (eds.), *Monarhia în România – o evaluare: politică, memorie și patrimoniu*, with a preface by Adrian-Silvan Ionescu, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2012; and for the diplomacy of the era, Gheorghe Cliveti, *România modernă...*, p. 279–348.

⁴⁵ I have dealt extensively with this period in Paul E. Michelson, *Greater Romania and the Post-World War New Normal*, in Victor Voicu (ed.), *Lucrările conferinței internaționale “România și evenimentele istorice din perioada 1914–1920. Desăvârșirea Marii Uniri și întregirea României”*, București, Editura Academiei Române, 2018, p. 83–124. See also my forthcoming paper *România și consecințele Marelui Război. Spre o nouă normalitate*. For World War I, see Paul E. Michelson, *Romania and World War I, 1914–1918: An Introductory Survey*, in “Revue Roumaine d’Histoire”, Vol. 55, 2016, Nos. 1–4, p. 61 f.

⁴⁶ Vasile Pârvan, *Preambul la statutul Societății prietenilor trecutului daco-român*, 1919, in idem, *Correspondență și acte. Studii și documente*, edited with an introduction, notes, and index by Alexandru Zub, București, Editura Minerva, 1973, p. 375.

[...] the most fortunate generation Romanian history has ever known. Neither before nor after our generation has Romania had the freedom, abundance, and opportunity we enjoyed [...]. The generation of Nicolaie [sic] Iorga had been almost entirely given over to the national and cultural propheticism which was necessary to prepare for the war for the integration of the nation. The generation of the front had been sacrificed that we might find a Greater Romania, free and rich. When we began [...]. there was no 'national cause' demanding our immediate attention [...]. We enjoyed a freedom won with much blood and renunciation [...]. We were the first to harvest the fruits of all those generations more or less sacrificed.⁴⁷

The British historian Hugh Seton-Watson (1916–1984) agreed: “the new period in the Danubian lands was greeted with tremendous optimism.”⁴⁸ Romanians were, thus, once again sanguine “oamenii începutului de drum,” as they had been in the 19th century.⁴⁹ The Greater Romania which emerged at the start of the interwar era and its concomitant effort to build a “New Normal” following 1918 surely constituted a major turning point in modern Romanian history.⁵⁰

The birth of Greater Romania had opened broad new horizons, but the disorder and destruction of the war coupled with all the changes that needed to be implemented in the significantly expanded state made for difficult material and financial conditions. The presence in the new Romania of substantial national minorities (more than 28% of the population) also presented difficulties that were never resolved.⁵¹ These minorities were a badly-handled source of distress to interwar governments, being viewed at best as a national weakness and at worst as targets for retribution for prewar humiliations and repression and scapegoats for unresolved problems.

Escalating change, hard times, and national insecurities also fostered a continuation of the highly centralized administrative methods of the old Romanian kingdom, which was in keeping with the autocratic style of the dominant National Liberal Party and its leader for most of the period, Ion I. C. Brătianu.⁵² Promises of local autonomy made to the Transilvanians and Basarabians quickly went by the wayside. An almost pathological fixation on national unity swamped common sense. The result was that those who benefited from the imposition of a București-dominated state bureaucratic mechanism were able to maintain control of the system by constantly playing the

⁴⁷ Mircea Eliade, *Autobiographical Fragment*, in Norman Giradot and Mac Linscott Ricketts (eds.), *Imagination and Meaning: The Scholarly and Literary Worlds of Mircea Eliade*, New York, Seabury Press, 1981, p. 125–126.

⁴⁸ Hugh Seton-Watson, *The Interlude of Small States*, in his *The “Sick Heart” of Modern Europe. The Problem of the Danubian Lands*, Seattle WA, University of Washington Press, 1975, p. 26.

⁴⁹ Paul Cornea, *Oamenii începutului de drum. Studii și cercetări asupra epocii pașoptiste*, București, Editura Cartea Românească, 1974, referring to 19th century Romanian development. For a comparison of 1859, 1918, and 1989, see Paul E. Michelson, *Romanian Unity, 1859, 1918, 1989: Beginnings, Opportunities... And Illusions*, in Kurt Treptow (ed.), *Tradition and Modernity in Romanian Culture and Civilization, 1600–2000*, Iași, Center for Romanian Studies, 2001, p. 47–64.

⁵⁰ Of course, 2018 brought a veritable tidal wave of commemorative sessions dealing with 1918 and a corresponding volume of publications. For an excellent summary look at 1918, related documentation, and bibliography, see Vasile Pușcaș, *Marea Unire 1918 România Mare. Acte și documente*, Cluj-Napoca, Editura Studia, 2018. For Ferdinand, see Paul E. Michelson, *Ferdinand I of Romania, 1914–1927: An Assessment*, forthcoming.

⁵¹ See Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania. Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930*, Ithaca NY, Cornell University Press, 1995.

⁵² For a fair, recent assessment of Brătianu, see Keith Hitchins, *Makers of the Modern World: Ionel Brătianu. Romania*, London, Haus Publishing, 2011.

national card. This insecurity led to an enormous mis-allocation of national income to military and police matters, more on a per capita basis than any of the major powers.

The creation of a Greater Romania in 1918 had come as a rather unexpected surprise. It owed to a striking conjuncture of unforeseen good fortune, unanticipated events, and clever and determined human action by the Romanians in the face of wartime disaster. Unfortunately, this tremendous turn in the fortunes of the Romanian people was wasted. All proved to be for naught when the World Crisis struck and the incompetent and duplicitous Carol II took over in 1930.

III.4. The Return of King Carol II: 1930

King Carol II: Ten Years of Rule
8 June 1940
 Scott No. SP87

On June 8, 1940, Carol II (1893–1953) celebrated the first decade of his rule as King of Romania, an event marked by the issuance of a series of stamps including this one. Ironically, the handwriting was already on the wall as Carol's Romania was headed straight into the buzzsaw of World War II. Between June 26 and September 7, 1940, Romania lost Basarabia, Bucovina, and Herța to the Soviet Union (spoils of the Nazi-Soviet Pact),⁵³ Southern Dobrogea to the Bulgarians, and a goodly chunk of Transilvania to the Hungarians.⁵⁴ On 6 September, Carol relinquished the throne to his son Mihai (though he did not “abdicate”) and on the following day, fled the country with a trainload of valuables that was greeted with a hail of bullets at the border as the train sped through without stopping.

How did Romania go from the optimism expressed by Pârvan, Eliade, and Seton-Watson to the catastrophes of 1940? My thesis is simple: while the attempt to build a “new normal” between 1919 and 1930 was unsuccessful (in building an honest political system, in coping with the national question, in dealing with the philosophical Modern Predicament) or only partially successful (recuperating from the war; carrying out agrarian reform, developing the economy), there might have still been hope for better.

The return of Carol II was the key event of the interwar period, leading, in hindsight, inexorably to long-term disaster resulting in authoritarian rule and then a fascist/military takeover. Because of the King's lack of character and his penchant for devious machinations that were too clever by half, by 1940, Romania was in a completely untenable

⁵³ See Paul E. Michelson, *The Nazi-Soviet Pact and the Outbreak of World War II*, in “Revue Roumaine d'Histoire”, Vol. 31, 1992, p. 65–102.

⁵⁴ Romania lost 1/3rd of its territories (nearly 100,000 km²) and population (nearly 7 million). See Lucian Boia, *Cum s-a românizat România*, București, Editura Humanitas, 2015; and Dorel Bancoș, *Social și național în politica guvernului Ion Antonescu*, București, Editura Eminescu, 2000, p. 62 f.

political, diplomatic, philosophical, and moral predicament as a World War unfolded.⁵⁵ Though Carol fancied himself as the leader of a “Romanian Renaissance,” his band of crooked cronies, the infamous and venal “Camarilla,” came to dominate Romanian political and economic life between 1930 and 1940 mostly behind the scenes, despoiling the country, and forfeiting any chances Romania had of developing a stable and free economic and political order. *Après Carol II le déluge.*⁵⁶

III.5. The Sovietization and Russification of Romania after World War II: 1944–1953

Stalin's 70th Birthday
10 December 1949
Scott No. 710

“Glory to the Great Stalin” proclaims this 1949 stamp issued to mark the 70th birthday of the all-wise and all-knowing Stalin. It followed two other 1949 stamps toadying to the USSR: one celebrating the entry of the Red Army into Romania on 23 August 1944 (Scott No. 708) and the other praising Soviet-Romanian Friendship (Scott No. 709), a friendship described in an underground joke defining Romanian-Russian “trade”: “We give them our wheat and in exchange they take our oil.” The appearance of these three stamps unambiguously signalled the transformation of Romania into a Stalinized reflection of the Soviet “Older Brother.”

Another contender for this role was Scott No. B 326, issued on 6 March 1946, depicting an avuncular Petre Groza handing out land certificates during the Agrarian Reform of 1946. Given the basically agrarian nature of Romania, the study of the peasantry under Stalinism and so-called Communist agrarian reform makes an important contribution to understanding the whole process.⁵⁷ Romania's traditional peasant society was

⁵⁵ On Carol II, see Paul D. Quinlan, *The Playboy King. Carol II of Romania*, Westport CT, Greenwood Press, 1995; Maria Bucur, *Carol II of Romania*, in Bernd J. Fischer (ed.), *Balkan Strongmen: Dictators and Authoritarian Rulers of South Eastern Europe*, West Lafayette, Purdue University Press, 2007, p. 87–117; and Hans-Christian Maner, *Regele Carol al II-lea. Monarhia în declin?*, in Liviu Brătescu and Ștefania Ciubotaru (eds.), *Monarhia în România*, 2012, p. 339–350.

⁵⁶ Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New Haven CT, Yale University Press, 1951, and the relevant sections of Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe between the Wars 1918–1941*, third edition, New York, Harper Torchbooks, 1967, remain the more interesting overviews.

⁵⁷ For a treatment of this story that is a fine model, see the case studies published by Dorin Dobrinu and Constantin Iordache (eds.), *Țărănimea și puterea. Procesul de colectivizare a agriculturii în România (1949–1962)*, with a foreword by Gail Kligman and Katherine Verdery, Iași, Editura Polirom, 2005, which included an extensive bibliography. This was followed by an English edition, with some omissions: Dorin Dobrinu and Constantin Iordache (eds.), *Transforming Peasants. The Collectivization of Agriculture in Romania, 1949–1962*, Budapest, Central European University Press, 2009; by another Dobrinu & Iordache collection of articles on various aspects related to the building of socialism and collectivization in Romania, *Edificarea orânduirii socialiste. Violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949–1962*, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2017; and two massive volumes of documents: Dorin Dobrinu, Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Liznic, and Dumitru Lăcătușu (eds.), *Colectivizarea*

transformed morally, spiritually, and psychologically by two waves of forced collectivization (1948–1953, 1958–1962). Some 80,000 people died in the implementation. The Stalinist experience in the Soviet Union had demonstrated how this could and should be done.

1944 began a period of transition that brought an end to the Europeanizing process which had begun in the 18th century. The Communists began to Stalinize Romanian culture and civilization under the leadership of Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901–1965). The *Final Report* of the Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii din România (AKA the Tismăneanu Report)⁵⁸ discusses in detail the Sovietization of Romania in every respect: cultural regimentation; social, political, and economic Russification of Romania; destruction, marginalization, and ouster of the intellectual elite, liquidation of pre-war economic and educational personnel, and so forth. The Soviet Union assumed a stranglehold over Romanian economic life, the Communist Party took control of the broadcast media and the trade unions, and split non-Communist political groups by co-opting less principled members of these groups with official appointments.

The use of show trials, the establishment of a Romanian Gulag, and the forced labor Danube canal project designed more to humiliate and destroy human life than produce economic benefits were also critical. This process was essentially complete by 1953. The Romania of the 1950s and subsequently was radically different from that of the preceding century or more.⁵⁹

Initially, it was generally sufficient to ape the Soviet model. A few examples suffice to illustrate the point: a journal for Romanian librarians in the early 1950s consisted by and large of translations from Soviet writers and sources; personnel in the military and security forces were generally sent to the USSR for training and forms of organization of these bodies were adopted wholesale from Bolshevik models; academic staff were sent to Russian institutions for advanced degrees; the Russian language was made compulsory in schools; Romanian intellectuals professed to seek and receive guidance from the genial writings of Stalin; even architecture followed the Soviet pattern, with the huge Scânteia publishing complex in București rising out of the ground in massive Stalinist gothic style.

Later, once the totalitarian model had been installed, and, more importantly, Stalin had died and the Soviet leadership began to pursue its so-called “new course,” as more “Romanian” forms of Marxism/Leninism developed, culminating in the infamous “national Communism” of the Ceaușescu era whose perverse effects are still felt today.⁶⁰

agriculturii din România. Inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente, Vol. I, 1949–1950, Vol. II, 1951–1962, Iași, Editura Universității “Alexandru Ioan Cuza”, 2017.

⁵⁸ A copy of Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii din România, *Raport final*, București, 2006, can be found at www.wilsoncenter.org/sites/default/files/RAPORT%20FINAL_%20CADCR.pdf (last accessed 15.X.2019). For a critique of the *Raport*, see Vasile Ernu, Costi Rogozeanu, Ciprian Siulea, and Ovidiu Tichindeleanu (eds.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Chișinău, Editura Cartier, 2008.

⁵⁹ For an overview, see Paul E. Michelson, *The East European Revolution Revisited (La révolution de l'Europe de l'Est revisitée)*, in “Revue Roumaine d'Études Internationales”, Vol. 27, 1993, No. 1–2, p. 49–64.

⁶⁰ For assessments of the post-Communist project in Romania, see Paul and Jean Michelson, *Post-Communist Romania: A Dysfunctional Society in Transition*, in Adrian-Paul Iliescu (ed.), *Mentalități și instituții. Carențe de mentalitate și inapoiere instituțională în România modernă*, București, Ars Docendi, 2002, p. 61–97; Paul E. Michelson, *Despre viitorul trecutului recent al României*, in “Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă”, Vol. 2, Iași, Editura Polirom, 2003, *Politica externă comunistă și exil anticomunist*, p. 13–39; Paul E. Michelson, *Collected Memories, Collective Amnesia, and Post-Communism*, in “Interstitio”, Vol. 1, 2007, No. 2, p. 137–158; and Paul E. Michelson, *Overcoming Communism's Dysfunctional Legacy: The Romanian Case*, in “Journal of Global Initiatives”, Vol. 6, 2011, No. 2, p. 109–125.

IV. Conclusion

Why is such an exercise useful? What can we learn from it? Turning points in modern Romanian history seem to have come rather too frequently prior to 1944, but, paradoxically and given the degree of change needed in Romania, perhaps they didn't come often enough. In the first four of our five, hopes were raised and then dashed, though why this happened differed from case to case.

The first turning point, the turn toward modernization and Westernization, was the most successful. Westernization did bring the Romanian lands hundreds of years into the future and certainly unleashed a flood of literature and movements trying to explain it, combat it, or co-opt it. At least, it put the "modern" into modern Romanian history.

The second turning point, Cuza's 1859 election, was also arguably a success. A Romania appeared where multiple separate entities dominated by empires had existed previously. It also set in motion a series of *fait accomplis* that resulted by 1881 in an independent Romanian Kingdom.

The third turning point, the union of 1918, was recently marked by a year-long celebration in Romania, where much lesser pretexts suffice for historical celebrations. The nationalist dream of the union of virtually all Romanians was achieved. The fact that this did not resolve the Romanian people's problems but rather seemed to lead to new, even more intractable ones has been sometimes overlooked.

The fourth turning point, the return of Carol II, was in retrospect both the starting point of the interwar Romanian *dégringolade* and the unfurling of the modern Romanian "Golden Age," especially in scholarship (historiography, sociology, research institutes, and so forth). Those who look nostalgically back to the interwar period need to be more conscious of the defects present in the successes, and ask how many of the qualities and characteristics of the Golden Age contributed to Romania's eventual collapse.

The final turning point, the Communist takeover, is less controversial: the legacy of Communism, of the dysfunctional society it created (or at least extended and solidified), are visible everywhere today, thirty years after the collapse of the Socialist Republic of Romania, and over seven decades after the Iron Curtain fell across Eastern Europe with Romania on the wrong side. Have enough people in Romania realized that dysfunction can be healed only by developing a society in which truth is valued and important? It still is too early to tell.

THE MODERN HISTORY OF ROMANIA IN FIVE POSTAGE STAMPS (OR KEY TURNING POINTS IN MODERN ROMANIAN HISTORY) (Summary)

Keywords: modern history, turning point, periodization, Romanian historiography, westernization.

From another perspective, a turning point could be a point at which change occurs to a greater or lesser degree, ranging from a simple change in ruler to noteworthy – but perhaps even unnoticed at the time – social or economic changes. The word "metamorphosis" might apply here, suggesting a kind of natural process, just as a caterpillar becomes a butterfly. At the same time, change as such is an inevitable part of history. It is obvious that things change. There has been no end of debate among historians about the degree to which societies are influenced by change and which are the product of continuity.

Turning points are interesting because they frequently raise the problem of developing a "new normal," issues of "Now what?" and "*Quo vadis?*" They also raise questions about opportunities seized, fumbled, or lost, which seem inherently interesting.

ANDREI-OCTAVIAN VITCU*

**UN PROFIL ANTREPRENORIAL
DIN MOLDOVA EPOCII REGULAMENTARE:
ANASTASIE BAȘOTĂ**

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a reprezentat, pentru Principatele Române, o etapă istorică regenerativă, marcată de progresul tehnic, amplificarea comerțului extern, creșterea demografică și afirmarea ideii naționale. Dezvoltarea comerțului s-a datorat într-o mare măsură Regulamentelor Organice, prin care se acordau libertăți economice, deși sistemul de bresle, cu numeroasele lui norme, rămăsese la fel de puternic. Exporturile românești excelau în produse agricole, în cazul importurilor predominând bunurile de consum pentru cei bogați (textile, sticlărie, blănuri, fructe exotice ș.a.). Schimbările de mărfuri s-au intensificat, însă au avut loc puține modificări în organizarea comerțului, ceea ce păstra la același nivel importanța târgurilor. Puterea slabă de cumpărare a populației, transportul și comunicațiile inadecvate au stânenit dezvoltarea pieței interne. În deceniul al patrulea din secolul al XIX-lea, clasa de mijloc era cea mai dinamică forță din spatele dezvoltării orașelor: negustorii, meșteșugarii și membrii profesiilor liberale. Statutul de boier era totuși idealul la care aspirau cu toții. Regulamentele Organice consolidau puterea politică a boierimii, dar și practica vânzării titlurilor boierești de către domnitori, unor persoane cu putere financiară, lipsite de origini nobile. Clasa boierilor își pierdea caracterul exclusiv, pe măsură ce numărul „noilor veniți” creștea. Apar astfel diferențe de perspectivă între boieri: proaspeții căftăniți priveau spre viitor și mențineau o legătură prea firavă cu valorile vechiului regim, pe când „bătrânii” continuau să preamărească virtuțile stilului aristocratic¹. Prin opera de modernizare, elita socială a Principatelor Române n-a urmărit doar o liberalizare anume, ci și interese proprii, care, întâmplător, coincideau cu cele generale, naționale (întărirea autonomiei Principatelor, restabilirea vechilor privilegii, libertatea comerțului, desființarea raialelor turcești și restituirea teritoriilor acestora Principatelor, dezvoltarea unei industrii autohtone pe temeiul bogatelor resurse existente, armată națională, școli în limba română, reforme administrative etc.). Fără să-și dea seama, boierii conservatori contribuiau indirect la procesul de deschidere către Europa, la occidentalizarea instituțiilor și la desprinderea de metehnele absolutismului de tip oriental².

În acest context se afirmă Anastasie Bașotă (1797–1869), ultimul reprezentant, pe linie bărbătească, al unei familii de boieri moldoveni. După anexarea părții răsăritene

* Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea din Moldova în secolul al XIX-lea. Context european, evoluție socială și politică. Date statistice și observații istorice*, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 99–100.

² Anastasie Iordache, *Principatele Române în epoca modernă*, vol. II, București, Editura Albatros, 1998, p. 5.

a Moldovei de către ruși, în 1812, tatăl său, Ioniță Bașotă, trecuse în Basarabia pentru a-și administra moșiile ce le avea acolo. Astfel, încă de la vârsta de 17 ani, Anastasie a fost nevoit să se ocupe singur de administrarea moșiilor rămase în Moldova dintre Carpați și Prut. Înaintează repede în ierarhia boierească: în 1820 este menționat ca ban, iar un an mai târziu, prin bunăvoința caimacamului Ștefan Văgăreanu, devenea spătar; apoi, spre sfârșitul anului 1821, era ridicat la rang de hatman³. Anastasie Bașotă făcea parte din cei 15 mari proprietari moldoveni care stăpâneau peste 10 000 de fâlcii de teren. Avea șapte proprietăți în ținutul Dorohoi, totalizând 11 800 de fâlcii, fiind pe locul 11 între cei 15 mari proprietari⁴. Un lucru evident este că, înainte de 1829, stăpânii de moșii acordau prioritate cultivării grâului, pe care-l comercializau pe piața internă, ajunsă la o remarcabilă dezvoltare. Avantajul gospodăriei lui Bașotă îl constituia apropierea de Dorohoi, boierul având posibilitatea să-și vândă produsele fie de pe loc, fie transportându-le direct la târg⁵.

După 1829, crește mai ales producția de grâu pentru export și se introduce cultura cartofului⁶. Drept urmare, se observă apariția unei industrii de prelucrare a acestui produs răspândit uimitor de repede în toate zonele țării; și, de atunci, nelipsit din gama culturilor alimentare de bază. S-a ajuns ca, în anul 1845, cartoful să reprezinte 75,5% din volumul recoltelor obținute pe rezerva moșierească din Ținutul Dorohoi, pentru ca ponderea acestei culturi, în anul 1847, în acest ținut, să fie de 63%. Tot din 1845, un grup de proprietari a lăsat mărturie că, prin introducerea culturii cartofului, „s-a făcut un principal izvor de îmbelșugare a pământului și s-a întemeiat industria prefăcerilor prin velnițe în spirt”⁷. În afară de grâu și cartofi, în perioada regulamentară boierii au cultivat pe rezervele lor de teren arabil secară, orz, ovăz, porumb și mălai. Țăranii clăcași semănau însă, pe loturile lor, în special porumb: nu era solicitat de Poarta Otomană, iar mămăliga constituia alimentul lor de bază. Grâul cultivat pe pământurile boierești era destinat, preponderent, exportului. Așa proceda și Anastasie Bașotă, dobândind sume colosale din vânzarea cerealelor.

Calitatea de antreprenor a lui Anastasie Bașotă se întinde încă din tinerețe. Moștenind proprietatea tatălui său de la Pomârla, o extinde până la 1 600 de fâlcii⁸, cu scopul de a ajunge la o producție agricolă mai mare. Cumpăra deci optimea lui Toader Volcinski (1823), optimea Mariei Ralea născută Talpă cu 3 200 de galbeni (1838), Mlenăuții (1849), o bucată din Hilișeu-Curt și partea Agăpiei (1840). În noile condiții, oferite de înlăturarea monopolului economic otoman, Anastasie Bașotă își delimitează mai bine moșiile, geometrii și inginerii alcătuindu-i planurile necesare. Sporește astfel producția de cereale destinată atât comerțului intern, cât și exportului. De asemenea, îl preocupă îmbunătățirea metodelor de lucru, prin utilizarea serviciilor unui agronom (apare dorința de realizare a unui institut agronomic și a pregătirii unor specialiști pentru moșiile sale) și prin achiziționarea din afară și întrebuințarea unor unelte perfecționate⁹. Moșia deținută de Bașotă la Pomârla este descrisă de către Ion Ionescu de la Brad, în lucrarea *Agricultura română în județul Dorohoi*. Acesta spune:

Pomârla are proprietar pe Năstăsache Bașotă [...]. Acesta a făcut școală primară, biserică și un institut în această așezare de țeară. A luat exemplu de la Sofronie Vârnavu și a dat pământ preoților, dascălilor și unor oameni lipsiți. Există în satul Pomârla o crescătorie

³ Gheorghe Ghibănescu, *Bașoteștii și Pomârla*, în „Surete și izvoade”, Iași, vol. XXIII, 1929, p. 33.

⁴ Gheorghe Burac, *Comuna Vlăsinești. Monografie*, București, Editura Agata, 2005, p. 88.

⁵ Gheorghe Platon, *Domeniul feudal din Moldova în preajma Revoluției de la 1848*, Iași, Editura Junimea, 1973, p. 33.

⁶ Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a românilor*, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 181.

⁷ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 46.

⁸ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 27-35.

⁹ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 66.

de porci cu peste 1 000 de capete, o herghelie de cai de rasă cu peste 200 de exemplare frumoase, o turmă de 4 000 de oi pe toată moșia și o prisacă compusă din 60–80 de măci. O mare bogăție a stăpânului și sătenilor este suprafața de 2 000 de fălci de pădure din care o mare suprafață pădure de codru¹⁰.

Inventarul Pomârlei era departe de a se mărgini la atât. Logofătul Bașotă mai stăpânea hanul din sat, „via din deal” și velnița, peste douăzeci de pluguri din care patru „nemțești”, o mașină de adunat fânul, o mașină de treier veche și o alta modernă, numită „locomobil de dresmașină” și valorând 800 de galbeni. În sfârșit, mai deținea câteva sânni, peste treizeci de juguri și opt harabale¹¹. O mare parte din producția de cereale de pe moșiile sale era folosită la velnița din Pomârla, a cărei activitate a adus profit mai mare decât cel obținut în urma comercializării directe a cerealelor. Vânzarea băuturilor aducea, în egală măsură, venituri însemnate. Atât vinul realizat din exploatarea celor două podgorii ale domeniului, dar mai ales spirtul și rachiul rezultat din prelucrarea cerealelor, cartofilor și a fructelor la velnița din Pomârla constituiau obiectul unui comerț înfloritor¹². Multe dintre produsele care fac obiectul vânzării sunt comercializate la dugheana proprietate a boierului, iar vinul – la cele 12 cârciumi de pe întreg domeniul (implicit cele din ținuturile Botoșani și Iași)¹³.

În cazul țăranilor de pe moșia Pomârla, Anastasie Bașotă a întreținut o evidență riguroasă a muncilor efectuate, precum și a datoriilor ce le aveau. Condica alcătuită pentru anul 1848 contabilizează, cu rigurozitate, locuitorii, datoriile pe care le contractaseră, precum și maniera în care le achitaseră¹⁴. Utilizând munca boierescului și împrumuturile (în bani sau în cereale) pe care țăranii erau constrânși să le facă, Bașotă izbutea să acopere, în mare parte, variatele nevoi ale domeniului. Se știa că, în schimbul împrumuturilor și al datoriilor contractate la negustorii și cârciumarii de pe domeniu, locuitorii erau constrânși să presteze o uriașă cantitate de muncă¹⁵.

În circuitul pieței sunt date și alte produse ale gospodăriei precum ceara, mierea de albine, pieile, brânza și legumele. Bașotă utiliza, atât pentru comerț, cât și pentru camătă, însemnate sume de bani. Faptul se desprinde din încasările anuale, dar și din cuantumul dobânzilor. Se adaugă însemnatele capitaluri pe care le împrumuta Bașotă însuși, pentru a face față nevoilor curente, legate de exploatarea domeniului și de comerțul cu vite. Fără să renunțe la avantajele care decurgeau din exercitarea funcțiilor administrative, Anastasie Bașotă era mult mai atașat de exploatarea funciară directă sau, cel mult, prin intermediul arendășiei. În condițiile în care agricultura constituia sursa principală a veniturilor societății, era firesc ca activitățile legate de exploatarea agrară să cunoască o mare răspândire. Arendășia, mai cu seamă, era practică de indivizi situați pe întreaga scară a ierarhiei sociale. Existau, evident, profesioniști, precum Anastasie Bașotă, care, uzând de relațiile de care dispuneau, au putut exploata, o perioadă îndelungată, imensele resurse economice și umane ale moșiilor arendate. Pentru aceasta, rangul boieresc reprezenta un atu care înlesnea efectuarea tranzacțiilor¹⁶, profesia de arendaș fiind îmbrățișată de mulți dintre boierii ce dețineau ranguri înalte¹⁷.

¹⁰ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română în județul Dorohoi*, Iași, 1866, p. 338–340.

¹¹ Mihai Dim. Sturdza (coord.), *Familii boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, București, Editura Simetria, 2004, p. 391.

¹² Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 67.

¹³ *Ibidem*, p. 61.

¹⁴ SJANI, fond Manuscrise, dosar nr. 1834/1845, f. 81–83.

¹⁵ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 69.

¹⁶ *Ibidem*, p. 119.

¹⁷ *Ibidem*, p. 20.

Potrivit unei evidențe din 20 septembrie 1837, din 55 de moșii arendate din ținutul Botoșani, 18 erau deținute de boieri, 12 de supuși străini, restul fiind arendate de negustori și persoane fără rang sau vreo profesie indicată¹⁸. Între 1838 și 1842, moșia Vlăsinești este arendată lui Anastasie Bașotă, pe cinci ani, de la Costache Sturza (care mai avea și alte moșii, printre care și Ruginoasa¹⁹), în schimbul unor datorii ale acestuia către Cazimir Spiru Pavli și Elena Canta. Sunt datorii pe care le achită Bașotă: 94 500 lei către Pavli și 34 500 lei către Canta²⁰.

După 1848, documentele menționează numeroase falimente și vânzări de moșii la mezat, pentru achitarea datoriilor; ceea ce a înlesnit transferul de pământuri, comasarea și centralizarea fondului funciar și a ușurat accesul noilor proprietari la mai mari averi și ranguri. Este timpul când spectrul falimentului îi amenință pe tot mai mulți moșieri. Au rezistat doar boierii care s-au dovedit întreprinzători și s-au adaptat noilor cerințe ale pieței, printre aceștia regăsindu-se și Anastasie Bașotă, care, într-o perioadă tulbură, a reușit să își mărească averea.

Date fiind posibilitățile sporite de câștig, atenția lui s-a îndreptat către comerțul cu vite. Vitele de tot soiul, îngrășate la velnița din Pomârla sau pe suhaturile unor moșii din apropiere, aduceau venituri însemnate. Erau deci întreținute relații de afaceri cu negustorii care le achiziționau pentru satisfacerea necesităților pieței interne, dar și pentru export. Bașotă mai avea o herghelie în care, cu siguranță, se aflau exemplare prețioase, din moment ce își permitea să achiziționeze cai de mare valoare. O atență preocupare se manifesta constant pentru valorificarea produselor de la oi și pentru diversitatea raselor ovine²¹. În 1847, printre cele 2 711 oi erau menționate: țigaie, spaniole, roșii, stogoșe²². Totodată, comerțul cu vite l-a determinat să înființeze un atelier de dubit pieile pe moșia din Holboca, în cursul anului 1832, necesitând însă mari cheltuieli. Materia primă și-o procura prin tranzacțiile încheiate cu măcelarii, cărora le vindea propriile sale vite. Într-un document din 1832, figurează suma de 21 193 lei, din care 10 940 lei fuseseră utilizați pentru cumpărarea pieilor crude, restul fiind întrebuințați pentru amenajarea localului, pentru procurarea substanțelor necesare procesului de producție (scumpie, var, scoartă, piatră acră ș.a.), dar și pentru leafa meșterilor angajați²³. De asemenea, cele dintâi recorduri în această ramură a economiei rurale, în partea de nord a țării, le-a obținut Anastasie Bașotă. Potrivit unui bilanț din 1839, Bașotă figurează cu „723 vite albe, din care 267 boi mari de cumpărătură, 20 bivoli, 168 cai, 1 432 oi, 393 capre și 498 masculi ungurești și moldovenești, iar în 1840, cu: 1 205 vite albe, din care 564 de cumpărătură, 140 cai, 1 651 oi, 521 capre, 24 bivoli și 234 masculi”²⁴. De aici extragem o imagine de ansamblu a spiritului întreprinzător al proprietarului, indicii în acest sens reușind și din felul în care animalele erau distribuite pe proprietățile hatmanului: „vitele albe erau la Vlăsinești, oile și caprele la Lișna, bivoli la Pomârla. Iar masculii împărțiți la cele trei moșii”²⁵.

Marele logofăt Anastasie Bașotă era, așadar, stăpânul unor mari turme, cirezi și roiuri de albine. Stăpâna peste 4 200 de oi, împărțite în 14 turme, pășunate pe moșiile Pomârla, Popeni și Lișna. Ele fiind de rasă merinos, erau calificate drept „spanioale”

¹⁸ SJANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, Tr. 1333, op. 1513, nr. 533, f. 29–30.

¹⁹ BAR, *Documente*, pachet 537, nr. 104.

²⁰ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 45–52.

²¹ *Ibidem*, p. 67.

²² SJANI, fond Manuscrise, dosar nr. 1837/1847–1856, f. 69.

²³ *Ibidem*, dosar nr. 1832/1832–1837, f. 3.

²⁴ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 49.

²⁵ *Ibidem*.

(632 de cărlani, 180 de berbeci, 600 de oi fără miei și 1 500 de oi fiecare cu miei lor). Iar cele 200 de oi care nu se bucurau de „naționalitatea” spaniolă erau considerate „proaste”. Toate însă erau tratate „după obiceiul pământului, adică mulgându-le și tunzându-le”²⁶. La cornutele mari, peste 1 000 de capete, crescute mai ales pentru exportul în Austria, dar și pentru lucrul ogoarelor, se adăugau herghelia de cai, în număr de 500, apoi câțiva țapi cu capre și iezi. Turma de 1 000 de porci era ținută în pădure, cu ghindă și jir, „după îngrășare, ei se vând ca pâinea caldă”²⁷. În ceea ce privește albinele, știm că Bașotă avea peste 100 de prisăci, compuse fiecare din câte 60 până la 80 de stupi. Din cărțile de socoteli, ținute de vechili spre știința boierului, aflăm câteva prețuri ale vremii: boul – 16 lei unul; caii – 40–50 galbeni perechea; porcii – 6 galbeni perechea; albinele – 1 galben stupul.

Camăta (zaraflăcul) a constituit, pentru Anastasie Bașotă, o activitate constantă. S-a dovedit un cămătar și un speculant de înaltă clasă, pe această cale realizând beneficii ce depășeau adesea pe cele obținute prin comerț. În condițiile în care sistemul de credit lipsea, „Casa cambială”, creație a spiritului întreprinzător al lui Anastasie Bașotă, atrăgea beneficii apreciabile²⁸: era un element necesar în modernizarea unor operații pentru care cămăta simplă nu trezea prea multă încredere. Întinsele relații financiare întreținute de Bașotă îi permiteau să dispună de suficiente capitaluri, necesare tranzacțiilor comerciale de anvergură. Venituri importante veneau și din dobânzile banilor împrumutați: astfel, din condicile sale economice ale anului 1824 vedem că Bașotă împrumută 2 042 galbeni și 13 590 lei, pentru care încasează dobânzi apreciabile între 2% și 7% pe lună. Printre datornici se regăsesc mari boieri ai Moldovei: spătarul Teodor Balș, vornicul N. Greceanu, Ion Neculce, aga Iordache Costache, hatmanul I. Balș ș.a.²⁹ Scăderea bruscă a veniturilor pentru anul 1848 nu este surprinzătoare: în afara evenimentelor binecunoscute, Moldova a suferit de pe urma calamităților naturale (lăcuste, secetă, holeră), din pricina cărora economia s-a resimțit profund. Din cauza tulburărilor provocate de revoluție, atât viața administrativă, cât și piața internă au fost dezorganizate pentru o perioadă de timp³⁰.

Sumele dobândite de Bașotă din manufacturi, comerț sau cămătărie au fost convertite în investiții funciare, pământul fiind simbolul apartenenței la o categorie socială, dar și capitalul cel mai stabil și mai productiv. Cu toate că educația lui Bașotă se limita la scris și citit, acest dezavantaj nu îl împiedica să fie un bun administrator al moștenirii paterne; pe care o extinde practicând o serie de activități adiacente, cum ar fi cămăta și chiar lansarea în activități bancare (care nu se dovediseră prea avantajoase)³¹. Veniturile sale, minuțios notate în condicile de socoteli, au fost utilizate pentru achiziționarea de noi și noi moșii³². Pomârla, cea mai importantă dintre proprietățile sale, devine reședința de bază, unde boierul pune bazele unui institut agronomic. Implicarea în buna administrare a moșiilor și a afacerilor sale se reflectă și în numeroasele însemnări ce însoțesc condicile de socoteli. Aici, hatmanul Bașotă consemnează absolut totul, de la lefile slugilor la pome-nile oferite, de la plata doctorilor și a doctoriilor (și a avut multă nevoie, din cauza bolilor

²⁶ Mihai Dim. Sturza, *op. cit.*, p. 391.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 56.

²⁹ SJANI, fond Manuscrise, rola 4, dosar nr. 28/1819–1827.

³⁰ Ecaterina Negruți, *Satul moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Contribuții demografice*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1984, p. 123–124.

³¹ Constanța Vintilă-Ghițulescu, *Evgheniți, ciocoi, mojiți. Despre obrazye primei modernități românești (1750–1860)*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 57.

³² ANI, Manuscrise, rola 282, dosar nr. 1831/1831.

care l-au chinuit încă din tinerețe) până la costul curelor făcute prin străinătate și al obiectelor cumpărate de acolo. Iată câteva dintre maximele ce deschid aceste condiții: „Răfuiala bună face pe gospodâr” sau „Cartea gospodăriei este oglinda bunei țineri a casei”³³.

Chiar dacă s-a dovedit unul dintre cei mai întreprinzători, Bașotă nu a fost însă și cel mai bogat. Moșiile sale, fiind puține la număr și risipite pe întreaga întindere a Moldovei (ținuturile Dorohoi, Botoșani, Iași, Roman), erau administrate cu mare greutate, pretinzând curaj, pricepere și tenacitate – calități pe care Anastasie Bașotă le-a demonstrat din plin. Chiar și deschiderea școlii de la Pomârla, pe lângă dorința răspândirii științei de carte în rândul țăranilor de pe moșia sa (cu scopul evident de a exploata mai bine pământul), confirmă chibzuința unui om puternic ancorat în realitatea ale cărei resorturi le înțelegea atât de bine. În concluzie, putem afirma că Anastasie Bașotă s-a dovedit un om al vremurilor moderne, cu spirit inovator și cu pricepere, manifestate într-o manieră creativă, atât prin metodele de lucru aplicate, cât și prin procedurile de înregistrare a câștigurilor.

Tabelul 1. Sama veniturilor domeniului Bașotă între 1838 și 1842³⁴

Proveniența	Profitul (lei)					
	1837	1838	1839	1840	1841	1842
Holboca	11 701	561	6 013	–	–	–
Albești	10 048	11 404	–	–	–	–
Lișna	4 450	1 304	–	–	–	–
Vlăsinești	6 240	9 901	12 505	3 530	36 203	38 618
Pomârla	–	39 399	20 032	43 967	–	61 696
Horodești	875	5 185	1 879	–	–	–
Voloșnița	–	–	37 254	–	1 680	–
Vânzarea vitelor	35 320	76 441	92 087	2 646	–	48 266
Vânzarea cerealelor	690	1 556	15 028	19 308	186	–
Fân, paie și imaș	483	6 967	–	–	1 990	–
Băuturi	–	20 526	–	–	–	–
Alte produse	1 311	1 205	–	34 000	6 557	–
Datorii ale locuitorilor	1 984	800	3 450	443	–	–
Chirii	312	525	244	–	–	–
Banii scutelnichilor	–	3 345	1 811	1 920	–	1 680
Capete bani dați împrumut	233 660	62 991	182 562	177 059	58 052	2 684
Dobânda banilor dați împrumut	6 457 (15 270)	2 829	–	46 475	–	–
Bani luați cu împrumut	21 000	202 723	18 189	69 485	21 000	42 000
Venituri diverse	–	–	1 600	–	–	–

³³ Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 33.

³⁴ Gh. Platon, *Domeniul feudal din Moldova...*, p. 46.

AN ENTREPRENEURIAL PROFILE IN MOLDAVIA
DURING THE REGULATIONS PERIOD: ANASTASIE BAȘOTĂ
(Summary)

Keywords: economy, trade, animal husbandry, agriculture, usury, estates, entrepreneur.

The abolition of the Ottoman monopoly created favorable conditions for the development of agricultural production. The owners of the estates, consolidating their profits obtained in the previous period, have the possibility under the regime of Organic Regulation, to accelerate the reserve of developing process, by further, limiting the right of peasants to use the land and by increasing the work obligations. At the end of the regulatory period, the land reserve extends, over of a surface that reaches half of the total arable land, grassland and lawn. During these transformations, boyars changes its appearance, is getting closer to the bourgeoisie, through concerns and mentality. Anastasie Bașotă is proving to be a man of the new times, with entrepreneurial spirit and skill, manifested not only in a new, modern way of accounting, but also in trying to practice on his estates a more rational agriculture, in accordance with market demand. Even if he was one of the most enterprising, Bașotă wasn't the richest. His estates being wasted (the Dorohoi, Botoșani, Iași, Roman lands), they could be administered at that time with great weight, fully demanding initiative, skill and orientation – qualities that Anastasie Bașotă has fully demonstrated. Bașotă has been involved in various economic activities, depending on market demand, from practicing agriculture and animal husbandry to marketing agricultural and craft products to get to the practice of usury and establishment of the "Cambial Society". Without giving up to the advantages that came from exercising administrative functions, Anastasie Bașotă was much more attached to the direct land exploitation or through the lease.

GHEORGHE-FLORIN ȘTIRBĂȚ*

**„CEL MAI TALENTAT MEMBRU AL GRUPULUI VERNESCU”:
ALEXANDRU ENACOVICI ȘI ACTIVITATEA SA POLITICĂ
(1888–1891)**

„Fiu de botoșăneni”

Cu asemenea cuvinte, în graba condeiului, istoricul Nicolae Iorga indica originea botoșăneană a lui Alexandru Enacovici, exprimându-și recunoștința față de concetățeanul său care, atunci când avea poate cea mai mare nevoie, după cum mărturisea, îi oferise „sprijinul material” neașteptat, mașina sa tipografică¹. Îl cunoscuse și îl apreciasse nu doar pentru gestul său, rezervându-i un loc aparte în trecutul Botoșaniului, oraș și județ de care a fost legat întreaga viață.

Alexandru Enacovici s-a născut la Corni² (ținutul Botoșani), în familia lui Anastase (Năstase) Enacovici (1799–1874) și a Anastasiei (1817–1909), născută Alcaz³. Precizarea cu exactitate a anului nașterii sale suscită anumite dificultăți⁴, surse istorice variate, din epocă sau mai recente, indicând fie anul 1842⁵, fie 1844⁶

---

* Muzeograf, Muzeul Județean Botoșani.

¹ N. Iorga, *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție îngrijită de Valeriu și Sanda Râpeanu, București, Editura Minerva, 1972, p. 535.

² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Botoșani (în continuare, SJAN Botoșani), fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 18/1895, f. 49.

³ Tabel genealogic întocmit de Mihai Dimitrie Sturdza și Mihai Alin Pavel, publicat în vol. *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. VI, *Dabija-Exarcu*, coordonator și coautor Mihai Dimitrie Sturdza, București, Corint Books, 2017, p. 380. Conform opiniei lui Eugen Neculau, Anastase Enacovici s-ar fi născut în 1794 (SJAN Botoșani, fond personal Eugen Neculau, dosar nr. 31 – „Familia Enacovici”, f. 1).

⁴ Monumentul funerar din Cimitirul „Eternitatea” din Botoșani, degradat și neîngrijit, în afara inscripției cu textul „cavoul familiei Enacovici”, nu conține nicio mențiune privind data nașterii lui Alexandru Enacovici.

⁵ Într-un necrolog scris în 1926, Eugen Neculau făcea mențiunea că Al. Enacovici era „ajuns la o vârstă înaintată (avea acum 84 de ani)”, fapt ce indică anul 1842 ca fiind cel al nașterii (Eugen Neculau, *Cei ce dispar – Al. Enacovici*, în „Gazeta Dorohoiului”, anul IX, nr. 30, 9 octombrie 1926, p. 1). Numele lui Alexandru Enacovici figura, de asemenea, într-un tabel cuprinzând pe „cei în drept a fi aleși la Senat pe anul 1883 din comuna Botoșani”, fapt ce întărește afirmația lui Neculau: dacă era născut în 1842, Enacovici avea în acel moment vârsta de cel puțin 40 de ani, impusă de legea electorală celor eligibili în camera superioară a Parlamentului (*MOF*, nr. 285, 19/31 martie 1883, p. 4678). Vezi și SJAN Botoșani, fond personal Eugen Neculau, dosar nr. 31 – „Familia Enacovici”, f. 1; *Bibliografia română modernă (1831–1918)*, vol. II, *D–K*, prefată Gabriel Ștrempel, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 245; Vladimir Șardin, *Din trecutul Botoșanilor. Figuri dispărute*, prefată de Niculai Răutu, Botoșani, Editura Saidman, 1929, p. 59. Informația privind anul 1842 a fost preluată ulterior și de alți autori: Ionel Bejenaru, *Dicționarul botoșănenilor*, Iași, Editura Moldova, 1994, p. 96; Gheorghe D. Pallade, *Jurnal (1 martie 1897 – 8 ianuarie 1898)*, ediție, studiu introductiv, note și indice de Ioan Spătan, București, Editura Mica Valahie, 2001, p. 124.

⁶ O listă cuprinzându-i pe „alegătorii colegiului I de Botoșani pe anul 1894” îl includea și pe Al. Enacovici, „avocat, născut în Corni în 1844, domiciliat în Botoșani, cartalul I, nr. casei 21” (SJAN Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 18/1895, f. 49). Vezi și Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380.

sau 1848⁷. Considerăm admisibile primele două ipoteze, existând argumente în favoarea fiecăruia dintre cei doi ani, 1842 sau 1844⁸.

Tatăl lui Alexandru Enacovici, Anastase Enacovici⁹, s-a ocupat atât cu negustoria în Botoșani, cât și cu luarea în arendă a mai multor moșii¹⁰. Printre primele sale slujbe poate fi menționată aceea de „șef al guardiei”¹¹ boierului Balș de la Dumbrăveni¹². În această etapă a vieții sale, Anastase Enacovici a colaborat cu Gheorghe Eminovici, tatăl lui Mihai Eminescu. Acesta se angajase ca „scriitor” în slujba baronului Mustăț, care arendase moșia Dumbrăveni, însă, în urma înțelegerilor dintre arendaș și proprietarul moșiei, primul a plecat la Botoșani, pe când Gheorghe Eminovici și Năstase Enacovici au decis să rămână și să lucreze pentru boierul Balș¹³. Prin activități de comerț și arendări de moșii, Anastase Enacovici și-a sporit averea, pătrunderea în ierarhia boierească urmând în consecință. În anul 1835 este atestat sluger¹⁴, ulterior, în 1851, comis¹⁵. Tot în anul 1835 se căsătorește cu Anastasia Alcaz, din familia boierească cu acest nume.

Bunicul matern al lui Alexandru Enacovici, Gheorghe Alcaz, era originar din Bucovina, fiul lui Andrei Alcaz, căpitan de margine, căsătorit cu Gafița, fiica lui Vasile Costriș, cavaler austriac, iar bunica maternă, o Elena din Hârlău¹⁶. În familia lui Anastase Enacovici s-au născut mai mulți copii, deopotrivă băieți și fete, pe lângă Alexandru, unele surse indicând încă nouă urmași¹⁷, altele încă unsprezece¹⁸. Cu unii dintre aceștia, legăturile lui Alexandru Enacovici au fost mai strânse, influențându-i cariera publică și politică. De pildă, cu fratele său, medicul Șerban Enacovici (1842-1908)¹⁹,

⁷ George D. Nicolescu, Albert Hermely, *Deputații noștri. Biografii și portrete (1895–1899)*, București, Editura Librăriei Carol Müller, 1896, p. 107.

⁸ Lucrarea consacrată familiilor boierești române, coordonată de Mihai Dimitrie Sturdza, indică data de 16 ianuarie a anului 1844 ca fiind cea a nașterii lui Alexandru Enacovici. În anul 1883, când Al. Enacovici era considerat eligibil pentru Senat, ar fi avut deja 39 de ani împliniți, aproape de pragul celor 40 de ani impuși drept condiție de legea electorală din anul 1866, o „ajustare” a vârstei în scop electoral nefiind o excepție în epocă (Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380).

⁹ În notițele sale relative la familiile botoșănene, Eugen Neculau inserează informația că originea lui Năstase Enacovici ar fi fost una albaneză, venit în Moldova din Serbia, de pe Valea Timocului. Vestimentația sa ar fi fost una de inspirație balcanică, purtând „fustane” și pistoale la brâu. Deși atractive în aparență, dezvăluirile lui Eugen Neculau reclamă o anumită rezervă, deoarece autorul nu își precizează sursele documentare (SJAN Botoșani, fond personal Eugen Neculau, dosar nr. 31 – „Familia Enacovici”, f. 3).

¹⁰ Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380.

¹¹ Căpitan Matei Eminovici, *Memoriu asupra familiei Eminescu*, în vol. *Omagiu lui Mihail Eminescu cu prilejul a 20 de ani de la moartea sa (15 ianuarie 1850 – 16 iunie 1889 – 16 iunie 1909)*, București, Atelierele Grafice Socec, 1909, p. 147.

¹² În anul 1845, moșia Dumbrăveni se afla în stăpânirea boierului Costache Balș. Vezi D. Ciurea, *Moldova sub domnia lui Mihail Sturdza. De la convenția de la Petersburg (1834) la convenția de la Balta Liman (1849)*, volum îngrijit de Stela Cheptea și Gheorghe Buzatu, argument de academicianul Al. Zub, Iași, 2012, p. 214.

¹³ Corneliu Botez, *Viața poetului Mihai Eminescu (date biografice inedite)*, în vol. *Omagiu lui Mihail Eminescu...*, p. 32.

¹⁴ Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, p. 53.

¹⁷ Constantin, Dimitrie, Șerban, Agripina, Smaranda, Gheorghe, Paraschiva, Eusebiu (Mihai), Nicolae (*ibidem*, p. 380).

¹⁸ În tabelul genealogic întocmit de Eugen Neculau sunt menționate, în plus, numele copiilor Natalia („decedată la vârsta de 15 ani”), Eusebiu („mort de tânăr”) și Mihai (SJAN Botoșani, fond personal Eugen Neculau, dosar nr. 31 – „Familia Enacovici”, f. 1).

¹⁹ Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380. În 1888, Șerban Enacovici era deja medic primar al județului Botoșani (*MOF*, nr. 93, 29 iulie/10 august 1888, p. 2334; SJAN Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 18/1895, f. 49).

informațiile de epocă vorbesc despre strânse raporturi de colaborare. Acestea sunt dovedite prin încercările de a-i sprijini cariera profesională ori de câte ori împrejurările politice îi erau favorabile²⁰, dar și de calitatea de moștenitor universal pe care a dobândit-o după decesul acestuia, devenind proprietarul întregii averi a înstăritului doctor²¹. Relații apropiate a menținut și cu sora sa Paraschiva, al cărui soț, Gheorghe (Iorgu) Ioan Cerchez (1839–1902), a fost un mare proprietar, prefect al județului Botoșani și colaborator politic al lui Al. Enacovici²².

Alexandru Enacovici s-a căsătorit în anul 1869 cu Maria Arapu (1843–1872²³), fiica magistratului Vasile Arapu (1800–1878) și a Sevastiei Brăiescu. Fratele soției, avocatul Ioan V. Arapu (1845–1905), fost prefect al județului Botoșani, i-a fost unul dintre „amicii” politici locali²⁴. Soții Enacovici au avut trei fete: Eugenia (Eugénie), decedată la vârstă tânără²⁵, Constanța (Constance), căsătorită cu Vasile I. Palladi, și Maria (Marie), căsătorită cu medicul Ioan Capșa²⁶.

Al. Enacovici a studiat la gimnaziul din Iași (Academia Mihăileană) ca elev intern, fiind descris de cei care l-au cunoscut drept „unul dintre cei mai inteligenți și mai îndrăzneți elevi din Academie”²⁷. Rezultatele obținute aici au fost meritorii, după cum ne relevă anuarul publicat în 1863, când, la sfârșitul clasei a cincea, obținea premiul al doilea, urmat fiind de fratele său, Șerban Enacovici, clasat al treilea²⁸. După absolvirea liceului în anul 1865²⁹, în timp ce fratele său decidea să-și continue studiile în străinătate, în domeniul medicinei³⁰, Alexandru Enacovici a urmat cursurile Facultăților de Litere și Drept din Iași³¹.

Politicianul a practicat cu succes avocatura o îndelungată perioadă de timp³², în Botoșani, fiindu-i atestată implicarea în multe procese, în majoritate privind cauze civile³³, obținând semnificative onorarii. Notorietatea pe care a dobândit-o în mediul

²⁰ „Epoca”, nr. 588, 17 octombrie 1897, p. 3.

²¹ *MOF*, nr. 90, 14/27 iulie 1918, p. 1331.

²² Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380.

²³ 1875, după o altă datare (SJAN Botoșani, fond personal Eugen Neculau, dosar nr. 31 – „Familia Enacovici”, f. 1).

²⁴ Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 89.

²⁵ „Voacea Botoșanilor”, anul XV, nr. 9, 8 aprilie 1894.

²⁶ Mihai Dimitrie Sturdza, *op. cit.*, p. 380.

²⁷ Calistrat Hogaș, *Gheorghe Panu (Amintiri răzlețe)*, în *VR*, anul V, nr. 11/1910, p. 264.

²⁸ *Anuarul Gimnaziului și Internatului din Iasi pe anul școlastic 1862–1863 publicat de Directorul T. L. Maiorescu*, Iasi, Tipografia Bermann-Pileski, 1863, p. 52.

²⁹ *Absolvenți ai Colegiului Național, Iași*, la adresa de internet http://www.colegiulnationaliasi.ro/fosti_elevi/1828_2015/1861_1870.pdf.

³⁰ În 1865, Șerban Enacovici, viitor medic al orașului Botoșani, obținea din partea Consiliului comunal Botoșani finanțarea studiilor de medicină în străinătate cu 200 de lei pe trimestru, pe o perioadă de șase ani. Argumentele autorității administrative erau: absolvirea gimnaziului (liceului), nevoia de medici români în Botoșani, lipsa mijloacelor financiare pentru tânăr, lipsa facultăților de medicină în țară (SJAN Botoșani, fond Prefectura județului Botoșani, dosar nr. 122/1865).

³¹ George D. Nicolescu, Albert Hermely, *op. cit.*, p. 107.

³² Vezi G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, Tipografia „Lupta”, 1892, p. 39. În anul 1908, Enacovici încă pleda, numele său figurând pe o listă a datornicilor „din taxe de proces și timbru”. Situația se putea datora refuzului de plată și/sau crizei financiare, cert este însă că averea sa se va mări după acest an când, în urma decesului fratelui său, va deveni moștenitorul universal al acestuia (*MOF*, nr. 59, 15/28 iunie 1908, p. 2919).

³³ În 1877, Alexandru Enacovici reprezenta într-un proces pe doamna Marie Ghiscovski, în litigiu cu Lascar Baiardi din Iași (*MOF*, nr. 4, 5/17 ianuarie 1878, p. 77; nr. 95, 29 iulie/10 august 1881, p. 3041). În februarie 1884 era avocatul lui Isac Frenchel, comerciant din Botoșani (idem, nr. 249, 16/28 februarie 1884, p. 6398). La 26 ianuarie 1884, Al. Enacovici îl reprezenta pe Altar Bacolu împotriva Atenaisei Greceanu, care făcuse contestație împotriva înscrierii lui Bacolu în tabloul de ordine al creditorilor lui Ștefan Gherghel, câștigând procesul (idem, nr. 268, 9/21 martie 1884, p. 6817).

avocățesc a depășit treptat cadrul strict local, fapt confirmat de legăturile sale epistolare cu fostul său profesor, Titu Maiorescu, el însuși avocat, privitoare la chestiuni profesionale de interes comun³⁴. Ca o confirmare a importanței sale statut, a fost ales în funcția de decan al Baroului Botoșani între anii 1874–1889 și 1891–1892³⁵.

Descriindu-se drept „un om practic, cu experiența lucrurilor”³⁶, Alexandru Enacovici a urmărit constant mărirea propriei averi. Spirit pragmatic, întreprinzător, cu vocația studiului, el și-a însușit importante cunoștințe economice și financiare care, alături de cazuistica judiciară în care a fost implicat ca avocat, i-au oferit soluții pentru creșterea propriului patrimoniu prin diverse achiziții imobiliare. Detractorii săi l-au acuzat chiar că unele dintre acestea fuseseră obținute prin mijloace nu tocmai morale, având interese financiare în cauzele în care pleda³⁷. Diferite surse din epocă atestă că a deținut, pentru perioade mai scurte sau mai îndelungate de timp, proprietăți în fostele județe Dorohoi³⁸ și Botoșani. Între acestea s-au numărat moșiile Podriga³⁹ (comuna Drăgușeni), Drăgușeni de Jos⁴⁰, Viforeni, Vânători (azi, comuna Gorbănești)⁴¹, Păun (atunci comuna Brăteni)⁴², Bârsănești (comuna Durnești)⁴³, Coștiugeni (fosta comună Zlătunoaia, plasa Miletin)⁴⁴, o parte a moșiei Zlătunoaia⁴⁵, o parte a moșiei Ștefănești⁴⁶, situate într-o regiune fertilă din punct de vedere agrar din Câmpia Jijiei. Modul său de administrare și productivitatea solului i-au adus recolte însemnate, sporindu-i veniturile. Calitatea produselor agricole obținute de el i-a fost recunoscută oficial prin medalia de bronz care i-a fost acordată în anul 1881 de „comisiunea juriului concursurilor de agricultură și plugărie din județul Botoșani”, prezidată de prefectul Gh. Hasnaș⁴⁷.

Avocat cunoscut și solicitat, posesor al unei importante averi, proprietar al ziarului „Voacea Botoșanilor” din anul 1880⁴⁸, constructor consecvent al propriei notorietăți locale și nu numai, Al. Enacovici a manifestat un interes permanent pentru a-și lărgi orizontul intelectual și o deschidere către multele inițiative locale și naționale de ordin cultural, economic și social. Astfel, în anul 1890, era admis ca membru corespondent al „Societății presei” de către Adunarea Generală a acesteia⁴⁹. Nu după mult timp,

³⁴ Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Traian Lungu, *Titu Maiorescu. Însemnări zilnice*, în *SRdI*, tomul 22, nr. 5/1969, p. 972.

³⁵ SJAN Botoșani, fond Decanatul Baroului de avocați Botoșani, dosar nr. 1/1864–1932, f. 2 (56); „România Liberă”, nr. 2849, 14/26 februarie 1887, p. 1.

³⁶ *DAD*, nr. 36, 28 februarie 1899, p. 605–609.

³⁷ *Voința Națională*, anul V, nr. 1109, 13/25 mai 1888, p. 2.

³⁸ În 1915, numele său figura în tabelul proprietarilor și arendașilor din județul Dorohoi (*MOF*, nr. 157, 11 octombrie 1915, p. 6595).

³⁹ *Idem*, nr. 278, 22 februarie/7 martie 1918, p. 3329.

⁴⁰ Fostă proprietate a moștenitorilor lui Teodor Pisoschi, cuprindea o livadă în suprafață de 287 de hectare și 4 pogoane de vie (*Note la monografia bisericilor parohiale și filiale din județul Dorohoi cu personalul clerical aflat la punerea în aplicare a noii legi clericale din 1893–94 cu note istorice în localități de iconomul C. Ciocoiu*, Tipografia Județului Dorohoi, f.a., p. 131).

⁴¹ Constantin Cojocariu, *Proprietatea funciară în județul Botoșani din prima jumătate a secolului al XIX-lea până în a doua jumătate a secolului al XX-lea*, Botoșani, Editura Quadrat, 2013, p. 454.

⁴² *Ibidem*, p. 494.

⁴³ „Voacea Botoșanilor”, anul XV, nr. 9, 8 aprilie 1894, p. 1.

⁴⁴ *MOF*, nr. 61, 17/29 iunie 1881, p. 2016; nr. 89, 20 iulie/2 august 1908, p. 4111.

⁴⁵ *Idem*, nr. 203, 10/22 decembrie 1881, p. 7140.

⁴⁶ Achiziționată de la Creditul Funciar Rural (Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. II, 1881–1886, publicate de I. Rădulescu-Pogoneanu, București, Editura Socec, f.a., p. 115).

⁴⁷ *MOF*, nr. 203, 10/22 decembrie 1881, p. 7140.

⁴⁸ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, cu o introducere de Ion Bianu, tomul I, București, Librăriile Socec și C. Sfetea, 1913, p. 777.

⁴⁹ „Adevărul”, anul III, nr. 605, 30 august 1890, p. 2.

Al. Enacovici devenea membru al „Ligii culturale a tuturor românilor”, instituție creată la 24 ianuarie 1891. În anul 1897, el era numit epitrop al Spitalului Botoșani⁵⁰, iar în februarie 1908 se afla printre acționarii societății „Moldova de Sus”, având ca obiect de activitate prelucrarea lemnului. În anul următor, el devenea membru fondator și acționar al „Băncii Botoșănene Române”, înființată la 24 septembrie 1909, având cu capital de 500 000 de lei. Alexandru Enacovici făcea parte din categoria acționarilor importanți, prin cele 40 de acțiuni subscrise, în valoare de câte 500 de lei fiecare, alături de dr. C. Bucșinescu, M. Popovici-Bâznoșanu, Garabet Ciomac, N. Enășescu, Ed. Ulea⁵¹. În aceeași calitate de membru fondator și de acționar se va afla și în anul 1912, când la Botoșani se înființa Societatea „Teatrul Eminescu”, menită a impulsiona activitatea artistică și culturală locală. Contribuind cu suma de 10 000 de lei la formarea capitalului social, el se alătura din nou unor importante personalități botoșănene, ocupând și un loc în cadrul administrației noii instituții de cultură⁵².

Începuturi politice: în anii Opoziției Unite

În 1896, într-o lucrare consacrată prezentării profilurilor politice ale deputaților liberali din legislatura 1895–1899, erau inserate și unele detalii referitoare la orientarea politică și la reperiile activității de până atunci a lui Al. Enacovici⁵³. Prezentat ca avocat, publicist, era considerat „liberal-democrat”, având deci o orientare aparte față de aceea a majorității național-liberale din partidul condus de Dimitrie A. Sturdza, apropiată de aceea a lui George D. Vernescu⁵⁴ și a fiului acestuia, Constantin G. Vernescu⁵⁵. Începuturile sale politice erau plasate în timpul guvernărilor liberale de la 1867–1868, cu o anumită vizibilitate începând din perioada Coaliției de la Mazar-Pașa, când făcuse „opozitie energetică” guvernului Lascăr Catargiu, căzut în anul 1876. Susținuse cabinetul național-liberal al lui Ion C. Brătianu până în anul 1884, când trecuse în rândurile „liberalilor-disidenți”, ulterior în cele ale noului „partid liberal-conservator”, rezultat al alianței încheiate de liberalii de „nuanța Vernescu” cu partizanii conservatori ai lui Lascăr Catargiu⁵⁶. Din punctul de vedere al concepției social-politice, Enacovici era descris ca fiind un adept al „principiilor lui C. A. Rosetti”, căruia îi fusese „amic și discipol”, „evoluționist pe cale pașnică”, „adept al descentralizării administrative”, preocupat de „chestiunile sociale cu aplicațiune la țara noastră”⁵⁷.

Începuturile politice ale lui Al. Enacovici au fost legate, așadar, de național-liberali, fiindu-i semnalată o activitate mai susținută în perioada opoziției împotriva guvernului Lascăr Catargiu. Ca membru al „Partidului Național-Liberal din Botoșani”, filială locală a partidului înființat la 24 mai 1875⁵⁸, el participa la întrunirea „comitetului” partidului, în ziua de 20 septembrie 1875. Au fost dezbătute aici ultimele legi votate de Camera conservatoare, concesiunea Crawley, împrumutul în favoarea companiei Bleichröder,

⁵⁰ „Epoca”, seria a II-a, anul II, nr. 359, 24 ianuarie 1897, p. 2.

⁵¹ Idem, nr. 216, 24 decembrie 1909/6 ianuarie 1910, p. 8483.

⁵² *MOF*, nr. 48, 1/14 iunie 1912, p. 2519–2524.

⁵³ George D. Nicolescu, Albert Hermely, *op. cit.*, p. 107–108.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 188.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 110.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 102, 107; Ioan Scurtu, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Stan Stoica, *Enciclopedia partidelor politice din România (1859–2003)*, cuvânt-înainte de Ioan Scurtu, București, Editura Meronia, 2003, p. 45.

⁵⁷ George D. Nicolescu, Albert Hermely, *op. cit.*, p. 107–108.

⁵⁸ Anastasie Iordache, *Sub zodia Strousberg. Viața politică din România între 1871–1878*, București, Editura Globus, 1991, p. 143.

convenția comercială încheiată cu Austro-Ungaria, toate profund dezaprobată, ultima fiind considerată „răutatea răutăților”. Atitudinea liberalilor botoșăneni era solidară cu aceea exprimată de confracții lor din „comitetul național-liberal din Iași”; ei promiteau să-și intensifice colaborarea cu toate celelalte comitete național-liberale din țară pentru a lupta împotriva guvernului Lascăr Catargiu. Cu acel prilej, Alexandru Enacovici, „advocat”, era ales alături de Theodor Buzdugan („proprietar mare, fost prefect”), Theodor Mătăsaru („proprietar mare, fost senator”), D. Christea („proprietar, fost deputat”) și de V. Sireteanu („advocat”), într-un grup de delegați însărcinat de partid „de a lucra în viitor în permanență, de a aduna științi exacte pentru toate abuzurile, violările și apăsările ce s-au comis și s-ar comite, de a le da publicității și de a ține corespondență cu toate comitetele”⁵⁹. Implicat, astfel, printre mari proprietari și avocați botoșăneni, între care socrul său, V. Arapu, și cumnatul, I. Arapu, în opoziția anticonservatoare, lui Al. Enacovici începeau să-i fie recunoscute energia și combativitatea politică, demonstrată, de altfel, în anii care vor urma. Înființarea propriului ziar politic, „Voacea Botoșanilor” în anul 1880, editat cu unele întreruperi până în 1895, i-a oferit cadrul dezbaterilor și al difuzării ideilor, tribuna de luptă împotriva adversarilor politici și nucleul în jurul căruia au gravitat „amicii” și colaboratorii săi locali⁶⁰. Între aceștia, Orest Buzdugan, Gh. Cerchez, Simeon Labin⁶¹, Teodor Buzdugan, uneori I. Arapu ș.a. i-au fost aproape în diferite etape ale activității sale politice. Se pare că orientarea politică a ziarului a fost una liberală, dată de cei „câțiva liberali din localitate”, care au decis înființarea lui. Ulterior însă, după cum afirma peste ani ziarul „Libertatea”, au intervenit anumite neînțelegeri între fondatori, provocate de „evoluțiunile pe cari dl Al. Enacovici tindea să le eșecute în atitudinea sa politică”, astfel încât „absolut toți” au decis să întrerupă colaborarea cu acesta, cedându-i conducerea publicației⁶².

O întâmplare petrecută în anul 1882 ne sugerează că, la acel moment, Enacovici nu se afla în grațiile „roșiilor” (liberalilor radicali) din Botoșani. Acuzat fiind de fostul prefect Mândru de escrocherie și, în ciuda presiunilor exercitate de colonelul Pillat, „leaderul roșiilor din Botoșani”, asupra președintelui Tribunalului local, pentru obținerea unei soluții împotriva sa, Al. Enacovici era declarat nevinovat de instanțele din Iași, acolo unde acuzatorul dorise strămătarea procesului⁶³. Distanțarea de radicali se va accentua, astfel că, în anul 1884, el se va integra recent-constituitului Partid Liberal-Conservator, ca membru al grupării politice conduse de Gh. Vernescu. Apropierea de omul politic bucureștean se petrecuse anterior, favorizată și de vecinătatea moșiei acestuia Ripiceni⁶⁴ (județul Botoșani) cu moșia Silișcani a fratelui său, dr. Șerban Enacovici, care îi va reveni lui după anul 1908⁶⁵. Colaborarea lor politică a fost una îndelungată,

⁵⁹ Membrii semnatori ai „comitetului Partidului Național-Liberal din Botoșani” erau T. Maican („proprietar”), Gh. Cantemir („mare proprietar”), V. Arapu („proprietar”), V. Pisoski („proprietar, fost deputat”), N. Fotea, C. Hânțescu, C. Bobeică, V. Sireteanu, I. Arapu („mare proprietar, avocat”), Anastasie Botez („advocat”), Iacob Mătăsaru („proprietar”), Panaite Neculau, D. Davidel („advocat”), Leon Boldescu, D. Cristea („proprietar mare, fost deputat”), I. Gh. Codrescu („proprietar mare, deputat”). Vezi „Telegraphul”, anul V, nr. 1053, 30 octombrie 1875, p. 2.

⁶⁰ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 777–778.

⁶¹ Vladimir Șardin, *op. cit.*, p. 60.

⁶² *DI Al. Enacovici din Botoșani*, în „Voința Națională”, anul VI, nr. 1516, 8/20 octombrie 1889, p. 2.

⁶³ „România Liberă”, anul VI, nr. 1632, 30 noiembrie 1882, p. 2.

⁶⁴ *MOF*, nr. 189, 21 noiembrie/4 decembrie 1912, p. 8921–8922; nr. 251, 11/24 februarie 1916, p. 10567–10568; „Voacea Botoșanilor”, anul XII, nr. 29, 22 septembrie 1891, p. 1; „Curierul român”, anul VII, nr. 5, 20 februarie 1892, p. 2.

⁶⁵ După 1908, ca proprietar al moșiei Silișcani, Al. Enacovici s-a învecinat cu Constantin G. Vernescu, moștenitorul tatălui (Constantin Cojocariu, *op. cit.*, p. 498–499).

Al. Enacovici fiind deseori numit în epocă „aghiotantul dlui Vernescu”⁶⁶ sau șef al „adunării vernescane de la Botoșani”⁶⁷.

Curând, noul context creat prin înființarea Opoziției Unite îi va permite să se afirme din punct de vedere politic. La baza coagulării acesteia stăteau, deopotrivă, concepțiile membrilor săi privind evoluția țării, adversitățile personale cu liberalii guvernamentali și frustrarea încercată de numeroși aspiranți politici ținută prea mult timp departe de sferele decizionale. Încă din 1878, „liberalii sinceri”, grupați în jurul lui Gheorghe Vernescu și al ziarului „Binele public”, adoptau o atitudine politică distinctă față de majoritatea guvernamentală⁶⁸; iar din 1881 își configurau o organizare proprie, căreia i s-a raliat și Nicolae Ionescu, liderul „Frațiunii libere și independente”⁶⁹. Tot în 1878, la Iași, își făcea semnalată existența „Partidul liberalilor moderați” reunind, sub „șefia nedeclarată” a lui Mihail Kogălniceanu, intelectuali precum Gh. Mârzescu, V. Conta, Gr. Cobălcescu, Gr. Buicliu ș.a., o grupare care a atras atenția premierului I. C. Brătianu⁷⁰. În primăvara anului 1880, îi regăsim pe liberalii moderați ieșeni alături de „fracționiști” și de conservatorii din jurul lui Grigore M. Sturdza într-o alianță electorală antiguvernamentală.

Treptat, tensiunile acumulate la nivelul majorității guvernamentale au determinat desprinderea din rândurile ei a unor importanți membri. După ieșirea din guvern, în iunie 1881, Dimitrie Brătianu, fratele prim-ministrului, fonda ziarul „Națiunea” și un „partid liberal-independent”⁷¹ și, tot atunci, Mihail Kogălniceanu se plasa și el în mod public în opoziție, demisionând de la conducerea Legației române de la Paris. La fel proceda și C. A. Rosetti, care demisiona de la conducerea Camerei Deputaților la 31 mai 1882: din 1884, dizidența sa era de notorietate. Reformele preconizate de el și considerate de mare însemnătate pentru evoluția societății românești – precum ameliorarea situației economice a țăranimii, introducerea colegiului electoral unic, extinderea instrucției la sate – nu au fost acceptate de majoritatea liberală, motiv pentru care s-a distanțat de guvernamentalii lui I. C. Brătianu⁷².

Apropierea tuturor nuanțelor opoziției a fost grăbită de începutul dezbaterilor privind modificarea Constituției. Grupul din jurul lui Gheorghe Vernescu iniția astfel contacte cu conservatorii în vederea unei colaborări, iar la începutul anului 1883, liberalii Mihail Kogălniceanu și Gheorghe Mârzescu propuneau organizarea unei opoziții unite care să îi includă și pe conservatori. Drept urmare, în martie 1883, în cadrul unei reuniuni, la care au participat Lascăr Catargiu, Alexandru Lahovary, Gheorghe Vernescu, Mihail Kogălniceanu, Alexandru Holban, s-a stabilit atitudinea comună de respingere a modificării Constituției în sensul dorit de guvern; iar în urma alegerilor pentru Camerele de revizuire (aprilie–mai 1883), conservatorii din jurul lui Lascăr Catargiu și liberalii lui Gheorghe Vernescu au demisionat din Parlament, alegând lupta extraparlamentară. În anul 1884, se perfectă fuziunea dintre „catargiști” și „vernescani”, formațiunea politică astfel rezultată atribuindu-și denumirea de „partid liberal-conservator”⁷³. Se făcea astfel

⁶⁶ „Voința Națională”, nr. 1972, 4/16 mai 1891, p. 1.

⁶⁷ Idem, nr. 2121, 10/22 noiembrie 1891, p. 1.

⁶⁸ Apostol Stan, *Putere politică și democrație în România (1859–1918)*, București, Editura Albatros, 1995, p. 146.

⁶⁹ Paraschiva Căncea, *Disidența liberal-radicală condusă de C. A. Rosetti (1878–1885)*, în *SRdI*, tomul 18, nr. 2/1965, p. 49–55.

⁷⁰ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 146; Gheorghe-Florin Știrbă, „Partidul liberalilor moderați” din Iași la 1878. *Unele considerații*, în „Carpica”, nr. XLI/2012, p. 101–129.

⁷¹ Paraschiva Căncea, *op. cit.*, p. 367.

⁷² *Ibidem*, p. 364–367.

⁷³ Apostol Stan, *op. cit.*, p. 155.

un pas important către coagularea tuturor forțelor nemulțumite de opoziția prelungită la care le obligase guvernarea I. C. Brătianu. În același an, apărea ziarul „România”, ca organ al Partidului Liberal-Conservator, noul periodic înlocuind cele două ziare ale partidelor care se aliaseră, „Timpul”, respectiv „Binele public”. Din comitetul noului partid făceau parte Lascăr Catargiu, Gheorghe Vernescu, Nicolae Blaremburg, generalul I. Em. Florescu, Menelas Ghermani, Alexandru Holban, Alexandru Lahovary, Alexandru Știrbei⁷⁴ ș.a. În anul 1884, Partidul Liberal-Conservator nu a participat la alegerile generale. Ele au fost câștigate de candidații guvernamentali, junimiștii reușind și ei să-și adjudece 14 mandate în Parlament⁷⁵.

La 16 noiembrie 1885, apărea ziarul „Epoca”, proprietatea lui Nicolae Filipescu, secondat de directorul politic Barbu Ștefănescu Delavrancea. Va deveni în scurt timp cel mai citit ziar din țară, în jurul căruia vor gravita majoritatea adversarilor guvernului I. C. Brătianu⁷⁶. În primul său număr, „partidul liberal-conservator” își anunța scopul politic, acela de „a scăpa țara de această atmosferă pierzătoare” întreținută de guvernul I. C. Brătianu, își făcea cunoscut programul, de esență conservatoare, pretinzând instituții „potrivite cu deprinderile poporului român” și făcea apel la sprijinul „elementelor capabile și independente”⁷⁷. Acestei formațiuni politice i se vor alătura treptat liberali de toate nuanțele, precum și conservatori, Opoziția Unită astfel formată, cu o fizionomie „multi-coloră”⁷⁸, fiind privită ca o „opoziție de răsturnare care dorește puterea cu orice preț”⁷⁹.

Începând din această perioadă și până în 1888, Al. Enacovici a dirijat, în paginile ziarului său, o vehementă opoziție împotriva guvernului Ion C. Brătianu. Uneori, anumite aspecte care priveau relațiile externe ale României ofereau prilejul pentru reacții anti-dinastice, pretinzându-se de pildă că, spre deosebire de perioada în care Moldova fusese condusă de Gr. Al. Ghica, domnia lui Carol I (considerat responsabil pentru menținerea la putere a guvernului național-liberal) era ofensatoare la adresa demnității naționale: „Iată rezultatele unui entusiasm nenorocit pornit din o aberațiune a părinților noștri solicitând principe străin!”⁸⁰ Și, peste câteva luni, iarăși se scria:

Regele Carol I găsește o mai mare siguranță pentru păstrarea tronului său în puterea Prusiei decât în plebiscitul de la 1866 [...]. S-a făcut nu numai sprijinitorul, dar și șeful unei bande care de opt ani de zile exploatează țara fără niciun scrupul, fără nicio rușine [...]. Unde sunt, în fine, faptele regelui nostru, în care să se arate recunoștința sa către poporul român, care l-a chemat la o pozițiune pe care nu a putut-o niciodată spera? Discredit și umilire în politica exterioară, ruină completă înăuntrul țării, iată rezultatele alegerii unui principe străin! [...] Chaque peuple n'a que le chef qu'il mérite [...]. Generațiunea de la 1866 a comis o neiertată greșală. Generațiunea presentă este datoare a o repara⁸¹!

Altădată, o vizită privată a lui Mihail Kogălniceanu la Botoșani, în orașul său „natal”, în care fusese „născut și crescut”, prilejuia redacției manifestări de simpatie și-i oferea

⁷⁴ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 609.

⁷⁵ Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică (1866–1938)*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 223.

⁷⁶ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 241; Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. II, 1885–1900, București, Editura Ziarului „Universul”, 1928, p. 17–22.

⁷⁷ „Epoca”, nr. 1, 16 noiembrie 1885.

⁷⁸ Alexandru Lahovary, *Discurs rostit în ședința Senatului din 15 noiembrie 1888 cu ocazia dezbaterei asupra formării cabinetului din noiembrie 1888*, în vol. Iulian Oncescu, *Texte și documente privind istoria modernă a românilor (1774–1918)*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 522.

⁷⁹ Nicolae Gane, *Discurs cu ocazia alegerilor din decembrie 1887*, în Iulian Oncescu, *op. cit.*, p. 518.

⁸⁰ „Vocea Botoșanilor”, nr. 21, 8 septembrie 1885, p. 1.

⁸¹ *Dinastia română*, în „Vocea Botoșanilor”, nr. 2, 12 ianuarie 1886, p. 2–3.

pretexte de acuze împotriva guvernului. Sosit pentru a participa ca naș la botezul fiului lui Teodor T. Buzdugan și pentru a-i face o vizită prietenului său Ioan Docan la moșia Dimăcheni, prezența lui Mihail Kogălniceanu oferea gazetărilor motivația unei comparații între activitatea ilustrului oaspete și cea a prim-ministrului Ion C. Brătianu, mai ales în timpul Războiului de Independență, considerată a fi favorabilă primului⁸². „Repaosul” nu îi era îngăduit fostului ministru de Externe, susțineau redactorii ziarului lui Al. Enacovici⁸³.

Botoșaniul a fost un fief important al Opoziției Unite încă din momentul constituirii ei. Faptul este dovedit de frecvența știrilor politice din Botoșani inserate în paginile „Epocii” (și nu numai) și de preocuparea organizației centrale de la București pentru evoluția situației politice de acolo. Mai mult, trei oameni politici botoșăneni, Ștefan Gane, Grigore Goilav și Ioan Miclescu făceau parte din redacția „Epocii”⁸⁴. În primăvara anului 1886, Botoșaniul găzduia o mare manifestare publică a Opoziției Unite, cu o importantă participare a personalităților de la „centru” precum Lascăr Catargiu, Dimitrie Brătianu, Alexandru Lahovary, Gheorghe Mărzescu. Se dorea o adevărată demonstrație de forță și solidaritate a opoziției înaintea alegerilor locale ce urmau să se desfășoare în toamnă. Presa fidelă a consacrat un spațiu generos acestui eveniment, oferind detalii privind atmosfera publică, personalitățile participante și discursurile acestora. Astfel, în ziua de 3 mai 1886, în gara Verești, lideri ai opoziției precum Dimitrie Brătianu, Alexandru Lahovary, Gheorghe Mărzescu, Petre Grădișteanu au fost întâmpinați de o delegație a personalităților botoșănene, printre care Teodor Callimachi, Ioan Miclescu, Teodor Buzdugan, Costică Suțu, Alexandru Miclescu ș.a. Intrarea în gara Botoșani a fost triumfală, conform descrierii presei: în acordurile imnului național, „mii și mii de persoane” se îngrămădiseră pe peron și în împrejurimi pentru a-i vedea pe noii sosiți. A doua zi, în prezența unui numeros public, întrunirea a fost deschisă prin cuvântul de bun venit rostit de I. Ciolac în numele „comitetului botoșănean” al opoziției, urmat de discursurile liderilor politici naționali (Dimitrie Brătianu, Alexandru Lahovary, Gheorghe Mărzescu). La finalul întrunirii, Alexandru Enacovici a dat citire „rezoluțiunii”, care clama sentințios că „monarhiei constituționale i s-a substituit o dictatură revoluționară” și afirma angajamentul „opinie publice” de a lucra la răsturnarea regimului Brătianu⁸⁵.

Campania electorală pentru alegerile comunale din Botoșani, din toamna anului 1886, s-a desfășurat în aceeași atmosferă de surescitare. Comitetul Opoziției Unite, condus de Teodor Callimachi, secondat de Al. Enacovici ca vicepreședinte, a agitat în permanență alegătorii. Alexandru Enacovici a candidat pe lista opoziției, alături de Garabet Ciolac, Gh. Hermeziu, I. Ciolac, N. Boldur, Dimitrie Scarlat Miclescu, Atanase Botez și T. Buzdugan⁸⁶. La 2 noiembrie 1886, manifestațiile opoziției au fost dezorganizate de administrație prin intermediul armatei, înregistrându-se victime⁸⁷. Unii dintre

⁸² „Dacă ne-ar fi permis a releva, din o conversațiune privată, amintiri ce reciproc își făceau acești doi interlocutori [M. Kogălniceanu și Ioan Docan – n.ns.] când prin pozițiunea lor de consilieri erau puși în stare a cunoaște adevărul faptelor, o! atunci vom face desigur mari revelațiuni [...]. Atât însă vom zice, că în acest timp când dl Ioan Brătianu cutreieră pe la Curțile Europei și cerșetorește compensări teritoriale și rectificări de fruntarii [în contextul războiului sârbo-bulgar – n.ns.], țara are dreptul de-a cunoaște care a fost pozițiunea noastră și cum au fost drepturile ei apărute cu ocazia retrocedării Basarabiei”. *Vezi Dl Mihail Kogălniceanu în Botoșani*, în „Vocea Botoșanilor”, nr. 25, 10 octombrie 1885, p. 2.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 241.

⁸⁵ *Intrunirea de la Botoșani*, în „Epoca”, anul I, nr. 136, 6 mai 1886, p. 1.

⁸⁶ „Epoca”, anul I, nr. 285, 5/17 noiembrie 1886, p. 2.

⁸⁷ *Terorismul la Botoșani*, în „Epoca”, anul I, nr. 285, 5/17 noiembrie 1886, p. 1.

participanți au trimiși în judecată pentru rebeliune, printre care s-au aflat Al. Enacovici⁸⁸ și Teodor Callimachi⁸⁹, arestați preventiv. Intuind că justiția urma să-i achite, guvernul Brătianu a pregătit un decret de amnistiere⁹⁰. Opoziția a întreținut atmosfera de permanentă confruntare, o serie de numere ale ziarului lui Enacovici care relatau întâmplările electorale fiind încadrate în chenar negru, publicându-se, totodată, liste de subscripții pentru ajutorarea victimelor violențelor din timpul alegerilor⁹¹. Candidații guvernamentali s-au impus în capitală și în majoritatea centrelor, inclusiv la Botoșani⁹², însă Opoziția Unită învinsese într-o serie de localități și determinase balotaje în altele, declarându-se satisfăcută și întrevăzând perspective optimiste în viitor⁹³.

Rivalitățile politice locale nu s-au stins însă în urma alegerilor. În anul 1887, Comitetul Opoziției Unite de la Botoșani îi includea, alături de Al. Enacovici, pe Gh. (Iorgu) Hermeziu, Al. Miculescu, C. Hânțescu, N. Fotea, D. Scarlat Miculescu, N. Caimacan, Th. Buzdugan, An. Botez, I. Buzdugan, C. Vasiliu, C. Codrescu, Orest Buzdugan, Gh. (Iorgu) Cerchez⁹⁴. Adversarii lor politici locali erau guvernamentali național-liberali Gh. Hasnaș (primarul Botoșaniului), N. Enășescu, N. Giurgea, Ioan Licu, Emanoil Leonescu, Teodor Dimitriu, Gașpar Grigoraș, Th. Neculau⁹⁵, gen. C. Pillat, I. Arapu, dr. C. Bucșinescu, N. Adam (ajutorul de primar), V. Sireteanu ș.a.⁹⁶. Competiția politică era potențată de animozități personale care uneori degenerau în conflicte. În anul 1887, atenția publicului botoșănean era întreținută de așa-numitul „proces Enășescu – Enacovici”, intentat de primul, fost candidat guvernamental la precedentele alegeri comunale⁹⁷, deoarece fusese victima unei „corecții” fizice aplicate de Al. Enacovici, N. Fotea și alți complici. Al. Enacovici a fost condamnat inițial de către Tribunalul Botoșani la pedeapsa închisorii pentru o lună și la plata unei amenzi de 1 000 de lei în solidar cu ceilalți participanți⁹⁸; ulterior, Curtea de Apel Iași i-a impus agresorilor doar plata a câte unei amenzi⁹⁹. În vara aceluiași an, o parte a Botoșaniului, în special centrul său comercial, incluzând și Biserica Uspenia („Catedrala”), a fost grav afectat de incendiu izbucnit la 3 iunie 1887¹⁰⁰. În contextul politic dat, tristul eveniment a devenit un instrument propagandistic atât pentru guvern, cât și pentru opoziție, ambele tabere pretinzând monopolul acțiunilor de ajutorare a victimelor¹⁰¹.

⁸⁸ „Voacea Botoșanilor”, nr. 46, 16 noiembrie 1886, p. 1; „România Liberă”, anul X, nr. 2787, 23 noiembrie/5 decembrie 1886, p. 2.

⁸⁹ „Voacea Botoșanilor”, nr. 49, 7 decembrie 1886, p. 1.

⁹⁰ Al. Enacovici a fost, într-adevăr, amnistiat, însă măsura guvernului l-a nemulțumit profund. La 3 noiembrie 1887, el trimitea redacției „Epocii” o telegramă cu următorul conținut: „Strigând în fața națiunii contra acestui abus de putere incalificabil, reclamăm ca justiția să nu fie împiedicată; lumina să nu se întunece! Cerem avisul comitetului central pentru o acțiune energetică. Arbitrarul ne copleșește și ne exasperează. În numele acusaților de la 2 noiembrie” („Epoca”, anul II, nr. 334, 4/16 ianuarie 1887, p. 2; Anastasie Iordache, *Take Ionescu*, București, Editura Mica Valahie, 2001, p. 23).

⁹¹ „Voacea Botoșanilor”, nr. 46, 16 noiembrie 1886, p. 1.

⁹² „Epoca”, nr. 289, 10 noiembrie 1886.

⁹³ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 34.

⁹⁴ „Voacea Botoșanilor”, nr. 14, 5 aprilie 1887, p. 3.

⁹⁵ „Epoca”, anul I, nr. 285, 5/17 noiembrie 1886, p. 2.

⁹⁶ „Voacea Botoșanilor”, nr. 3, 18 ianuarie 1887, p. 1.

⁹⁷ „Epoca”, anul I, nr. 285, 5/17 noiembrie 1886, p. 2.

⁹⁸ „România Liberă”, anul XI, nr. 2919, 13/15 mai 1887, p. 2.

⁹⁹ „Telegraphul”, anul XVIII, nr. 4489, 13 iunie 1887, p. 2.

¹⁰⁰ *Incendiul de la Botoșani*, în „Voacea Botoșanilor”, nr. 23, 7 iunie 1887, p. 1.

¹⁰¹ Gheorghe-Florin Știrbăț, „*Focul înfricoșat*” de la Botoșani din anul 1887: reacții publice și frământări politice, în „Acta Moldaviae Septentrionalis”, nr. XVI/2017, Botoșani, Editura Quadrata, 2017, p. 344–354.

Către finalul anului 1887, atmosfera politică atingea cote de avarie. Limbajul violent al presei era completat cu discursurile furibunde din Parlament, deopotrivă ale celor din majoritate și ale opoziției. Prin dizolvarea Camerei, la 19 decembrie 1887, premierul spera să se debaraseze de cei mai vehemenți contestatari. Zvonurile privind tendința de vot din teritoriu nu erau însă deloc optimiste pentru guvern. La Botoșani, dar și la Iași, Severin, Galați, Brăila, Bârlad și în alte centre, opoziția era foarte puternică, după cum atestau rapoartele primite de ministrul de Interne, Radu Mihai¹⁰². În perspectiva alegerilor pentru Corpurile Legiuitoare, șefii opoziției D. Brătianu, L. Catargiu și Gh. Vernescu au sosit la Botoșani, fiind găzduiți în casele lui Gh. Hermeziu. Ziarul lui Al. Enacovici a semnalat importantul eveniment, informându-și cititorii că cei trei aliați se hotărâseră să propună regelui Carol I numirea unui „guvern neutru, de tranziție”, care să organizeze alegeri libere. Semnificația vizitei oaspeților de la București consta, după cum cu satisfacție consemnau colaboratorii lui Enacovici, în ilustrarea solidarității opoziției, dezmințind zvonurile privind o eventuală trădare din partea conservatorilor¹⁰³.

Al. Enacovici s-a implicat energic în campania electorală de la Botoșani a Opoziției Unite pentru alegerile de deputați, stabilite a se desfășura în perioada 23–25 ianuarie 1888¹⁰⁴, motivat și de profilarea primei sale candidaturi parlamentare. Tema de campanie cu care erau întreținuți frecvent alegătorii era aceea a necesității de a înlocui guvernul I. C. Brătianu cu unul format din reprezentanții Opoziției. Acest deziderat era justificat prin corupția, ilegalitățile și incompetența dovedite de cabinetul național-liberal pe plan intern și de obediența manifestată în relațiile externe, în raport cu Puterile Centrale în principal. Într-un articol dedicat alegătorilor botoșăneni, publicat în ziarul lui Enacovici, se pretindea că datoria publică a României urcase de la 450 de milioane de lei la 1 miliard și 372 de milioane în decursul celor 12 ani de guvernare național-liberală. Situația ar fi fost generată de politizarea tuturor preocupărilor și serviciilor administrației, unicul obiectiv al autorităților fiind acela de „a atrage voturi” pe plan intern. Iar pe plan extern, guvernanților li se reproșa neluarea unor măsuri favorabile intereselor naționale, „de frică să nu indispuină interesele nemților care-l susțin la putere”. Era invocată pasivitatea guvernului în fața interdicției impusă de Austro-Ungaria importului de vite de România. Era o prohibiție care afectase interesele comerciale ale proprietarilor români, ea fiind concomitentă cu introducerea masivă a produselor imperiale pe piața românească. O altă dovadă de „servilism” a conducătorilor români față de Austro-Ungaria era lipsa de reacție împotriva deciziei acesteia – luată în urma demersurilor locuitorilor din Bucovina pe lângă împăratul Franz Joseph – de a nu mai permite mutarea vămii cu România de la Ițcani la Burdujeni; și aceasta în ciuda lucrărilor demarate și a banilor cheltuiți pentru ridicarea de noi clădiri, interesele județului Botoșani fiind implicit afectate¹⁰⁵.

Odată cu apropierea alegerilor, comitetul Opoziției Unite de la Botoșani era întărit prin adeziunea unor noi personalități locale, ca I. Ciolac, C. Bobeică, I. Miclescu, Ilie Metz, Șt. Gane, Mihai Ciulei, Ed. Ulea, Al. Ghica Brigadir, I. Softa, Al. L. Canano. Comitetul a aprobat candidaturile lui Gh. Hermeziu, I. Ciolac și Al. Enacovici, ultimul pe listă, la colegiul I, pe cele ale lui M. Ciulei, C. Bobeică, I. G. Miclescu la colegiul al II-lea și aceea a lui Al. Ghica Brigadir la colegiul al III-lea¹⁰⁶.

¹⁰² Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 51–53.

¹⁰³ „Voacea Botoșanilor”, nr. 46, 20 decembrie 1887, p. 1.

¹⁰⁴ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 226.

¹⁰⁵ *Către alegători*, în „Voacea Botoșanilor”, nr. 1, 3 ianuarie 1888, p. 1.

¹⁰⁶ „Voacea Botoșanilor”, nr. 3, 19 ianuarie 1888, p. 1.

Alegerile au dat câștig de cauză naționalilor-liberali, care și-au adjudecat 123 de mandate de deputați în viitoarea Cameră¹⁰⁷. Alexandru Enacovici a obținut un număr de 63 de voturi favorabile, care l-au trimis la balotaj, unde a fost însă învins. Deși omul politic nu a reușit să obțină mandatul de deputat, rezultatul era unul dătător de speranțe, Enacovici câștigând cel mai mare număr de voturi dintre candidații opoziției la colegiul I Botoșani. Candidații guvernamentali („colectiviști”) s-au impus net, aleșii fiind Gh. Urzică, N. Boldur Epureanu, T. Pisoski, Panait Gheorghiade, Gh. Rusu, Em. Leonescu și Anastasie Sava¹⁰⁸. Enacovici puneau cauza înfrângerii sale pe seama intrigilor administrației supuse guvernului Brătianu. În fața alegătorilor, el afirma că „niciodată, de când există sistemul reprezentativ la noi, presiuni și ingerințe mai mari, amenințări mai impertinente, atacuri chiar la onoarea oamenilor ca în aceste alegeri nu s-au văzut, nici s-au pomenit”¹⁰⁹, funcționarii obișnuți fiind împiedicați să vină la vot¹¹⁰. Opoziția a reușit să obțină în jur de 50 de mandate, un scor promițător, în ciuda practicii curente care dădea întotdeauna câștig de cauză partidului aflat la putere. Între deputații aleși se regăseau cei mai importanți reprezentanți ai opoziției, precum Lascăr Catargiu, Dimitrie Brătianu, Gheorghe Vernescu, Nicolae Flevea, Gheorghe Mărzescu, Gheorghe Panu, Ioan Lahovary, Petre P. Carp, Nicolae Blaremburg, Nicolae Ionescu, Petre Grădișteanu, Take Ionescu ș.a.¹¹¹. După alegeri, redactorii de la „Vocea Botoșanilor” transmiteau publicului un mesaj optimist: „Acei cari cred că căderea opozițiunii din Botoșani la alegeri înseamnă și descurajarea ei, aceia se înșală [...]. În curând vom avea iar alegeri. Cetățeni alegători! La revedere!”¹¹²

Într-o atmosferă foarte încărcată, la 22 februarie 1888, premierul I. C. Brătianu anunța în Cameră demisia guvernului. Încercările de constituire a unor cabinete conduse fie de Dimitrie Ghica alături de junimiști, fie de Mihail Kogălniceanu au eșuat, condiția principală formulată de oamenii politici din opoziție solicitată, și anume dizolvarea Camerelor, nefiind acceptată de rege¹¹³. În aceste împrejurări, Carol I l-a însărcinat tot pe I. C. Brătianu cu formarea guvernului, decizie care a exasperat opoziția. Comitetele acesteia, mobilizate în permanență, au dirijat manifestațiile publice care degenerau în violențe în zilele de 13, 14, respectiv 15 martie 1888¹¹⁴.

Din Botoșani, Alexandru Enacovici descindea în capitală în fruntea unei delegații de „amici” ai opoziției, care îi cuprindea pe Theodor Callimachi, Alexandru Ghica Brigadir, Gh. Hermeziu, T. Buzdugan, Ed. Ulea. Momentul era unul foarte important pentru evoluția sa politică. Participând la diferite întruniri politice și discutând cu liderii opoziției, el se informa asupra situației și încerca să-i întrevadă perspectivele. În ziua de 13 martie 1888, conducerea Opoziției Unite a organizat o întrunire în sala „Orfeu” din București, cu participarea delegațiilor județene. Prezența unui public numeros și discursurile rostite cu acest prilej trebuiau să reflecte solidaritatea și forța opoziției. De asemenea, rezoluția adoptată în final urma să îi fie comunicată regelui. După discursul introductiv rostit de Dumitru Brătianu, ales președinte al întrunirii, care motiva convocarea delegațiilor

¹⁰⁷ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 226.

¹⁰⁸ *MOF*, nr. 238, 28 ianuarie/9 februarie 1888, p. 5418; „Epoca”, anul III, nr. 653, 1/13 februarie 1888, p. 1.

¹⁰⁹ „Vocea Botoșanilor”, nr. 4, 28 ianuarie 1888, p. 1.

¹¹⁰ *Idem*, nr. 5, 3 februarie 1888, p. 1.

¹¹¹ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 53–54.

¹¹² „Vocea Botoșanilor”, nr. 5, 3 februarie 1888, p. 1.

¹¹³ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 56, 58–59.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 60.

opoziției din provincie prin dorința de a face să se audă „ce suferă județele și ce așteaptă de la cetățenii capitalei”, a luat cuvântul Alexandru Enacovici, „delegatul opozițiunii din Botoșani”. Enacovici blama guvernul I. C. Brătianu și promitea sprijinul alegătorilor botoșăneni pentru răsturnarea lui. Intervenția sa, împănată cu note demagogice, tipice întrunirilor politice ale epocii, nu diferea în fond de cele ale altor vorbitori, însă era mult mai atenuată în formă. Cu acel prilej, el declara:

Nu mai este trebuință să spunem ce este actualul guvern. Chiar copilul din fașe o știe! Noi venim aici ca glasul nostru să fie auzit și să răstoarne aceste guvern! (*Aplause*) Ei bine, ați recăștigat timpul pierdut. Județele erau organizate înaintea capitalei, dar abia ele au clătinat guvernul! Două întruniri de ale dvs. însă l-au ruinat cu desăvârșire. La Botoșani suntem 12 mii de oameni care avem ochii ațintiți asupra dvs. Hotărârea dvs. o așteptăm cu nerăbdare și o vom urma fără șovăire, cu trup și suflet. (*Tunet de applause*) Să știm numai că și dvs. veți fi alături de noi! (*Voci: Da!, Da!*) Toți suntem legați și vom ieși cu neveste și copii! Când veți da semnalul, voi, cetățeni ai capitalei, țara va răspunde într-un glas și atunci nimic din guvern nu va mai rămâne! (*Aplause prelungite*)¹¹⁵.

Discursurile care i-au urmat celui al lui Enacovici au fost mai vehemente împotriva șefului guvernului și a colaboratorilor acestuia. Un delegat venit de la Pitești făcea referire la originea prim-ministrului, deplângând județul Argeș pentru că „soarta-l pedepsește că a dat naștere lui I. Brătianu”. Un altul denunța „gunoiul colectivității” caracterizat prin corupții și susținătorii regimului Brătianu, „Maicanii, Angheleștii, Radu Mihai”, și concluziona, patetic: „iată cum au fost uciși soldații noștri la Plevna!”, făcând aluzie la delapidările comise cu ocazia aprovizionării armatei române în timpul Războiului de Independență. În timp ce mulțimea striga „Jos Brătianu!” și „La Palat!”, Gh. Mârzescu recomanda „să avem încredere în bătrânii noștri conducători politici, D. Brătianu, Lascăr Catargiu și G. Vernescu”, și doar ei să meargă la Palat „să arate capului statului starea de desperare a țării”! Rezoluția adoptată la finalul întrunirii avea următorul cuprins:

Cetățenii Capitalei, întruniți astăzi, 13 martie 1888, împreună cu delegații județelor sub președinția d-lui Dimitrie Brătianu, convinși că reîntoarcerea la putere a guvernului căzut constituie o sfidare a opiniei și o insultă moralității publice, delegă pe dnii Lascăr Catargiu, D. Brătianu și G. Vernescu pentru ca să arate respectuos M. S. Regelui că interesul țării și a Tronului cere neapărat înlăturarea acestui regim de ruină și de corupțiune.

Mulțimea a manifestat apoi în fața clubului liberal-conservator și, în frunte cu N. Flea, ajungea în fața casei Brătianu, unde se striga: „Jos Brătianu!, Jos hoții!, Jos Carada!”¹¹⁶ Zilele de 14–15 martie 1888 au fost marcate de puternice violențe de stradă, animate de susținătorii opoziției și de forțele de poliție care s-au folosit și de provocatori, adică de „cetățenii indignați”, după cum intraseră în limbajul electoral al epocii. La 15 martie, incidentele au culminat cu împușcarea mortală a ușierului de la Camera Deputaților. De asemenea, N. Flea, împreună cu N. Filipescu și alți opozanți au fost arestați și trimiși la închisoarea Văcărești¹¹⁷.

În aceste împrejurări, regele Carol I a luat din nou în calcul soluția schimbării guvernului național-liberal, care a demisionat la 20 martie 1888¹¹⁸. Însă, prin maniera

¹¹⁵ *Întrunirea opoziției*, în „Epoca”, anul III, nr. 692, 14/26 martie 1888, p. 1.

¹¹⁶ *Ibidem*.

¹¹⁷ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 60–64.

¹¹⁸ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 308.

aleasă, suveranul nu dorea să dea impresia unei capitulări în fața Opoziției Unite, căreia îi refuză pentru moment accesul la putere. Situația era asemănătoare cu cea din anul 1876 când, în ciuda eforturilor depuse de coaliția de la Mazar-Pașa de a veni la guvernare, Carol preferase în locul lor un guvern de compromis, condus vremelnic de generalul Ioan Em. Florescu. Constantin Bacalbașa explica situația prin preocuparea regelui de a evita eventuale acțiuni de răzbunare asupra foștilor săi colaboratori național-liberali, precum și prin grija acestuia de a-și asigura un guvern care să continue politica germanofilă¹¹⁹. Alegerea regelui Carol I s-a oprit asupra junimiștilor, care preluau conducerea la 23 martie 1888. Cabinetul junimist era condus de Theodor Rosetti, până atunci președinte al Curții de Casație, care prelua și portofoliul Internelor, și includea pe Petre P. Carp ca ministru al Afacerilor Străine, Menelas Ghermani, ministru de Finanțe, Alexandru Marghiloman, ministru de Justiție, Titu Maiorescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice și ad-interim la Ministerul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, Alexandru B. Știrbei, ministrul Lucrărilor Publice, și generalul Barozzi ca ministru de Război¹²⁰.

Vestea căderii guvernului Ion C. Brătianu a fost primită cu satisfacție de opoziția din Botoșani. Comitetul ei a dirijat manifestațiile publice dorind să valorifice împrejurările favorabile în planul imaginii politice. Exagerările și discursurile demagogice nu au lipsit, momentul fiind prezentat ca unul al unei victorii de mult așteptată. În coloanele ziarului lui Al. Enacovici se publica o proclamație către cetățeni, din partea „Comitetului Opoziției Unite”, cu următorul îndemn: „Cetățeni botoșăneni! Să salutăm cu bucurie ziua scăpării țării de acel ce timp de doisprezece ani a aglomerat toate crimele, a tolerat toate asasinatelor. Căderea guvernului Brătianu e salvarea României!”¹²¹ În seara zilei de 20 martie 1888, relatează același periodic, a fost organizată în Botoșani o procesiune cu făclii aprinse pe străzile orașului. Participanții, cu „banda muzicală” în frunte și cu „stindardul fălăind”, au parcurs traseele dintre casele „splendid iluminate” ale personalităților opoziției. În strigăte repetate de „Jos Brătianu!”, „Jos colectivității!”, „Hoții la pușcărie!” și „Trăiască opoziția!”, mulțimea ajungea în fața caselor lui Al. Enacovici pentru a-l aclama pe „neobositul luptător, pe cel mai înverșunat dușman al guvernului dlui Ion Brătianu”. Urcat pe balconul caselor sale, acesta a rostit cuvinte de mulțumire celor prezenți, pretinzând că respectivul moment semnifica „reînvierea suveranității poporului”. „Să fim deștepți și să nu încetăm de a veghia! Să ne gândim la ziua de mâine! Să regulăm noi despre viitorul nostru!”, îi îndemna Enacovici pe demonstranții entuziaști¹²².

Primar al Botoșaniului

Al. Enacovici a decis să valorifice la maxim noul context politic: încrezător în propriile mijloace, el se considera îndreptățit să aspire la preluarea conducerii Botoșaniului. Intenția sa poate fi deslușită din parcurgerea articolelor publicate în ziarul „Vocea Botoșanilor”. Într-unul intitulat chiar *Cerem dizolvarea Consiliului comunal*, se justifică schimbarea conducerii administrative a orașului pe considerentul că „nu este corp mai ilegal constituit, autoritate în care abuzuri mai mari să se fi pertractat ca în Consiliul comunal Botoșani”¹²³. În altul se pretindea că se dezvăluie „hoțiile Primăriei” pe baza „plângerilor și denunțurilor”, care curgeau „cu sutele”. Dintre acestea, foarte importante

¹¹⁹ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 65.

¹²⁰ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 310.

¹²¹ *Căderea guvernului Ion Brătianu*, în „Vocea Botoșanilor”, nr. 13, 27 martie 1888, p. 2.

¹²² *Ibidem*.

¹²³ „Vocea Botoșanilor”, nr. 15, 10 aprilie 1888, p. 1.

erau acuzațiile că veniturile abatorului, ale piețelor, dar și cele obținute din taxele pe rachiș, vin etc. fuseseră date în „exploatarea exclusivă a câtorva cari, fără niciun control, încasează și dispun de venituri ca de propria lor avere”¹²⁴. În aprilie 1888, se pretindea că „lumea noastră începe a se arăta impacientă de întârzierile ce se fac în schimbarea personalului ce compun [sic!] autoritățile locale”¹²⁵.

Alexandru Enacovici a ajuns, într-adevăr, la conducerea administrației orașului Botoșani, inițial ca membru al Comisiei interimare, la 22 aprilie 1888, alături de N. Sofian, care a preluat președinția acesteia¹²⁶, Garabet Ciolac, Dimitrie Scarlat Miclescu, Ioan Ciolac, Adam Haret, dr. A. Hynek¹²⁷. Perdantilor, adică fostului primar Gh. Hasnaș și colaboratorilor lui funcționari, Em. Iorga, Mihail Popovici, George Iacobanu, li se puneau în curând în vedere, cu satisfacție, să restituie la casieria Primăriei „banii luați în plus ca salariu pe luna aprilie”¹²⁸. După o perioadă de provizorat la conducerea Botoșaniului, în iunie 1888 se organizau noi alegeri pentru compunerea Consiliului comunal. Candidaturile sprijinite de comitetul Opoziției Unite („partidul liberal-conservator”) au primit aprobarea alegătorilor în cadrul întrunirii desfășurate în localul școlii Marchian, în ziua de 5 iunie 1888, Al. Enacovici fiind desemnat candidat la colegiul I¹²⁹. Adversarii „colectiviști” și-au întocmit și ei o listă de candidați. Surprinzător pentru „grupul Enacovici”, a apărut și o a treia listă, cuprinzând nume din fosta opoziție. Distanțarea unora dintre vechii lor asociați a fost interpretată de „liberali-conservatori” ca „o tactică a colectiviștilor” de a disloca fosta opoziție¹³⁰. Curând au venit și acuzele din partea adversarilor că alegerile nu urmau să se desfășoare corect. La o întrunire a „partidului liberal-conservator” din Botoșani, din sală se strigase „Scandal! Ingerință administrativă! Organizare de bătași!” și se pretinsese că „grupul Enacovici voiește a-și lua supremația în județ și-n oraș”. Se pare că nici violențele nu au lipsit. Întâmplările au fost aduse la cunoștința guvernului Teodor Rosetti și au fost relatate mai multor redacții de ziare de către Ioan Miclescu. Al. Enacovici, acuzatorul vehement, de până mai ieri, al procedeelelor electorale ale fostului guvern I. C. Brătianu, se vedea nevoit să dezmințască acuzele împotriva administrației locale și să-și apere amicii din partid. În ziarul său, colportorii zvonurilor erau prezentați ca fiind „inexperienți în ale politice, nedeprinși în a înfrunta tribuna” și „impaciențați în a parveni cu orice preț”. La primele întreruperi din sală, „în nervozitatea lor bolnăvicioasă, se aruncaseră pe telegraf”, expediind scrisori ziarelor și „asemănând pe întrerupători cu bătașii și înlocuind glasul alegătorului cu acel al administrațiunii”. Dimpotrivă, scria Al. Enacovici redacției ziarului „Dreptatea”, „niciun scandal a fost la întrunire, nicio ingerință administrativă nicăierea s-a văzut. Cea mai întinsă libertate există în aceste alegeri, susținea el, dovadă alegerea delegaților, model de libertate, de nime bănuită. Iscăditorul depeșelor nici e alegător comunal, caută numai a tulbura spre a pescui”¹³¹.

Beneficiarii alegerilor comunale de la Botoșani au fost candidații liberali-conservatori, inclusiv Al. Enacovici; ei și-au adjudecat majoritatea mandatelor¹³². În ziua de

¹²⁴ Idem, nr. 16, 17 aprilie 1888, p. 1.

¹²⁵ Idem, nr. 17, 23 aprilie 1888, p. 1.

¹²⁶ Idem, nr. 21, 21 mai 1888, p. 3.

¹²⁷ *Espunerea situației generale a administrațiunii comunei Botoșani de Alesandru Enacovici primarele ei. Anul 1888–1889*, Botoșani, Tipografia „Concurența”, 1889, p. 5.

¹²⁸ „Voacea Botoșanilor”, nr. 20, 15 mai 1888, p. 1.

¹²⁹ Idem, nr. 23, 7 iunie 1888, p. 1.

¹³⁰ *Scrutinul alegerilor comunale*, în „Voacea Botoșanilor”, nr. 24, 14 iunie 1888, p. 1.

¹³¹ *Mișcarea electorală*, în „Voacea Botoșanilor”, nr. 23, 7 iunie 1888, p. 2.

¹³² Aleșii comunali au fost N. Sofian, dr. A. Hynek, Adam Haret, Garabet Ciolac, I. Buzdugan, C. Bobeică, Scarlat Măicănescu, Gh. Chr. Goilav, Al. Carp, prof. I. Neculescu, I. Burchi, Al. Enacovici la colegiul I și

25 iunie 1888, Consiliul comunal Botoșani a fost convocat în vederea verificării titlurilor noilor aleși și a validării alegerilor. „Colectiviștii” T. Boldur Lătescu, C. Placa, Panait Gheorghiade au contestat alegerile, acuzând că fuseseră fraudate prin abuzurile administrației locale. Majoritatea însă a respins contestațiile, oficiosul grupului Enacovici caracterizându-le drept „expectorațiuni bolnăvicioase”, provenite din „îndrăzneala unor oameni cari, ingerând toate alegerile de sub regimul trecut, vin tocmai ei astăzi și se plâng de ingerinți”¹³³. După validarea alegerilor, consilierii au votat noul primar al Botoșaniului. De altfel, numele lui le era cunoscut aleșilor, desemnarea acestuia fiind stabilită cu o zi mai înainte, în cadrul întrunirii care avusese loc în casele lui N. Sofian din Botoșani. Gazda le propusese atunci noilor consilieri să aleagă între Al. Enacovici și C. Bobeică, nume pe care susținea că le promovase în urma „rumorilor” culese de prin oraș. C. Bobeică și-a declinat răspunderea, invocând dorința de a da curs unui nou mandat parlamentar, pe care alegătorii colegiului al II-lea i-l acordau „ori de câte ori alegerile au fost libere”. Mai lua în calcul și mai buna cunoaștere a problemelor locale de către Al. Enacovici. Obținând 21 de voturi dintre cele 22 exprimate, Al. Enacovici era ales primar al orașului Botoșani în ziua de 25 iunie 1888. „Ajutoarele de primar” alese tot atunci au fost Garabet Ciolac, Ion Buzdugan și Scarlat Măicănescu¹³⁴. Conducerea județului era asigurată de prefectul Iorgu Hermeziu¹³⁵.

Inițiativele și realizările lui Enacovici în postura de primar ne sunt relevante de sinteza activității Primăriei, publicată de el în anul 1889. Firește că, urmând tradiția discursului politicianist românesc, administrația condusă de Al. Enacovici se prezenta ca fiind moștenitoarea unei situații financiare „dintre cele mai grele”. Exemplificând prin cifre, el dezvăluia existența deficitelor bugetare, precum și o seamă de datorii contractate de fosta administrație comunală¹³⁶. „Sistemul vicios al percepțiunii” și „desorganizarea întregului serviciu administrativ” erau realități de natură să-l îngrijoreze pe noul membru al administrației de la Botoșani.

Prin urmare, obiectivul prioritar al noii administrații, instalată „pe neașteptate”, era de „a se pune o ordine în această înspăimântătoare desordine”. Se proceda, astfel, la „numiri provisorii” în posturile lăsate libere prin demisii, la însărcinarea casierului orașului cu întreaga percepere a taxelor, în ordinea vechimii datoriilor, și, în general, la desfășurarea unei activități susținute, „neobișnuită pe la noi”, pe parcursul a câte 16 ore „continue”. Urmarea acestor măsuri a fost, susținea Al. Enacovici, creșterea veniturilor comunale cu suma de 12 000 de lei, încă din prima lună a aplicării lor¹³⁷.

Noul primar și grupul său de lucru s-au preocupat să asigure veniturile necesare bunei funcționări a administrației. Singura sursă a acestora, preciza primarul, erau taxele, deoarece Botoșaniul, spre deosebire de alte orașe, nu poseda proprietăți funciare urbane și rurale, fabrici etc.¹³⁸ Cea mai importantă dintre acestea era taxa de pe rachiu, vin, bere și păcură. Enacovici considera că descreșterea veniturilor provenite din această taxă se datora fraudei și creșterii „taxelor exorbitante din partea statului”, care conduseră la scăderea la trei a numărului velnițelor (implicit a producției de rachiu), la creșterea prețului

prof. C. Severin, N. Gherghely, Al. Miculescu, Ion Ciolac, T. Dimitriu, N. Papandopol, G. Nicolescu, T. Schipor, Gr. T. Goilav, I. Cârjan („Vocea Botoșanilor”, nr. 24, 14 iunie 1888, p. 2–3).

¹³³ Idem, nr. 26, 1 iulie 1888, p. 1.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ „Telegraful”, anul XIX, nr. 4853, 18 septembrie 1888, p. 3.

¹³⁶ *Espunerea situației generale a administrațiunii comunei Botoșani*..., p. 6.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 9.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 16.

produsului și la scăderea consumului. Soluția pe care o propunea era aceea a înființării unui antrepozit de băuturi, care ar fi condus la desființarea micilor depozite de margine, mediul celor mai multe fraude. O altă necesitate pentru Botoșani, deopotrivă pentru motive de sănătate publică și de creștere a veniturilor comunale, era înființarea unui abator modern, după modelele celor vizitate de el la Viena și la București. Cel din capitală i se părea potrivit a fi imitat și la Botoșani, motiv pentru care îl însărcinase pe inginerul orașului să îi procure planurile. În concepția primarului Enacovici, abatorul urma să fie dotat cu lumină electrică, cu un rezervor de apă, cu grajd, sală pentru tranșat, magazie, cuptor. Suma necesară estimată era de 100 000 de lei, care putea fi obținută printr-un împrumut amortizabil din taxa de chirie a abatorului¹³⁹. Imașul comunal, singura proprietate funciară de care dispunea Primăria, producea puține venituri, cauza principală fiind împuținarea numărului de vite. Primarul considera că mărirea taxei de pășunat era una dintre soluții, lăsând la latitudinea consilierilor identificarea altora. Veniturile din taxele introduse în piețe erau de asemenea scăzute, atrăgea atenția Al. Enacovici. Între cauze, el semnală insuficiența colectărilor, precum și utilizarea sumelor încasate în scopuri personale de către fosta administrație. Nici cărămidăriile nu procurau Primăriei venituri corespunzătoare, din cauza stărnirii ritmului construcțiilor¹⁴⁰. În privința cheltuielilor, Al. Enacovici pretindea că deviza noii administrații comunale era „creșterea veniturilor și împuținarea cheltuielilor de lux și nefolositoare”. Pentru împlinirea obiectivului asumat, declara, fără rețineri, că aveau să desființeze anumite posturi, fără a afecta buna funcționare a serviciilor. Se preconiza apoi o diminuare a salariilor, bazându-se pe acordul tuturor funcționarilor. De asemenea, se sistau stipendiile și ajutoarele celor defavorizați, dacă ele depășeau posibilitățile financiare ale administrației¹⁴¹.

Și instrucțiunea publică l-a preocupat pe primarul Enacovici. El atrăgea atenția asupra nivelului ridicat al analfabetismului în oraș, a cărui explicație o găsea în existența unui număr insuficient de școli. La o populație de aproximativ 45 000 de locuitori, cele șase școli primare (trei pentru băieți și trei pentru fete) i se păreau prea puține, mai ales că orașe ca Bârlad, Bacău sau Brăila, cu o populație egală sau mai scăzută decât cea a Botoșaniului, posedau un număr mai mare de școli. Situația se datora, credea el, precedentelor administrații, care nu se preocupaseră de construirea de noi școli, întrucât fuseseră conduse de „oameni incuți, neubitori de carte, lipsiți de orice cunoștințe”. În viziunea sa, statul (guvernul) era cel obligat să înființeze noile școli, Primăria având sarcina să dispună alocarea spațiului necesar, încălzirea lui și angajarea servitorilor. Dezvăluia chiar că făcuse demersuri la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, unde găsisse înțelegere și i se promisese sprijin. O lege mai veche, care prevedea contractarea unui împrumut de 200 000 de lei pentru construirea a încă trei școli în Botoșani, nu fusese aplicată de fosta administrație. Enacovici își informa însă cititorii că începuse demersurile pentru obținerea creditului necesar. Un alt inconvenient al sistemului public de instrucție era ineficiența Școlii de arte și meserii din Botoșani, înființată în anul 1877. În cei doisprezece ani de funcționare, primarul Enacovici semnală că se cheltuisese oficial suma de 401 686,42 lei (plus cheltuieli suplimentare), pe când veniturile înregistrate erau de doar 24 835,59 lei. Rezultatul concret consta în existența a doar 17 absolvenți meseriași, exceptându-i pe cei care abandonaseră cursurile sau care intraseră în armată. O reorganizare a instituției se impunea numaidecât, insista primarul; totuși, soluția avansată

¹³⁹ *Ibidem*, p. 19–21.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 23–26.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 28–29.

de el însemna tocmai desființarea școlii din Botoșani. Dată fiind buna organizare a Școlii de Mecanică de la Iași, atelierele lucrătorilor feroviari de la Pașcani și București, el propunea trimiterea tinerilor botoșăneni dornici să învețe o meserie în acele instituții, impunându-li-se anumite condiții la absolvire. Astfel, s-ar fi redus cheltuielile Primăriei și s-ar fi obținut un număr mai mare de meseriași români bine pregătiți necesari viitoarei industrie a orașului. Enacovici propunea ca sumele economisite în acest mod să fie destinate satisfacerii altor necesități, precum achiziționarea de felinare pentru iluminatul public, prevăzând, cu această destinație, suma de 20 000 de lei în proiectul de buget local¹⁴².

În privința cultelor, Al. Enacovici anunța disponibilitatea Primăriei de a sprijini financiar și pe mai departe activitatea celor doisprezece biserici ortodoxe din oraș, deservite de cei 28 de preoți și personalul aferent, cu suma de 30 000 de lei, incluzând salarizarea și alte cheltuieli. Atrăgea atenția, cu acel prilej, asupra faptului că „credința, ca și datoria ce fiecare creștin o are de-a frecventa biserica, scade din an în an tot mai mult”, fiind necesară intervenția statului „spre a remedia răul”¹⁴³.

Înființarea de noi „grădini publice”, precum și întreținerea celor existente constituiau alte obiective ale administrației lui Al. Enacovici. Motivele erau atât de ordin „higienic” și estetic („pe lângă purificarea aerului, ochiul primind cu satisfacțiune acea varietate a culorilor formată prin varietatea florilor peste care verdeața, culoarea dominantă a naturii, le încadrează pe toate și contribuie în genere la dezvoltarea gustului, a frumosului”), cât și economic, rezultatele preconizate trebuind să întrecă cheltuielile. Dintre cele trei grădini publice existente în Botoșani, „grădina din jurul casei comunale”, cea recent înființată înspre bariera Sulița și „Grădina Belvedere”, Primăria plănuia să investească prioritar în cea din urmă. Fostă proprietate a lui C. Rosetti, ea avea să fie extinsă pe seama terenului aferent școlii de meserii, alăturându-se la „vechea grădină Vârnăv”. Grădina din jurul Primăriei trebuia să fie și ea mărită, astfel încât, în perspectivă, Palatul Comunal ar fi fost amplasat „majestos” în mijlocul unui imens parc. Sursa de inspirație pentru planul său urbanistic o constituia „grădina din fața Palatului municipal al Vienei”, Enacovici relatând că, în timpul vizitelor sale în capitala austriacă, stabilise legături cu directorul societății grădinarilor, care îi promisese trimiterea unui lucrător pentru amenajarea parcurilor din Botoșani¹⁴⁴.

În privința iluminatului public, Al. Enacovici informa că intenționa ca, în primul an, să fie montate 50 de felinare „cu stâlpi de schijă, perforați” pe „Strada Mare”, iar pe străzile mai îndepărtate, „felinare bune pe stâlpi de stejar”¹⁴⁵. Situația străzilor din oraș, „zăcând în noroi și baltaguri de infecțiuni glodoase”, dezaprobată și de regele Carol I cu ocazia vizitei sale în Botoșani, reclama o grabnică preocupare din partea autorităților locale, atrăgea atenția primarul. El amintea inițiativele și eforturile făcute în privința ameliorării stării drumurilor și a străzilor din oraș, din timpul foștilor primari George Caruso și Teodor Boian. Din anul 1875, în Botoșani se inaugurase construirea străzilor „cu sistem macadam și trotuarele cu asfalt turnat”, în anul 1888 existând, după precizările lui Al. Enacovici, 31 km de străzi construite și 45 040 m² de trotuare asfaltate. Contribuția sa, de când preluase mandatul de primar, consta în utilizarea a 1 000 m³ de piatră sfărâmată în diferite zone ale orașului, pentru înlesnirea circulației. Se adaugă transformarea pavajului de pe unele străzi, apoi construirea, pe baza unor „economii anterioare”, a 500 de metri

¹⁴² *Ibidem*, p. 42–55.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 56–60.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 62–65.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 67–68.

liniari de drum pe străzile Ștefan cel Mare, Armele Țării și Spitalului, a 1 036 m² cu beton și turnarea a 670 m de asfalt. Din cauza costurilor mari de întreținere și a lipsei rezistenței, sistemul macadam trebuia abandonat, susținea Al. Enacovici, în favoarea folosirii pietrei cubice și a asfaltului comprimat. Se efectuaseră și o serie de exproprieri, care contribuiseră la înfrumusețarea străzii principale a orașului. În primăvara anului 1889, primarul Enacovici preconiza începerea lucrărilor pentru alinierea Străzii Naționale prin dărâmarea ruinelor rămase în urma incendiului din anul 1887; pe partea opusă lor, se preconiza construirea unor trotuare de asfalt pe ambele laturi. Lucrările pentru reconstruirea Bisericii Uspenia, afectată de incendiu, erau deja terminate la începutul mandatului de primar al lui Al. Enacovici, păstrându-se forma ei originală. Reconstruirea ambelor turnuri, intrarea principală, crucile și clopotele, semnala primarul, prezentau însă „defecte mari”, astfel încât se impuneau „ameliorări”¹⁴⁶. Nu în ultimul rând, o altă problemă cu care se confruntau botoșănenii și pe care Al. Enacovici o va mai aborda și peste câțiva ani, în mandatul său de deputat, era aceea a lipsei apei. Omul politic susținea că transportul apei de la Bucecea trebuia precedat de studii care să certifice existența debitului necesar orașului, iar în cazul în care acesta ar fi fost neîndestulător, apa să fie folosită doar pentru consumul populației, iar pentru celelalte necesități să fie utilizate fântânile arteziene¹⁴⁷.

Pe lângă proiectele edilitare ale lui Enacovici, anii 1888–1890 au fost marcați, la Botoșani, de rivalități locale care au degenerat, adesea, în adevărate conflicte. Episoade încrâncenate, cu aparentă tentă politică, dar ascunzând deseori animozități personale, se consumau frecvent între Al. Enacovici, omul puterii, și detractorii săi din opoziție. În toamna anului 1888, presa locală semnala diferendul dintre național-liberalul P. H. Cortazzi¹⁴⁸, un apropiat al „Curierului român” din Botoșani, și redacția ziarului „Voacea Botoșanilor”. Considerându-se insultat într-un articol din „Voacea Botoșanilor”, acesta și-a trimis martorii, N. St. Georges și Ioan Arapu¹⁴⁹, pentru a-i cere explicații lui Teodor Buzdugan, directorul politic al ziarului patronat de Al. Enacovici. Martorii lui T. Buzdugan, colonelul Maca și Ilie Metz, le-au explicat emisarilor lui Cortazzi că, deși Buzdugan era director politic, redacția ziarului era încredințată unui colectiv. Nefiind de acord cu explicațiile primite și bănuind că inspiratorul, dacă nu chiar autorul articolului, fusese chiar Al. Enacovici, martorii lui Cortazzi au refuzat să continue investigația, redactând fiecare câte un proces-verbal. Se pare că în „Curierul român” era prezentată o altă versiune a faptelor, conform căreia T. Buzdugan ar fi recunoscut în fața martorilor lui Cortazzi că Al. Enacovici era autorul articolului. De aici, acuzații reciproce de natură să învenineze

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 81–88.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 97–98.

¹⁴⁸ Pierre Henri Cortazzi (1830–1892) – mare proprietar din „țara de sus”, educat „în cele mai înalte școli ale Franței” în domeniul medicinei și științei, posesor al unei „biblioteci bogate” și al unor „aparate de valoare”. S-a dedicat administrării întinselor suprafețe de teren agricol, între care moșia părintească Văculești din fostul județ Dorohoi. A îndeplinit în mai multe rânduri funcția de prefect al Județului Dorohoi, dar și al altor districte. Calamitățile naturale și alte împrejurări economice l-au determinat să se instaleze la Botoșani. Din punctul de vedere al apartenenței politice, era considerat „unul dintre liberalii frunțași ai țării de sus”, fost președinte al PNL Dorohoi (*Necrolog*, în „Voința Națională”, nr. IX, nr. 2290, 13/25 iunie 1892; „Curierul român”, anul III, nr. 2, 6 ianuarie 1888).

¹⁴⁹ Cu un an înainte, Ioan Arapu fusese și el implicat într-un conflict local. Duelul era modul în care protagoniștii înțelegeau să-și apere orgoliile rănite. Iată cum relata presa întâmplarea: „Un duel cu pistolul s-a petrecut vinerea trecută dimineața la Rediu între d-nii адвоаți I. Arapu și An. Botez. Motivul erau oarecari vorbe neplăcute schimbate între d-nealor. Martorii d-lui Arapu au fost d-nii major Mavrocordat și căpitan Crâmlău, iar ai d-lui Botez, d-nii C. Hăntescu și dr. Isaac. S-au tras câte două focuri, fără nici o consecință regretabilă” („Lupta”, nr. 275, 13 iunie 1887).

și mai mult atmosfera politică locală¹⁵⁰. Prin intermediul ziarului „naționalilor-liberali” locali, „Libertatea”¹⁵¹, Al. Enacovici era acuzat că trădase principiile liberale pentru a deveni „primar sub regimul conservator al lui Lascăr Catargiu”. El și-ar fi constituit în oraș o „gașcă” de susținători și își transformase propriul ziar într-o „oficină în care se adun toate injuriile și calomniile, aruncate cu atâta ușurință cetățenilor din oraș”. Se citau cazurile lui N. Enășescu și G. Kernbach¹⁵², despre care se făcuseră anumite comentarii defavorabile în unele articole din „Voacea Botoșanilor”; și care, în ciuda demersurilor făcute, nu reușiseră să afle numele autorilor articolelor pentru a-și apăra onorabilitatea pe calea justiției. Kernbach a replicat prin apostrofări de tipul „laș calomniator, mizerabil bandit al condeului și o infamă canalie”¹⁵³. Insultat, Enacovici („primar și deputat”) l-a provocat la duel pe Kernbach. În consecință, au fost convocați martorii Ion Buzdugan și Anastasie Botez, din partea primului, și P. H. Cortazzi și T. Boldur Lătescu, pentru cel de-al doilea, însă confruntarea nu a mai avut loc. Presa de opoziție relatează că martorii primarului au pretins că acesta fusese cel insultat, revenindu-i, prin urmare, dreptul de a-și alege arma, pretenție respinsă de martorii lui Kernbach, pe considerentul că clientul lor fusese cel insultat mai întâi. Motivul invocat de reprezentanții lui Enacovici era taxat cu ironie de adversarii săi: „Dl Enacovici a găsit și aici un pretext pentru ca să nu iasă pe teren”, susținând că „e mai comod pentru d-sa să plătească din casa comunală o ceată de bătași, decât să iasă pe teren și să-și espună viața”¹⁵⁴.

Alegerile comunale desfășurate la Botoșani, în ianuarie/februarie 1890, au dat câștig de cauză candidaților conservatori coaliizați (în jurul guvernului Gh. Manu, noiembrie 1889 – februarie 1891), care i-au devansat pe naționali-liberali și pe liberalii-conservatori din jurul lui Lascăr Catargiu și Gheorghe Vernescu. Opoziția liberală l-a acuzat pe Al. Enacovici de duplicitate pentru că, în cursul unei întruniri desfășurate la Botoșani cu amicii săi politici, i-ar fi îndemnat să nu voteze lista candidaților guvernamentali, considerând străini de interesele localității, lăsându-le alegătorilor posibilitatea să aleagă între candidații naționali-liberali sau liberali-conservatori: „Constatăm că d. Enacovici, pe când la Botoșani recomandă pe candidații partidului național-liberal încrederea cetățenilor, la București, același d. Enacovici, ca deputat, caută să nimicească acest partid. Iată logica d-lui Enacovici!”, scria oficiosul național-liberalilor¹⁵⁵.

În anul 1890, Al. Enacovici pierdea primăria Botoșaniului. Prefectul Ghica, în baza raportului prezentat prim-ministrului, generalul Gh. Manu, reușea să obțină dizolvarea

¹⁵⁰ Relevant pentru descrierea raporturilor dintre adversarii politici/personali locali este următorul fragment inserat în „Voacea Botoșanilor”, de Dimitrie Enacovici: „Cât despre alusiunea la condițiunea mea socială de care vorbește un considerent al procesului-verbal reprodus în *Curierul român*, o cred o impertinență asupra căreia nu merită să mă opresc. În un stat democratic, rangurile și noblețile se câștigă prin merite, inteligență și capacitate. Și dacă e vorba de naștere, apoi pot zice cu mândrie că nașterea și creșterea pe pământul țării mele îmi constituie destul de mari titluri de noblețe spre a le putea opune străinilor ce voiesc a se impune cu cele ale lor imaginare [...]. Cunoască dnii N. Sin George și Arapu că, ca foști colegi de școală cu ei, le-am fost superior întotdeauna la învățătură, că, în timp ce eu primiam premiul al III-lea al clasei mele, dl Arapu abia era promovat și clasat al III-lea de la coadă. Cât despre dl Sin George, terminând numai cursul primar, îl cred și incompetent a mă aprecia și judeca atât de sentențios” („Epoca”, anul III, nr. 858, 5/17 octombrie 1888, p. 3).

¹⁵¹ Nerva Hodoș, Al. Sadi Ionescu, *op. cit.*, p. 373.

¹⁵² G. Kernbach, de pildă, colaborator al ziarului botoșănean „Libertatea”, s-a simțit lezat de descrierea care i se făcuse în ziarul lui Al. Enacovici, potrivit căreia „poartă un nume străin, o pălărie *haute forme* și că natura l-a dăruit cu o statură mică” (*Dl Al. Enacovici din Botoșani*, în „Voința Națională”, anul VI, nr. 1516, 8/20 octombrie 1889, p. 2).

¹⁵³ *Ibidem*.

¹⁵⁴ „Voința Națională”, anul VI, nr. 1517, 10/22 octombrie 1889, p. 3.

¹⁵⁵ *Alegerile comunale din Botoșani și dl deputat și fost primar Al. Enacovici*, în „Voința Națională”, anul VII, nr. 1602, 27 ianuarie/8 februarie 1890, p. 1.

Consiliului comunal Botoșani, noul primar investit fiind C. Gheleme¹⁵⁶. Cauza schimbării era de ordin politic, ca și în alte situații. Gruparea aflată la guvernare, nemulțumită de colaborarea conservatorilor din jurul lui Lascăr Catargiu cu liberalii vernescani, dispunea înlocuirea indezirabililor din teritoriu, între care și Al. Enacovici. Însuși generalul Manu avea să declare mai târziu că, în ciuda colaborării anterioare, între conservatorii săi și gruparea liberală (din care Enacovici făcea parte) se produsese o ruptură¹⁵⁷.

Primul mandat parlamentar

Simptomele disoluției Opoziției Unite au apărut la puțin timp după căderea guvernului Brătianu. La alegerile comunale din București, din 1888, se constata deja distanțarea unor foști colaboratori, animați acum de interese contrarii. Pe de altă parte, guvernul junimist nu s-a grăbit să dizolve Camerele, conștient fiind că viitoarele alegeri nu i-ar fi adus majoritatea. A preferat să acționeze pentru dezmembrarea Opoziției Unite, prin atragerea elementului conservator și înlăturarea celui liberal, în vederea refacerii partidului conservator. În acest sens, cabinetul a reușit să-și apropie gruparea din jurul „Epocii” în frunte cu Nicolae Filipescu¹⁵⁸. Abia când s-a constatat că raporturile dintre liberalii și conservatorii din Opoziția Unită se deterioraseră, a fost dispusă dizolvarea Camerelor la data de 8 septembrie 1888¹⁵⁹.

Campania electorală a relevat disensiunile din rândurile opoziției. Liberalii democrați din jurul lui D. Brătianu s-au organizat separat de conservatori, la fel și N. Fleva. Aspirând să formeze singur noul cabinet, Partidul Liberal-Conservator a decis încetarea colaborării politice cu acești disidenți. Printr-o scrisoare din 14 septembrie 1888, Lascăr Catargiu îl informa pe D. Brătianu că, din moment ce „scopul coaliției a fost atins [...]”, trebuie ca la viitoarele alegeri partidul liberal-conservator să se prezinte singur în luptă¹⁶⁰. La Botoșani, primarul Al. Enacovici s-a implicat în campania electorală, decis să obțină, în sfârșit, întâiul său mandat parlamentar. Retorica articolelor publicate în ziarul lui Al. Enacovici era îndreptată, cu predilecție, împotriva „colectiviștilor” (naționalilor-liberali) – o reminiscență din campania Opoziției Unite –, registrul tematic fiind, în linii mari, asemănător. Se susținea că toate reformele pe care liberalii le revendicau nu dăduseră rezultatele așteptate sau îi avantajaseră în exclusivitate, precum fusese cazul Băncii Naționale. Aprecieri pozitive se făceau la adresa guvernului Theodor Rosetti, vizita ministrului de Externe P. P. Carp la Botoșani oferind ocazia liberalilor-conservatori de a-l elogia, pe motiv că, „succedând celui colectivist, ne-a redat toate libertățile, ne-a garantat liniștea, onoarea noastră și a familiilor”¹⁶¹. Atitudinea favorabilă guvernului junimist era motivată de considerente politice, date fiind viitoarele alegeri, nu peste mulți ani, într-un context diferit, P. P. Carp fiind înfierat drept cel mai aprig adversar.

Al. Enacovici a fost candidatul desemnat al colegiului I Botoșani pentru alegerile de deputați, alături de conservatorii C. Ghica Deleanu, înlocuit apoi, pentru motive de boală, cu Al. Lahovary¹⁶², și de Luca V. Goilav. Pentru Senat erau propuși George Chr. Goilav și Ioan Ciolac la colegiul I și N. Sofian și C. Codrescu la colegiul al II-lea¹⁶³.

¹⁵⁶ DAD, nr. 101, 9 iunie 1890, p. 1952.

¹⁵⁷ Ibidem, p. 1953.

¹⁵⁸ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 73.

¹⁵⁹ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 227.

¹⁶⁰ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 74.

¹⁶¹ „Vocea Botoșanilor”, nr. 36, 18 septembrie 1888, p. 1.

¹⁶² Idem, nr. 39, 11 octombrie 1888, p. 1.

¹⁶³ Idem, nr. 40, 16 octombrie 1888, p. 1.

Candidații pentru Cameră din partea colegiului al II-lea erau T. Buzdugan, I. G. Miclescu, C. Bobeică; T. Silion aspira la mandatul de deputat la colegiul al III-lea¹⁶⁴. În privința repartiției candidaților între cele două orientări din cadrul Partidului Liberal-Conservator, ponderea conservatorilor era mai mare. Alexandru Enacovici a reușit să se claseze primul între candidații pentru Cameră ai colegiului I Botoșani, primind 98 de voturi. De altfel, toți ceilalți candidați din Botoșani ai Partidului Liberal-Conservator au reușit să obțină mandate în viitoarele Corpuri Legiuitoare¹⁶⁵. Anul 1888 marca, așadar, debutul carierei parlamentare a lui Alexandru Enacovici.

Rezultatul global al alegerilor indica victoria Partidului Liberal-Conservator¹⁶⁶. Influența lui se vedea în contextul alegerilor pentru conducerile celor două Camere, când candidatul său, generalul Ioan Em. Florescu, se impunea la conducerea Senatului în fața lui Nicolae Kretzulescu, susținut de junimiști; iar la Cameră, Lascăr Catargiu îi devansa net pe contracandidații D. Brătianu și Gh. Vernescu. Dată fiind noua fizionomie politică a Parlamentului, favorabilă liberalilor-conservatori, guvernul Theodor Rosetti și-a prezentat demisia, la 12 noiembrie 1888. Regele Carol I, dorind un cabinet de compromis între forțele politice concurente, a încredințat formarea noului guvern tot lui Theodor Rosetti¹⁶⁷. Noul executiv junimist îi includea și pe liberalii-conservatori Gheorghe Vernescu, Alexandru Lahovary și generalul Gh. Manu. Noua formațiune ministerială i-a nemulțumit însă pe vechii conservatori. Lascăr Catargiu putea constata că fusese părăsit de mulți partizani, care se grupaseră în jurul lui Alexandru Lahovary și colaborau cu guvernul junimist. Dorind ca Adunarea să voteze un proiect de lege prin care să acorde Galațiului statutul de *porto franco*, o promisiune făcută de el alegătorilor săi, Lascăr Catargiu era refuzat de Cameră¹⁶⁸. În ședința acesteia din 12 ianuarie 1889, el dezvăluia că amicii săi conservatori nu aderaseră la opțiunile sale, anume continuarea colaborării cu D. Brătianu și neintrarea în guvern a lui Gh. Vernescu, Al. Lahovary și a generalului Manu. În acest context, colaborarea cu gruparea Vernescu se impunea, pentru moment, ca o necesitate politică stringentă pentru Lascăr Catargiu.

Culpabilizarea guvernului Ion C. Brătianu

Dar să vedem ce rol a jucat Alexandru Enacovici în noua sa carieră parlamentară. În ședința Camerei din 25 ianuarie 1889, N. Blaremburg depunea pe biroul Adunării propunerea de „dare în judecată” a guvernului I. C. Brătianu „în cele două ultime formațiuni ale sale”, semnată de 22 de deputați. În motivarea propunerii, legea responsabilității miniștrilor era indicată ca bază juridică a demersului, scopul inițiativei fiind pedepsirea celor vinovați de acte săvârșite „în paguba drepturilor și securității cetățenilor, în detrimentul statului și a lucrului public”. Potrivit acuzatorilor, guvernul Brătianu se făcea vinovat pentru: împiedicarea exercitării dreptului electoral al cetățenilor prin „violență și fraudă”;

¹⁶⁴ Idem, nr. 37, 29 septembrie 1888, p. 1.

¹⁶⁵ *MOF*, nr. 166, 28 octombrie/9 noiembrie 1888, p. 3867; nr. 166, 28 octombrie/9 noiembrie 1888, p. 3875.

¹⁶⁶ Ion Mamina, *op. cit.*, p. 227.

¹⁶⁷ Al doilea guvern Theodor Rosetti a funcționat între 12 noiembrie 1888 și 26 martie 1889 și îi includea pe Theodor Rosetti, prim-ministru fără portofoliu, Alexandru B. Știrbei, ministru de Interne, Petre P. Carp, ministru al Afacerilor Străine, Menelas Ghermani, ministru de Finanțe, George D. Vernescu, ministrul Justiției, Titu Maiorescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, generalul Gh. Manu, ministrul de Război, Alexandru Lahovary, ministrul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, Alexandru Marghiloman, ministrul Lucrărilor Publice (*ibidem*, p. 310).

¹⁶⁸ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 76–79.

tentativele de împiedicare a întrunirilor publice prin „meșteșugiri polițienești, amenințări, întrebuintarea forței publice”; acțiunile prin care urmărise „să măcelărească poporul, să suprima pe adevărații reprezentanți ai națiunii la poarta și în chiar curtea localului ședinței Adunării” în zilele de 14–15 martie 1888; utilizarea sălii de ședințe a Adunării Deputaților ca spațiu de anchetă împotriva deputaților, pus la dispoziția procurorilor și a judecătorilor de instrucție; arestarea abuzivă a doi deputați; întrebuintarea de „bande de răufăcători cu plată din fondurile publice” pentru comiterea de violențe împotriva ziariștilor din opoziție; impunerea ilegală de contribuții funcționarilor și furnizorilor statului sub denumirea de „recompensă publică” și folosirea lor în scopuri private; realizarea unor „afaceri personale însemnate”, cu complicitatea guvernului, de către „unii din oamenii partidului inițiați în negocieri”, cu ocazia răscumpărării căilor ferate de către statul român și cu prilejul fondării Băncii Naționale; ascunderea „cu rea credință și în prejudiciul intereselor țării” a demersurilor statului român în chestiunea cedării Basarabiei, a regimului Dunării și a furniturilor militare din timpul Războiului de Independență („cazul Maican – Anghelescu”); votarea legii asupra expulzării, delapidări de fonduri publice, votarea unor legi anticonstituționale¹⁶⁹. Alexandru Enacovici nu a fost prezent la ședința Camerei din 25 ianuarie 1889, însă propunerea privind darea în judecată a membrilor fostului cabinet I. C. Brătianu a fost semnată, între alții, și de unii reprezentanți ai județelor Botoșani și Dorohoi, precum T. Callimachi, T. Sillion și Gh. Burghel¹⁷⁰.

Propunerea a fost luată în dezbaterea Adunării în ședința ei din ziua de 31 ianuarie 1889¹⁷¹. Într-o atmosferă apăsătoare, Gh. Panu a luat cel dintâi cuvântul, pronunțându-se pentru darea în judecată a foștilor miniștri liberali și somându-i pe D. Brătianu, Gh. Vernescu, Al. Lahovary și pe M. Kogălniceanu să declare dacă I. C. Brătianu era vinovat sau nu. Aceștia însă tăcuseră. Panu reamintea că darea în judecată a miniștrilor liberali fusese obiectivul atât de așteptat al Opoziției Unite întrucât, pretindea el, „nu a fost niciodată în țara aceasta regim mai călcător de legi, mai cinic, mai disprețuitor de toate sentimentele cele mai intime ale țării” precum fusese cel condus de I. C. Brătianu. Celor care încă mai ezitau, invocând impresia penibilă ce s-ar fi făcut Europei prin darea în judecată a fostului guvern, Panu le dezvăluia bănuiala sa că „răsturnarea lui Ion Brătianu s-a hotărât mai dinainte la Berlin, în cel din urmă voiagiu al Majestății Sale”. Mai credea că, asemenea precedentei acuzări a guvernului Lascăr Catargiu de la 1876, nici la 1889 guvernul Teodor Rosetti, la inspirația regelui Carol I, nu dorea urmarea procedurii judiciare. Junimiștii nu făcuseră opoziție sistematică împotriva guvernului I. C. Brătianu, aprobaseră politica externă și financiară a aceluia și, în condițiile unei reveniri a naționalilor-liberali la guvernare, respectiva atitudine le-ar fi fost de folos. „Guvernul junimist se opune la darea în judecată pentru că șeful statului se opune”, conchidea Panu¹⁷². Ministrul Instrucțiunii Publice, Titu Maiorescu, s-a împotrivit propunerii de dare în judecată a membrilor fostului guvern I. C. Brătianu. Ca om politic acuzat la 1876, alături de colegii săi din cabinetul condus Lascăr Catargiu, chiar de cei propuși la 1889 spre a fi dați în judecată, el atrăgea atenția deputaților din majoritate asupra consecințelor nefaste pe care un act născut din pasiunile politice oarbe le-ar fi putut cauza țării, în condițiile unor „evenimente complicate” care puteau izbucni oricând¹⁷³. Maiorescu amintea și de postura lui Blaremburg din 1876, de membru al comisiei de acuzare a guvernului Lascăr Catargiu, dorind să-l compromită în fața propriului partid.

¹⁶⁹ DAD, nr. 30, 29 ianuarie 1889, p. 567–568.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Idem, nr. 32, 4 februarie 1889, p. 646.

¹⁷² Ibidem, p. 648–649.

¹⁷³ Ibidem, p. 651–652.

Propunerea a fost susținută de Lascăr Catargiu, dar respinsă de ministrul P. P. Carp. N. Blaremburg și Gh. Vernescu reacționau vehement împotriva ministrului junimist, iar adversarii guvernului savurau spectacolul înfruntării dintre colegii de cabinet¹⁷⁴. „Epoca” atrăgea atenția că propunerea lui N. Blaremburg ascundea de fapt „niște combinații politice”, iar prin votul nefavorabil „era menit a isbi în guvern și a aduce la putere o nouă combinație ministerială”¹⁷⁵. Se prevedea formarea unui guvern liberal-conservator, Lascăr Catargiu – Gh. Vernescu, cu Dimitrie Brătianu ca președinte al Camerei¹⁷⁶.

În ședința Adunării Deputaților din 2 februarie 1889, Alexandru Enacovici lua cuvântul în chestiunea dării în judecată a guvernului I. C. Brătianu. Din punct de vedere politic, momentul era unul foarte important, iar omul politic botoșănean a înțeles că trebuia valorificat. Enacovici observa că tragerea la răspundere a fostului guvern fusese o temă centrală a Opoziției Unite în lupta ei pentru putere. De aceea, era mai importantă preocuparea deputaților pentru „darea în judecată a unui guvern care a terorizat această țară în timp de 12 ani, decât a ne ocupa în asemenea momente de ceea ce se petrece în cutare localitate, oricât de rea ar fi situațiunea acolo”. Dar ezitățile liderilor politici, divergențele constante între ei, în timpul dezbaterilor, aduceau mai curând cu un „proces al fostei opozițiuni unite”. „Noi voim să știm, luptat-am pentru o idee, avut-am un scop în luptă? Ori, din contră, au fost numai o jucărie toate luptele noastre, am avut numai scopul de a parveni să punem mâna pe putere?”, întreba el, energic, audiența. Polemicile, acuzele reciproce, eschivările șefilor politici echivalau cu o „desmințire fostei opozițiuni-unite, partidului liberal conservator”, o negare a principiilor care-i animase în luptă pe mulți dintre deputați; inclusiv pe el, care, după cum pretindea, „de 12 ani” adunase „un capital”, pusese „o piatră la edificiul” noului regim. Deputatul se declara părăsit de conducătorii partidului și îi soma pe Al. Lahovary și pe Gh. Vernescu să-și spună părerea asupra propunerii de dare în judecată a guvernului Brătianu. Aprecia opțiunea lui P. P. Carp, „consecvent cu sine”, de a refuza propunerea, amenințând cu demisia din funcția de ministru, însă aceea a conducătorilor săi politici i se părea o trădare. Pe cei mai mulți membri din Opoziția Unită, susținea el, nu-i interesase „goana după portofolii”, ci săvârșirea unui „act de dreptate”, anume „să paralizeze pe acel om (I. C. Brătianu) de a mai face rău țării acesteia”¹⁷⁷.

Discursul lui Al. Enacovici a făcut impresie printre deputații prezenți. Reme-morând împrejurările în care avusese loc și atmosfera politică, Gh. Panu nota:

Se discuta în Cameră propunerea de dare în judecată a ministerului I. Brătianu. Dl Vernescu tăcea chitic în banca ministerială, dl Catargiu ședea iarăși tăcut la locul său de deputat. Era o jenă generală, nimenea din șefi nu îndrăznea să ia chestia în piept și s-o ducă viguros, și aceasta din cauza junimiștilor cari combăteau propunerea. Deodată, dl Enacovici ia cuvântul și, într-o improvizație plină de vivacitate și de pasiune, somă pe șefi ca să se pronunțe, ca să se pună în fruntea curentului... Cuvintele dlui Enacovici au produs o mare impresie asupra Camerei, iar debutantul și-a câștigat locul său de merit printre oratorii Camerei¹⁷⁸.

Propunerea privind darea în judecată a fostului guvern I. C. Brătianu a fost respinsă cu 81 de voturi contra și 80 favorabile, dar rezultatul, contrar uzanțelor constituționale, nu a fost proclamat¹⁷⁹. La 7 februarie 1889, deputatul Ilariu Izvoranu depunea la Cameră o

¹⁷⁴ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 102–104.

¹⁷⁵ *Scopul propunerii Blaremburg*, în „Epoca”, anul IV, nr. 962, 4/16 februarie 1889, p. 1.

¹⁷⁶ *Combinații ministeriale*, în „Epoca”, anul IV, nr. 962, 4/16 februarie 1889, p. 1.

¹⁷⁷ *DAD*, nr. 34, 8 februarie 1889, p. 675–677.

¹⁷⁸ G. Panu, *op. cit.*, p. 40.

¹⁷⁹ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 102–104.

nouă propunere de dare în judecată a miniștrilor guvernului Brătianu. Vizând un număr restrâns de acte ale cabinetului liberal, propunerea a fost admisă. Se alegea o comisie de „informațiuni” compusă din Al. Enacovici, Al. Vericeanu, C. Olănescu, I. Iancovescu, N. Blaremburg, G. Apostoleanu, A. Peșacov¹⁸⁰. Deputatului botoșănean îi revenea sarcina ca, împreună cu ceilalți membri ai comisiei, să depisteze acte și fapte, ale fostului cabinet liberal, de natură să-l trimită în fața justiției. Ca și în precedentul caz, al acuzării guvernului Lascăr Catargiu, activitatea comisiei s-a concretizat în redactarea unui raport voluminos¹⁸¹, cuprinzând așa-zise dovezi compromițătoare împotriva fostului guvern; fără finalitate însă, chestiunea fiind abandonată la dorința regelui Carol I. În următoarea perioadă, acțiunile pentru înlocuirea cabinetului s-au intensificat. Prin numirile în funcții la Curtea de Casație, făcute fără consultarea colegilor din guvern, Gh. Vernescu tensiona atmosfera din interiorul acestuia. Neînțelegerile dintre liberal-conservatori și junimiști au dus, în cele din urmă, la demisia întregului executiv. La 29 martie 1889 se forma un nou cabinet, condus de Lascăr Catargiu, care îi cuprindea pe colaboratorii săi conservatori, dar și pe Gh. Vernescu¹⁸².

Între alte aspecte ale activității sale politice, unii autori s-au referit la o mare oportunitate pe care Al. Enacovici ar fi avut-o, aceea de a ocupa un fotoliu ministerial¹⁸³. Una dintre aceste ocazii a apărut odată cu formarea guvernului Lascăr Catargiu în primăvara anului 1889, când Gh. Vernescu a ocupat postul de ministru de Finanțe. Dacă numele lui Al. Enacovici s-a vehiculat printre posibili miniștri, e dificil de precizat deocamdată.

“THE MOST TALENTED MEMBER OF THE VERNESCU GROUP”:
ALEXANDRU ENACOVICI AND HIS POLITICAL ACTIVITY (1888–1891)

Keywords: politician, deputy, mayor, county council, Liberal-Conservative Party.

Alexandru Enacovici was born in 1842 or in 1844. He was the son of a wealthy merchant in Botoșani, one of the largest towns in the Principality of Moldavia at the time. Enacovici studied in Iași, at the local “academy”, and then at the faculties of Letters and Law. His political debut was linked to the opposition against the conservative government led by Lascăr Catargiu (1871–1876). Until around 1882, he was a supporter of the liberal government of Ion C. Brătianu (1876–1888). In 1884, he became active in the Liberal-Conservative Party, formed by the conservatives of Lascăr Catargiu and a liberal faction led by Gheorghe Vernescu. After the fall of liberal government, Enacovici was elected to the Parliament. During these years, he was also mayor of Botoșani (1888–1891) and president of the Botoșani County Council (1891). In 1891, when the Liberal-Conservative Party ceased to exist and a unified Conservative Party came in power, Enacovici became a member of the opposition, together with his political mentor, Gheorghe Vernescu.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 105.

¹⁸¹ *Raportul comisiei de informațiuni asupra propunerii de dare în judecată a cabinetului I. C. Brătianu în ultimele sale formațiuni votată de Adunarea Deputaților în ședința din 9 februarie 1889 și anexe*, București, Imprimeria Statului, 1889.

¹⁸² Noul guvern îi includea pe: Lascăr Catargiu, prim-ministru și ministru de Interne, Alexandru Lahovary, ministru al Afacerilor Străine și ad-interim la Ministerul Lucrărilor Publice, George D. Vernescu, ministru de Finanțe, Nicolae L. Gherassi, ministrul Justiției, Constantin Boerescu, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice, generalul Gh. Manu, ministrul de Război, Grigore Păucescu, ministrul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor (I. Mamina, *op. cit.*, p. 310). Regele dădu puterea lui L. Catargiu abia după ce primi asigurarea că va continua politica antirusească a lui I. C. Brătianu și Th. Rosetti (Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, p. 108).

¹⁸³ Vladimir Șardin, *op. cit.*, p. 59–60; Eugen Neculau, *Cei ce dispar*, în „Gazeta Dorohoiului”, anul IX, nr. 30, 9 octombrie 1926, p. 1.

DANIELA BALAN*

OPOZIȚIE ȘI PUTERE LA CUMPĂNA DINTRE SECOLE. CAZUL LUI ALEXANDRU MARGHILOMAN

Introducere¹

La sfârșitul secolului al XIX-lea și în primii ani ai veacului al XX-lea, societatea românească se afla într-un amplu proces de prefaceri, fiind așezată, în mod ferm, pe calea modernizării și occidentalizării. În ciuda dificultăților ce i-au însoțit tranziția spre modernitate, societatea românească și elita sa politică s-au arătat deschise eforturilor înnoitoare și dezvoltării structurilor politice sau instituționale, precum și în diverse alte domenii. Prefacerile înregistrate, pe multiple planuri, către sfârșitul secolului naționalităților și continuând în prima parte a celui următor, s-au produs într-un ritm accelerat, angajând energiile protagoniștilor, ale oamenilor din acea epocă.

În 1895 fusese introdus principiul „rotativei guvernamentale”, în temeiul căruia cele două partide importante, liberal și conservator, alternau la conducerea țării. Din acest punct de vedere, conservatorii au trebuit să-și rafineze programul politic, deja articulat, în liniile sale esențiale, de P. P. Carp, dar și să se adapteze organizatoric și politic pentru confruntarea cu puternicul partid liberal și asumarea rolului propriu pe scena politică. În acest context, rolul lui Alexandru Marghiloman nu a fost nicidecum unul auxiliar. Deja aflat în preajma liderilor importanți ai partidului, P. P. Carp, Titu Maiorescu, Theodor Rosetti, de a căror prietenie și încredere se bucura, a fost el însuși un influent ministriabil, parlamentar și orator politic renumit. De la tribuna Parlamentului sau în adunări publice, Marghiloman s-a pronunțat asupra problemelor politice, sociale, economice, într-un stil propriu, de o limpezime uimitoare, dovedind inteligență, cunoașterea în profunzime a mecanismelor politicii, tact, competență și măsură. A accentuat, la rândul său, relevanța programatică și doctrinară a conservatorismului românesc de la cumpăna secolelor XIX–XX, unele dintre conferințele sale ilustrând, într-o manieră

---

* Doctor în istorie, Academia Română – Filiala Iași.

¹ În acest studiu vom analiza activitatea politică a lui Alexandru Marghiloman între anii 1895 și 1912. Un asemenea decupaj cronologic ar putea părea arbitrar și ar putea nedumeri. De aceea, precizăm faptul că un material despre omul politic Marghiloman a apărut în numărul precedent al acestei prestigioase publicații, referindu-se la anii de început ai acțiunii sale publice (1884–1895). Vezi Daniela Balan, *Alexandru Marghiloman – discurs și practică politică la final de secol XIX*, în *AIIX*, tomul LV, 2018, p. 117–152. Textul de față reprezintă, de fapt, o continuare a aceluia din numărul trecut. Cât privește borna cronologică finală fixată, ea se justifică prin implicarea sporită a lui Alexandru Marghiloman, începând cu anii confruntărilor din Balcani, în viața politică internă și externă. Rolul său în preliminariile și în timpul păcii de la București (1913) este de maximă importanță, necesitând un articol separat. Așadar, motive editoriale, asociate acelora de fond, au determinat stabilirea punctului terminus al materialului de față.

superlativă, înțelegerea rolului conservatorismului politic într-o societate în curs de modernizare, cum era aceea românească din trepidanții ani de dinaintea Primului Război Mondial.

Neîndoiește, o prezentare a ideilor, acțiunilor, realizărilor sale din orizontul temporal asumat prin titlul acestui studiu reprezintă un demers analitic util nu doar pentru mai buna sondare a caracteristicilor și particularităților conservatorismului românesc antebelic, dar și a cadrului politic din perioada respectivă. Vom urmări, bazându-ne pe izvoare documentare inedite, pe dezbaterile parlamentare, pe presa vremii și pe corespondența lui Alexandru Marghiloman, activitatea sa în forul legislativ al țării, pe banca ministerială și în cadrul formațiunii conservatoare pe care a slujit-o întreaga viață. Vom încerca să redăm în mod cronologic activitatea sa politică, printr-o continuă raportare la reperele epocii, pentru a surprinde angajarea sa în opera de modernizare a societății românești.

Construind opoziția (1895–1899)

Instituind principiul „rotativei guvernamentale”, după retragerea cabinetului Lascăr Catargiu, în care Alexandru Marghiloman avusese o atât de rodnică și de apreciată activitate, regele îi cheamă la guvernare pe liberali, după o absență de șapte ani. Șeful statului renunța, astfel, la sistemul guvernelor personale, devenind „arbitru suprem în lupta dintre partide”². În fruntea formațiunii ministeriale se afla șeful PNL, D. A. Sturdza, deținător și al portofoliului Afacerilor Străine³. La scurtă vreme după preluarea puterii, s-au desfășurat alegeri, câștigate de liberalii guvernamentali⁴. Scrutinul a fost un dezastru pentru conservatori, alegându-se doar patru deputați și trei senatori din rândurile lor. Lideri ca Lascăr Catargiu, Alexandru Lahovari sau P. P. Carp nu reușeau să obțină numărul de voturi necesar, iar Constantin Bacalbașa remarcă: „Astfel răsplătea corpul electoral un partid care dăduse, timp de 4 ani, unul din cele mai bune guverne”⁵. Era frustrant pentru conservatori, dar fenomenul făcea parte din moravurile politice și electorale din Vechiul Regat⁶. Marghiloman a fost ales deputat în colegiul I de Buzău, cu 282 de voturi⁷. A fost repartizat, prin tragere la sorți, în secțiunea a IV-a a Adunării⁸. Își exprima „rezervele cele mai exprese” față de corectitudinea alegerilor, protestând împotriva modului în care se desfășuraseră acestea⁹. Firește, adversarii aveau o altă variantă. Deputatul Ștefan Șendrea, ales vicepreședinte al Camerei, spunea că majoritatea „colosală” obținută de liberali, unică în „analele noastre parlamentare”, exprimă nu doar „un sentiment intim” al corpului electoral, ci reprezintă și „o lecțiune, condamnând prin

² Tudor Drăganu, *Începuturile și dezvoltarea regimului parlamentar în România până în anul 1916*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1991, p. 264. În legătură cu problema renunțării la „cabinetele personale”, vezi considerațiile aceluiași autor, în *ibidem*, p. 250 și urm.

³ Ion Mamina, Ion Bulei, *Guverne și guvernanți (1866–1916)*, București, Editura Silex, 1994, p. 91–92.

⁴ *Ibidem*; Traian Lungu, *Viața politică în România la sfârșitul secolului al XIX-lea (1888–1899)*, București, Editura Științifică, 1967, p. 205; Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 200; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, coord. Paraschiva Căncea, Mircea Iosa și Apostol Stan, București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 338; Keith Hitchins, *România (1866–1947)*, ediția a II-a, traducere din engleză de George G. Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Humanitas, 1996, p. 120.

⁵ Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată. 1885–1901*, vol. II, București, Editura Ziarului „Universul”, 1928, p. 193.

⁶ *Ibidem*, p. 184.

⁷ DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 2, ședința din 8 decembrie 1895, p. 11.

⁸ *Ibidem*, nr. 3, ședința din 9 decembrie 1895, p. 16.

⁹ *Ibidem*, nr. 2, ședința din 8 decembrie 1895, p. 13.

sufragiul său administrațiunea anterioară. [...] Conservatorii, cât timp au guvernat, pare că nu au avut altă preocupare, alt ideal, decât de a se menține la putere și în vederea acestui scop au întrebuițat tot ce nu era permis”¹⁰.

Vorbind despre împrejurările în care venise omul politic liberal la cârmă, suveranul spunea că „i-a căzut puterea în poală”. În continuare, îl caracteriza pe primul ministru ca pe „un extraordinar cocoș de luptă”, care nu lasă „nici un fir de păr nescărmanat adversarilor” în cuvântările sale¹¹. Și regina Maria își amintea de el, mai târziu, cu calitățile și defectele sale: „Dimitrie Sturdza era în adevăr omul care cu toată convingerea opunea veșnice obiecțiuni. Uscățiv, cărunț, violent, era un omuleț pățimaș, sectar și certăreț ca un fox-terrier, dar un om de valoare și cât se poate de inteligent [...], adevărat șef în partidul său, era temut și respectat”¹². A fost singurul moldovean care a condus formațiuni ministeriale în perioada 1866–1900¹³.

Abia investit cu demnitatea de președinte al Consiliului de Miniștri, D. A. Sturdza s-a văzut confruntat cu o serie de probleme. În parlamentul din 1895, încă din primele ședințe, deputați și senatori ai majorității își prezentau demisiile din diferitele comisii în care fuseseră aleși, în semn de protest față de programul guvernului, diferit de ceea ce conducerea Partidului Național Liberal promisese în opoziție. O parte a majorității național-liberale nu putea trece cu vederea faptul că în programul înfățișat parlamentului nu se mai amintea necesitatea largirii dreptului de vot și a îmbunătățirii situației materiale a muncitorilor și țăranilor. Din aceste motive, încă de la începutul lucrărilor, majoritatea liberală s-a scindat în mai multe grupuri: Eugeniu Carada – Gogu Cantacuzino – Gh. Pallade; grupul N. Flevea; grupul An. Stolojan etc. Din cauza acestei situații, în mai puțin de trei luni, șeful guvernului, D. A. Sturdza, a fost nevoit să ceară de patru ori parlamentului votul de încredere¹⁴.

Atât de larg dezbătută la sfârșitul guvernării conservatoare, când șeful liberal făcuse cunoscutele denunțuri din dorința de a ajunge la cârma țării, problema românilor din Transilvania¹⁵ era dată uitării odată cu venirea la putere. Ba mai mult, își reconsiderase total poziția. În discursul ținut, la 13 octombrie 1895, la Iași, afirma exact contrariul celor spuse pe când se afla în opoziție. Considera acum chestiunea românilor de peste munți ca fiind exclusiv de resortul politicii interne a Austro-Ungariei.

În chestia națională – spunea el – situațiunea noastră este clară și netedă. Avem să ne abținem cu toții de orice act de agitație în afacerile interioare ale statului vecin și în special ale monarhiei austro-ungare. Monarhia austro-ungară, așa cum este constituită, este o necesitate de prim ordin pentru echilibrul european, ca și pentru siguranța regatului nostru¹⁶.

¹⁰ *Ibidem*, nr. 3, ședința din 9 decembrie 1895, p. 15.

¹¹ Sorin Cristescu, *Carol I. Corespondența privată (1872–1912)*, București, Editura Tritonic, 2005, p. 354 (Carol I către Maria de Flandra, 2/14 noiembrie 1895).

¹² Maria, Regina României, *Povestea vieții mele*, ediția a 3-a, vol. II, Iași, Editura „Moldova”, 1991, p. 176.

¹³ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească (1866–1900)*, București, Editura All Educational, 1998, p. 146.

¹⁴ Pentru o privire de ansamblu a guvernării sale, vezi, între alții, Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 91–95; Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România de la origini până la 1918*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 283 și urm.; Traian P. Lungu, *op. cit.*, p. 200–218.

¹⁵ A. Bunea, *Problema Transilvaniei în dezbaterile parlamentului României în timpul mișcării memorandumiste (1892–1895)*, în *SUBB, Historia*, XIV, 1969, fasc. 1, p. 77–93; idem, *Susținătorii problemei transilvane în parlamentul României (1892–1899)*, în *SUBB, Historia*, XVI, 1971, fasc. 1, p. 73–87.

¹⁶ D. A. Sturdza, *Discurs rostit la 13 octombrie 1895 la Iași*, București, 1895, p. 32; „Voința Națională”, anul X, nr. 3263, din 19/31 octombrie 1895.

Prin urmare, dezbaterile din Parlamentul României, axate pe problema tranșilvană, au reprezentat veritabile dispute politice între conservatori și liberalii conduși de D. A. Sturdza.

Numai că vultele oratorice ale lui D. A. Sturdza dovedeau o complicată și periculoasă joacă în chestiunea națională, dacă nu chiar lipsă de sinceritate și ipocrizie. O asemenea atitudine provoacă în sânul majorității liberale frământări și chiar un conflict între șeful partidului, D. A. Sturdza, și ministrul său de Interne, N. Flea. Acesta din urmă era pus în situația de a demisiona din guvern la începutul anului 1896. Deși alți deputați – exceptând pe P. Grădișteanu, care observa în mod just lipsa din preocupările parlamentului liberal a oricărei aluzii la politica externă – nu au ridicat această problemă, totuși chestiunea națională avea să constituie principalul cap de acuzare împotriva șefului Partidului Național Liberal, D. A. Sturdza.

Activitatea parlamentară a lui Marghiloman, acum în opoziție, nu a fost foarte intensă în timpul acestei sesiuni. A avut 12 absențe, iar între 19 februarie și 15 martie 1896, concediu. Nu-l regăsim pe lista acelor care semnează propuneri legislative; explicația fundamentală constă, desigur, în faptul că parlamentarii conservatori reprezentau o minoritate dezarmantă. După validarea voturilor și începerea discuțiilor asupra problemelor pe fond, are un număr limitat de luări de cuvânt în Cameră. Prima intervenție substanțială se produce în contextul discuțiilor pe marginea bugetului Căilor Ferate pe anul 1896. Pe ordinea de zi a ședinței din 15 decembrie 1895 figura discuția generală a bugetului general al societății feroviare, pe care guvernul dorea s-o treacă în regim de urgență. În numele opoziției parlamentare, deputatul constituționalist a cerut amânarea discuțiilor în plen, pentru ca dezbaterile asupra respectivului proiect să se desfășoare în cunoștință de cauză. Intervenția sa a avut efectul scontat: discuțiile au fost amânate pe a doua zi¹⁷.

La 16 decembrie, după prezentarea raportului Comisiei bugetare a Camerei asupra veniturilor și cheltuielilor Căilor Ferate pe anul 1896 și după expunerea proiectului de lege (raportor fiind Ion I. C. Brătianu), au urmat dezbaterile. În luarea sa de cuvânt, deputatul Alexandru Marghiloman a relevat lipsurile proiectului înaintat Parlamentului, acesta având, în opinia sa, părți obscure, neexistând nici contul de gestiune al anului în curs, care ar fi dat celor care-l studiază posibilitatea de a-și forma o părere în cunoștință de cauză, pe baza unei comparații între cifrele bugetare. Învedera și lipsa unor analize absolut necesare, precum cele referitoare la sumele prezentate la cheltuieli. În discursul său, ca de obicei foarte bine construit și logic, făcea observații legate de forma și de fondul proiectului adus în fața Camerei. Legat de fondul problemei, enunța netemeinicia unora dintre calculele și raționamentele pe care se baza bugetul Căilor Ferate atât în ceea ce privește veniturile, cât și cheltuielile. Își exprima, în final, îndoiala în legătură cu prognoza optimistă a guvernului și îngrijorarea că aceasta nu se va realiza. Cu gentilețe și bun simț, observa că ar fi trebuit ca programul ministerial să fie explicat Camerei¹⁸.

Ca de obicei, nimic strident în critica sa. Aceasta, foarte civilizată ca ton, se întemeia pe aspecte concrete și evidenția punctual neajunsurile proiectului de buget. Un model de profesionalism, de bun-simț, responsabilitate și perfectă urbanitate. Nu la fel va fi înțeleș lucrurile și ministrul liberal al Lucrărilor Publice, C. I. Stoicescu, care, în loc să răspundă

¹⁷ DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 6, ședința din 15 decembrie 1895, p. 23. Vezi Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare 1895–1920*, vol. I, 1895–1911, ediție inedită și postfață de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 2014, p. 11–13.

¹⁸ DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 7, ședința din 16 decembrie 1895, p. 34–36. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 13–19.

observațiilor formulate de liderul conservator, s-a lansat într-o serie de atacuri la adresa celui care deținuse și el această funcție în trecut¹⁹.

Un important discurs a ținut Marghiloman în ședința Camerei din 19 decembrie 1895²⁰. Pe ordinea de zi figurau dezbaterile asupra Adresei de răspuns la Mesajul Tronului. S-au avut în vedere prioritățile sesiunii parlamentare 1895–1896. Acestea erau: restrângerea cheltuielilor statului și echilibrarea bugetului; „asigurarea deplină a justiției pentru toți cetățenii și în toate împrejurările”, prin „îmbunătățirea treptată a organizării noastre judecătorești” și prin revizuirea judecătorilor de pace, „care interesează mai de aproape clasele muncitoare ale societății”; descentralizarea administrativă, prin reformarea legii comunale, a legii județene și a legii pentru serviciul exterior al Ministerului de Externe; reducerea și transformarea dării căilor de comunicație; desființarea taxei de 4 lei, prevăzută de legea clerului mirean; modificări „indispensabile” în legea învățământului primar; revizuirea legii pentru vânzarea terenurilor din domeniile statului; o lege a pescăriilor; înființarea unui port maritim la Constanța, deschiderea de linii noi de căi ferate și organizarea mijloacelor de transport pe uscat și pe apă; asigurarea apărării țării, prin votarea propunerilor privind completarea armamentului, îmbunătățiri în legea soldelor, înființarea unui serviciu special de pază a „fruntariilor” țării, îmbunătățirea situației armatei²¹.

În discursul amintit, Marghiloman realiza o critică magistrală a programului liberal, socotindu-l superficial, demagogic și lacunar. Singurele puncte pe care le agreea erau cele privitoare la declarația de loialitate față de dinastie și la politica externă a țării. Făcea și aici observația că aceasta nu poate fi apanajul unui partid, ci exprimă interesul țării întregi și nu poate să capete coloratură politică. Aluziile la modul în care reacționase prim-ministrul D. A. Sturdza, care deținea și portofoliul Afacerilor Străine, cu prilejul mișcării memorandiste, arătau temerea deputatului constituționalist referitoare la orientarea viitoare a politicii externe românești. Dar criticile vizau, mai cu seamă, domeniul politicii interne. Erau exprimate rezerve serioase față de legile anunțate în domeniul justiției, față de corectitudinea procesului electoral și liberul exercițiu al dreptului de vot, față de manipularea corpului electoral și folosirea aparatului administrativ pentru influențarea alegerilor. Își afirma credința că doar legile pot construi o societate echitabilă, democratică și modernă, iar pentru aceasta este nevoie de conlucrare între toate forțele politice. Credea că succesiunea la guvernare a partidelor va întări echilibrul politic și va favoriza discreția, munca serioasă și responsabilitatea²².

Cuvinte înțelepte și frumoase, desigur; principii cât se poate de respectabile. Dar le-au respectat conservatorii când au deținut puterea sau erau doar o retorică pentru vremea în care se aflau în opoziție? Nu putem să dăm un răspuns categoric, dar putem afirma că seriozitatea liderului conservator îl îndrituia să formuleze, cu pertinență și în deplină cunoștință de cauză, observații la adresa programului guvernamental. Răspunsul de pe banca puterii a fost foarte aspru. A fost acuzat, în cuvinte tăioase, pentru activitatea sa ministerială din trecut, negându-i-se dreptul de a formula critici, câtă vreme el infirmase, prin acțiunile sale din guvern, principiile pe care le afirma acum, în opoziție.

¹⁹ DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 8, urmarea ședinței din 16 decembrie 1895, p. 39–44.

²⁰ *Ibidem*, nr. 10, ședința din 19 decembrie 1895, p. 69–72. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 19–28.

²¹ Sinteză realizată de noi, având în vedere: *Mesajul Tronului* (DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 1, ședința din 7 decembrie 1895, p. 1–2); *Proiectul de răspuns la Mesaj* (*ibidem*, nr. 9, ședința din 18 decembrie 1895, p. 49–50); *Mesajul regal de închidere a sesiunii 1895–1896 a Corpurilor legiuitoare* (*ibidem*, nr. 66, ședința din 30 aprilie 1896, p. 1062).

²² DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 10, ședința din 19 decembrie 1895, p. 69–72. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 19–28.

I se trec sub tăcere toate succesele, dar i se scot în evidență, îngroșându-se până la caritură, nereușitele ministeriale²³.

Un alt important discurs este ținut de Marghiloman în Adunarea Deputaților la 31 ianuarie 1896. În ședința Camerei din acea zi au avut loc discuții ample pe marginea proiectului de lege privind modificarea unor articole din legea pentru organizarea autorităților administrative teritoriale, care țin de Ministerul de Interne și a circumscripțiilor electorale. Politicianul din opoziție a combătut maniera de desfășurare a lucrărilor și deficiențele legii. El arăta că nu se contribuia cu nimic la descentralizarea administrației, despre care se vorbea doar în termeni generali, nici la modificarea condițiilor de admisibilitate în serviciile exterioare ale Ministerului de Interne. Apăra punctul de vedere asumat de guvernarea conservatoare prin legea din 1892²⁴, arătând că nu poate vota proiectul propus de guvern²⁵.

După concediu, desfășurat între 19 februarie și 15 martie 1896, și-a reluat sarcina de politician al opoziției. Asumându-și rolul de critic al actelor puterii, Marghiloman a întreprins o activitate constructivă, în acord cu concepția sa despre politică și despre misiunea omului politic. Solicita diverse documente și dosare, în vederea urmăririi unor acțiuni ale autorităților publice și pentru a-și pregăti intervențiile²⁶. Discuțiile din Cameră, ocazionate de proiectul de lege privind organizarea judecătorească, au reprezentat o nouă ocazie de a-și afirma principiile, de a reitera opțiunile sale, în acord cu cele avute în perioada în care, ca ministru al Justiției, reușise să introducă reforme necesare în acest domeniu, precum și de a formula criticile sale pertinente față de proiectul susținut de guvernul liberal²⁷. În ședința din 17 aprilie 1896 a Camerei, a făcut o expunere largă a punctelor deficitare ale actului normativ, în forma propusă de cei de la putere. Conchidea că o bună parte din soluțiile propuse sunt politice, fiind motivate de dorința de a modifica legea trecută sub conservatori. Făcea observații, aprecieri, critici și sugestii, ca un bun profesionist și cunoscător al realităților din domeniu, în privința funcționării Curții de Casație, a inamovibilității magistraților, a incompatibilității și interdicțiilor pentru cei aflați în aparatul judiciar. În opinia sa, aceasta era o lege „personală”, care introducea un precedent periculos și care mina independența justiției²⁸.

Sesiunea ordinară a Camerei, prelungită până la sfârșitul lunii aprilie, se încheia cu rezultate discutabile. Fuseseră trecute prin Parlament numai unele dintre legile anunțate, în pofida majorității zdrobitoare deținute de liberali în forul legislativ. Urmează vacanța parlamentară, între 1 mai și 14 noiembrie 1896. Pentru guvern nu a fost însă vacanță. Se confrunța cu numeroase probleme, iar președintele Consiliului de Miniștri era din ce în ce mai contestat în rândul propriului partid. La puțin timp de la deschiderea parlamentului, în sesiunea ordinară din 1896–1897, a intervenit o nouă criză ministerială; guvernul D. A. Sturdza a fost înlocuit cu un cabinet condus de economistul P. S. Aurelian, la 21 noiembrie 1896.

²³ DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 10, ședința din 19 decembrie 1895, p. 75–80; *ibidem*, nr. 11, ședința din 20 decembrie 1895, p. 82–90; *ibidem*, nr. 11, ședința din 21 decembrie 1895, p. 98–100.

²⁴ *Vezi Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 317–318; Nicolae Isar, *Doctrina și legislația junimist-conservatoare în dezbaterile Parlamentului român. 1891–1895*, București, Editura Universității, 2007, p. 123–127.

²⁵ DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 21, ședința din 31 ianuarie 1896, p. 193–194; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 29–31.

²⁶ *Vezi*, de exemplu, DAD, sesiunea ordinară 1895–1896, nr. 21, ședința din 1 februarie 1896, p. 200; *ibidem*, ședința din 7 februarie 1896, p. 267.

²⁷ *Vezi ibidem*, sesiunea ordinară (prelungită) 1895–1896, nr. 57, ședința din 12 aprilie 1896, p. 873–874; *ibidem*, ședința din 17 aprilie 1896, p. 899 și urm.

²⁸ *Ibidem*, p. 899–909; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 31–41.

Schimbarea s-a datorat agitațiilor din sânul majorității liberale împotriva șefului guvernului liberal. Ghenadie Petrescu fusese ales în fruntea bisericii la 16 mai 1893, în timpul guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu, fără să aibă titluri academice. A încercat să se apropie de șeful guvernului liberal, cu care, de altfel, avea relații de prietenie mai vechi. Opoziția pe care mitropolitul Ghenadie o făcea influenței crescânde a catolicismului, drapată în invocarea unei ortodoxii de esență națională, a ridicat pe rege împotriva lui²⁹. La aceasta s-a mai adăugat un fapt nou, care a contribuit la înrăutățirea situației mitropolitului, și anume amestecul lui în afacerile administrației Așezămintelor Brâncovenești, ceea ce l-a pus în conflict cu guvernul și chiar personal cu D. A. Sturdza. Criza s-a declanșat odată cu darea în judecată a capului Bisericii Ortodoxe, mitropolitul Ghenadie, la 20 mai 1886, de către 12 membri ai Sinodului, aducându-i felurite învinuiri, precum introducerea de inovații în slujbă, primirea unor preoți fără carte canonică în eparhia sa, implicarea în administrarea Așezămintelor Brâncovenești³⁰. La suspendarea Mitropolitului primat și-au dat concursul ministrul Justiției, E. Stătescu, sprijinit de D. A. Sturdza și de ministrul Cultelor, P. Poni³¹. Ridicat din reședința mitropolitană, a fost dus la Mănăstirea Căldărușani. În locul său a fost instituită o locotenentă, alcătuită din Mitropolitul Iosif Naniescu al Moldovei și episcopii Gherasim Timuș al Argeșului și Partenie Clinceni al Dunării de Jos³².

Agitația provocată de caterisirea mitropolitului Ghenadie a creat serioase divergențe în interiorul guvernului național-liberal. Ca urmare a situației interne deosebit de grave, Lascăr Catargiu a fost chemat la Palat pentru a i se încredința formarea unui nou Guvern. Acesta a declinat oferta, spunându-i regelui: „[...] liberalii au deschis chestia Ghenadie, liberalii trebuie să o închidă”³³. Suspendarea Mitropolitului a zguduit nu numai opinia publică românească, dar și elita politică, motiv pentru care o parte însemnată a liberalilor au fost profund nemulțumiți de conduita guvernului condus de D. A. Sturdza³⁴. Aveau să aibă loc și ample manifestații de stradă contra sa. Marghiloman a luat poziție față de aceste întruniri publice, considerând că o problemă atât de sensibilă nu trebuie rezolvată sub presiunea străzii, ci de cabinet, cu multă chibzuință și prudență³⁵.

D. A. Sturdza a fost nevoit să demisioneze, iar la 11 noiembrie 1896 s-a format un nou minister condus de P. S. Aurelian, a cărui sarcină era aceea de a rezolva criza mitropolitană, pentru a liniști opinia publică. În locul demisionatului Ghenadie a fost investit, într-o atmosferă de o deosebită solemnitate, Mitropolitul primat Iosif Gheorghian. La 4 decembrie 1896, „chestiunea Ghenadie” era închisă. Fostul mitropolit primat a fost reabilitat, dar fără să i se mai redea scaunul mitropolitan. Starea de aparentă unitate dintre cabinetul drapelist și conducerea oficială a Partidului Național Liberal a încetat. Totuși, șeful liberalilor s-a mulțumit să-și desfășoare activitatea în legislativ încă câteva luni. În ședința Senatului din 20 februarie 1897, avea să fie ales președinte al Camerei superioare.

²⁹ Șerban Rădulescu-Zoner, Gh. Cliveti, Apostol Stan, Dumitru Șandru, Gh. Onișoru, *Istoria Partidului Național Liberal*, București, Editura All, 2000, p. 94.

³⁰ Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, București, Editura Institutului Biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997, p. 136.

³¹ Titu Maiorescu, *Discursuri politice cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, vol. III, București, 1899, p. 291–294.

³² Mircea Păcurariu, *op. cit.*, p. 136.

³³ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 220.

³⁴ Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 300–301; Zigu Ornea, *Junimea și junimismul*, ediția a II-a, București, Editura Minerva, 1973, p. 295.

³⁵ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 205.

În această atmosferă politică încălcată, politicianul conservator, de pe băncile opoziției parlamentare, avea să intervină, în câteva rânduri, discursurile sale dovedind aceeași coerență doctrinară, rigoare, logică și limpezime. În ședința Adunării Deputaților din 14 decembrie 1896, a rostit un discurs aspru, aproape un rechizitoriu la adresa liberalilor, ale căror acțiuni de la guvernare nu se conformau actelor și discursurilor demagogice din opoziție. Marghiloman considera că acest păcat al politicianismului este o mare eroare, cu repercusiuni asupra societății românești, asupra percepției României de către statele europene, dar și de populația țării. Faptul era cu atât mai contrariant în privința politicii externe, domeniu în care nu ar trebui să existe – și, în fapt, nici nu erau – divergențe între cele două partide politice majore de pe scena politică românească³⁶. Câteva zile mai târziu, revenea cu un discurs legat de politica externă a țării, răspunzând acuzațiilor și insinuărilor ministrului de la Afaceri Străine, Constantin I. Stoicescu³⁷.

Cât privește politica internă, arăta iresponsabilitatea dovedită de liberali, în perioada în care fuseseră în opoziție, când atacau de-a valma toate legile și măsurile propuse de conservatorii guvernamentali. Avea în vedere legea judecătorilor de pace, legea maximumului, legea minelor sau legea jandarmeriei. Când „s-a sleit stocul de negațiuni”, continua politicianul constituționalist, s-a trecut la o „politică de sentiment sau politică de ură și răzbunare”. Se referea la atacurile dure la adresa liderilor conservatori, practicate de mulți politicieni liberali, dar și la propaganda nesperioasă din campania electorală. Incrimina și mijloacele nedemne utilizate de administrație în perioada alegerilor. Cu o fină ironie, cerea celor aflați la putere să imite exemplul conservatorilor și să adreseze „apeluri către alegători”, în care să explice proiectele de acte normative pe care le vor urmări la putere, nu să-i atace, în chip infam, pe opozanți. De asemenea, releva amestecul politicianist în treburile Bisericii, în chestiunea Ghenadie. În final, chema Partidul Liberal să renunțe la toate aceste metode, căi și maniere condamnabile și la inaugurarea unei ere noi pentru formațiunea politică de la putere³⁸.

O altă intervenție a sa în Parlament se produce la 20 ianuarie 1897. În urma unor alegeri parțiale, în unele circumscripții electorale trebuiau validate rezultatele obținute de comisiile de specialitate. Ca de obicei, au fost discuții aprinse referitoare la ingerințele constatate în timpul alegerilor. Contestată de liberalii majoritari era și alegerea lui Take Ionescu în colegiul I de Romaniți. Deputatul Alexandru Marghiloman a cerut, de la tribună, încetarea oricărei atitudini obstrucționiste în Cameră, recunoașterea înfrângerii liberalilor în colegiul respectiv și validarea rezultatului obținut de talentatul politician conservator. Încercarea din Cameră de a uza de proceduri contestabile îl scârbea și îngrijora. Ele reprezentau „negațiunea celor mai elementare principii parlamentare”. Argumenta că nu pe asemenea căi poate fi diminuată autoritatea morală a cuiva care obținuse câștig de cauză în alegeri. Tonul său era categoric: „Nu puteți *invalida alegerea* d-lui Take Ionescu; degeaba căutați să-i *invalidați autoritatea morală* cu care dl Take Ionescu intră în această Cameră”³⁹.

Pe plan legislativ, Guvernul P. S. Aurelian a încercat să treacă unele proiecte de legi importante. Între acestea, a fost crearea Casei Rurale, prin intermediul căreia urmau să se asigure țăranilor credite necesare în vederea cumpărării terenurilor din moșiile scoase la vânzare și să supravegheze modul în care se derulau tranzacțiile. La 21 februarie,

³⁶ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 42–43.

³⁷ DAD, sesiunea 1896–1897, ședința din 16 decembrie 1896, p. 131–133.

³⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 42–47.

³⁹ DAD, sesiunea 1896–1897, ședința din 20 decembrie 1896, p. 242–244; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 47–50.

cabinetul aducea în dezbaterea Adunării acest proiect de act normativ, care, după discuția generală, a fost votat articol cu articol. S-a împotmolit însă la Senat, datorită gravelor disensiuni din rândul liberalilor și faptului că mulți dintre aceștia nu agreau unele dintre stipulații. Astfel, proiectul n-a putut fi trecut⁴⁰.

Alexandru Marghiloman a ținut un discurs amplu, în care a criticat proiectul de lege și a indicat motivele pentru care acesta nu poate fi votat de conservatori. Considera utilă o discuție despre oportunitatea unei asemenea legi și admitea chiar că principiul acesteia este bun. Se declara însă în dezacord cu soluțiile propuse și deplângea rezultatele la care s-ar fi ajuns prin aplicarea ei. Nu credea că va avea efecte benefice din punct de vedere social-economic. Dimpotrivă, aprecia deputatul conservator, va duce doar la „o luptă latentă între două clase mari, deopotrivă interesate în această țară, luptă care, la un moment dat, poate izbucni în consecințe dureroase”. Considera că este un „pericol social” de a pune pe proprietar față în față cu țăranii doritori de a cumpăra pământ. Din punct de vedere economic, situația mării mase a sătenilor nu se va ameliora. Legea nu venea în sprijinul țăranilor harnici și nu avea în vedere consolidarea proprietății mijlocii. În același timp, leza marea proprietate și afecta potențialul economic al țării. Mai mult, el prevedea îndatorarea acelor care vor cumpăra terenuri pe credit, cu atât mai mult cu cât nu era fixat prețul parcelelor. Marghiloman vedea în această lacună una dintre principalele limite ale proiectului propus de guvern⁴¹.

O scurtă paranteză se impune aici. Multă vreme, în istoriografie s-a vorbit despre caracterul de clasă al legislației și despre separarea ideologică dintre liberali și conservatori. Primii ar fi fost adepții progresului, în toate domeniile, în vreme ce conservatorii, exponenți ai moșierimii, cum au fost prezentați, s-ar fi opus, din răspuțeri, tuturor încercărilor de ameliorare a stării populației rurale sau urbane sărace. Dincolo de caracterul tendențios al acestor concepții, având la bază presupuziții ideologice, adevărul este mult mai nuanțat. O analiză comparativă a programelor politice ale partidelor importante din epocă relevă, dimpotrivă, o mai mare preocupare a conservatorilor pentru îmbunătățirea situației țăranimii, în acord cu principiul armoniei sociale⁴². Legislația adoptată de guvernele conservatoare a avut în vedere și situația sătenilor, prin diferite soluții propuse: noi tocmeli agricole, vânzarea de terenuri din moșiile statului, acordarea de credite ș.a. Măsurile aveau limite clare, puse în evidență și de noi mai sus, dar nu se poate nega un anume interes al conservatorilor pentru reglementarea unei situații care putea deveni explozivă. S-a insistat, îndeobște, asupra deficiențelor legislației guvernelor conservatoare din domeniul relațiilor agrare, ca și cum liberalii ar fi făcut mai multe în acest domeniu. Adevărul este că abia la începutul secolului al XX-lea, sub impactul teribil al mării răscoale țărănești din 1907, devine reală preocuparea liberalilor pentru îmbunătățirea soartei populației rurale. Venirea lui Ion I. C. Brătianu la conducerea partidului și afirmarea unor tineri politicieni cu o viziune nouă au schimbat perspectiva. Manifestul-program al Partidului Național Liberal din ianuarie 1922 relevă o schimbare autentică în programele liberalilor pentru soluționarea problemei agrare. Măsurile guvernamentale ale guvernului liberal instalat în 1907 probează această atenție sporită față de cea mai numeroasă clasă socială din România. Din păcate, măsurile legislative luate atunci,

⁴⁰ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 96; Traian Lungu, *op. cit.*, p. 224.

⁴¹ DAD, sesiunea 1896–1897, ședința din 21 februarie 1897, p. 538–540; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 50–55.

⁴² Vezi Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *Partide și curente politice în România 1821–1918. Programe și orientări doctrinare. 150 de surse originale*, București, Editura Eficient, 2000.

asupra cărora vom avea posibilitatea să revenim, au avut efecte reduse sau chiar nule asupra majorității țăranilor, cum remarca distinsul istoric american Keith Hitchins⁴³.

Revenind la activitatea cabinetului P. S. Aurelian, trebuie remarcate preocupările acestuia în plan social. Ele nu aveau însă asentimentul întregului partid liberal. De aceea, așa cum s-a văzut mai sus, proiectul Casei Rurale nu a putut fi trecut. O reușită incontestabilă, evidențiată și în istoriografie, a fost votarea legii repausului duminical, în ianuarie 1897⁴⁴.

Curând, încercările președintelui Partidului Național Liberal de a redobândi scaunul ministerial aveau să conducă la căderea efemerului cabinet aflat în exercițiu. În ședința Senatului de la 1 martie 1897, se dădea citire unei cereri prin care D. A. Sturdza își anunța dorința de a se retrage din funcția de președinte al Înalțului Corp și de senator al colegiului I de Ilfov⁴⁵. La stăruințele prim-ministrului, care invoca beneficiile aduse statului de activitatea senatorului liberal și își exprima convingerea că, „mai cu seamă în timpul de față, va aduce servicii mari țării”⁴⁶, Sturdza renunța, pentru moment, la intenția sa. Continuându-și intrigile, avea să provoace o criză ministerială, determinând retragerea din guvern a doi miniștri care-i erau fideli, C. I. Stoicescu și Gh. Cantacuzino-Râfoveanu⁴⁷. P. S. Aurelian a fost înlăturat și s-a alcătuit un nou cabinet condus de Sturdza și colaboratorii cei mai apropiați ai acestuia.

Conducerea acestuia avea să dureze din 31 martie 1897 până la 30 martie 1899. Era alcătuit din oameni foarte capabili, ca Spiru Haret, la Culte și Instrucțiune Publică, sau tânărul Ion I. C. Brătianu, la Ministerul Lucrărilor Publice. Pe plan legislativ, guvernul a înaintat Parlamentului o serie de proiecte de lege foarte importante, în diferite domenii. Din păcate, gafele prim-ministrului și lipsa de unitate din rândurile liberalilor au minat eforturile cabinetului și au grăbit înlăturarea acestuia⁴⁸. În acest timp, profund nemulțumiți de evoluția evenimentelor de pe scena politică, conservatorii, sub conducerea lui Lascăr Catargiu, fără junimiști, s-au întâlnit în ziua de 6/18 aprilie 1897 într-un Congres la Clubul Conservator din Capitală, pentru a se sfătui asupra atitudinii pe care trebuiau să o ia față de guvern. Cu ocazia întâlnirii, liderul partidului a dat citire unei declarații în care a specificat că această convocare a conservatorilor s-a făcut abia după un an de zile de la retragerea lor de la putere, care s-a realizat în mod pașnic, pentru a înlesni alternarea partidelor la cârma țării, aspecte pe care D. A. Sturdza și liberalii nu le-au înțeles. De aceea, el cere celor prezenți să organizeze o propagandă puternică, care să ducă la îndepărtarea cabinetului în funcție: „Suntem nu numai în drept, suntem datori față de țară și de propria noastră conștiință să lucrăm pe toate căile legale la răsturnarea acestui guvern”⁴⁹. Nu au reușit să răstoarne formațiunea ministerială, așa cum ar fi vrut, dar au creat suficientă agitație pentru a atrage atenția asupra lor și pentru a discredita actele cabinetului liberal.

De la tribuna Parlamentului, Alexandru Marghiloman a intervenit, în mai multe rânduri, expunându-și opinia, tranșant, în diferite probleme. Fusese ales în secțiunea a VII-a a Adunării Deputaților⁵⁰. Activitatea sa este aproape reductibilă la critica proiectelor

⁴³ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 185–189 (mai ales p. 186).

⁴⁴ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 355–356.

⁴⁵ DS, sesiunea 1896–1897, ședința din 1 martie 1897, p. 540.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică 1866–1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 313.

⁴⁸ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 97 și urm.

⁴⁹ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 214–215; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 98.

⁵⁰ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 3, ședința din 18 noiembrie 1897, p. 6.

guvernamentale și luarea de atitudine în diverse chestiuni în hemiciclul Parlamentului. La 29 ianuarie 1898, semna, alături de alți 89 de deputați, o propunere legislativă referitoare la transformarea liniei ferate înguste Crasna–Huși, în linie normală⁵¹. De asemenea, este raportor la un proiect de lege privind contractarea unui împrumut la Creditul Funciar Rural, în vederea reconstrucției bisericii Amza din București⁵².

O primă intervenție de consemnat privește unele probleme de formă parlamentară. Marghiloman ia poziție într-o situație privind incompatibilitatea dintre calitatea de deputat și aceea de funcționar, având o funcție remunerată, în care se aflau trei colegi din Cameră. Era vorba de cazuri contradictorii, apărute ca urmare a faptului că unii parlamentari acceptaseră să primească, în timpul vacanței de iarnă, unele sume de bani colaterale. El solicită categoric ca cei aflați într-o asemenea conjunctură să renunțe, dacă doresc să rămână parlamentari, la funcțiile remunerate, pentru a se evita orice suspiciune de subordonare față de puterea executivă. Aduce în discuție o serie de precedente, fără a se pronunța pe fond asupra chestiunii. Evită să intre în sterile dezbateri juridice cu cei de la putere pe chestiuni procedurale, legate de impedimentele regulamentare și constituționale⁵³.

La începutul ședinței din 24 noiembrie 1897, votează, alături de alți patru deputați, împotriva unei moțiuni de susținere a cabinetului D. A. Sturdza⁵⁴. În aceeași zi, dezvoltă o interpelare, în Cameră, asupra manifestațiilor antievreiești din ziua anterioară, acuzând excesele manifestanților, lipsa de reacție a poliției și cerând pedepsirea vinovaților. Proiectul de lege al generalului Berindei, ministrul de Război, care înlătura pe evrei din serviciul armatei, a trezit nemulțumirea Societății Israelitilor Pământeni, care a organizat o întrunire de protest la sala „Dacia” din capitală. O contramanifestație a studenților bucureșteni a degenerat în violențe antievreiești⁵⁵. Ministrul de Interne, liberalul Mihail Pherekyde, rudă prin alianță, răspunde, dezvinovățindu-i pe studenți și considerând reacția acestora ca o replică dată provocărilor evreilor, care ar fi insultat țara, îndrăznind să invoce, în favoarea lor, prevederile constituționale⁵⁶. Firește, interpelarea omului politic conservator nu are efect asupra cabinetului. Se supune la vot și se votează următoarea moțiune: „Ascultând interpelarea d-lui Marghiloman, Camera, mulțumită de răspunsul Guvernului, trece la ordinea zilei”⁵⁷.

Tensiunile generate de manifestațiile antievreiești aveau să persiste însă. La 25 noiembrie, Petre P. Carp l-a interpellat, la rândul-i, în Senat, pe Pherekyde, în legătură cu măsurile guvernului față de manifestațiile antievreiești. Răspunsul acestuia denotă starea de disconfort creată de modul în care fusese gestionată această nouă reacție privind „chestiunea evreiască” și incapacitatea guvernului de a găsi un răspuns coerent. Cu acel prilej, s-a vorbit și de intenția de a renunța la proiectul legii Berindei, care fusese pretextul încăierării incriminate⁵⁸. Alexandru Marghiloman, într-o lungă audiență la rege, discută

⁵¹ *Ibidem*, nr. 30, ședința din 29 ianuarie 1898, p. 371.

⁵² *Ibidem*, nr. 47, ședința din 13 martie 1898, p. 792.

⁵³ *Ibidem*, nr. 4, ședința din 19 noiembrie 1897, p. 10. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 56–57.

⁵⁴ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 5, ședința din 24 noiembrie 1897, p. 16.

⁵⁵ Dr. Adolphe Stern, *Din viața unui evreu român*, vol. II, ediție îngrijită, adnotată și postfață de Țicu Goldstein, București, Editura Hasefer, 2001, p. 120–121.

⁵⁶ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 5, ședința din 24 noiembrie 1897, p. 17–18 (interpelarea lui Alexandru Marghiloman), p. 18–20 (răspunsul ministrului de Interne). Episodul este notat de omul politic conservator, în însemnările sale politice. Vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, *România și Primul Război Mondial (1914–1919). România politică după întregire (1920–1924). Addenda (1897–1911)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 433 (însemnare din 24 noiembrie 1897).

⁵⁷ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 5, ședința din 24 noiembrie 1897, p. 21.

⁵⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 433.

cu suveranul despre situația creată. În cele din urmă, Carol I a solicitat retragerea proiectului, punând astfel capăt agitației⁵⁹. Monarhul era iritat de folosirea „chestiunii evreiești” în luptele partizane⁶⁰.

Diverse tensiuni sunt generate și de dezbaterea pe marginea Adresei de răspuns la Mesajul Tronului. Mai mulți deputați acuză anomalii funcționării sistemului politic și electoral din România, cerând grabnică schimbare a unei asemenea stări de lucruri⁶¹. Răspunzând atacurilor directe ale deputatului Moise Moisesescu, care îl acuzase de cameleonism, ipocrizie și lipsă de consecvență, din cauza trecerii din barca liberalilor în cea a conservatorilor, deputatul Take Ionescu se apăra magistral, respingând acuzele aduse Partidului Conservator, arătând demagogia celor aflați la putere, care una spun în opoziție și cu totul alta fac când sunt la guvernare. El arăta cât de inconsistente sunt acuzațiile formulate de adversarii politici, probând, cu exemple, seriozitatea măsurilor interne și a politicii externe a conservatorilor⁶². Marghiloman remarcă acest „violent” discurs, considerându-l „minunat” în prima lui parte⁶³. El însuși avea să intervină în discuții, arătând deficiențele sistemului politic și electoral românesc. Răspunzând unor presupuneri ale deputatului Moise Moisesescu, Marghiloman explica legătura între votul direct de la primele colegii și cens. Concret, în fața acuzațiilor de lipsă de sens a unor realități electorale, alegători fără știință de carte putând vota direct în colegiul I, în vreme ce la colegiul al treilea nu se vota decât prin delegați, chiar dacă electorii știau carte, deputatul conservator de Buzău reliefa că rațiunea unei asemenea disparități este censul, pronunțându-se, firește, pentru menținerea acestuia, ca o garanție a stabilității politice din România⁶⁴.

O poziție tranșantă avea și în privința proiectului de lege referitor la autorizarea guvernului, județelor și comunelor de a da în întreprindere fabricile de hârtie din țară furnitura hârtiei și cartonului necesar administrațiilor publice, cunoscută și ca legea referitoare la „monopolul hârtiei”⁶⁵. În fața dorinței cabinetului, prin Ministerul de Interne, de a impune urgența, Marghiloman cere amânarea discuției până după studierea în amănunt a proiectului în cauză⁶⁶. Revenind pe fond, propunea o serie de corective legii, considerând-o nesatisfăcătoare în forma trimisă în Parlament. Reproșurile sale vizează absența datelor statistice necesare și lipsa unei anchete asupra stării financiare a societăților românești contractante. Afirmându-și spiritul conciliant, Marghiloman admite necesitatea concesiunii fără licitație a întregii cantități de hârtie și carton necesară. Atrage atenția asupra a trei lacune ale proiectului propus de guvern, care, în opinia sa, fac legea nefuncțională și declară, în final, că va vota împotriva⁶⁷. Ministrul Pherekyde, care deținea portofoliul de resort, respinge criticile formulate de Alexandru Marghiloman, susținând că amendamentele politicianului conservator nu contribuie la îmbunătățirea legii, ci sunt susținute doar din dorința de a exprima opinii divergente⁶⁸.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 434.

⁶⁰ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 372 (Carol I către Maria de Flandra, 27 decembrie 1897/8 ianuarie 1898).

⁶¹ Vezi intervențiile deputaților P. Gorgos, Vasile G. Morțun sau Moise Moisesescu, în DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 13, ședința din 8 decembrie 1897, p. 65–72; nr. 16, ședința din 11 decembrie 1897, p. 98–103.

⁶² *Ibidem*, nr. 16, ședința din 12 decembrie 1897, p. 106–109.

⁶³ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 435 (însemnare din 12 decembrie 1897).

⁶⁴ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 16, ședința din 11 decembrie 1897, p. 103.

⁶⁵ Raportul și proiectul de lege sunt citite în Adunarea Deputaților, în ședința din 17 ianuarie 1898. Vezi *ibidem*, nr. 24, ședința din 17 ianuarie 1898, p. 237–239.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 239. Vezi și Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 57–58.

⁶⁷ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 26, ședința din 21 ianuarie 1898, p. 262–263. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 58–62.

⁶⁸ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 26, ședința din 21 ianuarie 1898, p. 269–270.

Discuțiile din Parlament se învârt, uneori, în gol, dezvăluind neînțelegerile din sânul Partidului Național Liberal. Sunt formulate acuzații deschise între diverse tabere și facțiuni liberale⁶⁹. Deputatul liberal Emil Costinescu denunța „direcțiunea nenorocită” a partidului propriu, spiritul retrograd și infiltrarea elementelor reacționare, care „încet, încet, au parvenit a conrupe aerul în partid, a crea o atmosferă grea și năbușitoare, de absolutism și exclusivism, care respingea elementele tinere și generoase”. Partidul s-a transformat, continua deputatul, într-un „fel de ordin călugăresc”, fiind „pus sub ordinele mandarinilor”. Conducerea lui D. A. Sturdza era asemănată „celui mai decăzut fanarism”: „Iată cum se face astăzi politica partidului, acuza Emil Costinescu. Șoaptele la ureche înlocuiesc discuțiunea mare, ademenirile înlocuiesc convingerile. Promisiunile, măgularile sau amenințările, calomniile sunt ceea ce se numesce politică [...]”. O asemenea politică, clama el, a determinat plecarea unor tineri valoroși din partid. Așa se explică – continua deputatul liberal, contestatar al liniei impuse de președintele partidului – de ce „[c]onservatorii de astăzi nu mai seamănă cu conservatorii de atunci [de dinainte de 1888 – n.n., M.D.B.]. Două elemente le-au venit în ajutor și i-au schimbat: le-au venit mai întâi în ajutor junimiștii, care le-au adus și moravuri mai civilizate; le-a venit apoi elementul democratic, care din cauza înăbușirii aerului în partidul național-liberal, a trecut la conservatori”⁷⁰. Răspunzând, Gheorghe Cantacuzino-Râfoveanu, ministrul de Finanțe în cabinetul D. A. Sturdza, fără a nega „meritele, știința și patriotismul” unor oameni trecuți în tabăra adversă, ca Alexandru Marghiloman sau Take Ionescu, arăta că aceștia au părăsit Partidul Național Liberal pe când în fruntea sa era I. C. Brătianu, nu D. A. Sturdza⁷¹. Replicând afirmațiilor deputatului Emil Costinescu, Marghiloman nega că ar fi împărțășit vreodată ideile liberale, scurta sa trecere prin acest partid fiind un simplu accident de parcurs politic. Schița, în context, biografia sa politică, revendicându-se de la ideile, moravurile și atitudinea politică a lui P. P. Carp⁷².

Una dintre cele mai incisive intervenții ale lui Marghiloman din această sesiune parlamentară s-a produs în ședința din 18 martie 1898. În contextul acuzațiilor din Cameră, care curgeau în toate direcțiile și atingeau orice persoană, el cere respectarea cutumei parlamentare și a bunelor moravuri, înfierând atitudinile neconforme ale unor deputați, care foloseau invectiva, calomnia și chiar insulta⁷³. Cu doar o zi înainte vorbise în mod asemănător, considerând că se impune respectarea regulamentului interior al Adunării Deputaților, încălcarea vădită a acestuia nefiind permisă sub nicio formă⁷⁴. Ridicându-se cu tărie împotriva unor procedee ale guvernanților de a influența cursul alegerilor, apăra, într-o nouă luare de cuvânt, unele dintre principiile în care credea cu fermitate. Independența magistraturii i se părea nu doar o doleanță pentru modernizarea instituțională, ci însăși o cheazășie a respectării regimului politic și constituțional al țării. Nu agreea deloc ideea guvernanților ca în cadrul alegerilor parlamentare parțiale să se diminueze rolul judecătorului în favoarea primarului, care acționa la comanda puterii.

⁶⁹ Vezi discursurile deputaților N. Flea și P. S. Aurelian, în *ibidem*, nr. 44, ședința din 28 februarie 1898, p. 683–693, respectiv nr. 45, ședința din 3 martie 1898, p. 695–700.

⁷⁰ *Ibidem*, nr. 45, ședința din 5 martie 1898, p. 716–717.

⁷¹ *Ibidem*, nr. 46, ședința din 6 martie 1898, p. 735.

⁷² *Ibidem*, nr. 48, ședința din 14 martie 1898, p. 804–807. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 62–65. O analiză a ideilor politice ale lui Marghiloman, la Ioan Stanomir, *Contemplând crepusculul. Alexandru Marghiloman și memoria conservatoare*, în „Idei în dialog”, anul IV, numărul 7 (34), iulie, 2007, p. 21–22.

⁷³ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 50, ședința din 18 martie 1898, p. 867–868. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 67–69.

⁷⁴ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 490, ședința din 17 martie 1898, p. 828.

Releva și alte deficiențe și cerea claritate și corectitudine în desfășurarea procesului electoral⁷⁵. Acuza ferm intruziunea politicului în alte sfere decât cele stabilite prin Constituție și legile țării. Demisia unui grup de ofițeri de cavalerie, afacere cu impact în epocă, discutată cu însuflețire în Parlament, era, în opinia lui Marghiloman, orchestrată de liberali, fiind motivată de interese politice mărunte și detestabile⁷⁶.

Avea să aibă și alte intervenții circumscrise unor proiecte practice. Lua astfel cuvântul, pentru a sesiza unele inadvertențe pe marginea proiectului de lege prezentat de ministrul de Interne, Mihai Pherekyde, în ședința Camerei din 29 aprilie 1898, pentru aprobarea unui credit suplimentar, necesar definitivării Palatului telegrafo-poștal, clădire începută sub guvernarea Lascăr Catargiu⁷⁷. Un ultim demers în acea sesiune ordinară prelungită a avut-o la 8 mai 1898, cu privire la proiectul de lege prezentat de Ministerul Lucrărilor Publice, prin care se stipula alocarea unei sume necesare pentru construirea unor remize cu anexele lor, refacerii unor gări, consolidării de căi ferate, din creditul general deschis pentru construirea gării centrale și a atelierelor din București și Iași. Manipulând cu o uimitoare ușurință cifrele și probând o cunoaștere deosebită a resor-tului, Marghiloman făcea unele observații legate de nevoia unei mai bune discipline financiare⁷⁸.

Problema națională avea să se impună pe agenda discuțiilor publice, în primăvara anului 1898. O campanie de o virulență neobișnuită s-a declanșat împotriva prim-ministrului Sturdza, învinuit de duplicitate și trădare a intereselor naționale⁷⁹. Au avut loc ample manifestații de stradă, orchestrate de opoziție, dar și acuze dure sub cupola Parlamentului. Seria învinuirilor în Cameră a fost deschisă de Take Ionescu, folosind cuvinte de o virulență neobișnuită la adresa șefului liberal. Și Barbu Ștefănescu Delavrancea, orator de anvergură, îl numea, cu sarcasm, pe D. A. Sturdza „samsarul cinstit» între românii de peste Carpați și cabinetele din Budapesta și Viena”. El spunea că este o „revoltătoare contrazicere între marea doctrină națională de altădată [pe când, în opoziție fiind, actualul prim-ministru îi învinuia pe conservatori de trădarea intereselor naționale – n.n., M.D.B.] și mititica tactică de astăzi”⁸⁰. Tirul acuzațiilor și protestelor a continuat cu aceeași agresivitate, președintelui liberal imputându-i-se declarațiile făcute în ceea ce privește subvenționarea de către statul român a „școalelor și bisericilor române din Brașov”, la 25 septembrie 1894, fapt ce a avut ca urmare sistarea stipendiilor. Indiferența față de soarta românilor transilvăneni, ca și dubla măsură îi erau cu deosebire imputate. Învinuirile au fost negate de șeful guvernului, încercând, fără succes, să arunce vina asupra conservatorilor aflați la guvernare în urmă cu patru ani⁸¹.

Alexandru Marghiloman a intervenit în această complicată dispută din Parlamentul României, considerând că trebuie multă prudență în abordarea unei asemenea probleme.

⁷⁵ *Ibidem*, nr. 50, ședința din 18 martie 1898, p. 871–873; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 69–73.

⁷⁶ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 46, ședința 6 martie 1898, p. 737.

⁷⁷ *Ibidem*, nr. 67, ședința din 31 mai 1898, p. 1281–1282; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 75–77.

⁷⁸ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 65, ședința din 8 mai 1898, p. 1211–1212. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 77–79.

⁷⁹ Istoricii au prezentat, pe larg, întregul scandal. Dintr-o literatură amplă, ne mărginim să trimitem la lucrările autorilor folosiți de noi, în acest referat, pentru informații generale: I. Bulei, *op. cit.*, p. 219–223; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 98–102; Traian Lungu, *op. cit.*, p. 232–239; Apostol Stan, Mircea Iosa, *op. cit.*, p. 311–314.

⁸⁰ DAD, sesiunea ordinară 1897–1898, nr. 53, ședința din 21 martie 1898, p. 934–935.

⁸¹ *Ibidem*, nr. 61, ședința din 28 aprilie 1898; DS, sesiunea 1897–1898, ședința din 30 aprilie 1898, p. 151.

Îndemna, prin urmare, la moderație, la echilibru și la discernământ. În intervenția sa, arăta că este pentru prima dată, de când „se agită chestiunea națională într-un Parlament român”, când ia cuvântul. Credea că aceste probleme țin de sentimentele și convingerile intime ale oamenilor și nu ar trebui livrate atât de dizgrațios în public. Dacă o făcea acum, era pentru a îndemna să se ajungă la o înțelegere cu partea maghiară, în vederea soluționării problemei școlilor greco-catolice. Discursurile înfocate sau măsurile pripite în chestia națională i se păreau periculoase⁸².

În următoarea sesiune legislativă, din 1898–1899, opoziția repunea în discuție „chestiunea trădării naționale”. La Senat, Titu Maiorescu îl interpela pe D. A. Sturdza cu privire la refuzul guvernului de a plăti subvenția anuală școlilor și bisericii Sf. Nicolae din Brașov. Făcând istoricul sumelor ce se acordau acestor instituții, Titu Maiorescu îl învinuia pe prim-ministru pentru faptul de a fi încetat plata rentei, arătând că autoritatea bisericii Sf. Nicolae și a gimnaziului din Brașov l-a însărcinat pe el, pe L. Catargiu și C. Dissescu ca să intenteze proces ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru neplata alocațiilor bugetare legale. În răspunsul său, D. A. Sturdza n-a contestat în nici un fel drepturile bisericii Sf. Nicolae; a motivat că n-a plătit renta spre a nu expune școlile la închidere. Senatul a adoptat o moțiune de încredere în guvern, care a fost acceptată cu majoritate de voturi⁸³.

Lucrurile nu aveau să se oprească aici. Dimpotrivă, ostilitatea împotriva cabinetului D. A. Sturdza avea să sporească. Dezbaterile din Cameră au servit ca motiv opoziției de toate nuanțele de a proclama obstrucționismul în ambele adunări. În ședința Adunării Deputaților din 17 martie, Al. Marghiloman a citit declarația prin care deputații opoziției considerau că, în urma dezvăluirilor de la Budapesta, prezența șefului Partidului Național Liberal la guvern era „o atingere a demnității naționale”⁸⁴.

Ca atare, la Senat, Gh. Gr. Cantacuzino prezenta o declarație, semnată, printre alții, de L. Catargiu, Gh. Gr. Cantacuzino, generalul Gh. Manu, P.P. Carp, Titu Maiorescu, Gh. Panu, în care se arăta că se vor abține pe toate căile legale, în primul rând prin obstrucționism parlamentar⁸⁵. Declarația avea în vedere următoarele documente: a) discursul lui D. A. Sturdza de la „Orfeu”, din 1894, în care denunța autorităților administrative maghiare numerele mandatelor cu care se trimeteau, de guvernul român, bani românilor din Transilvania; b) discursul de la Senat, din același an, al lui D. A. Sturdza, prin care înflăcăra suflarea românească la descrierea suferințelor îndurate de românii transilvăneni; c) scuzele de la Iași din 1895; d) semănarea discordiei între conducătorii neamului românesc; e) decorarea lui Ieszenski (gestul decorării la Budapesta, de către D. A. Sturdza, aflat în drum spre Viena, în toamna anului 1897, a procurorului general al Ungariei, cel care hotărâse trimiterea în judecată a întregului comitet al Partidului Național Român după prezentarea *Memorandumului*, fusese o greșală care nu putea fi ștearsă cu buretele, în ciuda oficializării acordării subvențiilor către școlile românești din Brașov); f) suprimarea subvenției școlii și bisericii din Brașov; g) discuțiile din Camera ungară, referitoare la faptul că D. A. Sturdza ar fi fost adus la guvernare cu sprijin din partea baronului Bánffy, șeful guvernului maghiar, așa cum se insinua într-o broșură apărută la Budapesta, în martie 1899, ceea ce a trezit un val de indignare fără margini la București⁸⁶.

⁸² DAD, sesiunea 1897–1898, nr. 61, ședința din 28 aprilie 1898, p. 1129.

⁸³ DS, sesiunea 1898–1899, nr. 4, 23 noiembrie 1898, p. 21.

⁸⁴ DAD, sesiunea 1898–1899, nr. 53, ședința din 17 martie 1899, p. 1060.

⁸⁵ DS, sesiunea 1898–1899, nr. 50, 18 martie 1899, p. 659.

⁸⁶ *Ibidem*. Pentru toate acestea, vezi și Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 98–101.

Broșura lui Jancsó Benedek trebuie înțeleasă în contextul luptelor politice din interiorul statului maghiar. Erau lansate acuzații la adresa fostului președinte al Consiliului de Miniștri de la Budapesta, care ar fi lezat interesele statului prin înțelegerile sale cu unii oameni politici din România, insinuându-se existența unui acord cu prim-ministrul D. A. Sturdza cu privire la românii din Transilvania. Politica externă maghiară ar fi fost subordonată astfel unor interese partizane. Afirmațiile din această broșură și discuțiile generate în Parlamentul de la Budapesta pe marginea lor trebuiau privite cu cea mai mare rezervă, de vreme ce surveneau în contextul unor lupte acerbe pentru putere și nu existau dovezi ale unei înțelegeri dintre cei doi șefi de guvern. Cu atât mai uimitoare a fost reacția disproporționată apărută în spațiul românesc, unde aceste zvonuri au determinat o furtună politică de proporții, ce avea să conducă la căderea cabinetului. E. Costinescu și B. Ștefănescu-Delavrancea demisionau din Cameră, invocând motivul „nenorocitei direcțiuni” date Partidului Național Liberal. Au urmat apoi o serie de interpelări și discursuri obstructioniste, împiedicând astfel ca lucrările parlamentului să înainteze. Era incriminată conduita nedemnă a guvernului României în chestiunea situației românilor transilvăneni și condamnată atitudinea lipsită de eleganță și echivocă a lui D. A. Sturdza, care, la guvernare, acționase într-o direcție cu totul opusă față de aceea exprimată în opoziție. Carol I descria destul de exact atmosfera:

Din cauza problemei naționale [...] au izbucnit luptele dintre partide și au provocat contradicții atât de puternice, încât adversitatea s-a transformat în ură. Sturdza a fost acuzat de trădare, fiindcă el, la cererea ungarilor, a oprit subvențiile [pentru școlile și bisericile românești din Scheii Brașovului – n.n., M.D.B.] și a căzut [pradă] mâinii și indignării populare [...]⁸⁷.

În ciuda dezmințirilor categorice ale prim-ministrului, ele nu au putut șterge impresia penibilă creată. Marghiloman avea în vedere această stare de lucruri, când afirma, cu prudența și moderația caracteristice:

Ferească Dumnezeu ca vreunul din noi să creadă că este adevărat cum că cineva din străinătate poate schimba și aduce miniștri în România. Dacă aş crede la putința unui asemenea lucru, mai bine mi-aş rupe mandatul şi aş părăsi o țară [...] care, după atâția ani de muncă, de luptă, chiar de glorie, a ajuns în halul ca alții să poată schimba ceva în dezvoltarea politică a ei. Nu cred, d-le prim ministru, dar uite ce cred, și aci este acuzația noastră contra d-voastră: cred că d-ta, prin politica d-tale ambiguă, prin demersurile d-tale tortuoase, prin manoperile d-tale în presa străină, prin călătoriile periodice ce preced venirea d-tale la putere, prin fatalitatea care se leagă de acțiunile d-tale, prin lipsa de măsură ce pui în primirea a tot ce-ți cere străinul, ai întemeiat credința în străin că el poate așa ceva⁸⁸.

Acest discurs i se potrivește în 1918 lui Marghiloman ca o mânășă. Dar contextul era cu totul altul – era război, eram învinși.

La alegerile comunale din toamna anului 1898, abuzurile administrației și utilizarea bandelor de bătași pentru intimidarea adversarilor aveau să fie aspru criticate, în Parlament, de Alexandru Marghiloman. Fiind martor ocular la ceea ce el consideră a fi fost o încercare de linșaj a unor delegați conservatori, cere intervenția energică a ministrului liberal de Interne, M. Pherekyde. Acesta îl ironizează pe deputatul conservator,

⁸⁷ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 387 (Carol I către Fritz de Hohenzollern, 9/21 iunie 1899).

⁸⁸ *Apud* Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 101–102.

afirmând că a fost „victima unei erori”. În aceste condiții, Marghiloman prezintă, pe larg, incidentul la care asistase și face unele considerații legate de problemele sistemului politic și electoral românesc⁸⁹. Criticile sale vizau și alte aspecte, care, în viziunea sa, destabilizau societatea și întrețineau tensiunea. Într-un amplu discurs, acuza inconsecvența, orbirea și nepriceperea celor aflați la guvernare în fața pătrunderii ideilor socialiste și anarhiste, cu deosebire în mediul rural. Își întemeia critica pe considerația că orice guvern trebuie să contribuie la diminuarea tensiunilor din societate, la descurajarea atitudinilor de frondă și la crearea unei armonii sociale, atât de dragă junimiștilor. Învinuia cabinetul liberal pentru că a permis propagarea acestor idei și pentru că nu face nimic în vederea stărpirii „propagandei acesteia, de dispreț de clasă la clasă, de ură de la român la român”⁹⁰.

Diverse alte elemente șubrecesc poziția guvernului. În Parlament, discuțiile asupra legilor se blochează, din cauza disputelor legate de problema națională din Transilvania. Totuși, în dezbateri se află acte normative foarte importante. Printre acestea, proiectul de lege relativ la modificarea legii minelor sau legea școlilor profesionale. Lucrările Parlamentului erau paralizate de interpelările nesfârșite și de acuzele rostite apăsător. În fața învinuirilor venite de pe banca guvernului, Marghiloman apăra dreptul Camerei, aducând argumente privind posibilitatea acesteia de a se manifesta, corpurile legiuitoare reprezentând expresia voinței populare. Critica, fără menajamente, situația în care se afla țara din cauza guvernului⁹¹. Este pentru prima dată în istoria parlamentară a statului român când se recurgea la obstrucție⁹². Însuși regele Carol I preciza că D. A. Sturdza „dispune de o majoritate zdrobitoare în Camere, dar îi lipsește forța morală și prestigiul”⁹³, indicând „barometrul” furtunos al vieții politice românești. D. A. Sturdza cere și obține de la rege decretul de închidere a sesiunii parlamentare, neavând totuși curajul de a solicita dizolvarea Camerelor. Nu era însă dispus să plece de la guvernare. Insatisfacția deputaților și senatorilor era cu atât mai mare, cu cât gestul intervenea brusc, în mijlocul discuțiilor asupra proiectelor de acte normative importante amintite mai sus. *In extremis*, se reușește votarea legii susținute de Haret, ministrul de la Culte și Instrucțiune Publică, înainte de închiderea Senatului, la 24 martie 1899, după ce, mai înainte, fusese închisă și Adunarea Deputaților⁹⁴.

În aceste condiții, guvernului i se cere din ce în ce mai insistent să plece. Nu doar opoziția cere demisia cabinetului. Se manifesta tot mai evident și ostilitatea unei părți a aripii tinere a Partidului Național Liberal. Presa atacă, la rândul ei, guvernul cu o vigoare deosebită. De asemenea, au loc numeroase întruniri politice și ample manifestări de stradă, în care se cere demisia lui D. A. Sturdza, socotit incapabil de a mai conduce și considerat a primejdui interesele țării⁹⁵. Aceste demonstrații aveau să se dovedească a fi picătura care umple paharul. Liderul liberal convocase, pentru ziua de 28 martie, o adunare populară în București, exact în aceeași zi în care conservatorii anunțaseră o întrunire la „Dacia”, la care, cu excepția lui Carp, participa întreaga opoziție. Regele ceruse ca cele două adunări să nu aibă loc în același timp, pentru a nu se produce

⁸⁹ Vezi DAD, sesiunea 1898–1899, nr. 20, ședința Adunării Deputaților din 19 decembrie 1898, p. 260–263; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 81–88.

⁹⁰ Vezi discursul lui Alexandru Marghiloman, în ședința Adunării Deputaților din 19 decembrie 1898, în *ibidem*, p. 81–88 (mai ales p. 88).

⁹¹ DAD, sesiunea 1898–1899, nr. 560, ședința Adunării Deputaților din 22 martie 1899, p. 1167–1168, 1176.

⁹² Ion Bulei, *op. cit.*, p. 230.

⁹³ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 370–371.

⁹⁴ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 229–230; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 102.

⁹⁵ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 230–231.

încăierări între susținătorii celor două tabere. Așa că liberalii de la guvern o fac mai devreme. Adunarea nu ține mult și, după discursurile politice, lumea se împrăstie. La opozanți însă, fierberea e mult mai mare și susținătorii numeroși. Cei care țin discursuri – între ei și Al. Marghiloman – electrizează audiența. Au loc ciocniri cu forțele de ordine, care primiseră misiunea de a împiedica accesul manifestanților spre Palat. În încăierările violente se produc răniți de o parte și de alta. Incidentele au fost abil exploatare de opoziție. Cluburile conservatoare au arborat drapelul negru, ziarele de a doua zi ale opoziției au apărut cu chenar negru, guvernul fiind acuzat de masacrarea populației Capitalei, deși, din fericire, nu existase nicio victimă. Se organizează un comitet de rezistență, compus din Take Ionescu, N. Flevea, Titu Maiorescu și Alexandru Marghiloman, cu misiunea de a organiza manifestații de protest în toate orașele țării⁹⁶.

Greșelile politice ale premierului, la care se adăugau lipsa de unitate din interiorul partidului de guvernământ și insatisfacția regelui, aveau să determine demisia lui D. A. Sturdza, acceptată imediat. Liderul liberal „era moral mort”⁹⁷. În aceste condiții, este chemat la guvernare Gheorghe Gr. Cantacuzino, care avea să alcătuiască un cabinet fără junimiști, reușind să se mențină la putere de la 11 aprilie 1899 până la 7 iulie 1900⁹⁸. Din păcate pentru conservatori, momentul nu era unul fast. Lascăr Catargiu murise chiar în ziua de 30 martie 1899, după ce regele primise demisia lui D. A. Sturdza și îl chemase pe liderul conservator să formeze guvernul. Alegerea noului președinte, Gheorghe Gr. Cantacuzino, s-a făcut în pripă și fără asentimentul tuturor. Aceasta a slăbit coeziunea internă a conservatorilor, junimiștii fiind profund nemulțumiți că nu s-a ales Carp ca șef al partidului. De altfel, în însemnările sale politice, Marghiloman notează disensiunile, insatisfacțiile și tensiunile din partid imediat după moartea lui Catargiu. Opiniile diferite ale conservatorilor „puri” și ale junimiștilor, ale unor personalități precum P. P. Carp, Nicu Filipescu sau Take Ionescu – caractere puternice, firi voluntare care nu ajungeau cu ușurință la un compromis – explică dificultățile existente. Deși au loc numeroase întâlniri la Clubul Conservator și la cel Constituțional, unde se schimbă păreri, se fac propuneri⁹⁹, nu se ajunge la înțelegere. Și în țară existau numeroase nemulțumiri între grupările conservatoare, pe care noua situație nu a făcut decât să le amplifice¹⁰⁰.

Alegerile din 28 mai – 3 iulie 1899, organizate de cabinetul condus de Gh. Gr. Cantacuzino, care deținea și portofoliul Internelor, avea să aducă o majoritate confortabilă conservatorilor guvernamentali în Parlament (157 de mandate în Adunarea Deputaților, 86 de locuri la Senat), dar și să sporească frustrarea junimiștilor, ajunși în opoziție. Aceștia încheiaseră o alianță electorală cu liberalii, facilitată de împăcarea lui P. P. Carp cu cumnatul său, D. A. Sturdza¹⁰¹. Cu prilejul validării mandatelor noilor aleși, Marghiloman avea să atragă atenția asupra ingerințelor comise de organele guvernamentale în timpul alegerilor, cu nimic mai prejos decât acelea din perioada guvernării liberale¹⁰². Critica și unele chestiuni de procedură din Cameră, legate de proclamarea aleșilor de biroul forurilor legiuitoare, deficiențe care puteau crea precedente periculoase¹⁰³.

⁹⁶ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 102–103.

⁹⁷ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 386 (Carol I către Maria de Flandra, 18/30 aprilie 1899).

⁹⁸ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 103–105.

⁹⁹ Vezi Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 435 (însemnare din 4 aprilie 1899).

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 436 (însemnări din 10, 11, 16 și 17 aprilie 1899). Vezi și Ion Bulei, *op. cit.*, p. 232–234; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 104–105.

¹⁰¹ Traian Lungu, *op. cit.*, p. 247; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 237.

¹⁰² Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 101–111 (discurs ținut în ședința Adunării Deputaților din 19 iunie 1899).

¹⁰³ *Ibidem*, p. 99–100 (ședința Adunării Deputaților din 13 iunie 1899).

În sesiunea ordinară a Camerei dintre 15 noiembrie 1899 și 30 aprilie 1900 a avut mai multe luări de cuvânt, subsumate câtorva teme de maxim interes: modificări în Codul de procedură civilă și Codul comercial (opt întrebări, interpelări sau intervenții pe această temă), chestiunea exproprierilor pentru cauze de utilitate publică, împrumuturile comunale, organizarea Ministerului Domeniilor, legea pentru înaintările în armată, convenția cu antreprenorul Hallier ș.a.¹⁰⁴. Discursurile sale se vădesc a fi bine încheiate, inteligent construite și argumentate, substanțiale, la obiect, fără figuri de stil, fără mari efecte oratorice, fără citări abundente, logice, lipsite de sofisme, frumoase ca fond și ca formă. Ilustrează perfect idealul retoric maioreșcian. Ia cuvântul în Parlament doar când are ceva important de spus, când este provocat personal sau când chestiuni de principiu, de regulament și de înaltă moralitate sunt în joc. Întotdeauna este ponderat și vorbește fără patetism. Nu e nici logoreic (discursurile lui sunt concentrate), nici colocvial, nici virulent. În discuțiile de sub cupola Parlamentului nu se lasă purtat de tentația atacurilor la persoană, nu coboară nivelul discursului. De asemenea, odată ce și-a exprimat ideile, nu revine la tribună, pentru a combate la nesfârșit.

Primul discurs al lui Marghiloman din noua sesiune este o critică lipsită de menajamente la adresa conservatorilor „bătrâni și puri”, în care acuza de iresponsabilitate și egoism pe cei care alcătuiseră guvernul, dornici de lua puterea, lipsindu-se de „elementele necesare”, de „forțele vii” din rândul partidului (aluzia la neinclusiunea junimiștilor în actul de guvernare e cât se poate de transparentă). Treburile țării au ajuns în felul acesta în mâinile unei fracțiuni, e drept cea mai numeroasă din Partidul Conservator, aprecia el. Pentru a putea guverna, aceasta s-a înconjurat de „elemente străine”, fiind „cauză de slăbiciune și prilej de deviație din ideile conservatoare”¹⁰⁵.

De altfel, toți acești ani, până la unificarea conservatoare din 1907, sunt marcați de nesfârșite dispute, neînțelegeri și acuze între conservatorii „puri” și junimiști, întrerupte de momente de acalmie, când sunt purtate negocieri între cele două părți. Marghiloman era, într-un fel, placa turnantă a acestor complicate și îndelungi convorbiri, barometrul care indica nivelul relațiilor dintre părți, unul dintre cei mai recomandați pentru o asemenea postură. Pragmatic, moderat, politicos, având relații în gruparea „cantacuzinistă”, e văzut ca un negociator inteligent și este acceptat de toți¹⁰⁶. Numai că succesele întârzie să apară. Această stare de fapt este explicabilă și datorită faptului că junimiștii sunt în tratative și cu liberalii, ca urmare a nemulțumirii generate de necooptarea lor la guvernare.

Între anii 1900 și 1901, liberalii aflați în opoziție poartă discuții cu junimiștii¹⁰⁷, motivul lor fiind unul tactic, determinat de dorința de a împiedica o unificare a rândurilor conservatoare și de a menține presiunea asupra cabinetului Cantacuzino, din ce în ce mai slab, în ciuda câștigării clare a alegerilor din 1899. La 22 mai 1900, Ionel Brătianu discută, acasă la Marghiloman, despre posibilitatea unui guvern Sturdza – Carp, după ce, cu câteva zile înainte, avusese loc o întâlnire între aceștia din urmă. D. A. Sturdza făcuse bătrânului junimist câteva propuneri „vagi”, dar boierul de la Țibănești le refuză. Marghiloman îi pune lui Brătianu o serie de condiții: nemodificarea Constituției, nicio lărgire a dreptului de vot, numele premierului să nu fie dinainte stabilit, în persoana lui

¹⁰⁴ Vezi *ibidem*, p. 112–165.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 112–124 (discurs din 29 noiembrie 1899).

¹⁰⁶ Idem, *Note politice*, vol. III, p. 438 (însemnare din 13 ianuarie 1900).

¹⁰⁷ Vezi Mircea Iosa, Traian Lungu, *Viața politică în România 1899–1910*, București, Editura Politică, 1977, p. 57–59; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 248 și urm.; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 105 și urm.

D. A. Sturdza, ci să fie ales de rege pe baza propunerilor părților etc.¹⁰⁸ Acesta le prezintă șefului, apoi revine cu un accept de principiu al liderului liberal față de recomandările junimiste¹⁰⁹. Numai că, în final, nu a ieșit nimic din discuțiile purtate. O dată mai mult, lipsa oricărei urmări practice ne îndreptățește să afirmăm că ele au fost conduse, din partea liberalilor, doar cu scopul de a menține diviziunea în rândul adversarilor.

În același timp, se desfășurau negocieri pentru constituirea unui guvern de concentrare conservatoare. La începutul anului 1900, Marghiloman este invitat de Constantin Olănescu, care îi transmite oaspetelui său că a fost însărcinat de Gh. Gr. Cantacuzino să pregătească un aranjament. Liderul junimist îi pune în vedere gazdei că negocierea se poartă în nume personal, întrucât nu l-a anunțat pe Carp despre întrevedere, neavând niciun mandat din partea colegilor, deci nefiind în măsură decât să exprime opinii proprii și, cel mult, un acord de principiu asupra unor puncte comune. Propunerile arată cât de mult ridicau ștacheta junimiștii în acel moment: președinția Consiliului de Miniștri pentru Carp, alte trei portofolii pentru gruparea sa, inclusiv Internele; contopirea Cluburilor pentru unificarea partidului. Olănescu nu-i poate promite decât trei portofolii, între care cel de la Interne, care ar fi urmat să fie ocupat chiar de negociatorul Alexandru Marghiloman. De asemenea, cluburile celor două părți trebuiau să rămână separate, iar președinția guvernului acordată lui Gh. Gr. Cantacuzino. Carp nu a acceptat un asemenea compromis¹¹⁰. De altfel, Olănescu nu avea să-i mai aducă un răspuns din partea conducerii conservatoare, așa că Marghiloman se simte în măsură să afirme libertatea de acțiune a junimiștilor¹¹¹.

Discuțiile aveau să mai continue o vreme, însă negociatorul din partea conservatorilor guvernamentali era, de această dată, Nicolae Filipescu. Oarecum surprinzător, întrucât relațiile dintre cei doi nu erau cordiale. Marghiloman afirma eufemistic că nu schimbau „două vorbe”¹¹². Adversitatea dintre ei era veche, de prin anii 1890¹¹³. Dar acum, Filipescu era dispus să-și calce pe inimă și chiar să facă anumite compromisuri, întrucât era convins de incapacitatea conservatorilor „puri” de a face față situației. Îi mărturisise lui Titu Maiorescu, așa cum reiese din *Însemnările zilnice* ale acestuia, că e conștient de slăbiciunea formațiunii guvernamentale din care face parte și că se teme că, în eventualitatea aducerii liberalilor la guvernare, conservatorii vor rămâne în opoziție vreme îndelungată. Singura rezervă pe care o are în ceea ce-i privește pe junimiști era numirea lui Marghiloman la Interne într-un posibil cabinet de concentrare conservatoare¹¹⁴.

Negocierile au intrat în etapa decisivă abia în iunie, odată cu întâlnirile dintre liderii celor două grupări conservatoare, Gh. Gr. Cantacuzino și P. P. Carp. Au avansat însă cu dificultate, din cauza necesității de a armoniza pozițiile și interesele personale ale celor doi șefi¹¹⁵. În cele din urmă, sub presiunea internă, Cantacuzino decide să accepte un compromis, să se retragă din fruntea guvernului, preluând președinția Adunării Deputaților, să accepte o declarație de fuziune a celor două grupări conservatoare și să-i dea mână liberă pentru negocieri lui Filipescu¹¹⁶. În cursul acestora, se remarcă contradicțiile

¹⁰⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 440–441 (însemnare din 22 mai 1900).

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 441 (însemnare din 4 iunie 1900).

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 439 (însemnare din 17 ianuarie 1900).

¹¹¹ *Ibidem*, p. 440 (însemnare din 6 martie 1900).

¹¹² *Ibidem*, p. 440 (însemnare din 18 mai 1900).

¹¹³ Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, vol. II, p. 179.

¹¹⁴ *Apud* Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 58–59.

¹¹⁵ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 441–442.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 442–444.

puternice dintre Take Ionescu și Nicolae Filipescu, anticipând ruptura de mai târziu din Partidul Conservator¹¹⁷.

Regele, diagnosticând starea de lucruri, afirma că „Guvernul este așa de slab, că nu ai decât să suflă pe dânsul pentru a-l vedea picând”¹¹⁸. Criza financiară și deruta din propriul partid, asociată cu presiunile tot mai mari pentru aducerea junimiștilor în guvern, l-au determinat pe Gh. Gr. Cantacuzino să renunțe la mandatul său, fiind felicitat de Carol I, spune Marghiloman, în *Notele politice*, pentru „actul său patriotic”¹¹⁹. Având adeziunea deplină a suveranului, Petre P. Carp avea să ajungă, în sfârșit, în fruntea Consiliului de Miniștri, guvernând între 7 iulie 1900 și 12 februarie 1901¹²⁰.

În noul cabinet, Alexandru Marghiloman avea să fie ministru de Externe. Nu a avut răgazul necesar pentru a realiza prea multe lucruri în această demnitate. De numele lui se leagă însă negocierile intense pentru obținerea unui împrumut în străinătate, din cauza crizei financiare teribile în care se afla țara. Petrache Carp nu a reușit să găsească soluțiile pentru redresarea finanțelor statului¹²¹. Discuțiile pe marginea Mesajului Tronului la deschiderea sesiunii parlamentare 1900–1901, în care monarhul cerea măsuri vizând echilibrarea bugetului¹²², au relevat îngrijorarea unor deputați și senatori față de situația financiară precară a țării și percepția critică la adresa măsurilor legislative ale cabinetului P. P. Carp, care – se considera – au condus la o asemenea situație. Se adăugau temerile determinate de intenția conservatorilor de a vinde germanilor flota comercială și fluvială, pădurile de stejar din proprietatea statului, ca și concesionarea pe termen lung a terenurilor petrolifere de care guvernul putea dispune în vederea reechilibrării bugetului¹²³.

Unii deputați, mai ales liberali, referindu-se la politica economică și financiară a guvernanților, considerau că aceștia încurajau într-o măsură prea mare capitalurile străine. În Senat, seria discuțiilor pe teme financiare a fost deschisă de D. A. Sturdza care, referindu-se la criza financiară, arăta că aceasta se datora sporirii nejustificate a lefurilor¹²⁴. El dezaproba planul cabinetului de a permite sindicatului în fruntea căruia se afla Rockefeller să cumpere terenuri petrolifere. Sugera ca guvernul să ofere ceea ce era de folos țării, solicitând sindicatului berlino-parizian, care s-a prezentat pentru petrol, păduri, bănci, serviciul de navigație, să-l ajute în asanarea reală a finanțelor țării¹²⁵, iar nu în înstrăinarea bogățiilor statului. În ultimă instanță, D. A. Sturdza opunea programului financiar al guvernului P. P. Carp economii pe toată linia¹²⁶.

În aceste circumstanțe, ministrul de Externe Alexandru Marghiloman a mers la Paris, în vederea sondării pieței financiare franceze. A avut întrevederi cu înalte oficialități politice și cu reprezentanți ai mediului bancar. S-a întâlnit cu președintele Émile Loubet și cu omologul său de la Externe, Théophile Delcassé, precum și cu un reprezentant al

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 444 (însemnare din 27 iunie 1900). Vezi, pe larg, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 265–268.

¹¹⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 436 (însemnare din 2 ianuarie 1900).

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 444 (însemnare din 26 iunie 1900).

¹²⁰ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 105–109; Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 61 și urm.; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 248–261.

¹²¹ N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, București, 1939, p. 275.

¹²² DAD, Sesiunea 1900–1901, 15 noiembrie 1900, p. 1.

¹²³ Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate, 1823–1933*, București, 1939, p. 122–123.

¹²⁴ DS, sesiunea 1900–1901, nr. 9, 4 decembrie 1900, p. 33.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 38; vezi și *Discursul domnului D. Sturdza rostit la Senat în discuția generală asupra adresei, ședința din 4 decembrie 1900*, București, 1900, p. 44–45.

¹²⁶ DS, sesiunea 1900–1901, nr. 9, 4 decembrie 1900, p. 41.

Banque de Paris et Pays Bas. A încercat să câștige bunăvoința gazdelor, exprimându-se pentru reorganizarea consulatului general român din Franța și întărirea relațiilor cu Parisul¹²⁷. Fără rezultat. În aceeași vreme, Carp pleca la Berlin, unde a fost primit cu o strălucire și o deferență remarcabile, care arătau considerația de care se bucura printre mai marii Triplei Alianțe. Bani n-a obținut însă nici el, în ciuda tatonărilor cu societatea Disconto-Gesellschaft¹²⁸.

Tot în calitatea sa de ministru de Externe, Marghiloman a trebuit să facă față și unei posibile destabilizări a relațiilor cu Bulgaria. Starea de tensiune dintre Sofia și București a fost agravată de un atentat al unui comitagiul bulgar, care îl ucisese, în noaptea de 22 iulie 1900, la București, pe profesorul și publicistul Ștefan Mihăileanu, născut în Macedonia și avocat al cauzei macedoromânilor. În contextul deteriorării relațiilor româno-bulgare, se profilează un acord militar cu Serbia. Carol I îi scria fratelui său Leopold, la 5/18 noiembrie 1900:

Azi a fost Marghiloman la mine și mi-a raportat că Serbia, care este foarte indignată împotriva Bulgariei, este dispusă să încheie cu noi o convenție militară de apărare împotriva unui eventual atac din partea bulgarilor. În orice caz, continuă suveranul, la chestiunea asta trebuie să reflectăm [...] ¹²⁹.

Că situația era destul de serioasă o dovedește și corespondența cu ministrul român de la Berlin, Alexandru Beldiman. Acesta îi scria, la 26 septembrie/8 octombrie 1900, șefului său, deținătorul portofoliului de la Externe, despre necesitatea unor măsuri de pază la frontieră și preluarea de către Germania a protecției supușilor români din Bulgaria, în cazul încetării relațiilor diplomatice între cele două țări¹³⁰. În aceeași perioadă, ministrul de Externe a purtat negocieri și cu Grecia. În Cameră și Senat, Marghiloman a dat explicații cu privire la o convenție comercială și consulară cu această țară¹³¹. Acestea puteau fi interpretate, în acel moment, și ca o încercare de izolare a acțiunilor ostile ale Sofiei. Nu era însă neapărat cazul. Din fericire, tensiunea nu a escaladat și lucrurile aveau să revină, pentru o vreme, la o temperatură normală. Nu pentru mult timp însă. Războaiele balcanice aveau să le încingă la maximum¹³².

Munca lui Alexandru Marghiloman la minister, ca și discuțiile în vederea păstrării și întăririi unității conservatoare l-au acaparat suficient, ca prezența sa în Parlament să fie vizibilă doar pentru a răspunde unor interpelări în chestiuni de interes major pentru politica externă. Ministrul a fost nevoit să facă apel la toată puterea sa de convingere pentru a-i liniști pe colegii parlamentari, invitându-i la calm și prudență într-o chestiune atât de delicată. Considera că nu este momentul potrivit, din punct de vedere emoțional, pentru a se discuta politica generală a cabinetului în privința relațiilor româno-bulgare. În continuare, în luarea sa de cuvânt, prezenta stadiul relațiilor comerciale și consulare cu Grecia, susținând necesitatea reșezării acestora pe noi baze, corespunzând realităților economice și intereselor comune ale părților. Încheia prin a afirma că este necesară

¹²⁷ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 255–256.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 256–257; Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 107–108.

¹²⁹ *Scrisorile regelui Carol I din arhiva de la Sigmaringen*, p. 440 (Carol I către fratele său, Leopold, Castelul Peleş, 5/18 noiembrie 1900). Pentru mai multe detalii, vezi Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ediție de Stelian Neagoe, București, Editura Humanitas, 1994, p. 282–283.

¹³⁰ *Apud* Arhivele Naționale ale României, *Casa Regală. Documente oficiale. Inventar arhivistic*, vol. I, 1866–1900, București, f. ed., 2003, p. 296.

¹³¹ „Conservatorul”, anul I, nr. 7, 22 decembrie 1900; idem, anul I, nr. 8, 23 decembrie 1900.

¹³² Daniel Cain, *Diplomați și diplomație în sud-estul european. Relațiile româno-bulgare la 1900*, București, Editura Academiei Române, 2012, *passim*.

o abordare rațională în domeniul relațiilor economice bilaterale, căci așa se putea ajunge și la încălzirea relațiilor politice și, spera ministrul, la câștigarea de simpatii în această parte a Europei. Solicita, în consecință, iar Camera avea să dea curs cererii sale, votarea Convenției comerciale și consulare cu Grecia, care să înlocuiască tratatul din 1887¹³³.

Tot în timpul mandatului său a fost adusă în discuția Parlamentului legea privind aprobarea *Convenției încheiată la 9 februarie 1901, între România și Rusia, privitoare la pescuitul în apele Dunării și ale Prutului*. Arătând că este un acord cu caracter tehnic, lipsit de orice implicații politice, solicita adeziunea senatorilor pentru încuviințarea urgenței, așa încât această Convenție să fie votată cât mai repede, ceea ce s-a și făcut în aceeași ședință, fiind doar un singur vot împotriva¹³⁴.

Situația financiară a țării era, în continuare, critică. Cabinetul se vedea atacat nu doar de liberali, ci era privit cu suspiciune și cu ostilitate chiar de dreapta conservatoare¹³⁵. Șeful guvernului a convocat o întrunire, la 19 ianuarie 1901, la care au fost prezenți liderii importanți ai conservatorilor, pentru a discuta un nou program de impozitare, bazat pe taxele directe. Acesta a fost primit cu reținere de cei mai mulți dintre cei prezenți. Unii, precum Gh. Gr. Cantacuzino sau Take Ionescu, s-au împotrivit fățiș¹³⁶. În aceste condiții, gruparea cantacuzină a început o campanie puternică și agresivă împotriva cabinetului, în speranța că, după îndepărtarea lui Carp, șeful conservatorilor „puri” va fi chemat la guvernare. Și, într-o primă fază, așa părea să se întâmple. După demisia lui Carp, regele i-a încredințat Nababului sarcina de a forma guvernul. În același timp, i-a sfătuit pe junimiști să refuze cooptarea la guvernare. Suveranul proceda astfel, pentru că dorea să încredințeze puterea liberalilor, care aveau un plan foarte ambițios de refacere a finanțelor țării¹³⁷. „Ministerul Cantacuzino va cădea la apă”, anticipa Marghiloman¹³⁸. A urmat un curios joc politic. Petre Carp și-a retras demisia, ceea ce i-a înfuriat teribil pe conservatori.

Criticile lui D. A. Sturdza pe marginea politicii financiare a formațiunii miniștrilor a lui P. P. Carp se întindeau. Într-o interpelare a șefului liberalilor la Senat, acesta, expunând programul de economii în baza unei concepții protecționiste, concordante cu sloganul „prin noi înșine”, lansa o serie de atacuri împotriva unor fruntași ai Partidului Conservator. Cu acel prilej, D. A. Sturdza înfățișa și platforma financiară a partidului său, bazată pe economii, precum și conceperea bugetului pentru întreaga legislatură¹³⁹. Criticile acerbe ale unor conservatori în Parlament la adresa proiectului lui Carp de impunere a unui nou sistem de impozitare l-au determinat pe acesta să-și dea demisia din demnitatea pe care o ocupa, la 13 februarie 1901, de data aceasta fără posibilitatea de a reveni asupra ei¹⁴⁰.

Avea să urmeze un mai lung minister D. A. Sturdza (14 februarie 1901 – 20 decembrie 1904)¹⁴¹. Veniți la putere, liberalii au organizat alegeri, care s-au desfășurat între

¹³³ DAD, sesiunea ordinară 1900–1901, nr. 18, ședința din 20 decembrie 1900, p. 250–253. Vezi și Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 167–175.

¹³⁴ DS, sesiunea ordinară 1900–1901, nr. 23, ședința din 10 februarie 1901, p. 221, 226. Vezi și Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 179–180.

¹³⁵ Titlul unui articol din oficiul partidului era: *N-a făcut nimic* (cu referire la guvernarea Carp). Vezi „Conservatorul”, anul I, nr. 10, 29 decembrie 1900.

¹³⁶ Vezi idem, anul I, nr. 28, 22 ianuarie 1901.

¹³⁷ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 444–445 (însemnare din 29 ianuarie 1901).

¹³⁸ *Ibidem*, p. 445.

¹³⁹ DS, sesiunea 1900–1901, nr. 25, 5 februarie 1901, p. 187–189.

¹⁴⁰ Vezi, pe larg, Mircea Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 74–79.

¹⁴¹ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 109–115.

9 și 15 martie 1901. Partidul Național Liberal și-a asigurat, previzibil, o majoritate confortabilă în ambele Camere. Doar puțini conservatori au intrat în Parlament, iar dintre junimiști și mai puțini. Între aleși a fost și Alexandru Marghiloman. Bacalbașa afirma, cu ironie, că aceștia fuseseră ajutați în alegeri de liberali, cu scopul de a întreține zăzania dintre grupările conservatoare rivale¹⁴².

Guvernarea lui D. A. Sturdza a fost marcată de controverse, determinate de opoziția conservatorilor, de nemulțumirile din propriul partid, dar și de programul politic și măsurile inițiate de cabinet. De aceea, prim-ministrul, care avea obiceiul de a ține discursuri lungi, a dat explicații detaliate despre problemele aflate în discuție și a răspuns numeroaselor interpelări, formulând răspunsuri documentate. Meritele sale în anumite domenii nu erau negate nici de adversarii politici. În ședința din 25 martie 1901, cu prilejul dezbaterilor pe tema situației financiare a țării, chiar și deputații conservatori au recunoscut calitățile lui D. A. Sturdza, în ceea ce privește propunerile făcute pentru redresarea finanțelor¹⁴³. Programul său se baza pe economii bugetare, reduceri de salarii, desființări de posturi etc. Bugetul întocmit de liberali inaugura o politică drastică de scădere a cheltuielilor. De asemenea, adăuga noi impozite. El suprima cheltuielile de personal și de materiale contractate, o parte din sinecuri, multe din alocațiile pentru diurne la diferite comisiuni, anchete etc., de care erau pline ministerele. În același timp, au fost reduse salariile mari pe baza unei scări progresive; a fost micșorat numărul subprefecților, desființându-se, totodată, 11 judecătoria de ocol și suprimându-se 30 de posturi de judecătoria, pentru care guvernul a fost aspru criticat de opoziția conservatoare. În același scop, a și fost convocată, în iunie 1901, o sesiune extraordinară, în care premierul a prezentat o serie de inițiative menite a restaura echilibrul financiar și bugetar. La 14 iunie 1901, era adusă în discuție și explicată propunerea sa de încheiere a unei convenții cu Banca Națională, prin care aceasta să dea un avans de 34 de milioane de lei statului român, rambursabil pe termen lung, fără dobândă, pentru plata datoriei țării¹⁴⁴. Pentru acoperirea deficitului, Ministerul de Finanțe a încheiat cu Banca Națională o altă convenție, în baza căreia statul prelungea durata concesiunii băncii pe încă 10 ani, aceasta urmând să facă, în mod gratuit, serviciul de casă pentru contul tezaurului. În acest scop, banca deschidea, pe seama Ministerului de Finanțe, un cont curent de încasări și de plăți și pune la dispoziție statului, fără dobândă, o sumă de 15 milioane de lei; la rândul său, statul permitea băncii să-și poată reduce stocul metalic de la 40% la 33%¹⁴⁵. Redresarea bugetului a reușit, motiv pentru Carol I să-l laude pe Sturdza, care „s-a dovedit un destoinic om de stat”, punând „finanțele pe făgașuri bune”¹⁴⁶.

Marghiloman avea să privească critic proiectul cabinetului liberal. În ședința Adunării Deputaților din 19 iunie 1901, el se pronunța, într-un amplu discurs, împotriva Convenției semnate de Stat cu Banca Națională, considerând că este o „greșeală” politică și o „imprudență”.

De greșeala politică nu-mi pasă, clama liderul conservator, ele [sic! – n.n., M.D.B.] rareori mușcă adânc în viața unui popor. Dar o greșeală economică poate avea înrăuriri funeste asupra unui viitor chiar îndepărtat și poate deschide o rană prin care se scurge sânge generos dintr-un popor¹⁴⁷.

¹⁴² Constantin Bacalbașa, *op. cit.*, ediția a II-a, vol. III, 1901–1910, București, Editura ziarului „Universul”, 1936, p. 22.

¹⁴³ DAD, sesiunea 1900–1901, ședința din 25 martie 1901, p. 17–20.

¹⁴⁴ *Ibidem*, sesiunea extraordinară, ședința din 14 iunie 1901, p. 54–57.

¹⁴⁵ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, p. 365.

¹⁴⁶ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 398 (Carol I către Maria de Flandra, 16/29 aprilie 1901).

¹⁴⁷ DAD, sesiunea extraordinară 1901, nr. 3, ședința din 19 iunie 1901, p. 50–54 (mai ales p. 54).

Fără îndoială, îl deranja subordonarea Băncii Naționale, înfeudarea ei Partidului Național Liberal, dincolo de eventualele consecințe negative din punct de vedere economic ale unei asemenea înțelegeri.

Pe ansamblu, proiectele șefului de cabinet au fost sprijinite de parlamentari, dând o bază solidă redresării financiare a țării într-un moment de acută criză. Era și motivul pentru care, la 21 iunie 1901, închizând sesiunea extraordinară a Adunării Deputaților, Sturdza, în calitate de președinte al Consiliului de miniștri, aprecia pozitiv sprijinul acordat și mulțumea reprezentanților națiunii pentru colaborarea fructuoasă, mai presus de interesele partinice¹⁴⁸.

Aprecierile nu erau unanime. Contestații veneau chiar din interiorul formațiunii liberale. Eugeniu Carada îi reproșa, într-o scrisoare foarte critică, direcția politică urmată și compromisurile făcute pentru a obține puterea. Astfel, fruntașul liberal se declara nemulțumit de atitudinea președintelui partidului, care se pronunțase împotriva intervenției Băncii Naționale în sprijinul statului afectat de criza economică din perioada guvernării conservatoare de la cumpăna veacurilor XIX–XX. Îi displăcea și faptul că, în 1901, în calitate de prim-ministru, deținând și interimatul la Ministerul de Război, D. A. Sturdza luase hotărârea interzicerii votului pentru ofițeri. Carada se întreba dacă o asemenea conduită este conformă cu Constituția și încerca să pună presiune asupra șefului partidului, amenințând cu demisia din Comitetul executiv al Partidului Național Liberal¹⁴⁹. Și mai dur se exprima unul dintre contemporanii săi, în corespondență: „[...] ca om politic însă și mai ales ca șef de partid, e un om cu vederi strâmte, cu inima rea și veninoasă”¹⁵⁰.

În acest climat tensionat, conservatorii, dezbinați, nu au putut să strângă rândurile, în ciuda unor încercări repetate. Dimpotrivă, divergențele se înmulțesc, stimulate de adversitățile personale și de atacurile purtate prin presă. „Conservatorul” și „Epoca” lansează învinuiri la adresa grupurilor adverse. Carp era acuzat, în ziarul „Conservatorul”, de ruptura din partid și de constituirea unui cartel, dăunător intereselor conservatoare comune¹⁵¹. *Unde este Partidul Conservator?*, suna, retoric, un articol¹⁵². Multe altele arătau, acuzator, spre junimiști, învinuindu-i de marasmul din rândurile subțiate ale conservatorilor¹⁵³. Începe acum „cea mai violentă controversă”¹⁵⁴. Ea va ține până în 1907. Întreținută cu abilitate de liberali, aceasta va întârzia convergența conservatoare.

Divergențele de la vârf se resimt peste tot în țară¹⁵⁵. De aceea, P. P. Carp îi cerea lui Marghiloman să ia în considerare situația din provincie a conservatorilor și, făcând înțelegere cu Nicolae Filipescu, să întreprindă împreună turnee prin țară¹⁵⁶. La rândul-i, junimistul buzoian îi scria liderului conservator de la Bârlad, Lupu Kostaki, cel devenit, mai târziu, faimos prin rolul jucat în timpul ocupației germane a Bucureștiului, în legătură cu organizarea în teritoriu a partidului. Îi solicita să se pună imediat pe lucru, în vederea pregătirii pentru proxima întâlnire de la Iași a conservatorilor. Ar trebui neapărat, îi

¹⁴⁸ *Ibidem*, nr. 4, ședința din 21 iunie 1901, p. 104.

¹⁴⁹ M. Theodorian-Carada, *Eugeniu Carada (1836–1910)*, București, Editura Tipografia Gutenberg, 1922, 1937, p. 339–340.

¹⁵⁰ G. T. Kirileanu, *Corespondență*, ediție, note, tabel cronologic, bibliografie și indici de Mircea Handoca, București, Editura Minerva, 1977, p. 135–136.

¹⁵¹ „Conservatorul”, nr. 129, 29 mai 1901; *idem*, nr. 116, 12 mai 1901.

¹⁵² *Idem*, nr. 266, 15 noiembrie 1901.

¹⁵³ Vezi, de exemplu, *Ipocrizie junimistă*, în *idem*, nr. 248, 23 octombrie 1901; *Complotul colectivisto-junimist*, în *idem*, nr. 278, vineri, 30 noiembrie 1901.

¹⁵⁴ I. Bulei, *op. cit.*, p. 264.

¹⁵⁵ SANIC, fond Alex. Marghiloman, II, Documente privind activitatea de creație, dosar nr. 130, f. 1.

¹⁵⁶ *Ibidem*, dosar nr. 67, f. 6 f.–v.

transmite el, să se poată citi, la întrunirea ieșeană, adeziunea bărlădenilor la programul fostului guvern condus de Carp și decizia lor de a lucra la înfăptuirea acestuia¹⁵⁷.

Revenind la activitatea parlamentară, Marghiloman a avut, în sesiunea ordinară care s-a desfășurat între 15 noiembrie 1901 și 26 februarie 1902, mai multe intervenții substanțiale. Seria acestora a început cu luarea sa de cuvânt din 1 decembrie 1901, în care, în cursul discuției generale asupra proiectului Adresei de Răspuns la Mesajul Tronului, a rostit o filipică la adresa regimului politic liberal și a ipocriziei politice a acestuia, apărând totodată valorile și principiile conservatoare, considerate o garanție a evoluției sigure și lipsite de sincopă a unei societăți. Învinuia pe adversari, liberali și conservatori din „gruparea potrivnică nouă”, că rostesc neadevăruri despre junimiști și încearcă să denatureze programul lor politic¹⁵⁸. Era o nouă expresie a principiilor asumate de grupare, de aproape două decenii, de când Carp le dăduse expresia plenară în „Era nouă”.

O altă intervenție avea loc în ședința Adunării Deputaților din 5 decembrie 1902. Răspundea acuzelor că se făcea vinovat de întârzierea semnării Convenției comerciale dintre România și Turcia. Preparativele începuseră sub ministeriatul lui Marghiloman la Externe, dar demisia cabinetului Carp lăsase nefinalizat respectivul act internațional. Fostul titular al ministerului de resort a arătat cât de nedrepte erau aceste învinuiri. El preciza că părăsise banca ministerială la 12 februarie, când mai rămânea un răgaz de patru luni până la expirarea termenului pentru semnarea convenției, la 18 iunie 1901¹⁵⁹.

A avut și alte cuvântări, legate de afacerea Zappa, de legea generală a pensiilor, de legea pentru organizarea meseriilor sau de organizarea judecătorească¹⁶⁰. Dincolo de opoziția sa față de formulele propuse de cei de la putere, venind cu critici foarte solide, bine încheiate, realizate cu pricepere și în cunoștință de cauză, face și sugestii inteligente privind îmbunătățirea proiectelor de legi propuse spre dezbateră. În schimb, în următoarea sesiune parlamentară, dintre 15 noiembrie 1902 și 22 martie 1903, este mai puțin prezent sub cupola Parlamentului. Are concediu o lună de zile (între 22 noiembrie și 21 decembrie 1902¹⁶¹) și absentează de foarte multe ori de la lucrările Camerei. O singură intervenție se cuvine a fi reținută, în cadrul acestei sesiuni: e vorba de discursul său din 18 februarie 1903 pe marginea proiectului de lege referitor la reorganizarea poliției generale a statului¹⁶².

Va fi fost ocupat cu problemele generate de deruta din rândurile formațiunii politice din care făcea parte și cu nevoia reorganizării și a consolidării în teritoriu. Numeroase întruniri se desfășoară încă din toamna anului 1901 și vor continua și în anii următori, Marghiloman având un rol de prim ordin în toate aceste manevre și tatonări. Un mare congres junimist se ține în iunie 1902, dar Marghiloman nu participă, fiind plecat la băi, la Karlsbad¹⁶³. Alegerile parțiale care au loc, în mai multe rânduri, în anii 1903–1904, marchează o creștere de influență a conservatorilor în rândul opiniei publice, pe fondul

¹⁵⁷ BAR, Mss., S1(2)/CVIII (Alexandru Marghiloman către Lupu Kostaki, 24 octombrie 1901).

¹⁵⁸ DAD, sesiunea 1901–1902, nr. 4, ședința din 1 decembrie 1901, p. 72–75. Vezi și Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 191–197. Discursul a fost comentat și de „Conservatorul”, anul I, nr. 282, miercuri, 5 decembrie 1901.

¹⁵⁹ DAD, sesiunea 1901–1902, nr. 7, ședința din 5 decembrie 1901, p. 125–126. Vezi și Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 198–201.

¹⁶⁰ Vezi *ibidem*, p. 206–219.

¹⁶¹ DAD, sesiunea 1902–1903, nr. 5, ședința din 22 noiembrie 1902, p. 11.

¹⁶² *Ibidem*, nr. 32, ședința din 18 februarie 1903, p. 636–639; Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 220–228.

¹⁶³ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 269, 273–276, 281–283 și *passim*.

nemulțumirilor produse de politica de austeritate a guvernului liberal. Se resimte, în condițiile disidenței junimiste, nevoia unei concentrări conservatoare, în vederea preluării puterii¹⁶⁴. Însuși regele își exprimă regretul că Partidul Conservator este divizat, că nu se poate face nimic cu partide rupte în bucăți¹⁶⁵.

Revenind la cei de la putere, prim-ministrul liberal avea să fie confruntat cu numeroase adversități și să facă față diverselor probleme. Chestiunea agrară – și problemele țăranimii, în general – revenea în dezbaterile parlamentului din primii ani ai secolului al XX-lea. Deși fuseseră trecute în programul Partidului Național Liberal, ocupau un loc secundar. Numeroși deputați sesizau faptul că problema țăărănească era uitată acum, când partidul se găsea la putere, deși a fost atât de agitată în anii de opoziție. Când a fost adusă în dezbaterile Adunării Deputaților inițiativa legislativă a guvernului privitoare la înființarea Obștilor rurale pentru reglementarea contractelor de vânzare, de ipotecă ori de arendare a averilor mobile ori imobile, Marghiloman a intervenit, propunând amendamente de lege, de fapt un adevărat contraproiect, în acord cu viziunea conservatoare de soluționare a problemei¹⁶⁶. Alte câteva intervenții ale sale din această sesiune au în vedere reorganizarea comunelor rurale sau intențiile de modificare a tarifelor vamale și a taxei de import la diferite produse¹⁶⁷.

Disensiunile din rândul liberalilor, accentuate de vâlva stârnită de acuzația de prozelitism din școlile catolice „Notre Dame de Sion” și de răscoalele țăărănești din anul 1904, au șubrezit poziția lui D. A. Sturdza. El s-a retras de la guvernare, la 20 decembrie 1904. Cauza demisiei a fost generată de frământările din Partidul Național Liberal și de rivalitățile privind succesiunea la președinția formațiunii politice, prezența lui D. A. Sturdza la conducere fiind aprig contestată¹⁶⁸. Ele aveau și un alt substrat, în afara apartenenței potențialilor candidați la un grup sau altul. În ultimă instanță, era o luptă între generații și, mai ales, între mentalități. Pentru clarificarea noului program și pentru rezolvarea succesiunii la vârful partidului, era nevoie ca boierul moldovean să se retragă de la putere. Sturdza își dădea seama că autoritatea sa se șubrezea, de aceea, a renunțat la președinția Consiliului de miniștri, pentru a tranșa lucrurile în partid.

Un nou cabinet conservator, condus de Gh. Gr. Cantacuzino, a preluat puterea (22 decembrie 1904 – 12 martie 1907)¹⁶⁹. Faptul avea să fie resimțit ca o lovitură dureroasă de junimiști, care sperau să fie chemați pentru a forma cabinetul¹⁷⁰. Carp însuși este afectat și îi arată monarhului dezamăgirea pricinuită de ceea ce crede a fi triumful politicii străzii¹⁷¹. Și alții mărturisesc „câtă depresiune a produs procedeul Regelui”¹⁷². Deziluzia și amărăciunea față de chemarea Nababului la guvernare sunt percepute și de Alexandru Marghiloman. Scriindu-i amicului său bărlădean Lupu Kostaki, relevă că „palma ce ni s-a dat” are totuși efectul ei pozitiv, căci a produs „o reacție salutară”, arătându-le carpiștilor că nu trebuie să aștepte favoruri „de sus”, ci trebuie să lupte și să se organizeze. „Bineînțeles cartel cu liberalii, pe toată linia”, recomandă, în consecință, Marghiloman¹⁷³.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 288–293.

¹⁶⁵ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 445 (însemnare din 28 noiembrie 1903).

¹⁶⁶ *Idem*, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 248–254.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 255 și urm.

¹⁶⁸ A. Stan, M. Iosa, *op. cit.*, p. 334–341.

¹⁶⁹ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 115–123.

¹⁷⁰ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 295–297.

¹⁷¹ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 450 (însemnare din 21 decembrie 1904).

¹⁷² *Ibidem*, p. 450 (însemnare din 22 decembrie 1904).

¹⁷³ BAR, Mss., S1(7)/CVIII (Al. Marghiloman către Lupu Kostaki, 23 decembrie 1904).

În ciuda acestor aranjamente electorale, alegerile din februarie 1905 au fost câștigate, cum era de așteptat, de conservatorii aflați la guvernare. Reușesc să intre în Parlament doar opt junimiști: trei la Senat și cinci la Cameră, între aceștia fiind și Marghiloman. Nu izbutesc însă Carp și Maiorescu, ceea ce provoacă o mare frustrare grupării. Din corespondența lui Marghiloman cu Lupu Kostaki, reiese amărăciunea celui dintâi că liderii lor nu și-au găsit locul în forul legislativ al țării¹⁷⁴. Nici nu erau dispuși, așa cum era Marghiloman, să cheltuiască bani din buzunarul propriu pentru finanțarea și organizarea alegerii lor. Probabil că nici ceilalți nu ar fi ajuns în corpurile legiuitoare fără cartelul cu liberalii¹⁷⁵. În aceste condiții, junimistul buzoian ține un amplu discurs în Adunarea Deputaților, prilejuit de discutarea Adresei de Răspuns la Mesajul Tronului, în care aducea una dintre cele mai virulente critici din întreaga sa carieră parlamentară – și, culmea, împotriva conservatorilor „puri”, nu a inamicilor „naturali”, liberalii – acuzându-i de trădarea principiilor conservatoare, de întocmirea unui program de guvernare lipsit de substanță, de încercarea de a modifica legi și instituții funcționale, precum și de îngustime în spirit și egoism¹⁷⁶.

În ciuda acuzațiilor adversarilor, se poate afirma că guvernul Cantacuzino a dovedit o hărnicie deosebită, prezentându-se în fața Parlamentului cu un program legislativ amplu, vizând aspecte importante din toate domeniile societății. Spiritele s-au încins însă când a fost adus în discuție, în primăvara anului 1905, proiectul legii conversiunii în rentă amortizabilă 4% a împrumuturilor cu rentă 5%, emise începând cu 1881, în încercarea de a micșora dobânzile și anuitățile plătite și să ușureze operațiunile financiare¹⁷⁷. Marghiloman contesta legea. Termenii i se păreau neclari. Evidența că nu era indicată nici măcar suma reală ce urma a fi convertită, nici suma efectivă care se va emite. În opinia sa, proiectul realiza doar substituirea unui împrumut cu termen lung unui împrumut existent în termen scurt. De aceea, conversiunea propusă i se părea oneroasă și „depărtată de ceea ce a fost totdeauna teoria financiară a Partidului Conservator”. Manipulând cu o mare ușurință termenii de specialitate și cifrele, liderul conservator indica numeroase motive pentru care o asemenea lege n-ar trebui aplicată¹⁷⁸. Expertiza sa în chestiuni financiare era, de altfel, recunoscută. În cabinetul Maiorescu avea să și ocupe, cu succes, portofoliul Finanțelor.

Cu competență și probitate s-a pronunțat și cu prilejul discuțiilor din Cameră pe marginea proiectului referitor la Contenciosul administrativ¹⁷⁹. Scopul legii era acela de a da posibilitatea cetățenilor să atace orice act abuziv al administrației, prin recursul înaintea Înaltei Curți de Casație. În ceea ce-l privește, Marghiloman nega necesitatea socială a unui asemenea act normativ. Cu sarcasm, afirma că obiectivul vizat de cei de la putere era acela de a adăuga încă șapte consilieri acestui organism. În opinia lui, Contenciosul administrativ era doar un „pretext” care masca adevăratele scopuri ale proiectului. Prin noua legiuire, se știrbea independența justiției și se crea o stare de

¹⁷⁴ SANIC, fond *Alex. Marghiloman*, II, Documente privind activitatea de creație, dosar nr. 223, f. 1–3 și dosar nr. 224, f. 1–2.

¹⁷⁵ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 300–303; A. Stan, M. Iosa, *op. cit.*, p. 129–130.

¹⁷⁶ DAD, sesiunea ordinară prelungită 23 februarie – 1 iunie 1905, nr. 22, ședința din 5 martie 1905, p. 149–155; Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 276–294.

¹⁷⁷ M. Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 135–136; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România...*, p. 369.

¹⁷⁸ DAD, sesiunea ordinară prelungită 23 februarie – 1 iunie 1905, nr. 37, ședința din 4 aprilie 1905, p. 577–581; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 305–314.

¹⁷⁹ M. Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 134–135; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 321–322; *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România...*, p. 365–366.

confuzie și de neîncredere în imparțialitatea celei mai înalte instanțe românești. În aplauzele unei părți a celor prezenți, încheia cu avertismentul că, odată ajunși la guvernare, carpiștii vor desființa „superfetațiunea ce se înființează astăzi”¹⁸⁰.

A intervenit și într-o altă problemă foarte sensibilă în epocă, aceea a concesionării terenurilor petrolifere ale statului. Discuții, tatonări și negocieri cu diferiți întreprinzători străini se purtasera și în anii anteriori, guvernele văzând în acest debușeu un mijloc de dobândire de bani, pentru a ieși din criza financiară. Conservatorii au mers însă mai departe, fiind dispuși să trateze cu un consorțiu german o convenție pentru concesionarea terenurilor statului. Pentru a zădărnici o asemenea inițiativă, liberalii au pledat pentru înființarea unei societăți cu capital autohton, numită „România”, la care s-au raliat și junimiștii. Printre acționari se număra și Marghiloman. Dar aceasta nu a avut urmări practice. Scopul ei era unul politic, iar efectele nu întârzie să apară. Printre altele, a slăbit coeziunea conservatorilor, contribuind la formarea a două grupări distincte în sânul cabinetului și determinând o distanțare a lui Gh. Gr. Cantacuzino de Take Ionescu¹⁸¹. După ce erodarea cabinetului Nababului devine vizibilă, începe a se contura o apropiere între conservatori și junimiști. Între timp, cu sprijinul lui Marghiloman și al agenților săi electorali, Carp intră în Cameră, la Colegiul II Buzău¹⁸².

Negocierile dintre „cantacuziniști” și „carpiști” s-au purtat pe tot parcursul anului 1906 și la începutul celui următor prin intermediul lui Alexandru Marghiloman. Tot el discută și cu takiștii¹⁸³. Regele îl încurajează, arătându-se foarte interesat de „necesitatea reconstituirii unui Partid Conservator serios”¹⁸⁴.

Izbucnirea mării răscoale țărănești a dus la demisia cabinetului condus de Gh. Gr. Cantacuzino. Incapacitatea sa de a face față dificilei situații i-a readus la putere pe liberali¹⁸⁵. În ședința Camerei din 13 martie 1907, președintele noului Consiliu de Miniștri, D. A. Sturdza, a dat citire Mesajului regal prin care erau numiți noii miniștri, făcând apoi apel la solidarizarea tuturor partidelor politice în asemenea momente grele, considerate primejdioase pentru ordinea de stat. El adresa deputaților solicitarea de a acorda sprijin guvernului în împrejurările grele ale desfășurării răscoalei. Își exprima convingerea că numai în acest fel se puteau depăși gravele dificultăți. Afirma, cu o anume tentă demagogică, că nu era vorba de susținerea unui guvern liberal, ci a oricărui guvern care s-ar fi aflat la conducerea țării. Dezordinea, cum numea D. A. Sturdza starea de lucruri existentă ca urmare a declanșării răscoalei, va înceta numai dacă vor fi cu toții de acord ca ea să înceteze. În ședința Senatului din aceeași zi, premierul exclamă:

Suntem conștienți că fără ajutorul tuturor cetățenilor, și îndeosebi al parlamentului, în care Partidul Conservator are majorități covârșitoare, nu putem ajunge a restabili ordinea turburată [...]. Luând această hotărâre, nu mai stăm în două câmpuri inamice, ci lucrăm împreună pentru binele și fericirea patriei comune¹⁸⁶.

La final, D. A. Sturdza lua act, cu satisfacție, de declarațiile șefilor opoziției, cu care-și strângea călduros mâna¹⁸⁷. Se puseseră de acord, chiar dacă tacit, să aplice măsuri dure, care presupuneau vărsare de sânge.

¹⁸⁰ DAD, sesiunea ordinară prelungită 23 februarie – 1 iunie 1905, nr. 37, ședința din 4 aprilie 1905, p. 745–751; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 316–321.

¹⁸¹ M. Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 136–139; Ion Bulei, *op. cit.*, p. 323–328.

¹⁸² Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 451 (însemnare din 9 ianuarie 1906).

¹⁸³ *Ibidem*, p. 453–454.

¹⁸⁴ *Ibidem*, p. 452 (însemnare din 24 mai 1906).

¹⁸⁵ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 123–127.

¹⁸⁶ DS, sesiunea 1906–1907, nr. 44, ședința din 13 martie 1907, p. 663.

¹⁸⁷ DAD, sesiunea ordinară 1906–1907, nr. 47, ședința din 13 martie 1907, p. 826 și urm.

Pentru a înăbuși răscoala, autoritățile au apelat la armată, introducând legea stării de asediu. Despre implicarea Armatei în represiunea răsculaților de la 1907 se cunosc puține detalii și astăzi, la peste 100 de ani de la desfășurarea evenimentelor. Regele Carol I a făcut „pierdut” raportul guvernului referitor la răscoală. Mapa prim-ministrului D. A. Sturdza a fost ținută „la secret” până în 1949, iar Arhivele Militare Române au și astăzi documente clasificate privind revolta. S-au falsificat în primul rând datele despre comportamentul militarilor în timpul evenimentelor, precum și numărul morților. Deși în mod oficial Cabinetul lui D. A. Sturdza a emis un „Manifest” către țărani prin care li se promiteau reforme, Ministerul de Război (condus de generalul Alexandru Averescu) și cel de Interne (condus de Ion I. C. Brătianu) pregăteau un plan militar de stopare a răzmerițelor. Generalul Averescu promisese că va restabili ordinea, acționând „energic”. În perioada comunistă, despre răscoală s-a scris tendențios, de pe poziții ideologice clare. Indiferent de numărul victimelor, răscoala din 1907 a fost un fapt extrem de dureros în istoria statului român modern¹⁸⁸.

Răscoala din 1907, prin amploarea, dramatismul și consecințele ei, l-a marcat pe liderul conservator. Acest eveniment social tragic a dezvăluit limitele concepțiilor sale social-politice, dar și spiritul de ordine, dorința de echilibru și „armonie socială”, în acord cu principiile junimiste. Deși în opoziție și criticând politica agrară a celor de la putere, Marghiloman nu intervine decisiv pentru curmarea abuzurilor și îmbunătățirea situației țăranilor. Era aceasta o ilustrare a împotrivirii de „sistemă”, practicate de liderul conservator, dar și măsura unei neputințe, a inadaptării la evoluția stărilor de lucruri din societatea românească de la cumpăna secolelor XIX–XX, dacă nu și expresia unei demagogii pe care o reproșa altora.

În acel context tulbure se produce și unirea conservatorilor, la care Marghiloman lucrase atât de mult, mai ales prin negocierile purtate în ultimii ani. Chiar și în perioada acelei primăveri însângerate, continuă să fie pe deplin angajat în discuțiile cu diverși fruntași conservatori. La 26 martie consemna simplu în *Note politice*: „Fuziunea a avut loc”¹⁸⁹. Se impune a evidenția faptul că unitatea partidului s-a datorat într-o foarte mare măsură „lordului valah”. Avea să îndemne însă ca ea să se facă și la nivel local, să devină o realitate în organizațiile de provincie, nu doar la centru. În acest sens îi scria amicului său de la Bârlad, Lupu Kostaki, recomandându-i călduros fuziunea cu ceilalți conservatori¹⁹⁰.

Legiuirile agrare au ocupat, în Parlament, un loc foarte important în sesiunea care a urmat și în anii următori sub impactul emoțional al răscoalei din 1907. Cabinetul liberal a venit cu o serie de proiecte (legea învoielilor agricole, proiectul Casei Rurale ș.a.), care, din păcate, nu răspundeau necesităților reale ale țăranilor, dovedindu-se doar „paliative”¹⁹¹. Deși legile votate aveau drept scop îmbunătățirea situației țărănimii, nu sosise încă vremea măsurilor radicale. Partidul Conservator își exprima disponibilitatea de a sprijini orice reformă care să ducă la constituirea unei proprietăți țărănești capabile să mențină echilibrul economic și social, numai să nu aducă atingere dreptului de proprietate.

Marghiloman a intervenit în discuții, exprimând o atare viziune. Iată ce spunea el, la 16 decembrie 1907, în discursul din Camera Deputaților: „[...] dacă întotdeauna am

¹⁸⁸ Ion Bulei, *Viața în vremea lui Carol I*, p. 49–62. Vezi și *Marea răscoală a țăranilor din 1907*, ed. Ion Popescu-Puțuri, Marin Badea, Augustin Deac, ediția a II-a revăzută și îmbunătățită, București, Editura Academiei, 1987.

¹⁸⁹ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 457 (însemnare din 26 martie 1907).

¹⁹⁰ BAR, Mss., S1(13)/CVIII (Al. Marghiloman către Lupu Kostaki, 25 aprilie 1907).

¹⁹¹ *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România...*, p. 386.

fost pentru o țărănime răsărită, întărită și independentă, mai credem că, deasupra ei, neapărat trebuie să fie și o proprietate mare, luminată”¹⁹². Aceasta din urmă are, potrivit omului politic conservator, cultura și mijloacele financiare care permit experimentarea invențiilor, introducerea ameliorărilor, selecționarea spețelor, crearea debușeele de care poate profita și proprietatea țărănească. Pentru momentul de față, căci „viitorul depărtat este taina lui Dumnezeu”, Marghiloman consideră că „nu poate să fie în România proprietate țărănească înflorită, fără complementul pe care îl poate trage numai de la proprietatea mare”¹⁹³. Împroprietărirea țăranilor putea fi făcută, dar nu prin metoda brutală, revoluționară, a exproprierii, ci prin legi de vânzare din moșiile statului, în timp ce relația dintre proprietari și săteni va funcționa mai bine dacă ar exista libertatea de convenție a tocmelilor agricole. Pentru Marghiloman, între proprietar și proprietatea sa este o legătură personală, de onoare. Dacă proprietatea putea fi transferată, onoarea nu putea fi transferabilă și, astfel, noul posesor nu era unul „autentic”¹⁹⁴.

Regăsim, aici, unul dintre legatele clasice ale gândirii conservatoare, susceptibilă să dea expresie unui organicism tenace și profund, bazat pe legătura indestructibilă dintre persoană și proprietatea sa, trecând mult dincolo de o concepție contractualistă, subsumabilă unei viziuni juridice, ancorată în sfera dreptului civil modern¹⁹⁵.

De aceea, avea în vedere doar soluții de compromis în vederea rezolvării gravelor probleme din lumea satului, ca de altfel cvasitotalitatea clasei politice. Aceasta se vede în luările sale de cuvânt, la dezbaterile proiectelor privind legea tocmelilor agricole și Casa Rurală. Deși nu se declara de acord cu mijloacele propuse de liberali și era neliniștit de lipsa garanțiilor cu privire la marea proprietate, afirmă, în final, că Partidul Conservator nu se va opune aplicării legii, în ciuda deficiențelor ei¹⁹⁶. Aceeași poziție împăciuitoare o vedea și cu prilejul discuțiilor privitoare la înființarea Casei Rurale, care trebuia să acorde credite avantajoase pentru țărani, în vederea cumpărării terenurilor agricole. La capătul unui lung expozeu, în care îmbina aspecte de ordin teoretic și istoric cu o analiză critică a proiectului liberal, el declara că va vota legea, fiind de acord cu prevederile sale¹⁹⁷. Chiar dacă se recunoșteau neajunsurile economice ale sistemului existent, în linii mari, politica agrară urmărită de cele două partide de guvernământ – liberal și conservator – nu se deosebea în punctele sale esențiale.

Dincolo de vorbele spuse, de intențiile afirmate, sesiunea extraordinară a Parlamentului, convocată pentru a discuta starea în care se afla țara, se încheia fără ca problema agrară să primească vreo rezolvare. Prim-ministrul recunoștea că țărănimea forma majoritatea populației, meritând o atenție sporită. De aceea, își exprima opinia că problema agrară trebuie rezolvată cu multă chibzuință, propunând alcătuirea unei comisii formate din 34 de membri, care să studieze, pe îndelete, chestiunea. Cu aceasta încheie discuțiile, exprimând speranța într-o rodnică activitate legislativă a parlamentului în sesiunea viitoare, când se așteptau a fi dezbătute legi dintre cele mai importante

¹⁹² Vezi dizertația lui Alexandru Marghiloman din Ședința Adunării Deputaților, din 16 decembrie 1907, reprodusă în Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 418–428 (pentru citatul nostru, p. 428).

¹⁹³ *Ibidem*, p. 428.

¹⁹⁴ Andrei Sabin, *Proprietatea în viziunea lui Alexandru Marghiloman*, în „Conservatorul. Revistă de cultură politică”, iulie–decembrie 2006, anul I, nr. 5–6, p. 14.

¹⁹⁵ Vezi René Rémond, *Introduction à l'histoire de notre temps*, vol. 2, *Le XIXe siècle 1815–1914*, Paris, Éditions du Seuil, 1974, capitolul despre conservatorism.

¹⁹⁶ DAD, sesiunea ordinară 1907–1908, nr. 32, ședința din 9 februarie 1908, p. 541–551; Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 433–441.

¹⁹⁷ DAD, sesiunea ordinară 1907–1908, nr. 17, ședința din 16 decembrie 1907, p. 209–213; Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, p. 418–428.

referitoare la problema agrară¹⁹⁸. Așa cum se observă, lipsa, deocamdată, analiza de adâncime a fenomenului social, înțelegerea reală a sărăciei, lipsurilor și problemelor satului românesc.

Problemelor politice de anvergură cu care se confruntă D. A. Sturdza li se alăturau altele, „particulare”. Agravarea stării lui de sănătate îi determină pe adversarii din partid să ceară înlocuirea sa. O altă are legătură cu o gafă a fiului premierului, Alexandru Sturdza, ofițer în armata română. Acesta a discutat în revista „Ramuri”, din Craiova, aspecte „care în cercurile militare au fost receptate ca o critică jignitoare”. Nefiind de acord cu pedepsirea fiului său, D. A. Sturdza și-a oferit demisia, neacceptată însă de rege. În duelul care i s-a impus, Alexandru Sturdza a fost grav rănit. Nepedepsirea agresorului l-a determinat pe premier să amenințe din nou cu demisia. Carol I îi scria surorii sale, Maria de Flandra:

Săptămâni în șir a trebuit să ne certăm pentru asta și toate afacerile statului au fost lăsate baltă; [...] o criză ministerială care a durat săptămâni de zile și a fost determinată de o problemă din afara politicii. O criză de guvern pentru o chestiune particulară în mijlocul verii și fără Camere ar fi fost foarte gravă [...] ¹⁹⁹.

În cele din urmă, situația se rezolvă prin plecarea lui Sturdza la tratament în Franța și preluarea guvernării de către Ion I. C. Brătianu²⁰⁰.

Luna de miere a conservatorilor cu liberalii guvernamentali nu avea să dureze prea mult. În sesiunea care a urmat, s-au arătat îndeajuns deosebiri de vederi cu privire la multe dintre legile aduse în dezbaterile parlamentare. Marghiloman, ca de obicei, a dat expresie acestora, într-o manieră cât se poate de clară. Cu ocazia discuțiilor la Adresa de Răspuns a Mesajului Regal, din sesiunea 1908–1909, el ține un discurs²⁰¹ de aproape două ore. Alături de chestiunile arzătoare ale zilei, omul politic abordează probleme ce țin de doctrina conservatoare, democratizarea societății și nevoia de reformare a acesteia. Începe prin a asigura guvernul Ion I. C. Brătianu de sprijinul partidului său în proiectele propuse, ba chiar recomandă unele soluții la diverse probleme. De exemplu, în chestiunea Dunării, precizează că trebuie pusă condiția ca țările riverane să rămână „cu dreptul absolut de poliție în apele lor”, chiar dacă se cere din exterior mai multă libertate de navigație²⁰². De asemenea, este de acord cu menținerea Comisiei dunărene în componența ei din perioada respectivă, dar cere denunțarea Convenției comerciale cu Austria, în vederea întocmirii alteia, mai echitabile. Critică, în schimb, politica agrară a liberalilor, ale căror rezultate în ceea ce privește „așa-zisa reformă” nu se observă în îmbunătățirea vieții țăranului. Încetineala administrativă cu care este abordată împărțirea islazurilor comunale – deși conservatorii au îndemnat pe proprietari să colaboreze cu guvernul la îndeplinirea acestui act – sau activitatea Casei Rurale, organism menit clădirii unei trepte intermediare între plugarul cel mic și cel mare, sunt, la rândul-le, denunțate de Alexandru Marghiloman. Nu îi scapă din vedere nici dispozițiile privind maximum de arendă și minimum de salariu din legea tocmelilor agricole. Omul politic acuză că acestea au făcut mai mult rău țăranilor decât bine, întrucât toți proprietarii, și cei lacomi și cei miloși în convențiile lor, au fost trecuți cu aceeași măsură, în final

¹⁹⁸ DAD, sesiunea extraordinară 1907, nr. 5, 14 iunie 1907, p. 50 și urm.

¹⁹⁹ Sorin Cristescu, *op. cit.*, p. 451–452.

²⁰⁰ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 127.

²⁰¹ Discursul este reprodus în Alexandru Marghiloman, *Discursuri parlamentare*, vol. I, 1895–1911, p. 442–456.

²⁰² *Ibidem*, p. 442.

scumpindu-se, prin lege, toate învoielile. La recriminările deputatului Banu, că Partidul Conservator reprezintă interesele unei singure clase sociale, aceea a boierilor, Marghiloman răspunde cu exemple de măsuri benefice adoptate de ei: primele norme privind organizarea breslelor de meseriași, formularea legii pentru vânzarea bunurilor statului în loturi la țărani, legea tocmelilor agricole care suprima execuția cu dorobanțul etc.

În ceea ce privește reforma electorală și revizuirea Constituției, el amintește, în discursul său, că pentru acestea este nevoie de acordul conservatorilor și, mai ales, de cel al Coroanei. De aceea, cataloga drept fantasmagorii promisiunile făcute de Take Ionescu, devenit, în urma rupturii din ianuarie 1908, cel mai mare rival al Partidului Conservator. De fapt, Marghiloman se folosește de pretextul analizei legislației liberale, pentru a ataca „democratismul”²⁰³ proaspătului partid apărut pe scena vieții publice. În concepția omului politic conservator, democrația este asocierea, din ce în ce mai precumpănitoare, a poporului la guvernarea statului, mai ales într-o formă monarhică. Însă ca aceasta să fie operantă și legitimă, trebuie să fie instruită și luminată. De aceea este nevoie să fie arătate „cărările pe care mergi la dânsa, cărările pe care vrei s-o înalți, pentru ca ea să iasă din ce în ce mai mult la viața publică fără să sfarme nimic”²⁰⁴. Școala, cultura și Biserica sunt elementele definitorii care stau la baza unei societăți morale și instruite, în care fiecare cetățean poate beneficia de drepturi egale, atâta vreme cât funcțiile publice sunt accesibile oricui. Căci nu este nicăieri mai lesne decât în România, afirmă Marghiloman, ca „talentul să aibă mai mult farmec, prejudecățile sociale să aibă un rol mai mic și în care deosebirea de clasă și deosebirea de stare să fie o mai mică piedică”²⁰⁵. Aluzie la originea modestă a lui Take Ionescu, fiul negustorului de la Ploiești. Ca să justifice faptul că Partidul Conservator este unul care practică democrația fără ca să pună aceasta pe cartea lui de vizită – așa cum o fac alții, citează din discursurile cele mai inspirate ale lui P. P. Carp. Cât privește moralitatea politicianilor democrați, Alexandru Marghiloman declară că admite ca un om politic să-și schimbe partidul, însă nu și să uite ceea ce a declarat înainte cu profundă solemnitate doar pentru că necesitatea cauzei o impune. Junimistul face referire la concepțiile exprimate în trecut de Take Ionescu, care declara că este împotriva guvernelor de coaliție, care ar conduce la „sfărămarea regimului parlamentar”²⁰⁶. Așadar, speranțele de împăcare între cele două grupări conservatoare nu se mai pot împlini, la mijloc fiind chestiuni morale insurmontabile.

Cu toate aceste declarații tăioase, tratative între cele două părți vor mai fi. Deși Partidul Conservator-Democrat câștigă neîncetat aderenți, iar în alegerile parțiale pentru Parlament, între 1908 și 1910, a învins în șapte din zece înfruntări, Carol I întâmpină rezerve în legătură cu acesta, preferând să păstreze sistemul de alternare la guvernare a partidelor tradiționale²⁰⁷. Take Ionescu, știind că singur nu poate convinge monarhul în vederea aducerii sale la putere, caută aliați. Pe de altă parte, nici conservatorii, vizibil slăbiți electoral din cauza rupturii, nu reprezentau o soluție viabilă. Regele insistă mereu pentru concentrarea forțelor conservatoare.

Takismul este aspru combătut, de altfel, nu numai de la tribuna Parlamentului, ci și în paginile ziarului „Conservatorul”²⁰⁸. Acesta este văzut ca o contopire a două

²⁰³ *Ibidem*, p. 451.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 452.

²⁰⁵ *Ibidem*, p. 452.

²⁰⁶ *Ibidem*, p. 455.

²⁰⁷ Keith Hitchins, *op. cit.*, p. 126–127.

²⁰⁸ Vezi articolele: *Ce este takismul?* și *Partid nou? Partid vechiu? Sau ce?*, în „Conservatorul”, anul IX, nr. 6, 10 ianuarie 1909, p. 1 și nr. 7, 11 ianuarie 1909, p. 1.

dizidențe – liberală și conservatoare. Dacă în trecut fiecare dintre acestea erau mai slabe decât trunchiurile [partidele mamă – n.n., M.D.B.], acum „tradiția este biruită” și numai imoralitatea cartelului, practică în permanență de șeful noului partid, i-a adus câștigul în alegeri. Este metodic criticată practica demagogică a lui Take Ionescu, care, în fața maselor populare, se erijează în întemeietorul celui mai nou și mai democratic partid; când vine vorba de succesiunea la cârmă, se manifestă ca un continuator al politicii vechilor conservatori în opoziție cu gruparea junimistă. De altfel, de acum înainte, cu rare momente de acalmie, lupta dintre cele două partide conservatoare va fi mult mai puternică decât cea dusă contra opoziției, ceea ce îi va conveni de minune acesteia din urmă.

Schimbarea de la vârful Partidului Liberal a creat noi dificultăți conservatorilor. În ședința Senatului din 12 ianuarie 1909, Ion I. C. Brătianu a dat citire mesajului regal prin care se comunica primirea demisiei lui D. A. Sturdza și numirea sa ca președinte al Consiliului de Miniștri și ad-interim la Externe. El preciza că fostul șef de cabinet a demisionat nu în modul obișnuit, ci pe motiv de sănătate, așa că situația politică creată în urma acestui fapt nu implica retragerea guvernului. În atare condiții, cabinetul de miniștri se poate menține, respectând prevederile constituționale²⁰⁹. Vechiul șef al liberalilor, un moderat, apropiat în concepție cu unii dintre liderii conservatori, era mai conciliant și concesiv. Spre deosebire, noul lider, un om politic receptiv la necesitățile unor înnoiri în toate domeniile vieții sociale, va pune probleme mari adversarilor săi.

După mai puțin de trei luni, Brătianu demisionează. Însă o face doar formal, urmărind scoaterea din guvern a lui Al. Averescu²¹⁰. Pretextul era interpelarea lui Al. Marghiloman, care îl acuza pe ministrul de Război de contracte oneroase de furnituri pentru armată. Discursul său²¹¹, aplaudat deopotrivă de majoritatea și minoritatea parlamentară, va rămâne în memoria oamenilor politici ai epocii, chiar și peste zeci de ani. Iată cum îl descrie I. G. Duca, în memoriile sale:

Prin însușirile lui specifice se poate spune că Marghiloman a fost cel mai de seamă dintre „debaterii” noștri parlamentari. Nu pot uita faimoasa sa interpelare din 1908 [în realitate, 1909 – n.n., M.D.B.] împotriva activității la Ministerul de Război a generalului Averescu. Mai multe ceasuri de-a rândul și-a desfășurat acuzația cu o artă în prezentarea actelor din dosare, cu o măiestrie în comentarea lor, cu o armonie în construcția tehnică a discursului mai presus de orice calificative. Aveam impresia că nu am în fața mea un orator, ci un strateg, care și-a așezat bateriile cu atâta știință, care și-a combinat înaintarea trupelor cu atâta precizie, încât vedeai cum sub focul lor concentric și sub coordonata lor năvală cetatea trebuia să capituleze. Argumentele lui se succedau ca valurile unui asalt irezistibil. Abia atunci am avut intuiția că mi se dezvăluie adevărata personalitate a lui Alex. Marghiloman. Cei ce au crezut că Marghiloman a fost un om politic s-au înșelat. Marghiloman a fost un avocat, un mare avocat, poate cel mai mare avocat al acestei țări. Ca să pledeze o cauză era neîntrecut²¹².

Averescu, la rândul-i, se apără destul de bine, precizând că pierderile sunt nesemnificative și nu se datorează lui, ci obiceiurilor țării. Dar este întâmpinat cu răceală și invitat să demisioneze. De fapt, liberalii voiau să se debaraseze de general, întrucât în

²⁰⁹ DS, 1908–1909, nr. 11, 12 ianuarie 1909, p. 79–81, *apud* Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan (coord.), *op. cit.*, p. 417.

²¹⁰ M. Iosa, Traian Lungu, *op. cit.*, p. 219.

²¹¹ Vezi discursul ținut în ședința Adunării Deputaților din data de 27 februarie 1909, în Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, 1895–1911, p. 471–499.

²¹² I. G. Duca, *op. cit.*, vol. IV, p. 99.

ultima vreme era în relații apropiate cu Take Ionescu, devenit acum, datorită succesului în alegeri, principalul lor adversar politic. Cum nici în urma intervențiilor lui Brătianu, care afirmă că în armată este o proastă administrație, situație care trebuie să înceteze, Averescu nu înțelege să părăsească funcția pentru că nu se consideră vinovat, șeful guvernului dă demisia întregului cabinet. După nicio oră, regele îl însărcinează cu formarea altuia, din care generalul lipsea. Procedeu folosit era unul lipsit de tact. Normal ar fi fost să se fi făcut o anchetă parlamentară – așa cum cerea, de altfel, și Marghiloman în discursul său – și, dacă erau găsite nereguli, să se ia măsurile necesare²¹³.

În afara unor scurte intervenții referitoare la autorizarea Ministerului Agriculturii și Domeniilor de a emite rente pentru cumpărarea de păduri de la Casa Rurală, la proiectul de lege asupra bugetului general și la proiectul privind exploatarea petroliferă din Valea Prahovei, politicianul junimist mai ține, în sesiunea parlamentară 1908–1909, un discurs²¹⁴ de anvergură, de această dată, asupra proiectului de lege pentru reorganizarea judecătorească. Acesta îi vine specialistului în drept ca o mână, făcându-l să fie din nou aplaudat chiar de adversarii săi politici. El începe dezbaterile prin a-și exprima regretul pentru obiceiul încetățenit în politica românească, ca la fiecare schimbare de regim sau chiar de ministru să se procedeze la o retopire a legilor organice, accentuând faptul că importanța unei reforme nu se măsoară în volumul ei, nici după numărul articolelor, ci în esența principiilor care se stabilesc. Or, cele propuse de liberali, se regăsesc și în legea veche. Ei doresc acum: întinderea inamovibilității la toate treptele judecătorești, întărirea acțiunii disciplinare, îngrădirea accesului și înaintării în cariera magistraturii. Alexandru Marghiloman ține să reamintească că Partidul Conservator este cel care a introdus în România principiul inamovibilității; ca atare, este de acord cu măsura avansată. Primește și înființarea unui Consiliu Superior al Magistraturii, ca formă de întărire a disciplinei în justiție, numai să nu intre în componența sa și inspectorul, adică delegatul personal al ministrului, întrucât acest fapt ar deranja imparțialitatea procesului de judecată. De asemenea, sediul acestei instituții trebuie să nu fie la Minister, ci la Curtea de Casație, pentru a nu avea înfrățirea unui organ administrativ. În ceea ce privește îngrădirea accesului în magistratură, omul politic conservator propune ca, pe lângă introducerea concursului pentru ocuparea unui post, să fie făcută și o anchetă preliminară care să ateste moralitatea și onorabilitatea candidatului. Ministrului ar trebui să i se îngrădească dreptul de a numi și înainta magistrați, tocmai pentru că în trecut s-a abuzat de acest fapt. În acest sens, proaspătul Consiliu Superior al Magistraturii ar putea face recomandări mult mai echitabile și mai lipsite de echivoc. În concluzie, reforma propusă de liberali poate face o „operă mare și utilă”²¹⁵, dar trebuie pusă multă cumpătare la baza ei, pentru a fi acceptată de toți și nu impusă.

Vara și toamna anului 1909 sunt marcate de suferința provocată de o boală de ochi a liderului politic conservator, pentru care este nevoit să se trateze, timp de patru luni, în străinătate. La întoarcerea în țară, este emoționat de primirea călduroasă pe care i-o fac atât prietenii, cât și familia regală. Omul politic notează în jurnalul său că și presa liberală i-a salutat revenirea, copiind încântat notița din ziarul liberal „Viitorul”: „Toată lumea politică se bucură din suflet de reintrarea în viața publică a acestei distinse personalități, care, prin strălucitul ei talent și înalta cultură, e una din cele mai frumoase

²¹³ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 129–130.

²¹⁴ Vezi discursul ținut în ședința Adunării Deputaților din data de 16 februarie 1909, în Al. Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 458–470.

²¹⁵ *Ibidem*, p. 470.

podoabe ale tribunei noastre parlamentare”²¹⁶. Din cauza absențelor, are doar o singură intervenție la Cameră, la 16 decembrie 1909, cu privire la proiectul de lege referitor la „reglementarea dreptului de asociere a funcționarilor, meseriașilor și muncitorilor Statului, județelor, comunelor și stabilimentelor publice”²¹⁷. Considerând că actul normativ vine la timp pentru a proteja țara de mișcări greviste care ar paraliza serviciul public, Alexandru Marghiloman exprimă acordul său și al colegilor de partid de a vota legea.

Tot în luna decembrie, P. P. Carp ține un discurs-program care impresionează audiența. Într-o scrisoare adresată lui Kostaki Lupu²¹⁸, Marghiloman își manifestă entuziasmul și prețuirea față de șeful său, a cărui cuvântare a întrecut așteptările tuturor. Aceasta era plină de idei profunde, originale, pline de sens, dar și de amărăciune contra regelui. Discursul a fost așteptat, deopotrivă de adversari, ca și de prieteni. Cei din urmă se temeau că se va resimți în vorbele bătrânului politician o scădere de putere – „eram curioși a vedea, noi vechii junimiști, dacă Carp va mai fi în stare să desfășoare aceea orientare înălțată, cu care ne-a adunat în jurul său”²¹⁹. Afirmările vibrante ale șefului de partid pătrund în inimile tuturor: „Carp ne-a fermecat din nou pe toți pentru tot restul vieții sale și socotim că și pentru a noastră. Vom rămâne ce-am fost totdeauna cu un asemenea conducător. Acesta este sentimentul tuturor, chiar și al Cantacuziniștilor”²²⁰. Era, în fapt, dorința de a vedea dacă liderul conservatorilor mai putea să strângă cercul în jurul său pentru îndelung așteptata participare la guvernare.

Câteva zile după celebrul discurs, șeful guvernului, Ion I. C. Brătianu, suferă o încercare de atentat din partea unui muncitor de la Căile Ferate. Ca să își refacă sănătatea, pleacă în Italia. În locul său îl lasă pe M. Pherekyde, cu scopul de a mai potoli nemulțumirile bătrânilor liberali, care considerau că influența tinerilor în guvern crescuse prea mult, iar orientarea programului de partid devenise prea de stânga. În aceste condiții, a retragerii într-un con de umbră a liderului liberal, motivată de necesitatea întăririi poziției sale, a disciplinei în PNL și a întocmirii unui nou program, lupta pentru putere în rândul conservatorilor și a conservatorilor-democrați se accentuează. Regele era conștient că urma să-i numească pe aceștia la guvernare, însă separarea celor două grupări dădea naștere la dificultăți. În cazul în care o înțelegere între conservatori devine tot mai dificilă, junimiștii se puteau situa într-o poziție electorală foarte proastă, dacă se realiza cartelul liberalo-takist. Soluția recomandată de monarh era aceea a reconstituirii partidului²²¹. Însă Alexandru Marghiloman, în cadrul unei audiențe la rege, se declară optimist în privința viitoarelor alegeri, acceptând indicațiile lui doar ca o măsură ulterioară, în caz de eșec.

Totuși, începând cu vara anului 1910, de ochii lumii și pentru a satisface cerința suveranului, au loc tratative între cele două grupări conservatoare prin intermediul lui Marghiloman și Filipescu din partea grupării carpiste, respectiv a lui Al. Bădărău de la democrați. Dincolo de chestiunile doctrinare, de programele politice sau chiar de ocuparea unor portofolii, esența discuțiilor de culise este viitoarea șefie a partidului. Take Ionescu cerea, pentru a reîntra în Partidul Conservator, conducerea grupării sau măcar admiterea principiului că șefia nu poate fi rezervată unui „privilegiat prin naștere”; toate acestea urmau a se realiza, bineînțeles, după retragerea lui Carp²²². Liderul junimiștilor

²¹⁶ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 458.

²¹⁷ DAD, sesiunea 1909–1910, nr. 21, 18 decembrie 1909, p. 226.

²¹⁸ BAR, Mss., S 1 (17)/CVIII, Al. Marghiloman către Lupu Kostache, București, 6 decembrie 1909.

²¹⁹ *Ibidem*.

²²⁰ *Ibidem*.

²²¹ Vezi recomandarea regelui în Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, p. 462.

²²² Vezi mersul negocierilor în *ibidem*, p. 462–464.

respinge propunerile, cu atât mai mult cu cât nu era de acord cu opiniile șefului democraților în ceea ce privește revizuirea Constituției. P. P. Carp considera că această acțiune nu trebuie să pornească de la dânsul, la cei 73 de ani ai săi. Deși nu se opunea cu vehemență reformei electorale indicate de Take Ionescu, aprecia că măsura trebuie luată de cei tineri și nu legată de numele său²²³.

Anul 1910 este marcat de o puternică febrilitate în ceea ce privește întărirea cluburilor conservatoare din București și din țară, în vederea câștigării viitoarelor alegeri, mai ales că opoziția, atât cea liberală cât și cea takistă, era una redutabilă. Alexandru Marghiloman dă dovadă de multă energie în acest sens, întreținând cu șefii din organizațiile locale o legătură strânsă prin intermediul scrisorilor, vizitelor și discursurilor ținute la întrunirile din teritoriu. Se fac promisiuni pentru viitoarele funcții de prefecți și primari, se pompează sume de bani, necesare „ușurării cheltuielilor electorale”, dar mai ales se îndeamnă partizanii să „lucreze pe capete”²²⁴.

Un bun prilej pentru mărirea simpatiilor electorale pentru conservatori a fost critica adusă legii cârciumilor, propusă de E. Costinescu. Acesta dorea limitarea numărului lor atât la sate, cât și la orașe, pentru a pune stavilă alcoolizării populației. N. Filipescu înțelesese primul folosul electoral pe care l-ar putea dobândi conservatorii apărându-i pe cârciumari, întrucât prezența lor în colegii era numeroasă. În acest sens, a fost începută în capitală o propagandă puternică. Take Ionescu acuză acțiunea conservatorilor ca fiind una demagogică, în condițiile în care știa că P. P. Carp susține legea. În ciuda stăruințelor lui Filipescu pe lângă șeful său ca să dea o declarație de susținere a cârciumarilor, acesta refuză categoric. Abia Marghiloman, care era „elector și cunoștea valoarea contingentului de voturi al acestora, l-a putut hotărî ca să autorizeze o declarațiune în doi peri”, afirmă C. Bacalbașa²²⁵. Așadar, junimistul buzoian dă asigurări că Partidul Conservator, odată ajuns la putere, va menține legea la sate, însă o va modifica la orașe. Știindu-se că Marghiloman este „întâiul aghiotant, confidentul și acela care are cea mai mare trecere la Petre Carp”²²⁶, afirmațiile sale liniștesc pe cârciumari.

Dacă, în vederea tratativelor de împăcare, toată presa care asculta de Take Ionescu a încetat atacurile îndreptate împotriva conservatorilor și invers, în schimb, politica liberală este combătută la fiecare pas. În primele pagini ale cotidianului „Conservatorul” este criticată aspru, în primele două luni ale anului 1910, măsura privind desființarea contenciosului administrativ²²⁷. Ele reproduc și faimosul discurs²²⁸ al lui Al. Marghiloman ținut în Camera Deputaților la data de 15 februarie, în care argumentează clar și autorizat foloasele pe care le-a adus această instituție populației și implicit statului, prin garanția pe care o oferea în contra arbitrarului administrativ. De asemenea, omul politic conservator precizează că nu este de acord cu modificarea legii Curții de Casație, propusă de liberali, întrucât a existat mereu o înțelegere între partidele politice ca acestea să nu i se schimbe compoziția, deoarece ea judecă miniștrii și nu trebuie, din acest motiv, să sufere influența hotărârilor lor.

²²³ *Ibidem*, p. 464.

²²⁴ BAR, Mss., S 1 (20)/CVIII, Al. Marghiloman către Lupu Kostachi, București, 3 decembrie 1909. Pentru detalii, vezi și SANIC, fond Alex. Marghiloman, II, Documente privind activitatea de creație, dosar nr. 46, f. 1–4, pentru corespondența cu A. Cantacuzino-Pășcanu; dosarele nr. 213 și 214, pentru corespondența cu A. D. Holban; dosarele nr. 233 și 234, pentru cea cu L. Kostachi.

²²⁵ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. III, p. 262.

²²⁶ *Ibidem*, p. 262.

²²⁷ Vezi ziarul „Conservatorul”, nr. 10, 12, 16, din 15, 17, 22 ianuarie 1910 și nr. 37, 38, din 18 și 19 februarie 1910.

²²⁸ DAD, sesiunea 1909–1910, nr. 48, 17 februarie 1910, p. 525–531.

Marghiloman are două intervenții consistente în Camera²²⁹ și cu privire la proiectul de lege prin care se propunea modificarea unor prevederi în domeniul învățământului superior. În cuvântările sale, omul politic se referă la înființarea de noi catedre universitare și, mai ales, la schimbările substanțiale din structura învățământului juridic. El propune noi amendamente, făcând observații pertinente legate de necesitatea unei perioade de timp în care profesorul să-și probeze aptitudinile specifice carierei didactice, în afara concursului pentru obținerea postului la catedra universitară. Însă ele nu vor fi luate în considerare de majoritatea parlamentară, care adoptă legea în forma asumată de guvern.

În afara criticilor pe care le aduce la modificările introduse în proiectul de buget al cheltuielilor Ministerului Instrucțiunii Publice și a două scurte intervenții referitoare la repausul duminical, Al. Marghiloman se arată cu totul vehement când vine vorba de aducerea în discuție, în ultimele 36 de ore ale sesiunii parlamentare, a proiectului privind modificarea unor articole din legea pentru organizarea comunelor rurale și administrația plășilor. Era un obicei deja încetățenit ca, la finalul agendei de lucru a Corpurilor Legiuitoare, să fie prezentate proiecte controversate, care puteau trece mult mai ușor profitându-se de oboseala parlamentarilor, care nu mai aveau răbdarea necesară unei analize atente. Omul politic conservator părăsește, în semn de protest, Camera, nedorind să fie părtaș „la acte anticonstituționale primejdioase”²³⁰.

Simțindu-se aproape demisia lui Ion I. C. Brătianu, Al. Marghiloman interpelează guvernul pe tema neputințelor și greșelilor sale²³¹. El acuză faptul că, deși liberalii au venit la conducere cu promisiuni legate de înfăptuirea unor reforme în domeniul electoral, agrar, sanitar, al organizării armatei, al industriei etc., nu se observă rezultatele așteptate. Brătianu ripostează cu abilitate și ferve, sub ropotele de aplauze ale majorității sale guvernamentale, dar efectul produs de discursul incisiv al lui Marghiloman rămâne întipărit în mintea auditoriului.

Chestiunea retragerii guvernului era la ordinea zilei. Cum se știa dinainte că în fruntea cabinetului va fi adus P. P. Carp, și nu Take Ionescu, acesta din urmă dezlanțuie o campanie furibundă, pentru a demonstra regelui că el deține popularitatea. În aducerea la putere a conservatorilor și nu a conservatorilor-democrați erau interesați și liberalii. La momentul respectiv, carpiștii erau mult mai slabi decât takiștii, așadar guvernarea lor ar fi fost mai scurtă. Dimpotrivă, venirea lui Take Ionescu i-ar fi întărit acestuia și mai mult poziția pe scena politică românească. De aceea, la retragere, Ionel Brătianu recomandă regelui chemarea lui Carp în fruntea țării, după care încheie un cartel electoral cu democrații (ar fi făcut la fel și cu junimiștii, dacă aceștia rămâneau în opoziție)²³². A. Cantacuzino-Pășcanu, intuind jocul liberalilor, cerea, într-o scrisoare trimisă lui Marghiloman, conlucrarea cu takiștii și nu aruncarea lor în brațele adversarilor liberali, care îi vor manevra în interesul lor²³³. Puterea a interesat însă întotdeauna mai mult decât orice altceva.

Din nou la putere (1911–1912)

La 29 decembrie 1910, guvernul prezidat de P. P. Carp depunea jurământul. Preponderența junimiștilor în noul cabinet era clară, lor revenindu-le patru dintre portofolii:

²²⁹ Idem, sesiunea 1909–1910, nr. 69, 17 martie 1910, p. 982–984 și nr. 71, 19 martie 1910, p. 1013–1014.

²³⁰ Idem, sesiunea 1909–1910, nr. 82, 2 aprilie 1910, p. 1365.

²³¹ Idem, sesiunea 1909–1910, nr. 87, 8 aprilie 1910, p. 1638–1642.

²³² I. Bulei, *Conservatori și conservatorism...*, p. 387.

²³³ SANIC, fond Alex. Marghiloman, II, Documente privind activitatea de creație, dosar nr. 46, f. 1–4.

Finanțele lui Carp, Internele lui Marghiloman, Afacerile Străine lui Maiorescu, Cultele și Instrucțiunea Publică lui C. C. Arion. Cantacuziniștii primeau două ministere (M. G. Cantacuzino – Justiția și D. S. Nenițescu – Industria și Comerțul), filipescanii alte două (N. Filipescu – Războiul și B. Delavrancea – Lucrările Publice), iar vechii conservatori, doar unul – Agricultura și Domeniile, prin reprezentantul său, Ion N. Lahovary.

Chemarea la putere a lui P. P. Carp a fost considerată un mare act de nedreptate din partea regelui, deoarece Take Ionescu câștigase aproape toate alegerile electorale din țară cu scoruri mari împotriva opoziției²³⁴. Însă acesta îl adusese pe bătrânul junimist în fruntea Consiliului de Miniștri, nu din simpatie – căci Carp, deși monarhist convins, „era bătos, păstra față de suveran atitudini independente” –, ci pentru a-i demonstra că nu poate governa și pentru a se „spăla de acuzația” că favorizează pe liberali în dauna conservatorilor²³⁵. Pe cât de revoltător părea actul regelui, pe atât de nefiresc era și cartelul pe care l-au făcut takistii cu liberalii în vederea alegerilor parlamentare. Dușmănia din trecut dispăruse ca prin farmec, iar invectivele aruncate de unii altora (lui Tache că era „jidovit”, iar fraților Brătianu că erau „tâlhari”) uitate²³⁶. Așadar, după decretul de dizolvare a Corpurilor Legiuitoare și fixarea datelor pentru scrutinul din luna februarie²³⁷, începe o aprigă luptă electorală.

Partidul Conservator își pune speranța în măsurile populare prezentate în campania electorală în cadrul programului său de guvernare: asigurări pentru meseriași și muncitori în caz de boală, invaliditate, bătrânețe, scăderea unor taxe, încurajarea proprietății mijlocii și scutirea țăranilor cu loturi de pământ mai mici de 6 hectare de a plăti impozitul funciar²³⁸, dar mai ales în „mașina administrației”²³⁹. Și aici intră în scenă „maestrul teatrului de păpuși, cel a tot știitor în tragerea sforilor”²⁴⁰, ministrul de Interne Alexandru Marghiloman, care dă dovadă că este „un puternic organizator și un extraordinar elector”²⁴¹. El regizează atât de bine „farsa electorală”, încât nu numai că va câștiga alegerile, dar va obține un succes neașteptat. Uzitând de tot arsenalul care le putea sta la îndemână, de la promisiunea unor funcții la cheltuirea unor sume mari de bani, abuzuri și ingerințe, conservatorii obțin o majoritate absolută în Parlament. Opoziția primește doar 43 de locuri, dintre care 23 ale liberalilor și 20 ale democraților, adică mai puțin decât le promisese P. P. Carp înaintea începerii campaniei electorale.

Legislatura 7 martie 1911 – 6 aprilie 1912 începe cu validarea alegerilor, moment ce va prilejui discuții aprinse pe tema ingerințelor din timpul scrutinului. Venise rândul național-liberalilor, pătrunși în Parlament, să protesteze contra guvernului că nu organizează alegeri libere. Alexandru Marghiloman intervine de șase ori în decursul lunii martie, pentru a răspunde diferitelor interpelări în care conducerea țării era acuzată de abuzuri în cadrul secțiilor de votare, de luarea unor măsuri de ordine excesive sau de împiedicarea dreptului de vot a unor cetățeni. Calm, stăpân pe situație, elegant în exprimare, dă replica opozanților săi, aducându-le aminte modalitatea în care ei organizau, la rândul-le, alegerile parlamentare. De asemenea, nu uită să le pună în vedere campania

²³⁴ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 8.

²³⁵ *Ibidem*, p. 8–9.

²³⁶ C. Gane, *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*, vol. II, Editura ziarului „Universul”, București, 1936, p. 410.

²³⁷ DAD, sesiunea 1910–1911, nr. 32, ședința de la 10 ianuarie 1911, p. 423.

²³⁸ Programul este reprodus în ziarul „Viitorul”, IV, nr. 1089, din 4 ianuarie 1911, p. 2.

²³⁹ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 10.

²⁴⁰ C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 426.

²⁴¹ C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 10.

defăimătoare pe care au dus-o contra guvernului, citând o serie de texte grosolane și demagogice, utilizate de aceștia pe afișele lor electorale.

Un discurs amplu este ținut de omul politic conservator în ședința Camerei Deputaților din 21 martie 1911, ca răspuns la cel al lui Take Ionescu, care, furibund și plin de aplomb, critica nu numai neregulile produse cu prilejul alegerilor, ci incrimina, mai cu seamă, nelegitimitatea Partidului Conservator și a guvernului P. P. Carp. Alexandru Marghiloman îi demontează rând pe rând acuzele, făcând apel la declarațiile sale din trecut cu privire la meritele junimismului pe tărâmul politicii externe, în domeniul vieții economice, ca și în democratizarea statului. La învinuirile că guvernul a făcut alegeri violente ca să acopere numirile Coroanei, omul politic răspunde că nu au fost chemați la conducere slujitori ai Regelui, ci slujitori ai țării. Oricum, ei, conservatorii, chiar dacă au fost omiși multă vreme de la putere, declară proaspătul ministru, nu s-au ridicat ca să critice guvernul chemat, ca fiind unul personal, întrucât credința lor se bazează pe respectul adus Constituției și Coroanei²⁴². Marghiloman explică succesul electoral numai pe baza programului lor politic, care, prin măsurile promise, urmărește o mai veche idee conservatoare, aceea a întăririi individului. Degrevările de impozite și reducerile de taxe pentru populația săracă, împărțirea la săteni a bunurilor de mână moartă și crearea unei clase de proprietari mijlocii, promisiunea unei administrații sustrate de la orice înrâurire politică sunt elemente menite să aducă rodnicie în opera moderată, dar sigură, de îmbunătățire a societății românești²⁴³.

Prezentarea proiectului de buget pe exercițiul 1911–1912 a suscitat o nouă opoziție din partea minorității. În lipsa prim-ministrului, P. P. Carp, prezent la dezbaterile de la Senat, răspund, la admonestările lui I. G. Duca și Take Ionescu, N. Filipescu, ministrul de Război, și Al. Marghiloman, ministrul de Interne. Acesta din urmă prezintă măsurile fiscale ale guvernului, venind cu explicații precise pentru a convinge auditoriul de temeinicia lor, însă nu se dă la o parte de la a da replici tăioase atacurilor „politicii de interese a democraților”²⁴⁴. În luna aprilie, Marghiloman vine cu un proiect pentru modificarea Legii Sanitare, adoptată de guvernul liberal în legislatura trecută. Ministrul își motivează acțiunea prin aceea că textul legislativ suferă de lipsă de claritate, de greșeli și imprecizii, care trebuie corectate. Liberalii declară că nu o vor menține atunci când vor veni la guvernare. În replică, Marghiloman le amintește că aceleași declarații au făcut în trecut liderii Partidului Liberal și cu privire la legea minelor, a jandarmeriei sau a maximului²⁴⁵.

Tensiunea crescândă între partidul de guvernământ și opoziție îl îngrijora pe rege. În condițiile izbucnirii conflictului italo-turc, monarhul avea nevoie la cârma țării de un partid conservator puternic, care să facă față greutăților posibile. Așadar, întreaga sa activitate din vara și toamna anului 1911 este dedicată scindării opoziției liberalo-tachiste și împăcării celor două ramuri conservatoare²⁴⁶. Frunțașii celor două grupări se întâlnesc în numeroase rânduri, discută din nou chestiunea revizuirii Constituției, ca și cea a viitoarei șefii, însă nu ajung la nicio înțelegere.

Tratativele pentru concentrarea conservatoare ar fi ajuns, poate, la rezultate pozitive, datorită influenței puternice a lui Carol, dacă, în a doua parte a anului 1911, nu ar fi izbucnit

²⁴² DAD, sesiunea 7 martie – 22 aprilie 1911, nr. 14, din 25 martie 1911, p. 139–141.

²⁴³ *Ibidem*, p. 145–146.

²⁴⁴ *Idem*, nr. 20, din 7 aprilie 1911, p. 371–374.

²⁴⁵ *Idem*, nr. 26, din 29 aprilie 1911, p. 692–694.

²⁴⁶ Anastasie Iordache, *Viața politică în România. 1910–1914*, București, Editura Științifică, 1972, p. 55–56.

„afacerea tramvaielor”, al cărei actor principal a fost ministrul de Interne Alexandru Marghiloman. Cum a luat acesta contact cu Societatea de Tramvaie București, va explica în ședința Camerei Deputaților din 30 noiembrie 1911²⁴⁷, dată la care diferendul dintre conservatori și liberali dezlănțuise deja patimi acerbe în presă, pe stradă, la tribuna Parlamentului, dar și în sălile Palatului. În luna februarie, se primește la Ministerul de Interne o plângere a unor negustori din Lipscani, Gabroveni și Lucaci, în care reclamau faptul că traseul tramvaielor care trecea pe străzile lor le stânjenea comerțul, întrucât le lua posibilitatea de a încărca și descărca mărfurile, și punea în pericol siguranța pietonilor. Atât Marghiloman, cât și primarul capitalei, Matache Dobrescu, fac demersuri pe lângă Societate să rectifice liniile. În ciuda acestora, compania răspunde că va face schimbarea numai dacă „vor crede ei necesar”. Mai mult, se observă că echipe de muncitori execută, pe timpul nopții, lucrări neautorizate de Primărie sau de Minister. Faptul îl înfurie pe omul politic conservator, care devine hotărât să sape mai adânc, să vadă „cine e acel «Vodă» care e la spate”. Merge la textul legii liberale din 1909, unde descoperă că principalii beneficiari ai Societății de Tramvaie sunt acționarii particulari, în detrimentul Primăriei capitalei. Alexandru Marghiloman sesizează anomalia și dorește să afle cine sunt acei „tovarăși atotputernici”. După numeroase cercetări, în care i se pun tot felul de piedici, află că frâiele afacerii sunt purtate de liberalii care se învârt în cercul Băncii Naționale și de case de bănci satelit (Casa de bancă Marmorosch Blank, Casa de bancă Arie, Casa de bancă Bercovici, Casa de bancă Elias). Ministrul le poate acum reproșa adversarilor săi politici că „o operă zisă națională s-a clădit și cu bani de bănci, care nu sunt toate naționale”. În condițiile în care presa liberală acuza „de dimineată până seara că miniștrii țării sunt vânduți străinătății”, consternarea lui Marghiloman în ceea ce privește demagogia rivalilor politici este cu atât mai mare²⁴⁸.

Măsurile luate în continuare de ministrul de Interne beneficiază de tot sprijinul șefului său, care găsisse prilejul de a reproșa burgheziei că se folosește de puterea politică pentru a se îmbogăți. P. P. Carp acuză liberalii pentru afacerile „patriotice”, cu puțin capital și cu sprijinul statului, în folosul oamenilor influenți din partid, dorind să demaște opiniei publice înfrângerea morală a Brătienilor și a partizanilor lor²⁴⁹. Disputa începe să capete o coloratură accentuată, mai ales datorită discursurilor prim-ministrului, care își amenință adversarii – acuzați mult prea des de corupție – cu aplicarea „fierului roșu pe unele răni”. El afirma că Partidul Liberal, nefiind reprezentantul unei democrații autentice, ci al uneia bugetare, voind să pună stăpânire pe voința țării prin colegiul unic și pe averea acestuia prin societățile particulare, trebuia împiedicat și pedepsit pentru purtarea sa, în vederea asanării moravurilor, atât de mult deteriorate. De asemenea, îl acuză pe Ionel Brătianu de ambiții nemăsurate, în discordanță cu talentul său, arătându-i lui că el vorbește de pe poziția pe care i-o dădea „o viață publică dezinteresată și o viață privată corectă”²⁵⁰ (omul politic liberal era învinuit în mod fățiș de recenta sa căsătorie cu Eliza Marghiloman). De altfel, afacerea tramvaielor a fost privită de mulți ca o reglare de conturi între ministrul de Interne și șeful liberalilor, cel care „îi furase soția”²⁵¹. Ambiția lui Alexandru Marghiloman de a aduce Partidul Conservator în prima linie a vieții politice românești apare înfățișată în una dintre scrisorile pe care i le trimite lui Lupu

²⁴⁷ DAD, sesiunea 1911–1912, nr. 22, din 7 aprilie 1911, p. 71–77.

²⁴⁸ *Ibidem*.

²⁴⁹ DS, sesiunea 1911–1912, nr. 10, din 28 noiembrie 1911, p. 53.

²⁵⁰ *Ibidem*.

²⁵¹ Anastasie Iordache, *op. cit.*, p. 25.

Kostaki. În calitatea sa de ministru de Interne, îi mărturisește amicului său: „[...] voi purica multe dosare, voi descoase multe afaceri și partidul poate compta pe mine pentru a-l ajuta să fie pe picior de egalitate cu liberalii. Trebuie să se știe de toți că nu împlinim un alt criteriu”²⁵².

După dezvăluirea faptelor de corupție, urmează lupta pentru repararea prejudiciilor. Marghiloman cere primarului să studieze posibilitatea desființării societății, în vederea creării alteia noi, mai echitabilă în ceea ce privește împărțirea profitului. Cum acesta se temea că motivele invocate nu vor fi suficient de solide, ministrul trimite legea în Franța, la mari specialiști în drept, pentru a primi confirmarea asupra neregulilor existente. La rândul lor, liberalii cer o consultație juridică în străinătate, la profesorul Giercke din Berlin, care oferă concluzii cu totul contrare. La acestea, Marghiloman răspunde cu argumentația că afirmațiile specialiștilor francezi și italieni sunt mai edificatoare, întrucât se bazează pe analiza codurilor de comerț analoge cu al nostru, spre deosebire de cele ale germanului, în țara căruia domnea un alt regim comercial decât în România²⁵³. În afară de partea juridică, el venea cu chestiunea morală, aceea a „spolierii comunei [București – n.n., M.D.B.]”, care nu numai că era „legată și de mâini și de picioare, neavând nici direcție, nici control, dar nu avea nici măcar câștig din toată această afacere de cointeresare”²⁵⁴. Prin urmare, cere Consiliului de miniștri anularea statutelor societății de tramvaie, în vederea conceperii altora noi, care desființau monopolul liberalilor și privilegiau Primăria, în calitate de reprezentantă a locuitorilor Bucureștiului²⁵⁵. Această acțiune dădu naștere unui nou proces, de astă dată de anvergură, în comparație cu sumedenia celor mici, care priveau chestiuni de întrerupere a lucrărilor, acuzații, constatări etc. Când Marghiloman vine cu noul proiect de lege pentru înființarea altei societăți de tramvaie, la data de 15 decembrie 1911, opoziția părăsește Parlamentul. Motivul era acela că se nesocotea principiul separării puterilor în stat, numai justiția putându-se pronunța în legătură cu dizolvarea societății de tramvaie, nu guvernul sau Parlamentul²⁵⁶. Lupta dintre adversari se mută în stradă și în întrunirile de la cluburi.

În tot acest timp, regele devine exasperat de situația politică din țară. Îndeamnă stăruitor la o înțelegere cu Take Ionescu pentru ca gruparea conservatoare să poată rezista la guvernare, în fața atacurilor liberale. Însă condițiile de împăcare impuse de aceștia sunt de neacceptat pentru intransigentul Carp: retragerea legii tramvaielor, scuze publice Partidului Liberal și familiei Brătianu pentru jignirile aduse. Bătrânul junimist ripostează monarhului că el nu acoperă cu onorabilitatea lui „cel mai mare act de brigandaj politic”²⁵⁷. Așadar, „blestemata afacere”²⁵⁸ ajunge să fie punctul de poticnire al guvernului, cea mai mare greșală politică a conservatorilor. Marghiloman, inițiatorul tuturor dificultăților, prin insistențele sale asupra chestiunii, îl nemulțumește profund pe Carol I. Acesta ar fi propus, în cadrul unei discuții cu Maiorescu, retragerea sa de la Interne, poate chiar a guvernului, ca să îl calmeze pe Brătianu²⁵⁹. În condițiile în care justiția se va pronunța defavorabil legii lui Alexandru Marghiloman, declarând-o neconstituțională, întrucât „legiuitorul s-a substituit comisiei tribunalului, rezolvând el însuși

²⁵² BAR, Mss., S 1 (35)/CVIII, Al. Marghiloman către Lupu Kostachi, 27 iulie 1911.

²⁵³ C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 434.

²⁵⁴ DAD, sesiunea 1911–1912, nr. 22, din 3 decembrie 1911, p. 71–77.

²⁵⁵ I. Constantinescu, I. Dragomirescu, *Afacerea tramvaielor*, în *MI*, anul VII, nr. 12 (81), 1973, p. 44.

²⁵⁶ DS, sesiunea 1911–1912, nr. 18, din 16 decembrie 1911, p. 149.

²⁵⁷ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. III, p. 465.

²⁵⁸ *Ibidem*, vol. I, p. 69.

²⁵⁹ *Ibidem*, p. 68.

propunerile făcute de ministru în apărarea sa²⁶⁰, șeful cabinetului înțelege că trebuie să-și prezinte demisia.

Cu toată tensiunea existentă, realizările guvernării lui Carp au fost bogate: legea meseriilor, cea pentru încurajarea industriei naționale, a vânzării în loturi la țărani a moșiilor de mână moartă, modificarea organizării Înaltei Curți de Casație și Justiție, acordarea de drepturi politice depline dobrogienilor²⁶¹ etc. Prin măsurile adoptate, cabinetul său a izbutit să prelungească existența conservatorismului până după război, prin atenuarea consecințelor concurenței în industrie și prin unele concesiuni făcute atât țăranimii, cât și meseriașilor, reducând, pentru o vreme, conflictele sociale și politice. Doctrina junimistă, conjugată cu oportunismul politic, și-a găsit acum un ultim și larg teren de aplicare, într-o societate în care procesul reformării în sens democratic nu mai admitea alternative.

Acceptând demisia lui P. P. Carp, Carol I recurge la o nouă formulă guvernamentală, tot conservatoare – atât din rațiuni de continuitate a politicii externe, cât și pentru a salva prestigiul partidului aflat la conducerea țării²⁶². La 28 martie 1912, suveranul semnează decretul de numire a cabinetului Maiorescu, din care lipsesc, evident, Carp, Marghiloman și Filipescu, considerați „oile negre” ale fostului ministru. Noul prim-ministru avea misiunea de a relua raporturile normale cu liberalii, dar și de a realiza împăcarea grupărilor de dreapta, adică o înțelegere cu Take Ionescu, în vederea realizării unui cabinet tare, până în toamnă. Guvernul Maiorescu se prezintă în fața Camerei la 2 aprilie, nu ca unul nou, ci ca „o modificare”²⁶³ a celui de dinainte. El este acceptat de Carp, deși „cu sufletul sfredelit”²⁶⁴, din cauza gestului pe care îl făcuse vechiul său prieten de la „Junimea”, care s-a înțeles pe la spatele lui cu regele. Înainte de a pleca la moșia sa de la Țibănești, șeful conservatorilor se întâlnește cu Marghiloman, acesta din urmă insistând asupra necesității unei înțelegeri cu Take Ionescu. Plin de amărăciune, Carp îi mărturisește că este din ce în ce mai convins că, din cauza antipatiei regelui față de el, realizarea concentrării conservatoare cu șeful democraților se va face pe deasupra capului său de către Titu Maiorescu²⁶⁵. O profecție care avea să se adevărească.

Negocierile între cele două formațiuni conservatoare sunt lungi (aprilie–septembrie 1912) și dificile; dincolo de ideile programatice, posturile-cheie în ministere, unificare etc., accentul se pune mai mult pe viitoarea șefie a partidului reîntregit. Cum Carp nu îl agreea pe Take Ionescu, propune ca, în eventualitatea unui eșec al concentrării la guvernare, el să se retragă în viața privată, recomandându-l pe pățimașul Filipescu ca succesor al său. Îi cere lui Marghiloman să îl ajute pe viitorul șef, apelând la puterea lui „de a face sacrificii”. Toată această înțelegere era bazată pe dorința de a-l pedepsi oarecum pe rege și de a-i arăta că „nu se joacă cu partidul”. Politicianul buzoian remarcă o schimbare în atitudinea suveranului, care, speriat de o asemenea acțiune, se arată „a fi mai blând” față de Carp și de dânsul²⁶⁶.

Tratativele din toamnă pentru noua combinație ministerială îl cam ocolesc pe P. P. Carp, cu toată insistența lui Marghiloman și Filipescu pe lângă liberali și takiști în

²⁶⁰ C. Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 452–453; C. Bacalbașa, *op. cit.*, vol. IV, p. 53.

²⁶¹ Ion Mamina, Ion Bulei, *op. cit.*, p. 131–135.

²⁶² Ion Bulei, *op. cit.*, p. 399.

²⁶³ *Ibidem*, p. 401.

²⁶⁴ Constantin Gane, *op. cit.*, vol. II, p. 456.

²⁶⁵ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912–1913). România și Primul Război Mondial (1916–1918). Neutralitatea (1914–1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993, p. 77.

²⁶⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 80–81.

favoarea șefului lor. Nu se ajunge la niciun rezultat, căci „nimeni nu voia să ajungă”²⁶⁷. Concluzia „lordului valah”, după numeroasele convorbiri cu Take Ionescu, N. Filipescu și Titu Maiorescu, este aceea că liderul conservator este indezirabil, regele fiind cel care „a inspirat această atitudine”²⁶⁸. La 6 octombrie 1912, în cadrul unei întruniri la care participă 14 fruntași ai partidului, la Gh. Gr. Cantacuzino acasă, P. P. Carp propune retragerea de la conducerea țării și demisia sa din formațiunea politică pe care o conducea, dar este refuzat. În toiul discuțiilor aprinse legate de dificultățile pe care le are șeful conservatorilor în obținerea guvernării, Marghiloman cere să se dea cărțile pe față:

Cine îndepărtează pe Carp? Regele ori Take Ionescu? – Maiorescu: Nu-mi puteți cere să descopăr eu pe Rege. (Aparte, mie: Regele! Nu ți-a spus Arion că, după Consiliu, Ferdinand i-a spus: „Mr. Carp horripile a Roi?” Acesta este prețul menținerii noastre la Guvern)²⁶⁹.

Iată cum partidul, supus ambițiilor membrilor săi influenți și manevrelor Coroanei, se dovedește a fi o organizație lipsită de coeziune²⁷⁰. De dragul puterii, P. P. Carp va fi sacrificat. Însă evenimentul care va tranșa chestiunea realizării guvernului de colaborare va fi Războiul balcanic.

În momentul izbucnirii crizei balcanice, Alexandru Marghiloman era o personalitate proeminentă a scenei politice românești. Parlamentar cu o vastă experiență (fusesse deputat, fără întrerupere, din 1884), ministru în mai multe cabinete, în care deținuse diferite portofolii, liderul conservator era un om politic cu o vastă experiență. În partid, sub cupola Parlamentului sau în fruntea ministerelor, s-a dovedit a fi la înălțimea misiunii încredințate. Realizările sale, viziunea și flexibilitatea dovedite, consecvența cu care și-a urmărit principiile în practica politică, calitățile sale de lider, încercarea de adecvare la noile realități politice, generate de imperativul reformelor în multiple planuri, rolul deosebit pe care l-a avut în partid și în afara lui, toate acestea îl învederează a fi fost un politician de prim rang, un bun practician, dar și un om de stat de calibru, asemenea multora dintre contemporanii săi.

Ce rămâne din activitatea sa politică din acești ani?

În primul rând, acțiunile sale în reformarea legislației din domeniul judecătoresc. Competența și acribia sa, faptul că studia cu atenție proiectele de legi și parcurgea textul lor articol cu articol l-au ajutat ca, în anii în care s-a aflat în fruntea Ministerului de resort, să propună și să treacă prin Parlament o serie de legi foarte serioase și benefice pentru modernizarea sistemului juridic, precum inamovibilitatea magistraților și înființarea judecătoriilor de pace, revizuirea *Codului Comercial* ș.a. A dovedit aceeași aplecare, hărnicie, consecvență, pricepere și seriozitate în tratarea treburilor publice ca titular la alte ministere.

Începând cu anul 1884 până în 1914, Marghiloman a fost ales neîntrerupt deputat în Parlamentul României, între 1914 și 1922, fiind prezent în Senat. A reprezentat un model de elocință parlamentară, fiind apreciat și stimat pentru calitatea sa de *debateur*, dar mai ales pentru nivelul intervențiilor sale, totdeauna bine construite, bine argumentate. Uimește și azi prin profunzimea observațiilor, prin claritatea ideilor, prin spiritul metodic și pragmatic, prin civilitate. Întotdeauna a arătat de ce nu este de acord cu o lege propusă, dar nu s-a limitat la critici, ci a știut, într-o manieră extrem de civilizată, să facă propuneri,

²⁶⁷ N. Iorga, *Histoire des Roumains*, vol. X, București, 1939, p. 380.

²⁶⁸ Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, vol. I, p. 84.

²⁶⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 85.

²⁷⁰ Ion Bulei, *op. cit.*, p. 403.

amendamente, observații. Era, de aceea, aplaudat deseori și de adversarii politici, cărora le impunea respect și care trebuiau să țină cont de modul de a purta o dezbatere parlamentară al liderului conservator.

Influența sa se resimte nu doar de la tribună. A fost unul dintre organizatorii cei mai pricepuți ai campaniilor electorale, iar în fieful său, Buzăul, a avut mereu succes. A știut să pună la bătaie un întreg arsenal de mijloace, în primul rând să mobilizeze exemplar cluburile locale și oamenii cu greutate din județe. Nu s-a dat înapoi nici să cheltuiască bani pentru reușita alegerilor, ori să se folosească de poziția sa politică, pentru a obține succesul electoral, practică culpabilă, dar utilizată frecvent în epocă.

Pe parcursul a aproape două decenii, între 1895 și 1912, Alexandru Marghiloman s-a aflat în prim-planul vieții politice. Activitatea sa în Partidul Conservator, în Parlament sau în guvernul României probează, fără putință de tăgadă, că era un om al timpului său, că se recunoștea și era recunoscut ca o personalitate de prim rang a scenei publice românești. Ceva din efigia omului politic Alexandru Marghiloman răzbate, sperăm, și din această trecere în revistă a activității sale publice din intervalul de timp parcurs. Silueta omului politic în cauză se profilează mai clar pe fundalul epocii.

OPPOSITION AND POWER AT THE TURNING POINT BETWEEN CENTURY.
THE CASE OF ALEXANDRU MARGHILOMAN
(Summary)

Keywords: Alexandru Marghiloman, conservative, political discourse, Parliament, minister.

Present in the political life since 1884, Alexandru Marghiloman stood out, at the turn of the century, as one of the most important leaders of the Conservative Party. Occupying the ministerial portfolios of Justice, Foreign Affairs, Home Affairs, Finance, “the Wallach Lord” proved to be one of the personalities that marked the elegant and prosperous period called La Belle Époque. He contributed, through his efforts, to the modernization of Romania. The pursuit of his activity, carried out in the Council of Ministers or under the dome of the Parliament, is doubled, in this study, by a careful analysis of his political speeches. I analysed them because I wanted to bring up the fact that his political activity is deeply influenced by a programmatic and ideological dimension and in order to better explain the distance between Marghiloman’s theory and practice.

PETRONEL ZAHARIUC*

O LUMINĂ ÎN HOTARUL IAȘILOR – MĂNĂSTIREA ARON VODĂ**

În partea de răsărit a celei din urmă reședințe de scaun a domnilor Moldovei – Iași – , în fosta „țarină” a vechiului târg, s-a ridicat, către sfârșitul secolului al XVI-lea, unul dintre cele mai remarcabile și interesante monumente de arhitectură bisericească din Moldova, cunoscut astăzi sub denumirea: „Biserica Aroneanu”. La obârșie, biserica de acum era centrul unui puternic complex monahal, înconjurată de ziduri cu turnuri pe colț, de chilii, egumenie și trapezărie, care, însă, s-au pădăruit din cauza vremurilor și a oamenilor. Puține mărturii au ajuns până la noi din acel tulbure sfârșit de veac, cu domnii trecătoare, permanent amenințate de turci, tătari și cazaci, de aceea, în bună măsură, scrierea istoriei Moldovei trebuie să pornească de la zidurile bisericilor. Pentru zidirea „din țarină” a acestui sfânt lăcaș de închinăciune s-au rugat și au plătit un întreg șir de domni, începând cu Alexandru Lăpușneanu și continuând cu Petru Șchiopu, Aron Tiranu, Ieremia Movilă, Radu Mihnea și mulți din cei care au urmat în scaunul domnesc al Moldovei; acestora li s-au adăugat nume mari din boierimea țării, negustori și oameni de rând din învecinatul târg al Iașilor.

Mănăstirea Aron Vodă a făcut parte din grupul de mănăstiri care, începând cu mijlocul veacului al XVI-lea, au înconjurat capitala Moldovei, ținând locul masivelor fortificații care apărau alte orașe europene. Aici, pe drumul care duce de la Iași la vadul Prutului de la Sculeni, Alexandru Lăpușneanu a ridicat o primă mănăstire, Sfântul Nicolae „din Țarină”, pentru ca, același domn, de numele căruia se leagă mutarea capitalei de la Suceava la Iași, să zidească și în partea de miază-zi a orașului mănăstirea Socola (Schimbarea la Față a Domnului). În partea de miază-noapte a capitalei, pe drumul care duce de la Iași, prin Scânteia, la Galați și la Constantinopol, Petru Șchiopu a ridicat mănăstirea Galata (Înălțarea Domnului), iar în apropiere, pe pârâul Nicolina, fiica acestuia, doamna Maria, a ctitorit mănăstirea Hlincea (Sfântul Gheorghe). Centura duhovnicească fortificată a Iașilor a crescut în secolul următor, adunând mănăstirile Bârnova (Sfântul Gheorghe – Sfântul Ioan cel Nou), Copou (Sfinții Atanasie și Chiril), Hadâmbu (Nașterea Maicii Domnului), fiind încheiată de frumoasa mănăstire a Sfinților Petru și Pavel de la Cetățuia. Să nu uităm, însă, de mănăstirea Dobrovăț (Pogorârea Sfântului Duh), ultima ctitorie a lui Ștefan cel Mare și Sfânt, care a așezat zona Iașilor pe harta ecleziastică a Moldovei.

Despre istoria mănăstirii Aron Vodă și a principalului ctitor, „Io Aron voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei”, zis Tiranu sau „cel Cumplit”, s-a scris

---

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Acest articol face parte dintre rezultatele proiectului de cercetare UEFISCDI, PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557.

destul de mult datorită, mai ales, problemelor pasionante pe care le-a așezat în fața istoricilor: „genealogia” așezămintelor eclesiastice de pe aceste locuri, inovațiile arhitectonice ale bisericii, succesivele închinări și disputele dintre călugării români și greci sau slavi, puternica și apriga figură a marelui ctitor, contribuția altor domni ai Moldovei, amintiți în pomelnicul vechi, la ridicarea, păstrarea și restaurarea ansamblului monahal, alături, bineînțeles, de alte obstacole și capcane care contribuie la farmecul cercetării medievălității și premodernității românești. Întreaga analiză istorică, pentru ultimele două decenii ale veacului al XVI-lea, pornește de la cronicile lui Grigore Ureche – Simion Dascălul și Miron Costin, care au ceva aparte cu domnia lui Aron vodă: prima se sfârșește cu stăpânirea „cumplitului” Aron, cealaltă pornește cu „tirania” aceluiași voievod. „Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor, care scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă”, scris de Grigore Ureche, al cărui tată numai prieten nu a fost cu vodă Aron, și rescris de Simion Dascălul, cuprinde un portret al ctitorului mănăstirii Sfântul Nicolae, tulburător în detaliile sale, însă, în întreg, asemănător cu al multora dintre conducătorii europeni, din care spicuim: „Aflară turcii pre Aron vodă, căruia i-au dat țara cu multă datorie, că fiindu om fără suflet și umblându și alții pentru domnie, pre toți i-au umplut cu bani [...]. Așa, după ce s-au așezat la domnie Aron vodă, nu-i era grijă de alta, numai afară de a prădarea și dinlăuntru nu să sătura de curvie, de jocuri, de cimpoiași, carii îi ținea de măscări [...]. Pe boiari pentru avuție îi omora, jupânele le siliia și, domnind, nu alta ci ciudese și minuni făcea. Acestea și altele mai multe făcua și să văzu că iaste tuturora nevăzut și urât”. Asprimea judecăților cronicarilor se mai domolește, atunci când povestesc faptele domnului din a doua sa domnie, pentru că Aron vodă „au apucat să să agiungă cu Mihai vodă, care domnia pre acéia vrème Țara Munteniască, *ca să se dezbată de sub mâna turcilor*”, și mai ales pentru că, „după atâtea răutăți ce făcuse, s-a apucat să facă și vreun lucru bun, ca să nu-i vie osândă. Și s-au apucat în anii 7102 <1593 septembrie 1 – 1594 august 31>, de au făcut mănăstire în țarina Iașilor, care se cheamă Aron vodă, pre numele domnului, unde este hramul Sfetii Nicolae”. Avem aici o primă atestare cronicărească a anilor în care Aron vodă, fiul nelegitim a lui Alexandru Lăpușneanu, a făcut unul dintre puține sale „lucruri bune”. Culorile întunecate ale tabloului „zugrăvit” de Grigore Ureche și Simion Dascălul au trecut la Miron Costin, unul dintre moștenitorii Movileștilor, mari neprieteni ai lui Aron vodă, în a cărui cronică găsim: „[...] așa au fost desfrânată domnia și nedreaptă foarte, cât de răul lui, ceea ce era fruntea boierilor fugise mai toți în Țara Leșească”. Calificativul „tiranică domnie”, așezat în rândurile de început ale letopiseșului lui Miron Costin, a fost preluat și de Dimitrie Cantemir, care a scris, deși a greșit făptuitorul, că Tighina a fost dată turcilor „prin viclenia lui Aron vodă căruia moldovenii i-au dat numele Tiranul”.

Alături de cronici, un rol definitoriu pentru lămurirea evoluției istorice a mănăstirii Aron Vodă îl joacă documentele interne și externe ale Moldovei, apoi inscripțiile, pomelnicele și însemnările de pe cărțile mănăstirii, atâtea câte s-au păstrat, în urma risipirii așezământului monahal. Foarte multe dintre acestea au fost folosite de mai multe generații de istorici ai vieții politice, eclesiastice și artistice, începând cu N. Iorga și continuând cu Ilie Minea și școala sa ieșeană de istorie a românilor (D. Ciurea, N. Grigoraș, Al. Gonța, N. Șendrea). În actele din secolele XVI–XVIII și în istoriografie, mănăstirea din hotarul orașului Iași a fost cunoscută cu numele de: „mănăstirea lui Aron Vodă”, „mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină”, „mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarina târgului Iași” sau „mănăstirea grecească Sfântul Nicolae din Țarină”, considerându-se că a fost construită, în condițiile absenței pisaniei, în anul 1594. Numele oarecum diferite,

succedarea a două mănăstiri cu același hram pe același amplasament sau pe amplasamente diferite, povestea încălcată a închinărilor la mai multe Locuri Sfinte din sudul Dunării etc. – necesită căutarea începuturilor mănăstirii cu hramul Sfântul Nicolae înainte de „noua zidire”, din 1594, a lui Aron vodă.

I. Prima mănăstire cu hramul Sfântul Nicolae – „Mănăstirea de la Greci din țarina Iașilor”

Până în 1959, când Alexandru Gonța a consacrat un studiu special acestei mănăstiri, domnea o relativă confuzie între ctitoria „de sub dealuri”, ridicată de Alexandru vodă Lăpușneanu, și noul așezământ dumnezeiesc „de pe deal”, făcut de fiul nelegitim al acestuia, Aron vodă „Tiranu”. Documente emise de cancelaria lui Alexandru Lăpușneanu, care să privească într-un fel sau altul această ctitorie, nu s-au păstrat, atribuindu-i-se zidirea ei pe temeiul actelor date de domnii care i-au urmat în Scaun, cu o generație mai târziu. Astfel, în „cartea” lui Ieremia Movilă, din 25 mai 1606, pentru călugării athoniți de la mănăstirea Zograf, se arată că „satul Nicorești, din ținutul Neamț, pe Cracău, cu loc de moară și cu mori [...], l-a dat cel dintâi ctitor, domnul Alexandru voievod”. Un alt act, din 7 aprilie 1618, menționând aceeași danie a satului Nicorești, mai precizează, în plus, că „Aron voievod a zidit din nou această mănăstire”, după ce a văzut că „biserica cea veche a fost zidită de părintele lui, răposatul Alexandru voievod, pe alt loc sub dealuri”, și după ce „mănăstirea de la Greci s-a risipit și a căzut cu totul”.

Fără mențiunea ctitorului, „mănăstirea de la Greci” este pentru prima oară atestată în documente la 20 februarie 1581, atunci când Iancu vodă Sasu îi dăruiește satul Selicicani, din ținutul Dorohoi, cu loc de moară pe Bașeu, fost ascultător de ocolul domnesc al târgului Ștefănești, și îi confirmă stăpânirea asupra satului Nicorești, care îi fusese dăruit de Alexandru Lăpușneanu și întărit, în prima domnie, de Petru Șchiopu, împreună cu satul Ochintești, din ținutul Soroca, care îi fusese dăruit de jupâneasa Nastasia Oproaia, „pentru sufletul său”.

În a doua domnie, la 5 aprilie 1584, Petru vodă Șchiopu i-a întărit mănăstirii stăpânirea peste aceleași sate, pentru ca, la 26 ianuarie 1588, să-i dăruiască și satul Giurov, cu loc de mori pe Cracău, în același ținut Neamț, fost ascultător de ocolul domnesc al târgului Piatra. În a treia domnie, în aprilie 1591, același domn i-a confirmat mănăstirii micul domeniu, pentru ca, probabil tot în acea vreme, să o închine mănăstirii Zograf de la Sfântul Munte Athos, acolo unde vechii domni ai Moldovei, și mai cu seamă Ștefan cel Mare și Sfânt, erau pomeniți în rândul ctitorilor. Prin acest gest ctitoricesc, cel dintâi domn muntean care a urcat pe tronul Moldovei a voit ca, pe de o parte, să se rânduiască în „șiraoa” domnilor moldoveni, iar pe de altă parte, să ajute mănăstirea Sfântul Gheorghe de la Muntele Athos să supraviețuiască în mediul ostil musulman și să-și „plătească haraciul turcilor”. La începutul veacului următor, mănăstirea de la Greci dispare din documente (mai apare o singură dată, la 15 aprilie 1601) și din viața bisericească din cauza distrugerilor suferite „când au venit leșii în țară”, iar călugării au părăsit mănăstirea, care ajunsese o ruină, revenind cu mare plângere în fața lui Ieremia Movilă, de la care au cerut să li se închine noua ctitorie, ridicată de Aron vodă, tot în țarina târgului Iași.

Lipsa de „țarie” a locului pe care a fost așezat poate explica stricarea zidurilor, așa cum s-a întâmplat și cu mănăstirea Galata din Vale, prima ctitorie din cealaltă parte a Iașilor, ridicată de Petru Șchiopu. Însă lipsa de „țarie” a așezământului monahal se poate explica și prin dimensiunile reduse ale domeniului său, care cuprindea doar trei sate și o

treime dintr-un alt sat. O comparație cu domeniile altor mănăstiri, tot necropole domnești, Galata din Deal, spre exemplu, ne poate lămuri asupra diferențelor de forță și de statut între mănăstirile din Moldova.

Un alt aspect, oarecum controversat, din istoria acestui așezământ ieșean este denumirea sub care apare în documente: „mănăstirea de la Greci”. Alexandru Gonța a scris în studiul consacrat acestei ctitorii: „[...] este probabil că a fost zidită la cererea negustorilor greci din Iași, de care Alexandru Lăpușneanu era legat prin interese comerciale [...]. Intensul comerț de boi pe care-l făcea cu străinătatea, în legătură cu negustorii greci, îl va fi făcut pe asprul voievod să le zidească acestora o mănăstire în orașul unde-și mutase capitala în a doua domnie. Nu este exclus ca negustorii greci să fi avut inițiativa la construirea ei, iar Alexandru Lăpușneanu să o fi continuat și apoi dăruit cu sate”. Cercetătorul menționat a adus în sprijinul acestei ipoteze dania făcută de Nastasia Oproaia și actul din 25 mai 1606, când Ieremia Movilă, închinând mănăstirii Zograf și noua ctitorie a lui Aron vodă, a spus că o face „cu voința tuturor ctitorilor târgoveți”. Congenerul lui Alexandru Gonța, tot elev al lui Ilie Minea, Nicolae Grigoraș, a revenit asupra acestei chestiuni, propunând o altă ipoteză: „Alexandru Lăpușneanu, probabil în a doua domnie (1563–1568), când a mutat capitala țării la Iași, a construit în apropierea actualului sat Aroneanu, «sub dealuri», o mănăstire cu hramul Sfântul Nicolae. Fiind părăsită și ruinându-se, Petru Șchiopu s-a gândit să o refacă, închinând-o, în același timp, unei mănăstiri grecești de la Muntele Athos, din care cauză i s-a spus «Mănăstirea de la Greci» sau «Mănăstirea Grecească din țarina Iașilor»”.

Se observă cu ușurință că între cele două opinii nu există o atât de mare divergență cum ar părea la prima vedere, ci, dimpotrivă, ele sunt complementare, putând fi legate în acest mod: Alexandru Lăpușneanu a zidit o mănăstire cu ajutorul negustorilor „greci”, pe care Petru Șchiopu a închinat-o unei mănăstiri din „țara grecească”.

II. A doua mănăstire cu hramul Sfântul Nicolae – mănăstirea Aron Vodă

II.1. Ctitorul

„Cumplitul” Aron vodă, ctitorul minunatei biserici cu hramul Sfântul Nicolae, a urmat la tronul Moldovei „blândului” Petru vodă Șchiopu, în septembrie 1591. Singurul element de continuitate între cele două domnii a fost tocmai această ctitorie din țarina Iașilor, durată de Aron cu materialele strânse de predecesorul său. Am văzut cât de dur l-au judecat Grigore Ureche și Simion Dascălul pe Aron vodă, însă pentru Petru vodă cronicarii nu s-au zgârcit în a-i înălța cele mai frumoase laude: „Domnind Pătru vodă Țara Moldovei ca un domn vrednic, cum să cade cu di toate podobiile câte trebuie unui domnu de cinste, că boiarilor le era părinte, pre carei la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu ieșea. Țărâi era apărătoriu, spre săraci milostivu, pre călugări și pre mănăstiri întăriia și miluia, cu vecinii de prin prejur viețuia bine, de avea de la toți nume bun și dragoste, de nu era a zice cum nu iaste harnic de domnie. Judecata cu blândețe și fără fățăriia o făcea [...]. Și așa, Pătru vodă putem să-i zicem cel Milostivu, că binele său a lepădat pentru țară, care ca acesta nu s-au mai aflat. Era domnu blându, ca o matcă fără ac, la judecată dreptu, nebețiv, necurvar, nelacom, nerăsipitoriu, putem să-i zicem că toate pre izvod le-au ținut, ca să nu se zmintească”.

Acestui domn, slăvit mai ales de Grigore Ureche, al cărui tată, Nestor Ureche, a ajuns către culmile puterii tocmai în această domnie, i-a venit poruncă de la Poartă, în vara anului 1591, să sporească tributul. Petru vodă a ieșit din această mare încurcătură, să facă sau să nu facă pofa turcilor, alegând dezlegarea cea mai puțin uzitată de domnii

români: a părăsit domnia, la câteva zile după sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului (15 august 1591). Astfel, în condițiile unei acerbe concurențe la tronul Moldovei, când la Înalta Poartă se vorbea apăsător despre transformarea celor trei principate de la Dunăre și Carpați în pašalâcuri, domnia a fost obținută de pretendentul Aron, în urma intervenției ambadorului englez, Edward Barton, în schimbul făgăduinței, nemaiauzite până atunci, de a da 400 000 de scuzi sultanului Murad al III-lea, 50 000 vizirului, tributul obișnuit de 15 000 de taleri, plus un tribut extraordinar, plătit de două sau de trei ori pe an.

În urma acestui exorbitant legământ, din această dură întrecere a ieșit biruitor unul dintre mulții pretendenți care bântuiau pe la Constantinopol și prin alte capitale, în căutarea tronului Moldovei, și anume, Aron, unul dintre fiii nelegitimi al lui Alexandru Lăpușneanu. Nașterea sa, ca în cazul majorității bastarzilor, este învăluită în ceață, fiind un teritoriu predilect pentru tradiții și legende. După o tradiție, înregistrată de Ion Neculce, mama lui Aron, care a murit la 14 decembrie 1594, fiind înmormântată la mănăstirea Pătrăuți, ar fi fost sora mitropolitului Nicanor, care a ajuns în cea mai înaltă slujire arhierescă din Moldova, tocmai în domnia lui Aron vodă. În *O samă de cuvinte*, această tradiție este redată astfel: „Iară pentru Aron vodă așa să povestește din om în om cum fiind el de niamul lui moldovan de aici din Moldova și slujind la un mitropolit, anume Nicanor, fiindu-i nepot mitropolitului, și acel mitropolit fiind ctitor la Agapia cea veche din dial și mergea de multe ori mitropolitul acolo la mănăstire de ședea, fiind ctitor. Iar fiind cu dânsul Aron vodă, de multe ori eșia fără știrea unchiu-său, mitropolitului, afară la o mănăstioară de călugărițe, afară din munte, ce era pre moșiia mănăstirii, ce să chiamă Hilioara. Acolo eșia la plimblare. Și așa, eșind Aron vodă într-un rând la primblare la Hilioara și întorcându-să la mănăstire, numai ce s-au tâlnit cu unchiu-său mitropolitul, mergând și mitropolitul de la mănăstire la moșiile mănăstirii. Și tâlnindu-să la un loc, undé iaste drumul tăiat în piază cu ciocanul și văzind Aron vodă pre unchiu-su, mitropolitul Nicanor, de frică au fugit drept la dial, pre după o stâncă mare de piază. Și după ce au fugit, nu s-au mai întors la unchiu-său mitropolitul, ce s-au dus în țara Unguriască și din Țara Unguriască s-au dus la Țarigrad. Și apucându-să la oameni mari de au slujit și zăbovind acolo câtăva vreme, apoi au eșit și domnu în Moldova”. Aceasta este versiunea „oficială” a legendei, însă s-a păstrat și o altă versiune, în care sunt exagerate unele dintre aspectele sensibile ale faptelor fiului de domn. Din Moldova, Aron a plecat în Transilvania, stând o vreme la Brașov, după care a hălăduit prin alte țări, înainte de a ajunge la Constantinopol.

După ce a primit domnia Moldovei, Aron vodă a venit în țară, iar aici, pentru a plăti milionul de galbeni, a aruncat dări grele peste țară, adăugând și un impozit extraordinar de greu: fiecare birnic trebuia să dea domniei câte un bou! Rezultatul acestei apăsătoare fiscalități a fost o răscoală a orheienilor și sorocenilor, care l-au proclamat domn pe unul dintre ei, Ionașcu, sub numele de Bogdan vodă. Aron a reușit să câștige lupta de lângă râul Răut, dar execuțiile și confiscările de averi care au urmat (între cei uciși s-a aflat și influentul boier, albanez italianizat, Bartolomeu Brutti) i-au creat domnului o atmosferă defavorabilă la Constantinopol, ducând la mazilirea lui. Ca urmaș, Poarta l-a ales pe nepotul de frate al lui Aron, Alexandru vodă cel Rău, fiu al lui Bogdan vodă Lăpușneanu, însă acesta nu a mai ajuns la Iași, fiind trecut domn în Țara Românească. Între timp, creditorii lui Aron au obținut o nouă numire pentru domnul mazilit (18 iulie 1592), însă, din pricina lungilor aranjamente de la Constantinopol, în scaunul domnesc de la Iași a stat un alt fiu natural al lui Alexandru Lăpușneanu, ori care se pretindea a fi, Petru Cazacu. Pentru reocuparea tronului Moldovei, Aron a beneficiat și de ajutorul ardele- nilor și mai cu seamă a principelui acestora, Sigismund Báthory. După revenirea în scaun,

Aron a încercat să-i îndepărteze pe cazaci din Moldova, însă a reușit doar să aducă o mare urgie asupra țării, căreia i-au căzut victimă locuitorii orașelor Moldovei, printre care s-au aflat și armenii din Iași. Rostogolirea atâtor amar de angajamente financiare și nesătula foame de bani a Imperiului Otoman au făcut ca nivelul obligațiilor Moldovei, dar și ale Țării Românești, față de puterea suzerană să atingă un prag pe care niciodată până atunci nu l-au atins, și niciodată de atunci înainte nu îl vor mai atinge.

Aron vodă nu a urmat soluția lui Petru Șchiopu, fuga din țară, ci a ales să ridice țara împotriva Imperiului Otoman, fiind ultimul domn al Moldovei care a apucat pe acest drum. În consecință, profitând de conflictul habsburgo-otoman care se declanșase cu un an înainte, Aron vodă a trimis un sol la împăratul Rudolf al II-lea al Austriei, a întărit legăturile cu principele transilvănean Sigismund Báthory, ajungând, la 16 august 1594, să încheie un tratat cu Habsburgii. Aceștia primeau Moldova în Liga Creștină, se îndatorau să o apere împotriva turcilor și asigurau domnului ei adăpost, în cazul în care ar fi fost gonit din țară. În schimb, domnul se obliga să-l ajute pe împărat contra păgânilor și să-i ofere informații despre aceștia. Totodată, Aron a încheiat un tratat cu Sigismund, prin care principele Ardealului a fost recunoscut ca suzeran, iar ambele părți urmau să se sprijine în războiul care avea să înceapă. În bună înțelegere cu Mihai Viteazul se ajunge în toamna anului 1594, „după noua revoluție pe care întinderea corzii peste măsură o va impune ca o măsură a supremei disperări” (N. Iorga), și anume începerea operațiunilor militare. În primăvara anului 1595, după o puternică răfuială cu creditorii săi, aflați la Iași, mulți dintre ei evrei, Aron vodă a atacat cetățile moldovenești care fuseseră luate de turci, Tighina și Chilia, fără însă a le cucerii. În schimb, oastea moldo-cazacă a cucerit, în martie 1595, Ismailul, după care trupele au pătruns în Dobrogea, pustiind întreaga regiune și cucerind Măcinul. Imperiul Otoman a trimis o armată împotriva domnului răsculat, care avea în rândurile ei un nou domn, Ștefan Surdu, fiul nelegitim al lui Ioan vodă cel Viteaz, dar turcii sunt nimiciți lângă Silistra de banul Mihalcea, viteazul și credinciosul boier al lui Mihai vodă.

„Aventura” antiotomană s-a încheiat tragic pentru Aron vodă; bănuind de Sigismund Báthory că ar da semne de nesupunere, a fost arestat din ordinul acestuia de Răzvan, căpitanul gărzii ardelen, și trimis în Ardeal, unde a fost închis în castelul de la Vinț (19 mai 1595), pentru ca mai apoi, la sfârșitul lui iunie 1597, să fie otrăvit. Încheindu-și tragic pribegia, Aron vodă a fost înmormântat în ctitoria lui Mihai Viteazul de la Alba-Iulia, dar nici aici nu și-a găsit odihna, cum o spune chiar Mihai Viteazul: „[...] și în biserica mea, pe care o clădisem mai înainte, au intrat și au dezgropat oasele lui Aron voievod, care de atâta timp erau înmormântate [...] și le-au azvârlit afară”. Din câte se pare, osemintele nu i-au fost aduse în țară, așa cum se obișnuia, pentru a fi reînhumate la ctitoria sa, Sfântul Nicolae din Țarină. Soția sa, doamna Stanca, a rămas în Ardeal, pe moșia Șeușa, și o vom mai găsi implicată în soarta ctitoriei domnești de lângă Iași. Perechea domnească a avut cel puțin doi fii, fiindu-ne cunoscuți din documente doi dintre ei: Bogdan voievod și Marcu voievod, care au trăit în Transilvania și în Imperiul Habsburgic, nereușind să mai ajungă vreodată în Moldova.

II.2. Ctitoria

Aron vodă „socoti că, după atâtea răutăți ce făcuse, să să apuce să facă vreun lucru bun, ca să nu-i vie osândă. Și s-au apucat, în anii 7102, de au făcut mănăstire în țarina Iașilor, care să chieamă Aron vodă, pre numele domnului, unde iaste hramul Sfetii Nicolae”. Aceasta este motivația noii ctitoririi, amintită și mai sus, potrivit cronicarilor Grigore Ureche și Simion Dascălul. Pisania bisericii s-a pierdut, dar construcția era

terminată la 12 decembrie 1594, fiind numită „nou zidită”, atunci când domnul a înzestrat-o cu două sate. La ridicarea bisericii, marele ctitor s-a bucurat de „pietrele și lemnele gata, ce au fost pregătite pe banii lui Petru voievod”, drept pentru care și din această cauză edificiul are unele asemănări cu ctitoria acestuia, mănăstirea Galata.

Pentru necropola sa și a familiei sale, Aron vodă s-a gândit să refacă ctitoria tatălui său, mănăstirea Sfântul Nicolae de la Greci, după cum spune documentul din 7 aprilie 1618: „[...] biserica cea veche a fost zidită de părintele lui, răposatul Alexandru voievod, pe alt loc, sub dealuri, și s-a risipit și a căzut cu totul”. Din această formulare ar reieși că „noua zidire” a fost ridicată „din pajiște” și nu a trebuit, astfel, să preia ceva din stilul arhitectonic al vechii biserici, fiind, în bună măsură, rezultatul noului climat artistic din Moldova sfârșitului de secol XVI, influențat puternic de stilul arhitectonic din Țara Românească, adus în Moldova de Petru Șchiopu și de curtenii săi.

Ridicarea bisericii pe loc neînțep, pe deal, mai bine zis ușor sub muchia dealului, pare a nu fi susținută de arheologul care a coordonat cele două campanii de cercetări arheologice, în 2001 și 2014 (Stela Cheptea), care consideră, fără a se exprima tranșant, că edificiul zidit de Aron vodă îl suprapune pe acela al tatălui său („primul sondaj arheologic practicat la biserica mănăstirii Sf. Nicolae din țarina Iașilor *ne permite să considerăm* că Aron vodă și-a ridicat ctitoria pe fundațiile mai vechiului lăcaș de cult edificat de Alexandru Lăpușneanu”; subl. ns.).

Oricum ar sta lucrurile sub pământ, deasupra, meșterii moldoveni, munteni și, poate, ardeleni au înălțat spre cer o biserică minunată, care, cu mijlocirea Sfântului protector, „cu mila Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh”, dar și cu grija viețuitorilor și a comunității, stă și astăzi în fața ochilor noștri, bucurându-ne sufletul și mintea. Biserica mănăstirii Aron Vodă este o realizare de seamă a arhitecturii românești, ocupând un loc important în istoria arhitecturii, mai ales prin îmbinarea foarte reușită a unor elemente arhitectonice de tradiție moldovenească cu altele de origine munteană. De aceea, planul bisericii, distribuția interioară a spațiului și decorația exterioară se deosebesc față de bisericile construite în Moldova cu o generație în urmă.

Astfel, biserica mănăstirii Aroneanu este o construcție armonioasă, echilibrată ca dimensiuni, de plan trilobat, cu o singură turlă pe naos, având o lungime de 23 m și o lățime de 7,70 m, la exterior, și 5,50 m, la interior. Pentru prima dată în Moldova, la această biserică apare un pridvor deschis pe stâlpi, boltit cu două calote semisferice (călugării athoniți au umplut cu zidărie spațiul dintre stâlpi), care „pare a fi o influență a arhitecturii din Țara Românească, unde pridvoarele deschise cu stâlpi erau adesea întrebuințate, bunăoară: la vechea Mitropolie din Târgoviște, la biserica Snagovului, la bolnița Coziei etc.” (N. Ghika-Budești). Din pridvor se intră în pronaos printr-o ușă cu chenar de profil gotic; noul spațiu are o boltă semisferică și este luminat de patru ferestre înguste de formă ogivală. Pronaosul se desparte de naos prin trei arcade sprijinite pe două coloane cu capitele trunchiate la colțuri. Naosul are două abside semicirculare și o turlă susținută de sistemul de boltire moldovenesc, cu arce și pandantive. Altarul, semicircular în interior, este luminat de o singură fereastră.

Din vechea pictură a bisericii nu s-a păstrat nimic, în schimb, în ultimii ani, edificiul a fost împodobit cu o reușită frescă, datorată pictorului bisericesc Dan Gogu.

În exterior, ochiul este furat de luxuriantul decor ceramic, în nuanțe de verde și verde-albăstrui, amintind întrucâtva de decorul multora dintre bisericile vremii lui Ștefan cel Mare și Sfânt, însă aici teracotele smălțuite, în frunză de stejar sau vârf de sulică, de stea cu șase colțuri sau disc circular cu marginea puțin ridicată și cu o gaură în mijloc, îmbracă biserica de jur-împrejur și de la cornișă până la soclu. Partea de jos a

fațadei este decorată cu niște caneluri verticale, iar la înălțimea ferestrelor pereții sunt ornamentați cu un rând de arcaturi, cu profil în semicerc, alternanță care i s-a părut arhitectului N. Ghika-Budești cam „confuză”, și care nu exclude însă și posibile adăugiri efectuate la restaurările din secolul al XVIII-lea, după gustul călugărilor de la Muntele Athos. Biserica este înconjurată cu un brâu, realizat foarte simplu, spre deosebire de biserica mănăstirii Galata, unde apare pentru prima dată în Moldova și este format din două rânduri de cărămizi rotunjite, așezate pe muchie, ca niște dinți de ferăstrău, pe care îl putem vedea și la bisericile din Țara Românească, ridicate de Mircea Ciobanul sau Petru Cercel. Turla bisericii se înalță pe două socluri, primul pătrat și al doilea stelat, cu 12 vârfuri, fiind decorată cu arcaturi rezultate din unirea a două arcuri din zidărie de cărămidă.

Biserica mare, cu hramul Sfântul Nicolae, este singurul edificiu care a reușit să treacă peste vremuri și să ajungă până la noi, în vreme ce toate celelalte clădiri, care formau mănăstirea, s-au risipit. Turnul clopotniță și zidul împrejmuitoar au fost refăcute în secolul XX, iar frumoasa casă din partea de nord-est a bisericii a fost construită, după planul inginerului Ionel Gosav, cu ocazia ultimei restaurări, care s-a încheiat în 2018.

Fiind așezată lângă Iași, mănăstirea a avut de multe ori de suferit din cauza oștilor străine. Chiar la puțină vreme după construcție, în domnia lui Ieremia Movilă, așezământul monahal a fost prădat de poloni, după care, din vreme în vreme, atunci când domnia Moldovei se schimba cu mână armată sau când țara era invadată, zidurile să aibă de suferit. La mijlocul secolului al XVIII-lea, mănăstirea Aron Vodă a ajuns într-o situație grea, având nevoie de multe reparații, atât la biserică, cât și la clădirile din jur. Astfel, prin grija lui Constantin Mavrocordat și a egumenului, în vara anului 1742, biserica Sfântul Nicolae a fost acoperită, fiind folosite pentru aceasta 50 000 de șindriile. Ulterior, domnia i-a supravegheat mai atent pe egumenii greci, trimițându-le inspecții periodice și obligându-i să întocmească catagrafii, în care să arate starea zidurilor și a averilor mănăstirești. O primă catagrafie, dintre cele păstrate, este din 3 decembrie 1767, la intrarea în egumenie a ieromonahului Gherasim, și cuprinde odoarele bisericii, precum și uneltele și animalele din jurul mănăstirii. Următoarea catagrafie, din octombrie 1781, întocmită la așezarea în egumenie a ieromonahului Chiril, cuprinde averile „mișcătoare și nemișcătoare” ale mănăstirii și se încheie cu descrierea „chipului” în care se afla așezământul: „[...] biserica s-au aflat negrijită și pe multe locuri tencuiala oborâtă, cu turnul descoperit, fără ogradă, casili vechi și mai de tot descoperite”. Drept urmare, în primul an, egumenul Chiril a acoperit turnul cu tablă, punând și o cruce deasupra, reparație pentru care a plătit 71 de lei și 30 de bani la meșteri, pentru că materialele „i s-au dat de Costandin Moruz voievod de la cișmeua ceairului”, și a „meremetisit” odăile caselor din jur, cu 25 de lei și 99 de bani, iar în al doilea an, care a început în octombrie 1782, a înnoit șapte ferestre de la biserică și de la case, pentru care a cumpărat sticlă în valoare de 13 lei și 90 de bani.

Aceste reparații erau insuficiente, de aceea Alexandru Mavrocordat (Deli-bei) a poruncit, la 16 august 1786, o temeinică refacere a bisericii și a celorlalte clădiri din jur, trimițându-i pe egumenii de la mănăstirile Trei Ierarhi și Barnovschi din Iași să cerceteze starea mănăstirii Aron Vodă. Aceștia au mers la fața locului, împreună cu Anton calfă de teslari și Constantin calfă de pietrari, și au stabilit ce trebuie refăcut, precum și costul pentru fiecare reparație în parte. Astfel, cele două calfe au decis care erau treburile urgente: acoperirea, tencuirea și văruierea bisericii pe dinăuntru și pe dinafară, refacerea pardoselii bisericii, precum și reparația caselor, a pivniței și a ogrăzii din jurul viei de lângă poarta mănăstirii. Costul total al reparației era de 2 663 de lei (fig. 9). Odată cu

această hotărâre, domnul a cerut mănăstirii din „ostrovul” Halchi să trimită un egumen vrednic, care să se ocupe de supravegherea șantierului.

Astfel, din toamna anului 1784 a intrat în egumenia metocului ieșean arhimandritul Dometian, care se va dovedi un bun administrator (fig. 4). După trei ani, când a trebuit să dea seamă despre starea mănăstirii în egumenia sa, Dometian s-a plâns, exagerând destul de mult, arătând că „a aflat biserica pustie și cu totul goală, pentru care s-au cheltuit 700 000 de lei și [...] de lei, cu meremetul celor de mai sus și cu toate cele de nevoie, căci n-am aflat nici rogojină să aștern, nici ușă să închid, nici moară, nici heleșteu; am găsit o datorie de 1 317 lei și patru moșii vândute”. Acest text era confidențial, scris pe un *Minei*, în aprilie 1787, însă a fost însoțit de o dare de seamă oficială, din octombrie același an, în care se arată cu ce a sporit egumenul Dometian averea bisericii pe dinăuntru: trei cruci (una de argint, una de sidef și una de lemn), o anaforniță de baga, două feloane noi („unul de ghermesut albastru cu flori de hir, și altul de tablă roșu și înpregiur cu șireturi de hir”), două stihare noi, două feloane de mătase, „care se poartă”, opt candelă de cristal, 12 icoane mari și mici, 12 *Mineie* noi, grecești, 12 *Mineie* noi, românești, 20 de strane, 12 sfeșnice de fier „alb pentru toate luminile”, un clopot de 154 de ocale, „care au fost stricat și s-au mărit”, șase „ferestre de sticlă albă a bisericii” etc., precum și pe dinafară: un cazan de aramă, două căldări de aramă, două grătare și o frigare, o „mora cu pietri, cu heară și iaz”, nouă buți mari și mici, opt căzi „pentru curechiu și pâine”, două care și o căruță, șase rogojini etc. Hărnicia egumenului nu a scăpat vederii domnului, astfel că, la 11 iunie 1787, Alexandru Ipsilanti, recunoscându-l drept „silitor, folositor și bine chivernisitor al mănăstirii Aron Vodă”, îi dă mănăstirea în grijă și pentru anii următori.

Totuși, în ciuda acestui efort, al egumenului și al domniei, mănăstirea Aron Vodă nu a depășit cu totul greutățile în care se zbătea. Câțiva ani mai târziu, la 1 aprilie 1791, același egumen, Dometian, se plângea că nu are de unde plăti datoriile fostului egumen, încărcate cu „groasă dobândă”, pentru că „proegumenul a murit, iar fratele său l-a moștenit”, trebuind, deci, ca moștenitorul să-i plătească datoriile defunctului. Vrednicul egumen Dometian a murit înainte de 18 septembrie 1794, atunci când i s-a făcut socoteala lucrurilor rămase în urma lui: din lucrurile, destul de puține, adunate în listă, impresionează, în primul rând, strădania egumenului de a pune în ordine arhiva mănăstirii, de a-și rândui cărțile domnești și zapisele, cu care s-a tot dus la domn și la Divan, pentru a-și dezbate moșiile. Pentru neconținutele drumuri peste Ciric și prin Tătărași spre Curtea domnească, arhimandritul a folosit fie rădvanul cu patru sau șase cai murgii, fie calul negru, pe care îi dobândise pentru sine și pentru mănăstire. Apoi, arhimandritul mai avea, printre alte mărunțișuri, câteva veșminte bisericesti și câteva haine („un contăș de postav blănit cu vulpe și cu profiluri de nură; o giube de ghermesut blănită cu spinări de sângeap alb”), câteva cărți grecești (*Antologhion*, *Evloghion*), câteva linguri și 108 lei într-o pungă.

După egumenul Dometian, la conducerea mănăstirii a venit arhierul Teoclit al Euhaitelor, care s-a străduit să-i mențină zidurile și averile într-o stare bună. Din puține mărturii păstrate reiese că a cumpărat și el două rânduri de *Mineie* și, fapta cea mai importantă, l-a adăugat, în primul deceniu al secolului al XIX-lea, la șirul binefăcătorilor, atât la Aron Vodă, cât și la Halchi, pe Alexandru vodă Moruzi, fără să putem ști cu exactitate ce daruri a făcut domnul acestor așezăminte, astfel încât să binemerite titlul de ctitor.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, mănăstirile închinete au avut o istorie destul de zbuciumată. Câțiva ani după instaurarea domniilor pământene, aceste așezăminte

au revenit printre mănăstirile de țară, însă după instaurarea regimurilor regulamentare în Moldova și în Țara Românească și-au reînnoit legăturile cu Locurile Sfinte din sudul Dunării, intrând într-un conflict deschis cu autoritățile de stat, din pricina faptului că refuzau să-și plătească impozitele și, în acest fel, să participe la efortul general de modernizare a instituțiilor de învățământ și a instituțiilor de ocrotire a sănătății. Astfel, înainte de 1863, în contextul unei veșnice hărțuieli între egumeni și reprezentanții puterii politice, puține știri s-au păstrat despre reparații și despre întreținerea zidurilor mănăstirii Aron Vodă. Un singur document, emis de cancelaria Patriarhiei ecumenice, în 1847, cuprinde informații despre câteva reparații la biserica Sfântul Nicolae.

După secularizarea averilor mănăstirești, din așezământul monahal a plecat egumenul grec, iar biserica a trecut pe seama satului din jur, numit Aroneanu, devenind biserică de mir și rămânând cu acest statut până astăzi. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, starea zidurilor fostei mănăstiri s-a înrăutățit treptat, ajungând în primii ani ai secolului al XX-lea în pragul prăbușirii. Situația ei a fost descrisă de N. Iorga, în 1907, în cuvinte foarte sugestive: „[...] zidurile puternice care înconjurau de departe lăcașul de rugă s-au dărâmat pe încetul și, în timpul din urmă, au dat cărămizi pentru casele mai bune ale gospodarilor din sat. Unde era marele turn de la poartă, e acuma numai o adâncitură în pământ; clopotele sunt prinse de o însăilătură de lemn. Și casele egumenilor, pe care, de la 1782, Dometian le-a dres așa de bine, dând, îndeobște, o viață nouă mănăstirii, n-au lăsat nici o rămășiță. Singură biserica se vede fără altă schimbare decât tencuirea mai târzie, care se cojește și cade astăzi, decât acoperișul ieftin și pripit, decât închiderea prin cărămizi din dărâmături a locului gol dintre stâlpii pridvorului. [...] Afară de ziduri și de ce poartă ele, biserica lui Aron vodă nu mai are însă nimic. Lipsește pisană, căzută cine știe când sau ascunsă supt straturi de reparație. Nici o icoană, nici lucru de metal, nici o odajde vechie. Păreții sunt albi, și nu poți ghici nici o zugrăveală sunt dânsii. Egumenul Dometian găsisse biserica pustie și neîncuiată măcar, acum o sută de ani. Rânduri scrise de el pe cărți de slujbă nouă spun cât s-a trudit pentru a o aduce în stare bună și a-i răscumpăra moșiile. Pe vremea lui a izbutit, măcar în parte. Dar ce ne facem astăzi, când n-avem măcar pe greci la îndemână? Ce ne facem? Ruina amenințătoare răspunde” (vezi fig. 10).

N. Iorga nu a așteptat ca biserica să se ruineze și a făcut tot ce era necesar pentru ca biserica fostei mănăstiri Aron Vodă să fie restaurată, lucru care s-a și întâmplat în anii imediat următori, prin grija Comisiunii Monumentelor Istorice, al cărei președinte era chiar marele istoric. Astfel, în 1909, biserica și-a recăpătat strălucirea (fig. 11), rămânând așa până în 1940–1944, când cutremurul și războiul au avariat grav lăcașul de închinăciune din marginea orașului Iași. Biserica a fost restaurată și redeschisă în 1949, când a primit și frumoasa catapeteasmă de la Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, după care a avut de suferit în urma marelui cutremur din 1977. Biserica a rezistat, iar următoarele lucrări de anvergură au început după 1989, prin grija părintelui paroh Ovidiu Buzenchi, pe temeiul proiectului conceput de regretatul inginer Ionel Gosav și cu binecuvântarea Î.P.S. Teofan Arhiepiscop al Iașilor și Mitropolit al Moldovei și Bucovinei și a P.S. Calinic Botoșăneanul Episcop-Vicar al Arhiepiscopiei Iașilor, fiind încheiate în 2018, anul Centenarului Marii Uniri.

Odoare, cărți și inscripții

Din inventarele de odoare ale mănăstirii, întocmite în secolul al XVIII-lea, se poate observa că mănăstirea nu avea un număr mic de odoare și de cărți. Dintre odoare, incluzând aici și veșmintele, pare că nu s-a păstrat nimic până astăzi, nici în țară și nici la

Halchi sau la Constantinopol, iar dintre cărți avem știință doar cele găsite de N. Iorga, în 1907, care între timp s-au risipit. Atunci, printre cărțile de cult ale mănăstirii se aflau: două *Evangelii* din 1742, dintre care una fusese dăruită chiar bisericii Sfântul Nicolae, cu rugămintea dăruitorilor de a fi „numărați și pomeniți în rândul micilor ctitori”, un *Penticostar* (1758), un *Triod* (1770), două rânduri de *Mineie*, unul românesc, cel cumpărat de arhimandritul Dometian, și unul grecesc, cumpărat de arhiereul Teoclit al Euhaitelor, un *Ceaslov* al mitropolitului Veniamin Costachi, cu o însemnare despre „când s-a cutremurat pământul, în zioa de Vinerea Mare, foarte tare; la anul 1802, octombrie 14 zile, marți”. Pe lângă cărți, la biserică se mai găsea și un pomelnic, compus de egumenul Dometian, cu nume „însemnate după scrisori și acte”, adunate chiar de el din arhiva împrăștiată a bisericii și de pe la unii și alții. În 1948, odată cu catapeteasma de la Sfântul Nicolae Domnesc, la sugestia arhivistului Gheorghe Ungureanu, Mitropolia Moldovei a dăruit bisericii Aroneanu un important număr de cărți bisericești vechi, formându-i astfel un mic tezaur de carte românească în grafie chirilică.

Iar inscripții, pe ziduri sau pietre de mormânt, în afara acelor posibile descoperite în urma săpăturilor arheologice și care, dacă sunt, se vor publica cândva, erau două în 1973, dintre care a rămas doar una. Cea dispărută se afla pe peretele nordic al absidei altarului, deasupra soclului, și cuprindea două nume († ГИГОРИ И ГЛИГОРИ, adică „† Gheorghe și Gligori”), despre care N. Grigoraș credea că ar fi putut aparține la „doi meșteri pietrari”, iar cea care se păstrează se află incizată pe o piatră gălbuie, dreptunghiulară, așezată în mijlocul celor trei arcaturi dintre ferestrele de pe partea sudică a bisericii, cu un text confuz, citit astfel de același istoric ieșean: † СЛОС АН ДЕ БЕСТРЕЦ, С(Ы)НЬ МАРОДИН УТ ЇАШ (fig. 13), care a propus și următoarea traducere și lectură: „Primele patru litere ar putea indica o dată, dar și altceva. Restul inscripției se poate descifra ușor și indică pe un Ia(a)n din Bistrița – poate în sensul că acolo învățase arta de a construi – dar fiu al lui Marodin (poate Mavrodin) din Iași. Deocamdată, despre acești meșteri, care au înălțat lângă Iași un valoros monument de artă feudală, nu putem spune mai mult”. La fel, și eu, deocamdată, nu pot tulbura mai mult această citire, foarte nesigură pentru cuvintele de început, care mai are și prepoziția românească „de”, în loc de prepoziția slavonă „от”, și nici nu pot propune o altă interpretare. Poate cândva, în viitor, cineva va găsi cheia pentru o descifrare corectă. Despre pisanie, episcopul Melchisedec a auzit de la un preot din Iași, care i-a spus că „în copilăria sa era deasupra ușii o inscripție aurită”.

Un însemn al mănăstirii Aron Vodă a fost sigiliul, dar matrițele sigilare s-au pierdut ori, pentru că erau de plumb, au fost topite din nou. În schimb, am descoperit câteva impresii sigilare pe documente din secolele al XVI-lea (1669; fig. 1) și al XVIII-lea (1788, fig. 2), destul de bine păstrate, care înfățișează în câmp icoana hramului, Sfântul Nicolae, iar de jur-împrejur au o legendă în limba greacă. Un alt sigiliu, imprimat pe documentul din 22 iunie 1714, nu s-a păstrat foarte bine, fiind puțin lizibil.

II.3. Închinarea mănăstirii la Locurile Sfinte și „problema călugărilor români”

La începuturile existenței sale istorice, mănăstirea Aron Vodă s-a zbatut în încercăturile datorate „moștenirii” mănăstirii de la Greci, închinată la mănăstirea Zograf de la Muntele Athos. La 25 mai 1606, Ieremia Movilă a închinat și noua mănăstire, zidită de Aron Vodă, aceleiași mănăstiri de la Sfântul Munte, după ce Aron vodă o lăsase sub ocrotirea Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a călugărilor români. Prin 1604–1605, un ieromonah Ghelasie de la mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină era duhovnic al târgoveților din Iași, printre care s-a aflat și o jupâneasă, Agafia, soția lui Tudor bărbier,

proprietară a unor dughene și vii, pe care le lasă cu limbă de moarte soțului ei, „deoarece el a fost cu dânsa și la bine și la rău și a trăit cu dânsa 20 de ani”.

Alte știri despre alți monahi români viețuitori în mănăstirea Sfântul Nicolae nu mai avem, însă s-a păstrat motivația lui Ieremia Movilă pentru închinarea la mănăstirea Zograf, în „cartea” sa de judecată și de miluire: „Din mila lui Dumnezeu, Io Ieremia Movilă voievod, domn al Țării Moldovei. Facem cunoscut cu această carte a noastră celor care o vor vedea sau o vor auzi citindu-se că au venit înaintea noastră și înaintea întregului Sfat al domniei mele, obștea creștinilor rugători călugări de la sfânta mănăstire Zograf, cu hramul Sfântului Mare Mucenic și Biruitor, Gheorghe, care este la Sfântul Munte Athos, și s-au jeluț înaintea domniei mele cu lacrimi și cu mare jalbă că au fost lipsiți de metocul și mănăstirea lor, Sfântul Nicolae, care este în țarina târgului Iași, care mai înainte de acești ani a fost dată de sfânt răposatul Petru voievod ca să fie metoh sfintei mănăstiri Zograf, cu sfatul și cu blagoslovenia arhierescă și al boierilor lui sfetnici, împreună cu binecuvântarea preoților și a tuturor ctitorilor târgoveți, pentru că acea sfântă mănăstire a Sfântului Nicolae ajunsese la pustiire și la încetarea pomenirii binefăcătorilor și celor dintâi ai ei ctitori, din pricina lipsei de grijă a locuitorilor acelei mănăstiri și să nu poată fi luată în vecii vecilor, în nici un chip, pentru ca să se întocmească buna stare la sfânta mănăstire, ca să nu piară pomenirea ctitoricească și buna dorință a binecinstiților creștini și care au arătat acolo osârdie și să nu fie vitelor lor de călcare, acolo unde se odihnesc oasele a multor creștini. Și, despre toate, au arătat înaintea domniei mele și uricul de la Petru voievod pentru aceasta, adevărind cele cunoscute, făcut și întărit cu mari și înfricoșate blesteme. Și la aceasta și domnia mea m-am aflat printre marii martori, fiind noi atunci pe lângă domnia sa unul dintre cei dintâi sfetnici”.

Mai departe, ca să nu se observe că aceasta este o altă mănăstire și să arate strânsa legătură între mănăstirea lui Aron vodă și cea a lui Petru Șchiopu și, deci, dreptul călugărilor de la Zograf de a o stăpâni și pe aceasta, Ieremia Movilă spune că noua mănăstire a fost făcută cu banii lui Petru Șchiopu: „Pentru aceasta, domnia mea cum am văzut marea lor jalbă și uricul lor drept și fiindcă și noi am văzut că și Aron voievod a făcut biserica de acum din pietre și lemne gata, ce au fost pregătite pe banii lui Petru voievod, și care a fost dată de domnia sa în mâinile călugărilor de la Zograf, pentru ca ei singuri să aibă grijă de astfel de lucrări și îndată ce a fost gătită, de asemeni cei de la Zograf între acestea au lipsit de acolo, și din nebagare de seamă a unora, cu nepăsare față de acele strașnice blesteme, această sfântă mănăstire și acum, ca și în vremea lui Petru voievod, a ajuns la pustiire. De aceea, pentru ca din partea noastră să nu fie judecată ca o nepăsare, nu am îndrăznit să intrăm în astfel de blesteme”.

Tot prin acest act, Ieremia vodă a închinat mănăstirii Zograf și averile mănăstirii de la Greci: „[...] cu binecuvântarea celor patru sfinți ierarhi ai noștri moldoveni: chir Teodosie arhiepiscop și mitropolit de Suceava, și chir Atanasie episcop de Roman, și chir Ioan episcop de Rădăuți și chir Filotei episcop de Huși, și cu binevoirea întregului Sfat al domniei mele și cu voința preoților și a tuturor ctitorilor târgoveți, am dat iarăși această mănăstire a Sfântului Nicolae din Țarină să fie metoh sfintei mănăstiri Zograf, în chipul în care a fost dată întâia oară de Petru voievod și cu toate averile mănăstirești, dăruite și date sfintei biserici de bătrânii ctitori și de alții dintre domniile lor, binecinstitorii domni, anume: satul Nicorești, în ținutul Neamț, pe Cracău, cu loc de moară și mori, pe care l-a dat cel dintâi ctitor, domnul Alexandru voievod, și satul Jurov, de asemeni în același ținut și pe acel pârâu, cu loc de mori și cu mori, pe care l-a dat domnul Petru voievod, care aceste amândouă sate au fost ascultătoare de ocol și drepte domnești, și

satul Selicicani, în ținutul Dorohoi, pe pârâul Bașău, cu loc de mori și cu mori, pe care l-a dat domnul Iancul voievod, care și acela a fost drept domnesc, ascultător de ocol, să fie sfintei mănăstiri cu veniturile și hotarele lor vechi, pe unde au folosit din veac, și cu vile, și cu prisăcile mănăstirești, și cu dobitoacele, și cu țișanii și cu iazurile, pe unde va fi având sfânta mănăstire”.

Documentul de față, care a unit averile mănăstirii de la Greci cu mănăstirea Aron Vodă, închinându-le apoi împreună la Muntele Athos, ca și documentul de închinare al lui Petru Șchiopu au dat naștere la un conflict între călugării moldoveni, scoși cu silnicie de la Aron Vodă, și călugării de la Zograf, care nu va fi rezolvat nici sub domnia lui Miron Barnovschi, deși pentru a curma pricina, amândouă „cărți” au fost rupte de Radu Mihnea. Împrejurările care au dus la ruperea hrisoavelor ne sunt descrise, pe larg, în documentul din 7 aprilie 1618.

Prin noua „carte”, Radu vodă Mihnea a întărit „sfintei mănăstiri din țarina târgului Iași” satele: Nicorești, Jurov (Girov), Selicicani și Averești. De asemenea, voind a urma cuvintele: „cine zidește și împodobește bisericele, sufletul său și-l împodobește”, nepotul lui Petru Șchiopu a încercat să aducă liniștea duhovnicească în obștea călugărească. Astfel, se spune în document că „au venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, rugătorii noștri, călugării români, care au fost înainte în sfânta mănăstire mai sus scrisă din țarina târgului Iași și au pârât de față pe rugătorii noștri, călugării sârbi <mănăstirea Zograf era locuită la acea vreme de bulgari și sârbi>, ce-au făcut această sfântă mănăstire mai sus zisă, metoh al mănăstirii Zograf de la Muntele Athos.

Deci domnia mea cu Sfatul nostru și cu cei trei ierarhi moldoveni i-am judecat cu dreptate după legea țării. Mai sus zișii, rugătorii sârbi, au avut uric de danie de la Petru voievod și alt uric de danie de la Ieremia voievod, iar rugătorii noștri, mai sus numiți, călugării români, ei au avut uric de la Aron voievod, care a zidit din nou această sfântă mănăstire, socotind că biserica cea veche a fost zidită de părintele lui, răposatul Alexandru voievod pe alt loc sub dealuri și s-a risipit și a căzut cu totul, iar ctitorul lor, Aron voievod, a dat sfânta sa biserică, pe care a zidit-o din nou, rugătorilor noștri, călugării români, și le-au făcut încă și uric de la sine pentru această sfântă mănăstire, după cum însăși doamna lui, Stanca, a mărturisit cu gura sa înaintea noastră și înaintea întregului nostru Sfat.

Domnia mea cu Sfatul nostru și cu acești mai sus numiți trei ierarhi moldoveni, când am văzut o asemenea mărturie, am socotit și am găsit că se cuvine această sfântă mănăstire rugătorilor noștri, călugării români, cărora le-a fost dat-o însuși Aron voievod, care dintru început a zidit această sfântă biserică. Pentru aceasta, mai sus numiții călugări sârbi de la sfânta mănăstire Zugrav au rămas dinaintea noastră și din toată legea țării și i-am scos și i-am gonit din sfânta mănăstire. Și uricele, pe care le-au avut de la Petru voievod și de la Ieremia voievod, încă le-au tăiat, înaintea întregului Divan al domniei mele. Iar pe rugătorii noștri, călugării români, noi i-am îndreptățit, cu tot Sfatul nostru și le-am dat în mână această mai sus numită sfântă mănăstire, ca să aibă ei a o griji și a o stăpâni”.

Dar judecata nepărtinitoare nu s-a dovedit durabilă, pentru că același Radu Mihnea, în a doua domnie, a revenit asupra acestei hotărâri. La 24 octombrie 1624, domnul arată că, având „binecuvântarea celor patru arhieriei ai Moldovei”, și anume a mitropolitului Anastasie Crimca, a episcopului de Roman, Atanasie și a episcopilor Evloghie de Rădăuți și Pavel de Huși, sfătuindu-se și cu boierii în privința situației mănăstirii Sfântul Nicolae din Țarina Iașilor, „ridică și înfrumusețată de Aron voievod”, a trimis un emisar la călugării din mănăstirea care se afla „la Marea Neagră, zisă la Sozopole, cu hramul

Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”, și i-a întrebat dacă ar accepta să le fie închinată mănăstirea Aron Vodă. Călugării au acceptat oferta, și cred că nicio clipă nu le-a trecut prin minte să o decline, iar Radu Mihnea le-a dat mănăstirea din hotarul Iașilor ca să le fie „metoh cu toate veniturile sale: vii, ogoare, dobitoace”, și cu tot ce avea, „întru pomenirea domnilor și a părinților lor și pentru pomenirea în fiecare an a lui Aron vodă, care a înălțat-o”. De asemenea, domnul a rânduit ca egumen pe preotul Gavril, ca să îngrijească mănăstirea și să slujească „după obicei”.

Nici această întocmire nu s-a dovedit „stătătoare în veci”, pentru că Miron vodă Barnovschi a hotărât în primăvara anului 1626: „[...] pentru rândul cestor călugărași, carii au fost petrecându mai denainte vreme la mănăstirea lui Aron vodă. Și într-aceea, Radu vodă i-au scos de acolo și au pus pe alți călugări, oameni streini din Țara Grecească, iar ei îmbla din mănăstire în mănăstire, carii pre unde au putut. Într-aceea, deacă ne-au dăruit milostivul Dumnădzău întru această cinste cu domniia Țerâi Moldovei, vădzindu pre acei săraci călugărași îmblându din mănăstire în mănăstire, datu-le-am pentru mănăstirea lor, ce se cheamă mănăstirea lui Aron vodă, le-am dat mănăstirea Zotei de la Hlincea, să odihnească acolé”. Același domn a reînnoit închinarea mănăstirii Sfântul Nicolae din Țarină la mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Sozopole, printr-un act din 25 aprilie 1626, în care se spune că: „s-au înfățișat înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor Sfatului nostru niște călugări, care au fost mai înainte la mănăstirea Sfântul Nicolae, de lângă târgul Iași, pe care preotul Gavriil îi izgonise de acolo, arătând în Sfatul nostru și hrisovul răposatului Radu voievod, prin care li se îngăduia să aibă acea mănăstire, cu toate averile și stăpânirile și moșiile ei, ca metoh al sfințitei mănăstiri a Sfântului Ioan Botezătorul de la Sozopole, la Marea Neagră, la care sînt datori să trimită venitul moșiilor, pentru mângâierea și odihna fraților ce duc viață călugărească acolo; noi, văzând înfri-coșatele blesteme la care supune răposatul Petru voievod pe cel ce va cuteza să strice aceasta, nu ne-am învoit să nu ne purtăm după socotința răposatului Radu voievod, ci bucuros am încuviințat, cu părerea de obște, ca să fie și de acum înainte ca și până azi această mănăstire a Sfântului Nicolae, cu toate lucrurile ei, și mișcătoare și nemișcătoare, metoh al sfințitei mănăstiri a Sfântului Ioan Botezătorul de lângă Sozopole, la Marea Neagră. Iar părinții de acolo sunt datori să înalte către Dumnezeu, zi și noapte, rugăciuni pentru sănătate și mântuirea neamului nostru cel domnesc”.

Zbuciumul călugărilor români a continuat și în vara anului 1626. Văzând că singuri nu pot să-și obțină drepturile, s-au adresat principelui Transilvaniei, rugându-l să intervină pe lângă Miron Barnovschi în favoarea lor. În „cartea” din 30 iunie 1626 se povestește despre „semețirea călugărilor moldoveni”, care „după scoaterea lor s-au plâns craiului Țării Ungurești că ar fi fost chipurile nedreptățiți de călugării greci, care au pus stăpânire pe mănăstirea lui Aron vodă, și s-au întors însoțiți de un om al doamnei lui Aron vodă, aducând cu ei și scrisori de la aceasta și de la craiul Țării Ungurești ca să fie așezați din nou în numita mănăstire, dacă în adevăr, cum spuseseră ei, grecii au pustiit-o cu totul. Noi, auzind aceasta, am trimis ca ispravnic pe episcopul Mitrofan, ca un egumen, să cerceteze mai întâi starea în care se afla mănăstirea, și apoi, după înștiințarea lui, noi să hotărâm. Cercetând dar episcopul și de asemenea și omul doamnei lui Aron voievod, au găsit și mănăstirea cu locuitori și în mai bună stare, și lucrurile sporite și toate bine gospodărite și rânduite. Pentru aceasta, hotărâm de acum înainte, după părerea de obște, statornica rămânere acolo a grecilor, iar moldovenilor am poruncit să li se dea 60 de fâlci de vie și mănăstirea Zotei de la Hlincea, ca să se liniștească”.

Cu aceasta, procesul s-a încheiat în defavoarea călugărilor români. Mănăstirea Aron Vodă a rămas, astfel, închinată mănăstirii de la Sozopole până în anul 1630 când,

în urma distrugerii acesteia de către turci, călugării s-au refugiat la mănăstirea Adormirea Maicii Domnului („Panaghia”) din insula Halchi (fig. 14), în Marea Marmara, lângă Constantinopol, și au atras după ei și închinarea mănăstirii Aron Vodă, ca metoh al mănăstirii grecești, închinare făcută, cu act de întărire, de Alexandru Coconul, la 20 martie 1630. Mănăstirea din „ostrovul Mării Albe” a primit o importantă danie de la Vasile vodă Lupu, care i-a dăruit, la 18 aprilie 1644, 6 000 de aspri anual, alături de alți 600 de aspri pentru călugării care vor veni în Moldova să-i ia. După trei luni, la 17 iulie 1644, fiica domnului Maria, căsătorită cu magnatul lituanian Janusz Radziwiłł, îi dăruiește preotului Iosif de la „mănăstirea Halchi a Strălucitei Preciste” o sută de lei, pe care călugării urmau să-i ia în fiecare an „la jumătatea postului” (Miezi-Păresimi), pentru pomenirea ei și a părinților ei. Mănăstirea grecească, care adăpostea mormintele multora dintre patriarhii de Constantinopol, a primit ajutoare bănești și de la domnii Țării Românești, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu (26 martie 1702). Mai mult, s-a presupus chiar că Sfinții Martiri Brâncoveni ar fi fost înmormântați mai întâi în biserica Adormirii Maicii Domnului din Halchi.

La începutul secolului al XVIII-lea, legătura dintre mănăstirea din apropierea Constantinopolului și mănăstirea din apropierea Iașilor se destrămase foarte mult, de aceea a fost trimis la nordul Dunării fostul egumen Teoclit, care, cu sprijinul patriarhului Ierusalimului Hrisant Notara și a domnului muntean Ștefan Cantacuzino, spera să-l înduplece pe egumenul de la Aron Vodă să trimită la Halchi un ajutor pentru refacerea mănăstirii, care fusese distrusă într-un incendiu. Teoclit a ajuns și la Iași, unde a reușit să-l determine pe egumenul Dionisie, fost mitropolit de Ciorlu, să strângă relațiile cu așezământul grecesc din Marea Marmara (fig. 3). Și, la fel de important, fostul egumen a reușit să-l convingă și pe Nicolae vodă Mavrocordat să scoată din adormire „cartea” veche de danie a lui Vasile Lupu. Astfel, la 21 mai 1714, domnul, după ce recunoaște că „din tâmplările vremilor au lipsit acea milă până acum”, pentru că „sfânta mănăstire se află la mare slăbiciune și nevoie, și ajutor de nicăieri n-are, și niște dughene ce-au avut la Galata, acolo, de lua câte ceva chirie, încă s-au tâmplat de au arsu de foc și la mare lipsă au rămas”, îi reînnoiește dania, „macar că ne aflăm cu țara noastră, într-aceste vrémi cumplite, la mare slăbiciune” (fig. 6). La scrierea hrisovului, Nicolae Mavrocordat a fost inspirat și de Hrisant Notara patriarhul Ierusalimului, care petrecea în acei ani în Moldova și în Țara Românească (fig. 7).

După douăzeci de ani, la 20 ianuarie 1734, Constantin Mavrocordat, în amintirea tatălui său, Nicolae, și a mamei sale, Pulheria, a întărit dania părintelui său, aducând și lămuriri îndestulătoare: „de vréme ce sfintele mănăstiri și lăcașurile dumnezeiaști, ce se află stând între niamurile cele de fel streine și nemilostive a neiubitorilor de pravoslavie, de-a pururea sunt învăluite, luptându-se cu multe nevoi ca o corabie pré mare ce-i cuprinsă de furtună și în gre stare iaste petrecere și a părinților călugări”, și sfânta mănăstire de la Halchi, „care fiind aproape de Țarigrad să află și în mai în gre petrecere și acolo iaste și năzuința și a mulți cei cé ies din Țarigrad, carei toți sint priimiți cu cheltuiiale despre părinții călugări, grijindu-i cu cât le dă puțința, fiind o mănăstire pre slabă, neavând nici un vinit, nici un ajutoriu, de necăieri. Avut-au metoh aicé în Țara Moldovei pre această mănăstire a lui Aron vodă, unde iaste hramul Sfântului de Minuni Făcătoriu a lui Hristos Ierarhu, Nicolae, de la care nemergându-i nici un vinit, nici un agiutoriu, fiind și această mănăstire căzută la multă lipse, slăbăciune, din tâmplările vrémilor cé-au venit asupra acestui pământ, de care văzând domniia mea lipsa și cădere aceștii mănăstiri, și mai vârtos socotind ca să

facem ceva mângâiere scârbelor și nevoilor și a părinților călugări ce să află la mare mănăstire de la Halchi, fiind ei lipsiți de tot ajutorul acestui metoh”, le acordă scutire de dări și anagarale pentru „30 de liude poslușnici”, milostivindu-se, totodată, „cu cât ni-au dat mâna, după cum arată catastiful cu pecete gospod, care s-au dat la mâna egumă-nului, cele ce s-au aflat la mănăstire. Deci dară și egumă-nul cu aceste mile, cu toate, ce-am făcut noi cu sfânta mănăstire să binevoiască spre procopsala mănăstirii să sporească toate bucatele mănăstirii și să caute toate moșiile și viniturile mănăstirii ca și sfânta mănăstire de la Halchi să se folosească, să nu-i lipsască pre tot anul ajutorul trimis de aici de la acest metoh. Și metohul încă să-l aducă la stare ce să cade, după mila ce-am făcut, să îngrească mănăstire și toate celi stricate și pustiite să le dereagă și să ție doi preoți și un diacon la mănăstire ca să nu lipsască sfintele leturghii pre toate zilele”.

Acest important act a fost reluat, la 13 august 1736, de Grigore al II-lea Ghica, în prezența lui Paisie fostul patriarh al Țarigradului și cu binecuvântarea celor patru arhierii ai Moldovei, mitropolitul Antonie și episcopii Ghedeon de Roman, Varlaam de Rădăuți și Teofil de Huși, acordând mănăstirii Aron Vodă scutiri pentru: 400 de stupi de desetină, 50 de mascuri <porci> și 200 de oi de goștină, 18 pogoane de vie de pogonărit și de vădrărit, 50 de vaci și boi și 20 de cai și iepe de „văcărit”, o pivniță în târg de toate dările, precum și 10 liude, 2 vieri, 1 văcar și 2 argați, iarăși de toate dările; la acestea se adăuga dreptul de a lua câte 55 de lei noi pe an din vama domnească, pe care egumenul urma să-i ia în fiecare an la ziua Aducerii Moaștelor Sfântului Nicolae (9 mai). Pentru toate acestea, pe lângă „procopsala mănăstirii” din țară și așezământului patriarhal de la Halchi, egumenul trebuia să țină la biserică doi preoți și un diacon. După câțiva ani, la 1 ianuarie 1742, și Mihai Racoviță, domnul Țării Românești, știind că fiecare trebuie să „facă neguțătorie până iaste târgu”, dăruiește mănăstirii Halchi, „din ostrovul mării, lângă marea și lăudata cetate a Țarigradului”, unde se cinstește hramul Adormirii și unde „îngroparea a Preaosfințiților a toată lumea părinților patriarși, acolo, la această sfântă mănăstire, le iaste”, 1 052 de taleri și jumătate (fig. 8).

Hrisovul lui Grigore al II-lea Ghica a fost înnoit și de nepotul său de frate, Grigore al III-lea Ghica, în noiembrie 1776, fiind prefăcut de Constantin Moruzi, în septembrie 1780, care a adăugat la izvorul milelor pentru mănăstirea din ostrovul Halchi încă 100 de lei anual, pe care trebuia să-i primească din venitul ocnelor Moldovei. Și Alexandru Ipsilanti, în 1787, aflând că ambele mănăstiri, și cea din țară și cea din Imperiul Otoman, erau pustiite, le dă dreptul de a primi câte „o para de tot carul ce se va încărca cu sare atât de la Ocna gospod și din Târgul Ocnii, cât și de la Viișoara, de lângă ocna”. Această taxă urma să fie plătită mănăstirilor numai de „cărăușii de țară sau streinii care-și vor încărca carele cu sare, ori domnească sau mănăstirească, boierească sau negustorească, sau ori a cui a fi”.

Mănăstirea Aron Vodă a rămas, fără a pune la socoteală anii 1821–1829 când a revenit sub ascultarea directă a mitropolitului Veniamin Costachi, metoc al mănăstirii Adormirea Maicii Domnului până la 1863, și din câte se pare din venitul trimis din Moldova a fost sprijinită și Școala Patriarhiei de Constantinopol, care a funcționat în insula Halchi.

II.4. Domeniul mănăstirii

Din zbuciumata istorie a mănăstirii, schițată mai sus, au apărut și primele informații despre daniile făcute acestui sfânt lăcaș, în primele decenii ale existenței sale. Primul document care conține știri despre domeniul mănăstirii Aron Vodă este din 12 decembrie

1594. Prin acest act, fiul lui Alexandru vodă a dăruit ctitoriei sale, „unde este hramul Sfântului Ierarh și Făcător de Minuni al lui Hristos, Nicolae, cu două sate, anume Rânzăștii, la Prut, cu toate bălțile sale și cotețele, ce au fost ascultător de curtea noastră din târgul Bârlad, și cu alt sat, anume Avereștii, la Cracău, și cu loc de moară în Cracău, ce a fost ascultător de curtea noastră din târgul Piatra.

Aceste sate s-au adăugat aceloră pe care le-a avut prima ctitorie cu hramul Sfântul Nicolae, și anume: satul Selicicani, din ținutul Dorohoi, cu loc de moară pe Bașeu, fost ascultător de ocolul târgului Ștefănești; satul Nicorești, cu mori pe Cracău, din ținutul Neamț, o treime din satul Ochintești, din ținutul Soroca, și satul Giurov, cu loc de mori pe Cracău, din același ținut Neamț, fost ascultător de ocolul târgului Piatra.

Pentru satul Rânzești, mănăstirea a trebuit să se judece, la 14 februarie 1626, cu soția lui Mihalache Meleștian fost postelnic, care a arătat înaintea domnului uricul de danie de la Petru Șchiopu. Călugării de la Aron Vodă au arătat uricul de miluire de la Aron voievod, care le dăruise satul după ce-l confiscase de la Meleștian „pentru hiclentie, când s-a ridicat cu Lobodă hatmanul, cu multe oști de cazaci” împotriva sa „și mult rău au făcut și au călcat cu război Moldova”. Astfel că mănăstirea a câștigat procesul, iar uricul avut de Meleștian de la Petru Șchiopu a fost tăiat „înaintea domniei”. Satul Rânzești a fost întărit mănăstirii împreună cu un mare număr de bălți de pește: Rătundul, Cârligatul, Cârligățelul, Valicul, Bălhacul, Gârla lui Vrabie, Izvorul lui Maceș și al Mihalcei. Acest sat, cu bălțile lui, va aduce importante venituri mănăstirii pe tot parcursul veacului al XVII-lea, fiind scutit de dări de mai mulți domni (Antonie vodă Ruset).

Nucleul domeniului funciar al mănăstirii Aron Vodă a fost format din cele trei sate din ținutul Neamț: Giurov, Averești și Nicorești. Aproape fiecare domn din veacul al XVII-lea a scutit de dări aceste sate, a ocrotit pe oamenii supuși mănăstirii sau l-au împuternicit pe egumen să-și strângă „vecinii” fugiți pe alte moșii. Astfel, la 15 iulie 1601, Ieremia Movilă a dat o „carte” mănăstirii pentru strângerea și aducerea înapoi a „vecinilor” fugiți din satele Nicorești și Giurov. Acest act a fost reînnoit de Constantin vodă Movilă, care a scutit aceste sate de toate angaralele, după care, la 12 noiembrie 1618, Radu Mihnea a poruncit slugilor domnești să nu supere cele trei sate. Același domn, în a doua domnie, a cerut dregătorilor din Piatra, slugilor domnești și clucerilor să nu mai învăluiască satele Averești, Giurov și Nicorești. Aceste scutiri au fost mereu reînnoite de domnii care au urmat la tron până târziu în veacul al XVIII-lea, deoarece mănăstirea avea statutul de ctitorie domnească.

Un alt sat vechi, care a aparținut mănăstirii de la Greci, Selicicani, pe Bașeu, în ținutul Dorohoi, a fost schimbat de mănăstire cu pârclăbul Gheorghe Jora, care i-a dat, „schimb pentru schimb, o seliște, anume Fetioneștii, care este în ținutul Iași, pe râul Jijia, cu vad de moară în Jijia”. Schimbul de moșii a fost întărit de Vasile Lupu, la 18 decembrie 1635. Se pare că mănăstirea a schimbat vechiul sat cu moșia Fetionești pentru că aceasta din urmă era mai aproape și era prielnică așezării unor mori în Jijia. Pentru morile din Jijia, egumenul s-a judecat cu Iordache Ruset și cu stolniceasa Ileana, jupâneasa lui Iordache fost stolnic, care au spus că morile mănăstirii le înecă morile lor de la satele lor, Popricani și Posadnici. Judecata a început la 4 februarie 1701, atunci când fostul mare vistiernic Iordache Ruset s-a plâns împotriva egumenului Ioanichie, spunând că „vor umbla toate morile dacă mănăstirea Aron Vodă își va coborî iazul, deoarece călugării l-au mai suit făcând gârlă din matca Jijiei afară, deși vadul lor de moară era mai nou decât al Posadnicilor”. Pricina a devenit și mai amestecată datorită mănăstirii Agapia, care a înecat cu morile sale de la Iucșeni, morile de la Fetionești. Descălcirea încurcăturii a fost lăsată pe seama „meșterilor străini, care știu rândul apelor”, iar aceștia după cercetarea făcută la fața

locului au găsit că trebuie „să coboare morile mănăstirii mai jos cu o palmă”. Procesul însă nu a putut fi oprit pentru că, la 8 decembrie 1705, Ileana stolniceasa „a descoperit morile, a tăiat roțile și a despicat amnarii”, fără porunca domnului. Toate acestea au dus la o judecată amănunțită, în primăvara anului 1708, când marii boieri au hotărât ca stolniceasa „să fie dată rămasă din toată legea țării, hotărându-se să se dea foc morii ei, să i se taie heleșteul și să plătească toată paguba vornicului Iordache și mănăstirii Aron Vodă pentru venitul morilor și pentru peștele pierdut”. Peste Jijia, egumenul Mitrofan, fost mitropolit de Corint, a refăcut un pod, pentru care Mihai Racoviță îi întărește dreptul de „a lua brudina, după obicei, precum au luat și alți egumeni mai înainte, de carul încărcat, ce-ar trece pe podu câte șese bani, iar de car deșert câte doi bani, ori a cui carul ar fi, ori boerescu, ori călugărescu, ori slujitorescu, ori boerescu” (2 martie 1722). Mănăstirea a avut mori și în apropiere, pe pârâul Ciric, pe care din pricina secetei la începutul secolului al XIX-lea a trebuit să le modernizeze, făcând „o moară cu cai”, pentru „hrana norodului din Iași și pentru folosul mănăstirii”.

Pe lângă morile de pe Ciric, de pe Jijia și de pe Cracău, la moșia Girov, mai cu seamă, mănăstirea Aron Vodă a ajuns să stăpânească, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, și câteva vaduri de mori în Nistru („6 vaduri de la ținutul Sorocăi”), despre care avem câteva informații din vremea egumeniei arhimandritului Dometian, care s-a judecat pentru ele cu Vasile Buzne, în vremea ocupației rusești din primăvara anului 1790. După aceasta, știrile despre aceste venituri lipsesc, reapărând în vremea următoarei ocupații rusești a Moldovei, atunci când arhimandritul Filaret Beldiman (Fig. 5), la 25 noiembrie 1811, căuta să-și ia venitul „de la 6 vaduri a Nistrului, ce sînt la marginea țării, pe ținutul Sorocăi, anume: Iarova, Vasilcău, Cerlina, Sănăteuca, Rașcovul și Tarosie, adică câte douăzeci bani de tot carul și căruța încărcată cu marfă ce va veni de peste hotar în țară sau va treci peste hotar, eșind din țară”, reușind să obțină întărirea acestui drept de la Divanul țării.

Mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină a păstrat și treimea din Ochintești, dăruită de Nastasia Oproaia, așa cum arată cartea de judecată, din 27 iulie 1638, când în fața lui Vasile Lupu a venit Vasile, fiul lui Mierăuță, ginerele lui Gorgan pitar, și a spus „că îi este dreaptă ocină și cumpăratură părinților lui”, dar, nevenind la ziua de judecată cu documentele doveditoare, „a rămas de toată legea țării”. După câteva zile, domnul a întărit mănăstirii dreptul de „a lua a dzecea din fân, și din pâine și din tot venitul de pe acea parte de sat”.

Pe lângă această parte de sat, în ținutul Soroca mănăstirea Aron Vodă a mai stăpânit satul Pârliți, care i-a fost dăruit de Leondari fost vameș pentru pomenirea sufletului său, la 12 noiembrie 1642. Acesta a cumpărat satul de la logofătul cărturar Eustratie, care-l avusese danie de la Moise Movilă. Acceptând dania, călugării s-au obligat să-l înscrie pe marele vameș în marele pomelnic ctitoricesc și să-l pomenească „la toate sfintele liturghii, cât va fi sfânta mănăstire”. Pentru puțin timp, mănăstirea pare să fi stăpânit și satul Orzeni, din același ținut, pentru care a primit întărire de la Ștefăniță vodă Lupu.

Un alt boier, „la moartea lui”, postelnicul Enache Caragea, ctitorul mănăstirii Sfântul Sava, a lăsat mănăstirii Aron Vodă, la 3 noiembrie 1632, „pentru sufletul său și al părinților săi”, o parte din satul Mierăești, din ținutul Tecuci. Această bucată de moșie a fost cea mai sudică stăpânire a mănăstirii Sfântul Nicolae. La scurtă vreme, egumenul a mai cumpărat o parte din acest sat de la Macarie, fiul lui Neagoe, pentru doi boi și un cal, prețuiți la 14 ughi galbeni”.

Fiind o mănăstire din țarina târgului Iașilor, târg în care avea un însemnat număr de dughene și pivnițe, ce-i aduceau importante venituri, mănăstirea Sfântul Nicolae a

urmărit să-și dezvolte domeniul cât mai aproape de piața capitalei. Astfel, la 14 august 1648, Gligorașco și Toderașco Jora, fiii lui Gheorghe Jora fost pârcălab de Hotin, împreună cu cumnatul lor, Pătrașco Ciogolea fost logofăt, au dăruit mănăstirii părțile lor din moșia Coțmănești, sub Stâncă, în ținutul Iași, pentru ca o altă parte, „pe unde s-a mutat Prutul”, fostă tot a lui Jora, să-i fie întărită mănăstirii de Istratie vodă Dabija. Aici, mănăstirea a primit și o parte dintr-o baltă de pește, pentru care s-a judecat, la 1 aprilie 1664, cu medelnicerul Chiriac, fiul lui Grigore Ureche, domnul poruncindu-le să meargă acolo, împreună cu alți răzeși, „și să o vânédze” și să scoată „partea năvodului, iar apoi cât pește va rămâne să o dea în două, o parte să ia sfânta mănăstire, iar o altă parte să o ia Chiriac medelnicerul și cu alți răzeși”. Și tot aici, mănăstirea a stăpânit și un pod peste Prut, care fusese făcut pe moșia ei de egumenul de la mănăstirea Nicoriță, însă Gheorghe Duca a întors venitul către Aron Vodă (1 martie 1669).

Un alt sat din ținutul Iași, însă peste Prut, care a ajuns treptat în stăpânirea mănăstirii, a fost Tăiseni. Cumpărăturile au început la 5 mai 1659, când egumenul a plătit pentru a patra parte „dintr-un moș” opt ughi; alte părți au fost cumpărate în 1665 și în ianuarie 1668, atunci când Antimia, soția lui Radu fost mare pitar, cu fiicele sale, Maria și Dochia, au dat mănăstirii părțile lor pentru pomenire. Până la începutul veacului al XVIII-lea, călugării au cumpărat o mare parte din sat, care fusese a lui Istratie Epure și a altor răzeși.

În același mod, au intrat în stăpânirea mănăstirii și părți din satele Cioropcani, pe gârla Scumpiei și pe gârla Stolniceni, dăruit de Vasile Cioropca, la 9 august 1661, Dănești, pe Prut, dăruit de Dumitrașco Prăjescu, la 20 iulie 1667, și Buciumeni pe Gârla Mare, toate în ținutul Iași, în stânga Prutului. Mănăstirea a ajuns spre sfârșitul veacului al XVII-lea să stăpânească Seliștea Prisăcilor, numită mai apoi Rediul Aldei, alături cu hotarul mănăstirii, pentru care s-a judecat aprig cu mănăstirile Sfântul Ioan Zlataust și Dancu, o parte din satul Petrești, pe ambele părți ale Prutului, în ținutul Iași, dăruită de Maria, fiica lui Dumitrașcu, și părți din Hănăseni și Știubieni, din ținutul Fălciu.

În secolul al XVIII-lea și prima parte a secolului următor, daniile de sate și părți de sate către mănăstirea Aron Vodă, ca și pentru majoritatea mănăstirilor din Moldova și Țara Românească s-au diminuat, însă, din când în când, câte un domn sau câte un boier au mai închinat mănăstirii câte o bucată de pământ. Astfel, la 12 iunie 1818, Scarlat Calimachi i-a întărit așezământului bisericesc de lângă Iași un sfert din satul Curtești de lângă Botoșani, dăruit probabil de una dintre rudele sale. Totodată, mănăstirea a mai înaintat domniei pretenții pentru anumite sate, însă este greu de spus pe ce se întemeia. Așa s-a întâmplat, la 24 ianuarie 1795, când egumenul Teoclit a căutat să intre în stăpânirea moșiei Zivorul, din ținutul Suceava, unde avea și câteva vaduri de mori.

Pe lângă sate, mănăstirea Aron Vodă a stăpânit importante suprafețe de vie, aflate în podgoria Iașilor, a Cotnarilor și a Odobeștilor. La Cotnari, Radu Mihnea i-a dăruit, la 16 noiembrie 1618, patru fâlci de vie la Cotnari (două în Dealul Balamușilor, cu cramă și cu pivniță de piatră, și două fâlci în Dealul Piscop), pe care le cumpărase de la Constantin Celebi, nepot de soră al lui Chiriță Paleologul postelnic. O altă falce de vie, tot la Cotnari, în dealul Cârjeștilor, i-a fost dăruită mănăstirii, înainte de 23 martie 1626, de Gheorghe Jora și de soția acestuia, Maria. La Odobești, călugării au ajuns să stăpânească șase pogoane de vie, la 22 iunie 1714, în urma unui schimb făcut de egumenul Dionisie, care s-a păraginit la un moment dat, sădindu-se din nou vie în primăvara anului 1763, în urma contractului dintre egumenul Filaret și Radu, ginerele vornicului Sandu din Bahna.

Însă cele mai mari suprafețe de vii, mănăstirea Aron Vodă le-a avut la Șorogari, pe dealul de lângă târgul Iașilor, aflat în apropierea mănăstirii. La 12 martie 1639, Ionașco

Cujbă a dăruit la Sfântul Nicolae din Țarină o falce de vie la Șorogari, pe Dealul cel Bătrân, lângă odaia Dancului, rămasă de la mama sa, Agafia, iar la 20 ianuarie 1642, marele vornic Ghica îi dăruiește alte două fâlci de vie, rămase în urma Nastasiei, fiica lui Camino arnăutul; câțiva ani mai târziu, mănăstirea a mai primit o altă bucată de vie de la Enache, fiul lui Gheorghe zătar domnesc. Egumenul mănăstirii a cumpărat, la 19 octombrie 1691, o vie părăginită la Șorogari, de la feciorii lui Mihălachi blănar. După un număr bun de ani, la 2 martie 1708, egumenul Ioanichie a împrumutat 60 de lei lui Panaiotache fost mare postelnic, care a pus zălog patru fâlci de vie la Șorogari, însă banii nu au fost restituiți, iar via a rămas în stăpânirea mănăstirii. Și pe un alt deal, din apropiere, Vacota, mănăstirea a stăpânit mai multe fâlci de vie, primite în dar de la târgoveții ieșeni, încă în domnia lui Vasile Lupu. Același boier și soția lui, Safta, în aceleași zile, i-au vândut egumenului Ioanichie „un vad de moară, caré iaste în sésul Céiriului, din gios di mănăstirea de Balica, și pietrili și hierăli morilor”, pentru 200 de lei.

O altă parte importantă din domeniul mănăstiresc a fost formată din prisăci și livezi, situate în jurul Iașilor sau pe hotarul satelor pe care mănăstirea le stăpânea. La 20 iulie 1619, Ana Mustețoaie a dăruit egumenului Isaia o prisacă, pentru pomenirea ei și a părinților; în aceeași vreme, Samfira, soția lui Petru, a vândut aceluiași un loc de prisacă cu poame și cu fântână în mijloc, locul urmând să fie delimitat prin aruncarea toporului. O altă prisacă și o „livadă de fân” au fost dăruite mănăstirii, în ianuarie 1622, de pristavul din satul Moreni, ținutul Iași. Alte prisăci, aducătoare de venituri la mănăstire, se găseau în pădurea de deasupra mănăstirii Hlincea, pe hotarul satului Moreni și pe hotarul satului Crăciunești, din ținutul Vaslui. Și lângă mănăstire, egumenul de la Aron Vodă administra o pădure, pentru care a primit hrisov domnesc de la Gheorghe Duca, la 13 decembrie 1665.

Din averea unei mănăstiri nu puteau lipsi iazurile. Astfel, alături de jumătate din balta Hârcete, din ținutul Fălciu, stăpânită din vremea lui Vasile Lupu, atunci când s-a judecat cu familia Costache, până târziu, la mijlocul secolului al XIX-lea, mănăstirea Sfântul Nicolae a avut mai multe iazuri în jurul Iașilor. Moise Movilă, constatând că acest lăcaș de închinăciune „era sărac și neajutat”, i-a dăruit „un loc de iaz, pe pâraul Cîric”, la mică distanță de mănăstire, pe care, de asemenea, mănăstirea l-a stăpânit până la secularizarea averilor mănăstirești. În aprilie 1631, preotul Grigore de la biserica Sfântul Petru din târgul Iași, împreună cu poporenii, arată că biserica lor avusese un „iaz bătrân, părăsit”, făcut de „Huzuca și Sava, care au făcut biserica cea de lemn”. Neavând cu ce-l reface și întreține, preoții și enoriașii l-au vândut „călugărilor de la mănăstirea Sfântul Neculai din țarină, unde se zice mănăstirea lui Aron vodă, drept trei giumătăți de vin”. Călugării s-au mai obligat să dea anual, la hramul bisericii Sfântul Petru, câte două ciubere de pește, „să fie de praznic, până în veci de veci”. „Giumătatea” de vin cântărea 1 000–1 300 de litri, iar ciubărul de pește avea în jur de 50 kg. Mănăstirea s-a judecat în repetate rânduri pentru aceste iazuri, mai mulți domni interzicând, sub aspră pedeapsă, altor oameni să „vâneze” pește în iazurile mănăstirii. Astfel, la 24 martie 1704, Mihai Racoviță a poruncit tuturor pescarilor domnești, boierești și călugărești să nu pescuiască în apa Jijiei, care trecea pe moșia mănăstirii Aron Vodă, fără știrea egumenului, însă dacă o vor face, egumenul putea să le ia „măiestriile” (uneltele de prins pește).

Totodată, la fel ca toate mănăstirile din Moldova și din Țara Românească, și mănăstirea Aron Vodă a fost miluită de domnii Moldovei cu o cantitate de sare de la ocna domnească, pentru vânzare și pentru consumul propriu. Astfel, la 16 aprilie 1801, Alexandru Ipsilanti îi dăruiește „câte 1 000 ocă sare, pe tot anul, de la ocna gospod”.

Toate aceste venituri, care ajungeau în vistieria și în cămările mănăstirii, din satele, morile, prisăcile, livezile, iazurile, pădurile și podurile stăpânite, precum și din

sarea de la ocna domnească, luau, uneori, și drumul dughenelor, cârciumilor și pivnițelor din Iași. La 12 mai 1642, egumenul Dosoftei al mănăstirii Hlincea a vândut mănăstirii Hlincea 12 dughene cu pivniță, pe Ulița Nouă din Iași, pe care el le cumpărase de la mai mulți târgoveți, și tot de la Hlincea a cumpărat egumenul de la Aron Vodă un loc de casă, pe aceeași uliță, la 12 mai 1651. De asemenea, mănăstirea a mai primit danii sau a cumpărat: locuri de dughene pe Podul Vechi, dughene pe Ulița Nouă, „unde se vinde făina”, locul de casă în mahalaua Curelarilor, lângă școala evreiască (acest loc era stăpânit de mănăstire și la 10 august 1812), dughene pe Podul Hagioaiei, o pivniță și o dugheană pe Ulița Mare etc. Pentru unele dintre ele, cum ar fi o pivniță din târg, mănăstirea a primit scutire de dări („de camănă, și de bezmăn și de cepătie și de bour”) de la Antioh vodă Cantemir, la 20 decembrie 1700. Numărul mare de dughene, pivnițe și case în Iași arată că egumenii și soborul mănăstirii Sfântul Nicolae desfășurau un comerț intens, care așază obștea călugărească de aici printre cele mai active și prospere așezăminte monahale din zona capitalei Moldovei, cel puțin în secolul al XVII-lea.

În ciuda însemnatului domeniu pe care l-a tot strâns, mănăstirea Aron Vodă a fost lipsită, până în 1662, de un hotar clar delimitat în jurul zidurilor mănăstirii. De aceea, unul dintre domnii care s-a îngrijit cu deosebire de soarta acestei ctitorii, Istratie vodă Dabija, a îndreptat, la 6 iulie 1662, acest neajuns, dacă neajuns a fost. Grijă lui Istratie Dabija față de mănăstirea Aron vodă s-a datorat faptului că duhovnicul său era egumenul de aici, Ioasaf, cel implicat în răsturnarea lui Vasile Lupu, din primăvara anului 1653. În actul domnesc se spune: „[...] noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, miluim și întărim sfânta mănăstire, ce este aicea aproape de târgul Iașilor, zidită de răposatul Aron vodă, întru lauda și cinstea Sfântului Ierarh și Făcător de Minuni Nicolae al Mirei Lichiei, care mănăstire neavând loc și pământ hotărât, pentru locuință și hrană pe împrejurul sfintei mănăstiri, domnia mea am dat și o am miluit cu o parte de pământ din hotarul târgului nostru, al Iașilor. Și să începe acea parte de loc în semne: din matca pâraului Ciricului, de la iazul cel vechiu ce a fost al lui Bărboi, iar de acolo drept la răsărit pe din sus de fântână la un stâlp de piatră între două drumuri, de aici drept drumul ce merge la Șapte Oameni și să pogoară la Fântâna Mică, și peste Valea Nechitei la deal, mai pe din gios de odaia lui Ilie, unde se cheamă Șapte Oameni, și drumul drept la o piatră ce este pusă între răspântiile a două drumuri, deasupra unde se cheamă Prisecile, iar de acolo în sus pe lângă rediul prisăcilor la Bâc, și tot Bâcul în sus, prin dumbrava de peste drumușor, și dumbrava în sus între două movile în dumbravă, iar de acolo până la drumul cel mare, unde cade la Pităroaie la altă piatră din sus de acel drum în coasta dealului, iar de acolo drumul în jos spre răsărit până la marginea dumbravei, iar de acolo lăsăm această parte și să întoarcă către miază-noapte mai din jos de două rădiuri, și anume Găozul și Perivoli, și să pogoară tot Bâcul cel Mare, la Perivoli, la un râmnice mic unde sunt 5 răchiți înșămnate, și de acolo la deal la movila mare deasupra rădiului Micăi, iar de acolo la movilă până la movila ce este săpată în vârful ei și este piatră pusă, iar de acolo în sus prin dumbravă și peste drumul cel mare la alt drum în sus drept locul de la movila hotarului târgului Iașilor, ce este lângă dânsa piatră pusă, unde să împreună cu hotarul satului (Oișăanii) a sfintei mănăstiri a Agapiei, iar de acolo drept către apus, întorcându-se în jos spre hotarul Coțmăneștilor, pe deasupra rădiului Coțmanilor la o piatră în țarină unde să împreună trei hotare: hotarul târgului Iașilor, hotarul satului Fetioneștilor și hotarul Coțmăneștilor, iar de acolo printre acele trei hotară în jos spre apus la un pisc, la însăși piatra ce este deasupra Hârtopului unde să împreună hotarul satului Posadnici, iar de acolo drept peste [...] până la drumul cel mare și valea Posadnicilor, până unde cade în pâraul Ciricului la iazul mănăstirii de mai sus-scrisă, și de acolo tot matca Ciricului pe vale în jos până în iazul

cel vechiu, carele a fost a unui Bărboiu. Atâta este tot hotarul acelei părți de loc împrejurul sfintei mănăstiri Aron Vodă”. Acest hotar a fost ales de pitarul Andoca, însă unii vecini au rămas nemulțumiți, pentru că domnul le poruncește, la 17 iulie 1662, să are, să cosească și să facă grădinărit doar cu știrea mănăstirii, căreia să-i dea zeciuala „din pâine, și din fân, și din grădini, și din cânipi și din curechi”. Marii boieri au dat mărturie, la 12 octombrie 1662, despre „însemnarea hotarului acelei bucăți de pământ, când a fost șoltuzul târgului Iașilor și cu doisprezece pârgari și preuții din târg și negustori și staroști” (fig. 15). Pentru acest hotar, cu aceste semne, mănăstirea a primit întărire, la 26 noiembrie 1703, de la Mihai vodă Racoviță.

Tot Istratie Dabija a întărit „sfintei noastre rugătoare mănăstiri ce se numește a lui Aron vodă în țarina târgului Iași”, la 9 aprilie 1663, toate „ocinile și moșiile, dani și cumpărături de la ai săi întru odihnire fericiți ctitori din dreptele privilegii și drese ce ne-au arătat, de la toți bătrânii domni ce au fost mai înainte”. Din această „carte” se conturează domeniul pe care-l avea mănăstirea la cea dată: satele: Averești, Nicorești și Giurov, din ținutul Neamț, jumătăți din satele Cioropcani, Fetionești și Coțmănești, din ținutul Iași, satul Pârliți și a treia parte din Ochintești, din ținutul Soroca, satul Rânzăști, din ținutul Fălciu, părți din satul Mirăești, din ținutul Tecuci, jumătate din balta Hârcete din ținutul Fălciu, 14 dughene pe Ulița Nouă în Iași, o prisacă deasupra mănăstirii Hlincea, zece fâlci de vie la Cotnari (în dealurile: Balamuți, Piscop, Cârjăști, Mândrul, Zlodica și Buhalnița), două vie în dealul Vacota și patru fâlci de vie în dealul Șorogari, lângă Iași. De asemenea, mănăstirea a mai primit întărire pentru „bucata de loc din hotarul târgului Iașii din jurul mai sus numitei mănăstiri Aron Vodă” și pentru câteva sălașe de țigani.

Mănăstirea a avut, la fel ca toate așezămintele eclesiastice din Moldova și ca marile familii boierești, un număr de sălașe de robi țigani, foarte importanți pentru producerea de obiecte meșteșugărești și pentru muncile din ograda și de la moșiile mănăstirii. Totuși, față de alte mănăstiri, știrile despre țăgarii mănăstirii Aron Vodă nu sunt foarte bogate, pentru că privilegiile ei pentru robii dăruți de ctitor s-au pierdut în vremea lui Ieremia Movilă, când mănăstirea a fost prădată de poloni, însă s-au înmulțit de-a lungul vremii, astfel că putem ști că, la cumpăna dintre secolele XVIII și XIX, aronenii stăpâneau o „țigănie”, formată din aproximativ 30 de sălașe de țigani. Unul dintre hrisoavele cele mai importante privitoare la robii țigani i-a fost dat mănăstirii, la 20 octombrie 1787, de Alexandru Ipsilanti, care a spus: „[...] după rugămintea ce ne-au făcut episcopii Halchiei, rânduindu domnia mea de s-au cercetat averile și starea mănăstirii aceștia, Aron Vodă, s-au găsit la cea de istov pustiire și cu totul lipsită de cele trebuincioase, și mai vartos rămasă fără de nici un om de slujbă, fiindcă atât averile cât și țăgarii, toți ce-au avut ai săi drepti, s-au risipit căci n-au avut căutare sau purtare de grijă de către nime; domneasca, creștineasca noastră datorie nu ne-au lăsat a vede și a îngădui pustiirea aceștii mănăstiri, ce cu toată milostivirea ne-am silit a o căuta și a o milui, binevoind ca se o aducem la întemeiere și bună stare, după cum să află și alte mănăstiri”. Pentru aceea, domnul îi dăruiește, pentru slujbele din mănăstire, din țăgarii domnești, mai multe sălașe, printre care se aflau și trei fierari și un ciubotar. Acest hrisov le-a fost întărit aronenilor de Scarlat vodă Calimachi, la 22 septembrie 1815 și la 14 mai 1819.

De-a lungul timpului, mănăstirii Sfântul Nicolae i-au fost dăruți o serie de „poslușnici”, slujitori foarte necesari pentru bunul mers al treburilor mănăstirii. Chiar unul dintre primele documente de danie pentru acest așezământ, din 8 februarie 1601, de la Ieremia Movilă, conține scutiri pentru șase poslușnici. La 13 aprilie 1632, Alexandru Iliș a poruncit ca poslușnicii mănăstirii „să fie în pace de angării”, iar Ștefăniță vodă Lupu a ridicat numărul acestora la 12. Istratie Dabija, domnul care a contribuit foarte

mult la ridicarea statutului mănăstirii Aron Vodă, a dăruit, la 18 decembrie 1661, încă patru poslușnici, numărul lor ajungând la 16, „ca să-i fie de treabă”, scutiți de „dajde, zloți, galbeni, taleri orți, dijmă, dajdea grădinilor, iliș, gorștina oilor și a mascurilor, desetina stupilor, cai de olac, camănă mare și mică, bezmăn”, și „de toate dările și angheriile” pe care le suportau ceilalți locuitori ai Moldovei. Acești 16 slujitori erau obligați să asculte de egumen și să lucreze mănăstirii, iar desetina de stupi și gorștina de oi și mascuri trebuiau să o dea egumenului. Și de la domnii care au urmat mănăstirea s-a bucurat de numeroase scutiri și reduceri de impozite. Spre exemplu, Nicolae Mavrocordat, la 10 noiembrie 1713, a scutit-o de „toate dările, angheriile și de ruptă și de sferturi și de toate nevoile câte or ieși pe alte mănăstiri”, iar dintre acestea menționa: desetina de stupi, gorștina de oi și de mascuri, pogonăritul de vii, vădrăritul, chilele împărătești, caii împărătești, care de oaste, care de braniște, de salahori, cai de menzil, cai de olac, podvezi, conace, ialoviță, sulgiu, iliș, unt și miere. Acești slujitori mănăstirești sunt cei care vor forma, ușor, ușor, satul Aroneanu. Primii locuitori, amintiți cu numele, ai acestui sat, „oameni buni, bătrâni și tineri, săteni de la Aron Vodă”, îi aflăm într-un zapis din 13 februarie 1736: „Irina, nepoata lui Lazăr, Ion Pârle, Pavăl, Spiridon, Iftimie, Iftimie, fecior popii de la Piatră, Vasile blănar”.

În ciuda acestor repetate scutiri, mănăstirea Aron Vodă a ajuns, spre mijlocul veacului al XVIII-lea, la o stare materială destul de grea, pentru că, într-un act din 24 august 1728, se menționa că era „scăpătată”, pentru ca, peste opt ani, să se știe și să se scrie despre ea că era „căzută la multă lipsă și stricăciune”. De aceea, pentru a o ajuta, la 13 august 1736, Grigore Ghica a hotărât să-i acorde largi scutiri, amintite și mai sus, și o sumă anuală de 55 de lei din vama mare a Moldovei. Alte scutiri i s-au acordat la 21 ianuarie 1744, 13 aprilie 1755 (suma de bani anuală din venitul vămii crește la 60 de lei, rămânând așa și în actele următoare), 30 septembrie 1757, 10 februarie 1764, 12 iulie 1764, noiembrie 1776 și mai 1777.

Din documentul următor de întărire, de la Constantin Moruzi, din 20 martie 1782, aflăm un fapt deosebit de important de istoria acestui așezământ – contribuția mănăstirii Aron Vodă la alimentarea cu apă a orașului Iași. Astfel, înaintea domnului s-a înfățișat egumenul Chiril, care a arătat că mănăstirea „să află foarte scăpătată”, astfel că, având în vedere faptul că „s-au luat și câteva măsuri de apă de la mănăstirea aceasta, care s-au adus aicea în oraș pe la cișmele, pentru îndeostulare norodului, lăsându-se mănăstirii ca giu-mătate de măsură” (o „măsură” de apă cântărea aproximativ 3 830 m³), vodă hotărăște ca așezământul să aibă a lua câte 60 de lei din vama domnească, „la șasă zile a lunii lui dechemvrie, în zioa hramului”, alături de o serie de scutiri asemănătoare cu cele de mai sus. Seria de scutiri pentru mănăstire nu s-a oprit aici, ci a continuat prin hrisoavele date de Alexandru Mavrocordat (Deli-bei; 13 noiembrie 1783), Alexandru Mavrocordat (Firaris; 25 mai 1786), Divanul Moldovei (12 martie 1790; aici sunt amintiți doar opt slujitori), Scarlat Calimachi (pentru că banii au fost schimbați, suma a crescut la 200 de lei; 24 martie 1813).

Toate aceste danii nu au reușit să împiedice pustiirea și sărăcirea mănăstirii. De aceea, în 1811, mănăstirea era în ruină, „toate ale bisericii fiind stricate și rupte”, iar în casele egumenești era cu neputință să se ierneze. Din domeniul mănăstirii, cu puțin înainte de ocuparea Moldovei dintre Prut și Nistru, mănăstirea mai stăpânea câteva moșii: moșia „Aroneanu” din jur, Feteonești, Tăbănești și Cioropcani, Giurov, în ținutul Neamț, Rânzești, în ținutul Fălciu, și Pârliți, în ținutul Soroca. După 1812, chiar dacă mănăstirea a rămas în stăpânirea moșiilor de peste Prut, legătura egumenilor cu aceste moșii s-a tot slăbit până a dispărut. În 1851, potrivit unui raport întocmit de Ministerul

Cultelor și Instrucțiunii Publice, mănăstirea mai avea în grijă moșiile: Aroneanu și Zania din Iași, Armășeni din Vaslui și Rânzești din Tutova. Aceste rămășițe ale vechiului domeniu și însăși mănăstirea au fost administrate neglijent de Patriarhia de Constantinopol, care preluase mănăstirea din Halchi, astfel încât, după mărturia episcopului Melchisedec, înainte de secularizare, „a dat în arendă mănăstirea cu egumenia și cu proprietățile ei unei femei de la Constantinopol, puțin înainte de secularizare, care a știut să obțină această favoare de la diplomația țarigrădeană”. După 1863, mănăstirea a rămas, pentru câțiva ani, în grija unui călugăr, care, neavând din ce trăi, se adăpostea pe la moșiile din jurul Iașilor.

Egumenii

O listă a egumenilor mănăstirii a fost întocmită, după documentele păstrate ale mănăstirii Aron Vodă, pe care am completat-o cu câteva nume (marcate cu *italice*), punând între paranteze, pentru orientare cronologică, și unul dintre anii în care respectivul călugăr a ocupat această demnitate: *Ghelasie* ieromonah și duhovnic (1604–1605), *Isaia* (1619), *Gavril* (1627), *Ioasaf* (1653), *Cozma* (1669), *Ioanichie* (1690), *Misail* (1709), *Dionisie* Aroneanul fost episcop de Ciorlu (1713), *Mitrofan* fost episcop de Corint (1721), *Neofit* (1736), *Agapie* (1739), *Filaret* (1756), *Anthim* (1756), *Sofronie* (1767), *Gherasim* (1767), *Teofil* (1776), *Chiril* (1781), *Dometian* (1784), *Teoclit* mitropolit titular al Euhaitelor (1794), *Filaret Beldiman* (1811), *Antim* (1822). În afară de ieromonahul și duhovnicul *Ghelasie*, despre care cred că a fost și egumen înainte de închinarea ctitoriei lui Aron vodă la mănăstirea Zograf, și de arhimandritul *Filaret Beldiman* (viitor mitropolit titular de Apameia), care a fost egumen în ultimii ani ai războiului ruso-turc din 1806–1812 (fig. 12), ceilalți egumeni au fost greci, fiind trimiși în țară de mănăstirea Adormirea Maicii Domnului din Halchi. Cel mai important dintre ei a fost ieromonahul *Ioasaf* (*Iosif*), care a ocupat această funcție peste două decenii (1644–1667), ajungând să fie duhovnicul domnilor și marilor boieri ai Moldovei. De asemenea, cuvinte frumoase s-au scris și se mai pot scrie despre arhimandritul *Dometian*, cel care a refăcut mănăstirea în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, și care a fost primul dintre egumenii aroneni care a fost ridicat la rangul de arhimandrit.

În privința obștii monahale, după închinarea mănăstirii Aron Vodă la mănăstirea din „ostrovul” Halchi, știrile nu sunt foarte numeroase, ea fiind formată din 2-3 călugări greci și 2-3 călugări români. Prin 1669 sunt pomeniți doi ieromonahi greci, *Silvestru* și *Constantin*, și tot doi, în 1736, *Paisie* și *Teodosie*, pentru ca, la mijlocul secolului al XVIII-lea, domnul să poruncească egumenului să țină în mănăstire doi ieromonahi și un diacon. Aceștia din urmă sunt atestați în cataografiile din deceniile care au urmat.

Concluzii

Mănăstirea Aron Vodă a străjuit orașul Iași, în partea lui de răsărit, fiind așezată nu departe de calea pe care tătarii și cazacii mergeau spre curtea domnească, drept pentru care a avut o istorie foarte zbuciumată. De multe ori, oștile tătărăști și căzăcești s-au așezat în tabără în preajma mănăstirii, aducând spaimă în sânul obștii călugărești și distrugerii clădirilor din jurul bisericii. Unele evenimente din istoria politică a Moldovei se leagă de mănăstirea Aron Vodă. Astfel, complotul care a dus la răsturnarea lui Vasile Lupu din scaunul domnesc a fost dezvăluit de egumenul *Ioasaf*, „care era pe acele vremi pe la toți boierii duhovnic”, în urma groaznicelor amenințări ale domnului și în urma dezlegării primite de la Sfântul Varlaam, mitropolitul Moldovei. Nu multă vreme după domnia lui

Vasile Lupu, tătarii, care veneau în ajutorul lui Gheorghe vodă Ghica, și-au pus tabăra lângă mănăstirea Aron Vodă, iar lupta care s-a dat cu Constantin vodă Șerban a fost la „Capul Stâncii”, în hotarul mănăstirii. Tot în preajma mănăstirii, cazacii lui Constantin Șerban s-au înfruntat cu tătarii lui Ștefăniță vodă Lupu, iar cel dintâi a pierdut lupta, fiind nevoit să pibegească în Polonia, iar după două decenii alt domn muntean, Șerban Cantacuzino, a ajuns cu oastea sa lângă zidurile aronenilor. Și tot aici, „au ședzut” oastea lui Ioan Sobieski, aflată în Moldova, la 1686. Războaiele ruso-austro-turce, care au provocat mari distrugerii în Moldova, afectând în mare măsură și orașul Iași, au contribuit la sărăcirea și pustiirea mănăstirii. Totuși, câte un general rus, atent la imaginea mării puteri pravoslavnice printre credincioșii ortodocși români și greci, mai dădea câte un ordin soldaților să nu distrugă mănăstirile. Așa s-a întâmplat, la 31 august 1788, când baronul Elpt, comandatul Diviziei a III-a ruse, a poruncit armatei să nu se atingă de mănăstirea Aron Vodă și de moșiile ei.

De asemenea, biserica mănăstirii este una dintre cele mai reușite opere arhitectonice de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Realizarea ei arată că meșterii noștri nu numai imitau sau copiau ce se clădise mai înainte, ci căutau și reușeau să aducă elemente noi, care au fost adoptate în Moldova, regăsindu-se în arhitectura bisericească din veacurile următoare.

Confuzia ce domnea în istoriografia românească, cauzată de succedarea celor două mănăstiri din țarina Iașilor, ridicate de Alexandru Lăpușneanu și de fiul său, Aron Tiranu, a fost înlăturată de studiul lui Alexandru Gonța. Acesta a stabilit, în urma cercetării atente a documentelor, că în partea de răsărit a Iașilor a fost și o altă biserică, deosebită de cea care a ajuns până la noi: „[...] una este mănăstirea de la Greci, «zidită sub deal» de Alexandru Lăpușneanu, înzestrată cu satele Nicorești, Selicicani și Giurovul de ctitor, apoi de Iancu Sasu și Petru Șchiopu, închinată de acesta din urmă mănăstirii Zograf de la Muntele Athos, și alta este mănăstirea Aron Vodă, zidită pe dealul, numit <astăzi> Aroneanu, înzestrată cu satele Averești și Rânzești de Aron vodă și închinată mănăstirii de la Sozopole de Radu Mihnea și, mai apoi, de Alexandru voievod <Coconul>, la Halchi”.

Confundarea acestor două lăcașuri de închinăciune s-a făcut pe temeiul documentelor emise de cancelariile domnilor Ieremia Movilă și Radu Mihnea, prin care s-au contopit averile fostei mănăstiri „de la Greci” cu acelea ale mănăstirii Aron Vodă, când au fost închinată la mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul din Sozopole și apoi mănăstirii Adormirii Maicii Domnului din insula Halchi, din apropierea Constantinopolului.

Mănăstirea Aron Vodă nu a fost una dintre marile mănăstiri ale Moldovei și nu a jucat un rol foarte important în cultura românească, însă importanța ei istorică constă în valoarea arhitectonică a bisericii și în participarea obștii călugărești la viața economică a Moldovei, și în special a Iașilor. Acest din urmă fapt s-a datorat destul de însemnatului domeniu comasat prin străduința egumenului și a întregului sobor lângă oraș. Prosperitatea mănăstirii era legată direct de mărimea și calitatea domeniului stăpânit, însă și de priceperea egumenilor în administrarea acestuia. Ambele condiții au fost asigurate la un nivel foarte bun în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când mănăstirea Aron Vodă a trăit cele mai fericite vremuri, stăpânind un domeniu întins și având cei mai vrednici egumeni. Marea varietate a componentelor domeniului mănăstiresc, apropierea de orașul în care se găsea scaunul domnesc al Moldovei a satelor, morilor, iazurilor, viilor, livezilor și prisăcilor – au contribuit la prezența activă a mănăstirii Aron Vodă în viața economică ieșeană.

După secularizarea averilor mănăstirești și transformarea bisericii mănăstirii Aron Vodă în biserică de mir, preoții slujitori ai acestui altar au asigurat hrana duhovnicească

pentru locuitorii satului Aroneanu și, din când în când, ieșenilor care au urcat dealul pentru cuvântul lor bun și pentru a se bucura de frumusețea ctitoriei domnești, cu hramul Sfântului Ierarh Nicolae, Făcătorul de Minuni.

Bibliografie

I. Izvoare documentare și narative

A. Documentare

a) inedite:

Arhivele Naționale Iași (ANI), fond Mănăstirea Aron Vodă; Mănăstirea Galata; Mănăstirea Sf. Ioan Gură de Aur; Colecția Documente, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Moldova.

Biblioteca Academiei Române (BAR), Colecția Documente Istorice, Colecția Peceți.

b) edite:

Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului, vol. I–V, București, 1957–1974.

Documente cu privire la istoria României, A, Moldova, veacul XVI (vol. II–IV), veacul XVII (vol. I–V), București, 1951–1953.

Documente privitoare la istoria orașului Iași, I, vol. editat de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999.

Ghibănescu, Gh., *Surete și izvoade (documente slavo-române)*, IV, Iași, 1908.

Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/1, București, 1915.

Iorga, N., *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. VI, București, 1904.

B. Narrative

Cantemir, Dimitrie, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973.

Costin, Miron, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958.

Iorga, N., *Inscripții din bisericele României*, vol. I, București, 1908.

Melchisedec, Episcopul, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri antice din Moldova*, București, 1885.

Neculce, Ion, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982.

Ureche, Grigore, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, 1955, București.

II. Lucrări de referință

Baș, G., *Bisericele și mănăstirile moldovenești din veacul al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933.

Bădărău, Dan, Caproșu, Ioan, *Iașii vechilor zidiri*, Iași, 1974.

Bodogae, Teodor, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940.

Bulat, Toma G., *Danii românești, pentru Creștinătatea grecească, puțin cunoscute*, în „Glasul Bisericii”, anul XXII, nr. 3–4, 1963, p. 256–268.

Cheptea, Stela, *Sondajul arheologic de la biserica Sf. Nicolae – Aroneanu (2001)*, în „Monumentul”, IV, 2002, p. 29–34.

Cheptea, Stela, Apăvăloaie, Bobi, *Descoperire senzațională într-o celebră biserică din Iași*, interviu cu ziaristul Valentin Huțanu, la 16 aprilie 2014 (<https://www.bzi.ro>).

- Ciurea, D., *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași, X, 1973, 47 p.
- Ghika-Budești, N., *Înrăuririle reciproce între arhitectura din Muntenia și cea din Moldova, în Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 175–188.
- Ghika-Budești, N., *Mănăstirea lui Aron Vodă*, II, *Descrierea arhitectonică*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, II, 1909, p. 19–22.
- Gonța, Alexandru I., *Mănăstirea de la Greci din țarina Iașilor. O ctitorie dispărută a lui Alexandru Lăpușneanu*, în *Studii de istorie medievală*, texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Iași, 1998, p. 203–210.
- Gorovei, Ștefan S., *Mușatinii*, București, 1976.
- Grigoraș, Nicolae, *Biserica Aroneanu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XLIII, nr. 7–8, 1967, p. 521–541.
- Idem, *Meșteri constructori ai bisericii fostei Mănăstiri Aroneanu*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, anul XLIX, nr. 5–6, 1973, p. 392–394.
- Iorga, N., *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ed. a II-a, I, București, 1928.
- Idem, *Locuri puțin cunoscute din cronica lui Neculce*, în *Studii și documente cu privire la istoria românilor. Fragmente de cronici și știri despre cronicari*, III, București, 1901, p. 38–39.
- Idem, *Mănăstirea lui Aron vodă (lângă Iași)*, în „Floarea darurilor”, II, nr. 14, 1907, p. 216–218.
- Lapedatu, Alexandru, *Mănăstirea Aron Vodă din Țarina Iașilor*, I, *Note istorice*, în „Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice”, II, 1909, p. 5–19.
- Minea, I., *Aron vodă și vremea sa*, în „Cercetări istorice”, an. VIII–IX, nr. 1, 1932–1933, p. 104–184.
- Idem, *Doamna lui Aron vodă și fiul lor, Marcu vodă, și ceva despre căderea lui Aron vodă*, extras din Buletinul nr. 2 al Institutului de Istoria Românilor „A. D. Xenopol”, 1942, 11 p.
- Idem, *Sfârșitul marelui logofăt Bârlădeanu și răscoala în contra lui Aron vodă*, în „Revista Arhivelor”, III, nr. 6–8, 1936–1937, p. 104–108.
- Năsturel, Petre Ș., *Le Mont Athos et les roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Orientalia Christiana Analecta, 227, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986.
- Niculiță, Mihai, Groll, Liviu, *Studiu de caz: consolidarea și restaurarea bisericii Aroneanu – Iași*, în *Consolidarea clădirilor de patrimoniu*, Iași, 2007, p. 335–380.
- Păcurariu, Mircea, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, Editura „Trinitas”, 2008.
- Pungă, Gheorghe, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994.
- Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974.
- Șendrea, Nicolae, *Evenimentele interne din domnia lui Aron vodă (1591–1595)*, extras din „Cercetări istorice”, IV, nr. 2, 1928.
- Tomescu, N. Const., *Tablou de 40 de mănăstiri și schituri din Moldova și cu arătarea moșiilor ce aveau ele în 1812*, în „Revista Societății Istorico-Arheologice”, Chișinău, vol. XXIII, 1933, p. 311–326.
- Zahariuc, Petronel, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Iași, 2008.

A LIGHT AT THE BORDER OF IAȘI – THE ARON VODĂ MONASTERY
(Summary)

Keywords: Aron Vodă monastery (Aroneanu), Moldavia, Aron the Tyrant, Churches and monasteries in Iași, Romanian Orthodox Church, Zographou Monastery (Mount Athos).

The Aron Vodă monastery bordered the eastern side of Iași; it was placed near the route used by the Tatars and the Cossacks in their way to the princely court, reason for which it had a turmoil-filled history. Many times, the armies of the Tatars and the Cossacks made their camps near the monastery and they stirred horror in the monastic community, because they destroyed the buildings near the church. Some events within the political history of Moldavia are related to the Aron Vodă monastery. In addition, the monastery's church was one of the finest architectonic symbols of late 16th century. Its construction shows that our crafty builders did not just imitate or copy the buildings of the past; they actually strived and managed to bring new elements, which were adopted in Moldavia and later included in the ecclesiastical architecture of the subsequent centuries.

The confusion dominating the Romanian historiography – caused by the sequencing of the two monasteries in the territory of Iași, founded by Alexandru Lăpușneanu and by his son, Aron Tiranul – was solved by Alexandru Gonța. He determined – upon a thorough study of the documents – that in the eastern part of Iași another church used to exist, different from the one we know: “there is the monastery of Greci, «founded at the foot of the hills» by Alexandru Lăpușneanu, endowed with the villages of Nicorești, Selicicani and Giurovul by the founder, then by Iancu Sasu and Petru Șchiopu, submitted by the last to the Zographou monastery at Mount Athos; and then there's the Aron Vodă monastery, built on the hilltop called < today > Aroneanu, endowed with the villages of Averești and Rânzești by Aron vodă and submitted to the monastery of Sozopole by Radu Mihnea and subsequently by Prince Alexandru <Coconul> to Halchi.”

These two places of worship were mistaken one for the other based on the documents issued by the chancelleries of Princes Ieremia Movilă and Radu Mihnea, which put together the wealth of the former “Greci” monastery and of the Aron Vodă monastery, when they were submitted to the monastery St John the Baptist in Sozopole, and subsequently to the monastery of the Dormition in the island of Halchi, near Constantinople.

The Aron Vodă monastery was not one of the greatest Romanian monasteries and it did not play a very important role in the Romanian culture, but its historical importance is provided by the architectonical value of the church and by the participation of the monastic community to the economic life of Moldavia and of Iași, in particular. The last fact was due to the rather large estate put together through the joint effort of the hegoumenos and of the entire synod near the city. The monastery's prosperity was related directly to the size and quality of the estate administered, as well as by the know-how of the hegoumenos concerning its management. Both conditions were happily met in the second half of the 17th century, when the Aron Vodă monastery experienced the wealthiest times: it comprised a vast estate and it benefitted from the wittiest hegoumeni. The great variety of the components making up the monastic estate, the vicinity to the city hosting the Moldavian throne of the villages, the mills, the ponds, the orchards and the apiaries contributed to the active presence of the Aron Vodă monastery in the economic life of Iași.

After the secularisation of monastic wealth and the transformation of the church of the Aron Vodă monastery into a secular church, the priests assigned to this place of worship ensured the spiritual services for the inhabitants of the Aroneanu village and, from time to time, for the Iași inhabitants who climbed the hill to listen to their inspiring words and to enjoy the beauty of the princely foundation, dedicated to the Saint Hierarch Nicholas, the Miracle-Maker.

ANEXE

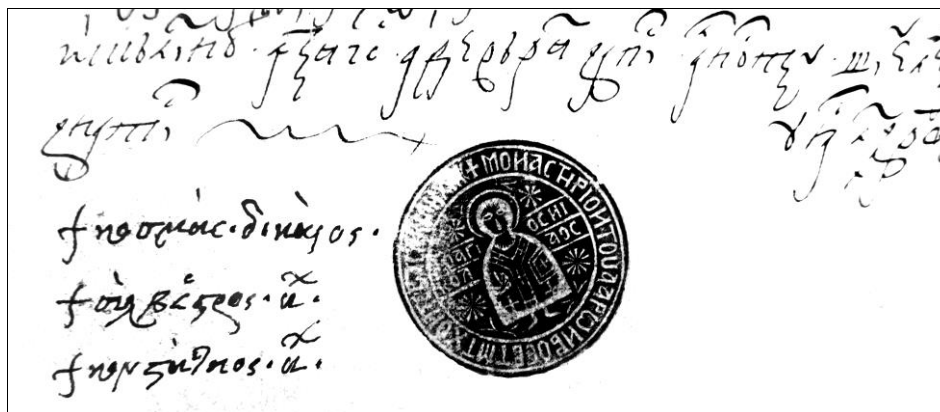

Fig. 1. Sigiliul Mănăstirii Aron Vodă
(14 februarie 1669; ANI, M-rea Galata, XIV/37).

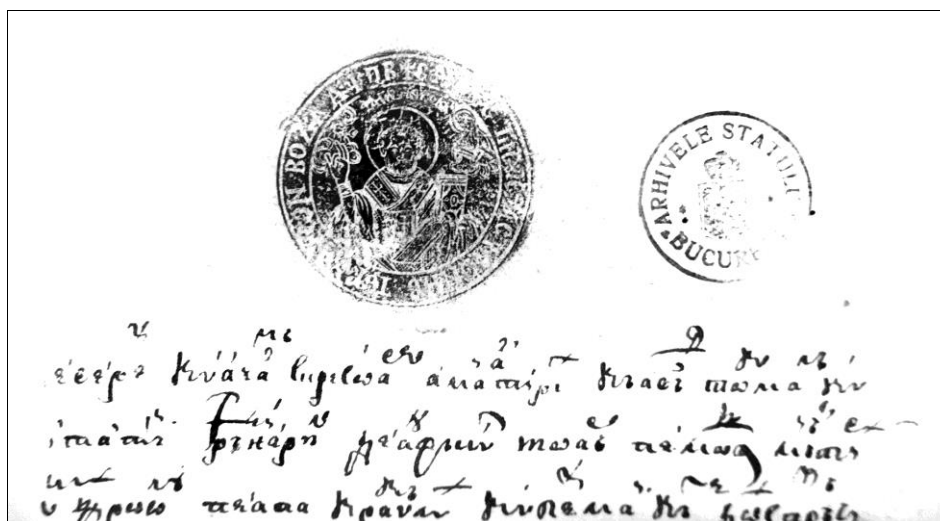

Fig. 2. Sigiliul Mănăstirii Aron Vodă
(2 noiembrie 1788; ANI, M-rea Aron Vodă, II-51).

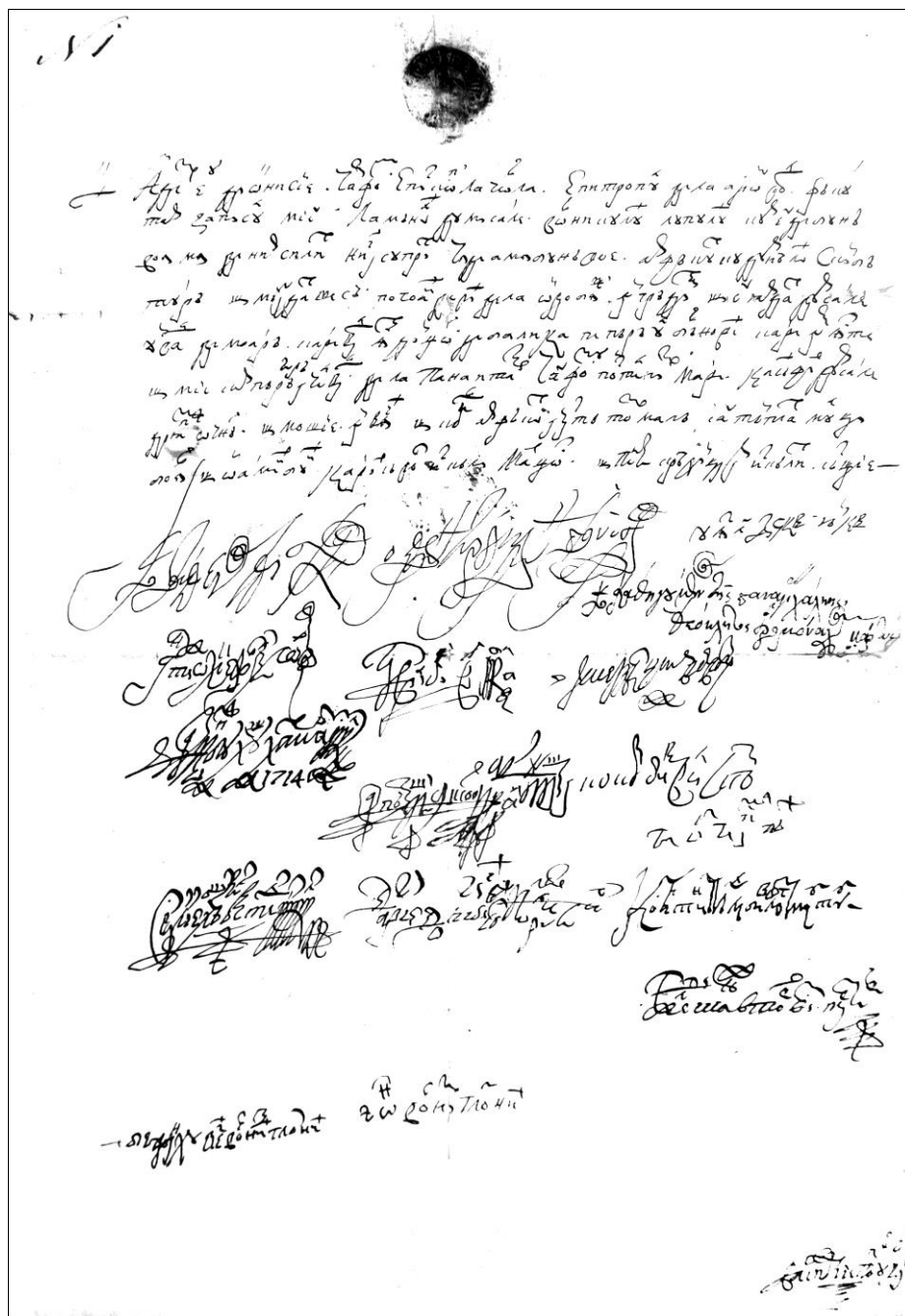

Fig. 3. Alt sigiliu al Mănăstirii Aron Vodă, semnătura lui Dionisie fost mitropolit de Ciorlu și semnătura lui Teoclit fost egumen al mănăstirii Adormirea Maicii Domnului din Halchi (22 iunie 1714; ANI, M-rea Sf. Ioan Gură de Aur, XX/1).

Fig. 6. Miniatura de început a hrisovului de danie
 pentru mănăstirea Halchi, din 21 mai 1714
 (ANI, M-rea Aron Vodă, I/10).

Fig. 7. Semnătura lui Hrisanth Notara patriarh de Ierusalim
(ANI, M-rea Aron Vodă, I/10).

Fig. 8. Stema unită a Moldovei și a Țării Românești de pe hrисовul din 1 ianuarie 1742
(ANI, M-rea Aron Vodă, I/14).

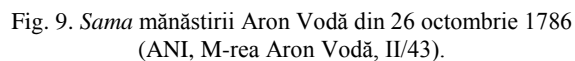

Fig. 10. Biserica mănăstirii Aron Vodă înainte de restaurare (1907; după N. Ghika-Budești).

Fig. 11. Biserica mănăstirii Aron Vodă după restaurare (1909; după G. Balș).

Fig. 12. Filaret Beldiman Apamias
(portret mural în Biserica domnească din Câmpulung;
după N. Ghika-Budești).

Fig. 13. Inscripția de pe peretele sudic al bisericii Sfântul Nicolae

Fig. 14. Biserica Adormirea Maicii Domnului (Panaghia)
din insula Halchi/Heybeliada (după: <http://images.doaks.org/artamonoff/items/show/755>)

Fig. 15. Documentul din 6 iulie 1662,
pentru hotarul Mănăstirii Aron Vodă (BAR, Documente Istorice, Peci, 259).

LAURENȚIU RĂDVAN*
MIHAI ANATOLII CIOBANU**

1807, UN AN ȘI TREI PLANURI PENTRU IAȘI: AL ORAȘULUI, AL CURȚII ȘI PALATULUI DOMNESC

Anul 1800 deschidea un nou secol, care urma să aducă cu el mari schimbări atât pentru Europa, cât și pentru micul principat al Moldovei și capitala sa de la Iași. În vestul continentului, în Franța care își revenea după tumultuoșii ani ai Revoluției, se ridica spre putere un om a cărui domnie va influența treptat lumea, Napoleon. La Viena, la conducere se afla cel care va fi ultimul împărat al Sfântului Imperiu și primul împărat al Austriei, Francisc al II-lea. La răsărit de Moldova, pe tronul Rusiei, își petrecea ultimii ani țarul Pavel, care din 1801 îi va lăsa locul țarului Alexandru. La sud de Dunăre, Imperiul Otoman își trăia în continuare criza, pe tron aflându-se Selim al III-lea, care își va sfârși zilele chiar în anul care face obiectul cercetării noastre.

În Moldova domnea Constantin Ipsilanti, care însă își va pierde tronul în 1801, lăsând pentru un an locul lui Alexandru Suțu. Din 1802, în țară se va instala Alexandru Moruzi, de numele căruia se vor lega câteva inițiative edilitare de mare importanță pentru Iași. Patru ani mai târziu, evenimentele la nivel continental se vor precipita și, pe fondul războaielor napoleoniene, sultanul Selim va decide mazilirea ambilor domni din principate, Moruzi și Ipsilanti, văzuți ca pro-ruși. Reacția rusă de a muta trupe în zonă îl va determina pe sultan să blocheze strâmtoarele pentru navele ruse, astfel, un nou război fiind deschis. Ca fiecare conflict ruso-otoman, și acesta va avea printre efecte ocuparea teritoriului principatelor și introducerea unei noi administrații¹. Pe acest fond, avem ocazia accesului la surse noi cu privire la organizarea spațiului românesc, dat fiind preocuparea administrațiilor militare de a aduna cât mai multe date din teritoriul controlat, iar printre aceste surse le-am analizat în ultimii ani pe cele cartografice. Capitala Moldovei nu putea rămâne în afara preocupărilor topografice ale armatei ruse, astfel că Arhiva Militar-Istorică de la Moscova (RGVIA) ne-a oferit, din nou, ocazia unor descoperiri inedite, o serie de planuri, toate ridicate în anul 1807. Acestea se adaugă seriei tot mai numeroase de planuri identificate în ultima vreme, ridicate de topografia ruși cu ocazia diferitelor ocupații ale Principatelor. La acest moment, pentru Iași cunoaștem planuri începând din 1739, continuând cu cele realizate în mai multe versiuni în timpul ocupației din 1769–1774, apoi planul din 1789, și el în mai multe forme, cele din anii 1828–1832, respectiv 1855, ultimul fiind singurul plan austriac pentru Iași de care dispunem². Nu trebuie să uităm

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 1962, p. 185–187. Vezi și mai jos.

² Vezi Laurențiu Rădván, Mihai Anatolii Ciobanu, *Descoperiri în arhivele de la Moscova: planuri necunoscute ale orașului Iași*, în „Historia Urbana”, XXVII, 2019, p. 195–223; Dan Dumitru Iacob, *Informații*

însă primele planuri ridicate de ingineri străini stabiliți în Iași, și anume cele din 1819, 1844 și 1857³.

*
*   *

Documentele Departamentului principal al inginerilor, creat la 28 octombrie 1862, se păstrează la Arhiva Militar-Istorică, în fondul nr. 349, însumând 115 355 de unități arhivistice, pentru anii 1643–1923, grupate în 52 de opise. În acest fond au fost inventariate un șir de izvoare topografice și cartografice deosebit de valoroase (reunite în opisele 3–52)⁴.

În perioada cercetărilor efectuate în acești ani la Moscova, am descoperit o serie de planuri și hărți pentru spațiul românesc în opusul nr. 51 – *Hărțile amplasărilor armatelor rusești și a celor străine și acțiunile militare ale Rusiei în timpul conflictelor militare, începând cu anul 1552 și până în anul 1918*. Titlul acestui opis este aproape identic cu cel aflat într-un catalog editat în vremea domniei lui Nicolae I. În septembrie 1830, documentele Depoului Militar-Topografic au fost inventariate sub îndrumarea general-maiorului F. F. Shubert. În partea a XIII-a a catalogului tipărit atunci au fost incluse *Jurnalele acțiunilor militare, planurile bătăliilor și hărțile operaționale ale Armatei Rusești-Imperiale, împărțite pe conflicte militare*⁵. Pentru conflictul „suedezoturc” din timpul domniei lui Petru I, desfășurat în răstimpul anilor 1700–1721, după cum au notat editorii catalogului, au fost inventariate 58 de unități arhivistice, pentru războiul cu turcii din vremea Annei Ivanovna, 75 de unități, iar pentru conflictul polono-otoman din vremea Ecaterinei cea Mare (primul război al Ecaterinei a II-a cu Înalta Poartă) 327 de unități. În partea a XIV-a s-au inventariat 291 de unități pentru perioada conflictului din anii 1787–1792⁶, 196 de unități pentru războiul din 1806–1812 și 137 pentru cel din vremea lui Nicolae I⁷. Ulterior însă, fondurile arhivei topografilor Armatei Imperiale au fost restructurate, mai ales în contextul adunării altor documente, al apariției unor instituții inexistente anterior, precum Departamentul principal al inginerilor, sau reorganizării RGVA, și nu este exclus ca o parte dintre documentele incluse în catalogul din 1830 să se afle astăzi în fondul nr. 349.

Toate izvoarele topografice și cartografice descoperite în acest fond – în cazul în care nu avem simple copii ale unor planuri sau hărți aflate în alte fonduri – sunt necunoscute istoricilor români. În opusul 51, alcătuit în 1953, au fost inventariate un șir de documente utile cunoașterii organizării urbane a spațiului românesc, a trecutului cetăților otomane din Dobrogea și de la Brăila sau Giurgiu (în latura tehnico-topografică). Unele exemplare sunt unice, nemaexistând altele asemănătoare pentru spațiul românesc. Am

despre monumentele din orașul Iași și din împrejurimile acestuia pe o hartă austriacă inedită, din 1855, comunicare prezentată la Simpozionul Internațional „Monumentul – tradiție și viitor”, ediția a XVIII-a, Iași, 6–9 octombrie 2016.

³ Păstrate la ANI, Planuri, nr. 447 (copie); nr. 707 (copie, originalul fiind în prezent depus la Muzeul Municipal din Iași); nr. 522.

⁴ *Главное военно-техническое управление (ГВТУ) и подведомственные ему учреждения*, online: http://guides.rusarchives.ru/terms/15/8095/glavnoe-voenno-tehnicheskoe-upravlenie-gvtu-i-podvedomstvennye-emu-uchrezhdeniya?fbclid=IwAR0MLEwCFniZnhDE58mfNVU2VOKGZXnTuhWPv8Fv_vt6SSOpTeNbdoIyQpc [22.12.2019]. Asupra importanței acestui fond atrag atenția și cercetători din alte țări, precum cei din Belarus (Ju. V. Chanturiia, *Белорусское градостроительное искусство: средневековое наследие, ренессанс, барокко, классицизм в системе европейского зодчества: монография*, Minsk, Belaruskaja, 2017).

⁵ *Записки Военно-топографического депо*, partea I, editate de general-lt. F. F. Shubert, Sankt-Petersburg, 1837, p. 76.

⁶ *Ibidem*, p. 77.

⁷ *Ibidem*, p. 78.

identificat însă și planurile unor sate, mănăstiri, episcopii – precum planul episcopiei din Buzău, într-o grafică de invidiat –, dar și planurile cursurilor unor râuri, precum Siret sau Ialomița, însumând peste 200 de izvoare topografice și cartografice de mare interes pentru istoriografia română. Cercetarea acestui fond la sfârșitul anului 2019 ne-a arătat însă că unele dintre unitățile arhivistice selectate inițial nu ne oferă informații istorice concludente. Alte documente reprezintă simple copii ale unor planuri aflate în fondurile nr. 430, 438, 464, 846 ș.a., publicarea lor fiind risipă de timp și bani. Există și unele schițe mediocre, care au însă o anumită importanță tehnică, căci ne arată desfășurarea în timp a activității inginerilor topografi ai Armatei Imperiale Ruse. Altminteri, cert este că inventarierea izvoarelor topografice și cartografice referitoare la spațiul românesc de la RGVA, după opisele deja existente, nu reprezintă decât o parte infimă din întreaga problemă discutată aici, căci, pentru fiecare caz semnalat, este necesară o cercetare prealabilă, pentru a afla dacă documentul descris în opis este de interes și trebuie publicat sau nu. Nu sunt puține nici situațiile când un singur dosar conține mai multe planuri. Este drept însă că o asemenea activitate cere mult timp, dar și serioase implicații financiare, din cauza costurilor necesare acoperirii procesului de scanare.

Din opisul nr. 51, redăm un scurt inventar al planurilor orașului Iași:

- 1) I. d. 36, schițele planului și profilurilor orașului Iași alcătuite în vremea războiului cu Turcia în anul 1739 și confirmate de feldmareșalul Münnich, ms., rus., ger., 1 țol = 5 st., 700 × 460 mm, 710 × 500 mm, datat 21 iulie 1739, 1 f.⁸; II. d. 37, *ibidem*⁹; III. d. 38, *ibidem*¹⁰;
- 2) d. 256, Iași („oraș în Turcia”), plan general al orașului Iași ocupat de armatele ruse la 26 septembrie 1769, ms., copie, color, 2 mai 1771, 740 × 530 mm, 1 f.¹¹;
- 3) d. 323, planul general al orașului Iași cu împrejurimile sale, ridicat de către inginerii armatei sub comanda general-feldmareșalului Prozorovskij, ms., color, 1807, 1 țol = 100 st., 1 000 × 1 100 mm, 1 f.¹²;
- 4) d. 324, schița planurilor și a fațadei palatului din orașul Iași, ms., color, 1807, 8 mm = 1 st., 920 × 630 mm; 1 f.;
- 5) d. 325, planul clădirii palatului din orașul Iași, ms., tuș, 1807, 1 țol = 5 st., 610 × 670 mm, 2 f.¹³;
- 6) d. 326, planurile orașului Iași, ms., color, 1807–1872, 1 țol = 50 st. și 100 st., de la 400 × 320 mm la 110 × 980 mm, 6 f.¹⁴;
- 7) d. 483, planul castelului orașului Iași, ms., color, 1826, 1 țol = 10 st., 640 × 470 mm, 1 f.¹⁵.

⁸ Planul a fost copiat și urmează să fie publicat. Datarea arhiviștilor este evident greșită, rușii ajungând la Iași tocmai în toamna anului 1739.

⁹ Planul a fost copiat.

¹⁰ Copie a aceluiași plan, dar deteriorată. Arhiviștii au datat însă greșit și acest plan.

¹¹ În fișa de cercetare, acest plan este trecut la nr. 251, ceea ce este evident greșit, căci la același număr este inventariat și planul unei biserici. Documentul a fost realizat de inginerul căpitan Alexandru Afanasiev și de sublocotenentul Dmitrii Gryzlov; este o copie a planului Iașilor, aflat în fond 464, op. 1, d. 28.

¹² Este forma finală a planului orașului Iași din 1807. Copiat.

¹³ În realitate, nu este un simplu plan al palatului domnesc, ci un document topografic care cuprinde întreaga curte. Este același plan al curților domnești în două exemplare. Noi am copiat planul de la f. 2.

¹⁴ Fila 1: Un plan mare al orașului Iași cu împrejurimile sale din anul 1807. Fila 2: Plan Iași, 2 mai 1772, este o schiță în creion, mediocră. Fila 3: Plan Iași din răstimpul 1769–1771 (?), datat greșit de către arhiviști în anul 1740 (l-am copiat). Fila 4: Plan Iași din 1739, semnat de Mordvinov (copiat). Fila 5: Un alt plan Iași din 1739, este însă o simplă variantă de lucru. În cartușul legendei, deși pictat, nu au mai fost trecute explicațiile necesare în asemenea situații; nu a fost copiat. Fila 6: Un plan al orașului Iași, datat greșit de către arhiviști în anul 1739, în fapt, o variantă a planului de la fila 3.

¹⁵ Este copia planului curților domnești din Iași realizat în secolul al XVIII-lea și care a fost deja publicat. Autorul acestei copii este Skomorohov (topograf clasa II), copia fiind certificată de șeful (nacijalnikul)

Cu totul, vorbim de nouă unități arhivistice, care adună 15 planuri, unele dintre ele fiind simple schițe, variante de lucru sau copii. După cercetarea lor, am ales spre copiere unitățile arhivistice care reprezintă, în adevăr, descoperiri importante pentru istoria urbei ieșene. La cele semnalate se adaugă însă și „d. 433, planul unei mănăstiri din orașul Galați cu arătarea clădirilor lazaretului și a bolniței, color, 1 țol = 7 st. = 14 st., 450 × 450 mm, 500 × 600 mm, 2 f.”, care este în fapt un plan al mănăstirii Galata din Iași, în două exemplare, datat de noi, după ductul scriiturii, în secolul al XVIII-lea.

Pentru a ne introduce în atmosfera perioadei în care au fost ridicate planurile pe care le vom analiza mai jos, precizăm că, după declararea războiului, Armata Dunăreană rusă (sau *Moldavskaja*) a trecut Nistrul la 11 noiembrie 1806¹⁶. Comanda tuturor regimentelor a fost încredințată lui Johann von Michelsohn¹⁷, iar șef al inginerilor pentru această campanie a fost numit general-maiorul I. F. Harting¹⁸. Iași au fost ocupați la 16 noiembrie de avangarda cneazului Dolgorukij¹⁹, pentru ca trupele aflate sub comanda lui Miloradovici să ajungă în oraș la 18 noiembrie²⁰. În capitala Țării Moldovei, rușii au organizat magaziiile cu proviziile necesare armatei în timpul operațiunilor militare²¹, provizii care aveau să fie redistribuite ulterior către magaziiile din Fălciu, Focșani și Galați²². Planul inițial era cuțerirea cât mai grabnică a celor două principate românești, corpurile armate înaintând spre București²³. La sfârșitul lunii septembrie 1807, în capitala Moldovei a ajuns noul comandant al Armatei Imperiale, cneazul Alexandru Alexandrovici Prozorovskij²⁴. Von Michelsohn decedase la 5 august 1807²⁵ și fusese înlocuit temporar cu generalul de cavalerie K. I. Meyendorf²⁶. Prozorovskij nu era un om chiar tânăr. Se născuse tocmai în 1732²⁷ și nu

---

certejnoi (departamentul realizării planurilor) general-maiorul Kruz. Datarea copiei în 1826 este însă greșită, căci Kruz a ajuns șef al departamentului în anul 1830.

¹⁶ A. N. Petrov, *Война России с Турцией. 1806–1812 гг.*, tomul I, 1806–1807 гг. Мухельсон и Мейндорф, Санкт-Петербург, 1885, p. 90; idem, *Влияние турецких войн с половины прошлого столетия на развитие русского военного искусства*, vol. II, *Войны с 1787–1812 гг.*, Санкт-Петербург, 1894, p. 172. Pentru 11 noiembrie, vezi și A. I. Mihajlovskij-Danilevskij, *Описание Турецкой войны в царствование императора Александра, с 1806 до 1812 года*, partea I, Санкт-Петербург, 1843, p. 19. V. Mischevca – în studiul *Criza raporturilor ruso-turce și răbufnirea problemei orientale la 1806 (declanșarea războiului ruso-turc din 1806–1812)*, în vol. *Orizonturi medievale și moderne în istoria românilor. În onoarea profesorului Demir Dragnev*, ed. și red. șt. Constantin Manolache, coord. Sergiu Bacalov și Ion Valer Xenofontov, Chișinău, Tipografia Centrală, 2016, p. 306 – susține că trecerea Nistrului ar fi avut loc la 10 noiembrie.

¹⁷ Pentru acesta, vezi I. I. Oreus, *Иван Иванович Мухельсон, победитель Пугачева. 1740–1807*, în „Русская старина”, 15, 1876, nr. 1, p. 192–209.

¹⁸ *Столетие Военного министерства. 1802–1902: Главное инженерное управление*, partea I, studiul II, *Результаты деятельности инженерного управления. Строительство и инженерные войска*, întocmit de I. G. Fabricius, Санкт-Петербург, 1902, p. 733.

¹⁹ A. N. Petrov, *Война России с Турцией*, I, p. 92.

²⁰ Idem, *Влияние турецких войн*, p. 172.

²¹ *Ibidem*, p. 187.

²² Idem, *Война России с Турцией*, I, p. 134.

²³ Pentru desfășurarea campaniei, vezi Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noutăți din arhivele moscovite: Planul Harting și planul general al Bucureștilor și împrejurimilor (1807–1812)*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXV, 2019, p. 455–459.

²⁴ A. N. Petrov, *op. cit.*, tomul II, 1808 u 1809 гг. Кн. Prozorovskij u Кн. Багратион, Санкт-Петербург, 1887, p. 32; A. P. Shherbatov, *Генерал-фельдмаршал князь Паскевич. Его жизнь и деятельность*, tomul I, 1786–1826 гг., cu 23 de hărți și planuri, Санкт-Петербург, 1888, p. 30.

²⁵ I. I. Oreus, *op. cit.*, p. 208; A. I. Mihajlovskij-Danilevskij, *op. cit.*, p. 68; data de 5 august și la Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 158.

²⁶ Pentru o listă a comandanților Armatei Dunărene (*Moldavskaja*), vezi V. Mischevca, *op. cit.*, p. 312, nota 48.

²⁷ D. I. Bantysh-Kamenskij, *Биографии российских генералиссимусов и генерал-фельдмаршалов с 48 портретами*, partea a III-a, Санкт-Петербург, 1840, p. 1.

doar bătrânețile îl apăsau, fiind și bolnav de podagră²⁸. De altfel, el este cel care a ales Iași pentru amplasarea cartierului său general²⁹. În 1808, Sebastiani, reprezentantul Franței la Constantinopol, în drumul său spre Paris, a trecut prin Iași, fiind primit de Prozorovskij³⁰. Se spune că general-feldmareșalul era nemilostiv cu punga sa, cheltuind destule finanțe pentru întreținerea unei vieți potrivite statutului său, inclusiv în perioada aflării sale în Moldova³¹. Altminteri, vârsta a fost cel mai mare dușman al noului comandant al Armatei Dunărene, generalul decedând în august 1809, în apropiere de Măcin. A fost înmormântat la Lavra Pecerska din Kiev³².

Activitatea topografilor ruși în perioada războiului ruso-turc din anii 1806–1812 a fost intensă. Doar în fondul nr. 349, op. 51, se păstrează circa 36 de planuri pentru acești ani. Cel care a condus ridicările topografice este cunoscutul general I. F. Harting, despre care am relatat câteva informații într-o contribuție precedentă³³. Din același an cu planurile capitalei Țării Moldovei datează și ridicările topografice din București, rezultând un șir de planuri rusești și pentru capitala Țării Românești³⁴. Între timp, am identificat un detaliu nou despre formarea profesională a lui Harting. Topografii Armatei Ruse care au activat în secolul al XVIII-lea nu aveau cunoștințe temeinice de astronomie, exceptând pe cei mai buni dintre ei, dacă ar fi să-l amintim pe Bauer. În 1802 însă, unii dintre topografi primiseră poruncă să învețe astronomie de la academicianul Friedrich Theodor von Schubert. Printre elevii lui Schubert s-a aflat și I. F. Harting. Cursul a durat doi ani, până în 1804³⁵. Se înțelege că studiile la care a participat comandantul inginerilor topografi ruși au influențat campania de ridicări topografice din perioada războiului ruso-turc din anii 1806–1812.

Primul document care ne interesează, planul orașului Iași din 1807, a fost desenat de către inginer-maiorul Vasilij Antonovici Gramberg. El a fost numit în rândurile ofițerilor unităților cvartirmaistre în anul 1801, având gradul de căpitan de stat major³⁶. În februarie 1808, Gramberg a fost trimis în Serbia, la porunca cneazului Prozorovskij, fiindu-i încredințată misiunea cercetării cetăților sârbești și realizării planurilor acestora în mai multe exemplare (probabil două), necesare cneazului, dar și lui Caragheorghe, conducătorul răscoalei sârbilor împotriva dominației otomane. Pentru buna desfășurare a misiunii, comandantul armatei i-a poruncit lui Gramberg să plece *incognito*, îmbrăcându-se în ținută de simplu militar, și să se prezinte ca locotenent, după cum era indicat în hârtiile oficiale³⁷. La 26 iunie același an, Vasilij Gramberg nota despre cele întâmplate în Serbia în raportul înaintat comandatului Armatei Dunărene. Aflăm astfel că a cercetat hotarul sârbesc și cetățile locului, acolo unde i s-a poruncit, explicând responsabililor sârbi planul apărării regiunii de eventuale atacuri din partea inamicului. A realizat o

²⁸ *Ibidem*, p. 6.

²⁹ A. N. Petrov, *op. cit.*, II, p. 32; A. P. Shherbatov, *op. cit.*, p. 30.

³⁰ A. P. Shherbatov, *op. cit.*, p. 39.

³¹ D. I. Bantysh-Kamenskij, *op. cit.*, p. 7.

³² *Ibidem*, p. 8.

³³ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noutăți din arhivele moscovite...*, p. 460.

³⁴ Vezi *ibidem*, p. 459–461 și urm.

³⁵ *Записки Военно-топографического депо*, p. 113–114.

³⁶ A. I. Sapozhnikov, *Российский генерал „голландской нации”: Граф П. К. Сухтелен*, în „Клио”, 3 (12), 2000, p. 198.

³⁷ Предписание А. А. Прохоровского К. К. Родофиникину о принятии мер к повышению боеспособности сербских войск в связи с ожидаемым возобновлением военных действий против Порты, online: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Perv_serb_vosst_2/1-20/5.phtml?id=8622 [1.01.2020]. Vezi și A. L. Narochnikij, *Россия и югославянские народы в начале XIX в.*, în „Balkanica”, Belgrad, IX, redactor Vasa Cubrilovic, 1978, p. 31.

hartă, descriind în detaliu situația cetăților și a locurilor fortificate, indicând unele date despre organizarea militară. După spusele sale, a ridicat și un plan al Belgradului, în câteva exemplare, unul dintre ele fiind oferit Senatului sârb. Nu înainte de a pleca, a condus lucrările pentru refacerea cetății capitalei Serbiei, ocupată de Caragheorghe la 30 noiembrie 1806³⁸, îngrijindu-se de reconstrucția sau ridicarea unor întărituri precum *wallgang*-ul, *brustwehr*-ul și unele ambrazuri.

Harta despre care relatează Gramberg, planul general al cetății Belgradului cu profilurile sale și cel al orașului, schița pozițiilor de la râul Drina, din apropiere de localitatea Loznița, și a celor de-a lungul Dunării, itinerarii și un memoriu în limba franceză au fost prezentate general-feldmareșalului Prozorovskij³⁹. În 1809, izvoarele atestă trimiterea la Galați a maiorului Gramberg și a sublocotenenților Alexeev și von der Spiegel pentru ridicări topografice⁴⁰. De altfel, pentru Galați, din perioada conflictului cu turcii, avem mai multe planuri rusești⁴¹. În aprilie același an, Gramberg a primit poruncă de la M. I. Kutuzov să ridice două redute în apropierea Brăilei⁴², pentru ca pe 10, în aceeași lună, prin decizia lui Kutuzov, să fie numit comandant al corpului ingineresc, alături de căpitanul Mișo și maiorul Zhianotti, superiorul lor fiind general-maiorul Harting⁴³. Vasiliy Antonovici Gramberg a fost unul dintre cei mai talentați ingineri ai Rusiei Imperiale, activitatea sa fiind răsplătită de superiori; în 1818 a ajuns inginer-colonel, iar în 1820 – general-maior. În fondul Societății Ruse de Istorie (nr. 1292) de la Arhiva Actelor Vechi de Stat a Rusiei (RGADA) se păstrează mai multe materiale, cuprinse în perioada 1801–1825, consacrate *Chestiunii Orientale*. Printre acestea se află și înscrisurile baronului Gramberg, redactate în limba franceză, însumând 17 file⁴⁴.

Planul curții domnești din Iași a fost realizat de „conductor clasa I, Juzhanov”. Gradul mărunț pe care îl avea acest inginer este o piedică serioasă în identificarea sa. L-am găsit însă menționat în opisul fondului nr. 439 de la RGVA, el fiind autorul unui plan al cetății Belgradului⁴⁵ și, credem noi, al planului capitalei sârbești, realizat tot atunci⁴⁶. Or, aflarea sa în Serbia în același timp cu Vasiliy Gramberg confirmă plecarea din Moldova la sud de Dunăre împreună cu cel din urmă în februarie 1808. Se pare că Juzhanov chiar lucra în echipă cu Gramberg, aflându-se în subordinea acestuia, faptă confirmată și de planurile orașului Iași din 1807.

În fine, planul palatului a fost semnat de general-maior Harting și pictat de locotenent adjutant Geickenkov, de fapt Ivan Savelievici Geickenko, născut în anul 1783. Ivan Savelievici apare în lista ofițerilor ingineri ai Armatei Dunărene aflați în Moldova din

³⁸ A. N. Petrov, *op. cit.*, II, p. 168.

³⁹ *Рапорт инженер-майора Грамберга А. А. Прохоровскому о составлении для сербского правительства военных карт, планов и чертежей и исправлении Белградской крепости*, online: http://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Serbien/XIX/1800-1820/Pomos_serb_narodu/text.phtml?id=9670 [1.01.2020].

⁴⁰ *Столетие Военного министерства. 1802–1902*, p. 736, în notă.

⁴¹ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noutăți din arhivele moscovite...*, p. 459 (un plan aflat în fondul nr. 846, op. 16, d. 2975, de la RGVA). La RGVA există însă planuri Galați și în fondurile 349, op. 51 și 438, op. 1. Unele au fost deja copiate și urmează să fie publicate.

⁴² M. I. Kutuzov, *Сборник документов и материалов*, tomul III, 1808–1812, redactor L. G. Beskrovnyj, Moscova, Voennoe izdatel'stvo, 1952, p. 147, nr. 183.

⁴³ *Ibidem*, III, p. 157, nr. 197.

⁴⁴ RGADA, fond 1292, *Русское историческое общество*, op. 1, cartea 12, f. 2–19, online: http://rgada.info/opisi/1292-opis_1.pdf [1.01.2020].

⁴⁵ RGVA, fond 439, op. 1, d. 39–40, ambele exemplare având titlul: „Planul cetății Belgradului, a pictat Juzhanov, 1 f., ms., color, 49 × 57 cm, 1808”.

⁴⁶ *Ibidem*, d. 41: „Planul orașului Belgrad, 1 f., ms., color, 48 × 48 cm, 1808”.

anul 1810⁴⁷. Cu siguranță însă, el s-a aflat pe lângă armată încă de la începutul războiului cu turcii, supoziție confirmată de planul din 1807. În vara anului 1811, făcea parte din corpul armat al general-locotenentului P. K. Essen, aflat în apropiere de Rusciuc. Atunci avea gradul de inginer-căpitan⁴⁸. La 1 aprilie, este menționat în depeșa lui M. I. Kutuzov, care i-a poruncit lui A. F. Lanzheron să se folosească de cunoștințele inginerului Geicenکو pentru alegerea locului potrivit construirii unei redute împotriva Rusciucului⁴⁹.

*

*   *

În continuare, ne propunem să analizăm cele trei planuri din 1807. Cel mai mare dintre ele este dedicat orașului Iași și împrejurimilor, la scară de 100 de stânjeni (dimensiuni: 1 000 × 1 100 mm), și poartă titlul: *Planul orașului Iași cu situația din jurul său pe [o întindere de] două verste și jumătate. Ridicat în anul 1807 de gradele ingineresti care se aflau pe lângă Armată, sub comanda general-feldmareșalului cneazul Prozorovskij*. Aici întâlnim prima reprezentare pe suport cartografic a noului palat ridicat de Alexandru Moruzi la Iași (nr. 51 pe plan), terminat cu doar un an în urmă, clădire pe care însă Moruzi nu a apucat să o folosească oficial. La vale de curte, spre sud-est, este delimitată fosta grădină domnească, despre care însă nu avem informații că ar mai fi fost amenajată. Vom reveni ulterior la curte și palat, pentru a ne muta acum la nr. 1 de pe plan, care surprinde ansamblul Mitropoliei. Față de ultimul plan cunoscut, cel din 1789, se observă că, între timp, se realizase o extindere a curții Mitropoliei, eliminându-se zidul care demarca zona bisericii Stratenia (nr. 3) și reședința mitropolitului (nr. 4) de biserica Sf. Gheorghe (nr. 2), toate fiind cuprinse acum într-o singură incintă, delimitată de Ulița Mare la est și Ulița Ciubotărească la vest. Așa-zisa Mitropolie Veche de azi se afla cuprinsă într-un spațiu verde, în timp ce pe marginile incintei se aflau diferite construcții; două clădiri, despre care știm din alte surse că găzduiau diferite dughene⁵⁰, flancau ieșirea dinspre Ulița Mare, pentru ca dincolo de Ulița Ciubotărească să se afle baia (nr. 54). Spre curte sunt înșirate Hanul Unguresc (nr. 17), biserica catolică (nr. 18), mănăstirea Trei Ierarhi (nr. 11) și Hanul Turcesc (nr. 19). Între biserica catolică și Trei Ierarhi nu este figurată nicio uliță, subiect care a afectat relațiile dintre cele două lăcașuri timp de decenii la cumpăna secolelor XVIII și XIX⁵¹. Toată zona centrală a orașului – cu Târgul de Jos, cel de Sus și părțile din vale ale Muntenimilor – este desenată cu roz, culoare folosită pe planuri pentru a reprezenta construcții de zid, în timp ce spațiile mărginașe, cu mahalalele dinspre Bahlui, Cacaina, părțile din Muntenimi dinspre Copou, respectiv Târgușorul Nicolina, sunt reprezentate cu acea nuanță crem specifică zonelor dominate de clădiri din lemn. La fel ca în planul ulterior, din 1828, mahalaua Tătărașilor este figurată și notată (предмѣстье) distinct de oraș, cu gospodării mai mari și împrăstiate pe un spațiu destul de întins, aproape cât târgul central. O explicație la îndemână pentru această tratare diferențiată ar fi aceea că tot teritoriul de dincolo de pârâul Cacaina nu era stăpânire domnească, pentru că fusese dăruit în mai multe etape mănăstirii Zlataust.

⁴⁷ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, III, *Indice*, p. 937, sub voce; *Столетие Военного министерства. 1802–1902*, p. 743.

⁴⁸ M. I. Kutuzov, *op. cit.*, III, p. 423, nr. 496.

⁴⁹ *Ibidem*, III, p. 862, nr. 951.

⁵⁰ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VII, ed. de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2005, p. 62, nr. 70; p. 458, nr. 346.

⁵¹ Cel mai recent pe acest subiect, vezi Mihai-Cristian Amărieuței, *Mănăstirea Trei Ierarhi din Iași în câteva documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea: proprietăți, orașeni, litigii și autorități*, în *Orașul și Biserica: patrimoniu, oameni, activități (secolele XV–XIX)*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 249–275.

Totuși, această teorie nu se confirmă când privim spre Târgușor, al cărui teren se afla tot în stăpânire mănăstirească (Galata, Cetățuia și Frumoasa) și, cu toate acestea, tratarea sa nu diferă de cea a orașului. Cel mai probabil, topografii au vrut să separe astfel zona centrală de periferie, cu toate că alte surse ne arată că în centru încă existau construcții de lemn, la fel cum case și dughene de piatră fuseseră ridicate și în mahalale.

Dincolo de Mitropolie este marcată zona verde din jurul casei Sturza, fără însă ca reședința acestei familii să fie desenată. De altfel, planul, la fel ca altele de acest fel, nu cuprinde casele particulare, ci doar principalele repere constructive din oraș, și anume bisericile. În vatra veche a Iașilor sunt puse pe plan toate lăcașurile de cult care funcționau la acea vreme, inclusiv cele două armenie, la care se adaugă câteva biserici ortodoxe mai recente: Toma Cozma (nr. 24), Sfântul Haralambie (nr. 34), Sfântul Pantelimon (nr. 41), Sfântul Andrei (nr. 44) și Sfântul Ștefan (nr. 45). Cele cinci biserici care funcționau în Tătărași sunt plasate corect pe plan, alături de mai vechea mănăstire Nicoriță (nr. 16): Sf. Dimitrie Misai (nr. 46), Sf. Voievozi (nr. 47), Sf. Vasile (nr. 48), Sf. Nicolae „cel Sărac” – Ciurchi (nr. 49) și Rufeni (nr. 50). Dintre biserici, remarcăm totuși unul dintre lăcașurile cele mai puțin cunoscute din Iași, biserica Razului (nr. 38), căreia ne propunem să îi dedicăm curând un studiu separat.

Curios este faptul că în partea de sud a orașului, unde se extinsese mahalaua Broșteni și se dezvoltase Târgușorul, nu apare niciun lăcaș bisericesc. Dacă biserica Sf. Nicolae din Iarmaroc, de pe Ulița Socolei, a fost ridicată în anii 1809–1810, celălalt lăcaș apărut în zonă, biserica Ziua Crucii, exista deja de câțiva ani, cel puțin din 1805. Biserica era probabil din lemn și nu a fost notată de către topografi. Nici cimitirul rus de la Galata, respectiv biserica Sf. Vasile, care vor fi ridicate mai târziu, nu se găsesc pe plan⁵². În schimb, se vede cimitirul evreiesc din Ciurchi, bine delimitat, chiar dacă nu este înregistrat propriu-zis și în legendă. Aceasta cuprinde totuși sinagoga din Târgul Făinii (nr. 56), nu și pe cea din Podu Roș, figurată pe planul din 1828.

La fel ca alte planuri rusești, și acesta evidențiază zonele comerciale ale orașului, cele care cuprindeau concentrări de dughene. Sunt notate cu nr. 52 astfel de zone de-a lungul Uliței Mari, Uliței Trapezănească, dar și pe Ulița Goliei, spre răscrucea de pe locul actualei Piețe a Unirii. În acest ultim caz, este posibilă o confuzie, dughene mai numeroase fiind puțin mai sus, pe Ulița Hagioaiei, după cum se remarcă pe alte hărți.

Acest document cartografic mai conține un detaliu interesant, prima reprezentare a Poștei în Copou, loc unde se va afla timp de mai bine de cinci decenii. În 1789, Poșta era la marginea Tătărașilor, sub biserica Nicoriță, aproape de podul lui Bucșinescu, fiind mutată între timp pe un loc luat cu bezmen de la Iordache Rosetti Roznovanu. Până recent, am considerat că mutarea s-a făcut în jurul anului 1816, după cum sugerau date înregistrate la Vistierie⁵³, însă prezența pe plan la 1807 ne determină să socotim că această mutare a avut loc la o dată anterioară, probabil în primii ani ai secolului al XIX-lea⁵⁴.

⁵² Laurențiu Rădvan, *Primul târgușor din Moldova: Târgușorul Nicolina*, în *Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc. Societate, economie și civilizație urbană în prag de modernitate (sec. XVI – jumătatea sec. XIX)*, volum editat de Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 144–147, 163–164; vezi și Andrei Melinte, *Lăcașuri de cult în târgurile și târgușoarele ținutului Iași în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. *Orașul și Biserica*, p. 239.

⁵³ ANI, Vistieria Moldovei, 448/1839, f. 281–285, 292. Vezi și Laurențiu Rădvan, *Lămuriri finale privind Podul Verde din Iași*, în *AȘUI*, LXIII, 2017, p. 336–337.

⁵⁴ În 1797, este înregistrată o tovărășie pentru menzil a unor boieri, care au luat în acest scop un loc dinspre Păcurari al vistiernicului Matei Cantacuzino (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, X, p. 129, nr. 140).

Planul de față este util și pentru că notează câteva din punctele importante ale sistemului de distribuție a apei, la care domni precum Grigore al III-lea Ghica, Constantin și Alexandru Moruzi aduseseră contribuții semnificative. Pe acest plan este plasat pentru prima dată apeductul de peste Ciric, căruia i se alătură cel de peste Cacaina (ambele cu nr. 53), ajutând la transportul apei la Casa Apelor de la Golia. De aici, prețiosul lichid era dus prin conducte de ceramică și o serie de cișmele către locuitorii orașului. Planul notează cișmelele cu litera *a*, iar dintre cele evidențiate într-un act dat în 1804 de Alexandru Moruzi⁵⁵ le-am identificat pe următoarele⁵⁶: Târgul Făinii, Bărboi, Papafil, Cizmărie, Sf. Vineri, Sf. Sava, Beilic, Vamă, Curte (cu trei cișmele, una pe locul fostului feredeu, celelalte două fiind plasate de o parte și de alta a zidului curții, în afară și în interior), Sf. Constantin, Hanul Turcesc, la casa Sturza, mai sus de biserica Lozonschi, la casa Bașotă, la Ulița Hagioaiei, la Sf. Spiridon (cele două cișmele de la intrare). Trei puncte ce pot fi identificate drept cișmele, sau, mai probabil, fântâni, sunt așezate pe plan în Muntenime, mai jos de biserica Bunavestire, respectiv mai sus de Sf. Atanasie și Sf. Teodori. De asemenea, o fântână figurează în locul unde știm că se afla Cișmeaua lui Păcurar, culoarea punctului de pe plan reprezentând un indiciu că amenajarea acesteia era din lemn. Și pe acest plan este desenat apeductul de peste Râpa Pevețoaiei, care aducea apă la feredelul turcesc de la Mitropolie, în ultimii săi ani de funcționare⁵⁷. De altfel, toate râpele formate în terasa centrală a orașului sunt prezente pe plan, inclusiv cea formată în coasta palatului – folosită la începuturile curții în scopuri defensive –, prin care curgea un pârâu, dar și cea care cobora din Copou de pe locul viitoarei Grădini Publice⁵⁸.

După cum ne transmite și titlul, acest plan era menit să noteze și informații privind situația din jurul Iașilor, chiar mai multe de cele două verste și jumătate (cca 2,66 km) amintite în titlu. În legendă ni se transmite că topografi au înregistrat poziția câtorva mori (cu nr. 55) din apropierea orașului. Deși nu ni se dă și numele acestora, îl știm comparând cu alte planuri care ne oferă această informație: pe Bahlui, este figurată la vest de oraș moara Trei Ierarhilor, în timp ce sub cimitirul evreiesc din Ciurchi apare o altă moară, numită în 1828 „a lui Climente”; o alta se afla dincolo de vărsarea Ciricului, numită „moara Sf. Ioan” pe un plan din 1840⁵⁹, probabil pentru că aparținea mănăstirii Sf. Ioan – Zlataust, care deținea toată moșia aflată la răsărit de oraș; pe Ciric este figurată moara mănăstirii Aron Vodă, de la gura heleșteului mănăstirii cu același nume, iar pe Cacaina moara de la iazul Vâlcului⁶⁰. Dacă pe Nicolina nu apare nicio moară, în schimb nu lipsește moara de la vale de mănăstirea Socola, figurată și în 1828, care folosea apele unui heleșteu în care curgea pârâul Vămășoaia.

Nu în ultimul rând, foarte prețioasă este înregistrarea locului unde s-a aflat moara de vânt ce a dat și numele unei străzi din Iași, notată cu un semn distinctiv pe plan. Moara a fost amenajată chiar pe dealul care îi poartă numele, la capătul drumului ce ieșea din oraș pe lângă biserica Rufeni, locul fiind azi într-o margine a cimitirului Sfinții Petru și Pavel. Nu departe de poziția morii s-au făcut observații astronomice în 1828, după cum

⁵⁵ Teodor Codrescu, *Uricariul*, V, Iași, 1862, p. 38–47.

⁵⁶ Cu precizarea că un număr din aceste cișmele sunt doar așezate pe plan, fără literă lămuritoare.

⁵⁷ Va dispărea în urma unei inundații în 1837; în ultimii ani, probabil apa nu mai curgea prin apeduct, care ajunsese să fie folosit ca o punte de trecere (pentru acest apeduct și aprovizionarea cu apă la Iași, vezi Laurențiu Rădvan, Andrei Melinte, *Alimentarea cu apă în orașul Iași: influențe, rețea, tehnologie (secolul XVII – jumătatea secolului al XIX-lea)*, în „Historia Urbana”, XXV, 2017, p. 173–215).

⁵⁸ Râpa canalizată mai târziu, în anii 1840 (vezi ANI, Eforia Iași, 32/1843).

⁵⁹ ANIC, Planuri și hotărânicii, jud. Iași, nr. 73.

⁶⁰ Ambele plasate pe același plan, din 1840, amintit în nota de mai sus.

apare notat pe planul din acel an, care nu mai amintește și moara, prezentă însă pe planul Bayardi, din 1819, și pe planul Rașek, din 1844⁶¹.

Pentru că ne-am referit la mănăstiri din afara Iașilor, planul cuprinde poziția, incinta și clădirile interioare ale mai multor lăcașuri călugărești. Am pomenit Socola, în interiorul zidurilor căreia sunt figurate biserica mănăstirii, o clădire mai mare, cinci mai mici, dar și o grădină. În afara zidurilor apar case de lemn, dar și o biserică; după poziție, trebuie să fie vorba de biserica numită azi Socola Mică, refăcută de zid chiar în anii următori ridicării planului, dar cu un lăcaș anterior din lemn, figurat aici. Mai la vest se află Cetățuia, cu ziduri doar pe trei laturi, biserică și cinci clădiri în interior, o a șasea fiind în afara zidurilor; un spațiu verde, bănuim că o grădină, se afla tot în exterior, pe latura de sud. La Galata, pe lângă biserică, apar alte trei clădiri mai mari și două mai mici în interior. Nu putea lipsi mănăstirea Frumoasa care, pe lângă biserică, cuprinde două clădiri mai mari și două mai mici. Nicio urmă din palatul ridicat de Grigore al II-lea Ghica într-o incintă separată, spre răsărit, indică că acesta fusese într-adevăr risipit la acel moment. Probabil, la finele secolului al XVIII-lea, palatul deja nu mai exista, de vreme ce Constantin Ipsilanti și-a ridicat în altă parte propria curte exterioară orașului. Pe plan este desenată incinta acesteia, nu la mare distanță de Galata, cu o clădire principală și două imobile dreptunghiulare la intrarea în complex, exact cum apar și la Bayardi și în planul rusesc din 1828.

Deosebit de importante sunt datele privind modul de utilizare a terenului din jurul orașului. Informații similare sunt cuprinse într-un plan ridicat în aceiași ani la București, publicat recent⁶². Spre deosebire de capitala Țării Românești, la Iași observăm că domină suprafețele ocupate cu viță de vie. Le întâlnim în părțile de sud și nord/nord-vest ale orașului, la Vlădiceni, Bucium, Cetățuia, Hlincea, Valea Adâncă, Galata, Miroslava, ca și la Copou și spre Rădăuți. În schimb, vii nu apar spre răsărit, unde spre valea Șapte Oameni și Holboca sunt notate terenuri cu cereale. Întinsa vale a Bahluiului era încă expusă inundațiilor, fiind folosită – după cum știm din alte surse⁶³ – pentru creșterea animalelor. Planul notează și terenurile pe care creșteau arbori sau pomi fructiferi, mai ales spre sud. În Copou, o astfel de zonă verde, cu arbori, este desenată chiar pe locul unde trei decenii mai târziu se va amenaja Grădina Publică. Aici sunt figurate și două mici clădiri de lemn, poate chioșcurile la care trăgeau în zile de sărbătoare domnul și boierii atunci când ieșeau la plimbare în Copou, obicei care datează cel puțin de la începutul secolului al XVIII-lea⁶⁴. Mai sus, pe deal, se afla desenat un alt grup de clădiri, dintre care una pare mai mare, fără însă a ni se oferi detalii, altele decât înregistrarea numelui „Cupo”, pentru Copou.

Din Iași, planul redă o mulțime de drumuri care permiteau călătorilor să meargă spre diferite direcții. Doar unele au notate nume, pe care le redăm de la nord, în sensul invers acelor de ceas: „drumul la Hotin”, „drumul la Târgu Frumos”, „drumul la București”, „drumul la Bârnova”, „drumul la Izmail”, „drumul la Galați”, „drumul la Holboca”, „drumul la Dubăsari” (ultimele trei desprinse la o răspântie de dincolo de Lacul Chiriță)

⁶¹ Pentru moara de vânt, vezi Mircea Ciubotaru, „Misterele onomastice” ale Iașilor (VI), în „Prutul”, VII, 2017, nr. 1, p. 21–22.

⁶² Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Noutăți din arhivele moscovite...*, p. 451–478.

⁶³ Aici s-a aflat până târziu ceairul domnesc (Laurențiu Rădvan, *Cu privire la șesul Bahluiului, valea Nicolinei și începuturile Târgușorului de lângă Iași*, în *Retrospecții medievale. În onoare Profesorului emerit Ioan Caproșu*, ed. Victor Spinei, Laurențiu Rădvan, Arcadie M. Bodale, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 529–530).

⁶⁴ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754*, ed. Nestor Camariano, Ariadna Camariano-Cioran, București, Editura Academiei Române, 1965, p. 71.

și „drumul la Moghilău”. Cu o linie mai groasă sunt trasate doar căile spre Hotin, București, Izmail și Moghilău, semn că acestea au fost socotite de topografi ca fiind cele mai importante. Li se adaugă o multitudine de drumuri secundare, compararea diverselor planuri relevând pentru acestea trasee schimbătoare. Traversarea râurilor se făcea pe poduri, a căror reprezentare cuprinde unele lipsuri. Cel mai mare și mai important rămâne Podul Roș, peste Bahlui mai fiind figurate doar alte două poduri mai mici, în aval de oraș. Nicolina era traversată de un singur pod, cel numit mai târziu chiar al Nicolinei; planul cuprinde doar brațul care se vărsa în Bahlui înainte de Podul Roș, nu și pe cel de după, care apare în planurile din 1769–1770, 1789, 1819 sau 1828. Peste Cacaina apar doar trei poduri (printre care Podul Meserciilor și Podul Albineț), fără podul de lemn sau cel de la Bucșinescu, iar peste Cîric întâlnim tot trei poduri. Nu avem niciun indiciu privind existența la acel moment a Podului Verde de la ieșirea din oraș spre Copou, astfel că putem în sfârșit stabili cu certitudine momentul construirii sale, anume în vremea acestei ocupații. În 1819, atât podul, cât și șanțul peste care a fost ridicat sunt prezente pe planul Bayardi, prin urmare rușii au decis în intervalul 1807–1812 să facă amenajări, cu scopul de a devia apele ce se adunau pe Copou spre văile Bahluiului și Căcainei, după cum reiese clar din legenda unui alt plan rusec, executat în anii 1828–1832⁶⁵.

Mai multe baraje amenajate de-a lungul timpului sunt prezente pe plan, făcute pentru zăgăzuirea apelor unor lacuri, unele fiind folosite și pentru trecere. Lacuri artificiale mai mari întâlnim în răsăritul orașului, la Chiriță – unde se reuneau apele a trei pâraie, la Aron Vodă – pe Cîric, sau la Penișoară – pe Cacaina, iar cele mai mici sunt în preajma morilor. Urme ale fostelor heleșteie se văd pe apa Nicolinei, fostul heleșteu al Frumoasei, fostul iaz al lui Duca Vodă și un altul aflat pe vremuri în fața Hlinei, din care mai rămăseseră doar zăgăzurile.

Un singur nume de sat este așezat pe plan, Vlădiceni, o înregistrare eronată, pentru că inginerii topografi au notat greșit numele satului Valea Adâncă, aflat lateral de drumul spre București. Aglomerări de case mai sunt figurate înainte de Târgușor (viitorul Târgușor de peste apa Nicolinei), lângă mănăstirea Frumoasa, în preajma mănăstirii Socola și pe locul satului de mai târziu Dancu.

*
*   *

Următoarele planuri din setul întocmit de topografia militari ruși în 1807 tratează curtea domnească, în noua sa formă, datorată lui Alexandru Moruzi. În 1802, când acesta a revenit în Moldova după o domnie în Țara Românească, curtea intra în al optsprezecelea an de când nu mai era folosită, distrugerile ample provocate de focul de la finele anului 1784 determinându-i pe domni să o evite, probabil și pentru că refacerea era una costisitoare. Este drept că nici vremurile nu fuseseră favorabile unei astfel de întreprinderi, pentru că, în Iași și în Moldova, în acest răstimp se perindaseră atât principii cu domnii scurte, cât și ocupații militare străine, ruse și austriece. Singurul domn cu o conducere mai lungă, de patru ani, Alexandru Calimah (1795–1799), a cerut de două ori Porții să fie mazilit⁶⁶, prin urmare numai de refacerea curții nu a fost interesat. Abia Alexandru Moruzi a hotărât să nu abandoneze ansamblul curții⁶⁷, așa cum se întâmplase

⁶⁵ Trebuie deci să abandonăm interpretările anterioare, care încercau să împingă mai devreme momentul ridicării podului, spre care ne-am îndreptat și noi (Laurențiu Rădvan, *Lămuriri finale privind Podul Verde...*, p. 332–335).

⁶⁶ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, I, București, 1902, p. 408, nr. II.

⁶⁷ „[...] mai întâi s-au apucat de curte, fiindu-i milă a o lăsa în starea ce au găsit-o” (Postelnic Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ed., introd. și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 188).

la București, unde Constantin Hangerli scosese la mezat terenurile de sub curte în 1798–1799⁶⁸. Moruzi, în schimb, a decis să dea o nouă șansă curții arse de la Iași, care – față de alte case mai importante din oraș – avea avantajul poziției centrale, dominând totodată valea Bahluiului.

Locul fusese ales din timpul lui Alexandru cel Bun, aici fiind creat de mai mulți domni, pe parcursul următoarelor patru secole, un ansamblu format din mai multe clădiri. Vorbim de un loc încărcat de simbolism, adevărat centru de putere, căruia Moruzi, prin ridicarea unui nou tip de clădire, de factură occidentală, a vrut să îi dea noi semnificații. Era un fel de îmbinare între nou și vechi, de vreme ce palatul era de un tip arhitectonic apusean, însă la interior – după cum se va vedea mai jos – era încă structurat parțial ca o curte orientală. Prin acțiunile sale, domnul se dorea un continuator al unei tradiții de origine medievală (sala tronului se va numi tot „spătărie”), dar și un înnoitor. Era încă supusul sultanului, de la care a primit investirea, dar și o confirmare în versuri a faptelor sale, păstrată într-o inscripție de piatră. Presupunem că inscripția, în turco-osmană, s-a aflat la origine la noua curte, fiind dusă ulterior, alături de altele, la palatul de la Miclăușeni. Datează de la finele domniei lui Moruzi, pentru că este înregistrată în 1221, anul Hegirei, adică 1806⁶⁹.

Despre curtea domnească s-a scris, dar nu foarte mult⁷⁰. Pe de o parte, avem rezultatele cercetărilor arheologice efectuate în Palat sau în vecinătatea acestuia în anii 1950–1960, respectiv 2008–2014, publicate în volume sau reviste de specialitate⁷¹, pe de altă parte cercetările efectuate pe baza surselor documentare de istoricii din ultimul secol, de la N. A. Bogdan, la Dan Bădărău și Ioan Caproșu, Sorin Iftimi sau, cel mai recent, de autorii studiului de față, pentru a aminti câteva nume⁷². În ceea ce privește izvoarele istorice, de folos sunt nu atât sursele diplomatice, care pomenesc curtea doar ca loc de reședință a domnului sau de emitere a actelor, cât cele narative, fie că este vorba de cronici sau de prețioasele mărturii ale celor care au vizitat Iașii de-a lungul timpului.

Privirile călătorilor străini au fost atrase în primul rând de noul palat ridicat de Moruzi în 1803–1806, însă domnul a urmărit nu numai refacerea reședinței princiare, ci și reorganizarea completă a curții. Acest lucru este evident dacă privim cu atenție planul acesteia din fondul 349, ce poartă titlul *Planul palatului cu anexele din orașul Iași. Ridicat în anul 1807*. Singura posibilitate de a releva diferențele dintre curtea lui Moruzi și curtea veche vine tot din direcția cartografiei, prin compararea acestui plan cu cel ridicat în timpul ocupației ruse din 1769–1774. Parțial, zidurile curții noi urmau linia zidurilor anterioare, însă, din diferite motive, s-au decis unele rectificări de traseu. Latura dinspre Ulița Gunoiului (str. Palat) a rămas intactă, la fel cea care lega turnul

⁶⁸ I. Ionașcu, *Un plan inedit al Curții Vechi din 1799*, în *RIR*, XIII, 1943, nr. 1, p. 57–60.

⁶⁹ Costin Merișca, *Castelul Miclăușeni în cultura română*, ed. îngrijită de Sorin Iftimi și Lucian Merișca, Iași, Editura Doxologia, 2015, p. 66–67, fig. 22.

⁷⁰ Încă lipsește o monografie a curții și palatului domnesc.

⁷¹ Al. Andronic, Eugenia Neamțu, M. Dinu, *Săpăturile arheologice de la curtea domnească din Iași*, în *AM*, V, 1967; Al. Andronic, *Iașii până la mijlocul secolului al XVI-lea*, Iași, Editura Junimea, 1986; Voica Maria Pușcașu, *Palatul Culturii din Iași. Studiu istoric*, în *IN*, XXIV, 2018; idem, *Palatul Culturii din Iași. Istorie, arheologie și restaurare. Observații de parament și rezultate ale cercetărilor arheologice preventive efectuate la edificiul Palatului Culturii din Iași în etapa octombrie 2008 – ianuarie 2009*, în *CI*, XXXVII, 2018.

⁷² N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată*, ediția apărută la Iași, Editura Tehnopress, 1997; Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor ziduri până la 1821*, ed. a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007; Sorin Iftimi, *Palatul Culturii din Iași. O retrospectivă istorică*, în vol. *Patrimoniul național și modernizare în societatea românească: instituții, actori, strategii*, ed. de Dumitru Ivănescu, Cătălina Mihalache, Iași, Editura Junimea, 2009; Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Cum arăta curtea domnească din Iași? Informații inedite din surse cartografice*, în *SMIM*, XXXVII, 2019, sub tipar.

rotund (litera G pe plan) de poarta curții. Aceasta din urmă, ca și celelalte două porți, cea dinspre fostele grajduri domnești și cea dinspre biserica Sf. Nicolae Domnesc, au fost păstrate în poziția inițială. În schimb, a fost modificat traseul zidului de incintă în sectorul dintre poarta mare și poarta Sf. Nicolae, fiind ajustat și sectorul de răsărit. Cu excepția unor fragmente pe laturi, planul nu mai surprinde niciun zid în partea dinspre grădina domnească. Doar latura de sud are o secțiune care merge până la clădirea palatului, o poartă de trecere fiind lăsată spre povârnișul dinspre grădină. Planul nu ne dă niciun indiciu privind existența vreunui parc la palat la momentul 1807, însă prezența ulterioară a unor amenajări de acest fel ne este confirmată de călători străini⁷³.

De zidul de demarcație sunt lipite mai multe corpuri cu camere, ce au primit diferite scopuri, majoritatea găzduind slujitorii curții (B) sau îndeplinind funcții necesare pentru curte, care însă nu sunt denumite explicit pe plan. Astfel de încăperi sunt marcate de o parte și de alta a turnului porții, lângă grajduri și într-o zonă nou amenajată, spre răsărit, dincolo de fostul fereceu al curții vechi. La „odăile celi de rând de la poartă” face referire o samă de Vistierie din 1807, aici fiind aduse sobe și scânduri de brad pentru paturi, dar și pentru „ghevghir” (cameră boltită cu obloane de fier)⁷⁴. Sectorul dinspre fereceu prezintă câteva detalii foarte interesante. Topografiu au folosit în acest loc un simbol aplicat pentru a reprezenta pe planuri cuptoarele, patru astfel de vetre fiind reprezentate aici. Două sunt prezente în camere alăturate, în apropiere fiind plasată o moară (D), din lemn, la care presupunem că se folosea forța cailor⁷⁵. La vechea curte, nu departe de aici se afla cuhnia, bucătăria, prin urmare considerăm că și la noul palat în acest loc se aflau încăperile destinate preparării mâncării. Topografiu au înregistrat pentru toate camerele poziția ușilor de acces și a ferestrelor; la majoritatea încăperilor, intrarea se făcea din curte, la fel cum ferestrele dădeau tot spre curte. Unele camere erau încălzite cu sobe, notate pe plan prin simboluri specifice. O parte din corpurile slujitorilor bănuim că erau prevăzute cu arcade la exterior, sugerate de anumite semne desenate pe plan.

Două mari clădiri se adăugau pe latura de apus a curții, ambele având destinația de grajd (C). Prima continua vechiul grajd domnesc din interiorul zidurilor, având prevăzute 35 de boxe pentru cai, amenajate din lemn, și două camere pentru slujitori, una mai mare și alta mai mică. O a doua clădire a fost ridicată mai la vale, de-a lungul unei extensii noi a zidului curții, paralel cu Ulița Gunoilui, care începe să fie cunoscută acum și sub numele de Podul Lung; 42 de boxe din lemn se aflau aici. Acest al doilea grajd trebuie să fie cel descoperit cu ocazia lucrărilor recente de construire a complexului Palas, căruia i s-a atribuit o vechime mult mai mare⁷⁶, cu toate că nu apare pe planul curții vechi, din secolul al XVIII-lea. Acest grajd figurează pe planul din 1819, cel rusesc din 1828, nu și în 1844, indiciu că, la renovarea din anii 1841–1843, a fost demolat. Pentru că suntem la acest capitol, avem ocazia de a lămurii și numele de „Sarai”, care figura pe planul curții vechi și pe care îl întâlnim și acum (I). În studiul dedicat evoluției reședinței domnești din secolele XVI–XVIII și planului aferent al curții, ridicat în 1769–1774, am susținut ideea că acest „sarai” ar fi locul unde era găzduită garda

⁷³ *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, s.n., vol. I, îngrijit de Georgeta Filitti et al., București, Editura Academiei Române, 2004, p. 626 (în continuare, se va cita *Călători străini. Secolul XIX*).

⁷⁴ *Sămile Vistieriei Țării Moldovei*, III, ed. de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011, p. 164.

⁷⁵ Un grajd al pităriei curții – unde puteau fi ținute caii de la această moară – este pomenit ulterior (*ibidem*, p. 308).

⁷⁶ Mențiune privind descoperirea acestui grajd la Bobi Apăvăloaei, *(Re)considerații succinte privind evoluția Curții Domnești din Iași de la origini până la instaurarea domniilor fanariote*, în *Istorie, artă și tradiții locale*, vol. II, coord. Adrian Asandei, Ion Brumă, Iași, f.e., 2018, p. 68.

domnului, însă noul plan ne oferă alte sugestii de interpretare. Cel mai probabil trebuie să mergem la interpretarea rusească a acestui cuvânt, „saraiul” fiind văzut simplu și ca loc de adunare a fânului pentru cai. Dacă, în 1784, fânul era ținut în apropierea porții curții, în 1807 lucrurile aveau o altă logică, fânul⁷⁷ fiind depozitat în locuri aflate lângă fiecare din cele două grajduri, mai mult, alte două clădiri au fost destinate acestui scop în partea cea mai din vale a curții. La grajduri s-a lucrat și după 1806, după cum reiese din sămile de Vistierie păstrate⁷⁸, o parte fiind amenajate ca spital în timpul războiului⁷⁹, după cum vom arăta mai jos.

Veche sau nouă, curtea nu putea funcționa fără a fi asigurată aprovizionarea cu apă. Aducțiunile originale au fost păstrate, dovadă plasarea pe plan a cișmelelor (E): una, amenajată între două coloane, în zona dintre turnul porții și turnul rotund, iar cealaltă pe locul fostului feredeu, acum desființat, cu trei guri de apă. Se adăuga un bazin (F), amenajat în spatele palatului⁸⁰.

Alte mici detalii privesc cele două turnuri, la care accesul se făcea din lateral, prin scări de lemn. Poarta mare a curții avea câte cinci coloane pe fiecare latură, accesul făcându-se prin două arcade. Mihail Kogălniceanu scrie că deasupra porții era o galerie unde se instala meterhaneaua, muzica turcească, la ceremonii sau când domnul lua masa⁸¹. În iunie 1819, porțile „sănătoasă de lemn” ale curții sunt amintite cu ocazia revoltei tătarășenilor, înfuriați de măsurile de carantină luate atunci⁸². În mod obișnuit, poarta era păzită de arnăuți înarmați⁸³.

În mijlocul curții este figurat palatul (A), cu structura sa de camere. Însă, pentru a discuta planul noii reședințe domnești, putem apela la planul separat al palatului, ridicat în același an 1807 și aflat tot în fondul 349, cel mai probabil concomitent cu planurile orașului și curții. Chiar titlul, *Planul palatului din orașul Iași. Ridicat în anul 1807*, foarte apropiat de titlul planului curții, ne sugerează acest lucru. De altfel, palatul este figurat similar pe ambele planuri, principala diferență fiind aceea că pe planul dedicat clădirii principale a curții sunt cuprinse atât parterul, cât și etajul. Pe planul curții, apare doar un nivel care, în urma unei comparații între cele două documente, reprezintă etajul, adică – potrivit concepțiilor vremii – cea mai importantă parte a clădirii.

Planul propriu-zis al palatului lui Moruzi ne permite să vizualizăm pentru prima dată felul cum arăta în interior clădirea noii reședințe domnești. Structura camerelor ar fi trebuit să o cunoaștem deja, pentru că la Arhivele Naționale Centrale din București s-a păstrat un plan al Palatului Ocârmuirii, renovat în anii 1841–1843, dar nevalorificat, din simplul motiv că a fost inventariat sub numele de *Planul de refacere a Curții Arse* (titlul corect este: *Proiect înnoirii curților arsă gospod*) la județul Ilfov, și nu la Iași; s-a crezut, eronat, că este vorba de Curtea Arsă din București⁸⁴. Oana Marinache a publicat planul – întocmit de Iosif Rașek – într-un album în 2015, fără a preciza că este vorba de palatul

⁷⁷ Pentru iarba adusă de la Copou pentru folosința grajdului domnesc, vezi *Sămile Vistieriei*, III, p. 39, 375, 539.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 166.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 196.

⁸⁰ Pentru apa adusă la „havuzul curții” s-au cheltuit bani și ulterior, în 1816 (*ibidem*, p. 290).

⁸¹ M. Kogălniceanu, *Album istoric și literar*, Iași, 1854, p. 140. Poarta curții va fi demolată în 1844 (*ibidem*, p. 141–142).

⁸² Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 206–207; Teodor Codrescu, *op. cit.*, VII, p. 77–86.

⁸³ După cum remarcă și Ignati Iakovenko (*Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 819).

⁸⁴ ANIC, Planuri și hotărâncii, jud. Ilfov, nr. 387. A fost înregistrat eronat în Inventarul 2342 al fondului de Planuri și hotărâncii, Literele A–N, f. 189; prezintă planul Palatului cu parter și etaj, respectiv fațadă, având în plus o secțiune și legenda cu destinația încăperilor pe instituții.

din capitala Moldovei, Sorin Ifțimi fiind primul care și-a dat seama de greșeală⁸⁵. Palatul renovat cuprinde unele modificări față de clădirea lui Moruzi, datorită reconfigurării/adăugării unor camere, unor modificări la acoperiș și la scări, dar mai ales datorită noii destinații pe care a primit-o – de sediu al instituțiilor guvernamentale, și nu de reședință princiară.

Planul de la 1807 ne oferă ocazia de a vedea modul în care erau structurate inițial încăperile, dar și cum arăta palatul la exterior. În partea de jos a planului se află o reprezentare fidelă a fațadei, fidelă pentru că este identică cu cea mai veche imagine a clădirii, păstrată într-o compoziție de pe o tavă de porțelan a pictorului vienez Schufried din 1814, care prezintă alaiul lui Scarlat Calimah în fața edificiului⁸⁶.

Aplicând informațiile date de scara planului, putem identifica și măsurile clădirii: lungimea era de 142,5 metri, lățimea – la aripa de răsărit, cea mai extinsă – fiind de 60 de metri. Suprafața generală a construcției era de 8 600 de metri pătrați, impresionantă pentru acea vreme, palatul devenind cea mai mare clădire din Moldova. Având doar două niveluri, înălțimea era mai modestă, de 10,9 metri până la cornișă, 16 metri până la coama acoperișului și 20 de metri până la coama acoperișului de deasupra sălii tronului⁸⁷. Această disproporție a fost remarcată și de unii din călătorii care au trecut prin Iași la acea vreme, precum Vince Batthyány (1805): „[...] acum [principele] clădește un palat, menit să înlocuiască curtea domnească, mistuită de foc în timpul lui Alexandru al VIII-lea. Forma lui îți impune, dar nu te satisface. Acoperișul este prea greu, numărul ferestrelor și al ieșiturilor prea mare, parterul prea scund”⁸⁸. Clădirea a fost cel mai probabil acoperită cu tablă⁸⁹, adusă din afara țării.

Totuși, palatul impresiona, inclusiv pe călătorii veniți din vestul Europei. Francezul Alexandre De Moriollles vedea, în 1809, clădirea ca „o adevărată locuință de suveran. Era o construcție elegantă și modernă, executată în urmă cu câțiva ani, cu o ornamentație măreață și așezată într-o poziție încântătoare”; „[...] distribuția interioară era vastă, încăpătoare, puțin în stil oriental și mobilierul superb”⁹⁰. Credem că acest autor nu exagera prea mult în aprecierile sale față de palat, de vreme ce nu are aceleași considerații când vine vorba de oraș, pe care îl vede ca fiind mare, cu o viață comercială însemnată, dar plin de gunoarie, câini și fără a avea ceva „vrednic de interes”⁹¹. Deși era în mod categoric cea mai mare clădire din Iași, palatul nu excela prin monumentalitate sau decorațiuni exterioare⁹². Este evident însă că stilul sobru adoptat de arhitect era caracterizat mai degrabă prin funcționalitate.

Fațada de pe plan confirmă accesul în palat printr-o intrare centrală, după un model preluat și la intrarea prin turnul porții curții, ambele urmărind să accentueze stilul

⁸⁵ *Arhiva de arhitectură, 1830–1860. O colecție unică de planuri și schițe*, coord. Oana Marinache, Cristian Gache, București, Editura Istoria Artei, 2015, p. 14; Sorin Ifțimi, *Planul orașului Iași de Iosif Rașec (1844). Recuperarea documentului original*, în „Monumentul”, Iași, XX, 2019, p. 212.

⁸⁶ Viorica Malacopol, *Date în legătură cu activitatea arhitecților Freywald*, în SCIA, seria Arta plastică, XI, 1964, p. 326 și 327 (fig. 1). Vezi și BCU Iași, cota St-393. Mulțumim domnului Marius Vrinceanu pentru ajutorul oferit în prelucrarea digitală a unor imagini vechi ale palatului, inclusiv cea din 1814.

⁸⁷ Se cuvin mulțumiri și domnului Toader Popescu pentru toate măsurătorile făcute, ca și pentru preluările ortofoto efectuate.

⁸⁸ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 106.

⁸⁹ La acoperire cu tablă face referire Dumitru C. Moruzi, *Din amintirile unui bătrân. Curtea domnească din Iași. Ulița Mare și Podul Verde*, în „Drum Drept”, I, 1913, nr. 3, p. 163.

⁹⁰ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 471–472.

⁹¹ A admirat totuși baia turcească (*ibidem*, p. 472).

⁹² La o stucatură căzută face totuși referire William Mac Michael (*ibidem*, p. 734).

neoclasice imprimat noii construcții⁹³. Aceleași două arcade cu portal simplu, cu o coloană la mijloc, flancate de câte două coloane cu capitelluri ionice pe fiecare latură dinspre exterior, câte o coloană fiind plasată și la interior, mărginind bolta pentru trăsuri, specifică neoclasicismului moldovenesc. Pe lângă bolta centrală, palatul prezintă și două bolți pentru trăsuri laterale, folosite pentru intrările secundare, plasate pe de o parte și alta a clădirii; planul ne sugerează că cea dinspre partea de vest a palatului era mai importantă decât cea dinspre est, fiind mai mare. În toate cele trei cazuri, accesul se făcea printr-un vestibul deschis, cel dinspre apus fiind chiar boltit. Deasupra intrării principale a fost instalată stema țării, cu capul de bour în scut, plasat într-un pavilion. S-a susținut că această stemă ar fi cea aflată acum la palatul Sturza de la Miclăușeni, unde a ajuns și stema pusă de Mihail Sturza pe frontispiciul Palatului renovat al Ocârmuirii⁹⁴. Totuși, stema de pe planul rusec al fațadei Palatului diferă puțin de cea de la Miclăușeni: în primul rând, cea aflată azi la palatul Sturzeștilor cuprinde anul 1803, când palatul abia începea să fie ridicat; în al doilea rând, aceasta conține în scut și acvila Țării Românești, spre deosebire de cea de la palat, care cuprindea doar capul de bour; nu în ultimul rând, cadrul în care este pus pavilionul diferă de ceea ce vedem la palatul domnesc. Este posibil ca stema de la 1803 să fi fost inițial pusă la reședința din Iași a lui Moruzi de dinaintea finalizării palatului, mutată apoi la acesta, fără însă a fi pusă deasupra intrării principale. Dacă ar fi fost pusă de la început la noua construcție, ne întrebăm firesc de ce a fost săpat în piatră anul 1803, anul începerii lucrărilor, și nu 1805 sau 1806, anul finalizării? Subiectul rămâne unul în discuție.

Cu tot cu cele trei vestibule deschise, palatul avea la parter 40 de încăperi, inclusiv casele scărilor, patru la număr. Etajul cuprindea 46 de camere, cu tot cu scări, de data aceasta șase; două scări, cele mai importante din palat, deși nu sunt figurate și la parter, plecau de la nivelul de jos pentru a asigura accesul spre sala tronului. O scară exterioară este figurată în partea din spate, la aripa dinspre răsărit, probabil pentru a permite ieșirea spre grădină. În o parte din încăperi sunt prezente sobe pentru încălzire: 19 de formă paralelipipedică și 4 cilindrică la parter, respectiv 41 de sobe cilindrice la etaj; pe plan sunt indicate cu două culori, cu roz fiind figurat focarul sau gura sobei, iar cu gri focurile. Desenul fațadei clădirii, figurat în partea de jos a planului, cuprinde 14 hornuri, câte cinci în lateral și patru în zona centrală, la ceea ce pare a fi o mansardă, toate asigurând evacuarea fumului de la una sau mai multe sobe. Cu siguranță, alte hornuri – probabil nouă, dacă ținem cont de poziția sobelor – se adăugau în partea din spate a clădirii. Faptul că mai multe sobe se află la etaj indică folosirea acestor camere în scopuri private. Din datele oferite de sămile de Vistierie știm că la amenajarea unora din aceste sobe s-a lucrat pe parcursul anului 1807⁹⁵.

Fațada cuprinde la parter 48 de ferestre, câte 24 pe fiecare latură, același număr fiind prezent și la etaj, cu precizarea că aici se adăugau 12 ferestre deasupra intrărilor, principală și cele două laterale⁹⁶. În ceea ce privește mansarda, aceasta credem că nu avea un plan de sine stătător (care nici nu este figurat), ci servea de fapt drept luminator pentru camerele scărilor ce asigurau accesul către sala tronului de la etaj.

⁹³ Cu siguranță, arhitectul s-a inspirat de la alte palate neoclase din epocă. Un model a putut fi palatul Grassalkovich, din Pressburg, Bratislava de azi, terminat în 1760. O sursă mai îndepărtată de inspirație putea fi și Palatul Belvedere de Sus, din Viena (1717–1723). S-a preferat o clădire funcțională, într-un stil specific epocii, tot mai îndrăgit de boierii vremii.

⁹⁴ Costin Merișca, *op. cit.*, p. 66, p. 68, fig. 23; Sorin Iftimi, *Palatul Culturii din Iași...*, p. 264.

⁹⁵ *Sămile Vistieriei*, III, p. 163, 166, 168 („sobă de oale”).

⁹⁶ La ferestre s-a pus geam, dar și păsă sau hârtie, după cum reiese din sama cheltuielilor din 1807 (*ibidem*, p. 162, 169).

La parter, după ce cobora din trăsură sub bolta principală, domnul urca trei scări și pătrundea într-o cameră cu câte două coloane pe fiecare latură, intrând apoi în holul central. Pe margini, aici au fost amplasate mai multe coloane, 28 în total – grupate câte două, două rânduri de scări asigurând pe fiecare zonă laterală accesul la etaj unde, deasupra holului central, se afla sala tronului. Manolachi Drăghici se referă la camerele de aici și spune că se numeau „spătărie” („mare” și „mică”), păstrând denumirea de la vechea curte⁹⁷. Kogălniceanu face o descriere mai detaliată, susținând că în palat existau la etaj trei săli mari, a Haremului – unde se țineau balurile, a Postelniciei – unde erau primiți boierii, alături de sala tronului sau a Spătăriei – în care se desfășurau ceremoniile curții. Sala tronului era cea mai mare (cca 380 mp)⁹⁸ și mai înaltă din palat, având tavan drept, zugrăvit cu stema Moldovei, însoțită de mărcile celor 21 de ținuturi ale țării⁹⁹. S-a păstrat o descriere a medicului englez William Mac Michael, care a trecut prin Iași în iarna anilor 1817–1818:

[...] lângă tron, care era un scaun mai ridicat, cu spatele la perete erau atârnat un arc și o tolă și pe pereții laterali ai încăperii erau înfățișate stemele celor 22 de județe deosebite în care este împărțită Moldova; ele erau zugrăvite în tot atâtea despărțituri circulare și înfățișau produsele caracteristice ale diferitelor provincii. Într-una, de pildă, era înfățișată o viță de vie, în alta felurile specii de pești; în a treia, mai multe feluri de vânat. Numărul era neștirbit; Moldova întreaga era zugrăvită pe zid¹⁰⁰.

Tronul, care era înălțat, de vreme ce se ajungea la el prin parcurgerea unor trepte¹⁰¹, s-a păstrat, fiind din lemn, cu sculpturi aurite și catifea roșie, pe spătar fiind figurată stema¹⁰². Încăperile adiacente, unde probabil se retrăgea domnul pentru treburi mai puțin oficiale, aveau și ele suprafețe semnificative: 72 mp – camera cu absidă din spate (Spătăria mică?); 150 mp – camera de deasupra vestibulului intrării centrale.

La parter și la etaj se aflau cu totul opt camere cu absidă, câte două la fațadă și două în spate¹⁰³. Nu știm din ce motiv arhitectul palatului nu a mers până la capăt cu un plan care să prevadă aripile în oglindă, acestea nefiind simetrice în partea dinspre grădina domnească. Documentul cartografic pe care îl analizăm nu ne oferă sugestii privind destinația încăperilor, însă putem folosi informațiile prețioase transmise de Manolachi Drăghici, atunci când descrie balul dat la curte în 1826 de Ioniță Sandu Sturza, în onoarea ambasadorului rus la Poartă:

[...] boierii juca în trei saloane, în acel mare din mijlocul curței, în spătăria doamnei, despre harem, și în sala divanului, acum ocupată de departamentul dinăuntru, fiind la 2 000 de persoane adunați, boierimea adecă toată, diplomații streini și neguțitorii de toate stările, care aceștia aveau locul lor în rândul de gios cu muzici osebite și mese, unii în departamentul vistieriei și alții în cămara gospod, unde se află divanurile astăzi¹⁰⁴.

Comparația cu planul Palatului Ocârmuirii, al lui Rașek, plan pe care este notată destinația încăperilor, ne permite să identificăm camerele pomenite de Manolachi Drăghici.

⁹⁷ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 192; „spătăria mare”: *ibidem*, p. 213, 239.

⁹⁸ Cu dimensiuni de 32,5 m lungime și 11,8 m lățime. Pomenită chiar ca „sala cea mare” de Dimitri Bantș Kamenski, în 1808 (*Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 402).

⁹⁹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 140. Sala tronului, Postelnicia și Spătăria au rămas la etaj și în Palatul Ocârmuirii după 1843 (*ibidem*, p. 142; vezi și ANIC, Planuri și hotărâri, jud. Ilfov, nr. 387).

¹⁰⁰ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 734–735.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 735.

¹⁰² Sorin Iftimi, *Palatul Culturii din Iași...*, p. 264.

¹⁰³ O „odaie ce rătăndă” e pomenită în 1807 (*Sămile Vistieriei*, III, p. 169).

¹⁰⁴ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 241.

Astfel, salonul din mijlocul curții trebuie să fie încăperea de deasupra vestibulului de la intrarea centrală în palat, care am spus că avea în jur de 150 mp; spătăria doamnei trebuie să fie camera mare de deasupra holului intrării de răsărit, cu o suprafață de cca 225 mp, care putea sluji ca sală de bal¹⁰⁵; haremul era reprezentat de camerele doamnei¹⁰⁶, tot în această parte a palatului; sala Divanului se afla tot la etaj, dar în aripa de apus, într-una din cele două încăperi mai spațioase de aici¹⁰⁷; Vistieria și camera domnească se aflau la parter, în aripa de răsărit. Tot aici trebuie să fi fost camerele unor boieri, precum odaia vistiernicului sau a căminarului, amintite în sămile de Vistierie păstrate din anii 1806–1807. Aceleași documente pomenesc „odaia unde au fost Departamentul Străinilor”¹⁰⁸, dar și o cameră ce găzduia cancelaria¹⁰⁹, situate probabil tot la parter, dar în aripa de apus. Faptul că în palatul lui Moruzi fuseseră instalate câteva instituții la parter ne este confirmat și de Ignati Iakovenko¹¹⁰, respectiv de Kogălniceanu, care amintește instanțele ocârmuirii și camerele pentru slujbași¹¹¹, acestea din urmă situate cu siguranță în spatele clădirii. Planul din 1807 ne mai arată că opt dintre încăperile de la parter erau boltite (bolți în cruce), fiind marcate prin linii diagonale. Cu siguranță, sub palat se aflau și beciuri, fără însă ca topografii ruși să fi fost interesați să le menționeze pe plan.

Cum vechea biserică domnească de la curte fusese demolată, la noul palat, lângă încăperile destinate domnului, a fost amenajat un paraclis cu hramul Sf. Alexandru. În clădire se susține că ar mai fi existat un paraclis, pentru doamna – care ar fi dispărut, la fel ca cel domnesc, în incendiul din 1880¹¹² –, însă despre existența sa nu avem la acest moment vreo confirmare. Pe planul întocmit de inginerul Iosif Rašek, aceste locuri de reculegere nu sunt figurate¹¹³. Totuși, câteva sugestii de pe planul din 1807 ne îndrumă spre locul unde s-a aflat un paraclis. În aripa dinspre răsărit, se poate vedea o mică încăpere, de cca 33 mp, unde sunt marcate o cruce și o linie întreruptă în trei locuri; crucea reprezenta altarul, iar cele trei goluri ușile împărătești (la mijloc) și cele diaconești (pe lateral). Pentru dotarea cu cele necesare a paraclisului (zis și „biserica din curte”) ¹¹⁴ s-au cheltuit după terminarea construcției propriu-zise a palatului 2 040 de lei, după cum aflăm din sămile din 1807 și 1808¹¹⁵.

Am sugerat deja că zona de răsărit a palatului, de la etaj, avea destinație privată, pentru folosința domnului și a doamnei, după cum susține și Kogălniceanu. În partea dinspre Sf. Neculai s-ar fi aflat odăile doamnei și ale copiilor, în timp ce camerele domnului trebuie să fi fost în spate, cu paraclisul și sala de bal la mijloc¹¹⁶.

Planul ne arată și unde se aflau ieșitorile, trei la parter și patru la etaj. Interesant este că există o corespondență între amplasarea lor, prin urmare evacuarea trebuie să se

¹⁰⁵ Poate sala „cu două cafasuri” pomenită de Dumitru C. Moruzi, *op. cit.*, p. 153–154.

¹⁰⁶ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 737.

¹⁰⁷ Probabil în sala de deasupra vestibulului de la apus; vezi și cele transmise de Dumitru C. Moruzi, *op. cit.*, p. 152–153.

¹⁰⁸ *Sămile Vistieriei*, III, p. 160, 162–163, 170.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 169.

¹¹⁰ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 819.

¹¹¹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 140.

¹¹² N. Grigoraș, *Curtea și biserica domnească din Iași*, București, Editura Meridiane, 1970, p. 16–17.

¹¹³ ANIC, Planuri și hotărânicii, jud. Ilfov, nr. 387. Pentru dispunerea camerelor pe instituții, vezi și M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 142–143.

¹¹⁴ Sama din 1808 confirmă că această biserică este de fapt paraclisul: „[...] paraclisul din curte unde mergi la bisărică prestrălucitul feldmareșal cneaz Prozorovschi” (*Sămile Vistieriei*, III, p. 184).

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 100, 182–184.

¹¹⁶ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 140. Mulțumiri domnului Dan Dumitru Iacob pentru sugestiile de interpretare.

fi făcut printr-un sistem de canalizare, cu siguranță o inovație pentru Moldova acelei vremi. Probabil erau folosite conducte de olane, ieșitorile fiind spălate cu apă.

Arhitect al Palatului a fost Johan Freiwald, angajat din 1803 cu leafă de 150 de lei pe lună pentru a proiecta și ridica noua clădire¹¹⁷. Acesta se alătură multor alți străini care au văzut în Principatele Române un bun loc de manifestare, dar și înavuțire, având un rol hotărâtor în modernizarea orașelor. În Iași, i s-au alăturat Mihalic de Hodocin, Iosif Rașek, Francois Cazaban, Frederick Peytavin, Karl Kugler și mulți alții. Freiwald este printre primii sosiți în capitala Moldovei, unde și-a adus contribuția la ridicarea mai multor construcții de primă mână, publice, religioase sau particulare. Ca și în alte cazuri, lămurirea originii este anevoioasă, mărturiile rămase fiind neclare și ducând la interpretări contradictorii. Principalul studiu care îl privește pe arhitect a fost scris acum mai bine de cinci decenii de Viorica Malacopol¹¹⁸, dar unele informații solicită o mai bună clarificare, dată de sursele descoperite între timp. Freiwald este socotit a fi austriac, fără o precizare mai sigură a locului său de naștere. Abia descoperirea recentă la Chișinău a două permise de liberă trecere, eliberate de autoritățile austriece în 1802, respectiv 1811, a permis lămurirea locului nașterii și vârstei aproximative. Cele două documente arată că Freiwald provenea din Moravia, fiind născut în micul oraș Prostějov, aflat la cca 20 km de Olomouc. Actul din 1802 îi dă vârsta de 39 de ani, cel din 1811 de 45, deci era născut probabil în 1763 sau 1766¹¹⁹. Sunt indicii că pe tatăl său îl chema tot Johan și că s-a remarcat în același domeniu al construcțiilor. Johann Freiwald junior s-a format ca arhitect și inginer, activând la Brno, unde la finele secolului al XVIII-lea îl întâlnim în serviciul cadastral regional¹²⁰. De altfel, Brno este dat de mai multe surse ca loc de plecare al lui Freiwald din Austria, atât în pașaportul din mai 1802, cât și în cel din vara lui 1811.

Ca arhitect al Palatului, Freiwald și-a făcut un nume, motiv pentru care a fost însărcinat și cu alte proiecte importante din Moldova. Îl întâlnim proiectând sau lucrând la: Palatul Sturza și biserica de la Ruginoasa, Palatul Roznovanu din Iași, biserica nouă de la mănăstirea Neamț, noua catedrală mitropolitană din Iași¹²¹, biserica de la mănăstirea Frumoasa sau biserica Sf. Gheorghe din Moghilău, în Podolia¹²². Nu a ezitat să se implice în proiectarea unor monumente¹²³ – cel mai cunoscut fiind Obeliscul cu lei din

¹¹⁷ Venirea în 1802 și leafa introdusă în 1803 sunt confirmate de un act din 3 martie 1809 (ANI, Manuscrise, nr. 88, f. 197 v.). Suma primită lunar de Freiwald era destul de bună, dacă ținem cont de faptul că toți dascălii de la școala grecească din Iași primeau în aceeași perioadă 100 de lei pe lună (*Sămile Vistieriei*, III, p. 48).

¹¹⁸ Viorica Malacopol, *op. cit.*, p. 325–334.

¹¹⁹ Cele două pașapoarte – aflate la ANRM, fond 1, inv. 1, dosar 2054, f. 30 și 33 – au fost publicate de către Manole Brihuneț, *Date inedite privind activitatea edilitară în Moldova și Podolia a arhitectului vienez Johann Freywald*, în „Monumentul”, XV, 2014, p. 454–456, fără însă ca în acest studiu să fie făcută vreo analiză detaliată a conținutului și implicațiilor acestor documente.

¹²⁰ Michal Konečný, „Civilní architektura” ve službách státu. Teoretická východiska, instituce, styl a tvůrci na Moravě 1750–1840, teză de doctorat, Masaryk University Brno, 2014, p. 114, <https://is.muni.cz/th/j8mqg/text.pdf> [11.01.2020].

¹²¹ Vezi deize de cheltuieli pentru ridicarea bisericii (Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a Catedralei Mitropolitane din Iași*, București, 1888, p. 55–57).

¹²² Pentru aceasta, vezi Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 454–461.

¹²³ Precum cele ce i s-au comandat în 1809, unul în memoria unui ofițer rus, Aleksandr Engelhardt, mort în 1770 la Pușeni, în Covurlui, altul în memoria lui Potemkin, probabil cel de la Rădenii Vechi (ANI, Manuscrise, nr. 88, f. 11 v., 42 v.–43, 53; *Comuna Valea Mărului: studiu monografic complex – Pușeni și Mândrești*, coord. Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Editura Eurodidact, 2003, p. 108; Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 456).

Grădina Publică de la Copou¹²⁴ –, avea talent de desenator¹²⁵ și era capabil să ridice planuri¹²⁶. Din anii 1811–1812 s-a implicat activ și în Țara Românească, inclusiv în proiecte de infrastructură¹²⁷. În 1816, a fost invitat pentru a merge la Ioannina, unde urma să stea un an, ajutând la ridicarea unor clădiri și poduri pentru Ali Pașa¹²⁸.

S-au păstrat foarte puține informații cu privire la munca propriu-zisă depusă pentru construirea Palatului între vara anului 1803 și vara lui 1806. Detalii prețioase avem în istoria lui Manolachi Drăghici. Acesta a consemnat numele celor trei boieri însărcinați ca ispravnici ai construcției: vistiernicul Săndulache Sturza, vornicul Toderășcu Balș și vornicul Iordache Drăghici. Alexandru Moruzi supraveghea personal lucrările, mobilizarea pentru ridicarea palatului fiind semnificativă, cronicarul menționând că „un lucru rar pentru Moldova, că toată țara se afla în picioare, parte salahorind, iar parte cărând materialul”. Kogălniceanu notează în plus că varul necesar ar fi fost adus de la Orhei¹²⁹. Vistieria achita sumele necesare, inclusiv munca fizică, exceptând cheresteaua, adusă din țară, și cărăturile, făcute de sate ca obligație („havalea”), satele boierești nefiind scutite¹³⁰. Am identificat un singur act în care este pomenit lucrul la palat și modul în care erau implicate instituțiile locale. În septembrie 1804, Isprăvnicia Herței scria „cătră cinstiț dumnealor boieri nazări asupra lucrului curții gospod” în privința pristavului solicitat de Vistierie, căruia i se împlinise termenul de o lună. În locul său, urma să vină un anume Ion Holban, „carele viind acolo i să va da în samă cele trebuincioase și va sta asupra lucrului o lună, și atunce să va triimite alt schimbător. Și celui de acolo pristav să i să dei drum”¹³¹. Prin urmare, se pusese la cale prin intermediul Vistieriei și isprăvnicilor un sistem prin care oamenii veneau din ținuturi și lucrau o perioadă la Iași, fiind apoi schimbați cu alți lucrători. Așa-zisa *Condică a liuzilor* din 1803 surprinde numărul mare de meșteri care lucrau la curte în acel moment: 192 de lemnari, 18 tăietori de lemne, 2 teslari – la o listă, alături de alți 30 de lemnari, pietrari și teslari – în altă listă¹³².

Costurile construcției noului palat, terminat în august 1806, au fost estimate la peste un milion de lei¹³³. Vince Batthyány susține că „cheltuielile pentru materialele acelei clădiri sunt pe seama voievodului, munca însă este făcută fără plată, de supuși”¹³⁴. Nu avem confirmarea că această afirmație face referire la bani luați din vistierie sau au reprezentat contribuții personale ale domnului, cum fusese cazul la alimentarea cu apă¹³⁵. Palatul

¹²⁴ Mircea Ciubotaru, *Grădinile publice din Iași în secolul al XIX-lea (I). Grădina publică din Copou*, în „Monumentul”, XVI, partea 1, 2015, p. 402–405.

¹²⁵ Este autorul grafic al spiței de neam a familiei Balș din 1813 (Maria Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, DGAS, 1981, p. 50–52).

¹²⁶ În 1819, Alexandru Suțu îl însărcina să ridice planul capitalei Țării Românești, misiune de care nu știm dacă s-a achitat (V. A. Urechia, *Istoria românilor*, XII, București, 1898, p. 286–287).

¹²⁷ Precum podirea străzilor principale din București și, apoi, pavarea cu piatră a acestora (*Documente privitoare la istoria românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki*, X, București, 1897, p. 275, nr. CCCLVI; p. 373, nr. CCCCLV; XX, p. 502, nr. DLXXXVI (în continuare, se va cita *Documente Hurmuzaki*); contractul din 1824 în *Documente privitoare la istoria orașului București (1821–1848)*, ed. George Potra, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 145, nr. 78; înainte de pavarea cu piatră, Freiwald s-a ocupat în 1823 de punerea de noi poduri pe Podul Mogoșoaiei (*ibidem*, p. 121, nr. 60).

¹²⁸ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 309, nr. CCCLXIX.

¹²⁹ M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 137.

¹³⁰ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 188–189.

¹³¹ ANI, Documente, 862/7.

¹³² Teodor Codrescu, *op. cit.*, VIII, p. 360–361, 368. Alți 24 de lemnari ai „curții gospod” apar la ținutul Vaslui (*ibidem*, VII, p. 377).

¹³³ *Documente Hurmuzaki*, XX, p. 98, nr. CV.

¹³⁴ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 106.

¹³⁵ Unde Alexandru Moruzi a contribuit personal cu peste 100 000 de lei (Teodor Codrescu, *op. cit.*, V, p. 42).

urma să fie inaugurat la 30 august, de Sfântul Alexandru, ziua onomastică a domnului, însă acest lucru nu s-a mai întâmplat, pentru că Moruzi a fost mazilit cu trei zile mai înainte de ceremonie¹³⁶. Cert este că mutarea începuse mai devreme, probabil chiar din anul precedent, când medicul militar de origine scoțiană Adam Neale susținea că domnul „se așezase într-un nou palat” (vara lui 1805)¹³⁷. O samă de Vistierie a notat pentru aprilie acel an cei 309 lei pentru reparațiile necesare la curte „când s-au făcut mutare”¹³⁸. Dovada că palatul era gata înainte de mazilirea domnului stă în așezarea aici a unei inscripții în versuri, cuprinzând stema cu acvilă și bour și o odă scrisă de unul dintre poeții care l-au lăudat pe Moruzi¹³⁹.

Alexandru Moruzi a început să doteze palatul cu cele necesare. Dovadă stă cererea înaintată în 1808 lui Kushnikov, președintele Divanurilor Moldovei și Valahiei, de către un negustor grec din București, Polizache Dumitru, care reclama neplata a aproape 20 000 de lei pentru „așternuturile curții pământești”¹⁴⁰. Dacă Moruzi nu a apucat să rezide în palatul pe care l-a construit, următorul domn, Scarlat Calimah, a avut această bucurie, însă doar pentru trei zile, atâtea câte a domnit în prima domnie¹⁴¹. În schimb, la palat au tras mai mulți generali ruși, în perioada ocupației începută în decembrie 1806 și întinsă până la încheierea păcii din 1812. După generalul Johann von Michelsohnen¹⁴², principalul ocupant al palatului a fost generalul Prozorovskij¹⁴³, aici fiind amintiți și alți militari de rang înalt ruși. Chiar și o samă de Vistierie amintește un astfel de general, precum între 14 și 20 septembrie 1807, când la palat a tras generalul Lașcariov, președintele celor două Divanuri, alături de un alt ofițer înalt (cu 784 de lei cheltuiți atunci)¹⁴⁴. Dotările și mobilierul din palat erau încă insuficiente, dovadă achiziția ulterioară a unor piese, precum: numeroase scaune („cu plasă”, „proaste”, „lungurețe”, jilț), mese (mari și mici, rotunde), paturi, o canapea „înbrăcată”, lăzi, dulapuri, capace de astupat sobele, dar și perdele, carafe, pahare etc., luate pe parcursul anului 1807¹⁴⁵. În interiorul curții s-a pus pavaj de piatră, la care face referire sama care notează pentru septembrie 1804 suma de 288 de lei pentru „facere caldarâmului de la curte”¹⁴⁶. De asemenea, s-a asigurat și iluminatul, prin felinare și sfeșnice cu lumânări, instalate în 1806 și 1807¹⁴⁷.

În ansamblul curții, după moartea lui Prozorovskij (vara anului 1809), s-a decis amenajarea unui spital¹⁴⁸. Inițial, au fost date pentru bolnavi doar grajdurile, după cum reiese din sama Vistieriei¹⁴⁹, însă ulterior și palatul a fost folosit pentru acest

¹³⁶ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 190; vezi și mărturia Christinei Reinhard: „[Doamna Moruzi] spera să stea trei ani la Iași și se gândea să inaugureze noul palat printr-o mare serbare săptămâna viitoare” (*Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 296).

¹³⁷ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 188–189.

¹³⁸ *Sămile Vistieriei*, III, p. 31.

¹³⁹ Dionisie Ecclesiarhul, Naum Râmniceanu, Ienachi Văcărescu, Matei Milo sau C. Conachi. Textul inscripției nu se mai înțelege decât parțial (vezi Costin Merișca, *op. cit.*, p. 65–66).

¹⁴⁰ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în perioada războiului ruso-turc 1806–1812*, vol. I, coord. Demir Dragnev, Larisa Svetlicinai, Chișinău, 2015, p. 252, nr. 267.

¹⁴¹ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 191–192; *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 302.

¹⁴² *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 316.

¹⁴³ Pregătirea palatului pentru șederea lui Prozorovskij în 1807 a costat 6 874 de lei (*Sămile Vistieriei*, III, p. 166). Vezi și *Călători străini. Secolul XIX*, vol. I, p. 400.

¹⁴⁴ *Sămile Vistieriei*, III, p. 123.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 160, 162.

¹⁴⁶ Probabil la curtea nouă (*ibidem*, p. 65); vezi și februarie 1806, suma de 50 de lei pentru un edeciu trimis la ținutul Neamț „spre pornire lespezilor curții” (*ibidem*, p. 45).

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 31, 168–169.

¹⁴⁸ Pentru sursele ruse, vezi A. N. Petrov, *Воина России с Турцией*, I, p. 139; II, p. 35.

¹⁴⁹ Vezi sumele cheltuite pentru acest spital în 1807, ca și numele unui doctor, Luca (*Sămile Vistieriei*, III, p. 188, 190, 193).

scop¹⁵⁰. Misiunea reamenajării i-a fost dată de autoritățile ruse tot lui Freiwald, după cum reiese dintr-un document din 15 octombrie 1810, suma alocată pentru această transformare fiind de 12 500 lei¹⁵¹; în august 1811 lucrul era gata, potrivit mărturiei lui Freiwald însuși¹⁵². Stricăciunile provocate de instalarea spitalului militar în palat au necesitat reparații și noi dotări. La finalul anului 1812 încă mai erau necesari 120 000 de lei pentru plata cheltuielilor făcute pentru „întocmirea curței”, bani care urmau să fie recuperați din taxele („cifertul”) ridicate în lunile ianuarie–martie 1813¹⁵³.

După război, la palat a rezidat în sfârșit Scarlat Calimah¹⁵⁴, urmat apoi, din 1819, de Mihail Suțu. În vremea „răzmeriței” din 1821, nici Alexandru Ipsilanti, nici Gheorghe Cantacuzino nu au stat la curte, în schimb aici a tras Cioban-Oglu, seraschier de Silistra, trimis în Moldova împotriva eteriștilor¹⁵⁵. Caimacamul Ștefan Vogoride a stat la Mitropolie, astfel că abia noul domn pământean, Ioniță Sandu Sturza, va reveni la palat în 1822¹⁵⁶.

Palatul domnesc ridicat de Moruzi a sfârșit în urma incendiului care a afectat o bună parte din capitala Moldovei în vara anului 1827. O importantă descriere a focului din 19 iulie 1827, ultimul care a cuprins Iași¹⁵⁷, îi aparține unui anonim italian. Acesta susține că pojarul ar fi pornit de la casa lui Ilie Burchi Zmeu, în apropierea consulatului rusec, și s-a întins în tot orașul, coborând chiar și spre mahalalele din valea Bahluiului. S-a estimat foarte general că 800 de case ar fi fost distruse, incluzând Palatul domnesc cu cancelaria și arhivele, reședințele marilor boieri din centru, 15 biserici, Mitropolia și conventul catolic¹⁵⁸. Paradoxal, unele măsuri de protecție împotriva focului fuseseră gândite la curtea domnească. În sama Vistieriei pe 1817–1818 este amintită reparația făcută „tulumbei curții”¹⁵⁹, care funcționa – ineficient, se pare – alături de tulumbele Hătmăniei¹⁶⁰.

Gustav Adolf Ramsay vede ruinele „splendidului” palat în 1829, subliniind că, „din zidurile care au rămas, se poate constata cât de mare și de frumos a fost”¹⁶¹, iar Adrien Louis Cochelet, care vizitează Iași în 1835, vede și el ruinele, cu „aspect grandios”¹⁶². Diplomatul german Karl Otto Ludwig von Arnim descrie Iași pe larg în 1836 și remarcă de la intrarea în oraș urmele palatului ars, din care mai existau doar zidurile. Încă din acea vreme, era cunoscută intenția noului domn, Mihail Sturza, de a reface palatul, însă nu ca reședință domnească, ci ca sediu guvernamental, domnul preferând să rezide în casa proprie¹⁶³. Sturza va trece la fapte în anii 1841–1843, mutând apoi în noua clădire

¹⁵⁰ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 197.

¹⁵¹ „Ca să facă toate întocmirile la spitalul ci este să se așăzi în curțile Divanului” (Manole Brihuneț, *op. cit.*, p. 456, cu îndreptări după documentul original din ANRM, fond 1, inv. 1, dosar 2054, f. 3 r.–v.).

¹⁵² ANRM, fond 1, inv. 1, dosar 2054, f. 43; vezi și f. 53.

¹⁵³ ANI, Documente, 48/1, f. 188 r.–v.; Teodor Codrescu, *op. cit.*, I, p. 189–191; N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 489, nr. 184. La o sumă identică fac referire în 1813 și sursele austriece (*Documente Hurmuzaki*, XX, p. 98, nr. CV).

¹⁵⁴ Instalat efectiv în palat la 4 iulie 1813 (*Documente Hurmuzaki*, XX, p. 98, nr. CV).

¹⁵⁵ La curte ar fi stat și Salih pașa (Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, Editura Științifică, 1971, p. 458–459).

¹⁵⁶ Vezi Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 217–220, 237.

¹⁵⁷ În 1833 și 1844 au izbucnit alte incendii cu efecte semnificative, însă nu la nivelul celui din 1827.

¹⁵⁸ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. II, p. 270–271. Pentru acest incendiu, vezi mai recent Marian Juncanariu, *Marele incendiu din 1827 și consecințele pe care le-a avut asupra orașului Iași*, în „*Historia Urbana*”, XXVI, 2018, p. 47–65.

¹⁵⁹ *Sămile Vistieriei*, III, p. 323.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 276, 321, 382.

¹⁶¹ *Călători străini. Secolul XIX*, vol. II, p. 389.

¹⁶² *Ibidem*, vol. III, p. 237.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 493–494.

diversele instituții care asigurau guvernarea¹⁶⁴, după cum remarcă și Johann Neigebaur, consul general al Prusiei în Principate¹⁶⁵. Palatul intră astfel într-o nouă fază, mai lungă, ce va dura până în 1906, cu o întrerupere dramatică, în 1880, când va cădea iar pradă focului. După 1900, autoritățile vor decide că este momentul ca palatul să facă loc unei clădiri mai maiestuoasă, în ton cu noile construcții ridicate în Iași ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea (Gara, Teatrul Național și Universitatea).

Planurile de la 1807, alături de cercetările desfășurate cu ocazia renovării recente a Palatului Culturii, demonstrează nivelul surprinzător de continuitate care există între palatul lui Moruzi și actuala clădire. Arhitectul Ion Berindei a încorporat în palatul de azi mult mai mult decât se credea. Alături de segmente din fundații, o bună parte din zidurile inițiale, la nivelul parterului și chiar etajului, au fost păstrate, la fel cum vechiul plan l-a influențat pe cel nou. Mai mult, arhitectul deși a rupt cu stilul arhitectonic anterior, preferând o variantă neogotică, a păstrat elemente importante din simetria vechii clădiri. Turnul central și cele două laterale includ bolți de trecere. De asemenea, o privire atentă relevă păstrarea aceluiași număr de ferestre la parter, 48, grupate câte 24 pe fiecare latură, cu alternanță similară, precum la primul palat. Toate acestea reprezintă suficiente argumente să integrăm istoriile palatului, atât cel ridicat de Alexandru Moruzi și refăcut de Mihail Sturza, cât și reconstrucția inițiată de arhitectului Berindei. La fel ca la multe biserici din spațiul românesc, care au trecut prin diferite faze de construcție și reconstrucție de-a lungul secolelor, și în acest caz putem să ne referim la un singur palat, Palatul din Iași.

1807, ONE YEAR AND THREE PLANS FOR IAȘI:
OF THE CITY, THE RESIDENCE AND THE PALACE OF THE PRINCE
(Summary)

Keywords: Iași, town plan, palace, Alexandru Moruzi, Moldavia.

The series of discoveries in the Russian archive, started by us three years ago, continues with three plans from the Moscow Military-Historical Archive. The three were executed in the same year, 1807, by Russian surveyors who aimed to make a plan for three major objectives in Iași, the capital of Moldavia: the city and its surroundings, the princely residence, the palace. The city plan includes some interesting elements: the Metropolitan complex, which had meanwhile been extended between main street (*Ulița Mare*) and *Ulița Ciubotărească*; the first representations on the map of the Post office in Copou and the first windmill in the city; clarifying the moment of the arrangement of *Podul Verde* in Copou; the wells fed from the water network; the situation of the buildings from the monasteries in the surroundings of the city. At the residence we can see the changes started by Prince Alexandru Moruzi, who took the initiative of its reconstruction and the erection of a new palace. The residence burned down in a great fire in 1784 and had been abandoned for almost two decades. Moruzi decided to rebuild it and reorganize it, the construction of the palace being entrusted to an architect from the west, Johan Freiwald. Born in Prostějov, in Moravia, Freiwald was noted not only for the building of this palace, but also for the construction of other palaces of the great boyars, churches, obelisks, pavements of streets, etc. For the palace, the prince preferred an architectural style more and more liked by the elite, neoclassical, the new construction being erected between 1803 and 1806 following the general mobilization of the country, at a cost of over one million lei. Moruzi did not get to use the palace, losing the throne three

¹⁶⁴ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 258.

¹⁶⁵ Consul între 1843 și 1845, cu reședința la Iași (*Călători străini. Secolul XIX*, vol. IV, p. 269).

days before the official inauguration. From December 1806, Moldavia was occupied by Russians troops, in a new war with the Turks, which lasted until 1812. During this time, the palace was furnished with new furniture, being used as the headquarters for Russian generals; in the last years of the war, a military hospital was set up here. From 1813 prince Scarlat Calimah stayed here, from 1819 prince Mihail Suțu, and from 1822 prince Ioniță Sandu Sturza. The palace burned again in 1827, remaining in ruins until 1841–1843, when it was restored by prince Michael Sturza. It caught fire again in 1880, was rebuilt again, but in 1906, the authorities decided that it was time to make room for a more majestic building, in tune with the new more grandiose buildings erected in Iasi in the last decades of the 19th century. Until 1925 the present palace was built, used today for cultural purposes. Our research, together with the recent archeological ones, showed that segments of the foundations and walls of the palace from 1806 were integrated into the palace today, just as the old plan influenced the new one. Moreover, Berindei, the architect of the new palace, although he broke with the previous architectural style, preferring a neogothic variant, kept important elements from the symmetry of the old building. The three plans allow a better understanding of the city's history and its important monuments.

ANEXE

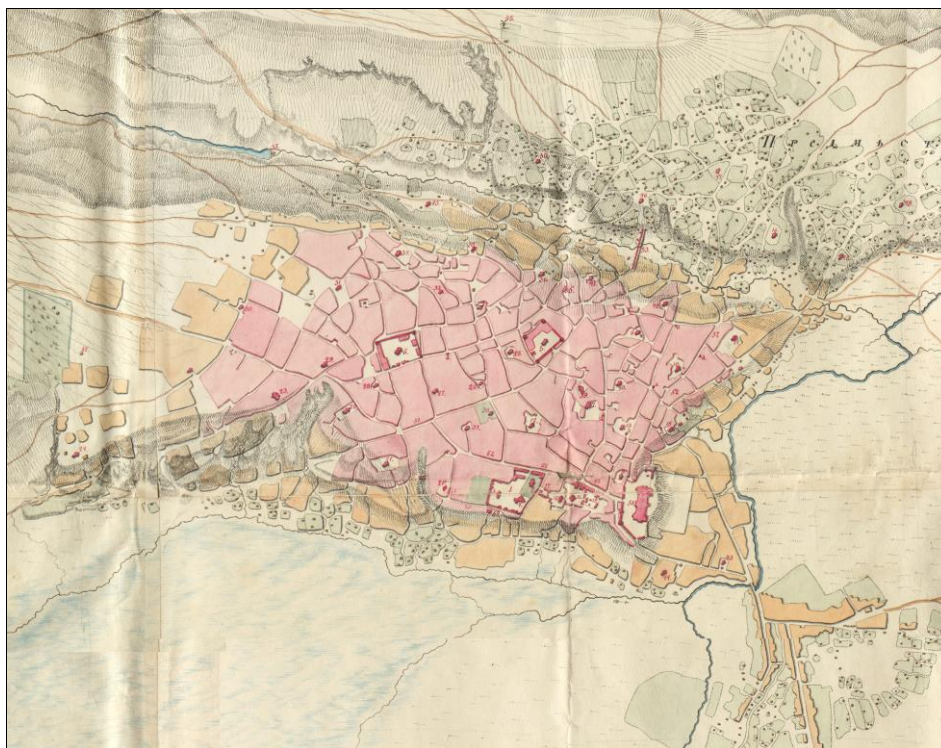

Fig. 1. Planul orașului Iași, 1807, fragment.

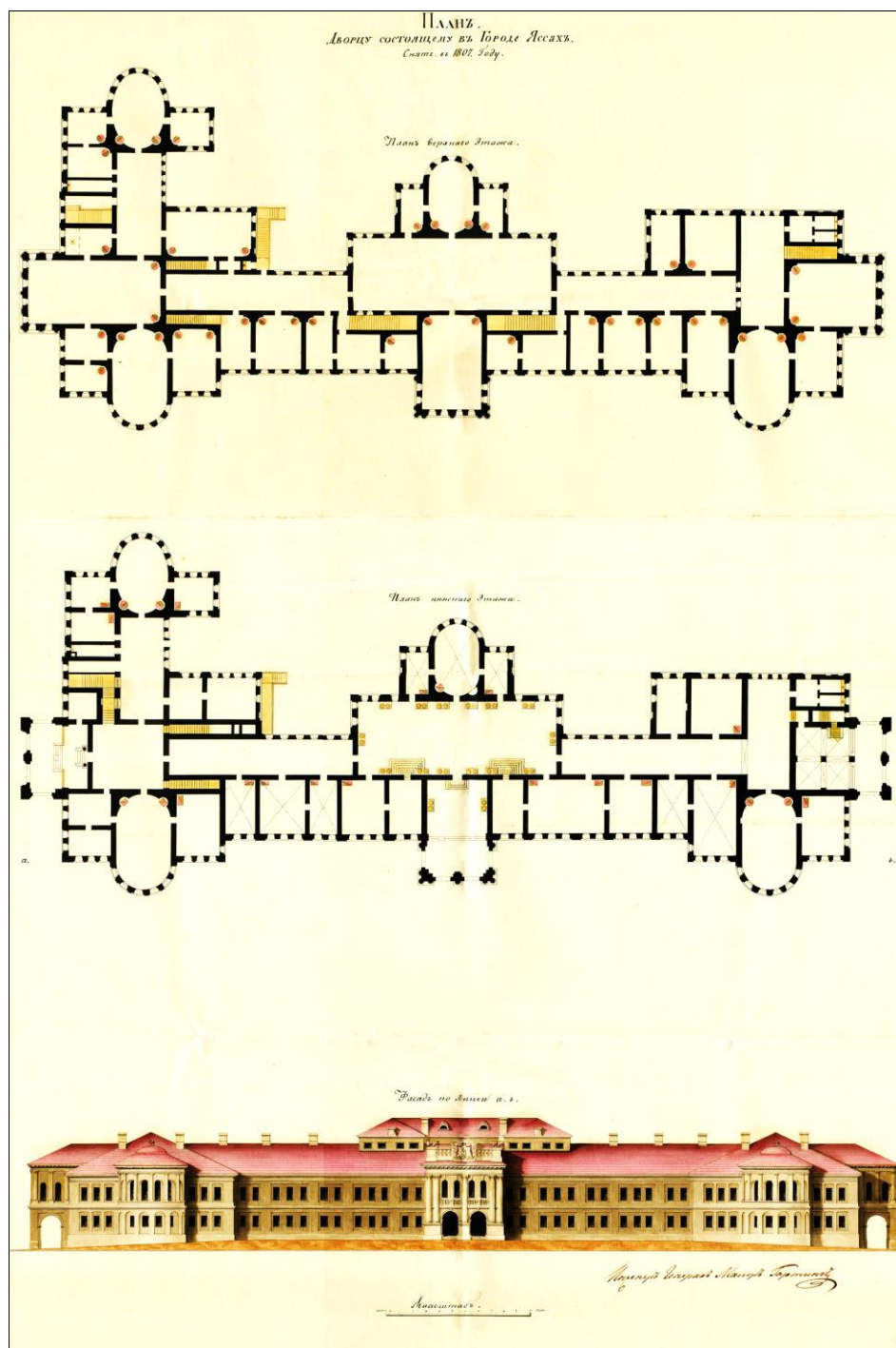

Fig. 3. Planul palatului domnesc, 1807.

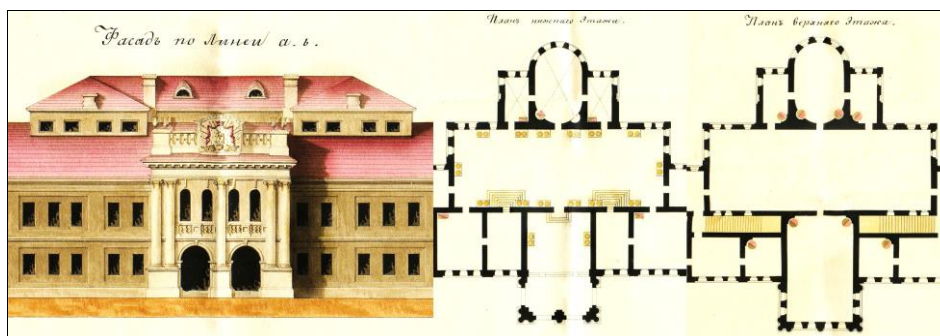

Fig. 4. Planul palatului, intrarea și secțiunile centrale de la parter și etaj.

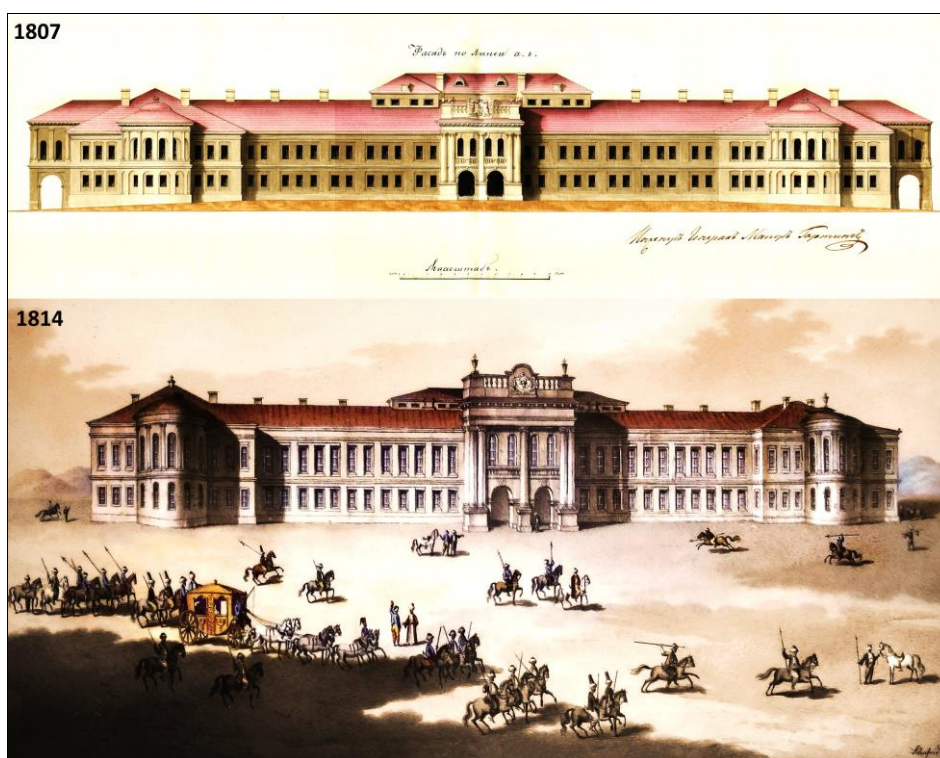

Fig. 5. Palatul lui Alexandru Moruzi pe planul din 1807 și pe o tavă de porțelan a pictorului vienez Schufried din 1814.

REMUS TANASĂ*

ÎN CĂUTAREA REVOLUȚIEI: MAZZINI ȘI ROMÂNII

Preambul

După eșecul revoluțiilor din anii 1848–1849, protagoniștii au fost nevoiți să fugă și să-și desfășoare activitatea în exil. Afluența de idealști sinceri, revoluționari fără experiență și rebeli fără scrupule a fost atât de ridicată, încât Ion Ghica scria, la 1853:

[...] un mare număr de valahi, care aruncați pe pavajul Parisului și Londrei, fără căpătâi, fără ocupații, cu mulțimea de învinși ai revoluțiilor poloneză, italiană, germană, maghiară și franceză, s-au făcut adepți ai teoriilor lui Mazzini, Ledru-Rollin și Louis Blanc¹.

Astfel se face că în 1850, la Londra, a luat naștere Comitetul Central Democratic European². Semnalul a fost dat de fostul triumvir al celei de-a doua Republici Romane, Giuseppe Mazzini. De la început i s-au alăturat francezul Alexandre Ledru-Rollin, germanul Arnold Ruge și polonezul Albert Darasz.

Într-o a doua etapă, Comitetului de la Londra i se va alătura românul Dumitru Brătianu³, și se va încerca cooptarea revoluționarilor maghiari, în special adeziunea lui Lajos Kossuth⁴. Liderul maghiar nu va adera la Comitetul de la Londra deoarece, după cum aprecia istoricul Eugenio Kastner, lui Kossuth „ideile umanitariste ale lui Mazzini i se păreau prea generale spre a fi practice, [iar] manifestele Comitetului său prea gălăgioase pentru a avea succes într-o cauză care ar fi trebuit să fie pregătită printr-o acțiune clandestină”⁵. Atitudinea lui Kossuth este confirmată și de scrisoarea adresată de Arnold Ruge lui Dumitru Brătianu, în noiembrie 1851: „[Kossuth] nu vrea să supună Ungaria nici unui congres European”⁶.

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Ion Ghica [G. Chanoi], *Dernière occupation des principautés par la Russie*, Paris, J. Dumaine, 1853, p. 3–4.

² Alte variante cunoscute sunt „European Democratic Committee”, în engleză, și „Comité Démocratique Européen”, în franceză. În unele documente apare adăugat și adjectivul „central” („European Central Democratic Committee” sau „Central Committee of the Democracy of Europe”).

³ Remus Tanasă, *Dumitru Brătianu și Comitetul Democratic European de la Londra (1851–1853)*, în Iulian Boldea (coord.) *Discourse as a Form of Multiculturalism in Literature and Communication. History and Cultural Mentalities*, Târgu-Mureș, Arhipelag XXI Press, 2015, p. 318–326.

⁴ În august 1850, Mazzini îi trimite lui Kossuth, alături de manifestul Comitetului, și o scrisoare semnată și de ceilalți membri fondatori, prin care îi cerea maghiarului să adere la inițiativă. Vezi Franco Della Peruta, *I democratici e la rivoluzione italiana. Dibattiti ideali e contrasti politici all'indomani del 1848*, Milano, Feltrinelli, 1958, p. 31.

⁵ Eugenio Kastner, *Mazzini e Kossuth. Lettere e documenti inediti*, Firenze, Le Monier, 1929, p. 21 și urm.

⁶ BAR, secția Manuscrise, Corespondență, S10/CCCXIII.

„Apostolul națiunii” și românii

Mazzini a primit post-mortem supranumele de „apostol” al națiunii deoarece a fost revoluționarul european care a purtat cel mai îndelung stindardul ei, chiar și atunci când acesta a fost un motiv de a îndepărta potențiali aliați⁷. În viziunea naționalismului romantic de secol XIX, al cărui exponent a fost Mazzini, popoarele trebuiau să își câștige dreptul la libertate prin implicarea directă a propriilor reprezentanți în competiția europeană pentru legitimitate dintre națiuni și guverne⁸. Liderii națiunilor ar fi trebuit să pregătească și să organizeze insurecția populară în așteptarea momentului oportun. Cu alte cuvinte, Mazzini a fost adeptul unei viziuni insurecționist-voluntariste⁹, în baza căreia națiunile europene ar fi trebuit să își demonstreze vitalitatea, după îndelungata letargie pricinuită de ordinea politică a monarhilor¹⁰. Așadar, fără „vărsare de sânge” propriu, fără martiri, nicio națiune nu ar fi putut pretinde să se așeze la masa congresului națiunilor. Aceasta nu însemna că națiunile trebuiau să-și obțină neapărat independența prin acțiunea proprie, ci, în primul rând, că trebuiau să încerce să o facă¹¹. În condițiile epocii, era nevoie de colaborare între toți cei care împărtășeau viziunea Europei națiunilor, o colaborare care să reflecte noile deziderate ale europenilor¹². Evenimentele pașoptiste din Muntenia l-au determinat pe Mazzini să-i includă pe români în propriul orizont revoluționar, pentru că, era de părere acesta, „libertatea nu se obține fermă și profundă decât cu prețul sângelui, al sângelui cetățenesc”¹³.

În privința Europei Orientale, Mazzini considera că doar o confederație alcătuită din națiunile mai mici putea să le acorde acestora libertatea de care nu se bucurau în preajma „primăverii popoarelor”¹⁴. După evenimentele ce i-au avut protagoniști pe pașoptiștii munteni, românii, de la o populație menită să fie subalternă Ungariei, au devenit o națiune egală în drepturi ungarilor, iar dintr-o variabilă – o constantă în viziunea europeană a lui Mazzini. Astfel se face că, în orice proiect confederal imaginat de Mazzini pentru Europa de Est, numele românilor sau al României nu a fost omis niciodată¹⁵.

⁷ Giuliana Limiti, *Garibaldi and Mazzini: Thought and Action*, în „Journal of Modern Italian Studies”, vol. XIII, nr. 4, 2008, p. 492–502; Roland Sarti, *Giuseppe Mazzini and His Opponents*, în John A. Davis (ed.), *Italy in the Nineteenth Century, 1796–1900*, Oxford, Oxford University Press, 2000, p. 74–107; Remus Tanasă, *Mazzini and Marx: two political statements*, în „The Romanian Journal of Modern History”, vol. VI, no. 1–2, 2015, p. 5–18.

⁸ Federico Chabod, *Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896*, Bari, Laterza, 1965, p. 126–127.

⁹ Giovanni Belardelli, *Mazzini*, Bologna, Mulino, 2010, p. 59.

¹⁰ *A Cosmopolitanism of Nations. Giuseppe Mazzini's Writings on Democracy, Nation Building, and International Relations*, editat și cu o introducere de Stefano Recchia și Nadia Urbinati, Princeton, Princeton University Press, 2009, p. 60.

¹¹ „Marile revoluții se înfăptuiesc prin principii și nu cu baionetele: mai întâi în ordinea morală și apoi în cea materială. Într-o societate, drepturile și obligațiile ies la suprafață din conștiința profundă a celor mai mulți. Doar principiile, răspândite și propagate pe calea dezvoltării intelectuale a spiritelor, fundamentează dreptul popoarelor la libertate” (Giuseppe Mazzini, *Scritti di Giuseppe Mazzini. Politica ed economia*, vol. I, Milano, Casa Editrice Sonzogno, 1889, p. 67).

¹² Federico Chabod, *L'idea di nazione*, Bari – Roma, Laterza, 2011, p. 77–79.

¹³ Giuseppe Mazzini, *Scritti editi ed inediti* (în continuare, *SEI*), vol. V, Imola, Galeati, 1909, p. 53.

¹⁴ Francesco Guida, *Idea di nazione e questione delle nazionalità nel pensiero di Giuseppe Mazzini*, în „Cuadernos de Historia Contemporánea”, nr. 23/2001, p. 167.

¹⁵ Remus Tanasă, *Locul românilor în viziunea internațională a lui Mazzini*, în „East European Journal of Diplomatic History”, Iași, no. 3, December 2016, p. 183–196.

„Centrala” de la Londra

Activitatea Comitetului de la Londra și a diferitelor comitete naționale¹⁶ care au aderat la acesta a constat îndeosebi în publicarea de manifeste, de apeluri insurecționale și revoluționare, în colectarea de fonduri pentru ajutorarea exilaților săraci. Însuși Mazzini se plângea de apatia celorlalți membri ai Comitetului în două scrisori din aceeași zi, 30 octombrie 1850, una adresată britanicului James Stansfeld, politician radical și susținător al cauzei italiene¹⁷, și cealaltă lui Arnold Ruge¹⁸.

Comitetul de la Londra a fost lipsit de realism atunci când dorea să lase impresia că era în stare să coordoneze iminenta revoluție europeană. Apatia Comitetului de la Londra a fost consemnată și de Ștefan Golescu, într-o scrisoare adresată lui Dumitru Brătianu la 23 noiembrie 1852¹⁹. Considerând că vremea manifestelor demagogice a trecut²⁰, Golescu se îndoia de capacitatea de acțiune revoluționară a reprezentantului Germaniei, precum și de abilitatea Comitetului de a coordona impulsurile revoluționare ale epocii.

Motivele inactivității concrete au fost mai multe. În primul rând, neînțelegerile de tip ideologic, metodologic sau etnic au fisurat unitatea europeană a „forțelor profunde de disoluție”²¹. Astfel, reformatorii liberali, precum Félicité Lamennais (1782–1854), nu îl agreau pe Ledru-Rollin²², prea revoluționar în intenții²³, și au dat naștere unei organizații concurente demersului lui Mazzini, numită Comitetul Latin²⁴. Aceeași asocieră a numelui lui Ledru-Rollin cu Mazzini, l-a îndepărtat pe acesta din urmă de amicitia sa cu socialiștii europeni, în special cu cei din Hexagon²⁵. În plus, „principiul naționalităților” a fost un motiv de aversiune pentru mulți oameni de stânga, Karl Marx²⁶ fiind doar un exemplu. Dar poate cea mai importantă cauză a eșecului practic al Comitetului a constituit-o fricțiunea, mai mult sau mai puțin deschisă, dintre unii membri sau

¹⁶ Idem, *Românii și Comitetul Central Democratic European de la Londra (1850–1853)*, în *AIIX*, Supliment, *Istoriografia în secolul XXI: noi generații, alte abordări*, tomul LII, 2015, p. 105–123.

¹⁷ Giuseppe Mazzini, *SEI*, vol. XLIV, p. 227.

¹⁸ *Ibidem*, p. 229.

¹⁹ Alexandru Cretzianu, *Din arhiva lui Dumitru Brătianu*, vol. I, București, Așezământul Cultural „Ion C. Brătianu”, 1933, p. 313.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Pierre Renouvin, *Il secolo XIX: 1815–1871. L'Eurpa delle nazionalità e il risveglio di nuovi mondi*, în *Storia della politica mondiale*, vol. V, Storia della Politica Mondiale diretta da Pierre Renouvin, Firenze, Vallecchi, 1960, p. 11 și urm.

²² Giuseppe Mazzini, *SEI*, vol. XLV, p. 322.

²³ Franco Della Peruta, *op. cit.*, p. 220.

²⁴ Comitetul franco-ibero-italian sau Comitetul Latin a fost fondat la Paris, la inițiativa lui Lamennais. A avut o existență scurtă, publicând un singur manifest la 17 august 1851 și o anexă la manifest în ziarul „Il Progresso” din Torino, la 31 august din același an. După cum susține istoricul Denis Mack Smith, în lucrarea sa despre Mazzini, existența Comitetului Latin „a bucurat atât pe Karl Marx, cât și Vaticanul, deoarece diviza și slăbea republicanii burghezi” (Denis Mack Smith, *Mazzini. L'uomo, il pensatore, il rivoluzionario*, Milano, Rizzoli, 2014, p. 121); despre neplăcerile aduse lui Mazzini de acest comitet, numit „federalist-socialist-latin”, scria chiar Mazzini într-o scrisoare adresată lui Pietro Giannone (Giuseppe Mazzini, *SEI*, vol. XLV, p. 321–326). Ulterior, și Alessandro Monti vorbea despre Comitetul Latin într-o scrisoare adresată lui Kossuth (Éva Nyulásziné Straub, *A Kossuth-emigráció olaszországi kapcsolatai 1849–1866*, Budapesta, Magyar Országos Levéltár, 1998, p. 186).

²⁵ Anne-Claire Ignace, *Giuseppe Mazzini et les démocrates français: débats et reclassements au lendemain du „printemps des peuples”*, în „Revue d'histoire du XIXe siècle”, n° 36, 1/2008, p. 138.

²⁶ *Ibidem*, p. 140. Karl Marx critica totuși mai insistent Comitetul de la Londra, pentru viziunea burgheză asupra proprietății private (Karl Marx, Friedrich Engels, *Collected Works*, vol. X, 1849–1851, Londra, Lawrence & Wishart, 1979, p. 530).

posibili membri. În Occident, alăturarea celor două personaje, Mazzini și Ledru-Rollin, a cauzat și rivalitatea privind inițiativa revoluționară, fiecare considerând că propria națiune ar fi trebuit să tragă semnalul insurecției europene²⁷. Dacă adăugăm acestei divergențe și faptul că Arnold Ruge prevedea că revoluția nu putea să fie declanșată decât de Germania²⁸, atunci tabloul fisurilor interne se conturează mai bine. Bineînțeles, existau și în Europa Orientală polemici legate de dubla adeziune a românilor și a maghiarilor²⁹. Războiul dintre Rusia și Turcia, declanșat în iunie 1853, a schimbat opțiunile tuturor celor care au gravitat în jurul Comitetului de la Londra. Până și Kossuth și-a schimbat poziția față de constituția pe care o redactase în 1851³⁰, ajungând chiar la un acord tactic cu Dumitru Brătianu. Astfel, dacă românii și maghiarii din Imperiul Habsburgic s-ar fi răsculat, cei doi lideri revoluționari ar fi trebuit să adreseze un manifest bilingv (româno-maghiar), semnat de amândoi, prin care ar fi chemat ambele națiuni să conlucreze, fiecare condusă de propriii capi, în vederea obținerii libertății politice; după înfrângerea Austriei, etniile din Transilvania ar fi trebuit să decidă, prin plebiscit, dacă doreau sau nu să facă parte din componența Ungariei³¹. Prea târziu a venit această disponibilitate înspre medierea poziției celor două națiuni din Europa Orientală, căci, la începutul anului 1853, Comitetul de la Londra nu mai exista decât pe hârtie³². Disensiunile din rândul revoluționarilor europeni, lovitură de stat a lui Ludovic-Napoleon Bonaparte din decembrie 1851 și războiul Crimeii au fost cauzele îngropării definitive a Comitetului de la Londra.

Deși intențiile membrilor Comitetului au fost de a oferi un instrument de coordonare pentru diferitele nuanțe ale mișcării revoluționare din Europa, rezultatul a fost acela de a întări vigilența organelor europene de poliție. Episodul memorandumului întocmit de ministrul de Externe francez, contele Alexandre Walewski, constituie o mostră a solidarității și vigilenței crescânde a guvernelor europene. Memorandumului din 29 octombrie 1851³³ i s-au adăugat cereri similare din partea contelui Karl Ferdinand von Buol, diplomat austriac aflat la Londra în acea perioadă, din partea trimisului Prusiei în Marea Britanie, Christian Charles von Bunsen, din partea ministrului rus de Externe, contele Karl Nesselrode, și, nu în ultimul rând, din partea contelui Friedrich von Thun, plenipotențiarul habsburgic la Frankfurt³⁴.

Până în anul 1853, Mazzini a fost un lider al revoluționarilor europeni³⁵. După eșecul Comitetului, „steaua” sa va intra într-un con de umbră; mai întâi, din pricina

²⁷ George Ciorănescu, *Românii și ideea federalistă*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 31.

²⁸ Christine Lattek, *Revolutionary Refugees. German Socialism in Britain, 1840–1860*, Londra/New York, Routledge, 2006, p. 80.

²⁹ A se vedea Alexandru Marcu, *Conspiratori și conspirații în epoca renașterii politice, 1848–1877*, București, Cartea Românească, 1930, p. 29–58.

³⁰ Apostol Stan, Grigore Ploșteanu, *Utopia confederalismului pașoptist. Între vis și realitate*, București, Editura Vastala, 2001, p. 165.

³¹ Alexandru Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 286.

³² Christine Lattek, *op. cit.*, p. 80.

³³ Este vorba despre o scrisoare de protest pe care contele Walewski, ministrul Afacerilor Externe al Franței, a trimis-o lordului Palmerston, prin care se cerea luarea de măsuri împotriva conspiratorilor din „Comitetul Central Demagogic”, deoarece puneau în pericol stabilitatea Europei. Printre argumentele contelui Walewski se număra și primul număr al ziarului „Le Proscrit”, apărut la Paris în 5 iulie 1851 și a cărui redacție era alcătuită, printre alții, din Mazzini, Ledru-Rollin și Darasz. Vezi *Memorandumul Contelui Walewski adresat lordului Palmerston, din 29 octombrie 1851*, The National Archives (United Kingdom), *Public Record Office/Foreign Office 881/296*, p. 1–3.

³⁴ Angela Jianu, *A Circle of Friends. Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840–1859*, Leiden/Boston, Brill, 2011, p. 192–195.

³⁵ Giovanni Belardelli, *op. cit.*, p. 173.

ascendentului moderaților asupra mișcării democratice din Europa, iar apoi grație influenței crescânde a noului suflu revoluționar, adică a socialismului internaționalist inspirat de Karl Marx. Tot anul 1853 marchează și îndepărtarea treptată a colaboratorilor români de modelul inspirat de Mazzini, cu toate că idealismul consecvent al italianului a fost admirat și stimat în continuare³⁶. Românii au început să insiste mai mult asupra diplomației și să se dezică de metoda conspirației³⁷. Amintirea episodului de la Londra îi va urmări însă toată viața, în special pe fostul reprezentant oficial al românilor, Dumitru Brătianu³⁸.

Italiani și maghiari: o încercare de colaborare

Kossuth nu a dorit niciodată să supună autodeterminarea Ungariei dezbaterilor vreunui congres european³⁹ și, cu atât mai puțin, unuia care și-ar fi făcut o profesiune de credință din a aplica principiul naționalităților. Nu dorea să țină cont de doleanțele naționalităților non-maghiare de pe teritoriul Ungariei Sfântului Ștefan. Învățând parțial din lecția de la 1848–1849, adică încercând să obțină independența concomitent cu o altă importantă națiune europeană, cea italiană, și nefiind dispus la alte concesii, Kossuth nu a încercat, realmente, să coaleză un front revoluționar european. Și-a urmat într-adevăr idealul, independența propriei națiuni, și a activat în vederea concretizării mitului regatului maghiar medieval. Doar că un asemenea demers a presupus o incongruență între idealurile declarate și cele practicate. Egalitatea mult vehiculată nu însemna nimic dacă era aplicată conform unui standard dublu. Or, românii transilvăneni ar fi trebuit să accepte deciziile Dietei de la Cluj fără a avea măcar dreptul de a chestiona legalitatea acesteia.

În amintirile sale din România, italianul Roberto Fava⁴⁰ descrie astfel paradoxul revoluției din anii 1848–1849:

[...] eu cred că un duș rece ar fi căzut peste entuziasmul italian pentru revoluția maghiară dacă, încă de la început, s-ar fi pus în lumină dublul scop pe care aceasta îl urmărea: de revendicare și de cucerire. Maghiarii, pe de o parte, voiau să-și revendice drepturile și independența lor națională, și, din acest punct de vedere, era drept și legitim entuziasmul și încrederea oricărui om onest; dar, pe de altă parte, ei voiau să supună toate celelalte națiuni din Ungaria. Cu alte cuvinte, doreau întreaga Ungarie și Transilvanie pentru ei înșiși⁴¹.

Facțiunea care a întruchipat cel mai bine acest paradox a fost cea a reformiștilor radicali⁴², care, pe de o parte, manifesta tendințe sociale revoluționare pentru epoca

³⁶ În 1872, anul morții lui Mazzini, Dumitru Brătianu îl elogiază pe italian printr-un articol publicat în ziarul „Românul”. Vezi Alexandru Cretzianu, *op. cit.*, vol. II, p. 282–289.

³⁷ Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin și cu radicalii francezi în epoca revoluției de la 1848*, București, Cartea Românească, 1940, p. 91–94; Nicolae Corivan, *Din activitatea exilaților români în Apus*, București, Așezământul Cultural „Ion C. Brătianu”, 1931, p. 9.

³⁸ Jacques Poumay, reprezentantul diplomatic al Belgiei la București, remarcă la 1860 că „vechii boieri tremură când își amintesc de episodul existenței sale la Londra” (ANIC, Microfilme, Belgia, rola 69/3, c. 313–314).

³⁹ BAR, secția Manuscrise, Corespondență, S10/CCCXIII (scrisoarea lui Arnold Ruge către Dumitru Brătianu, din noiembrie 1851).

⁴⁰ Roberto Fava (1859–1924), jurnalist italian care a editat, la București, între 1895 și 1896, ziarul „Mesagerul Național”, iar la Parma, între 1913 și 1914, jurnalul „Corrispondenza Romana”. În 1894, a publicat cartea *Ricordi Rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*, tradusă în același an în limba română și publicată la București de Luigi Cazzavillan, sub titlul de *Amintiri din Țările Române. Note dintr-o călătorie în Transilvania și România*, Tipografia Universul, 1894. A se vedea Marin Iancu, *Românii văzuți de călătorii străini*, în „Tribuna. Revistă de cultură”, serie nouă, anul XIV, nr. 306, 1–15 iunie 2015, p. 8.

⁴¹ Roberto Fava, *Ricordi Rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*, Parma, Tipografia Ferrari e Pellegrini, 1894, p. 31–32.

⁴² Emil Niederhauser, *The National Question in Hungary*, în Mikuláš Teich, Roy Porter (eds.), *The National Question in Europe in Historical Context*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993, p. 253.

respectivă, precum emanciparea iobagilor, iar, pe de altă parte, era intolerantă cu non-maghiarii. Figura cea mai proeminentă a mișcării de reformare a societății maghiare a fost István Széchenyi⁴³. La începutul anilor '40 ai secolului XIX, Széchenyi a devenit mai puțin influent în sânul acestei mișcări din cauza ascensiunii lui Kossuth⁴⁴. Spre deosebire de Széchenyi, care nu a fost adeptul maghiarizării forțate, Kossuth dorea o Ungarie maghiară⁴⁵. Problema majoră o constituiau statisticile. Din cei peste jumătate de milion de componenți ai clasei de mijloc de pe teritoriul Ungariei Sfântului Ștefan, doar 43% se defineau ca maghiari. Restul erau vorbitori de limbă germană, inclusiv evreii⁴⁶. Ținând cont de această pondere, modelul urmărit de Kossuth nu putea fi atins decât în urma procesului de maghiarizare, aplicat nu doar pentru locuitorii orașelor, ci, în cele din urmă, și pentru lumea rurală. Intenția lui Kossuth de a nu se alia cu românii era în concordanță cu asemenea planuri. Kossuth a purtat discuții înaintate cu Mazzini, pentru a da viață unei colaborări italo-maghiare, nedorind însă a se lega de Comitetul de la Londra, din care făcea parte și Dumitru Brătianu. Kossuth împărțea o viziune despre națiune similară cu cea a lui Mazzini, adică una insurecționist-voluntaristă⁴⁷. De aceea, era conștient că prezența lui Dumitru Brătianu în capitala Marii Britanii semnala faptul că și românii încercau să se integreze în această logică. Or, dacă activitatea lor obținea recunoașterea celorlalți revoluționari europeni sau pe cea a unor factori de decizie din politica externă britanică, maghiarii ar fi putut întâlni piedici diplomatice în efortul lor de a-și impune viziunea politică în Transilvania.

Astfel se face că, în lipsa concretizării vreunui sprijin oficial din partea Sardiniei sau a Marii Britanii, încă de la 19 martie 1851 Kossuth i-a comunicat lui Mazzini că ar fi dorit punerea în funcțiune a unei alianțe doar între italieni și maghiari⁴⁸. Lui Kossuth îi fusese făcut cunoscut, de către Alexandru C. Goleșcu-Albul, că „în ziua când Românii din cele două Principate și Slavii din Turcia se vor constitui în două state, din acea zi, Ungaria istorică nu va mai fi posibilă, deoarece Românii și Slavii înglobați [în statul ungar – n.n., R.T.] vor face totul pentru a se detașa, decât să se lase maghiarizați”⁴⁹. Fiind conștient că, dacă situația internațională ar fi permis-o, scenariul descris de Alexandru C. Goleșcu-Albul ar fi fost mai mult decât plauzibil, Kossuth încerca să grăbească obținerea independenței maghiare în condiții favorabile viziunii sale integraliste.

Scrisoarea din 16 iulie 1851 trimisă de Kossuth lui Mazzini⁵⁰ înfățișează planul maghiarului în vederea viitoarei revoluții. Kossuth îi propunea italianului o serie de pași pentru ca insurecția să aibă șanse de succes. Pentru început, lui Mazzini i se sugera să își promoveze ideile în rândul italienilor din armata austriacă pe teritoriul Ungariei. Lui Mazzini i se mai cerea și o proclamație pentru soldații italieni din Ungaria, document ce ar fi fost publicat în momentul în care Ungaria s-ar fi răsculat⁵¹. Kossuth îi mai solicita

⁴³ George Barany, *Stephen Szechenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism 1791–1841*, Princeton, Princeton University Press, 1968, p. 223 și urm.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Alfred J. Rieber, *The Struggle for the Eurasian Borderlands: From the Rise of Early Modern Empires to the End of the First World War*, New York, Cambridge University Press, 2014, p. 194; Tomasz Kamusella, *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, Basingstoke, Palgrave, 2009, p. 446.

⁴⁶ Alfred J. Rieber, *op. cit.*, p. 194.

⁴⁷ Giovanni Belardelli, *op. cit.*, p. 59.

⁴⁸ Eugenio Kastner, *op. cit.*, p. 25.

⁴⁹ George Fotino, *Din vremea renașterii naționale a Țării Românești. Boierii Golești. 1834–1849*, vol. III, București, Imprimeria Națională, 1939, p. 211.

⁵⁰ Éva Nyulásziné Straub, *A Kossuth-emigráció...*, p. 163–166.

⁵¹ *Ibidem*, p. 164.

lui Mazzini să îi indice un italian mazzinian care să fi acționat din postura de agent de legătură între revoluționarii maghiari și ofițerii italieni staționați de Austria în Ungaria. Ofițerii ar fi putut oferi informații prețioase legate de planurile armatei austriece, Kossuth având nevoie să fie la curent cu mișcările garnizoanelor din Ungaria⁵². Apoi, liderul revoluționar maghiar îl îndemna pe Mazzini să ia legătura cu generalii italieni staționați în Ungaria pentru a-i atrage de partea cauzei naționalităților, din nou, cu referire explicită doar la naționalitatea italiană și la cea maghiară⁵³. El îi mai recomanda lui Mazzini să își trimită agenții în Dalmația și în zona limitrofă, căci, era de părere Kossuth, locuitorii acestei regiuni nu puteau să-și fi uitat trecutul republican⁵⁴. Dalmația ar fi trebuit să constituie zona de legătură între Italia și Ungaria, în vederea viitorului război de eliberare a celor două națiuni. În plus, afirma Kossuth, în Dalmația se aflau depozite de muniție, care, în lipsa câștigării populației locale de partea revoluției, ar fi trebuit înfiliate de agenți mazzinieni însărcinați cu capturarea armelor⁵⁵.

Kossuth îi cerea lui Mazzini să îi convingă pe revoluționarii polonezi să își propage ideile asupra conaționalilor lor din armata austriacă care staționa în Ungaria. Mazzini și Kossuth ar fi procedat în chip similar în privința soldaților italieni și maghiari din aceeași armată⁵⁶. De asemenea, Kossuth dorea ca italianul să le transmită șefilor politici croați – cu mijlocirea liderilor polonezi – să-l contacteze pe fostul guvernator maghiar. Amintind de autodeterminarea prevăzută de Expozeul kossuthian de la 25 aprilie din același an, croații nu ar fi trebuit să aibă dubii în ceea ce privește bunele intenții ale liderilor maghiari⁵⁷.

Kossuth se bucura de un imens prestigiu printre oamenii de stat și printre promotorii revoluției europene⁵⁸, astfel încât și unii și ceilalți au purtat negocieri cu liderul revoluționarilor maghiari. Aceasta i-a permis liderului maghiar să practice un joc dublu cu Mazzini, preferând ca interesele sale în peninsula italiană să fie reprezentate de un colaborator personal, Alessandro Monti, un fost delegat al regatului sard pe lângă guvernul Ungariei revoluționare⁵⁹, și nu de simpatizanți mazzinieni mai experimentați în activitatea conspirativă. În plus, Monti, ca fost reprezentant al Casei de Savoia, avea legături și cu oamenii de stat din regatul Sardiniei; conexiuni care puteau fi utile cauzei maghiare, după cum o va revela corespondența dintre italian și Kossuth⁶⁰. Pe lângă

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 164–165.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 165.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ Alexandru C. Goleșcu-Albul pomenea despre relațiile lui Kossuth cu lordul Palmerston și cu alți politicieni din Marea Britanie (George Fotino, *op. cit.*, p. 211). Simpatia opiniei publice engleze pentru cauza maghiară și pentru Kossuth a fost provocată de publicarea în „Daily News”, la 26 iulie 1849, a declarației de independență a Ungariei. Kossuth mai era în contact cu politicieni britanici precum Richard Cobden sau lordul Dudley Stuart, prin intermediul cărora încerca să promoveze în rândul publicului din Albion ideea „intervenției pentru non-intervenție”. Vezi Éva Nyulásziné Straub, *Prefazione*, în idem (ed.), *Le relazioni italiane dell'emigrazione di Kossuth, 1849–1866*, Budapesta, Archivio Nazionale Ungherese, 2003, p. 27.

⁵⁹ A se vedea scrisoarea lui Alessandro Monti către Kossuth din 6 decembrie 1849, în Éva Nyulásziné Straub (ed.), *Le relazioni italiane dell'emigrazione di Kossuth...*, p. 105–106.

⁶⁰ Colonelul Alessandro Monti (1818–1854), ca trimis al regatului Sardiniei, a organizat „legiunea italiană”, care a combătut alături de maghiari în 1848–1849. Și în anii următori, Monti a fost un simpatizant convins al cauzei maghiare, dovezi în acest sens fiind corespondența sa și faptul că, din 1931, un bust de-al său se află în curtea Muzeului Național din Budapesta. A se vedea Éva Nyulásziné Straub, *Prefazione*, în *ibidem*, p. 9–39.

motivele ce țineau de oportunitatea⁶¹ legării oficiale a numelui lui Kossuth de cel al lui Mazzini, mai trebuie adăugat și faptul că primul nu considera foarte serioasă inițiativa Comitetului de la Londra. Pe baza acestor considerente, fostul guvernator maghiar l-a ales pe Monti ca om de legătură la fața locului între revoluționarii italieni și cei maghiari⁶².

O serie de scrisori între Kossuth și Monti pun într-o lumină nouă raportul dintre colaborarea italo-maghiară și cea italo-română. Corespondența acestora, completată cu cea dintre Mazzini și Kossuth, scoate în evidență lipsa de consistență a mișcării naționale românești în ochii revoluționarilor europeni, în comparație cu aceea maghiară. Suplimentul de prestigiu de care se bucura mișcarea națională maghiară a contribuit decisiv în prioritatea acordată de italieni.

La 27 iulie 1851, Alessandro Monti îi trimitea lui Kossuth⁶³ o scrisoare, în care îi oferea câteva date despre situația mișcării național-democrate din diferitele regiuni italiene, concluzionând că republicanii trebuiau să colaboreze cu „constituționali”⁶⁴ spre a reuși în încercarea lor de autodeterminare națională; pentru că, spunea el, viitorul nu putea fi decât republican, iar Italia republicană ar fi luat naștere, finalmente, în mod natural. Monti vedea în Mazzini singura personalitate capabilă să conducă și să se identifice cu mișcarea națională italiană. Dacă până atunci el nu reușise să realizeze mai multe din punct de vedere pragmatic, cauza trebuia căutată în slăbiciunile umane ale colaboratorilor săi⁶⁵. De aceea, Monti îi cerea lui Kossuth să colaboreze mai îndeaproape cu Mazzini, deoarece cei doi se completeau reciproc: Kossuth era un om al poporului, practic și bun organizator, iar Mazzini era „un oracol care nu este înțeles decât de spiritele privilegiate”⁶⁶. Într-o epistolă ulterioară, din 18 octombrie 1851, Monti adăuga că unitatea de acțiune a patrioților italieni nu putea fi asigurată doar de Mazzini; de aceea, era căutată cooptarea lui Kossuth: „apostolul națiunii” și omul politic⁶⁷. Mazzini „nu posedă nici tactul și nici energia de care este nevoie pentru lupta momentului, în care trebuie să coboare din câmpul ideilor în cel al baionetelor”⁶⁸. „Din contra – continua Monti – dumneavoastră [Kossuth] vă sunt acordate de opinia generală cele două capacități, cea morală și cea materială, reunite într-un singur cap, organizat pentru a calcula toate elementele care conduc poporul la victorie. Cei mai mulți dintre italieni se vor ralia drapelului dumneavoastră și celui al lui Mazzini”⁶⁹.

După scrisoarea din 27 iulie 1851, următoarea în care se detalia colaborarea italo-maghiară a fost aceea din 7 septembrie 1851. Monti îl anunța pe Kossuth că încearcă să îi arate lui Mazzini că atenția italienilor trebuia concentrată pe Dunăre și doar împotriva Vienei⁷⁰. În vederea eliberării de după înfrângerea monarhiei austriece, poporul italian trebuia să aibă un plan, în virtutea căruia să-și satisfacă nevoia de resurse materiale; iar modelul socialiștilor francezi, la modă printre revoluționarii italieni, nu era potrivit

⁶¹ În 1849, trimisul guvernului revoluționar maghiar la Londra, Ferenc Pulszky, îl avertiza pe Kossuth că asocierea acestuia cu Mazzini putea diminua simpatia opiniei publice britanice (scrisoarea lui Ferenc Pulszky către Kossuth din 6 octombrie 1851, în *ibidem*, p. 37).

⁶² Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 81.

⁶³ Éva Nyulásziné Straub, *A Kossuth-emigráció...*, p. 172–175.

⁶⁴ „Constituționali” erau numiți patrioții italieni care doreau unificarea Italiei indiferent de forma instituțională.

⁶⁵ Éva Nyulásziné Straub, *A Kossuth-emigráció...*, p. 174.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 189.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 179.

pentru teritoriul Italiei: poporul italian era încă ignorant și ar fi putut aluneca spre comunism⁷¹. Deoarece o parte a republicanilor italieni considerau inadecvate inițiativele socialiștilor francezi, peninsularii s-au orientat spre un exemplu istoric cu aplicabilitate mai ridicată, cel al Ungariei revoluționare. Din această scrisoare aflăm că la 5 septembrie 1851, în orașul natal al lui Mazzini, Genova, se formase un comitet lombardo-venețian. Acest nou organism a decis, încă de la formare, să se subordoneze uniunii italo-danubiene conduse de Mazzini și de Kossuth și să acționeze în toate regiunile italiene ocupate de austrieci, însă cu precădere în Lombardia⁷². Comitetul considera că națiunea italiană nu era capabilă să declanșeze o insurecție care să reaprindă flacăra revoluționară la nivel european, astfel că aștepta ca semnalul să fie dat de una dintre mișcările din Franța, Germania sau Austria⁷³. Când se pomenea de Austria, trebuie să avem în minte toate mișcările de independență națională ale națiunilor amalgamate în cadrul Imperiului Habsburgic⁷⁴. Astfel, comitetul acorda sprijin deplin insurecției naționalităților din Europa Orientală, trezite de evenimentele din anii 1848–1849 și al căror erou-simbol era considerat a fi Kossuth. Primul pas al colaborării era încercarea de a atrage trupele imperiale de etnie maghiară și croată staționate în Italia⁷⁵. Observăm că scopurile și metodele declarate de comitetul lombardo-venețian coincideau cu textul scrisorii trimise de Kossuth lui Mazzini la 19 martie 1851.

Venit la Londra, Kossuth se întâlnea cu Mazzini la 31 octombrie. Cei doi nu s-au înțeles cu privire la pașii care ar fi trebuit urmați pentru a strânge colaborarea. Nu au fost de acord asupra datei declanșării insurecției europene: Mazzini dorea ca aceasta să înceapă imediat, pentru a spori șansele republicanilor în încheștarea politică a acestora cu Ludovic-Napoleon Bonaparte, pe când Kossuth dorea să aștepte mai întâi deznodământul evenimentelor din Franța⁷⁶. Apoi, Kossuth nu era dispus să se alăture organizației mazziniene „Prietenii Italiei și Ungariei” în condițiile impuse de Mazzini, adică prin declararea publică a adevărului⁷⁷. Publicitatea l-ar fi îndepărtat pe Kossuth de unii politicieni britanici de orientare monarhică. Kossuth trebuia să meargă în Statele Unite ale Americii pentru a strânge fonduri pentru cauza maghiară⁷⁸, astfel că cei doi au hotărât ca pașii ulteriori ai colaborării să fie stabiliți la întoarcerea revoluționarului maghiar în Europa.

După cum reiese din scrisoarea din 19 noiembrie 1851, trimisă de Kossuth lui Monti, acestuia din urmă îi revenea însărcinarea de a-i contacta și organiza pe soldații maghiari staționați în Italia și pregătiți să dezerteze din armata austriacă⁷⁹. În acest sens, Kossuth i-a lăsat lui Monti un manifest redactat la 13 noiembrie și care a fost publicat câteva zile mai târziu, chiar la 19 noiembrie 1851⁸⁰. Pe de altă parte, revoluționarul ungar i-a dat permisiunea lui Mazzini să facă public un apel mai vechi adresat soldaților

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*, p. 180.

⁷³ *Ibidem*, p. 181.

⁷⁴ Scrisoarea lui Alessandro Monti către Kossuth din 2 octombrie 1851, în *ibidem*, p. 185.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 181.

⁷⁶ Idem, *Prefazione*, în loc. cit., p. 37–38.

⁷⁷ Idem, *A Kossuth-emigráció...*, p. 190.

⁷⁸ Kossuth a plecat spre Statele Unite ale Americii la sfârșitul lunii noiembrie 1851, întorcându-se la Londra în iunie 1852. A se vedea John H. Komlos, *Louis Kossuth in America 1851–52*, Buffalo, East European Institute, 1973; Yonatan Eyal, *The Magnificent Magyar*, în idem, *The Young America Movement and the Transformation of the Democratic Party, 1828–1861*, New York, Cambridge University Press, 2007, p. 107–110.

⁷⁹ Éva Nyulásziné Straub, *Prefazione*, în loc. cit., p. 39.

⁸⁰ *Ibidem*.

italieni și maghiari din armata austriacă. Era un apel trimis de Kossuth încă de pe vremea când se afla la Kutahia, care a apărut bilingv, cu semnătura ambilor, purtând data de noiembrie 1851⁸¹. Textul instiga soldații italieni și maghiari să întoarcă armele împotriva Austriei, afirmându-se că doar prin efortul unit al celor două națiuni s-ar fi putut obține independența față de Viena:

Unde este patria voastră, Unguri? Unde sunt frumoasele voastre coline, Italieni? De ce mulți dintre voi sunt precum exilații printre popoare care nu vorbesc limba voastră? Deoarece Casa de Austria, care sabotează, fură, [și] este tirană în orașele voastre, știe că voi le-ați apăra. Împăratul vă împușcă frații în Lombardia și Veneția, Italieni, în timp ce voi opriți bătăile de inimă ale Ungariei; îi împușcă pe ai voștri, Ungurilor, la Pesta și la Arad, în timp ce batalioanele voastre obstrucționează dezvoltarea vieții libere în Italia⁸².

Pe lângă Monti, ca reprezentant al lui Kossuth în nordul Italiei mai opera și István Türr⁸³. În 1852, acesta a fost destul de eficient în racolarea militarilor staționați în zona de nord a peninsulei italiene, reușind să atragă 24 de ofițeri, majoritatea italieni, și 800 de soldați⁸⁴. Soldații erau maghiari, croați și români bucovineni din regimentele Strassoldo și Arhiducele Carol, staționate în Lombardia⁸⁵. Aceste ultime informații reies dintr-un raport trimis la 27 octombrie 1852 de Türr lui Kossuth. Informațiile mai sunt confirmate și de un raport precedent trimis de un alt colaborator de-al lui Kossuth, Pietro Fortunato Calvi⁸⁶. Din textul lui István Türr mai reiese că în activitatea sa propagandistică fusese ajutat de Alexandru Manu⁸⁷.

Rivalitățile în Europa Orientală: români și maghiari

Observăm că Ludovic Kossuth nu a prevăzut nicio formă oficială de colaborare cu pașoptiștii români. Conlucrarea, chiar și de la distanță, implica recunoașterea, iar aceasta, în cele din urmă, ducea la legitimarea dezideratelor românești în Ardeal. Doar că românii nu au stat cu mâinile în sân și s-au racordat acestui demers de atragere a unităților militare multietnice ale armatei austriece de partea revoluției naționalităților. Ei știau că „toată presa europeană își imaginează că, deoarece Kossuth a vorbit declamator împotriva despotismului austriac, el este un democrat adevărat, un om care dorește sincer libertatea cu egalitate, libertate pentru toți, egalitate între toți. Or, nimic mai eronat decât o asemenea opinie”⁸⁸.

După cum remarca Alexandru C. Goleșcu-Albul, românii trebuiau să ofere argumente convingătoare occidentalilor care simpatizau cu naționalitățile din estul Europei, pentru a-i face să realizeze că viziunea kossuthiană nu doar că nu concorda, ci chiar contrazicea viitorul democratic ce se întrezărea. Exilul românesc organizat trebuia să își câștige respectul și vizibilitatea prin acțiuni concrete⁸⁹, în cadrul Comitetului de la Londra

⁸¹ Mario Menghini, *Luigi Kossuth nel suo carteggio con Giuseppe Mazzini*, în „Rassegna Storica del Risorgimento”, VIII, 1–2/1921, p. 76.

⁸² *Ibidem*, p. 77.

⁸³ István Türr (1825–1908) era cunoscut în Italia cu numele de Stefano Türr (vezi Éva Nyulásziné Straub, *Prefazione*, în loc. cit.), p. 41.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 224.

⁸⁵ Eugenio Kastner, *op. cit.*, p. 231–232.

⁸⁶ Scrisoarea lui Pietro Fortunato Calvi către Kossuth din 22 octombrie 1852, în Éva Nyulásziné Straub (ed.), *Le relazioni italiane dell'emigrazione di Kossuth...*, p. 225–226.

⁸⁷ Eugenio Kastner, *op. cit.*, p. 232; Alexandru Marcu, *op. cit.*, p. 81.

⁸⁸ George Fotino, *op. cit.*, p. 210.

⁸⁹ A se vedea scrisoarea lui Bălcescu către Ion Ghica din 26 noiembrie 1850, în Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Socec & Comp, 1889, p. 564–566.

și în afara lui. Iar pentru membrii comitetului dirijat de Mazzini, Austria constituia inamicul comun. De aceea, Dumitru Brătianu s-a adresat ostașilor români din armata habsburgică. În 1852, în numele Comitetului Național Român, s-a tipărit la Bruxelles un manifest scris cu litere chirilice. În cuprinsul lui, Dumitru Brătianu adresa o proclamație „fraților noștri ostași români de sub Austria”, intitulată *Apel către românii ardeleni din armată austriacă*⁹⁰. „Poate chiar anul acesta, toate națiile asuprite din lume și mai cu seamă italienii, polonii și ungurii se vor scula împreună și deodată ca să curețe pământul de atâtea nelegiuri.”⁹¹ Manifestul pomenea o statistică generală⁹² a locuitorilor destul de corectă dacă o comparăm cu datele pe care le avem astăzi de la istorici⁹³: românii „fac astăzi mai mult de două părți ai locuitorilor Transilvaniei”⁹⁴. Dumitru Brătianu încheia manifestul cerându-le soldaților români să dezerteze, spre a se alătura armatelor revoluționare, desemnate prin sintagma „armata libertății popoarelor”. Pentru etnicii români, libertatea era echivalată cu statul numit România, format din Transilvania, „Moldova, Bucovina, Țara Banatului, Basarabia și Țara Românească”⁹⁵. Deși manifestul prevedea colaborarea explicită cu italienii și cu ungurii, mesajul său era totuși unul subversiv, deoarece sublinia existența unui cordon ombilical între regiunile locuite majoritar de români⁹⁶. Proclamația se încheia prin îndemnul:

Pregătiți-vă ca să treceți sub steagul românesc la cea dintâi ivire. Și când steagul românesc nu va fi înaintea voastră sau aproape de voi, de veți vedea pe Italieni sau pe Unguri că ridică steagul asupra Austriei și scrie pe steagul lor unitatea Românilor, lăsați imediat steagul cel nelegitim sub care suferiți acum⁹⁷.

Analiza textului mai relevă și similitudinea între unele idei susținute de D. Brătianu și proclamațiile lui Mazzini. Cea mai importantă dintre ele a fost exprimată prin următoarea frază: „[...] precum nu poți dezbina mâna și capul de trupul omului fără a-l omori, [...] tot astfel nu poți trunchia o națiune”⁹⁸. Fraza trimite cu gândul la o concepție filosofică comună în epocă, cea a organicității națiunii⁹⁹, a cărei principal exponent nu putea fi decât „apostolul națiunii”, Mazzini. Națiunea reprezenta un întreg care nu ar fi putut fi divizat fără a relativiza conceptul; căci, odată subminată prin fragmentare, principiul naționalităților nu ar fi fost cu nimic diferit de alte principii politice consemnate de istorie, decât prin noutatea cronologică.

Mazzini și scena politică a Principatelor

Stabilirea unor raporturi personale și ideatice între Mazzini și liberalii radicali a constituit o etapă a intrării românilor pe scena politică modernă a Europei. A fost un pas

⁹⁰ *Apel către românii ardeleni din armata austriacă*, în Alexandru Cretzianu, *op. cit.*, vol. I, p. 283–289.

⁹¹ *Ibidem*, p. 286.

⁹² Conform statisticilor austriece de la 1850, în Ungaria, Transilvania și partea occidentală a Slovaciei de astăzi (însă fără Banat), populația număra 11.600.000 de persoane, dintre care vorbitorii de limba română reprezentau 17,3%, adică 2.006.800 de persoane (vezi în Emil Niederhauser, *op. cit.*, p. 258).

⁹³ Keith Hitchins, *Românii. 1774–1866*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 247, nota 2.

⁹⁴ Alexandru Cretzianu, *op. cit.*, vol. I, p. 288.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin...*, p. 82.

⁹⁷ Alexandru Cretzianu, *op. cit.*, vol. I, p. 289.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 288.

⁹⁹ Varianta organicistă a naționalismului era răspândită atunci în Europa Centrală și de Est, fiind clasificată de istorici după războiul franco-prusac, în urma polemicii dintre Ernst Renan și Heinrich von Treitschke. Anthony D. Smith, *The History. Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Hanover, Polity Press, 2000, p. 6–10.

necesar, fără de care modernitatea românească ar fi fost întârziată sau ar fi arătat altfel. Cristalizarea ideii de națiune în Europa – și datorită muncii depuse de Mazzini – a însemnat schimbarea opticii politice și, implicit, diplomatice, a oamenilor de stat¹⁰⁰. Între 1848/1849 și 1878, modificările survenite pe continent nu au fost doar un calcul diplomatic, fiind și o consecință a dezvoltării principiului naționalităților. Această perioadă a stat sub zodia națiunii lui Mazzini, iar pașoptiștii români au căutat și, parțial, au reușit să se folosească de noua constantă politică, naționalitatea¹⁰¹, în beneficiul Principatelor Române. Legăturile lor cu Mazzini nu ar fi fost posibile fără revoluția din Muntenia. Italianul nu ar fi luat niciodată în considerare națiunea română fără efortul depus de pașoptiști în timpul respectivului moment istoric¹⁰². Dintr-odată, românii nu mai erau nici un grup etnic menit să orbiteze în jurul Ungariei, și nici o populație de origine slavă.

Dacă până la evenimentele din 1848 românii nu au fost amintiți în scrierile mazziniene decât sporadic, revoluția din Muntenia i-a schimbat percepția despre rolul potențial al românilor, dar mai ales l-a făcut conștient de capacitatea de a se afirma ca o națiune. Or, în asemenea condiții, principiul naționalităților ar fi trebuit să primeze, iar Mazzini nu s-a dezis de acesta când a trebuit să susțină integralitatea cauzei românești în fața pretențiilor exilului maghiar¹⁰³.

De altfel, după 1848, sprijinirea cauzei românești a fost una dintre caracteristicile scrierilor în care Mazzini îi pomenea pe români. O altă trăsătură a fost cea legată de rolul paritar acordat românilor atunci când schița planuri de confederare a estului Europei. În fine, volumul de texte referitoare la români a crescut față de perioada dinainte de 1848, însă el a fost totuși limitat la strictul necesar: explicarea planurilor sale colaboratorilor și publicului interesat de chestiunile internaționale.

Ziarele românești care au reflectat activitatea lui Mazzini au fost „Albina Românească”, „Gazeta Transilvaniei” și „Românul”. Bineînțeles că imaginea sa a fost schițată distorsionat, căci situația politică o impunea. „Albina Românească” a fost primul ziar din Principate care a scris despre Mazzini, încă din 1834¹⁰⁴. „Gazeta Transilvaniei” a fost însă periodicul în care numele său a fost foarte vehiculat, mai ales în anii Comitetului Democratic European de la Londra, 1850–1853¹⁰⁵, când Mazzini a găsit mai des spațiu în paginile „Gazetei Transilvaniei” decât toți ceilalți protagoniști ai *Risorgimento*-ului italian. „Românul” se anunța a fi ziarul „de casă” al lui Mazzini în Principate, însă nu a fost să fie așa. Intransigența lui Mazzini a făcut ca italianul să nu fie frecventat constant de către cei care îl stimau, mai ales când trebuia să se aleagă între sprijinul revoluționar și cel oficial. Acesta a fost și cazul „Românului” lui C. A. Rosetti, care, fiind finanțat într-o anumită perioadă de guvernul Sardiniei¹⁰⁶, nu i-a acordat lui Mazzini o atenție deosebită.

¹⁰⁰ Gheorghe Cliveti, *Prolegomene la studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă*, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 139.

¹⁰¹ Pierre Renouvin, *Il movimento nazionale nei Principati Rumeni*, în idem, *op. cit.*, p. 192–195.

¹⁰² Remus Tanasă, *Locul românilor în viziunea internațională a lui Mazzini*, în „East European Journal of Diplomatic History”, no. 3, December 2016, p. 183–196.

¹⁰³ Idem, *Mazzini, Kossuth și românii*, în volumul colectiv coordonat de Marius Bălan și Gabriel Leanca, *Cultură juridică, stat și relații internaționale în epoca modernă. Omagiu profesorului Corneliu-Gabriel Bădăraș*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016, p. 307–321.

¹⁰⁴ Idem, *Ecouri ale expediției lui Giuseppe Mazzini din Savoia în „Albina Românească” de la Iași (1834)*, în *AIIX*, tomul LIV, 2017, p. 89–95.

¹⁰⁵ Sorin Mitu, *Carbonari și tribuni: interferențe revoluționare româno-italiene*, în idem, *Transilvania mea. Istorie, mentalități, identități*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 547.

¹⁰⁶ Francesco Guida, *Mazzini nella visione dei contemporanei e degli storici del sud-est europeo*, în *Pensiero e Azione: Mazzini nel movimento democratico italiano e internazionale*, extras, Atti del LXII Congresso di Storia del Risorgimento Italiano, Genova, 8–12 dicembre 2004, p. 508.

Dar, mai important, viziunea mazziniană nu era aplicabilă situației din Principate, astfel că de multe ori ar fi fost inoportună simpla pomenire a numelui lui Mazzini.

Imediat după Republica Romană, Mazzini reprezenta noul suflu european¹⁰⁷, era un revoluționar de anvergură continentală, era european, nu doar italian. Prin corespondența și colaborarea cu acesta, membrii exilului românesc arătau că românii sunt europeni și că nu sunt indiferenți la evenimentele hotărâtoare pentru viitorul Europei¹⁰⁸. Dar situația nu era deloc favorabilă cauzei românești, nici la nivel diplomatic, și nici la nivel de opinie publică occidentală. Alexandru G. Golescu-Arăpila îi scria la 6 noiembrie 1851 lui Paul Bataillard, mărturisindu-i că:

[...] ovațiile care i se fac lui Kossuth tind să întărească încrederea oarbă pe care Maghiarii o au în steaua lor; trebuie să îi avertizăm pentru a-i opri să interpreteze greșit aceste ovații în care întrezăresc o aprobare a politicii care i-a dus la pierzanie în 1848. Astăzi, mai mult ca oricând, trebuie să încercăm din greu să îi facem să recunoască adevărul și să se supună dreptului comun, fără de care [nu este posibilă] nici o speranță pentru libertate în Orient¹⁰⁹.

Dumitru Brătianu dorea să neutralizeze activitatea propagandistică maghiară, subliniind totodată și racordarea românilor la spiritul epocii. Iar epoca nu putea fi decât una a națiunii democratice, diferită de națiunea republicană a lui Mazzini¹¹⁰. Contextul diplomatic nici nu ar fi permis altceva. Și tot contextul diplomatic a fost cel care a determinat o îndepărtare rațională a radicalilor de orizontul mazzinian, o clară schimbare de perspectivă fiind determinată de jocul diplomatic dintre Marile Puteri, în timpul războiului Crimeii¹¹¹. Similitudinea de aspirații și de proiecte dintre români și Mazzini a cunoscut o efervescență deosebită doar între 1848 și 1853. Pe de-o parte, ea a ajutat națiunea română să-și facă auzită vocea în Europa, iar pe de altă parte l-a transformat pe Mazzini într-o „vedetă” pentru unii dintre pașoptiști¹¹². A fost momentul de maximă colaborare între Mazzini și români, prin intermediul Comitetului Democratic European de la Londra. Ulterior, nu au mai existat momente de colaborare concretă, ci doar planuri, care, ori din lipsa unei logistici pe măsura obiectivelor, ori din cauza diplomației Marilor Puteri, nu au putut fi puse în practică. Conlucrarea efectivă dintre români și Mazzini nu s-a putut manifesta altfel decât prin intermediul unui manifest (*Alle popolazioni rumene*, din 26 iunie 1851), pe perioada Comitetului Democratic European de la Londra și, apoi, prin crezul comun în ideea de națiune.

Încheierea unei alianțe eficiente a fost zădărnicită și de disensiunile dintre români și maghiari cu privire la soarta Transilvaniei. Deși Mazzini a apărat dreptul națiunii române la existență și la integralitate, conaționali săi activi din punct de vedere politic preferau compania unei realități istorice cu potențial dovedit și cu o scenă politică mai

¹⁰⁷ Salvo Mastellone, *Mazzini rivoluzionario europeo*, în idem, *Il progetto politico di Mazzini (Italia – Europa)*, Firenze, Leo S. Olschki, 1994, p. 157–166.

¹⁰⁸ Angela Jianu, *1851, London: Mazzini's European Democratic Committee*, în idem, *A circle of friends...*, p. 189–195.

¹⁰⁹ George Fotino, *op. cit.*, p. 254.

¹¹⁰ Pentru Mazzini, monarhia nu putea să intre în ecuația Europei națiunilor, nici măcar temporar, singura formă instituțională mai puțin invazivă fiind considerată de acesta a fi republica. Pentru majoritatea colaboratorilor europeni ai lui Mazzini, monarhia era totuși acceptabilă atât timp cât o constituție reglementa raportul de forțe din stat, iar votul era exercitat democratic de acele categorii de persoane indicate prin lege. Vezi Angela Jianu, *A circle of friends...*, p. 196–213.

¹¹¹ Olimpiu Boitoș, *Raporturile românilor cu Ledru Rollin...*, p. 91.

¹¹² Denis Mack Smith, *op. cit.*, p. 113.

bine definită, Ungaria¹¹³. Exilul politic maghiar era mai experimentat și mai bine organizat decât cel românesc, astfel că influența acestuia era mai puternic simțită în peninsula italiană. Oricum, odată cu declanșarea războiului Crimeii, pașoptiștii români au înțeles că doar activitatea pe lângă factorii continentali de decizie ar putea aduce schimbări teritoriale în Europa Orientală. Diplomația trebuia convinsă nu doar că românii se pot autoguverna, dar și că se maturizaseră. De aceea, acțiunile subversive de factură mazziniană nu mai trebuiau îmbrățișate cu aceeași ușurință, pentru că nu ar fi fost agreate la nivel înalt din cauza coloraturii lor anti-monarhice. Simpla asociere cu numele lui Mazzini trimitea cu gândul la astfel de intenții, chiar dacă acestea nu ar fi existat. Pașoptiștii români nu mai puteau acționa în vechiul stil complotist, și în niciun caz *à la* Mazzini; le lipseau resursele pentru reușita unui asemenea demers, fiind subminați de exilul maghiar și stigmatizați de către factorii de decizie.

Concluzii

Istoricul Ștefan Delureanu sugerează că planurile lui Mazzini ar fi avut în vedere și Principatele Române până aproape de moartea sa¹¹⁴, în 1872. Această ipoteză ni se pare neverosimilă deoarece Mazzini nu deținea nici resursele, și nici influența de care ar fi fost nevoie pentru a pune pe agenda revoluționară cauza naționalității române. Nu am descoperit vreun document care să ateste contrariul. Într-adevăr, cabinetele europene îi aveau în vedere pe Brătieni sau pe C. A. Rosetti, dar numai din cauza trecutului lor și a declarațiilor instigatoare din presă. Supravegherea sporită constituia o metodă de igienă politică și diplomatică necesară.

Momentul 1848 muntean a fost decisiv pentru o întreagă posteritate, amici și inamici – în termeni schmittieni –, întorcându-se ideatic în timp către acest moment, pentru a-și nuanța propria identitate politică¹¹⁵. Drept urmare, în funcție de poziționarea intelectuală față de anul 1848, elitele românești se vor apropia și încadra într-una din cele două tabere politice formate în cea de-a doua parte a secolului al XIX-lea.

Chiar dacă contactul lui Ion C. Brătianu cu Mazzini a fost mai redus, și fratele mai mic al Brătienilor a fost un important membru al grupării liberalilor radicali. După cum a observat istoricul Apostol Stan, odată cu maturizarea politică a lui Ion C. Brătianu, radicalii au renunțat treptat la ideile lor¹¹⁶, majoritatea organizațiilor din teritoriu intrând în componența Partidului Național Liberal și în zona de orbitare a liderului acestuia. La 9 mai 1875, Paul Bataillard constata că „nu mai există nici o partidă radicală în România”¹¹⁷, referirea fiind la adresa grupării din Muntenia. Același Ion C. Brătianu întărește constatarea lui Bataillard, afirmând că „tot trecutul nostru dovedește că nu suntem revoluționari de meserie; chiar dacă ar fi unii ca aceștia între noi, ei au putut învăța în mijlocul nostru că revoluțiunea nu este decât un mijloc dureros, extrem, iar niciodată nu se cuvine să fie un scop”¹¹⁸. Maturizarea politică a liberalismului autohton,

¹¹³ Adriano Papo, *L'alleanza italomaghiara nel pensiero politico italiano della prima metà dell'Ottocento*, în Gizella Nemeth, Adriano Papo, Fulvio Senardi (coord.), *Mazzini e mazzinianesimo nel contesto storico centroeuropeo*, Duino Aurisina, Associazione culturale italoungherese „Pier Paolo Vergerio”, 2005, p. 17–34.

¹¹⁴ A se vedea Ștefan Delureanu, *Italia și Europa centro-orientală în proiectele de acțiune mazziniano-garibaldiene (1859–1866) și Mazzini, revoluția europeană și democrații români în viziunea adversarului*, în Ștefan Delureanu, *Mazzini și românii în Risorgimento*, București, Editura Paideia, 2006, p. 105–216.

¹¹⁵ Ioan Stanomir, *Spiritul conservator*, București, Editura Curtea Veche, 2008, p. 47.

¹¹⁶ Apostol Stan, *Ion C. Brătianu și liberalismul român*, București, Editura Globus, 1993, p. 411–444.

¹¹⁷ „Telegraful”, anul V, nr. 934, 9 mai 1875.

¹¹⁸ „Alegătorul Liber”, anul II, nr. 159, 27 februarie 1876.

întruchipat de PNL a fost observată, peste ani, și de liderul junimist Titu Maiorescu, într-un discurs în Parlament, din 29 aprilie 1913; când i-a recunoscut lui Ion C. Brătianu meritul de a fi contribuit la normalizarea vieții politice românești prin fixarea constituționalismului ca punct de reper:

[...] în lunga mea, de altminteri neînsemnată viață politică, am avut prilejul, ca opozant conservator, să relev marele merit al lui Ioan Brătianu, care dintr-un partid, care la început ne părea nouă, după diferitele manifestări ale lui, ba republican, ba dispus la revoluțiune, a făcut un partid de disciplină monarhică, constituțională¹¹⁹.

IN SEARCH OF THE REVOLUTION:
MAZZINI AND THE ROMANIANS
(Summary)

Keywords: Romanian Principalities, nation, Kossuth, self-determination.

During and after the “Springtime of the Peoples”, the political and revolutionary movements have lightened the flame of change like never before. The defeat of 1848–1849 revolutions was a sign that the main revolutionary figures of Europe would need to reconsider their strategies and would demand to live as outcasts in those countries that didn’t intended capturing them, mainly in Great Britain and France.

Some of the defeated revolutionaries shook hand in 1850 in London and gave birth to the European Central Democratic Committee, led by Giuseppe Mazzini. The Romanian Forty-Eighters joined the Committee through Dumitru Brătianu and the Hungarian revolutionaries were invited to unite, mainly through Lajos Kossuth, but he had other plans.

The Committee didn’t achieved much, the Italo-Hungarian revolutionary union proved to be also a bluff and the collaboration between the Romanian Forty-Eighters and Mazzini had shown its limits, especially after the Crimean War, even though the latter became an advocate of the Romanian national cause.

---

¹¹⁹ Titu Maiorescu, *Opere*, IV, *Discursuri parlamentare*, ediție îngrijită, prefață și note bibliografice de D. Vatamaniuc, introducere de Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2006, p. 1068.

DINU BALAN*

**CAMPANIA MILITARĂ A ROMÂNIEI ÎN BULGARIA
ȘI PACEA DE LA BUCUREȘTI (1913) ÎN PRESA ROMÂNEASCĂ.
STUDIU DE CAZ: COTIDIANUL „ADEVĂRUL”**

În sud-estul Europei, crearea statelor naționale a fost întârziată de condițiile politice, socio-economice și culturale specifice. Încercând să recupereze decalajul, Balcanii și-au aflat justificarea acțiunilor proprii în revalorizarea trecutului și în cultivarea fantasmelor continuității. Dimensiunea etno-națională a constituit fundamentul construcției etatice în secolele XIX–XX. Acest eșafodaj identitar „însemna fabricarea unor mituri moderne cu material din istoria medievală”¹. Elita națiunilor din această parte a Europei a cultivat o vulgata cu veleități etnopedagogice și politice explicite. Trebuia identificat un inamic care să favorizeze construcția identității naționale și formarea conștiinței de sine. În Balcani, lucrul acesta era favorizat de separarea netă dintre popoarele creștine și Poartă, exponentă a unei religii radical diferite, Islamul. Ruptura de Imperiul Otoman a început odată cu dobândirea independenței și a fost definitivată la sfârșitul Primului Război Mondial².

La începutul secolului al XX-lea, conflictele naționale se acutizează. S-au produs importante modificări în statutul politic al unor țări din regiune. În 1908, a început revoluția „Junilor turci”, care a aruncat Imperiul Otoman într-o stare de accentuată slăbiciune. În același an, Bosnia-Herțegovina, aflată deja sub administrare austro-ungară, este anexată de imperiul dualist, iar Bulgaria a încorporat Rumelia și s-a proclamat regat independent. Aceste evoluții au slăbit și mai mult precarul echilibru din zonă. Adoptând o politică hotărâtă, inspirată de euristica principiului „prin noi înșine”³, statele din regiunea Balcanilor aveau să intre repede în conflict nu doar cu marile imperii vecine, ci și unele cu altele. Pe fondul unui naționalism impregnat de tradiție și valori mesianice⁴, dar și a nemulțumirilor generate de evoluțiile (geo)politice din zonă, s-au activat noi conflicte. În primii ani ai noului veac, criza s-a amplificat, mărul discordiei devenind Macedonia⁵, aflată sub dominație otomană, dorită de Serbia, Bulgaria și Grecia.

---

* Lector univ. dr., Facultatea de Istorie și Geografie, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava.

¹ Stevan K. Pavlowitch, *Istoria Balcanilor: 1804–1945*, traducere de Andreea Doica, prefață de Lucian Leuștean, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 77.

² Maria Todorova, *Balcanii și balcanismul*, traducere de Mihaela Constantinescu și Sofia Oprescu, București, Editura Humanitas, 2000, p. 283.

³ Stevan K. Pavlowitch, *op. cit.*, p. 76.

⁴ Aprecierile îi aparțin lui Mircea Eliade (vezi Ștefan Lemny, *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, București, Editura Minerva, 1986, p. 17).

⁵ Pentru implicațiile crizei macedonene asupra României, vezi Ionuț Nistor, *România și criza macedonă din 1903*, în *AIIX*, tomul XLII, 2005, p. 321–348.

În conjunctura tulbure, generată de evoluțiile interne și geopolitice din regiune, avea să izbucnească primul război balcanic. După complicate și multiple negocieri, la 17/30 octombrie 1912, Serbia, Grecia și Bulgaria au declanșat operațiunile împotriva Imperiului Otoman, deja slăbit în urma războiului cu Italia, din 1911. La 17/30 mai 1913, a fost semnată pacea de la Londra, prin care se cedau aliaților balcanici teritoriile situate la vest de linia Enos–Midia și insula Creta. Înfrângerea Porții nu a dus la stingerea conflictului. Neînțelegerile dintre foștii aliați au devenit cronice, încât, la 17/30 iunie 1913, Bulgaria și-a atacat foștii aliați, fără declarație de război. Intențiile expansioniste ale cercurilor conducătoare bulgare, încrezătoare în forțele proprii, după succesele obținute în conflictul din 1912–1913, puneau în pericol fragilul echilibru balcanic și amenințau să pulverizeze aranjamentele obținute în capitala Marii Britanii, la 30 mai 1913. În plus, statele europene erau preocupate, mai curând, de interesele proprii, privind cu oarecare mefiență, în ciuda unei îngrijorări crescânde, națiunile din Balcani⁶.

Relațiile româno-bulgare erau departe de a fi cordiale. Încheierea Protocolului de la Londra, semnat la data de 16 ianuarie 1913, evidențiasse îndeajuns acest fapt. Cercurile politico-diplomatice de la București aveau propriile interese la sud de Dunăre. Îngrijorate de ascendența Bulgariei în regiune, ca urmare a succeselor obținute după primul război balcanic, voiau să impună, în contrapartidă, ideea unei compensații, care să mențină echilibrul în sud-estul Europei. De asemenea, pe lângă „reglementarea” frontierei cu Bulgaria, în sudul Dobrogei, exista o preocupare susținută pentru situația diferitelor comunități aromânești⁷. Era vorba, în expresia concisă a istoricului Gheorghe Zbucea, de „comandamente politice”⁸.

După începerea ostilităților pe teatrul balcanic, autoritățile române au reacționat rapid. Hotărârea mobilizării armatei fusese luată încă din data de 4/17 iunie 1913 de regele Carol I și de Titu Maiorescu, președintele Consiliului de Miniștri și ministru de Externe. Din rațiuni politice, a fost tergiversată aducerea ei la cunoștința publicului⁹. Odată inițiată, avea să fie justificată înaintea miniștrilor străini ca fiind „inspirată de necesitatea de a ne apăra interesele față de pericolul unui conflict între aliații balcanici”¹⁰.

Mobilizarea trupelor și participarea țării noastre la cel de-al doilea război balcanic au fost primite cu entuziasm în România. Exista o cvasi-unanimitate de opinii în privința necesității de a apăra interese românești la sud de Dunăre. De aceea, nu este surprinzător

⁶ Am rezumat evoluția situației pe baza următoarelor lucrări: *Cartea Verde. Textul Tratatului de pace de la București – 1913*, București, Editura Institutului de Arte Grafice, 1913; Jacques Ancel, *Peuples et Nations des Balkans*, Paris, Librairie Armand Colin, 1926; Dimitrie Djordjevič, *Le mouvement pour l'indépendance nationale et économique des Balkans au XIXe et XXe siècle jusqu'à 1914*, în Comité International des Sciences Historiques, XIIe Congrès International des sciences historiques, *Rapports*, vol. IV, Wien, 1965; Dimitri T. Analiș, *Les Balkans*, Paris, Presses Universitaires de France, 1978; Gh. N. Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Ion Gh. Șendrulescu, *Relațiile diplomatice ale României cu statele balcanice în perioada 1900–1914*, în *SAI*, 47–48, 1983, p. 78–92; V. Traikov, *Curenți ideologice și programe ale mișcărilor de eliberare națională din Balcani până în anul 1878*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986; N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei, în epoca modernă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987; Gheorghe Zbucea, *România și războaiele balcanice 1912–1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, București, Editura Albatros, 1999.

⁷ Vezi Ionuț Nistor, *Problema aromână în politica externă românească (1912–1913)*, în *AIIX*, tomul XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 355–374.

⁸ Gheorghe Zbucea, *op. cit.*, p. 200.

⁹ Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, București, Editura Machiaveli, 1995, p. 122.

¹⁰ *Documente diplomatice: evenimentele din Peninsula Balcanică: acțiunea României (20 septembrie 1912 – 1 august 1913)*, București, Imprimeria Statului, 1913, p. 109.

acordul întregii clase politice românești și al populației față de o intervenție militară în Bulgaria. Ea agita spiritele și genera dezbateri furtunoase în arena politică și în societate. Arhiepiscopul Netzhhammer observa atitudinea combativă a populației. Acesta nota, în însemnările sale, că „isteria de război [care] crește în întreaga țară”¹¹.

La crearea stărilor de spirit din timpul crizei balcanice și la influențarea opiniei publice un rol esențial i-a revenit presei. Ziarele din România au manifestat un interes major și constant față de războaiele din Balcani. Reflectarea evenimentelor respective în publicațiile românești ale vremii a fost avută în vedere într-o carte apărută în urmă cu câțiva ani¹². Opțiunea noastră este, în acest cadru, pentru un studiu de caz, prin intermediul căruia ne dorim să aducem contribuția proprie la întregirea imaginii de ansamblu legate de evenimentele și stările de spirit circumscrise crizei balcanice, în care România s-a implicat activ. Aceste reflecții se circumscriu unui efort hermeneutic necesar unei mai bune înțelegeri a istoriei comune a țărilor din zona Balcanilor și relativizării unor abordări istoriografice care cultivă anacronismul, veleitățile etnopedagogice și o anumită efuziune emoțională. Vom analiza, în paginile următoare, modul în care au fost prezentate și comentate campania militară a României la sud de Dunăre și pacea de la București, care i-a urmat, în ziarul „Adevărul”, unul dintre cele mai influente și mai citite organe de presă din epocă¹³. Ne vom limita la o perioadă restrânsă în timp, de circa două luni,

¹¹ Raymund Netzhhammer, *Episcop în România într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, vol. I, ediție realizată de Nikolaus Netzhhammer, în colaborare cu Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 423 (însemnare din 16 februarie 1913).

¹² Maria Drăghici, *Războaiele balcanice 1912–1913 reflectate în presa românească*, Brăila, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2013. Bibliografia consacrată războaielor balcanice este impresionantă. Dintre lucrările scrise, se cuvine să reținem mai ales următoarele titluri: Gheorghe Cliveti, *România și crizele internaționale. 1853–1913*, Iași, Editura Fundației „Axis”, 1997; Anastasie Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice (1911–1913)*, București, Editura Paideia, 1998; Gheorghe Zbucă, op. cit.; Daniela Bușă, *Modificări politico-teritoriale în sud-estul Europei între Congresul de la Berlin și Primul Război Mondial (1878–1914)*, București, Editura Paideia, 2003; Bogdan Cârstea, *Marile Puteri și crizele balcanice (1911–1913)*, București, Editura Proxima, 2007; Nicu Pohoată, *Politica externă a României în timpul războaielor balcanice (1912–1913). România și grupările politico-militare ale Marilor Puteri*, București, Editura Pro Universitaria, 2010. De asemenea, de importanță majoră sunt lucrările cu caracter memorialistic, notele politice, publicistica vremii. Dintre acestea se detașează cartea lui Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, Editura Machiaveli, București, 1995. În calitatea sa oficială, acesta a fost implicat direct în evenimente. Informația furnizată este bogată și credibilă. În ultimul deceniu, interesul istoricilor pentru implicarea României în desfășurarea celui de-al doilea război balcanic s-a concretizat prin apariția unui număr însemnat de lucrări valoroase. Informațiile din arhive, documentele diplomatice editate și materialele din presa vremii au fost valorificate în cadrul unor lucrări care proiectează o perspectivă nouă asupra acestei teme, adăugându-se, firește, contribuțiilor mai vechi. Trebuie semnalată neapărat cartea lui Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice (1912–1913)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008. Reprezentând rodul cercetărilor doctorale ale istoricului ieșean, lucrarea se impune prin acribia documentară, interpretarea atentă a informațiilor, bogăția ideilor, spiritul critic și eliberarea de multe idei preconcepute legate de implicațiile acestei noi faze a crizei balcanice asupra Regatului României. Câțiva ani mai târziu, a fost publicată lucrarea semnată de Melanica-Rita Barbu, *România și războaiele balcanice. 1912–1913*, București, Editura Pro Universitaria, 2013. Mizele, dificultățile, aprehensiunile generate de războaiele balcanice, cu repercusiuni durabile, în parte și din cauza memoriilor concurente ale națiunilor participante la războaiele balcanice, sunt aduse în discuție într-o carte recentă, reunind mai multe studii, unele dintre ele semnate și de istorici români, sub coordonarea Catherinei Horel. Vezi Catherine Horel (dir.), *Les guerres balkaniques (1912–1913). Conflits, enjeux, mémoires*, Bruxelles, P.I.E. Peter Lang, 2014.

¹³ „Adevărul”, cotidian cu orientare de stânga, democratică și republicană, a apărut la București, la 15 august 1888. Vezi Academia Română, *Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste)*, tomul II, *Catalog alfabetic 1907–1818. Supliment: 1790–1906*, descriere bibliografică de George Baiculescu, Georgeta Răduică și Neonila Onofrei, București, Editura Academiei RSR, 1969, p. 6; Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești (1731–1918)*, București, Editura Științifică, 1995, p. 18–19; Academia Română, *Dicționarul general al literaturii române*, vol. I (A/B), coordonator general Eugen Simion, București, Editura Univers Enciclopedic, 2004, p. 44–46 ș.a. Pentru o bună prezentare, rămâne de referință – deși marcată de

de la începutul celui de-al doilea conflict balcanic până la încheierea păcii de la București. Decuparea unui interval temporal atât de redus se datorează importanței istorice a evenimentelor care s-au derulat. În egală măsură, opțiunea noastră se explică și prin imposibilitatea de a rezuma, într-o manieră satisfăcătoare, numeroasele și consistentele materiale de presă din ziarul condus de C. Mille. Au fost incluse zilnic articole de prima pagină, editoriale, note și relatări despre criza balcanică, implicarea activă a României în conflict și efectele acestor evenimente asupra țării noastre, a sud-estului european și a continentului nostru.

Având în vedere posibilitatea unui conflict armat, care să-i opună pe foștii aliați din primul război balcanic, într-un articol de fond din ziarul „Adevărul”, din 1 iunie 1913, se releva necesitatea unei intervenții directe a României la sud de Dunăre. Publicistul aprecia că românii sunt „pregătiți sufletește în vederea noilor evenimente”. Mai mult decât atât, se sugera că, în noile circumstanțe, țării noastre părea să-i fie „rezervat” un rol activ, de vreme ce marile puteri ale Europei „lasă totdeauna nestins focarul în însăși inima peninsulei balcanice”, intervenind doar „prin vecini” și cu impardonabilă lentoare¹⁴. Spre deosebire de statele occidentale, incapabile de a soluționa gravele probleme din sud-estul Europei, România ar fi avut instrumentele necesare rezolvării situației complicate de la sud de Dunăre. Interesele sale legitime în această regiune tulbure, necesitatea păstrării ordinii și echilibrului în Balcani, dar și legăturile istorice cu popoarele din zonă ar fi indicat rolul de primă mărime al Bucureștiului. În fața intențiilor agresive ale Bulgariei și împotriva influenței nefaste a elenismului, care a grecizat „populațiunile albano-slavo-române”, soluția indicată de ziaristul de la „Adevărul” este o Serbie mare. Sprijinind Belgradul, Bucureștiul și-ar câștiga un aliat prețios. „Serbia – se argumenta în continuare – ne va fi totdeauna recunoscătoare dacă grație nouă își va putea vedea visul cu ochii.” Etnicilor de limbă română aflați pe teritoriul său, ca și macedo-românii care ar ajunge sub stăpânirea sârbească, li s-ar putea acorda drepturi naționale. În plus, o mediere a diplomației dâmbovițene între albanezi și sârbi ar putea preîntâmpina o alianță între Tirana și Sofia, în profitul Belgradului și al Bucureștiului. Avantajele unei alianțe cu Serbia ar valora pentru România mai mult chiar decât o „rectificare” de frontieră în sudul Dobrogei¹⁵.

Se regăsesc, *in nuce*, în acest articol, scris cu două săptămâni înainte de declanșarea celui de-al doilea război balcanic, multe dintre argumentele insistente în vederea intervenției României în conflict. Asemenea raționamente aveau să fie vehiculate, cu obstinație, după începerea ostilităților dintre foștii aliați, la sud de Dunăre. Se va inflama și tonul presei de pe malurile Dâmboviței, retorica agresivă a acesteia având un rol deloc neglijabil în crearea unei stări de spirit favorabile războiului în opinia publică. Curios este faptul că „Adevărul”, ziar de stânga, nu a făcut excepție, situându-se în rândul publicațiilor care sprijineau intervenția în conflict. Unul dintre imperativele momentului era acela al urmării entuziasmului popular, al euforiei patriotice a maselor. Ziarul acuză opacitatea elitei politice în fața acestui val de elan național. Pare condamnată lipsa de hotărâre și de acțiune a cabinetului conservator condus de Titu Maiorescu și cecitatea guvernanților care nu par să sesizeze „trenul” favorabil României¹⁶. Declarațiile formale

„spiritul epocii” – lucrarea lui Tiberiu Avramescu, *„Adevărul”, mișcarea democratică și socialistă (1895–1920)*, București, Editura Politică, 1982.

¹⁴ C. N. Burileanu, *Cu noi sau fără noi în Balcani?*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8518, 1 iunie 1913.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*. Vezi, în același sens, Al. Ciurcu, *Atitudinea României*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8527, 10 iunie 1913.

ale diriguitorilor politicii externe românești că vor urma o conduită care să servească interesului țării nu sunt credibile pentru gazetarii de la „Adevărul”, insinuându-se că Bucureștiul continuă o politică de subordonare față de Austro-Ungaria¹⁷. Aceasta este cu atât mai surprinzătoare și de neînțeles, de vreme ce România este „jignită” de aliatul său. Viena nu face nimic pentru îmbunătățirea situației românilor transilvăneni, supuși unei politici de maghiarizare. În mod similar, în Peninsula Balcanică, „ne-a trădat, dându-și coatele cu vrăjmașii noștri”, dovadă peremptorie a relei sale voințe¹⁸.

Același defazaj între opinia publică – însuflețită de sentimente nobile și patriotice – și conducerea țării, considerată incapabilă de o acțiune decisivă pe tărâmul intereselor naționale, este relevat și într-unul dintre penetrantele texte subscrise de C. Mille. Intellectul și gazetarul democrat își exprima scepticismul față de zvonul „neverosimil” al îndepărtării României de Austro-Ungaria, în numele unei politici externe proprii, subsumabilă intereselor sale naționale. Cum ar putea regele Carol I, care a fost „înfeodat” zeci de ani Vienei și Berlinului, care a fost anume „reprezentantul fidel al intereselor germano-austriace în România, să trădeze aceste interese și să inaugureze o politică națională [...]?”¹⁹

Vehemența interogației retorice nu poate fi trecută cu vederea. Asumpția noastră este că „Adevărul”, de certă orientare anti-dinastică, a îmbrățișat cauza intervenției în Balcani și pentru că se considera că o campanie împotriva Bulgariei lovea în interesele inavuabile austro-germane în zonă. Vârful de lance al acestora în România ar fi fost Carol I. Rațiunile geopolitice sau interesele de politică externă constituiau cadrul situației specifice față de criza balcanică. În epocă, Austro-Ungaria devenise „dușmanul» oficial al neamului românesc”, desfășurându-se, pe diverse canale, o propagandă intensă, „direct responsabilă de cristalizarea unei stări de spirit dușmănoasă” statului central-european²⁰. Exista o ostilitate nedisimulată în toate mediile față de Austro-Ungaria, care era sesizabilă oricărui observator²¹.

Evident, presupuziția ziariștilor de la cotidianul democrat nu era întemeiată și urmarea denigrarea monarhului. În realitate, acesta era profund deranjat de tribulațiile regionale ale politicii vieneze. În vara anului 1913, cu doar câteva zile înainte de izbucnirea celui de-al doilea război balcanic, monarhul își exprima, într-o convorbire cu arhiepiscopul catolic de București, monseniorul Raymund Netzhammer, dezacordul față de politica oscilantă austriacă și de sprijinirea pretențiilor bulgarilor. Dezaprobarea era fără menajamente și redată în cuvinte tăioase²². Nu este nicio îndoială că șeful statului dorea să obțină rezultate favorabile pentru România de pe urma conflictelor din Balcani, care să favorizeze statutul comunităților aromânești²³ și „reglementarea” frontierei cu Bulgaria, în sudul Dobrogei. Urmărea cu atenție evoluțiile politico-diplomatice și militare de dincolo

¹⁷ N. D. Cocea, *Ziua decisivă*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8528, 11 iunie 1913. Vezi și Al. Ciurcu, *Trădarea Austriei*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8529, 12 iunie 1913.

¹⁸ Al. Ciurcu, *Jertfirea neamului*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8530, 13 iunie 1913.

¹⁹ Const. Mille, *Regele Carol și Austria*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8518, 1 iunie 1913.

²⁰ Claudiu-Lucian Topor, *Germania și neutralitatea României (1914-1916). Studii istorice*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2017, p. 173.

²¹ Jean-Noël Grandhomme, *România de la Tripla Alianță la Antanta (1914-1919)*, prefată la ediția în limba franceză de Frédéric Guelton, prefată la ediția în limba română de Florin Turcanu, traducere de Ionela-Felicia Moscovici, Georgiana Medrea Estienne și Valentin Trifescu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2018, p. 41.

²² Raymund Netzhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 456 (însemnare din 22 iunie 1913).

²³ A se vedea, pentru acest subiect, Ionuț Nistor, *Problema aromână în politica externă românească (1912-1913)*, în *AIIX*, tomul XLIII-XLIV, 2006-2007, p. 355-374.

de Dunăre. Nu agreea însă atitudinea belicoasă și iresponsabilă a presei și a politicienilor. Avertiza asupra nevoii de a urma o politică prudentă și de a fi menajate, pe cât se putea, susceptibilitățile popoarelor vecine. În discuții ample, regele îi împărtășește lui Netzhhammer frământările, îngrijorările și temerile sale²⁴. Referindu-se la mobilizarea trupelor, constata, cu reală îngrijorare, neastâmpărul și tensiunea din rândul poporului²⁵. Regele nu era de acord cu creșterea pretențiilor teritoriale românești, incluzând Silistra, considerând-o inutilă și dăunătoare intereselor diplomatice ale țării noastre²⁶. Această din urmă problemă agita spiritele și genera debateri furtunoase în arena politică și în societate. Politicienii, presa și opinia publică voiau să o „impună cu orice preț”. Era considerată ca o compensație necesară pentru țara noastră, în vederea menținerii echilibrului în sud-estul Europei. Iminența războiului cu Bulgaria este discutată într-o altă întrevedere între Carol I și Netzhhammer. Regele era convins de acest lucru, date fiind condițiile impuse Sofiei, incompatibile, remarca el cu luciditate, cu un deznodământ pașnic²⁷.

Revenind la „Adevărul”, să precizăm interesul constant al gazetei democratice pentru evoluția situației din Balcani. Erau aduse la cunoștința publicului preparativele sofote. Schimbul de note și tratativele dintre sârbi și bulgari sunt urmărite cu încordare²⁸. Se comentează perfidia Bulgariei, nedispusă a rezolva pe cale amiabilă divergențele sale cu Serbia. Statul sud-dunărean dovedea o atitudine obstrucționistă și în cadrul comisiilor mixte româno-bulgare, prevăzute de Protocolul de la Sankt-Petersburg, constituite în vederea ajungerii la o soluționare pașnică a diferendului teritorial²⁹. Elanul războinic al Bulgariei nu poate fi curmat de puterile europene, incapabile să reacționeze de pe o poziție comună în Balcani și să impună respectarea celor hotărâte prin Tratatul de la Londra, semnat la 30 mai³⁰. În această situație, România trebuia să se pregătească pentru orice eventualitate. Ideea că țării noastre îi este hărăzit un rol de primă mână, acela de a asigura echilibrul balcanic, amenințat de ambițiile megalomane ale Bulgariei revine adesea în coloanele ziarului. Există sentimentul că o atitudine decisă a Bucureștiului nu e doar legitimă și justificată, nu servește doar intereselor politice proprii, ci și nevoii de pace în Balcani. În plus, o conduită energică a României ar submina influența devastatoare a Vienei în zonă și ar oferi posibilitatea nemaîntâlnită de a ne spune „cuvântul nostru hotărâtor” în criza balcanică³¹.

Până la capăt, se speră, totuși, într-un miracol: fermitatea României ar putea să oprească zăngănitul armelor în sud-estul Europei. Între război și pace, bulgarii ar trebui să aleagă a doua cale. Altminteri ar risca o intervenție militară românească, căreia nu au cum să-i facă față. Pentru toate părțile, continuarea negocierilor ar trebui să fie cea mai bună soluție³². Speranță deșartă, însă. În cursul lunii iunie 1913, criza balcanică a intrat

²⁴ Vezi Dinu Balan, *A fi un monarh bun și înțelept: imaginea regelui Carol I în jurnalul arhiepiscopului Raymund Netzhhammer*, în Mihai-Ștefan Ceaușu, Liviu Brătescu, Simion-Alexandru Gavriș (coordonatori), *Regalitatea română. Perspective istoriografice*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2017, p. 234-236.

²⁵ Raymund Netzhhammer, *op. cit.*, vol. I, p. 458 (însemnare din 13 iulie 1913).

²⁶ *Ibidem*, p. 422 (însemnare din 16 februarie 1913); vezi și *Ibidem*, p. 412-413 (însemnare din 5 ianuarie 1913) ș.a.

²⁷ *Ibidem*, p. 458 (însemnare din 13 iulie 1913).

²⁸ Vezi știrile și corespondențele din prima jumătate a lunii iunie 1913, de la rubrica „Ultima oră” a cotidianului „Adevărul”. Numeroase articole de fond vădeau aceeași așteptare tensionată. A se vedea, de exemplu, F., *La un deget de război*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8529, 12 iunie 1913; N. D. Cocea, *Ziua decisivă*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8528, 11 iunie 1913.

²⁹ Emil D. Fagure, *La Silistra*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8525, 8 iunie 1913.

³⁰ B., *Puterile și statele aliate*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8525, 8 iunie 1913.

³¹ A se vedea, de exemplu, Ad., *Ultima notă diplomatică*, în „Adevărul”, nr. 8533, 16 iunie 1913.

³² Ad., *Între război și pace*, în „Adevărul”, nr. 8534, 17 iunie 1913.

într-o nouă etapă, alimentată de refuzul autorităților bulgare de a reglementa pașnic aspectele litigioase și de intenția de a-și ataca foștii aliați, sârbi și greci. Ziariștii de la „Adevărul” nu percep însă semnificația primelor ciocniri militare. Nu își dau seama că războiul a început. Se vorbește de „lupte între aliați”³³ (oximoronul e involuntar: ar fi trebuit să se spună „între foștii aliați”). Chiar și o zi mai târziu, adică la 19 iunie, se persista în aceeași confuzie, în ciuda știrilor alarmante vehiculate pe canale media și diplomatice³⁴. Balcanii explodaseră. Ordinul de atac a fost dat unităților bulgare la 15/28 iunie, operațiunile propriu-zise fiind declanșate în noaptea de 16/28-17/29 iunie³⁵. Modul în care au procedat cercurile politice și militare de la Sofia a fost inacceptabil. Nu a existat o declarație de război, mizându-se pe elementul surpriză. De aici și incertitudinea presei în legătură cu starea lucrurilor. *Pace ori război?*, se întreba C. Mille, într-un articol din „Adevărul”, având supratitlul *Clipe de înfrigurare*³⁶. Pe aceeași pagină – expresie a acestei derute teribile – două materiale aveau următoarele titluri: *Războiul și Luptele continuă pe toată linia*³⁷. Evenimentele relatate trebuiau să convingă pe oricine că armele începuseră să vorbească în locul diplomaților, fie și în lipsa unei declarații oficiale de război.

Când a devenit clar că se instituise starea de război, condamnarea modului în care procedase Bulgaria a fost unanimă. „Adevărul” evidenția faptul că acțiunea vecinilor sud-dunăreni contravenea regulilor dreptului internațional. În numărul său din 21 iunie, ziarul caracteriza atacul premeditat al bulgarilor asupra foștilor aliați ca revoltător³⁸. Își exprima, totodată, într-un material de prima pagină, satisfacția pentru declararea mobilizării în România. Redacția „Adevărului” scria, cu litere de-o șchioapă: „[...] fiecare să aducem obolul nostru pe altarul Patriei, obolul de sânge al celor mulți, obolul jertfelor de tot soiul din partea celor care rămân”³⁹. Tonul este exaltat, iar textul este împănăt de clișee, scris într-un jargon belicos greu digerabil astăzi, dar aflat în sincronie cu declarațiile patriotice și aprobările entuziaste din epocă⁴⁰. Între război și pace, vreme de două luni, publicația a fost un stindard al acestui interes național clamat de aproape toată suflarea românească, un ecou al stării de entuziasm patriotic, al unei retorici belicoase și naționaliste. Această emfază războinică indigestă este prezentă și în elogiarea instituției militare, singura în care se mai păstrează virtuțile strămoșești într-o țară altminteri „ticăloșită”. Ea este unica forță ce poate salva țara în primejdie de a sucomba din cauza dușmanilor din afară și din interior⁴¹.

Campania militară din Bulgaria a declanșat o adevărată euforie în România, venind după 36 de ani de pace. Au loc ample demonstrații populare, sub ferestrele palatului regal. Un martor al evenimentelor, C. Bacalbașa, scria, în memoriile sale, că „mulțimea era enormă”⁴². Numărul cetățenilor români care s-au prezentat la centrele de înrolare a fost foarte mare – 930.000 de persoane, dintre care au fost aleși pentru a participa în campania din Bulgaria doar 500.000 de soldați. Relatând despre entuziasmul manifestat

³³ „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8535, 18 iunie 1913 (la rubrica „Ultima oră”).

³⁴ G. Metaxa-Doro, *Cum privește guvernul nostru situația*, în „Adevărul”, nr. 8536, 19 iunie 1913.

³⁵ General G. A. Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria 1910-1913*, București, Editura Ziarului „Universul”, 1936, p. 336 și urm.

³⁶ Const. Mille, *Pace ori război?*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8537, 20 iunie 1913.

³⁷ „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8537, 20 iunie 1913.

³⁸ A. W., *Nota guvernului român. Stare de război?*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8538, 21 iunie 1913.

³⁹ *Mobilizarea*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8538, 21 iunie 1913.

⁴⁰ În legătură cu starea de spirit din epocă, a se vedea Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 223 și urm.

⁴¹ Const. Mille, *Armata, salvatoarea Patriei*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8533, 16 iunie 1913.

⁴² C-tin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, vol. IV, București, Editura ziarului „Universul”, 1932, p. 116.

în România în acele momente, generalul Al. Hiottu afirma că „privești era înălțătoare și se părea că însăși natura se cutremura în fața dorinței poporului de a arăta că suntem în stare oricând a ne apăra țara [...]. Nimeni nu se gândea dacă mâine mai era ființă sau pulbere. Toți aveau în suflet dorința: de a pleca, de a lupta și de a învinge”⁴³.

La nivelul forurilor de decizie de la București, a exista, pentru o vreme, o atitudine reținută. Deși criticată de presă, această prudență era determinată de nesiguranța cu privire la reacția Marilor Puteri. Regele Carol I și Titu Maiorescu așteptau „mandatul tacit al Europei”⁴⁴ – și pe cel al Germaniei, în special – înainte de a interveni la sudul Dunării. Teamă era generată cu deosebire de sprijinul Austro-Ungariei pentru Bulgaria. Nu se știa dacă exista acceptul Imperiului german. Politica Vienei nu era însă întru totul apreciată la Berlin, unde nu se dorea pierderea alianței României. Cu asentimentul Kaiserului, la 20 iunie 1913, regele Carol I semna decretul de mobilizare. Maiorescu îi explica lui Alexandru Marghiloman, uimit de reacția suveranului, că monarhul primise în acea noapte o telegramă din capitala germană. Împăratul admitea că „România are dreptate să-și caute satisfacția ce va voi!”⁴⁵ Asigurându-se că acțiunea sa este aprobată de Puteri, Carol I anunță, la 26 iunie/9 iulie 1913, intrarea țării noastre în război, împotriva Bulgariei. Faptul era justificat printr-o amplă telegramă trimisă autorităților de la Sofia, în care se menționa, printre altele, că „guvernul român a prevenit la timp pe guvernul bulgar că, dacă aliații balcanici s-ar afla în stare de război, România n-ar putea să păstreze rezerva ce-și impusese până acum în interesul păcii și s-ar putea vedea silită să intre în acțiune”⁴⁶. În același timp, se solicită rechemarea reprezentantului țării noastre în capitala vecină. Cu aceeași prudență, la 28 iunie/11 iulie 1913, Titu Maiorescu înfățișa diplomaților puterilor europene acreditați în capitala României motivele implicării noastre în război: stabilirea frontierei pe linia Turtucaia–Dobrici–Balcic și admiterea țării la tratativele de reglementare teritorială, în urma celui de-al doilea război balcanic⁴⁷.

Motivația politică oficială a intervenției României în cel de-al doilea război balcanic a fost privită cu scepticism de gazetarii de la „Adevărul”. Când regele și guvernul vor face pasul decisiv, nu importanța acestei decizii este subliniată, ci pertinența punctului de vedere împărtășit de gazeta democratică, care se vede confirmată, cu întârziere, de reorientarea politicii externe românești. În cele din urmă, se scria, au înțeles și cercurile conducătoare caracterul ineluctabil al evenimentelor și dorința opiniei publice. Regele însuși „s-a convins că riscă să-și piardă cel din urmă vestigiu de popularitate și de respect – urmând înainte politica dezastruoasă a intereselor austro-germane”⁴⁸. Se sugerează că acțiunea factorilor politici a fost cumva *à contre coeur*.

În opinia ziariștilor de la „Adevărul”, chemarea sub arme nu era doar rezultatul presiunii opiniei publice, ci și o necesitate, pentru a descuraja tendințele agresive și revizioniste ale Bulgariei în Balcani: „Mobilizarea armatei române – se scria într-o altă ediție a cotidianului democrat – este [...] mijlocul la care s-a recurs după ce au fost sleite

⁴³ Pentru această atmosferă vibrantă, favorabilă unei „noi aventuri militare”, vezi Claudiu Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)*, p. 204-208.

⁴⁴ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912-1913). România și primul război mondial (1916-1918). Neutralitatea (1914-1916)*, ediție și introducere de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993, p. 108.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 110.

⁴⁶ Eliza Campus, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale în prima jumătate a secolului al XX-lea*, București, Editura Politică, 1988, p. 55.

⁴⁷ Bogdan Cârstea, *Marile Puteri și crizele balcanice (1911-1913)*, București, Editura Proxima, 2007, p. 77.

⁴⁸ Const. Mille, *Dreptatea noastră*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8534, 17 iunie 1913.

toate mijloacele posibile pentru asigurarea păcii și echilibrului în Balcani”⁴⁹. În același număr, directorul ziarului, C. Mille, afirma că acțiunea statului român e îndreptată nu doar împotriva Bulgariei, ci și a Austro-Ungariei. Aceasta nu însemna – glosa, ingenuu, publicistul – o basculare în brațele Rusiei, ci era expresia unei politici proprii, independente, conforme interesului național. Era răscumpărată, în felul acesta, subordonarea noastră din trecut față de Puterile Centrale. Fusesse o „politică de găgăuți”⁵⁰. În același articol, se insista asupra faptului că Viena „și-a bătut joc de noi” și în chestiunea balcanică. Ideea aceasta era larg împărtășită în toate mediile. „De la început și până la sfârșit – scria istoricul Gheorghe Zbucă – implicarea românească din vara anului 1913 a fost considerată ca fiind, în principal, o acțiune îndreptată împotriva Austro-Ungariei și prefigurând în acest fel eliberarea românilor de peste munți.”⁵¹ În cadrul manifestărilor și întrunirilor din acele zile fierbinți s-au strigat deseori sloganuri împotriva Austriei și favorabile Franței sau Rusiei⁵². Vocile pacifiste sunt puține și firave. Ele aparțin îndeosebi social-democraților, care manifestă împotriva mobilizării și a războiului⁵³.

După intrarea armatei române în Bulgaria, la 28 iunie 1913, presa a relatat pe larg despre desfășurarea campaniei militare și evoluțiile de pe frontul balcanic. Într-o serie de ediții speciale, „Adevărul” a anunțat că trupele române au trecut frontiera. Demonstrația era întâmpinată cu deosebită satisfacție⁵⁴. Se manifesta speranța (ipocrită?) sau iluzia (deșartă) că vărsarea de sânge va înceta în Balcani, odată cu pătrunderea trupelor române. „Calmă, dar fermă și ireductibilă asupra punctelor sale fundamentale, România va scrie cu ocupațiunea sa în Bulgaria nu numai o pagină de glorie în istoria ei, ci și o pagină de înaltă înțelepciune și umanitate în istoria Orientului.”⁵⁵

Articole, reportaje, corespondențe, editoriale semnalează operațiile armatei române, ocuparea diverselor orașe și înaintarea spre Sofia. Trupele noastre nu s-au confruntat cu o rezistență serioasă, dat fiind faptul că aproape toate diviziile Bulgariei se aflau pe frontul din Macedonia, luptând împotriva Greciei și Serbiei. Ocuparea Cadrilaterului s-a realizat în câteva zile. Demoralizate și învinse, oștirile vecinului sud-dunărean nu mai pot continua lupta. O întreagă brigadă de infanterie bulgară se predă fără a opune rezistență⁵⁶. Trupele românești se apropie la numai câteva zeci de kilometri de Capitala vecină. Regele Ferdinand îl imploră pe suveranul român să nu ocupe Sofia. Un întreg schimb de telegrame este urmărit cu sufletul la gură și prezentat de ziarul „Adevărul”⁵⁷. În aceste condiții, la 11 iulie este dat ordinul ferm de oprire a înaintării, instaurându-se armistițiul⁵⁸. Deja din 7 iulie, „Adevărul” semnală tatonările diplomatice ale autorităților române și

⁴⁹ Emil D. Fagure, *De ce s-a mobilizat*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8539, 22 iunie 1913.

⁵⁰ Const. Mille, *În sentimentul public*, „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8539, 22 iunie 1913.

⁵¹ Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 223.

⁵² D. Preda, *România și războaiele balcanice*, II, în *MI*, serie nouă, anul XXVII, nr. 8 (317), august 1993, p. 52; Jean-Noël Grandhomme, *op. cit.*, p. 41.

⁵³ Ghempet, *Contra războiului. Marea întrunire de la clubul social-democrat*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8539, 22 iunie 1913.

⁵⁴ Un vechi ofițer, *Noi și bulgarii*, în „Adevărul”, ediția a 2-a specială, anul XXVI, nr. 8545, 28 iunie 1913; B., *De ce trecem în Bulgaria*, în „Adevărul”, ediția a 3-a specială, anul XXVI, nr. 8546, 29 iunie 1913 ș.a.

⁵⁵ *În momentul intrării în Bulgaria*, în „Adevărul”, ediția a 3-a specială, anul XXVI, nr. 8546, 29 iunie 1913.

⁵⁶ B., *Rolul armatei noastre. O brigadă bulgară prizonieră*, în „Adevărul”, ediția a 2-a specială, anul XXVI, nr. 8554, 7 iulie 1913.

⁵⁷ *Telegrama Regelui Bulgariei*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8552, 5 iulie 1913; *Răspunsul Regelui Carol*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8553, 6 iulie 1913; B., *Ce va răspunde România. Analiza telegramelor bulgare*, în „Adevărul”, ediția a 2-a specială, anul XXVI, nr. 8556, 9 iulie 1913 ș.a.

⁵⁸ Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 218.

sârbe, în vederea încheierii păcii⁵⁹. Două zile mai târziu, ziarul titra pe prima pagină: *România a impus pacea*⁶⁰. Opinia editorialistului era aceea că datoria țării noastre este de a acționa cu înțelepciune și moderație în timpul negocierilor de pace, în așa fel încât să nu fie subminată „perspectiva binefacerilor păcii, perspectivele unei reculegeri și liniștiri” în regiunea Balcanilor. Pentru a fi credibilă, România trebuie să se prezinte ca un arbitru imparțial, „ca unii ce suntem deasupra certurilor, competițiilor și ambițiilor ce au sfâșiat pe aliații balcanici de ieri”⁶¹. Încă înainte de începerea negocierilor, ziariștii de la „Adevărul” relevau importanța lor pentru România, dar și în plan regional. O anumită prudență se întrevedea însă în ceea ce privește succesul reuniunii diplomatice, neriscând a face profeții cu privire la rezultatele acesteia⁶².

Conferința de pace s-a desfășurat la București, între 16/29 iulie și 28 iulie/10 august 1913, evidențiindu-se, în felul acesta, rolul României în evenimentele din Balcani și influența sa pe plan regional⁶³. Presa românească a reflectat pe larg desfășurarea lucrărilor, activitatea, legăturile și declarațiile diferiților delegați, dar a prezentat și aspecte din culisele reuniunii. Jurnaliștii de la „Adevărul” relevau și interesul major al presei străine pentru tatonările diplomatice și rolul României în cadrul negocierilor⁶⁴. Ediția din 16 iulie (st.v.) a ziarului se ocupa, pe larg, de preliminariile reuniunii diplomatice de la București. În prima pagină erau prezentate, în medalion, fotografiile unora dintre delegații României la Conferința de pace. În numerele următoare, numeroase imagini însoțeau textul, ilustrând, cu ajutorul artei fotografice, informațiile transmise. În același număr, într-un articol reprezentativ pentru poziția adoptată de cotidianul democrat, C. Mille saluta sosirea, în capitala Regatului condus de Carol I, a delegaților statelor balcanice. Autorul aprecia că este un moment istoric: „«Pacea de la București» va fi începutul unei ere noi în Orient [...]”⁶⁵. România se cuvenea să fie la înălțimea acelei clipe, în așa fel încât să contribuie la crearea unui bloc balcanic de sine stătător, care să nu fie supus influențelor schimbătoare ale marilor puteri. Țara noastră, nefiind parte a blocului balcanic, trebuia să știe să-și păstreze echidistanța și să evite favoritismele. În plus, cererile sale teritoriale nu trebuiau exagerate, pentru a nu irita statele din regiune, dar și pentru a menaja susceptibilitățile marilor puteri⁶⁶. Și editorialistul avea dreptate. România a putut să joace atunci un rol de arbitru în regiune, întrucât statele Europei au permis aceasta. Asentimentul Berlinului a avut un rol foarte important, în acele împrejurări⁶⁷.

Un alt gazetar considera de datoria sa să atragă atenția asupra motivațiilor intruabile ale aprecierilor rostite de Puterile Centrale cu privire la atitudinea României în vremea războiului. „Laudele Vienei au totdeauna cântecul lor”, insinua autorul materialului, considerând că se impune multă atenție, prudență și luciditate, pentru a nu cădea în plasa unor eventuale strategii inavuabile țesute de cancelariile respective⁶⁸. De partea

⁵⁹ B., *România și tratativele de pace. Nota României către guvernul sârbesc*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8554, 7 iulie 1913.

⁶⁰ B., *România a impus pacea*, în „Adevărul”, ediția a 2-a specială, anul XXVI, nr. 8556, 9 iulie 1913.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² F., *Conferința beligeranților*, în „Adevărul”, ediția a 2-a specială, anul XXVI, nr. 8556, 9 iulie 1913.

⁶³ Vezî, pe larg, Gheorghe Zbucnea, *op. cit.*, p. 258-368 (capitolul III, *Conferința și Tratatul de pace de la București*).

⁶⁴ A se vedea, de exemplu, articolul nesemnlat, intitulat *Tratativele de pace*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8563, 16 iulie 1913.

⁶⁵ Const. Mille, *Bine ați venit!*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8563, 16 iulie 1913.

⁶⁶ P. Missir, *Rolul României. Situația actuală e piatra de încercare pentru viitorul țării*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8564, 17 iulie 1913.

⁶⁷ Claudiu-Lucian Topor, *Germania, România și războaiele balcanice (1912-1913)*, *passim*.

⁶⁸ Lux, *Laudele Vienei*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8563, 16 iulie 1913.

sa, unul dintre gazetarii cu mare suprafață de la „Adevărul”, Al. Ciurcu, califica drept „barocă” ideea unui ajutor acordat de România Bulgariei contra Turciei, cum se vehicula în unele medii, evidențiind penibilul unor acțiuni contradictorii, a răsturnării prea rapide a alianțelor și a unei conduite ilogice⁶⁹. Totul trebuia să se bazeze pe ideea pe echilibru, care urma să fie un principiu cardinal, pe baza căruia să se fundamenteze, în viitor, pacea și securitatea Balcanilor, așa cum releva și șeful delegației elene, primul ministru Elefterios Venizelos, într-un interviu acordat gazetarilor de la „Adevărul”⁷⁰.

Ar fi superfluu să redăm *in extenso* – nici spațiul nu ne permite – toate aceste materiale din ziar, din perioada Conferinței de pace. Ele se circumscriu unei tematici variate, dar ale cărei elemente esențiale erau următoarele: prezentarea delegațiilor statelor balcanice, întrevederile și relațiile dintre foștii aliați din primul război balcanic, dar și dintre aceștia și plenipotențiarilor români, continuarea prezenței militare pe teatrul de operațiuni (retragerea forțelor armate ale țării noastre la nord de Dunăre s-a încheiat abia pe 15 august), propunerile și condițiile diferitelor delegații (în principal poziția României), mersul negocierilor de pace etc.

Prin pacea de la București (28 iulie/10 august 1913), Macedonia era împărțită între Serbia, Grecia și Bulgaria, care primea doar o mică parte a acesteia. De asemenea, Bulgaria ceda Greciei unele teritorii din Tracia apuseană, iar o parte a Traciei răsăritene, cu orașul Adrianopol, era retrocedată Porții. România primea Dobrogea de sud, până la linia Turtucaia–Ekrene. Deznodămintele conflictelor balcanice, nemulțumirile părților implicate, antagonismele existente, reșezările politico-diplomatice au făcut ca pacea de la București să fie una „precară”⁷¹.

Semnarea tratatului de pace și încheierea lucrărilor Conferinței au fost prezentate și comentate amănunțit în paginile ziarului. În numărul din 29 iulie 1913, era prezentat textul oficial al Tratatului⁷². O fotografie de pe prima pagină îl înfățișa pe Titu Maiorescu, președintele Consiliului de Miniștri și șeful delegației României la lucrările Conferinței de pace de la București, plecând de la sediul Ministerului de Externe, după ședința istorică în care s-a ajuns la încheierea păcii. Detalii despre banchetul oficial dat cu acel prilej erau oferite în pagina a doua a cotidianului⁷³. În ediția următoare, erau prezentate amănunte legate de desfășurarea prânzului de gală de la Palatul Regal, în onoarea delegațiilor țărilor participante la Conferință⁷⁴. Materialul se încheia cu prezentarea toastului regelui Carol I, atent să nu jignească pe cineva.

Informațiile referitoare la ratificarea tratatului, la demobilizare și la ultimele preparative ale delegațiilor statelor participante erau redade pe un ton mai degrabă neutru⁷⁵. Tonul era mult mai ponderat, lipsind retorica inflamată de la începutul războiului. Erau prezentate modificările teritoriale și demografice rezultate în urma celui de-al doilea război balcanic, care au reconfigurat harta politică a acestei părți a continentului⁷⁶. Existau deja analize ale evenimentelor abia încheiate și se lansau propuneri extrem de interesante

⁶⁹ Al. Ciurcu, *Balon de încercare?*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8563, 16 iulie 1913.

⁷⁰ Emil D. Fagure, *Interview-ul nostru cu d-l Venizelos*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8564, 17 iulie 1913.

⁷¹ J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 à nos jours. Vie politique et relations internationales*, Paris, Presses Universitaires de France, 1964, p. 142.

⁷² „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8576, 29 iulie 1913.

⁷³ *Banchetul Conferinței de pace*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8576, 29 iulie 1913.

⁷⁴ *Prânzul de gală de la Palat*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8577, 30 iulie 1913.

⁷⁵ W., *Pacea s-a restabilit. Ratificarea. Demobilizarea. Concediile*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8577, 30 iulie 1913.

⁷⁶ *România și statele balcanice*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 85809, 2 august 1913. Vezi, pentru o prezentare a acestor probleme, Gheorghe Zbucă, *op. cit.*, p. 304-305.

în privința unei viitoare confederații balcanice, care să preîntâmpine noi conflicte devastatoare în regiune⁷⁷.

Urmarea păcii din București – scria C. Mille – trebuie dar să fie uitărei [sic! – n.n., D.B.] trecutului, o nouă viață pentru noi și pentru popoarele balcanice, înfăptuirea în prima linie a confederației româno-balcanice, grație căreia, ideea cea mare, se va putea zemisli în liniște și sub augurile cele mai fericite. Cu toții dar – și popoarele balcanice și noi, trebuie să pășim imediat la întocmirea acestei a doua opere mari, corolar al păcii din București, aceea a aducerei la ființă a blocului balcanic, fără de care totul va fi provizoriu și fără de soliditate. *Epilogul tragediei de ieri trebuie să fie confederațiunea statelor din sudul oriental al Europei*⁷⁸!

Discuția asupra unei asemenea formule politice confederative era continuată, dar cu mai puțin entuziasm. Se releva, de pildă, obstrucționismul Bulgariei, care făcea imposibilă traducerea în practică a unei confederații balcanice⁷⁹. Dar vecinii sud-dunăreni nu mai puteau aspira la hegemonie în Peninsula Balcanică. Ei „n-au ieșit umiliți de la pacea de la București decât atâta cât era inevitabil prin însăși acțiunea lor de la al doilea război încoace”⁸⁰. „O eră nouă se deschide în Balcani”, continua publicistul. Grație României, se putea spera că va fi una a echilibrului și a apropierei sincere dintre țările balcanice⁸¹.

Tot în marginea învățămintelor trase de ziaristi de la „Adevărul” se cuvine a semna articolul *Datoria de a uita*, semnat de C. Mille⁸². Trebuiau trecute prin filtrul unei amnezii cathartice necuviințele, atrocitățile și nedreptățile săvârșite de bulgari în timpul conflictului împotriva soldaților inamici și a populației civile, dar și împotriva cetățenilor români sau a macedoromânilor. De altfel, un scurt material inclus în același număr al ziarului considera imperativă o presiune energetică și o acțiune eficace a statului român în sprijinul „conaționalilor” de la sud de Dunăre, pentru ca aceștia să nu-și piardă identitatea⁸³. Cu deferență și respect trebuiau însă tratați și cetățenii simpli ai statului român. „Cumînțenia poporului” a ieșit în evidență, în mod pregnant, în cursul acelor săptămâni dramatice, care au marcat desfășurarea celui de-al doilea război balcanic. Românii s-au dovedit a fi superiori națiunilor balcanice, prin moderație, spiritul de ordine, de disciplină, dar și de echitate și umanitate. Au fost însă mai presus și decât conducătorii lor politici, incapabili de organizare judicioasă și de conducere responsabilă. Din păcate, elita nu a fost în măsură să înțeleagă masele. Guvernanții aveau de luat aminte. Nu trebuia abuzat de această înțelepciune și bunăcuviință. Era imperativă efectuarea unor reforme autentice. Altminteri, excedat de suferințe și de umilințele la care era supus, poporul s-ar putea ridica la luptă pentru drepturile sale⁸⁴.

Oarecum în antiteză cu aceste tușe justițiare, marcate indeniabil de orizontul ideologic al gazetărilor „Adevărului”, se situează textul lui Emil D. Fagure, *Regele Păcii*⁸⁵.

⁷⁷ Const. Mille, *Epilogul tragediei balcanice. Confederația româno-balcanică*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8576, 29 iulie 1913.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ W., *Confederația balcanică. Ce cred factorii diriguitori*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8579, 1 august 1913.

⁸⁰ I. Sever, *Bulgarii și visul revanșei*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 85809, 2 august 1913.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² Const. Mille, *Datoria de a uita*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8577, 30 iulie 1913.

⁸³ A. B., *Drepturile aromânilor*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8577, 30 iulie 1913.

⁸⁴ Lux, *Cine a fost mai cuminte?*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8577, 30 iulie 1913.

⁸⁵ Emil D. Fagure, *Regele Păcii*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8577, 30 iulie 1913.

Oricâte critici i se vor aduce lui Carol I, nimeni nu-i va putea nega vreodată rolul eminent în propășirea țării, pe care a slujit-o cu abnegație și a cărei dezvoltare și înălțare a urmărit-o cu perseverență. Făcând un arc peste timp, legând anul 1913 de momentul dobândirii Independenței, la 1877, publicistul aprecia că monarhul nu și-ar putea sfârși mai bine domnia decât printr-o „apoteoză de pace”:

Pacea balcanică încheiată la București va trebui să fie urmată înlăuntrul României de o pace socială așezată pe temelii mai solide. Regele Carol înlesnind și realizarea acestui scump vis al poporului român va putea fi, în plină putere a cuvântului, Regele Păcii după ce a fost la Plevna soldatul Independenței românești⁸⁶.

Ce ironie! Cu doar câteva săptămâni mai devreme, în coloanele aceluiași ziar, era înfierat ca un promotor obedient al intereselor austro-germane! Cât privește diplomația de pe Ringstrasse, se constata, cam euforic, „falimentul” acesteia, rămasă „neputincioasă și izolată” în plan european, nereușind să impună ideea revizuirii Tratatului de pace⁸⁷. În numerele anterioare ale „Adevărului”, astfel de presupuneri privind intenția unor modificări ale celor stabilite prin actul semnat la București fuseseră intens vehiculate.

Din considerentele de spațiu pe care le-am invocat deja, suntem nevoiți să încheiem aici acest periplu. Neîndoielnic, ar fi foarte interesant de urmărit reverberațiile crizei balcanice și efectele păcii de la București în perioada care a urmat. Deși era un ziar de stânga, „Adevărul” a fost, în vara anului 1913, un canal de transmitere a ideilor și aspirațiilor politice național(ist)e, împărtășite de majoritatea elitei intelectuale și politice și de cea mai mare parte a populației. Spre deosebire de tonul articolelor scrise cu câteva săptămâni mai înainte, inflexiunea diverselor materiale publicate de cotidianul „Adevărul” după încheierea păcii este diferită. Epilogul este, prin urmare, altul. Transpare un entuziasm moderat, o siguranță relativă cu privire la pacea în zonă. Un anumit echilibru, o prudență binevenită – provenind, poate, din orientarea ideologică a ziariștilor democrați – îi va feri, în perioada post-conflict, de excesele unei retorici agresive. Scurtă vreme, în timpul mobilizării și a desfășurării operațiunilor militare, căzuseră în mreaja sa. După aceea, tonul s-a temperat, fiind susținută necesitatea unei păci durabile în regiune, bazată pe echilibru și pe respectarea înțelegerilor dintre protagoniști. Pare că nimeni, în acel moment, nu intuia încă cât de fragilă avea să fie acea pace, cât de repede avea să se abată asupra Europei uraganul Primului Război Mondial. În lunile următoare însă, semnele prevestitoare se vor face simțite și gazetarii de la „Adevărul” aveau să avertizeze asupra pericolului. Prea puțini erau însă dispuși atunci să dea ascultare unor asemenea Casandre.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Lux, *Hapul suprem*, în „Adevărul”, anul XXVI, nr. 8579, 1 august 1913.

ROMANIA'S MILITARY CAMPAIGN IN BULGARIA
AND THE BUCHAREST PEACE (1913) IN THE ROMANIAN PRESS.
CASE STUDY: THE "ADEVĂRUL" NEWSPAPER
(Summary)

Keywords: The "Adevărul" Newspaper, the Balkan crisis, Romania's Military Campaign in Bulgaria, the Bucharest Peace, nationalism.

In 1913, the Romanian press proved a special interest in the involvement of Romania in the conduct of the Second Balkan War. The military campaign in the south of the Danube and the peace in Bucharest, which succeeded, were carefully presented and commented by the various publications of the Old Kingdom. Although it was a leftist newspaper, "Adevărul" was, under those circumstances, a channel for the transmission of national political ideas and aspirations, shared by the majority of the intellectual and political elite and the majority of the population. On the other hand, they can observe – in the columns of this newspaper – how the fears and the preconceived notions of a gloomy future shadow the satisfaction generated by the success of the Romanian diplomacy in 1913. The presentation of the informations, ideas, remarks, reflections expressed by one of the most popular newspapers of the epoch is an attempt to improve the knowledge of the events surrounding the Balkan crisis in which Romania was actively involved and to point out the mentalities of the Romanian society of the time.

BOGDAN SCHIPOR*

**1940: SFÂRȘITUL LETONIEI,
SFÂRȘITUL UNOR MISIUNI DIPLOMATICE.
GRIGORE NICULESCU-BUZEȘTI ȘI LUDVIGS EKIS
ÎN FAȚA DRUMULUI SPRE CASĂ**

Dacă s-ar încerca identificarea, între diplomații români de la mijlocul anilor 1940, a unuia care să fi înțeles destinul rezervat României la finalul celui de-al Doilea Război Mondial, fără iluzii mai mult ori mai puțin întemeiate, ci pragmatic, în dimensiunea lui fatală, tragică, atunci acel personaj ar putea să fie Grigore Niculescu-Buzești, cel care a condus Ministerul Afacerilor Străine de la București între 23 august și 3 noiembrie 1944. Este probabil una dintre „ironiile” istoriei faptul că acesta a fost, în calitate sa de însărcinat cu afaceri al României la Riga, martorul anexării Letoniei de către Uniunea Sovietică în anul 1940, un proces care a avut loc sub coordonarea lui Andrei Ianuarievici Vâșinski¹, pentru ca în 1944–1945 să asiste la procesul de comunizare a României din postura de șef al diplomației de la București, desfășurat sub atenta „îndrumare” a aceluiași demnitar sovietic².

Născut la 1/14 august 1908, în localitatea Sărata, județul Buzău, Grigore Niculescu-Buzești a urmat cursurile Facultății de Drept a Universității București, obținând diploma de licență în octombrie 1929³. În anul următor, s-a înscris la examenul de admitere în Ministerul Regal al Afacerilor Străine din București, fiind admis, cu gradul de „atașat de legățiune” începând cu data de 1 mai 1930, într-un moment în care ministerul de resort

---

* Cercetător științific II, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Vâșinski a fost nu doar procuror general al Uniunii Sovietice în timpul Marii Terori din anii 1930, dar și cel care a coordonat schimbările la nivel politic în Letonia, după ce statul baltic a încheiat un pact de asistență mutuală cu Uniunea Sovietică la 5 octombrie 1939, el fiind răspunzător pentru eliminarea treptată a forțelor politice democratice, constituționale, ale țării și pregătind anexarea din iunie 1940. Atât în 1940, cât și în 1944, Vâșinski era vicepreședinte al Consiliului Comisarilor Poporului și prim adjunct al Comisarului Poporului pentru Afaceri Externe al Uniunii Sovietice, în ambele funcții el secondându-l pe Molotov. Un portret interesant al acestuia găsim la Irēne Šneidere, *The Occupation of Latvia in June 1940: A Few Aspects of the Technology of Soviet Aggression*, în *Latvijas Vēsturnieku Komisijas Raksti*, 14. sējums (Symposium of the Commission of Historians of Latvia, Volume 14), *The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations 1940–1991*, Institute of the History of Latvia, Riga, 2005. Putem spune, așadar, că Andrei Vâșinski avea experiență în acest gen de acțiuni.

² Silviu Miloiu, *Preface*, în Ministry of Foreign Affairs of Latvia, Ministry of Foreign Affairs of Romania, Honorary Consulate of Latvia in Bucharest, The Romanian Association for Baltic and Nordic Studies, *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, edited by Silviu Miloiu, Ēriks Jēkabsons, Laima Jēkabsons, Alexandru Ghișa, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 15.

³ AMAE, Fond 77, Grigore Niculescu-Buzești, f. 8.

era condus de către Gheorghe G. Mironescu⁴. La 1 mai 1933, Grigore Niculescu-Buzești a fost promovat ca secretar de legație clasa a III-a. Avea să păstreze această funcție până în anul 1938, când este numit pentru prima dată într-un post dintr-o reprezentanță diplomatică românească din străinătate și anume la Legația României de la Stockholm. După un an, la 1 septembrie 1939, atunci când războiul izbucnea în Europa, el a fost transferat în Letonia, în calitate de însărcinat cu afaceri al României la Riga⁵, funcție îndeplinită până la acea dată de către Marcel Romanescu. Acesta din urmă avea să se întoarcă la București prin Varșovia⁶.

În cazul mandatului pe care Grigore Niculescu-Buzești l-a îndeplinit în capitala letonă, atrage atenția, de la bun început, acuratețea rapoartelor și a analizei politico-diplomatice pe care o realiza diplomatul român. Un studiu atent și în detaliu al telegramelor pe care le-a trimis la București din capitala baltică poate releva oricui, pe de o parte îngrijorările, temerile, tensiunile și speranțele autorităților de la Riga, ca și ale societății letone, în contextul pactului sovieto-german de la 23 august 1939, al izbucnirii războiului și al relației cu Uniunea Sovietică, iar pe de altă parte mecanismele și resorturile agresiunii Moscovei, cronologia pașilor mărunți care au dus la anexarea țărilor baltice de către marele vecin de la Răsărit, în iunie 1940, și impactul acestora în societatea, în lumea politică și diplomatică a Letoniei. În mod concret, corespondența diplomatică a lui Niculescu-Buzești din capitala letonă poate expune în detaliu ceea ce unii autori au denumit „tehnologia agresiunii”. Până în iunie 1940, diplomatul român a trimis la București numeroase telegrame în care pot fi surprinse clar și precis etapele anexării. Numărul documentelor și calitatea informației și analizei⁷ relevă, pe de altă parte, interesul ridicat al Bucureștilor față de ceea ce se întâmpla în statele baltice la acea vreme, vecinătatea sovietică fiind factorul comun care lega România de cele trei mici țări sau Finlanda în acea perioadă⁸. Mai mult decât atât, experiența lui Niculescu-Buzești ca însărcinat cu afaceri al României la Riga l-a marcat profund pe viitorul ministru de Externe de la București⁹.

Mandatul lui Niculescu-Buzești la Riga începea, așadar, odată cu izbucnirea războiului în Europa. Letonia, ca și celelalte state baltice, și-au declarat neutralitatea în contextul războiului, deocamdată european. În statele baltice însă, pactul Ribbentrop-Molotov genera, la sfârșitul lui august și începutul lui septembrie 1939, mai multă îngrijorare decât războiul germano-polon sau declarațiile de război ale Franței și Marii Britanii

⁴ În fișele din dosarul lui Grigore Niculescu-Buzești din Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, București, se menționează, în mod eronat, faptul că acesta a ajuns atașat de legație în anul 1930 „sub guvernul G. G. Mironescu” (ACNSAS, dosar P 000213, vol. 70, Niculescu Grigore-Buzești, f. 14).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 360.

⁷ Camil Demetrescu, viitorul colaborator al lui Grigore Niculescu-Buzești la biroul de Cifru al Ministerului Afacerilor Străine de la București, aprecia la rândul său, în mai multe rânduri, calitatea informațiilor și rapoartelor trimise de la Riga de către acesta, considerându-le „clasice” în materie sau de „antologie diplomatică. Vezi Camil Demetrescu, *Note – relatări*, ediție îngrijită de Nicolae C. Nicolescu, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 153, 289.

⁸ Telegramele la care facem referire se regăsesc în AMAE, Fond 71, Letonia, vol. 1, 2, 7, 9. O mare parte dintre ele au fost publicate în volumul *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, deja citat. Mihail Manoilescu, în *Memoriile sale*, a apreciat la rândul său în mod deosebit informațiile trimise la București de către Niculescu-Buzești până în iulie 1940 (Mihail Manoilescu, *Dictatul de la Viena. Memorii, iulie–august 1940*, ediție îngrijită, note, postfață și indice de Valeriu Dinu, București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 98).

⁹ Florin Anghel, *O încercare românească de politică baltică. România și Letonia în perioada interbelică, în Național și universal. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, București, Editura Enciclopedică, 1998, p. 447–448.

față de Germania. Nicio măsură militară semnificativă nu a fost luată, în Letonia cel puțin, surprinderea și temerile generate inițial de înțelegerea sovieto-germană fiind înlocuite, treptat, chiar de un anumit optimism¹⁰. Grigore Niculescu-Buzești explica această poziție prin mai multe elemente. Mai întâi, exista o doză substanțială de încredere în funcționarea pactelor de neagresiune pe care Germania le-a semnat în vara anului 1939 cu statele baltice. În al doilea rând, diplomatul român identifica la Riga un anumit scepticism legat de succesul militar al Germaniei în Europa, pe termen lung. De partea cealaltă, exista convingerea că Uniunea Sovietică nu avea interesul de a contribui la stabilirea și consolidarea unei hegemonii germane asupra Europei, în măsură să afecteze ulterior și interesele Moscovei. La Riga se credea că Uniunea Sovietică va desfășura „politica neutrului puternic”, care va aștepta sfârșitul războiului pentru reclama intereselor proprii și a-și spune cuvântul în reglementarea viitorului Europei. În acest context, consemna diplomatul român la 8 septembrie 1939, statele baltice considerau chiar pactul Ribbentrop-Molotov ca fiind un eveniment fericit, o înfrângere a Germaniei dublată de neutralitatea Rusiei fiind socotită o variantă ideală pentru conservarea existenței celor trei mici țări de la Marea Baltică¹¹.

Acest optimism avea să dispară curând. Agresiunea sovietică împotriva Poloniei de la 17 septembrie 1939 a produs și în țările baltice o îngrijorare profundă. Temerile legate de existența unor aranjamente teritoriale în zona baltică pe care germanii și sovieticii le conveniseră la Moscova, în august 1939, reveneau acut. Existau încă variante optimiste, semnalate de Grigore Niculescu-Buzești superiorilor săi de la București. Era luată în calcul formula unei acțiuni sovietice limitate, cu un obiectiv final de a fixa o frontieră „etnografică” pe fostul teritoriu polonez și de a elimina posibilitatea prelungirii unui conflict de anvergură la granița occidentală. Exista însă și un scenariu pesimist în capitala baltică, care evoca posibilitatea ca marile puteri occidentale să consimtă și să accepte înfrângerea Poloniei și hegemonia Germaniei în Est, ceea ce putea determina Moscova să se gândească la ocuparea țărilor baltice pentru a evita căderea lor în zona de control a Berlinului¹².

În acest context, ministrul estonian al Afacerilor Externe, Karl Selter, a fost invitat la Moscova, la 24 septembrie 1939, pentru a semna un tratat comercial. În locul unui asemenea document, sovieticii i-au cerut însă acceptarea unor baze militare – terestre, navale și aeriene – ale Armatei și Flotei Roșii pe teritoriul Estoniei și încheierea unui pact bilateral de asistență mutuală¹³. Estonia a dat curs cererilor formulate de Moscova, semnând, la 28 septembrie, respectivul pact de asistență mutuală, completat de un protocol secret. Odată cu încheierea acestui document, sovieticii păreau să fi depășit un prag psihologic în politica lor față de vecinii occidentali¹⁴. Exemplul estonian vorbește

¹⁰ Toate documentele cercetate până acum confirmă această poziție a autorităților și opiniei publice din Letonia, iar rapoartele lui Niculescu-Buzești menționează faptul că acordul încheiat de Estonia și Uniunea Sovietică a contribuit în bună măsură la atenuarea unei îngrijorări acute, firești, existente până atunci în Letonia. Temerile legate de o posibilă invazie și anexare sovietică au fost diminuate, fiind evident faptul că cel puțin pentru moment Uniunea Sovietică prefera varianta unor pacte de asistență mutuală, utilizând pretextul credibil al necesității de a asigura securitatea bazinului estic al Mării Baltice, în zona golfului Finic și al golfului Rîgăi (AMAE, Fond 71, E9, Al Doilea Război Mondial, vol. 94, f. 1–2).

¹¹ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 361.

¹² *Ibidem*, p. 363.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Saulius Sužiedėlis, *The Molotov-Ribbentrop Pact and the Baltic States: An Introduction and Interpretations*, în „Lituanus”, Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences, vol. 35, no. 1, Spring 1989, la adresa de internet http://www.lituanus.org/1989/89_1_02.htm (consultată la data de 15 octombrie 2014).

de la sine. Uniunea Sovietică era pregătită să amenințe și să recurgă la forță pentru a impune „protecția” și „asistența” sa. Pactele de asistență mutuală încheiate ulterior cu Letonia¹⁵, la 5 octombrie 1939, și cu Lituania, la 10 octombrie, au fost obținute fără a face apel la forță¹⁶. Aceste tratate conțineau, în linii mari, prevederi similare documentului încheiat de Estonia și stipulau, în mod cât se poate de clar, faptul că suveranitatea celor trei state baltice nu va fi știrbită, iar sistemele lor politice și economice nu vor suferi modificări¹⁷.

Într-o telegramă trimisă de la Riga Ministerului Afacerilor Străine de la București, la 8 octombrie 1939, Grigore Niculescu-Buzești semnala faptul că opinia publică din Letonia acceptase cu resemnare acordul cu Uniunea Sovietică, în urma căruia, se spera, avea să urmeze o perioadă de calm. În acest context, diplomatul român acreditat la Riga aprecia că, din punctul său de vedere, raporturile letono-sovietice intraseră într-o nouă fază, una de relativă stabilitate, fără a se putea întrevedea o schimbare notabilă atât timp cât rezultatul conflictului dintre Germania și puterile occidentale nu putea fi anticipat. Singurele temeri de moment exprimate de către diplomatul român făceau referire la eventuale schimbări în politica internă a Letoniei, schimbări văzute nu doar ca posibile, ci chiar probabile¹⁸. Toată lumea realiza faptul că astfel de înțelegeri nu reprezentau decât niște compromisuri temporare, iar valoarea lor va fi dictată, în ultimă instanță, de evoluția viitoare a războiului și a evenimentelor din Europa¹⁹.

Pe de altă parte, încheierea conflictului sovieto-finlandez în martie 1940 și iminența unei intervenții aliate în Finlanda au generat sentimente contradictorii la Riga. O intervenție anglo-franceză dublată de implicarea Suediei era considerată o variantă care ar fi pus în pericol imediat întreaga regiune baltică și scandinavă. Consecința ar fi fost sporirea contingentelor sovietice din zonă și probabil ocuparea celor trei state baltice. Dimpotrivă, încheierea războiului dintre Uniunea Sovietică și Finlanda a fost privită cu o anumită satisfacție, deoarece elimina o astfel de posibilitate, dar ceea ce și-ar fi dorit balticii ar fi fost o ripostă occidentală față de Moscova în Caucaz, în măsură să lovească atât Uniunea Sovietică, cât și livrările de materii prime ale Moscovei către *Reich*²⁰. Or, renunțarea la o eventuală intervenție în Finlanda de către marile puteri occidentale a dus la instalarea unui calm relativ. Invazia germană a Danemarcei și Norvegiei nu a schimbat semnificativ această atitudine de expectativă a țărilor baltice, cu atât mai mult cu cât ostilitățile nu s-au extins și în restul Peninsulei Scandinave. Explicația acestei poziții stătea în convingerea fermă a oficialilor baltici în politica sovietică de neutralitate și în faptul că Moscova dorea să evite o confruntare cu aliații occidentali atât în zona

¹⁵ Negocierile privind încheierea acestui acord bilateral între Uniunea Sovietică și Letonia au început la 2 octombrie 1940, la Moscova, delegația letonă fiind condusă de către ministrul de Externe, Wilhelm Munters. De partea cealaltă, delegația sovietică i-a avut în prim plan pe Stalin și Molotov. Tonul întâlnirilor a fost însă departe de a fi cordial, Stalin evocând clar posibilitatea ca Armata Roșie să ocupe micul stat baltic în cazul în care delegația letonă refuza semnarea înțelegerii în termenii ceruți de partea sovietică. În astfel de circumstanțe, ministrul Munters a cedat și a semnat acordul, care, printre altele, prevedea faptul că sovieticii primeau permisiunea de a staționa forțe militare de până la 25.000 de soldați în baze situate în peninsula Curlanda (vezi Maris Goldmanis, *Latvian History: An Outline*, Author's Publication, 2013, p. 251).

¹⁶ Saulius Sužiedėlis, *The Molotov-Ribbentrop Pact and the Baltic States: An Introduction and Interpretations*, în loc. cit.

¹⁷ Edgar Anderson, *The Pact of Mutual Assistance between the USSR and the Baltic States*, în *Baltic History*, editors Arvids Ziedonis Jr., William L. Winter, Mardi Valgemäe, Association for the Advancement of Baltic Studies, Inc., Columbus, Ohio, The Ohio State University, 1974, p. 242.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 366; vezi și p. 367–368.

²⁰ *Ibidem*, p. 413.

scandinavă și baltică, cât și în Balcani, acolo unde se considera că Uniunea Sovietică nu ar fi riscat un conflict cu Turcia, aliata României și apropiată de Marea Britanie și Franța²¹.

În același timp, la începutul lunii iunie 1940, Statul Major al armatei letone a furnizat lui Niculescu-Buzești informații legate de concentrări semnificative de trupe atât în apropierea liniei Nistrului, cât și în regiunea fostei granițe a României cu Polonia. Diplomatul român a transmis informațiile la București, dar în acest caz comentariile sale atrag atenția asupra măsurii în care astfel de informații erau interpretate și, totodată, asupra gradului redus de predictibilitate al acțiunilor sovietice din epocă. Grigore Niculescu-Buzești considera, pe bună dreptate, că astfel de concentrări ale forțelor sovietice nu ar fi fost posibile fără certitudinea unei neimplicări a Turciei în sprijinul României, dacă o agresiune a Moscovei s-ar fi produs. Cu toate acestea, concentrarea forțelor Armatei Roșii nu era văzută ca indicând o iminentă agresiune, ci o precauție menită să împiedice extinderea spre răsărit a ostilităților în cazul unui atac italian sau german în direcția României. În acest caz, cel mai pesimist scenariu părea a fi acela al unei împărțiri a României după modelul polonez din 1939, dar convingerea lui Niculescu-Buzești era aceea că sovieticii se vor abține de la a contribui la izbucnirea unui astfel de conflict major în regiune²². Ulterior, la 14 iunie 1940, Niculescu-Buzești făcea cunoscut Bucureștilor cifre mai precise, oficialii militari letoni comunicându-i faptul că, din informațiile primite de la sovietici, la frontiera cu România se găseau 33 de divizii ale Armatei Roșii, dintre care 22 erau desfășurate pe linia Nistrului²³.

Ultimatumurile sovietice adresate țărilor baltice la mijlocul lui iunie 1940 au reprezentat o surpriză într-o perioadă dominată de un calm relativ și de expectativă în această parte a Europei sau cel puțin așa au fost percepute în acel moment. Oricum, Niculescu-Buzești atrăgea atenția superiorilor săi de la București asupra faptului că entuziasmul clamat de comunicatele sovietice vizavi de modul în care au fost primite în țările baltice coloanele Armatei Roșii trebuia privit cu mari rezerve, fiind datorat aproape exclusiv unor grupuri restrânse de agitatori. Populația, în schimb, vedea resemnare și curiozitate²⁴.

Trebuie subliniat faptul că ocuparea și anexarea Letoniei, Estoniei și Lituaniei de către Uniunea Sovietică în iunie 1940 au fost puse în practică într-un moment în care ochii întregii Europe și ai lumii erau ațintiți către evenimentele din vestul bătrânului continent. Prăbușirea Franței în doar șase săptămâni a reprezentat o surpriză de proporții pentru toate lumea, inclusiv pentru germani și sovietici. În acest context, trupele Armatei Roșii au invadat țările baltice, iar ulterior Basarabia și nordul Bucovinei, Moscova mizând probabil că puterile vestice erau mult mai preocupate de evenimentele de pe frontul occidental și vor trece cu vederea acțiunile sovietice agresive din zona baltică și răsăritul Europei. Totuși, chiar și în acest moment aparent favorabil acțiunilor sale, Moscova a depus eforturi destul de consistente pentru ca ocuparea țărilor baltice, cel puțin, să păstreze măcar câteva elemente de legalitate²⁵.

În orice caz, schimbările la nivel politic s-au derulat cu repeziciune în cele trei state baltice după ocuparea lor de către sovietici, iar primul pas către o metamorfoză aparent legală, constituțională a celor trei țări către statutul de „republici” sovietice l-a

²¹ *Ibidem*, p. 433.

²² *Ibidem*, p. 440.

²³ *Ibidem*, p. 442.

²⁴ *Ibidem*, p. 443.

²⁵ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 266–267.

reprezentat formarea într-un timp relativ scurt a unor guverne „populare” de tranziție²⁶. Sarcina supravegherii acestui proces în Letonia i-a revenit, așa cum am mai menționat, lui Andrei Vâșinski, fostul procuror general al Uniunii Sovietice și cel care a reprezentat „acuzarea” în marile procese care au marcat anii de teroare din al doilea deceniu interbelic în URSS, acesta fiind în 1940 vicepreședinte al Consiliului Comisarilor Poporului și prim adjunct al Comisarului Poporului pentru Afaceri Externe al Uniunii Sovietice, în ambele funcții el secundându-l pe Molotov²⁷. O figură extrem de cunoscută nu doar în Uniunea Sovietică, Andrei Vâșinski a încercat să-și îndeplinească sarcinile din Letonia, rămânând oarecum în umbră, tocmai pentru ca populația și opinia publică letonă să aibă iluzia că în afara unei înlocuiri a echipei guvernamentale nimic altceva nu se va schimba în micul stat baltic. În acest scop, sovieticii i-au permis lui Kārlis Ulmanis, care îndeplinea din 1936 atât funcția de președinte al țării, cât și pe aceea de prim-ministru, să rămână președinte al Letoniei, astfel fiind asigurată, cel puțin în plan extern, aparența continuității legitime de putere²⁸.

Măcar pentru moment, acest plan părea să fi reușit în Letonia, Grigore Niculescu-Buzești menționând la 21 iunie faptul că noul guvern a fost relativ bine primit, singura persoană considerată „suspectă” fiind un subsecretar de stat de la Interne, care îndeplinea și funcția de șef al Poliției, un obscur până atunci învățător. Persista, cu toate acestea, temerea că investirea acestui nou guvern nu era decât un prim pas în direcția unor reforme de anvergură, menite să ducă în cele din urmă la bolșevizarea Letoniei²⁹.

Cu puțin timp înainte însă, la 17 iunie 1940, guvernul leton, în urma unei ședințe secrete, a emis o hotărâre conform căreia ministrul leton de la Londra, Karlis Zariņš, devenea reprezentant extraordinar și plenipotențiar al Letoniei. Documentul menționa faptul că reprezentantul din capitala britanică urma să-și exercite aceste puteri în cazul în care autoritățile de la Riga s-ar fi aflat în imposibilitatea de a mai transmite instrucțiuni misiunilor sale diplomatice și consulare din vestul Europei din cauza izbucnirii războiului. Practic, ministrul Karlis Zariņš avea să acționeze, în mod legal și legitim, din acel moment, în numele guvernului leton, el putând astfel numi și transfera agenți diplomați și consulari ai Letoniei sau, după caz, să numească reprezentanți legali ai Letoniei la diverse conferințe internaționale. Această acțiune a guvernului leton avea să se dovedească extrem de utilă pentru statul baltic, în perspectiva menținerii unei reprezentanțe diplomatice legale și legitime în exil³⁰. De asemenea, anterior acestei decizii, guvernul Letoniei a reușit să transfere tezaurul țării în Statele Unite ale Americii³¹.

Au fost ultimele succese ale guvernului leton legal și legitim, deoarece următorul pas al sovieticilor în Letonia a fost organizarea alegerilor pentru un nou Parlament, la mijlocul lunii iulie 1940. Partidul Comunist din Letonia, datorită numărului redus de membri, dar poate și pentru că în 1936 liderii săi fuseseră acuzați de „troțkism” și epurați, a fost considerat insuficient pentru a „concura” în alegerile parlamentare³² și, evident, de a le câștiga, astfel încât a fost constituită o formațiune politică specială de stânga, numită Blocul Popular Muncitoresc. Noul guvern a încercat, în plus, să împiedice

²⁶ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *The Baltic States. Years of Dependence, 1940–1980*, London, C. Hurst & Company, 1983, p. 20.

²⁷ Irēne Šneidere, *op. cit.*, p. 46.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 444.

³⁰ Arnolds Spekke, *History of Latvia. An Outline*, published by M. Goppers, Stockholm, 1951, p. 382.

³¹ *Ibidem*.

³² Irēne Šneidere, *op. cit.*, p. 48.

participarea la alegerile parlamentare a altor formațiuni politice, doar șase zile fiind permise pentru strângerea semnăturilor necesare validării unui asemenea organism. Conform așteptărilor, lista electorală a Blocului Popular Muncitoresc Leton a fost declarată ca fiind singura care îndeplinea toate cerințele legale, în pofida unor sincope, de altfel rezolvate prompt³³.

Astfel, într-o telegramă trimisă la 11 iulie 1940 lui Mihail Manoilescu, noul ministru de Externe de la București, Niculescu-Buzești sublinia faptul că programul blocului muncitoresc era de o moderație dintre cele mai suspecte, singurul obiectiv fiind acela de a adormi suspiciunile opiniei publice. Rezultatul final al acestui proces, aprecia diplomatul român, nu putea fi decât acela al alipirii statelor baltice la Uniunea Sovietică, acolo unde considera că vor putea beneficia totuși de o anumită autonomie (sic!)³⁴.

Ceea ce a urmat, se cunoaște. Noul Parlament „ales” la Riga și-a început lucrările la 21 iulie 1940, pe agenda de lucru a acestei prime ședințe figurând trei puncte importante: proclamarea Republicii Sovietice Letone, naționalizarea băncilor, fondului funciar, a proprietăților imobiliare urbane, industriei, comerțului și transporturilor și, nu în ultimul rând, aprobarea cererii formulate către Moscova de admitere a Letoniei Sovietice în marea Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste. Niciunul dintre aceste puncte nu figurase înainte pe agenda electorală a Blocului Popular Muncitoresc Leton. Ulterior, la 5 august 1940, prin decizia Consiliului Suprem al Uniunii Sovietice, Letonia, Estonia, Lituania, Karelia de Est și Moldova au fost admise ca republici sovietice în cadrul URSS³⁵. Trebuie spus însă că, din punctul de vedere al legii fundamentale letone, hotărârile noului Parlament leton erau ilegale, deoarece astfel de modificări în ceea ce privește statutul suveran al țării puteau fi realizate doar în urma unui plebiscit național³⁶.

În aceeași zi în care noul Parlament leton și-a început lucrările, președintele Ulmanis, la fel ca și președintele Estoniei Konstantin Päts și fostul președinte lituanian Antanas Merkys, a fost arestat și deportat în Uniunea Sovietică, în locații devenite cunoscute abia după câțiva ani. Această acțiune a NKVD s-a petrecut înainte de încorporarea formală a celor trei state baltice în Uniunea Sovietică, astfel încât, chiar și din punct de vedere sovietic, cele trei entități statale erau încă independente. Președintele leton, Kārlis Ulmanis, a fost trimis inițial la Voroșilovsk³⁷ (denumirea orașului Stavropol între 1935 și 1943), iar ulterior în Turkmenistan. A murit și a fost înmormântat într-un loc necunoscut, în orașul Krasnovodsk, actualmente Türkmenbaşy, pe țărmul Mării Caspice, la 20 septembrie 1942³⁸.

Grigore Niculescu-Buzești i-a scris lui Mihail Manoilescu la 21 iulie 1940 că „Statele baltice au trăit”. La Riga, Tallin și Kaunas se consuma ceea ce diplomatul român a numit „ultimul act al comediei care se cheamă liberarea de către armata roșie a popoarelor baltice de tirania regimurilor lor plutocratice și adeziunea liberă și spontană a acestor popoare recunoscătoare la Rusia sovietică”³⁹. Cinci zile mai târziu, la 26 iulie, însărcinatul cu afaceri al României de la Riga semnala superiorilor săi de la București

³³ *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991. Soviet and Nazi Take-Overs and Their's Consequences*, Riga, Occupation Museum Fundation, 2005, p. 15.

³⁴ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 449.

³⁵ Arnolds Spekke, *op. cit.*, p. 387. Letonia a devenit atunci a 15-a Republică a URSS (vezi Irēne Šneidere, *op. cit.*, p. 52).

³⁶ Conform articolului 77 din Constituția letonă în vigoare la acea vreme. Vezi și *The Three Occupations of Latvia, 1940–1991. Soviet and Nazi Take-Overs and Their's Consequences*, p. 16.

³⁷ Romuald Misiunas, Rein Taagepera, *op. cit.*, p. 22.

³⁸ Maris Goldmanis, *op. cit.*, p. 209.

³⁹ AMAE, Fond 71, E9, Al Doilea Război Mondial, vol. 94, f. 122–123.

faptul că avea să existe un termen de două săptămâni pentru ca diplomații străini acreditați la Riga să părăsească Letonia, impresia sa fiind aceea că sovieticii doreau îndepărtarea cât mai rapidă a străinilor din zona baltică, o regiune care părea să prezinte un interes militar și strategic tot mai însemnat pentru Moscova⁴⁰.

Răspunsul Bucureștilor a fost transmis lui Niculescu-Buzești abia la 12 august 1940. Vasile Grigorcea, secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine de la București, l-a anunțat pe însărcinatul cu afaceri de la Riga despre faptul că va fi rechemat la Administrația Centrală a Ministerului pentru ziua de 20 august. În aceeași telegramă, lui Niculescu-Buzești i se cerea să ia măsuri pentru arderea cifrului, precum și a arhivei politice și secrete de la Riga. Niculescu-Buzești urma să aducă în țară doar arhiva administrativă și de contabilitate, registrele și inventarul Legației⁴¹. A doua zi, la 13 august, regele Carol al II-lea avea să emită și decretul oficial de rechemare a lui Grigore Niculescu-Buzești de la Riga⁴². La solicitarea lui Niculescu-Buzești⁴³, transferul bunurilor din inventarul Legației de la Riga s-a făcut cu vaporul, prin Stockholm, ministrul României din capitala suedeză, Gheorghe Lecca, primind înștiințări și instrucțiuni în acest sens la 15 august 1940⁴⁴. Niculescu-Buzești avea să trimită la 21 august 1940 o ultimă telegramă la București, prin care semnala faptul că un mare număr de personalități reprezentative ale fostului regim leton au fost deportate în Uniunea Sovietică, arestările și deportările fiind practicate la o scară extinsă. Diplomatul român își exprima astfel opinia că sovieticii urmăreau să lichideze în statele baltice orice posibil nucleu care să întrețină speranțe și aspirații naționale⁴⁵.

Dacă însă sfârșitul Letoniei independente a marcat și încheierea misiunii lui Niculescu-Buzești la Riga, tot așa însemna și încheierea mandatului lui Ludvigs Ekis, ministrul Letoniei acreditat pentru România și Ungaria, din octombrie 1939, la fel ca și pentru Turcia, începând cu aprilie 1940. Născut în 1892, acest diplomat de carieră a deținut mai multe funcții în cadrul Ministerului Afacerilor Externe de la Riga, începând cu anul 1920. A fost acreditat mai întâi la Londra și Kaunas, pentru ca, în perioada 1934–1938, să fie ministru de Finanțe. În 1938–1939 a fost ministru al Letoniei pentru Polonia și Ungaria, cu reședință la Varșovia, pentru ca, după izbucnirea războiului, să fie acreditat pentru România și Ungaria⁴⁶.

Într-un raport întocmit la 23 decembrie 1942 pentru Karlis Zariņš, la acea dată șef al serviciului diplomatic al Letoniei, cu reședință la Washington, Ekis mărturisea faptul că sosirea sa în România a fost una accidentală, datorată faptului că aproape întregul corp diplomatic străin de la Varșovia a plecat la București în septembrie–octombrie 1939. Ekis a primit însă acreditare pentru a reprezenta Letonia în capitala României la 18 octombrie 1939. Anterior, interesul său se concentrase pe dezvoltarea relațiilor dintre Letonia și Ungaria, cu atât mai mult cu cât statul baltic făcuse comenzi consistente de armament la Budapesta, cu puțin înainte de izbucnirea războiului în Europa⁴⁷.

Odată cu ocuparea Letoniei de către Uniunea Sovietică, la 17 iunie 1940, activitatea lui Ludvigs Ekis la București s-a desfășurat într-o permanentă stare de alarmă, într-o încercare continuă de a aduna informații, de a citi presa și de a asculta emisia

⁴⁰ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 455.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, p. 456.

⁴³ AMAE, Fond 77, Grigore Niculescu-Buzești, f. 81.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 84.

⁴⁵ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 457.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 350, nota nr. 2.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 466.

posturilor de radio letone ce puteau fi ascultate încă fără probleme la București și Budapesta. Astfel a putut primi instrucțiuni de la Pauls Jekabs Reinharde, șeful departamentului de presă din Ministerul leton de Externe, să asculte în permanență posturile de radio letone deoarece vor fi trimise mesaje corpului diplomatic leton din străinătate pe această cale. Totodată, Ekis menționa faptul că informații utile și a căror veridicitate a fost lipsită de echivoc i-au fost transmise de către ambasada Franței la București și, interesant, de către Legația Germaniei⁴⁸.

De partea cealaltă, evenimentele din țările baltice au generat o certă îngrijorare și interes la București. Acest lucru este vizibil nu numai din perspectiva rapoartelor trimise de Niculescu-Buzești de la Riga, într-o cadență accelerată. La 21 iunie 1940, Alexandru Cretzianu, pe atunci secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, l-a primit pe Ludvigs Ekis, fiind discutate evenimentele recente din statele baltice. Diplomatul leton i-a confirmat lui Cretzianu, cu acest prilej, faptul că pentru moment președintele leton a rămas în funcție, dar era de părere că această stare de fapt avea un caracter provizoriu, la fel ca și existența noului guvern de la Riga, compus din „ziariști și scriitori”. Ludvigs Ekis comunica însă confidențial faptul că Germania recomanda autorităților letone, așa cum o făcuse și în toamna anului precedent, să accepte noua situație, lăsând să se înțeleagă că va fi doar una temporară, iar lucrurile se vor schimba. În ceea ce privește motivele acțiunilor și ultimatumurilor sovietice, diplomatul leton sublinia două elemente principale: pe de o parte, teama de Germania și nevoia de a asigura securitatea Leningradului, iar pe de alta, existența unor informații conform cărora anumiți membri ai guvernului leton ar fi încercat o apropiere de *Reich*⁴⁹.

Ludvigs Ekis a fost primit și de noul ministru de externe al României, Mihail Manoilescu, la 10 iulie 1940, într-un moment în care România trăise, la rândul său, experiența ultimatumului sovietic de la sfârșitul lunii iunie și a pierderilor teritoriale cunoscute. Diplomatul leton considera, în acel moment în care țara sa era complet ocupată, că acțiunile Moscovei se datorau exclusiv pregătirii pentru un război în viitorul apropiat contra Germaniei. Ludvigs Ekis nu a putut spune precis, în acel moment, dacă, în opinia sa, războiul sovieto-german avea să înceapă în 1940 sau 1941, totul depinzând de evoluția operațiunilor germane împotriva Marii Britanii.

Două săptămâni mai târziu, la 25 iulie, la câteva zile după ce noul „parlament” de la Riga, controlat de bolșevici a cerut admiterea Letoniei ca republică în cadrul Uniunii Sovietice, Ekis a întocmit note oficiale de protest pe lângă guvernele față de care primise acreditare, denunțând acțiunile brutale și ilegale ale sovieticilor în Letonia și statele baltice în general. Dincolo însă de astfel de inițiative, legitime, am putea spune, Ludvigs Ekis a discutat în august 1940 cu Vasile Grigorcea variantele pe care le avea la dispoziție odată cu dispariția țării sale în imensul imperiu roșu. Ministerul Afacerilor Străine de la București a oferit inițial întregul său sprijin diplomatului leton. Varianta rămânerii acestuia la București părea, în acel moment, avantajoasă pentru Ekis, fiind în același timp cea mai ieftină și confortabilă. Diplomatul leton realiza însă faptul că București nu era locul cel mai potrivit pentru a servi interesele democratice ale țării sale, astfel încât a luat în calcul plecarea sa la Budapesta, Berna ori în Statele Unite ale Americii. În cele din urmă, decizia sa de a pleca de la București a fost influențată de presiunile exercitate asupra sa de către diplomați sovietici acreditați la București și, ulterior, de către solicitările tot mai insistente adresate Bucureștilor de către Moscova cu scopul de a determina întoarcerea

⁴⁸ *Ibidem*, p. 467.

⁴⁹ AMAE, Fond 71, E9, *Al Doilea Război Mondial*, vol. 94, f. 109.

la Riga a lui Ludvigs Ekis. Acestea din urmă nu au rămas fără rezultat, autoritățile române amenințând cu transferul arhivei diplomatice a legației letone către reprezentanța sovietică de la București⁵⁰.

În cele din urmă, Ludvigs Ekis și-a predat atribuțiile de la București secretarului său de legație și a plecat mai întâi la Budapesta, deoarece cererea sa pentru o viză elvețiană a fost refuzată, pe motiv că a fost depusă cu o întârziere de câteva zile. Ulterior, cu ajutorul ministrului leton de la Washington, Alfreds Bilmanis⁵¹, avea să ajungă în Statele Unite ale Americii. Din păcate însă, așa cum avea să se întâmple mai târziu și cu Grigore Niculescu-Buzești, activitatea sa în exil a fost una scurtă. A murit, în 1943, în Statele Unite, așa cum avea să se întâmple și cu diplomatul român. Istoria pare să aibă uneori și față de diplomați o ironie amară.

1940: THE END OF LATVIA, THE END OF SEVERAL DIPLOMATIC MISSIONS.
GRIGORE NICULESCU-BUZEȘTI, AND LUDVIGS EKIS FACING THE ROAD HOME
(Summary)

Keywords: Baltic States, Soviet Union, annexation, diplomatic mission, World War II.

In the case of the mandate that Grigore Niculescu-Buzești fulfilled in the Latvian capital, attention is drawn by the accuracy of the reports and the political-diplomatic analysis carried out by the Romanian diplomat. A careful and detailed study of the telegrams he sent to Bucharest from the Baltic capital can reveal to anyone, on the one hand, the concerns, fears, tensions and hopes of the authorities in Riga, as well as the Latvian society, in the context of the Soviet-German pact from August 23, 1939, of the outbreak of war and of the relationship with the Soviet Union, and on the other hand the mechanisms and resorts of Moscow's aggression, the chronology of the small steps that led to the annexation of the Baltic countries by the great neighbour from the East in June 1940. Specifically, the diplomatic correspondence of Niculescu-Buzești from the Latvian capital can expose in detail what some authors have termed the "technology of aggression". Until August 1940, the Romanian diplomat sent to Bucharest numerous telegrams in which the stages of annexation can be clearly and accurately captured. The number of documents and the quality of the information and analysis show, on the other hand, the high interest of Bucharest in relation to what was happening in the Baltic states at that time, the Soviet neighbourhood being the common factor that linked Romania to the three small countries or Finland at that time.

However, if the end of independent Latvia also marked the end of Niculescu-Buzești's mission in Riga, so too was the termination of the mandate of Ludvigs Ekis, Minister of Latvia accredited to Romania and Hungary, from October 1939, as well as to Turkey starting with April 1940. In a report prepared on December 23, 1942 Ekis testified that his arrival in Romania was an accidental one, due to the fact that almost the entire foreign diplomatic corps from Warsaw left for Bucharest in September–October 1939. After the annexation of Latvia by the Soviet Union, the diplomat, however, realized that Bucharest was not the best place to serve the democratic interests of his country, so he considered his departure to Budapest, Bern or to the United States of America. Finally, Ludvigs Ekis handed over his duties from Bucharest to his legation secretary and left for Budapest first, because his application for a Swiss visa was refused, on the grounds that it was filed with a delay of several days. Later, with the help of Latvian Minister in Washington, Alfreds Bilmanis, he would arrive in the United States.

⁵⁰ *The Romanian-Latvian Relations. Diplomatic Documents (1918–1958)*, p. 470–475.

⁵¹ *Ibidem*, p. 474–475.

PAUL NISTOR*

**PAȘI CĂTRE APROPIEREA ROMÂNNO-AMERICANĂ.
ANUL 1961 ȘI VIZITA ÎN SUA
A DELEGAȚIEI ECONOMICE ROMÂNEȘTI,
CONDUSE DE VICEPREMIERUL ALEXANDRU MOGHIOROȘ**

După primul deceniu de confruntare „rece”, Hrușciiov a șocat deopotrivă pe adversari și pe aliați, la Congresul XX al PCUS, denunțând crimele lui Stalin și anunțând „coexistența pașnică” cu lumea capitalistă. URSS continua competiția ideologică și politică cu Vestul, dar dorea o cooperare economică și culturală, pentru îmbunătățirea imaginii și a standardului de viață¹.

Relațiile cu republicanii lui Eisenhower și Nixon nu fuseseră atât de facile în anii '50 ai secolului XX și, de aceea, Moscova a privit cu satisfacție victoria lui Kennedy în alegerile din 1960. De la început, sovieticii au semnalat noii administrații că doreau o anumită colaborare, acceptând un *statu-quo* în Europa și stabilind reguli pentru o competiție pașnică în lumea a treia. Ei sperau că noua administrație democratică era mai dispusă la respectarea intereselor sovietice, mai tolerantă cu sprijinul acordat de Moscova regimurilor radicale din lumea a treia și mai puțin susceptibilă să apeleze la amenințarea nucleară². Totodată, Hrușciiov credea despre Kennedy că era lipsit de experiență, pacifist și mai puțin inteligent decât predecesorii lui. Dar lua în calcul și faptul că acesta putea ceda ușor în fața „vulturilor” din sistemul de forță american, prin aprobarea unor măsuri dure și neașteptate³.

Moștenind tensiunile americano-cubaneze, Kennedy a aprobat invazia țării lui Castro, în aprilie 1961. Evenimentele din Golful Porcilor au reprezentat însă o mare umilință pentru Statele Unite (comparabilă cu cea a Angliei și Franței în Suez) și au aprins opinia publică mondială, mai ales că SUA își încălcaseră un principiu drag – al neintervenției militare. Pe acest fond, în iunie 1961, a avut loc la Viena o întâlnire între cei doi lideri importanți, Kennedy și Hrușciiov, unde sovieticul l-a bruscă pe american pe subiectele fierbinți ale momentului: Cuba, Berlin, Congo, Asia de Sud-Est. Din acel moment însă, președintele american s-a întors acasă decis să reziste presiunilor sovietice și să nu cedeze în niciun punct⁴.

---

* Cercetător științific II, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Robert McMahon, *Cold War*, Oxford, Oxford University Press, 2003, p. 62.

² Warren I. Cohen, *The New Cambridge History of American Foreign Relations*, vol. IV, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2013, p. 123.

³ Jonathan Haslam, *Russia's Cold War: From the October Revolution to the Fall of the Wall*, Yale University Press, 2011, p. 187–188.

⁴ Chris Tudda, *Cold War Summits: A History, from Potsdam to Malta*, London, Bloomsbury Publishing, 2015, p. 68.

Pe acest fundal internațional au evoluat și relațiile româno-americane care, în felul lor, reflectau marile direcții de relaționare Est–Vest. Relaxarea relațiilor româno-americane s-a produs treptat, mai ales după acceptul dat de americani pentru intrarea României în ONU (1955). La inițiativa Moscovei, statele estice au deschis, în anii '50, noi canale de comunicare și colaborare cu Vestul, din dorința de a obține acces la comerț și la noi tehnologii. Ministrul român de la Washington, Silviu Brucan (instalat în 1956), a convins administrația Eisenhower să fie mai puțin dură cu România comunistă⁵. Negocierile începute atunci între cele două părți au permis încheierea unui Acord financiar și a unui aranjament cultural, în 1960.

În perioada 1956–1960, românii au fost acceptați, treptat, la congrese și specializări științifice în SUA. În acest timp, jurnaliști, congresmeni și oameni de cultură americani au vizitat România, construind pas cu pas relații mai bune între persoane și instituții. Către 1957–1958, Gheorghiu-Dej s-a hotărât să dea un impuls decisiv deschiderii către Vest (SUA), căutând cooperare economică, în special⁶. Strângerea relațiilor economice între România și SUA era unul dintre cele mai mari deziderate ale nomenclaturii de la București încă de la finalul anilor '40; dar el nu a putut fi realizat decât după moartea lui Stalin, odată cu stabilizarea regimurilor comuniste și cu lichidarea neînțelegerilor financiare declanșate de naționalizarea industriei din Est. Astfel, în 1960, la inițiativa guvernului american, o delegație românească importantă a trecut oceanul. Ilie Murgulescu – ministrul Învățământului și Culturii, Athanase Joja – președintele Academiei Republicii Populare Române (RPR) și academicianul Grigore Moisil au mers în SUA pentru adâncirea colaborărilor profesionale⁷. Preconizată de cele două părți încă din anul 1960, vizita neoficială în SUA a unei delegații economice românești trebuia să aibă loc în vara anului 1961. La sfârșitul lunii mai 1961, organizarea vizitei intra în linie dreaptă. Graham Renner, secretar II la Legația SUA din București, solicita lui Iosif Dolezal – șeful serviciului SUA din MAE – datele personale ale membrilor delegației românești, precum și traseul călătoriei în America. Toate acestea trebuiau să obțină aprobarea Departamentului de Stat, în vederea eliberării vizelor de intrare în SUA⁸.

Delegația urma să aibă 15 persoane, majoritatea specialiști în agricultură, dar și din alte ramuri ale economiei. Numele care apăreau pe listă, înaintea plecării, erau: Alexandru Moghioroș – vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, Bucur Șchiopu – adjunct al ministrului Agriculturii, Gheorghe Rădoi – adjunct al ministrului Metalurgiei și Construcțiilor de Mașini, Gheorghe Hossu – președinte al Comitetului de Stat al Apelor, Nicolae Giosan – director al Institutului de Cercetări pentru Cultura Porumbului, Sergiu Vrejba – membru în Comitetul de Stat al Planificării, Ion Deleanu – secretar general al Ministerului Industriei Petrolului și Chimiei, David Davidescu – rector al Institutului Agronomic „Nicolae Bălcescu”, Ion Cucuruz – inginer, membru al Comitetului de Stat al Planificării, Ion Hudea – director al uzinelor de îngrășăminte chimice de la Roznov, Ernest Băltărețu – inginer la uzinele „Vasile Roaită”, Teodor Huc –

⁵ Paul Nistor, *Ritualuri diplomatice în timpul Războiului Rece. Instalarea lui Silviu Brucan în calitate de ministru plenipotențiar al României în SUA (1956)*, în *Românii în istoria Europei*, vol. I, coordonatori Marusia Cîrstea și Sorin Damean, Târgoviște, Editura „Cetatea de Scaun”, 2012.

⁶ Joseph Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane: 1940–1990*, Iași, Institutul European, 2002, p. 196–197.

⁷ Arhiva Diplomatică a Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), fond SUA, Problema 212/1961, dosar referitor la vizita în SUA și Canada a delegației RPR conduse de tov. Alexandru Moghioroș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RPR (20 iunie – 17 august 1961), relațiile RPR – SUA, f. 54.

⁸ *Ibidem*, notă din 26.05.1961, f. 80.

secretar II în MAE, Ion Barna – secretarul lui Alexandru Moghioroș, Gheorghe Răcuțeanu⁹. Acestora li se adăuga Lica Gheorghiu, fiica lui Gheorghiu-Dej, care era soția lui Gheorghe Rădoi – adjunct al ministrului Metalurgiei și Construcțiilor de Mașini. Lica venea direct de la Berna și părea decisă să îndeplinească plăcutul cu utilul, călătorind în SUA de plăcere, așa cum o vor dovedi activitățile ei din luna iulie 1961¹⁰. Delegația pleca cu trenul din București și, din Cherbourg (Franța), urma să traverseze oceanul, de la 15 iunie 1961, cu vasul „Queen Elisabeth”¹¹.

Itinerariul delegației românești pe teritoriul SUA era următorul: New York – Memphis (Tennessee) – Huntsville (Alabama) – Sheffield (Alabama) – Chicago (Illinois) – Des-Moines (Iowa) – Ames (Iowa) – Coon Rapid (Iowa) – North Plate and Carney (Nebraska) – Lincoln (Nebraska) – Kansas City (Kansas) – Manhattan (Kansas) – Los Angeles (California) – Riverside (California) – San Jose (California) – San Francisco (California) – Washington D.C. – Beltsville (Maryland) – New York¹². Traseul delegației române ne arată un adevărat tur de forță întins pe o mare parte din suprafața Statelor Unite, de pe coasta Atlanticului... către Sud (Alabama), prin MidWest către Nord (Chicago, Minneapolis), luând sfârșit pe coasta de Vest, în California. El viza centre industriale importante, dar și zone agricole cu rol strategic, din așa-numita centură a porumbului (*corn belt*). Programul vizitei fusese alcătuit cu grijă, încă din primăvara anului 1961, printr-un dialog permanent cu unele firme americane interesate de comerțul cu România. Astfel, în aprilie, ministrul Agriculturii, Ion Coman, îl anunța pe P. C. Keith (președintele societății Hydrocarbon Research) că delegația română dorea vizitarea unor instalații de producere a amoniacului anhidru și a apei amoniacale, precum și studierea aplicării îngrășămintelor noi în agricultură, la culturile grâului și porumbului. De asemenea, românii erau interesați și de folosirea ureei în alimentația bovinelor și în viticultură. Inginerii români nu intenționau să facă doar schimburi de idei, ci mai ales să viziteze pe teren ferme unde se aplicau metode noi în agricultură și zootehnie¹³.

De asemenea, un mare fermier american, Roswell Garst, care avea relații de amicitie cu blocul comunist încă de la jumătatea anilor '50 și care vizitase deja România, îi trimitea o scrisoare lui Alexandru Moghioroș, exprimându-și bucuria că specialiștii români puteau veni în Statele Unite. Într-un limbaj amical, scriind și în numele întregii sale familii (soție, copii, nepoți), aparent nerăbdătoare să-i primească pe români la fermele sale, Garst părea fericit că poate arăta esticilor progresele uriașe făcute de agricultura americană¹⁴. Roswell Garst afirma că intenționa să împărtășească românilor „secrete” care țineau de hibridizarea și mecanizarea porumbului, de fertilizare și irigare. Marele industriaș american amintea lui Moghioroș de expunerea sa din România anului 1956, intitulată *Alimente în cantități nelimitate*, și-i invita pe români să vadă direct în America ultimele minuni tehnologice din agricultura vestică: mașini de însămânțat în 8 rânduri în loc de 4, folosirea ierbicidelor lichide în loc de cele uscate, folosirea îngrășămintelor lichide etc.¹⁵

⁹ *Ibidem*, Lista delegației conduse de tov. Al. Moghioroș, f. 81.

¹⁰ AMAE, fond SUA, Problema 212/1961, dosar referitor la vizita în SUA și Canada a delegației RPR conduse de tov. Alexandru Moghioroș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RPR (20 iunie – 17 august 1961), f. 93.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, itinerariul deplasării delegației RPR în SUA, f. 82.

¹³ *Ibidem*, scrisoarea ministrului Agriculturii Ion Coman către inginerul P. C. Keith, f. 92.

¹⁴ *Ibidem*, scrisoarea lui Roswell Garst către vicepreședintele Consiliului de Miniștri, Alexandru Moghioroș, f. 87.

¹⁵ *Ibidem*, f. 89.

Garst, care văzuse fermele și progresele din România în materie de hibridizare și mecanizare, se exprima foarte entuziast în ceea ce privea viitorul agriculturii din statul comunist:

România posedă toate resursele necesare pentru a mări mai mult de două ori producția de porumb – de fapt eu cred că dvs. dispuneți de toate resursele pentru a mări producția dvs. de porumb de aproximativ 4 ori în acele vaste regiuni pe care le aveți cu pământ bun, fertil și întins, prin combinarea irigațiilor cu alte mijloace importante – prin combinarea irigațiilor cu fertilitatea adecvată – o folosire adecvată a insecticidelor – o folosire adecvată a erbicidelor și a mașinilor cunoscute, pentru o înaltă productivitate. Când veți obține această cantitate adițională de porumb, atunci va urma o creștere mai bună a păsărilor și a șeptelului – prin metode mai bune de hrănire – și un regim alimentar mai bun pentru poporul dumneavoastră, exporturi mai mari de carne, ouă și păsări în țările industriale ale Europei de Nord, unde condițiile climatice nu sunt atât de propice pentru creșterea porumbului ca în România¹⁶.

Firmele Keith și Garst chiar au venit cu propuneri pentru un program complet al delegației românești în America, incluzând acolo fabrici, ferme, terenuri irigate, culturi de grâu și porumb; mai erau vizate industria creșterii animalelor, instalațiile folosite în agricultură și zootehnie, instituțiile de cercetare agricolă¹⁷. Finalmente, programul în SUA al delegației conduse de Alexandru Moghioroș acoperea ceva mai mult de o lună de zile. La 21 iunie, delegația trebuia să plece cu trenul de la New York spre Memphis (Tennessee), într-o primă călătorie care dura peste 24 de ore. La 23 iunie 1961 avea să viziteze asociația Anhydrous Amonia, „pentru discuții, vizionare de filme documentare și consultare literatură de specialitate”¹⁸. A doua zi era prevăzută primirea la o companie de distribuirea amoniacului, apoi la unele ferme, unde se putea observa practic folosirea acestuia. Zilele de 26–27 iunie erau dedicate vizitării Tennessee Valley Authority (irigații, terenuri fertilizate, lucrări hidro), în statul Alabama, cu atingerea localităților Sheffield, Florence și Huntsville. În ultima locație, românii mergeau la firma John Blue Company (mașini și instalații agricole). Pentru 29 iunie, în Memphis, era prevăzută o împărțire a grupului. Unii specialiști se întâlneau cu reprezentanți ai asociației Anhydrous Amonia și alții vizitau firma Kellogg Corn Flakes Company, o fabrică de fulgi de porumb. La 30 iunie, românii trebuiau să fie în Kansas City, dar din nou se separau. O parte se întâlneau cu fermieri din Lawrence (Kansas) și alt grup mergea la stațiunea experimentală Anhydrous Amonia, pentru a discuta detalii tehnice despre creșterea grâului¹⁹.

Între 1 și 5 iulie, întreaga delegație ajungea în zona Coon Rapids, unde se afla ferma lui Garst, prietenul Estului. De acolo, unii plecau, în zilele de 5–9 iulie, la North Plate și Kearney (Nebraska), pentru a studia culturi de grâu și porumb, terenuri fertilizate și irigate²⁰. Acest grup se deplasa, în final, spre Chicago. O altă parte pleca la 5 iulie din Coon Rapids la Des Moines și, de acolo, cu avionul la Los Angeles. Între 6 și 9 iulie, acești specialiști din România mergeau în localitățile Riversdale, Davis și San Francisco, toate în California. Reunite apoi la Chicago, grupurile românești urmau să viziteze, între 10 și 14 iulie, firma Finco și orașele Aurora, Madison și Molina, interesându-se de mașini agricole, de organizarea fermelor și de terenuri experimentale²¹. După două zile

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, programul propus de Roswell Garst și P. C. Keith pentru delegația română, f. 108.

¹⁸ *Ibidem*, programul vizitei în SUA a delegației conduse de tov. Alexandru Moghioroș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RPR, f. 83.

¹⁹ *Ibidem*, f. 83.

²⁰ *Ibidem*, f. 84.

²¹ *Ibidem*.

de pauză – 15 și 16 iulie –, românii intenționau să atingă Beltsville (Maryland), fiind interesați de Institutul de Cercetări Agricole. Zilele de 18–19 iulie erau dedicate unei șederi în Washington, unde sperau să se întâlnească cu secretarii Agriculturii și Comerțului și cu alte oficialități americane. În perioada 20–22 iulie 1961 era prevăzută o vizită la Detroit, urmând ca de acolo să se treacă, cu același tip de interese agricole, în Canada²².

În tot acest traseu, se voia atingerea unor obiective de înalt interes pentru economia statului român: industria producătoare de mașini agricole și instalațiile de creștere a păsărilor (firma Fu Finco), Universitatea Wisconsin (din Madison), porumbul hibrid (firma Pioneer, Des Moines), colegiul agricol Iowa (Ames, Iowa), fermele de producere a unor cartofi irigați (Nebraska), Universitatea Nebraska, fabrica de îngrășăminte în Kansas, terenurile sărate și modul în care erau ele puse în valoare (California), uzinele producătoare de mașini pentru industria alimentară (San Jose, California)²³, sistemele de irigații din valea Sacramento (California), spitalul veterinar din Philadelphia, asociația crescătorilor de cartofi din New Jersey²⁴.

Totuși, cei 15 oameni care plecau în SUA aveau nevoie de o pregătire ideologică pe măsură. Ei nu puteau merge doar ca buni specialiști, într-o lume capitalistă plină de tentații și mult prea diferită de lumea „lagărului socialist”, est-european. Tocmai pentru a preveni posibilele probleme, diferite materiale impregnate de marxism au fost întocmite de specialiști din MAE, pentru membrii delegației. Aceste texte, întinse pe zeci de pagini, ofereau detalii și explicații ideologizate asupra istoriei SUA, asupra politicii interne, organizării statale și relațiilor româno-americane²⁵. Documentele se refereau la teme politice, economice și culturale, considerate relevante în acel context: „Referat de relații RPR – SUA”, „Informare asupra acordului financiar”, „Textul aranjamentului cultural și o scurtă informare asupra stadiului relațiilor culturale RPR – SUA”, „Informare privind situația coloniei româno-americane”, „Stadiul relațiilor comerciale RPR – SUA”, „Informare generală privind SUA, fișe biografice despre secretarul Departamentului Agriculturii și secretarul Departamentului Comerțului”, „Raportul Legației privind compoziția guvernului SUA”, „Notă informativă despre președintele Kennedy”²⁶.

Aceste rapoarte erau însoțite de un material ideologic bine conturat, dar și de articole din revistele estice de propagandă „Timpuri Noi”, „Orizonturi”, „Probleme ale păcii și socialismului”. Titlurile acestor texte spun totul despre viziunea ce trebuia înșușită de membrii delegației române: *Militarizarea și efectele ei asupra vieții economice a SUA; Teama și mânia poporului american; Criza dolarului; Criza culturală din SUA* etc.

Materialele rezumative despre Statele Unite ofereau, în special, date descriptive, prezentări ale orașelor pe unde trecea traseul delegației, statistici privind populația, economia și producția economică pe diferite ramuri, informări referitoare la organizarea politică și administrativă²⁷. Exista și un mic curs de istorie a Statelor Unite, total deformată de viziunea partinică marxistă. Astfel, „în cursul războiului de independență, în care rolul hotărâtor l-a jucat lupta maselor populare, au fost înfăptuite o serie de transformări cu caracter burghezo-democratic, care au deschis un câmp larg pentru dezvoltarea capitalismului în agricultură”²⁸. La finalul Primului Război Mondial, la

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*, f. 85.

²⁴ *Ibidem*, f. 86.

²⁵ *Ibidem*, dosar referitor la vizita în SUA și Canada a delegației RPR conduse de tov. Alexandru Moghioroș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RPR (20 iunie – 17 august 1961), f. 3–75.

²⁶ *Ibidem*, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, Statele Unite ale Americii, f. 4–34.

²⁸ *Ibidem*, f. 7.

Conferința de Pace de la Paris, „SUA au venit cu un larg program de anexiuni în Europa și Asia. Președintele Wilson a insistat pentru crearea Ligii Națiunilor, pe care spera să o folosească în interesul SUA. Din cauza concurenței Angliei și Franței și a eșecului intervenției antisovietice, planurile SUA în Europa nu au fost realizate [...]”²⁹. Cu cât se „înainta” către perioada postbelică, aprecierile despre americani erau și mai dure: „[...] al doilea război mondial a fost folosit de monopolistii din SUA pentru dezvoltarea capacităților de producție industrială pe contul subvențiilor de stat, pentru întărirea pozițiilor economice, politice și militare ale SUA în lumea capitalistă”³⁰. Mai mult, scena politică internă era prezentată foarte sumbru: simulacre de partide politice, reprezentante ale capitalismului monopolist și nu ale poporului, completate de grupări pro-fasciste numeroase, plus o atmosferă de teroare permanentă, îndreptată contra partidelor socialiste și comuniste³¹. Chiar și în fruntea marilor sindicate muncitorești s-ar fi aflat „lideri sindicali reacționari, adepți ai politicii «colaborării dintre clase», sprijinitori ai «Războiului Rece»”³².

Existau, totuși, premise ale unei posibile înțelegeri româno-americane, în contextul în care republicanii, considerați excesiv de anticomuniști și foarte agresivi în relațiile internaționale, au fost înlocuiți, la finalul anului 1960, de o putere democratică. Deși componența administrației Kennedy „reprezenta și ea interesele marilor monopoluri”³³, a patra criză postbelică prin care trecea SUA după război (așa cum le inventau și le socoteau sovieticii) ar fi obligat pe noii guvernanți la unele concesii. În viziunea analiștilor comuniști, victoria lui Kennedy în alegeri „s-a datorat în special sprijinului primit din partea oamenilor muncii, precum și procentajului mare de voturi obținute din partea populației de culoare și a altor naționalități asuprite”, care nu au mai suportat politica dură a republicanilor³⁴. Cât privește evaluarea economică, cifrele erau impresionante, deși veneau de la rivali ideologici. Esticii admiteau că SUA dețineau 47% din producția industrială mondială, 25% din cea agricolă și aproape 19% din exportul global. Cu toate că aceste pagini cuprindeau referiri la un presupus șomaj în creștere, la o criză cronică de supraproducție în agricultură, date despre ruina micilor fermieri și exploatarea muncitorilor, se recunoșteau măcar productivitatea mare a muncii, înalta mecanizare din agricultură, inovațiile tehnice din industrie și deținerea a numeroase recorduri mondiale pe diferite „ramuri de producție”³⁵. Dar relațiile economice cu SUA trebuiau să fie precaute, deoarece „politica expansionistă a SUA se reflectă cu multă evidență în largirea exportului de capital” și subordonarea statelor mai slab dezvoltate. Doar în 1958, investițiile americane în străinătate ajunseseră la cota impresionantă de 54 miliarde de dolari³⁶.

Relațiile româno-americane veneau acum în continuarea anului 1960, care fusese cel mai bun moment al legăturilor bilaterale de după instaurarea comunismului în România. Bucureștiul avea propria interpretare pentru atitudinea conciliantă a SUA, de la finalul perioadei Eisenhower. Conform cheii explicative comuniste, eșecul politicii americane de forță ar fi determinat Statele Unite să cultive relații mai prietenoase cu țările socialiste și să renunțe la mai vechile provocări. Totuși, exista o nouă tactică a superputerii

²⁹ *Ibidem*, f. 10.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, f. 16–17.

³² *Ibidem*, f. 18.

³³ *Ibidem*, f. 19.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, f. 21–23.

³⁶ *Ibidem*, f. 25.

capitaliste, și anume, infiltrarea în teritoriul inamic pe o linie ideologică mai blândă și pe calea schimburilor economice³⁷.

Succesele economice ale României și inițiativele diplomatice ale Bucureștiului ar fi condus la creșterea prestigiului Republicii Populare Române în SUA. Tocmai de aceea, americanii ar fi dorit ridicarea legațiilor la rang de ambasadă și au acceptat deschiderea unei agenții comerciale românești la New York³⁸.

În concluzie, relațiile noastre cu SUA s-au îmbunătățit, prestigiul țării noastre în SUA a crescut și există toate premisele ca vizita delegației conduse de tovarășul vicepreședinte al Consiliului de Miniștri Alexandru Moghioroș să decurgă în condiții bune și să se bucure, într-o anumită măsură, și de sprijinul Departamentului de Stat³⁹.

De aceea, în 1960, se semna acordul financiar între România și Statele Unite. În contul efectelor politicii de naționalizare a industriei și a proprietăților americane din România, Bucureștiul accepta să plătească 24,5 milioane de dolari, care reprezentau o parte din suma mult mai mare cerută, inițial, de proprietarii americani ce pierduseră bunuri în România. Acest acord aducea și o deblocare a proprietăților românești din SUA, dar și ridicarea altor restricții⁴⁰. Declarația comună, semnată odată cu acordul financiar, ar fi simbolizat modificarea atitudinii americane în relațiile comerciale cu România. Aceste schimburi economice se situau totuși la un nivel scăzut, de până în 1 milion de dolari. Românii priveau la piața americană ca la o mare oportunitate deoarece, în contul unor relații mai bune, Polonia exporta în SUA mărfuri de 33 milioane de dolari, iar Cehoslovacia de 11 milioane de dolari⁴¹. Interes pentru comerțul bilateral exista și peste ocean, dovadă fiind numeroasele scrisori trimise de firme private americane, prin care își exprimau dorința unor colaborări cu Bucureștiul.

Dacă relațiile politice și economice mergeau lent, conexiunile culturale păreau a fi menite să deblocheze impasul și să aducă o atmosferă de minimă încredere între români și americani. La inițiativa oficialităților americane, o delegație românească (Athanase Joja – președinte al Academiei RPR, academicianul Grigore Moisil și Ilie Murgulescu – ministrul Învățământului și Culturii) trecuse oceanul și se întâlnise cu specialiști americani din aceleași domenii. Dacă numeroși români se deplasaseră în SUA în ultimii ani, la specializări profesionale, în turnee artistice sau la congrese științifice, și americanii erau, la rândul-le, prezenți în România. Îi regăsim ca participanți la Festivalul „George Enescu”, cu o expoziție itinerantă de arhitectură și un turneu al orchestrei filarmonicii din Philadelphia. Filme americane începeau să pătrundă în număr mai consistent în România (10 în ultimii doi ani)⁴². Iar RPR participase la festivalul de film de la San Francisco și organizase o expoziție de artă populară pe care o deplasase la New York, Washington, Philadelphia⁴³.

Inițiativa oficializării schimburilor culturale a aparținut părții române, care și-a dorit un acord bilateral pe termen lung. Americanii însă nu au acceptat formula românească, totul restrângându-se doar la un schimb de scrisori, în decembrie 1960, în care se exprima

³⁷ *Ibidem*, Relațiile RPR – SUA, f. 47.

³⁸ *Ibidem*, f. 48.

³⁹ *Ibidem*, f. 49.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 50.

⁴¹ *Ibidem*, f. 51.

⁴² *Ibidem*, f. 53.

⁴³ *Ibidem*, f. 54.

intenția instituirii unor relații culturale mai solide. Și aici, românii au fost precauți, întotdeauna ei protejându-și sistemul politic de interferențele democrației occidentale.

Partea americană a propus lărgirea unor acțiuni care favorizau propaganda americană în țara noastră (schimbul de profesori, săli de lectură, editarea unui buletin, prezentarea unui număr mai mare de expoziții în RPR etc.), acțiuni care n-au fost acceptate de partea română⁴⁴.

Până la urmă, aranjamentul cultural prevedea dezvoltarea relațiilor turistice și sportive, precum și numeroase „schimburi”, pe cât posibil, acestea trebuiau să fie la paritate: schimburi de absolvenți universitari și cadre didactice tinere, specialiști tehnici și industriali, schimburi artistice, de cărți și publicații, consultări în materie de programe radio și tv etc.⁴⁵

Pentru partea română, importante erau și „aspecte ale oglindirii RPR în presa americană”. Aproximativ 20 de jurnaliști americani vizitaseră România în 1960 și prima parte a anului 1961 și „corespondențele acestor ziariști au contribuit la îmbunătățirea prezentării RPR în presa americană, în special sub aspectul realizărilor economice și sociale din țara noastră”: articole în „New York Times”, „Christian Science Monitor”, „Cleveland Press” etc. A existat și un interviu acordat de Gheorghe Gheorghiu-Dej lui Drew Pearson, publicat în ziarul „Herald Tribune” și preluat de mai multe jurnale locale⁴⁶. Mai mult ca în trecut, diplomații români au reușit să insereze știri și articole pozitive despre România în ziare americane, popularizând evenimente importante care aveau loc în RPR. Deși „au continuat să apară în presa americană materiale calomnioase la adresa țării noastre și a altor țări socialiste”, tonul „a fost mai reținut”, fondul caracterizându-se „printr-o reducere a vocabularului de tip război rece privind țările socialiste (diplomați roșii, sateliți ruși etc.)”⁴⁷.

Totuși, a existat și un eveniment mai fierbinte, în 1961, care a atras nemulțumirea diplomaților Washingtonului și care putea pune în pericol „destinderea”. După intervenția din Golful Porcilor, împotriva Cubei lui Castro, la 19 aprilie a avut loc o manifestație destul de violentă a unor protestatari români contra Legației Statelor Unite de la București. Acțiunea s-a finalizat cu geamuri sparte și cu distrugerea drapelului înstelat. Atât Departamentul de Stat, cât și Legația SUA au protestat, apreciind că manifestații au acționat „sub ochii protectori ai Miliției”⁴⁸. Reprezentanții MAE nu au fost de acord cu poziția oficialilor americani și au încercat să argumenteze:

[...] demonstrația spontană care a avut loc a fost expresia sentimentului firesc de indignare de care poporul român, ca și opinia publică internațională, a fost cuprinsă față de acțiunile împotriva Cubei, ce au fost organizate pe teritoriul SUA, cu sprijinul autorităților americane⁴⁹.

După mai multe schimburi de note, MAE și-a exprimat regretul pentru faptul că „unele persoane, care nu au putut fi identificate, au adus atingere drapelului american și au cauzat daune oficiului diplomatic” și „ca un gest de curtoazie, a fost de acord să acopere cheltuielile pentru repararea stricăciunilor”⁵⁰. Totul s-a încheiat în condiții amiabile,

⁴⁴ *Ibidem*, f. 54–55.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 55.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 56.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 62.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

însărcinatul american cu afaceri apreciind că „relațiile prietenești care au existat între cele două țări înaintea acestui incident nefericit pot să fie continuate în bune condiții”⁵¹. Oricum, vizita în SUA a delegației conduse de vicepremierul Moghioroș, în proximitatea debarcării din Golful Porcilor, a influențat evenimentul în sine. Atât opinia publică americană, cât și cea din Europa de Est, nu ar fi privit cu ochi buni eventuale întâlniri amicale între oficiali din Est și din Vest, iar acestea au fost reduse la minimum cu puțință.

Documentele pregătitoare conțineau și posibile întrebări pe care presa americană le-ar fi putut adresa românilor: care este stadiul actual al relațiilor RPR – SUA, care sunt perspectivele schimburilor comerciale între RPR și SUA, care este scopul vizitei românești în SUA, care sunt posibilitățile de turism în RPR, ce impresii aveți despre SUA în baza celor văzute în călătorie⁵²? Întrebările aveau atașate și răspunsuri prestabilite, de o jumătate de pagină, astfel încât membrii delegației să răspundă cât mai corect politic. Iată un exemplu, pentru un răspuns al vicepremierului Moghioroș, era acesta:

[...] am venit în SUA într-o vizită neoficială. Sunt pentru prima dată în această țară. Cu acest prilej doresc să cunosc cât mai mult despre țara dumneavoastră, despre harnicul popor american, despre succesele și realizările obținute de dumneavoastră, în domeniul agriculturii, industriei producătoare de mașini agricole, irigații, canalizări etc. [...] Și noi ca și dumneavoastră cultivăm în cantități mari grâu, secară și porumb. Am venit în SUA pentru a vizita ferme de diferite profiluri, pentru a vedea metodele întrebuințate în cultivarea cerealelor și creșterea animalelor. Considerăm că vizitele oamenilor politici, ale oamenilor de știință, reprezentanți ai vieții culturale, sportive și turistice, pot contribui la o înțelegere reciprocă a popoarelor și ajută la îmbunătățirea atmosferei politice, în general⁵³.

La 12 iunie 1961, „Scânteia” anunța plecarea delegației române din Gara de Nord, București. Traversa Europa cu trenul, apoi călătoria continua, din Franța, cu transatlanticul. Ziarul oficial al regimului amintea că românii mergeau în SUA „la invitația unor cercuri de afaceri americane” și că Frederick T. Merrill, însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite la București, condusesese delegația la plecarea din România⁵⁴. De partea cealaltă a oceanului, „New York Herald Tribune” anunța că delegația oficialilor români era așteptată în SUA, în a doua jumătate a lunii iunie, pentru a studia tehnicile agricole americane și pentru a purta discuții privind largirea comerțului între cele două țări. Articolul oferea itinerariul europenilor prin câteva state americane: Tennessee, Alabama, Kansas, California, Iowa, Illinois, Michigan, Maryland, Districtul Columbia. Se amintea că românii doreau relații mai apropiate cu SUA, chiar și ridicarea legațiilor la rang de ambasadă, dar că guvernul american ținea la respectarea obligațiilor luate prin Tratatul de pace din 1947 (drepturile omului, limitarea înarmărilor etc.). „New York Herald Tribune” amintea și de dorința Bucureștiului de a exporta mai mult în SUA, dar aprecia că produsele pe care le putea vinde România deja existau din abundență acolo⁵⁵. Articolul era însoțit de o fotografie a lui Roswell Garst, mare cultivator de pământ, care îi aștepta pe români la ferma sa din Coon Rapids, locul unde poposise și Nikita Hrușciiov în 1959.

Într-un al doilea articol, din 20 iunie, ziarul new yorkez indica faptul că România era adevărata revelație a Estului european, peste Ungaria sau Bulgaria, țara arătând cele

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, f. 76–79.

⁵³ *Ibidem*, f. 77.

⁵⁴ „Scânteia”, 12.06.1961.

⁵⁵ *Top Romania Officials Due Here On Visit*, în „New York Herald Tribune”, 18.06.1961.

mai evidente indicii de „dynamism național și progres comercial”, în acea parte de lume⁵⁶. Românii veneau în America cu specialiști în agricultură și metalurgie, mașini agricole, pentru a „accesa” cunoștințele și metodele americane din acele domenii. Dincolo de diferențele de ideologie, România se putea moderniza cu ajutorul Americii⁵⁷.

La 20 iunie, Alexandru Moghioroș și oamenii din subordine soseau la New York, cu transatlanticul *Queen Elisabeth*, fiind așteptați de ministrul României în SUA – George Macovescu și de însărcinatul cu afaceri ad-interim al Misiunii RPR la ONU – Ion Moraru. Alături de ei s-au aflat și J. B. O'Connor – președintele societății Dresser Industries, P. C. Keith – președintele societății Hydrocarbon Research, precum și alți oameni de afaceri americani⁵⁸. Primele zile ale vizitei în SUA au fost alocate unor ferme și companii din Tennessee, Alabama și Kentucky, precum și întâlnirii cu oficiali ai Tennessee Valley Authority. Un articol din „Louisville Courier Journal” (Kentucky) începea prezentarea oaspeților europeni în acest mod: „Ce beau românii? E ceva ce se aseamănă cu *whisky*-ul de Kentucky și se numește țuică”, „țuica, băutura națională, e precum bourbonul”⁵⁹. După ce pomenea de scopul vizitei românilor, reporterul surprindea și mici detalii care, venite din partea unor comuniști, puteau face deliciul publicului local: Vasile Pungan – prim-secretarul Legației RPR în SUA, bun vorbitor de engleză, a fost un fel de purtător de cuvânt al delegației; el se exprima mult mai liber când nu se afla în preajmă Alexandru Moghioroș, șeful delegației, care era și un om puternic în Partidul Comunist Român; Bucur Șchiopu – ministrul adjunct al Agriculturii – purta mănuși maro de piele, în ciuda vremii frumoase; Teodor Huc – secretar II al Legației – insista pe faptul că românii se aflau acolo pentru că fuseseră invitați de industriași americani; în general, românii doreau să scoată în evidență că întâlnirile din SUA puteau fi utile ambelor părți⁶⁰.

Ziarul „Memphis Press-Scimitar” cita multe din declarațiile făcute de Alexandru Moghioroș în Tennessee: „noi intenționăm să cumpărăm utilaj industrial variat și să vindem produse pe piața dumneavoastră”, „acordurile din 1960 merg bine”, ambele guverne trebuind să faciliteze pe viitor relațiile comerciale⁶¹. Respectiva publicație preciza că vizita era aprobată, dar nu și organizată de Departamentul de Stat. Moghioroș se întâlnise în primele zile cu Jack Criswell, vicepreședintele Institutului American de Amoniac, la hotel Claridge, și urma să viziteze instalații agricole la President's Island, Soto Chemical la Nesbit (Mississippi), precum și Muscle Shoals (Alabama)⁶². „The Huntsville Times” (Alabama) anunța că delegația română nu a fost scutită de întrebări delicate în turneul din SUA: „Persoana numărul doi din România, vizitând azi o fabrică din Huntsville, împreună cu alți reprezentanți ai națiunii balcanice, s-a supărat la sugestia că țara sa este un satelit al Rusiei”⁶³. Utilizând limbajul de lemn, comunist, Moghioroș a încercat să ocolească din întrebările provocatoare, explicând că între statele socialiste est-europene sunt relații de egalitate și frățietate și că doar cercurile răuvoitoare nascocesc idei

⁵⁶ *Romanians to Have a Look at US*, în „New York Herald Tribune”, 20.06.1961.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ „Scânteia”, 21.06.1961.

⁵⁹ *Romanian Visitors Say Țuica, National Drink, is Like Bourbon*, în „Louisville Courier Journal”, 23.06.1961.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ *Official from Romania Likes Reciprocity. Believes Trade Can Improve Relations*, în „Memphis Press-Scimitar”, 23.06.1961.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ *Balkan State's VEEP Visits Huntsville. Romanian Here Bristles at Idea of Red Satellite*, în „The Huntsville Times”, 28.06.1961.

precum dictatura Uniunii Sovietice în blocul estic. Totuși, el nu s-a ferit să afișeze o anume autonomie a Bucureștiului, în constelația socialistă: „Noi suntem o țară independentă, noi nu depindem de nici o altă țară. Poporul român e un popor care a luptat pentru independența sa națională, împotriva fasciștilor și și-a construit propria viață”⁶⁴. Moghioroș explica că statul român era proprietar pe 82% din pământul arabil și cultivabil și că se ridicase, de la zero, fabrici de tractoare și mașini agricole spre „un avans vizibil în mecanizarea agriculturii”, iar recolta anului 1960 fusese mai bună decât în URSS și China. Pentru a îmbunătăți chiar și acea recoltă, delegația română vizita laboratoarele firmei John Blue, cel mai mare fabricant american de echipament pentru folosirea amoniacului anhidru, precum și a altor mașini agricole⁶⁵.

În fața presei americane, Alexandru Moghioroș nu s-a ferit să abordeze și probleme politice. Fiind prezent în statele din Sud, a ținut să critice segregarea negrilor în Alabama, considerând că Statele Unite „pot să înlăture astfel de aspecte negative ale civilizației”. Apoi, a explicat pe larg relația României cu URSS, argumentând, destul de curajos, printre altele: „[...] noi nu intenționăm să ne amestecăm în treburile interne ale altor state și nu permitem altora să se amestece în treburile noastre”⁶⁶. De altfel, aceasta nu era o invenție românească, ci doar o prezentare brutală a principiilor aprobate în Declarația de la Moscova, din 1957, a partidelor comuniste și muncitorești. Fiind oaspete în SUA, vicepremierul a încercat să utilizeze cuvinte cât mai frumoase despre americani, deși mai ieri aceștia erau dur criticați de presa română. Astfel, a urât poporului american „prosperitate și pace” și i-a găsit chiar și asemănători cu românii: „[...] noi am văzut în această călătorie că poporul american dorește, de asemenea, pacea. Aceasta este observația noastră după întâlnirea cu fermieri, muncitori industriali, oameni de știință și de afaceri din SUA”⁶⁷.

Pentru a fi mai convingători în discuțiile purtate cu specialiștii americani, membrii delegației Moghioroș au cerut din țară, în regim de urgență, chiar în acele zile, date privind recolta anului 1961 și mărimea terenurilor cultivate la gospodăriile de stat sau colective. De exemplu, la cultivarea grâului, producțiile din țară erau destul de inegale, probabil influențate de diferiți factori locali: GAS Teremia Mare (Banat) – producție medie de 3 680 kg/ha, GAS Brateș (regiunea Galați) – producție medie de 2 700 kg/ha, GAS Moțăței (regiunea Oltenia) – producție medie de 2 510 kg/ha, GAS Dragalina (regiunea București) – producție medie de 2 018 kg/ha etc.⁶⁸

Delegația română a avut un program încărcat și în partea de nord a SUA, acolo unde industria era regina economiei. Între 8 și 10 iulie, au fost vizitate diferite obiective din Chicago și Detroit, iar la 10 iulie Alexandru Moghioroș s-a întâlnit cu Walter Jeorse (care avea origini românești) – primarul orașului East Chicago. Acolo, românii au fost interesați de uzinele John Mohr & Sons, care fabricau echipament industrial (cuptoare, furnale, alte utilaje pentru industria grea, dar și utilaje pentru abatoarele de păsări), uzinele Republic Steel (producție de oțel) sau firma International Minerals and Chemical Corporation⁶⁹.

În tot acest timp, membrii Legației RPR încercau să programeze o eventuală întâlnire a lui Alexandru Moghioroș cu miniștrii Comerțului (Hodges) și Agriculturii (Freeman). La

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*.

⁶⁸ AMAE, fond SUA, Problema 212/1961, dosar referitor la vizita în SUA și Canada a delegației RPR conduse de tov. Alexandru Moghioroș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RPR (20 iunie – 17 august 1961), f. 98.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 114.

13 iulie, Costache Zavu era primit de Doyle Martin, șeful Serviciului RPR din Direcția țărilor balcanice (Departamentul de Stat), pentru definitivarea acestei probleme. Oficialul american se arăta binevoitor, dar întreba dacă românii erau dispuși să se vadă și cu adjuncții miniștrilor, în cazul în care aceștia nu se aflau în Washington. Costache Zavu a insistat că Moghioroș era vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și că dorea o întâlnire cu cineva care avea măcar rang de ministru. Totuși, în perioada 17–21 iulie, Hodges nu se afla în Washington, așa că Departamentul de Stat propunea o întrevedere cu ministrul adjunct pentru Afaceri Internaționale. Pentru Ministerul Agriculturii, nu se știa sigur dacă Freeman era în capitală în acel interval, dar, oricum, ar fi fost disponibil Duncan – ministrul adjunct pentru Agricultură Străină⁷⁰. Până la urmă, la întâlniri cu adjuncții miniștrilor și cu alți funcționari din ministerele Comerțului și Agriculturii s-a prezentat o delegație condusă de Bucur Șchiopu, ministrul adjunct al Agriculturii în România, delegație din care lipsea Alexandru Moghioroș⁷¹. Este foarte posibil ca atmosfera încărcată de la întâlnirea de la Viena, dintre Kennedy și Hrușciiov, din iunie, să fi tăiat pe moment cheful americanilor de a se întâlni cu oficiali comuniști de rang înalt.

La 20 iulie, la sediul Legației RPR din Washington a avut loc o recepție în onoarea delegației conduse de Alexandru Moghioroș. S-a estimat participarea a 200 de persoane: români, americani și româno-americani. A fost prezent subsecretarul de stat Chester Bowles, de la Departamentul de Stat, subsecretari de la alte departamente, oameni de afaceri americani, dar și reprezentanți ai comunităților românești din Statele Unite⁷². După cum aprecia ziarul „Scânteia”, care schimbaseră registrul de adresare în cazul Americii, gazdele – ministrul Macovescu și soția acestuia – au dat dovadă de ospitalitate și au creat o atmosferă frumoasă, poftindu-i pe oaspeți să guste din mâncăruri și băuturi tradiționale românești.

Cuvintele jurnalistului ne introduc puțin și în atmosfera întâlnirii:

[...] căldura opresivă de iulie, în capitala țării, n-a reținut pe invitați să ia parte la recepție, într-un număr foarte mare. Personalități marcante din viața diplomatică, economică, culturală și socială a țării au venit să-l întâlnească pe dl Moghioroș și pe ceilalți membri ai delegației, să se întrețină cu dânsii și să stabilească relații mai bune prin astfel de mijloace directe... Spiritul de prietenie, dorința de cunoaștere, de a se înțelege mai bine patria noastră adoptivă, dar și patria de obârșie, a fost la înălțime. Tocmai pentru că a domnit un astfel de spirit, oaspeții americani, ca și americanii de origine română, diplomații, oamenii de afaceri, clerul sau laicii, au rămas peste timpul indicat al recepției⁷³.

Dincolo de mesajul oficial al ziarului, recepțiile de la sediul Legației au ajutat, de-a lungul timpului, la sudarea multor amiciții româno-americane și, nu de puține ori, americanii au recunoscut că românii știau să fie gazde foarte bune. După recepție, vicepremierul Moghioroș și o parte a delegației au plecat în Canada, pentru alte întâlniri economice. Lica Gheorghiu a profitat de ultimele zile pentru a vizita cascada Niagara și împrejurimile⁷⁴.

După cum arată documentele diplomatice și presa vremii, cu ocazia acestei vizite nu s-au semnat contracte importante, ci doar s-a dorit o documentare la fața locului, o

⁷⁰ *Ibidem*, f. 104.

⁷¹ *Ibidem*, f. 112.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ „Scânteia”, 21.07.1961.

⁷⁴ AMAE, fond SUA, Problema 212/1961, dosar referitor la vizita în SUA și Canada a delegației RPR conduse de tov. Alexandru Moghioroș, vicepreședinte al Consiliului de Miniștri al RPR (20 iunie – 17 august 1961), f. 112.

îmbogățire a experienței profesionale și stabilirea unor contacte directe, *people to people*, care să dea roade în anii viitori. Într-adevăr, aceste relații au fost dezvoltate în următorii ani. În consecință, în 1962, Gheorghe Răcuțeanu, de la Agenția economică a României de la New York, a mers la unele din aceste firme, încheind anumite contracte, care vizau cumpărarea de mașini agricole, animale de rasă, semințe selecționate.

Anul 1961 a adus ceva special în relațiile româno-americane. O puternică delegație economică cu profil agrar a stat cinci săptămâni în SUA, obținând acces la „secretele” agriculturii și industriei americane. Departamentul de Stat a aprobat și facilitat vizita românilor, chiar dacă nu s-a implicat decisiv în organizare. Sosit în America, grupul românesc, conținând miniștri, directori de instituții și profesori specialiști, a reușit să intre în contact cu mari firme americane și să vadă pe viu aplicarea unor noi metode de lucru în agricultură. Experiența și cunoștințele dobândite i-au ajutat pe români să revină în țară cu un mare plus, care a însemnat un aport important la modernizarea economică a României.

Chiar dacă relațiile și schimburile româno-americane nu au evoluat spectaculos, imediat după anul 1961, din cauza complicațiilor internaționale legate de războiul din Vietnam, atunci s-au pus totuși bazele unei cooperări ce se va dezvolta impetuos în timpul perioadei Nicolae Ceaușescu. Este bine să observăm că această cooperare între specialiști a fost dublată de o anume apropiere interumană, dar și de creșterea încrederii între cele două părți. Dincolo de falia ideologică, reprezentanții RPR i-au cunoscut la ei acasă pe cei care construiau la modul concret marea Americii: fermieri, ingineri, muncitori, inventatori, industriași. Acest lucru i-a ajutat pe români, cu atât mai mult, să realizeze că puteau avea alternative și în Vest, în cazul în care neînțelegerile cu sovieticii și presiunile politice și economice ale Moscovei se intensificau.

Vizita unei puternice delegații economice a Bucureștiului în SUA a fost și un semnal dat Moscovei, în anii în care Gheorghiu-Dej era din ce în ce mai deranjat de modul în care Hrușciov făcea politică în interiorul blocului comunist. Apelul la tehnologii occidentale, apropierea de americani, încercarea de a avea acces la realizările de vârf ale economiei de peste Atlantic – reprezentau un răspuns românesc la șicanările făcute de Kremlin, timp de ani de zile, „fratelui mai mic” din Balcani. De altfel, chiar buna primire pe care românii au simțit-o în Statele Unite se datora delimitării Bucureștiului de unele acțiuni ale URSS și autonomizării României în cadrul taberei estice. Treptat, românii au învățat că obținerea sprijinului economic occidental trecea și prin abilități politice, artificii de limbaj și demonstrarea unei căi proprii spre socialism. Anii care au urmat i-au găsit pe responsabili economici și politici ai Bucureștiului mai pricepuți în a construi punți către statele vestice, indicând totodată o detașare clară de Moscova.

STEPS TOWARDS THE ROMANIAN-AMERICAN CLOSENESS.
THE YEAR 1961 AND THE VISIT TO THE USA OF THE ROMANIAN ECONOMIC
DELEGATION, LED BY DEPUTY PRIME MINISTER ALEXANDRU MOGHIOROȘ
(Summary)

Keywords: Cold War, Romania, United States, Communism, Diplomacy.

The easing of the Romanian-American strained relations took place gradually, especially after the acceptance given by Americans for Romania's admission to the UN (1955). At the initiative of Moscow, the eastern states opened new channels of communication and collaboration with the West in the 1950s, with the desire to gain access to trade and new technologies. Between

1956–1960, the Romanians were gradually accepted to congresses and scientific specializations in the US. During this time period, American journalists, congressmen and culture people visited Romania, building step by step more hassle-free relations between people and institutions. As a result of these good relations, in 1961, the visit of an important Romanian economic legation to the US took place. Romanian specialists have gained access to the “secrets” of American agriculture and industry, have managed to get in touch with large US companies and to see on the spot, live, the application of new working protocols in agriculture.

The experience and knowledge gained helped the Romanians to return to the country with a big plus, which meant an important contribution to the economic modernization of Romania. Moving towards Western technologies, the closeness they achieved with the Americans while trying to gain access to the top achievements of the US economy, was in fact the Romanian response to the harassment made by Khrushchev, for years, to the “younger brother” of the Balkans. Besides, the very good reception that the Romanians felt in the United States was due to Bucharest’s restriction towards some actions of the USSR and the emphasis of the autonomous character of Romania, within the Eastern Bloc.

DANIEL FILIP-AFLOAREI*

RELĂȚII ROMÂNNO-POLONE LA ÎNCEPUTUL REGIMULUI JARUZELSKI (1981–1983)

Deși Wojciech Witold Jaruzelski a preluat conducerea partidului în octombrie 1981, când l-a înlocuit pe Stanisław Kania, în timpul Plenarei a IV-a a CC al Partidului Muncitoresc Unit Polonez (PMUP)¹, regimul său a fost instaurat odată cu introducerea legii marțiale (*stan wojenny*) și formarea Consiliului Militar al Salvării Naționale (*Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego* – WRON), pe 13 decembrie 1981, punând capăt Mișcării Solidaritatea după 15 luni de existență. Cu toate că prin această măsură se urmărea „salvarea” regimului, dar și a partidului comunist de la dezintegrare, efectele acesteia au fost cu totul altele. Peste 700 000 de membri au renunțat la carnetul de partid, iar alții au rămas într-o stare de totală pasivitate la cererile noului regim², această tendință negativă menținându-se până în anul 1985, când numărul ieșirilor din partid a fost depășit de cel al intrărilor. Reacțiile internaționale față de legea marțială au fost contradictorii; dacă în blocul sovietic ea a fost salutăată de statele membre, în special de Uniunea Sovietică, care nu a precupețit niciun efort pentru a evita o invazie în Republica Populară Polonia (RPP)³, SUA și aliații săi au impus sancțiuni economice și politice

---

* Doctorand, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

¹ Jaruzelski avea acum în mâinile sale întreaga putere: șef de partid, prim-ministru și ministru al Apărării Naționale. Vezi Ion Constantin, *Polonia în epoca „Solidarității”, 1980–1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST), 2007, p. 61.

² *Ibidem*, p. 71–72.

³ Dacă, până în anul 1990, Uniunea Sovietică era considerată promotoarea acestei măsuri, generalul Jaruzelski fiind cel care „a salvat” societatea de pericolul „unui război civil” sau de cel al intervenției sovietice, după cum se afirma în propaganda vremii, noile descoperiri documentare par să-l încredințeze pe Jaruzelski, Uniunea Sovietică oferind sprijin logistic, nicidecum militar. Aceste informații au fost prezentate în cadrul conferinței „Poland 1980–1982: Internal Crisis, International Dimensions”, ce a avut loc în noiembrie 1997, în satul Jachranka de lângă Varșovia, având ca participanți numeroși actori politici ai vremii, precum: generalul Jaruzelski, Zbigniew Brzezinski, mareșalul Viktor Kulikov, comandatul trupelor Pactului de la Varșovia, generalul William Odom, directorul serviciilor secrete ale armatei americane și alții. Pe baza acestora, dar și a mărturiilor depuse de către actori, rezultă că Jaruzelski ar fi căutat în mod repetat sprijinul armatei sovietice pentru a introduce starea de război, începând cu luna octombrie (1981), moment în care preluase funcția de prim-ministru. La rândul ei, conducerea sovietică a respins cererile acestuia, lăsând adoptarea acestei măsuri în mâinile generalului și, în cele din urmă, fiind introdusă chiar de acesta. Vezi Malcolm Byrne, Paweł Machcewicz, Christian Ostermann, *Poland 1980–1982 Internal Crisis, International Dimensions. A Compendium of Declassified Documents and Chronology of Events*, Washington D.C., National Security Archive, 1997. Pentru versiunea digitalizată a dezbaterilor, vezi https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWHPBulletin11_p1.pdf (28.10.2019). Aceleași concluzii sunt susținute și de Matthew J. Quimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 2003. O altă mărturie, care sprijină această ipoteză, este jumalul lui Anoșkin, adjunct al mareșalului Kulikov, conducătorul trupelor Pactului de la Varșovia, cu informații despre discuțiile dintre acesta și Jaruzelski; vezi „*The Anoshkin*

dure împotriva acesteia⁴, îngreunându-i eforturile de a stabili situația socio-politică. În acest caz, Jaruzelski era nevoit să coopereze tot mai mult cu țările blocului sovietic, a căror situație economică nu era departe de aceea din RPP.

În ciuda importanței pe care regimul lui Jaruzelski a avut-o pentru dinamica Războiului Rece din prima jumătate a anilor '80, dar și asupra destinului politic al blocului sovietic, spre deosebire de Mișcarea Solidaritatea, el nu a reprezentat un interes ridicat pentru istoriografia românească. Cu excepția lui Ion Constantin⁵, celelalte lucrări, în majoritatea lor covârșitoare, se concentrează asupra evoluției României în cadrul Tratatului de la Varșovia, utilizând preponderent documente din Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC)⁶ și, sporadic, cele din MAE⁷, tratând subiectul într-un mod colateral. O altă excepție o reprezintă Larry Watts⁸, însă lucrările sale necesită o lectură prudentă, din cauza elogiilor, uneori nemeritate, aduse politicii externe a RSR. Acesta pare să ignore evoluția regimului Ceaușescu pe parcursul anilor '70, punând semnul egalității între acțiunile sale politice din anii '60-'70 și cele din anii '80, fără a ține cont de faptul că noul context internațional, de la începutul anilor '80, era diferit⁹. În cazul

Notebook on the Polish Crisis, December 01, 1981. Historic and Public Policy Program Digital Archive, Personal Collection of general Victor Anoshkin, Obtained and translated by Mark Kramer, în *Cold War International History Project*, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington D.C., 2001. Pentru versiunea digitală, vezi: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/112001.pdf?v=7d7ea4a3ab7efecaa7cd9f79c34d87a5> (28.10.2019). Chiar dacă noile dovezi nu reușesc să aducă un răspuns definitiv cu privire la autorul legii marțiale, ele sugerează existența unei responsabilități comune pentru întreprinderea acesteia, fiind vorba atât de implicarea generalului Jaruzelski, cât și a conducerii sovietice.

⁴ Conform informărilor făcute de diplomatul român de la Varșovia, ele prevedeau „anularea reprogramării dobânzilor scadente ale datoriilor poloneze către SUA; instituirea unui embargo asupra oricăror noi credite ce ar putea fi acordate Poloniei pentru achiziționarea de produse alimentare din SUA și sistarea oricărui ajutor economic în curs către guvernul polonez” (AMAE, fond 1981, dosar 1503, f.n.).

⁵ Ion Constantin, *Polonia în epoca „Solidarității”*. Un alt text al lui Ion Constantin, ce conține o istorie comprehensivă a Poloniei în perioada contemporană, este *Polonia în secolul totalitarismelor, 1918–1989*, București, INST, 2007. Interesant pentru acest context este și articolul aceluiași autor, *România și Sindicatul Solidaritatea, 1981–1989*, în *AT*, nr. 1–2, 2011, p. 125–132. Tot aici mai poate fi menționat și studiul lui Adam Burakowski, apărut în aceeași revistă, despre vizita lui Jaruzelski în România, din iunie 1982; vezi Adam Burakowski, *Din istoria relațiilor româno-polone. Vizita lui Wojciech Jaruzelski în România, iunie 1982*, în *AT*, nr. 88–89, 3–4/2015, p. 145–156.

⁶ Vezi, în acest sens, Petre Oprea, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955–1991)*, București, Editura Militară, 2008; Alesandru Duțu, Constantin Olteanu, Antip Constantin, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, București, Editura Pro Historia, 2005; Dennis Deletant, Mihail E. Ionescu, *Romania and the Warsaw Pact, 1955–1991. Selected Documents*, București, Editura Politeia – SNSPA, 2004 etc.

⁷ Singura excepție o reprezintă Mioara Anton, care a publicat o colecție de documente despre întâlnirile miniștrilor Afacerilor Externe și adjuncții lor, însă fără a le prezenta pe cele ale șefilor de stat. Vezi Mioara Anton, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor. 1966–1991*, studiu introductiv, notă asupra ediției și indice analitic de Mioara Anton, București, Editura ALPHA MDN, 2009.

⁸ Larry Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă. România și sfârșitul Războiului Rece*, București, Editura RAO, 2013. Vezi, în special, ultima lucrare a autorului american: *Oaia albă în turma neagră. Politica de securitate a României în perioada Războiului Rece*, București, Editura RAO, 2018. Nu am menționat aici lucrările lui Vasile Buga deoarece acesta face parte din categoria autorilor care se ocupă doar de perioada de început sau de sfârșit a crizei poloneze.

⁹ În a doua jumătate a anilor '70, un rol tot mai important în cadrul relațiilor internaționale aveau să-l joace drepturile omului. După semnarea Acordurilor de la Helsinki, atenția lumii internaționale s-a îndreptat repede asupra mișcărilor dizidente din blocul sovietic – Comitetul Drepturilor Omului din URSS, KOR (Comitetul de Apărare al Muncitorilor) din Polonia, Karta 77 din Cehoslovacia – acțiunile „dizidente” ale liderului român devenind tot mai redundante. Mai mult decât atât, el încă rămăsese în paradigma „drepturilor națiunilor”, aflată la apogeu în anii '60, când se urmărea dezmembrarea vechilor colonii, și nu înțelese trecerea spre drepturile omului, în anii '70. Din contra, acestea îi trezeau repulsie lui Nicolae Ceaușescu, ceea

istoriografiei poloneze, regimul generalului a fost subiectul unei investigații minuțioase, atât din cauza implicațiilor pe care acesta le-a avut atât la nivel social, cât și la nivel politic. Atenția a fost îndreptată, în primul rând, asupra problemelor ridicate de constituționalitatea acestei măsuri, fiind analizată de autori precum Andrzej Paczkowski¹⁰ sau Andrzej Werblan¹¹, iar în al doilea rând, au fost cercetate implicațiile politice¹² și sociale ale legii marțiale¹³. Regimul de la Varșovia a atras și atenția istoriografiei occidentale, fiind cercetat de Norman Davies¹⁴ sau A. Kemp-Welch¹⁵; iar contextul internațional era investigat de Olav Njolstad¹⁶ sau Melvyn P. Leffler și Odd Arne Westad¹⁷, ambii autori examinând evoluția evenimentelor în ultimul deceniu al Războiului Rece. În cele din urmă, merită menționată și lucrarea lui James Scott¹⁸, despre politica externă a SUA în timpul lui Reagan, pentru a înțelege evoluția relațiilor sovieto-americane și statutul internațional al Poloniei.

Ținând cont de ceea ce s-a scris până acum, un prim obiectiv al studiului de față constă în stabilirea naturii noului regim de la Varșovia, pentru a înțelege mai bine cadrul și limitele colaborării româno-polone. Cel de-al doilea obiectiv presupune analizarea modului cum au evoluat relațiile bilaterale în această perioadă, identificând, totodată,

---

ce avea să ducă treptat la izolarea sa pe plan internațional. Pentru evoluția drepturilor omului în perioada Războiului Rece, vezi David P. Forysthe, *Human Rights in International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000; Daniel C. Thomas, *The Helsinki Effect: International Norms, Human Rights and the Demise of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 2001. Pentru modul cum au afectat conducerea românească, vezi Patricia Gonzalez Aldea, *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului și degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de Est (1975–1989)*, traducere din limba spaniolă de Alexandra Reocov, București, Editura Curtea Veche, 2008.

¹⁰ Valoarea lucrărilor lui Paczkowski rezultă nu numai din calitatea cercetării istorice, dar și din aceea de martor ocular, autorul fiind contemporan cu evenimentele de atunci și implicat în activitățile Solidarității; vezi Andrzej Paczkowski, *The Spring Will Be Ours: Poland and the Poles from Occupied to Freedom*, translated by Jane Cave, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 2003; vezi și idem, *Revolution and Counterrevolution in Poland, 1980–1989. Solidarity, Martial Law and the End of Communism in Europe*, translated by Christina Manetti, New York, University of Rochester Press, 2015.

¹¹ Andrzej Paczkowski, Andrzej Werblan, *On the Decision to Introduce Martial Law in Poland in 1981. Two Historians Report to the Commission on Constitutional Oversight of the Sejm of the Republic of Poland*, în „Cold War History International Project”, no. 21/1997, Washington D.C.

¹² Printre autorii care s-au ocupat de acest subiect, se numără: Jan Kubik, *The Power of Symbols Against the Symbols of Power. The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1994; Maryjane Osa, *Solidarity and Contention: Networks of Polish Opposition*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 2003.

¹³ Jadwiga Staniszkis, *Poland's Self-Limiting Revolution*, Princeton, Princeton University Press, 1984; Aleksander Smolar, „Self-limiting Revolution”: Poland 1970–89, în Adam Roberts, Timothy Garton Ash (ed.), *Civil Resistance and Power Politics. The Experience of Non-violent Action from Gandhi to the Present*, Oxford, Oxford University Press, 2009.

¹⁴ Norman Davies, *God's Playground. A History of Poland, 1795 to the present*, vol. II, revised edition, New York, Columbia University Press, 2005, p. 482–509. O altă lucrare fundamentală a aceluiași autor pentru a înțelege nu doar cauzele imediate ale grevelor poloneze, dar și cele profunde, ce țin de cultura și istoria acestui popor, este *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

¹⁵ A. Kemp-Welch, *Poland under Communism. A Cold War History*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008. Vezi și lucrarea mai recentă a lui Gregory G. Domb, *Empowering Revolution: America, Poland, and the End of the Cold War*, North Carolina, University of North Carolina Press, 2014.

¹⁶ Olav Njolstad (ed.), *The Last Decade of the Cold War: From Conflict Escalation to Conflict Transformation*, London, Frank Cass Press, 2004.

¹⁷ Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad (ed.), *The Cambridge History of the Cold War, Origins, Endings*, vol. III, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

¹⁸ James M. Scott, *Deciding to Intervene: The Reagan Doctrine and the American Foreign Policy*, Durham and London, Duke University Press, 1996. O altă lucrare, la fel de interesantă, este cea a lui Beth A. Fischer, *The Reagan Reversal Foreign Policy and the End of Cold War*, Columbia & London, University of Missouri Press, 1997.

mizele urmărite de conducerea românească în cooperarea sa cu Polonia. Finalmente, prin aceste rânduri intenționez să umplu golul istoriografic care marchează istoria relațiilor româno-polone, în perioada de început a regimului Jaruzelski.

Înainte de a începe tratarea propriu-zisă a subiectului, voi preciza limitele investigației, dar și mijloacele necesare pentru atingerea obiectivelor propuse. În primul rând, este vorba de o limită temporală, focusându-mă doar asupra perioadei în care legea marțială și-a produs efectele, și anume, din decembrie 1981 până în iulie 1983. Teoretic, după această dată, legea marțială a fost abolită, iar WRON dizolvat¹⁹, însă acțiunile împotriva membrilor Solidarității au continuat într-o formă mai voalată, până în anul 1986. În al doilea rând, ținând cont de complexitatea evenimentelor, mă voi concentra doar asupra celor care au avut impact asupra relațiilor dintre cele două țări, precum vizita lui Jaruzelski în România, vizita papei în Polonia sau Conferința pentru Securitatea și Cooperare în Europa (CSCE) de la Madrid. În al treilea rând, voi urmări în studiul de față aspectele politice și economice ale relațiilor româno-polone, celelalte elemente, care țin de partea culturală sau de presă, fiind tratate alături de primele două. Mai departe, pentru întreprinderea acestui demers, am utilizat rapoartele și telegramele ambasadorului român de la Varșovia, din perioada 1981–1983, aflate la arhivele MAE, iar din cadrul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (ANIC), dosare din Secția Relații Externe, dar și din Secția Vizite Interne și Externe, cu informații despre vizita lui Jaruzelski în RSR. În același timp, am folosit arhivele Tratatului de la Varșovia, pentru a surprinde cooperarea româno-polonă și în afara discuțiilor bilaterale, creându-mi o imagine cât mai completă asupra relațiilor dintre cele două țări. De aceea am luat în calcul și ziarul oficial al Partidului Comunist Român (PCR) – „Scânteia”, pentru a observa cum se reflecta, la nivel oficial, cooperarea româno-polonă.

Natura regimului instaurat la 13 decembrie 1981 este greu de determinat. În ciuda etichetărilor făcute de propaganda vremii, ce-l catalogau drept o „junta militară”, realitatea a fost mult mai complexă²⁰. Totuși, un fapt a fost cert: actul din 13 decembrie a încălcat Constituția țării, fiindcă niciun articol nu prevedea introducerea legii marțiale în cazul unei amenințări interne, ci doar al uneia externe, ceea ce l-a determinat pe istoricul Andrzej Paczkowski să-l numească „o lovitură de stat legală”²¹. Conform acestuia, „măsurile au fost pregătite de către armată [...], Consiliul de Stat, partidul și guvernul fiind excluse de la această operațiune”²². O observație similară a fost făcută și de Ion Constantin, care susținea că, în momentul introducerii legii marțiale, decizia fusese luată inițial de WRON și aprobată ulterior de Consiliul de Stat, ceea ce contrazicea Constituția în vigoare, care cerea ca legea marțială să fie aprobată prin vot de Consiliul de Stat și apoi aplicată de WRON²³. Totodată, noul regim părea să-și fi pierdut mult din natura

¹⁹ Ca urmare a pelerinajului Papei Ioan Paul al II-lea în Polonia – 16–23 iunie 1983 –, pe 22 iulie autoritățile au pus capăt stării de război, care fusese deja suspendată din decembrie 1982, dizolvând WRON și anunțând amnistia generală. Cu toate acestea, cu o zi înainte de a anunța aceste măsuri, Seimul a adoptat o nouă lege privind „Reglementările legale speciale pentru depășirea crizelor social-politice”, care presupunea o continuare a represiunilor din perioada legii marțiale, iar amnistia politică acordată a fost relativizată, membrii Comitetului pentru Apărarea Muncitorilor (KOR – *Komitet Obrony Robotników*) sau ai Comitetului Central al Solidarității rămânând în închisoare (vezi Ion Constantin, *op. cit.*, p. 93–94).

²⁰ O apreciere mai moderată, rezumându-se doar la prezentarea evenimentelor fără prea multe comentarii politice, au avut-o ziarele cu orientare de stânga. Un exemplu îl reprezintă „The New York Times”, vezi <http://movies2.nytimes.com/learning/general/onthisday/big/1213.html> (29.10.2019).

²¹ A. Kemp-Welch, *op. cit.*, p. 328.

²² *Ibidem*.

²³ Ion Constantin, *op. cit.*, p. 69.

sa marxistă. În discursul său, din 13 decembrie, Jaruzelski utiliza doar o singură dată cuvântul „socialism”, iar steagul roșu, care se afla de obicei deasupra CC al PMUP, era înlocuit cu cel național²⁴. Jadwiga Staniszkiz caracteriza noul regim drept unul „autoritar-birocratic, bazat nu pe partide politice sau alte forme de reprezentare, ci pe mecanisme de cooptare și de articulare a nevoilor sociale în interiorul aparatului de stat”²⁵. În fine, reține atenția faptul că noul regim nu a atins niciodată nivelul de violență al junțelor militare din America Latină sau Africa, iar pedeapsa capitală, deși stipulată de lege, n-a fost niciodată aplicată. În accepțiunea generală, acesta era considerat un „regim militar”, la vârful puterii aflându-se, practic, cvartetul de generali: Wojciech Jaruzelski – președinte, Czesław Kiszczak – ministrul Afacerilor Interne, Florian Siwicki – ministrul Apărării Naționale și Miroslaw Milewski – membru al Biroului Politic și secretar al CC al PMUP. În ceea ce ne privește, am optat pentru termenul de „regim militar”, mai apropiat de realitatea politică din Polonia: el ne oferă o imagine mai clară asupra percepției pe care o aveau și celelalte state în relațiile lor cu regimul lui Jaruzelski.

După preluarea puterii, în fața noii conduceri poloneze se afla un șir interminabil de probleme. Dacă introducerea legii marțiale a fost o reușită din punct de vedere strategic, membrii Solidarității fiind luați prin surprindere, nu același lucru poate fi spus din perspectivă administrativă și economică. Ea a dus la descurajarea membrilor de partid, care nu mai voiau să sprijine măsurile conducerii militare, acest lucru fiind deseori menționat în discuțiile diplomatului român cu liderii polonezi: „[...] organizațiile de bază ale PMUP manifestă o mare inerție, iar membrii de partid, în marea lor majoritate, stau în expectativă”²⁶. Mai mult decât atât, deși legea marțială a reușit să „pacifice” situația, Solidaritatea fiind dizolvată, mișcarea a continuat să existe prin membrii săi, organizați în grupuri ad-hoc și sprijiniți de Biserica Catolică. Astfel, la 22 aprilie 1982, aceștia au constituit Comisia de Coordonare Provizorie (TKK – *Tymczasowa Komisja Koordynacja*), care a devenit organul de conducere la nivel național al activităților clandestine ale Solidarității, avându-i în frunte pe Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Bogdan Lis etc.²⁷ Câteva luni mai târziu, a fost înființată Comisia Regională de Coordonare (RKK – *Regionalna Komisja Koordynacja*), pentru a depăși neajunsurile structurii naționale – TKK, iar în Wrocław, a luat naștere *Solidaritatea „Luptătoare”* (SW – *Solidarność Walcząca*), condusă de Kornel Morawiecki²⁸. Un obiectiv major al acestor organizații era „războiul informațional”, concretizat prin tipărirea de numeroase ziare și lucrări clandestine²⁹. Acestea puneau accentul pe trecutul controversat al generalului Jaruzelski, aducând în discuție calitatea sa de membru al Armatei Populare a Poloniei – *Ludowe Wojsko Polskie* –, înființată de sovietici în anul 1943 și detestată de societatea poloneză, dar și faptul că acesta era ministrul Apărării în momentul reprimării sângeroase a protestelor din decembrie 1970³⁰. În esență, aceștia apelau la sentimentele anti-sovietice

²⁴ Andzej Paczkowski, *The Spring Will Be Ours*, p. 447, 449.

²⁵ Jadwiga Staniszkiz, *op. cit.*, p. 336.

²⁶ AMAE, fond 1982, dosar 1853, f.n.

²⁷ Aceștia au fost și membrii fondatori ai Sindicatului Solidaritatea (vezi Ion Constantin, *op. cit.*, p. 77–78).

²⁸ Pentru mai multe informații despre activitatea acesteia și a lui Morawiecki, vezi <https://sw.ipn.gov.pl/ws/history/5515,Fighting-Solidarity.html> (25.10.2019).

²⁹ De exemplu, în primele 15 luni ale legii marțiale, autoritățile au dizolvat aproape 700 de „grupuri ilegale”, au lichidat 12 stații de radio și au confiscat 1 310 instalații poligrafice (vezi Ion Constantin, *op. cit.*, p. 83–84).

³⁰ Mai multe informații despre presa poloneză în perioada legii marțiale, vezi Konstanty Gebert, *An Independent Society: Poland Under Martial Law*, în „Alternatives: Global, Local, Political”, vol. 15, no. 3 (Summer 1990), p. 355–371; Kazimierz Braun, *The Underground Theater under Martial Law during the last*

ale populației, condamnând relațiile apropiate dintre Jaruzelski și liderii sovietici, dar și situația internă dificilă.

Acțiunile lor erau încurajate și de exemplul lui Lech Wałęsa, care, adus de autoritățile comuniste în Varșovia, în dimineața zilei de 13 decembrie 1981, refuza să discute cu Jaruzelski fără consilierii săi, respingând totodată ofertele de colaborare sau eliberare condiționată³¹. Eșecul legii marțiale – îndeosebi în stoparea activității clandestine a Sindicatului – a făcut ca tendința de boicotare a stării de asediu să se generalizeze și în mediile creatorilor și intelectualilor, apărând „acțiuni greviste zilnice”³². În cadrul unei cercetări sociologice, efectuată în marile uzine din Polonia, se arăta că peste 60% din muncitori ar fi sprijinit Solidaritatea³³, ceea ce demonstra influența slabă a WRON în viața cotidiană. Nemulțumită de Jaruzelski și de regimul său era și societatea, nu doar membrii fostului Sindicat, care își exprima insatisfacția față de acesta și îl considera pionul Moscovei, numind regimul acestuia „WRONA” – cioară³⁴. Ei obișnuiau să spună, la modul ironic, că niciodată o cioară nu poate învinge vulturul, aluzie la simbolul vulturului de pe steagul lor regal.

O altă problemă gravă a regimului era situația tinerei generații, de care depindea viitorul comunist al Poloniei. Din cele două milioane de membri, câți avea Uniunea Tineretului Socialist în august 1980, în martie 1982, ea mai număra doar 200 000 de aderenți. Cei mai mulți dintre studenți „au renunțat la calitatea de membru, trecând la organizația intitulată *Uniunea Studenților Independenți*”³⁵. Totodată, „în primii doi ani de studii, între candidații admiși pentru anul universitar 1982–1983 și 1983–1984 nu există niciun membru de partid”³⁶. În același timp, lipsa de popularitate a noii conduceri era și o consecință a incapacității sale de a opri declinul economic și, spre deosebire de perioada anterioară, când putea împărtăși cu Solidaritatea și cu Biserica Catolică efectele crizei, de această dată ea trebuia să-și asume singură aceste neajunsuri³⁷. Dificultățile regimului s-au adâncit în următorul an, când vizita papei, dar și acordarea premiului Nobel lui Wałęsa au dus la renașterea speranței pentru relegalizarea Sindicatului și chiar pentru formarea unui „partid politic creștin-democrat”³⁸.

Deși nu se confruntase niciodată cu un asemenea nivel de contestare internă, situația economică a regimului de la București era la fel de problematică precum cea poloneză. Crizele energetice mondiale din anii '70, cutremurul din 1977, dezvoltarea

years of communism, în „The Polish Review”, Polish Institute of Arts & Sciences of America, vol. 38, no. 2 (1993), p. 159–186. Pentru surse arhivistice, vezi cele publicate în format digital de *Open Society Archives*, <http://www.osaarchivum.org/digital-repository/osa:eeeb1748-622a-4705-912e-c7c2910bc671> (25.10.2019).

Mai multe informații despre revolta din decembrie 1970, vezi Roman Laba, *The Roots of Solidarity. A Political Sociology of Poland's Working-Class Democratization*, New Jersey, Princeton University Press, 1991.

³¹ Timothy Garton Ash, *The Polish Revolution: Solidarity*, New York, Random House, 1985, p. 270.

³² AMAE, fond 1982, dosar 1853, f.n.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Denumire inspirată de abrevierea din limba polonă pentru Consiliul Militar al Salvării Naționale – WRON.

³⁵ Aceștia erau inspirați de organizația „Confederația Poloniei Independente” (KPN – *Konfederacja Polski Niepodległej*), care, spre deosebire de Solidaritatea, avea aspirații politice mult mai radicale, cum ar fi restaurarea situației politice din perioada interbelică (AMAE, fond 1982, dosar 1853, f.n.).

³⁶ AMAE, fond 1983, dosar 1488, f.n.

³⁷ Cele mai mari probleme erau înregistrate în domeniul construcțiilor de locuințe, fiind cu 39,2% mai slabe decât în anul 1981 trimestrul I, în cel al construcțiilor de autoturisme cu 55,3%, autocamioane și tractoare rutiere cu 31,9%, aparate radio cu 27%, cauciuc cu 31%, furaje mixte cu 35%, pășări cu 35%, vagoane marfă cu 29,5%, dar și în cel al achizițiilor de animale vii cu 10% (AMAE, fond 1982, dosar 1847, f.n.).

³⁸ AMAE, fond 1983, dosar 1487, f. 166.

forțată a industriei, realizarea în ritm forțat și fără resurse suficiente a Canalului Dunăre – Marea Neagră, izbucnirea războiului dintre Irak și Iran, de la care RSR importa petrol ieftin, precum și vremea nefavorabilă din anii 1980–1981 au agravat problemele existente în economia românească. În consecință, la sfârșitul anului 1981, România cerea principalilor săi creditori externi să accepte o amânare cu până la șase luni a plății dobânzilor³⁹. În 1982, pentru a nu se ajunge cumva la o repetare a situației din Polonia, Ceaușescu și-a anunțat intenția de a achita datoriile externe⁴⁰, tot în acest an, prețurile crescând constant, cu cca 35%; iar consumul de energie al populației era redus până la limită, măsuri similare fiind luate și pentru iluminatul public. Însă ceea ce avea să afecteze cel mai mult populația a fost introducerea programului de alimentație „științifică”; apoi, în 1983, se adăuga și așa-numitul acord global, care „însemna o scădere a salariului”⁴¹. Măsuri similare luase și Jaruzelski în Polonia, în aceeași perioadă, acestea fiind însă prezentate drept consecințe ale unor reforme economice necesare; dimpotrivă, în România, ele erau puse sub semnul propagandei succesului, Ceaușescu fiind prezentat ca un mare „erou al păcii”⁴².

Introducerea legii marțiale a fost primită, inițial, cu ușurare de liderul român, considerând-o o măsură „vremelnică”⁴³ ce pune capăt haosului economic, politic și social din Polonia. De aceea, în paginile ziarului „Scânteia” se vorbea despre Polonia cu o oarecare doză de optimism, afirmându-se că, în urma introducerii stării de asediu, „se constată o îmbunătățire a stărilor de lucruri în covârșitoarea majoritate a sectoarelor de activitate”, iar fără acestea „s-ar fi ajuns la război civil”⁴⁴. Astfel, în opinia liderului român, legea marțială nu era altceva decât „treburi interne ale acestei țări”⁴⁵, iar sancțiunile economice ale SUA și aliaților săi erau un „amestec din afară”⁴⁶. Această poziție, adoptată de conducerea românească imediat după introducerea legii marțiale, avea să fie nuanțată în timpul vizitei generalului la București, la 4 iunie 1982, când Nicolae Ceaușescu se referea la necesitatea „întăririi unității și forței PMUP pentru a-și îndeplini rolul său de forță politică conducătoare în lupta pentru dezvoltarea socialistă”⁴⁷. Totuși, se pare că, în cadrul întâlnirii cu Jaruzelski, liderul român ar fi precizat:

[...] nu împărtășim părerea că starea de asediu trebuie menținută multă vreme. Este în interesul Poloniei și al socialismului în general să se acționeze pentru normalizarea situației cât mai curând, găsindu-se formele corespunzătoare pentru ca organele constituționale de stat să-și îndeplinească misiunea, să-și reia integral funcțiile, inclusiv în ceea ce privește folosirea, în caz de nevoie, a armatei pentru asigurarea ordinii și liniștii”⁴⁸.

³⁹ Petre Opreș, *Criza poloneză de la începutul anilor '80. Reacția conducerii Partidului Comunist Român*, Editura Universității Petrol-Gaze din Ploiești, 2008, p. 81–83, 89. Pentru Adam Burakowski, punctul de cotitură pentru economia românească l-a reprezentat anul 1977, când începe stagnarea și declinul acesteia (vezi Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu: 1965–1989. Geniul din Carpați*, București, Editura Polirom, 2008, p. 198–206, 212–233 și 237–263).

⁴⁰ Adam Burakowski, *op. cit.*, p. 272.

⁴¹ *Ibidem*, p. 274, 276.

⁴² Pentru a înțelege mai bine mecanismele și efectele acestei propagande, vezi Mioara Anton, „Ceaușescu și poporul!” *Scrisori către iubitul conducător*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2016.

⁴³ *Soluționarea problemelor dezvoltării Poloniei socialiste – în răspunderea exclusivă a poporului polonez*, în „Scânteia”, anul LI, nr. 12238, 26 decembrie 1981, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Măsuri pentru normalizarea situației și instaurarea ordinii și disciplinei*, în „Scânteia”, anul LI, nr. 12228, 15 decembrie 1981, p. 4.

⁴⁶ *Soluționarea problemelor dezvoltării Poloniei socialiste*, în „Scânteia”, anul LI, nr. 12228, 15 decembrie 1981, p. 6.

⁴⁷ *Comunicat româno-polon*, în „Scânteia”, anul LI, nr. 12374, 5 iunie 1982, p. 5.

⁴⁸ AMAE, fond 1982, dosar 1855, f. 21.

În ciuda faptului că nu am identificat documentul ce conține discuțiile *tête-à-tête* dintre cei doi lideri, informații asemănătoare apar și în telegramele diplomatului polonez de la București, care precizează că, în opinia lui Nicolae Ceaușescu, „dacă nu se renunță repede la starea de asediu, nu se recâștigă încrederea clasei muncitoare [...]. Armata nu poate să înlocuiască partidul [...], P.C.R. nu împărtășește ideea că legea marțială trebuie să fie menținută în Polonia pe o perioadă lungă de timp”⁴⁹.

Știm acum că dificultățile interne cu care se confruntau ambele țări aveau să-i aducă pe cei doi lideri la masa negocierilor. Chiar dacă liderul PCR nu era de acord ca starea de asediu să dureze o perioadă îndelungată, problemele energetice ale economiei românești, dar și faptul că RPP era un mare exportator de produse carbonifere în blocul sovietic, al doilea după Uniunea Sovietică, l-au determinat, în cele din urmă, să depășească diferențele existente între el și Jaruzelski, cu privire la viitorul PMUP. Totodată, având în vedere că, la sfârșitul anilor '70, RSR nu a putut exploata mai multe gaze naturale și nici nu și-a dezvoltat programul nuclear, singura alternativă la consumul de țiței nu era decât acela de cărbune⁵⁰. În acest sens, sancțiunile economice americane împotriva conducerii poloneze și nevoia acesteia de a-și extinde piața către țările socialiste⁵¹ au reprezentat o bună oportunitate pentru românii dornici să-și acopere deficitul energetic. Mai mult decât atât, intenția lui Ceaușescu de a plăti datoria externă a României – prin reducerea importului din statele occidentale și intensificarea comerțului în barter cu țările socialiste – a coincis cu această nouă orientare a politicii externe a RPP⁵².

Așa se explică de ce, atunci când se vorbește despre semnarea unui acord de cooperare între cele două țări, se menționează, în primul rând, „satisfacerea cerințelor de materii prime, energie”; abia apoi era amintită „colaborarea româno-polonă pe planul științei, culturii etc.”⁵³, fără a mai face vreo referință la viitorul politic al PMUP. În același timp, în cadrul discuțiilor cu Jaruzelski, Ceaușescu reia una din vechile sale idei, și anume „dezvoltarea colaborării în CAER [...] în scopul satisfacerii [...] necesităților de materii prime, combustibil, energie [...]”⁵⁴, idee pe care a susținut-o încă din momentul întâlnirii OTV de la Moscova, din decembrie 1980⁵⁵. De această dată, el găsea un aliat în persoana lui Jaruzelski, care îl sprijinea în politica sa de adâncire a cooperării economice între statele membre ale CAER: generalul era interesat, la rândul său, de strângerea relațiilor cu țările socialiste.

Noul interes al RSR s-a reflectat și în munca ambadorului român de la Varșovia, care preciza că, în activitatea de informare din RPP, „o preocupare dominantă a conducerii oficiului și a celorlalți diplomați [...] a fost îndeosebi pe plan economic”⁵⁶,

⁴⁹ Adam Burakowski, *Din istoria relațiilor româno-polone*, p. 152–153.

⁵⁰ Vezi lucrarea lui Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice, 1500–2000*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 395.

⁵¹ AMAE, fond 1982, dosar 1859, f. 3.

⁵² Ea avea să fie clar exprimată, încă de la începutul anului 1982, de către Mieczysław Rakowski, președinte al comisiei economice româno-polone și apropiat al generalului Jaruzelski: „În schimburile cu țările socialiste, Polonia va încerca în 1982 să obțină o majorare a importurilor de produse [...]” (AMAE, fond 1982, dosar 1853, f.n.). Ea a fost confirmată și de directorul adjunct al Departamentului I din MAE polonez, care declara că „principala preocupare a lucrătorilor din cadrul Departamentului I o constituie contribuția la restabilirea cursului ascendent al relațiilor Poloniei cu țările socialiste frățești”, pentru că, începând din august 1980, „au înregistrat un regres în toate domeniile, mai ales în domeniul politic” (AMAE, fond 1982, dosar 1854, f. 4).

⁵³ Al. Câmpeanu, *Un moment important în dezvoltarea relațiilor româno-polone, în interesul reciproc, al cauzei socialismului și păcii*, în „Scânteia”, anul LI, nr. 12375, 6 iunie 1982, p. 6.

⁵⁴ Comunicat româno-polon, p. 5.

⁵⁵ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 209/1980, f. 33.

⁵⁶ AMAE, fond 1983, dosar 1480, f.n.

situația internă fiind pusă în plan secund, spre deosebire de anii anteriori, când se aflase în prim plan. Conform informărilor făcute de secretarul I al ambasadei, din cele 1 380 de telegrame trimise în 1983, cu 327 (31%) mai multe față de anul precedent, majoritatea a fost dedicată relațiilor bilaterale – 627, iar din aceasta, 429 cuprindeau raporturile economice⁵⁷. Tot în acest an, spre deosebire de numărul specialiștilor polonezi, care veniseră în RSR pentru a încheia contracte, „numărul specialiștilor români a fost cu 35% mai mare”⁵⁸; totodată, față de aceeași perioadă a anului 1982, „volumul contractărilor [din 1983 – s.n.] a crescut cu cca 60%”⁵⁹. Deși „partea română a trebuit să preia inițiativa și să fie insistență”⁶⁰, schimburile comerciale dintre cele două țări au ajuns la „573 milioane ruble în 1982, reprezentând o creștere de 16% față de realizările din 1981. În anul 1983, au fost contractate produse în valoare de aproape 900 milioane ruble, reprezentând o creștere cu peste 50% față de realizările din anul 1982”⁶¹, fiind „ritmul cel mai mare de până acum de creștere a schimburilor comerciale reciproce”⁶². Faptul că intensificarea cooperării pe plan economic a avut loc imediat după vizita generalului, nu este un lucru întâmplător, ci un efect al acesteia.

Această consolidare a relațiilor româno-polone s-a realizat nu numai în domeniul economic, dar și în cel politic, unde „se înregistrează o intensificare a relațiilor pe linie de partid, atât între comitetele centrale ale partidelor noastre, cât și între comitetele județene și voievodale cu care au stabilit legături de colaborare directă”⁶³; de asemenea, relațiile dintre cele două partide „s-au intensificat considerabil”⁶⁴. Nici presa n-a constituit o excepție, fiind publicate un număr „aproape dublu de materiale, comparativ cu anul trecut”⁶⁵. Iar în 1983, numărul acestora a fost de „3 413, cu aproape 600 materiale mai multe decât în anul precedent”⁶⁶.

În schimbul acestei bune colaborări, conducerea românească trebuia să ofere suportul său celei poloneze, lucru pe care l-a făcut imediat. La 31 decembrie 1981, Jaruzelski îi adresa lui Ceaușescu o scrisoare, prin care îi cerea acestuia „un credit cu dobândă redusă, pe care să-l achităm în viitorul cincinal”, dar și sprijinul pentru „încheierea unor tranzacții de comerț cu străinătatea prin intermediul firmelor românești de comerț exterior”⁶⁷. În februarie 1982, consilierul ambasadei RPP din București, I. Czulinski, a cerut părții române ca, în timpul vizitei secretarului american de stat Alexander Haig, „să își exprime cunoscuta sa poziție de principiu în legătură cu situația din Polonia și cu sancțiunile adoptate de administrația SUA față de Polonia”⁶⁸. Tot în cadrul aceleiași întâlniri, pe care consilierul a avut-o cu directorul adjunct al Direcției I, acesta „a solicitat sprijin din partea MAE pentru candidatura Poloniei la comitetul pentru contribuții ONU pe perioada 1983–1985, la alegerile care vor avea loc la sesiunea a 37-a a Adunării Generale a ONU”⁶⁹. În anul următor, ambasadorul polonez de la București adresa părții române

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ AMAE, fond 1983, dosar 1490, f.n.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ AMAE, fond 1983, dosar 1491, f. 233.

⁶² AMAE, fond 1983, dosar 1480, f.n.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ AMAE, fond 1982, dosar 1853, f.n.

⁶⁶ AMAE, fond 1983, dosar 1480, f.n.

⁶⁷ AMAE, fond 1982, dosar 1853, f.n.

⁶⁸ AMAE, fond 1982, dosar 1851, f.n.

⁶⁹ *Ibidem*.

rugămintea ca, în cazul în care Organizația Internațională a Muncii (OIM) înființa o comisie pentru a investiga situația din Polonia, delegația română să se opună acestor măsuri⁷⁰. Totodată, existau și propuneri de a se organiza „consultări între cele două ministere de externe, pe probleme legate de securitatea europeană, stadiul actual al CSCE, problematica dezarmării etc.”⁷¹.

Cu toate că nu am putut identifica, pentru fiecare caz, modul în care partea română răspundea acestor cereri, presupunem că ele erau pozitive, de vreme ce ambasada polonă nu reitiera respectivele solicitări, iar relațiile româno-polone își continuau cursul pozitiv. De exemplu, în cazul creditului, Ceaușescu „a oferit părții polone un credit de patru milioane ruble cu rambursare eșalonată în anii următori”⁷², iar la 14 iulie 1983, ambasadorul polonez de la București îi mulțumea lui Lucian Petrescu, director al Direcției I, pentru sprijinul oferit de delegația românească în cadrul OIM⁷³.

Linia ascendentă a relațiilor româno-polone nu ar putea fi înțeleasă fără o analiză comparată a relațiilor pe care Polonia le-a avut și cu celelalte state din blocul sovietic. Astfel, conform unei informări făcute de diplomatul român de la Varșovia, Ion Cozma, rezultă că „un loc important în politica externă poloneză îl dețin relațiile cu celelalte țări socialiste vecine Republica Democrată Germania (RDG) și Republica Socialistă Cehoslovacia (RSC)”⁷⁴, ele ocupând locurile doi și trei în comerțul exterior polonez. Cu RDG s-a atins un volum al schimburilor comerciale de 1,5 miliarde ruble pentru anul 1982, iar cu RSC de circa 1,2 miliarde ruble⁷⁵. Mai departe, când sunt menționate celelalte state socialiste, se arată că Polonia dezvoltă relații de prietenie și cu „Republica Populară Ungaria (RPU), Republica Populară Bulgaria (RPB) și RSR”⁷⁶. Cu RPU, Polonia stabilise un volum al schimburilor comerciale de 616,8 milioane ruble, cu RPB de 545 milioane ruble⁷⁷, iar cel cu RSR urma să fie de circa 540 milioane ruble⁷⁸, ocupând ultimul loc în clasament. Această ordine economică se reflectă și în ordinea în care Jaruzelski a vizitat țările socialiste, „Bucureștiul fiind ultima capitală vizitată de general”⁷⁹. Situația pare să se fi menținut și în următorul an, când, într-o plenară a PMUP, au fost enunțate relațiile Poloniei cu celelalte țări socialiste: „Pe prim plan se află relațiile cu URSS, apoi cu RSC și RDG, ca după aceea ministrul să afirme, enumerând în ordine: Ungaria, Bulgaria și România”⁸⁰. Tot ultimul loc a fost ocupat de România și în cadrul târgului internațional de la Poznań, în ceea ce privește spațiul comercial ocupat⁸¹. În consecință, discursul oficial din Polonia reflecta realitatea priorităților ei economice.

Așadar, în ciuda câtorva momente pozitive în relațiile româno-polone, la începutul regimului lui Jaruzelski, mai ales în domeniul schimburilor comerciale, bariera politică,

⁷⁰ AMAE, fond 1983, dosar 1496, f.n.

⁷¹ AMAE, fond 1982, dosar 1851, f.n.

⁷² AMAE, fond 1982, dosar 1847, f.n.

⁷³ AMAE, fond 1983, dosar 1496, f.n.

⁷⁴ AMAE, fond 1982, dosar 1859, f. 6.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 7.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 7–8.

⁷⁸ AMAE, fond 1982, dosar 1847, f.n.

⁷⁹ Adam Burakowski, *op. cit.*, p. 285.

⁸⁰ AMAE, fond 1983, dosar 1486, f.n.

⁸¹ Spațiul pe care l-au avut țările blocului sovietic a fost următorul: RSC – 5 495 m², RDG – 5 057 m², URSS – 3 437 m², RPB – 2 446 m² și RSR – 642 m² (AMAE, fond 1983, dosar 1496, f.n.). Se poate remarca și diferența majoră existentă între RSR și celelalte țări socialiste, ceea ce arată că România nu reușise să devină un partener important în cadrul relațiilor comerciale ale Poloniei.

ridicată de natura regimului de la Varșovia, a reapărut spre sfârșitul anului 1982. Era tot mai clar că autoritățile române păreau să-și fi pierdut interesul față de viitorul PMUP, concentrându-și întreaga atenție asupra relațiilor economice. Bunăoară, atașatul cultural al ambasadei polone de la București deplângea faptul că „despre cuvântarea de importanță istorică a tovarășului Jaruzelski din 12 decembrie a.c.”, referitoare la suspendarea stării de asediu, nu s-a publicat decât o știre scurtă⁸². La fel s-a întâmplat și în anul următor, când legea marțială a fost abolită – în iulie 1983 –, informațiile referitoare la această acțiune rezumându-se doar la câteva extrase din discursurile liderilor politici, fără a se face vreun comentariu în acest sens⁸³. Acest fapt s-a reflectat și în cadrul vizitelor bilaterale din anul 1983, când, deși „s-au intensificat considerabil pe linie de partid”, la nivel înalt nu s-a realizat decât vizita lui Janusz Obodowski, viceprim-ministru al guvernului polonez, în RSR, în luna ianuarie, iar în decembrie, Miu Dobrescu, membru supleant al Comitetului Executiv și secretar CC al RCP, mergând în Polonia⁸⁴.

O cauză majoră a diminuării interesului PCR față de viitorul PMUP și, în consecință, față de relațiile sale politice cu RPP, a fost faptul că situația fusese stabilizată de Jaruzelski, ceea ce a dus la consolidarea rolului său pe plan intern, fiind puțin probabilă reîntoarcerea PMUP la conducere, în viitorul apropiat. De asemenea, situația partidului nu dădea semne de îmbunătățire. Într-o telegramă de la Varșovia, din anul 1983, se arăta că „acesta nu a reușit să redobândească încrederea maselor, iar în mișcarea sindicală, refăcută parțial, se observă în ultima perioadă o încetinire a ritmului de activitate și de constituire a noi sindicate [...], în timp ce organizațiile de tineret nu înregistrează niciun progres”⁸⁵. În plus, abolirea stării de asediu a dus la adâncirea divizării existente în partid, între „aripa de stânga”, susținătoare a ideilor marxist-leniniste și cea „liberală”, cu o viziune „pro-solidaritatea” și deschisă spre reforme, partidul fiind „departe de a-și recăpăta unitatea politică și de acțiune”⁸⁶. Tot atunci, schimbările petrecute la Moscova – moartea lui Brejnev și preluarea puterii de către Iuri Andropov – au dus la tensionarea relațiilor româno-sovietice⁸⁷, ceea ce avea să afecteze și relațiile dintre RSR și RPP, pentru care Uniunea Sovietică juca un rol cheie în politica sa externă⁸⁸.

Cu toate acestea, nu ne putem explica pe deplin de ce România nu a reușit să ocupe un loc mai important în schimburile comerciale cu Polonia, de vreme ce ea s-a concentrat asupra acestora. Un posibil răspuns îl reprezintă interesele economice diferite pe care le aveau cele două țări. Dacă pentru Polonia era necesară asigurarea „mărfurilor de consum”⁸⁹, de care fusese privată după introducerea sancțiunilor economice americane, în cazul României primau piețele de desfacere pentru utilaje și mașini. Totodată, un alt

⁸² AMAE, fond 1982, dosar 1852, f.n.

⁸³ Vezi *Încheierea lucrărilor Seimului R. P. Polone. Aprobarea hotărârii Consiliului de Stat privind ridicarea stării de asediu*, în „Scânteia”, anul LII, nr. 12725, 22 iulie 1983, p. 8; *Cuvântarea tovarășului Woczech Jaruzelski la sesiunea Seimului a R. P. Polone*, în „Scânteia”, anul LII, nr. 12726, 23 iulie 1983, p. 6.

⁸⁴ AMAE, fond 1983, dosar 1480, f.n.

⁸⁵ AMAE, fond 1983, dosar 1485, f.n.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ Pentru neînțelegerile româno-sovietice din perioada lui Andropov, vezi Larry Watts, *Cei dintâi vor fi cei din urmă*, p. 373–412.

⁸⁸ Într-o discuție a diplomatului român la Varșovia cu directorul I al MAE polonez, cel din urmă preciza că, în anul 1982, relațiile cu Uniunea Sovietică vor deveni „piatra unghiulară a politicii externe a RPP” (AMAE, fond 1982, dosar 1859, f. 5).

⁸⁹ Într-o scrisoare trimisă de Jaruzelski lui Nicolae Ceaușescu la 12 noiembrie 1982, acesta i-a cerut liderului român „majorarea cu aproximativ 20 de milioane ruble a livrărilor de bunuri de consum din RSR, cum ar fi: încălțăminte de piele și cauciuc, îmbrăcăminte, tricotate, ciorăpărie și mărfuri agroalimentare de bază” (ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Nicolae Ceaușescu, dosar 5p/1980–1989, vol. II, f. 57).

obstacol în calea bunei cooperări comerciale româno-polone era însăși criza economică cu care se confrunta regimul de București, nu numai cel polonez. În acest sens, într-un raport al ambasadorului Ion Cozma, referitor la exportul de încălțăminte, se arată că din cele patru milioane de perechi, pe care partea română trebuie să le livreze în 1982, până în luna noiembrie fuseseră livrate doar 0,5 milioane⁹⁰. Simultan, existau „reclamații calitative la exportul nostru de autoturisme, mașini unelte, locomotive și utilajul textil [...]”. Autoturismele Dacia continuă să sosească în Polonia cu defecte, care, în general, se referă la neglijența în finisare, manevrare și expediere⁹¹. Pentru a pune capăt acestor probleme, diplomatul cerea „mai multă responsabilitate profesională în pregătirea mărfii la export, deoarece s-a creat deja o atmosferă nefavorabilă față de autoturismele Dacia și aceasta din lipsa de operativitate a furnizorului, care nu se deplasează la fața locului atunci când reclamația este întemeiată și confirmată de specialiștii service”⁹². În cazul mașinilor-utilaje, „lipsesc piesele de schimb, iar cele solicitate urgent sosesc după patru cinci luni [...], producând pagube materiale beneficiarului”⁹³. Odată, s-a întâmplat ca specialiștii trimiși pentru remedierea defecțiunilor să ajungă înaintea pieselor necesare pentru înlocuire, fiind nevoiți „să se întoarcă în țară fără a remedia defecțiunile”⁹⁴.

Prin urmare, relațiile româno-polone, la începutul regimului lui Jaruzelski, s-au caracterizat printr-o anumită „reîncălzire”, după o perioadă de stagnare în epoca „Solidarității” și o creștere a intensității colaborărilor, care s-au epuizat însă repede. La baza acestui deznodământ s-a aflat un lanț complicat de evenimente, a căror evoluție a fost influențată atât de politica promovată de cei doi lideri, cât și de schimbările ce aveau loc pe plan internațional. Deși inițial viziunile celor doi păreau apropiate, existând diverse coordonări în cadrul unor foruri internaționale, treptat, odată ce eșecul legii marțiale de a restabili rolul de conducător al PMUP devenea tot mai evident, relațiile politice româno-polone au intrat în declin. Faptul că nu se preconiza nicio posibilitate ca Jaruzelski să fie înlocuit de la conducerea țării în viitorul apropiat, rolul său consolidându-se pe plan intern, a împins atenția conducerii române către planul economic al raporturilor sale cu Polonia. Având în vedere problemele energetice cu care se confrunta economia românească, situația din Polonia era pentru conducerea de la București, o bună ocazie de a-și acoperi o parte din necesarul de produse carbonifere. Însă, la fel ca și în cazul planului politic, nici în cel economic lucrurile nu au reușit să-și păstreze pentru multă vreme caracterul ascendent. Sancțiunile economice impuse de SUA și aliații săi noului regim de la Varșovia au afectat capacitățile acestuia de a-și aproviziona piața alimentară, el fiind nevoit să apeleze la statele socialiste pentru a depăși aceste neajunsuri. Din același punct de vedere, nici situația României nu era mai bună. Produsele sale alimentare erau trimise la export pentru achitarea creditelor, iar în relațiile cu țările socialiste Bucureștiul căuta piețe de desfacere pentru utilaje și mașini; or, polonezii nu erau interesați de așa ceva. Astfel se explică de ce, în cadrul raporturilor economice ale Poloniei cu celelalte țări socialiste, România a ocupat ultimul loc. Dincolo de aceste aspecte, care țin de problemele interne ale celor două țări, alte motive ale diminuării interesului liderului român față de viitorul PMUP au fost atât intensificarea conflictului sovieto-american, cât și noile neînțelegeri româno-sovietice. În același timp, redeschiderea CSCE din Madrid, în 1983, a

⁹⁰ AMAE, fond 1982, dosar 1848, f.n.

⁹¹ AMAE, fond 1983, dosar 1491, f. 24.

⁹² *Ibidem.*

⁹³ *Ibidem.*

⁹⁴ *Ibidem.*

oferit lui Ceaușescu un nou prilej de a distra atenția populației de la propriile probleme sau de la cele din Polonia. Întreaga propagandă se concentra asupra „marilor realizări” ale conducerii române în lupta sa pentru pace⁹⁵ sau pentru nealinieră față de Moscova.

ROMANIAN-POLISH RELATIONS
AT THE BEGINNING OF THE JARUZELSKI'S REGIME (1981–1983)
(Summary)

Keywords: Cod War, Soviet bloc, martial law, Jaruzelski, Ceaușescu, bilateral relations, economic crisis.

The Romanian-Polish relations of the last decade of communism were largely studied either at the beginning of the '80s when Solidarity Movement emerged or at the end of the '80s when semi-free elections took place in Poland and Mazowiecki's government was established and the period from 1982 to 1988 was insufficient researched. Moreover, the complicated international context drew the attention from the introduction of martial law in Poland to the new conflict between the Soviet Union and the US. Because of that, in my paper, I will examine the bilateral relations between Romania and Poland and how the new regime from Warsaw affected them. For achieving that, I will use the diplomatic correspondence of the Romanian ambassador from Warsaw and also the Romanian Communist Party (RCP) archives. In the case of RCP archives, I will focus primarily on the debates from Politburo concerning the evolution/involution of bilateral relations. At the same time, I will look to the remarks made by leaders or politicians in the newspapers to comprehend how the relations were officially presented to the people. From the diplomatic correspondence, I used especially the telegrams and reports sent by the Romanian ambassador to understand how it was described the domestic evolution in Poland and whence it reflected toward the Romanian-Polish cooperation. In the end, the corroboration of these sources will give us a comprehensive picture of Romanian-Polish relationships at the beginning of Jaruzelski's regime. Although it is from a Romanian viewpoint, I used several sources, alike RCP' archives, the Romanian Ministry of Foreign archives and newspapers, for creating a more balanced perspective.

⁹⁵ Acest fapt reiese din paginile ziarului „Scânteia”, când, după încheierea Reuniunii de la Madrid, numeroase articole elogiau acțiunile întreprinse de conducerea română, existând numai informări sporadice despre situația celorlalte țări socialiste, cele mai puține fiind cele dedicate situației din Polonia. În cazul activității românești în perioada întrunirii de la Madrid, vezi *Poziția României, concepția și aprecierile președintelui Nicolae Ceaușescu privind reuniunea de la Madrid, sarcinile imediate și de perspectivă pentru continuarea procesului de edificare a securității și dezvoltarea cooperării în Europa*, în „Scânteia”, anul LIII, nr. 12766, 9 septembrie 1983, p. 8; Dumitru Tinu, *Un succes deosebit, care poate și trebuie să marcheze o nouă etapă a politicii de destindere și întărire a colaborării în Europa*, în „Scânteia”, anul LIII, nr. 12767, 10 septembrie 1983, p. 6; „Poziția României, concepția și aprecierile președintelui Nicolae Ceaușescu privind înfăptuirea dezarmării, asigurarea păcii, destinderii și colaborării internaționale prezentate de ministrul român al Afacerilor Externe, Ștefan Andrei”, în „Scânteia”, anul LIII, nr. 12784, 30 septembrie 1983, p. 6. Faptul că regimul încercase să ascundă ceea ce se întâmpla în celelalte țări socialiste reiese și din modul cum acesta s-a raportat la evenimentul acordării premiului Nobel pentru pace lui Lech Walesa, la 5 octombrie. Despre acordarea premiului Nobel nu există decât o singură știre, care se referă la Nobelul pentru literatură; vezi *Premiul Nobel pentru literatură*, în „Scânteia”, anul LIII, nr. 12790, 7 octombrie 1983, p. 6. Totuși, în spatele acestei propagande sfârșitoare, au existat și propuneri concrete ale părții române, printre acestea numărându-se formarea unui grup de specialiști în cadrul OTV, pentru a discuta problema dezarmării. Vezi discuțiile conducătorilor țărilor participante în Tratatul de la Varșovia, din iunie 1983, de la Moscova (AMAE, fond Tratatul de la Varșovia, dosar 107/1983, 201 f.). Pentru dezbaterile de la întâlnirea miniștrilor Afacerilor Externe și adunării lor, vezi Mioara Anton, *op. cit.*, p. 690–759. Pentru documentul semnat la Madrid, vezi <https://www.osce.org/mc/40871?download=true> (29.10.2019).

ANDI MIHALACHE*

**PENTRU O ISTORIE SOCIALĂ A PRIVIRII:
ADNOTĂRI LA DOSARUL DE POLIȚIE AL LUI NICOLAE IORGA****

Înainte de a deveni un arogant fapt istoric, o întâmplare de la 1900 nu era decât un modest fapt divers¹. Viața nu e suma celor plănuite și nici a evenimentelor provocate, ci a deciziilor pe care nu le-am luat ținând realul în suspans; și așa se naște un mare mit al probabilismului „ce-ar fi fost dacă?”; întotdeauna este prea târziu pentru ceva; ca să nu mai spunem că și teama, da, teama ca *deprindere cu*, are și ea o carieră, nu termen de expirare; așa că e mai bine să ne ascundem printre semeni, punându-ne însușirile sub lupa lor mentală; ceea ce Nicolae Iorga nu șovăia niciodată să facă. De altminteri, nici nu ar fi avut de ales. În gândirea victoriană, a *raționaliza* era totuna cu a *pune la vedere*. Iar individul devenind, grație poliției, complet vizibil, societatea și-l făcea *accesibil*; bine distribuit în scenariul epocii, omul nu avea, teoretic, de ce să se plângă, își era lui însuși *inteligibil*. Cel puțin așa reiese din pitoreștile dosare ale poliției regale române de la începutul secolului al XX-lea; destule dintre ele întocmite, atenție, de agenți plecați „pe teren”, sub o deghizare anume. Doar stăteam, de ceva vreme, sub semnul piesei *D’ale carnavalului* (1885): societatea românească adora să se urce pe scenă și să se dădea în spectacol. Criticul de teatru George Banu ne și furnizează, de altminteri, explicații în plus: „[...] travestirea «bruiază» identitatea persoanei, îi modifică aspectul, generând astfel situații favorabile unei excelente supravegheri. Ca să supraveghezi în liniște trebuie să devii «altcineva» – moment premergător al strategiei spionului! –, dar cu ce preț!”² Disimularea este o dilemă: minciună sau privare de adevăr³?; cel puțin așa se întreba Jean-François Revel. Să fie minciuna inversul adevărului sau doar malformarea acestuia? Agenții poliției

* Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

** Acest articol dezvoltă o succintă prezentare, pe care o făceam cândva, dosarului întocmit lui Nicolae Iorga de către Siguranță. Evident, nu mai republicăm acele documente în întregime, ci doar câteva exemple; adică încercăm integrarea lor în sânul dezbaterilor dedicate acestui gen de sursă istorică. Vezi, pentru conformitate, *Raportul de poliție – o literatură de observație socială. Cazul Nicolae Iorga*, în „Revista de Istorie Socială”, VIII–IX, 2003–2004, p. 535–573; partea a doua a fost publicată în idem, X–XI, 2005–2007, p. 537–563. De asemenea, precizăm că versiunea textuală înfățișată aici face parte dintr-un viitor volum de autor, *Codificări culturale, inflexiuni sociale*, programat să apară în cursul anului 2020.

¹ La începutul secolului al XX-lea, ziarele nu se grăbeau să construiască marile „bombe de presă”. Bunăoară, luau act de apariția unei epidemii și se străduiau să dea informații utile despre ea. Cotidienele schițau, în fond, o mică monografie a faptului relatat; nu îl împingeau, din start, în zona emoțiilor, căutând, mai întâi, să identifice anumite explicații. Ne-o dovedește excelenta lucrare a Emiliei Chiscop, *Presa ieșeană de informație (1890–1910)*, Iași, Editura Junimea, 2018, p. 199–200.

² George Banu, *Scena supravegheată. De la Shakespeare la Genet*, traducere de Delia Voicu, Iași/București, Polirom/Unitext, 2007, p. 72.

³ Jean-François Revel, *Cunoașterea inutilă*, traducere de Dan C. Mihăilescu, București, Editura Humanitas, 2007, p. 36.

de la 1900 înștiințau, aduceau la cunoștință, puneau în gardă. Textualizând, o realitate probabilă lua locul celei instaurate demult; nu se ficționalizează, se pronosticează. Anticipația este, aici, mai mult o constatare cu bătaie mai lungă; cu înclinații prescriptive, descriptive, explicative⁴. Modelarea narativă conține, în mod previzibil, povești reluate non-stop, spre a se confirma astfel lumea pe care aceste relatări o structurează neîncetat⁵. Din reconstituirea evenimentelor după o anumită procedură stilistică, deducem așa-numitele *tipificații*: comportamente recomandate, subîntinzând norme sociale neproclamate explicit, ci întreținute implicit⁶. Extrem de prudente în aprecieri, rapoartele de poliție ne determină, totuși, să ezităm, din punct de vedere metodologic, între Herbert Blumer (1900–1987) și Erving Goffman (1922–1982), adică între ideea de *interacțiune* și aceea de *joc* social⁷. Potrivit ultimelor evaluări, interacțiunea socială este mai degrabă de moment, jocul social fiind oarecum de perspectivă⁸. Și, dacă ne gândim la prestigiul social de care se bucura cineva la 1900, realizăm că interacțiunile sociale nu periclitează individul, îl alcătuiesc. Apoi, jocul social nu se pretează la interpretarea teatrală, cam ritualizată, mai compatibil fiind cu aceea sportivă: pe scenă ne etalăm, în arenă ne concurăm⁹.

Treceam unii pe lângă alții lăsându-ne, reciproc, priviri ce ne apăsau pe umeri; dar oare ce ocheade putea să atragă o personalitate de amploarea lui Nicolae Iorga? Ce slăbiciune nu i se iartă? Poate că aceea cu care omul se retrage într-un colț al ființei sale și pe care nu vrea să o dea în spectacol; și se bucură de ea ca și cum acea carență i-ar fi devenit un fel de îndemânare. Așadar? Știe un istoric – cum era Nicolae Iorga – ce se întâmplă în privirea alor săi? Percepția lui *x* despre *y* și invers nu era conștientizată direct de cele două părți. E nevoie de un terț, să spunem *z*, care îi face conștienți de ceea ce ei nu realizau pe cont propriu. Ne referim la rolul de „cărăuș” pe care presa și-l asumase cu mare plăcere în vremea lui Caragiale, construind mistere pentru poliția locală, pentru mass media internațională; căci „oriunde e vorba de imagini, magia e în mod inevitabil prezentă. [...] a face magie înseamnă a produce imagini care au permanent influență în exterior”¹⁰. Am restrânge această conjunctură la acea *stare de pândă* pe care invizibilul le-o induce atât polițistului, cât și cercetătorului care îi sondează, peste ani și ani, rapoartele¹¹. Odată cu epoca modernă, ochiul social nu mai era o santinelă senzorială, devenind un martor rațional. Activitățile poliției din *La Belle Époque* s-ar încadra, așadar, în ceea ce Doru Pop numea „mecanica observării”¹². Privirea agentului nu demasca, dădea seamă de; certifica, nu dezvăluia; proba, nu descoperea; urmărea multe, adeverea puține. Era o prudență salutară, faptele schimbându-și repede statutul; niciodată nu știai la ce anume asisti: un incident, un avertisment, un eveniment? E o chestionare căreia îi dăm o soluție apelând la stilistica lui François Dosse:

L'émergence du présent suscite toujours de nouveaux passés et rend donc le passé relatif au présent. [...] L'événement, par sa discontinuité même avec ce qui le précède, contraint à la distinction et à l'articulation des notions de passé et de futur. [...] Attentif à la

⁴ Alfred Bulai, *Fundamentele sociale ale cunoașterii*, București, Editura Trei, 2017, p. 132–133.

⁵ *Ibidem*, p. 196.

⁶ *Ibidem*, p. 148.

⁷ *Ibidem*, p. 205.

⁸ *Ibidem*, p. 206.

⁹ *Ibidem*, p. 206–207.

¹⁰ Horia-Roman Patapievic, *Partea nevăzută decide totul*, București, Editura Humanitas, 2015, p. 55, 57.

¹¹ René de Solier, *Arta și imaginarul*, traducere de Marina și Leonid Dimov, București, Editura Meridiane, 1978, p. 35.

¹² Doru Pop, *Ochiul și corpul. Modern și postmodern în filosofia culturii vizuale*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2005, p. 47, 50.

construction sociale de l'événement, il part du présupposé que l'identité la signification de l'événement en train de se manifester n'est pas constituée *a priori*, mais répond à un processus émergent qui se construit dans la durée. Certes, l'identité de l'événement finit par se stabiliser, mais sans jamais se saturer, restant ouverte à des interprétations toujours renouvelées¹³.

Ultimii ani dinaintea Primului Război Mondial seamănă, și la noi, cu tihna voioasă a vienezilor lui Stefan Zweig:

Când încerc să găsesc o caracterizare succintă pentru anii dinaintea Primului Război Mondial, ani în care am devenit matur, mi se pare că formula cea mai pregnantă ce li se poate aplica este aceea de vârstă de aur a statorniciei. [...] Nimeni nu mai credea în posibilitatea războaielor, revoluțiilor și răsturnărilor. Orice radicalism, orice fel de violență păreau ca excluse într-o epocă a rațiunii¹⁴.

Multe specii de *plauzibil* erau îndosariate, destul de puține fiind concretizate. Evenimentalul nu provenea din anticamera factualității iminente: se știe deja, aglomerată cu premise atât de autoritare, încât par pe jumătate concretizate. Și nici nu se agreea, în mod deosebit, vreo fantasmatică a preîntâmpinării, a *cât pe ce*-ului, a penultimei zile. Până și urgențele se iveau dintr-o întârziere a survenirii lor. Ce realitate se distingea atunci ca fapt arhivabil? Contrar spiritului actual, frisonat numai de *HotNews*, se evidențiau *obișnuințele colective*; și îndeosebi *persistența* lor, abia contrarierea acestora stârnind o precară idee de *eveniment*. Era o vreme pentru toate, dar ea nu venise încă. Și chiar atunci când se producea, evenimentul nu era o stridență; folosea, mai degrabă, ca substanță de contrast a cotidianului. Denunțul semăna cu un reportaj. Un eveniment nu exista, credeam noi, decât dacă făcea parte dintr-o serie, dacă se repeta în așa fel încât să ne atragă până la urmă atenția. Irepetabilitatea nu îi conferea unicitate, nu îi asigura un loc aparte în memoria noastră. Dimpotrivă, putea să-i pună în pericol existența, mai ales că trecerea timpului micșora drastic numărul martorilor oculari.

Se știe că în numărul din 2 iulie al „Neamului Românesc”, Dl Nicolae Iorga se plângea împotriva Domnului Director al Siguranței Generale a Statului – spune o notă informativă – cum că ar exercita prin organele sale polițienești un fel de censură politică a tot ce se publică în țară. Dl Iorga termina acea notiță prin cuvintele jicnitoare: „Știe Domnul Ministru al Internelor de asemenea apucături asiatic?” Într-o dimineață, comisarul Gheorghiu s-a dus la Iorga să-i ceară acel ziar spunând că așa e ordinul și deci deconspirându-se, explica agentul¹⁵.

Gestul modestului slujbaş era destul de insolit pentru a surprinde, a revolta, sugerându-ne involuntar, ca excepție de la regulă, că oamenii se obișnuiseră cu o altă conduită a instituției cu pricina¹⁶. De multă vreme, sub impuls britanic, apoi francez, poliția adoptase o altă atitudine, preferând să se schimbe împreună cu societatea, nu să-i constate *post factum* dezastrele; în evoluția sa, poliția trecea de la instanța pedepsitoare și sedentară la instituția profilactică și ubicuă. Nu mai contau competențele următorilor

¹³ Christian Delacroix, François Dosse, Patrick Garcia, Nicolas Offenstadt (sous la direction de), *Historiographies. Concepts et débats*, tome II, Paris, Gallimard, 2010, p. 751.

¹⁴ Stefan Zweig, *Lumea de ieri*, traducere de Victor Ernest Mașek, București, Editura Univers, 1988, p. 23–24.

¹⁵ Mai precis, este vorba de un raport din 24 iulie 1909. Vezi ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 38/1909, f. 21.

¹⁶ „Cu chipiul alb, teșit la spate, cu un baston într-o mână și cu degetul de la mână cealaltă trecut în deschizătura hainei, regele venea la noi *urmat de cei doi polițiști, care se ascundeau discret în spatele pomilor* [s.n., A.M.]” Vezi Zoe Cămărășescu, *Amintiri*, București, Editura Vitruviu, 2004, p. 163.

și nici păcatele urmărilor. Și nu se mai pune problema ca *legea* să strice prietenia cu *adevărul* și să se alieze cu *realitatea*. Cea din urmă fusese și ea prea mult mituită, nefiind folosită pentru a se dovedi efectiv ceva, ci pentru a servi ca sinonim convenabil unor cuvinte cum ar fi „context”, „împrejurare”, „capriciu”, „reevaluare”. Altfel spus, ea nu fusese până atunci un echivalent empiric stabil, în temeiul căreia să se configureze ideea de *probitate*; ci exact pe dos, un subterfugiu care lăsa loc de întors hazardului și arbitrarului. La 1900, însă, destui raportori subscriu, involuntar, la deosebirea dintre *eveniment* și *informație*: primul este de natură discursiv-speculativă, cea de-a doua fiind mai obedientă realului, adică mai puțin „prelucrată” prin comentarii¹⁷. Să nu idealizăm totuși instituțiile noastre: agenții nu se îngrijorau prea mult dacă *informația* era încoronată, ulterior, ca *adevăr*, părându-le mai ușor ca *evenimentul* să fie degradat la statutul de *context*. Respectarea sau încălcarea legilor nu mai spunea nimic, jucându-se totul pe recompunerea textuală a realității. Rapoartele poliției „monitorizau” banalitatea cotidianului care subîntindea „normalitatea” vieții la un moment dat. Documentele cu pricina monografiau viața de zi cu zi, evitând forcepsarea narativă a neobișnuitului. Nu întâmplător, istoricul francez Thomas Bouchet vorbește de „expresivitatea evenimentului”. Ea se sustrage verbalizărilor atotcuprinzătoare, restituirilor aidoma, calchierii verbale a faptelor. Relatările unui fapt anume nu sunt totuna cu istoria în sine, una fără niciun rest. Orice eveniment are o anexă de amănunte necuprinse în povestire. Ele nu sunt ascunse, ci slab evaluate în ierarhia priorităților explicative. Sunt rezervele care sprijină reinterpretările de mai târziu. Apoi, aceste detalii mai contribuie la ramificarea cercetărilor printr-o serie de nedumeriri ce capătă aspectul unor ipoteze de lucru:

Si la mise en récit d'un événement n'est jamais chose facile, ce n'est pas seulement parce que la catégorie de l'événement met les historiens – et plus généralement les chercheurs en sciences humaines et sociales – face à de sérieux obstacles. C'est aussi parce que le choix et l'agencement des mots pour le dire et le signifier laissent souvent insatisfait, comme si le récit restait par définition en retrait ou en décalage vis-à-vis de son objet. Ce constat vaut peut-être davantage si l'attention se porte sur une modalité paradoxale de l'événement: ses silences. L'événement ne passe-t-il pas pour une pointe sonore, parlante, signifiante dans le devenir historique? Prendre en compte ses silences, c'est tâcher de trouver des mots qui disent plutôt le vide que le plein, c'est toucher un point limite du récit. Car, en règle générale, l'écriture se veut aussi dense, factuelle, explicative que possible¹⁸.

Presimțirea evenimentului e mai prețuită decât exagerarea continuărilor sale; căci, la 1900, evenimentul nu dinamitează lumea, o reconfigurează; așa se credea, cel puțin, până la 28 iunie 1914, ziua atentatului de la Sarajevo. Evenimentul era un contrariu al permanențelor, dar în ce condiții?; ca acumulare vertiginoasă a unor invariante sau ca erupție a contingentului? Lumea lui Nenea Iancu nu se grăbea să răspundă, prefera să încheie un proces-verbal de „luare la cunoștință”. În consecință, școli istoriografice de mare tradiție au acordat acestei mutații atenția cuvenită:

En s'insérant dans les chaînes de la vie communautaire par sa puissance de réglementation et de contrôle, la police apparaît comme un outil d'intégration des individus dans la communauté politique en même temps qu'une instance visant, par l'effet de ses mesures sur les conduites individuelles, à remodeler les rapports sociaux. La pensée politico-juridique du XVIIIe siècle produit surtout une meilleure compréhension des rapports entre police et droit. A la différence de la justice, la police doit continuellement s'adapter aux circonstances, travailler

¹⁷ Este o nuanțare propusă de Luminița Roșca.

¹⁸ Thomas Bouchet, *Impasses et ruses du récit. Silences et mises en mots de l'événement au XIXe siècle*, în „Sociétés & Représentations”, 2011/2, n° 32, p. 45, 47.

dans la prévention et le compromis et chercher la meilleure adéquation possible entre ses mesures, les comportements et les buts qu'elle s'assigne. C'est de cette manière, souple, que la police agit sur la société. [...] La police devient à la fin du XVIIIe siècle en quelque sorte un sous-genre des pratiques administratives. Avec la Révolution, tout change et rien ne change. La séparation de la police et de la justice, déjà en germe dans la réforme de la police parisienne de la fin du XVIIe siècle devient effective. Le contexte juridique et idéologique est radicalement modifié puisque la référence aux droits naturels de l'homme s'impose. La police ne peut plus être l'instrument du despotisme politique, mais doit servir à la préservation de la liberté des citoyens. Les graves soubresauts de la période ont vite raison des sages principes et l'un des faits marquants devient la naissance d'une police politique et la politisation de l'institution en général tout au long du premier XIXe siècle¹⁹.

Într-adevăr, organizarea poliției moderne luase forma unui aparat etatist și birocratic cam difuz, funcționarea ei presupunând, în schimb, o supraveghere pe cât de anonimă, pe atât de implicată în viața cotidiană²⁰:

Dans l'histoire de la police du XVIIIe siècle et au-delà, le développement et la défense des techniques d'identification rationnelle a plus particulièrement servi des stratégies de promotion de certains types d'agents policiers. Dans de nombreuses villes du royaume, les responsables du maintien de l'ordre, confrontés à une mobilité accrue et à la pauvreté, ont contribué à réformer à des degrés divers les polices urbaines, dans un processus de réforme dont le contrôle des „étrangers” et la police de l'accueil ont été le moteur principal. Le développement de ces fonctions, en particulier avec l'apparition d'agents nouveaux chargés de „contrôler” les étrangers et de surveiller plus finement l'espace urbain, a représenté une opportunité pour des individus obscurs. Avec la multiplication des registres, c'est toute une partie du travail de la police qui se trouve transformée et demande des compétences nouvelles. Les préposés à ces tâches sont d'autant plus enclins à „améliorer” ces techniques, à faire reconnaître leur savoir-faire auprès de leurs supérieurs ou protecteurs [...] qu'ils espèrent renforcer leur rôle dans la police urbaine leur position demeure parfois encore fragile par les oppositions qu'elle suscite, comme le prouve à Lille la fuite du commis aux étrangers Pourchez après l'émeute provoquée par son projet d'enregistrement de la population en 1739, mais aussi parce que leur fonction ne se coule pas dans les structures policières traditionnelles, plus proches de la justice que de l'administration. En conséquence il s'agit de faire valoir le rôle structurant de l'identification dans le maintien d'une „bonne police” dans la ville: c'est ainsi que se comprend le mémoire du préposé à cette tâche à Strasbourg, Windholz, sollicité pour la réforme de la police en 1781. Pour d'autres comme Guillaudé, il y a l'espoir de se voir nommer à la tête du système d'identification proposé. Sous la Restauration, les inventeurs de méthodes de signalement attendent de leurs supérieurs une reconnaissance: le dossier du gendarme Millot, auteur d'un dictionnaire des signalements, soutenu par son colonel, a ainsi été préparé en vue d'une promotion. La défense des techniques d'identification mêle à la fois la stratégie d'ascension personnelle et la promotion d'une

¹⁹ Vincent Milliot, *Histoire des polices: l'ouverture d'un moment historiographique*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”, 2007/2, n° 54-2, p. 167, 172–173.

²⁰ O notă informativă din Râmnicu Sărat, datată 17 iulie 1909, ne spune ceva despre această omniprezență: „În ziua de 5 iulie a.c., studentul în drept N. Dicescu, un admirator al D-lui Iorga, *întâlnindu-se în grădina publică* cu colegii săi, a propus să se transmită acea telegramă al cărui text s-a reprodus în revista «Neamul românesc» din 10 iulie [...] [s.n., A.M.]”; vezi ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 38/1909, f. 11. Chiar și în versiunea satirică a lui I. L. Caragiale, prima abilitate a polițistului rămânea aceea de a observa, fără a lua neapărat atitudine. Dovedind și îndemânarea de a surprinde fără a fi surprins, personajul Pristanda se recomanda ca un om de ordine model, aflat acolo unde te aștepti mai puțin: „[...] eu, la datorie, coane Fănică, zi și noapte la datorie. Așa, mă scol cam pe la douăsprezece fără un sfert, și pardon, mă dezbrac de mondir, scoț chipiul, mă îmbrac țivilește și plec... la datorie coane Fănică”. Pândind prin ferestrele deschise ale casei lui Cațavencu, Pristanda redă esențialul activității sale: „[...] ca o pisică, mă suiu pe uluci și mă pui s-ascult: auzeam și vedeam cum v-auz și m-auziți, coane Fănică, știți ca la teatru” (I. L. Caragiale, *Opere*, vol. VI, *Teatru*, ediție îngrijită de Șerban Cioculescu, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939, p. 80).

certaină concepție de la police dont sont porteurs ces nouveaux agents. Dans ce contexte de lutte pour l'imposition de procédures d'identification rationnelles, le modèle de la „science”, ou sa simple invocation, est alors parfois instrumentalisé. Les „inventeurs” policiers tâchent en fait de faire accepter leurs innovations par leurs collègues ou leur hiérarchie (qu'ils jugent plus sensible à ces arguments) en s'appuyant sur l'autorité du savoir scientifique ou celle du progrès technique, en particulier à la fin du XVIIIe siècle et au début du siècle suivant. Cependant, l'argument du progrès contre l'archaïsme est réversible: il n'est pas rare de voir les projets repoussés, précisément au nom de „l'ignorance” des hommes de terrain, jugés incapables de les utiliser, comme pour les „feuilles de signalement” sous la Restauration²¹.

O poliție eficientă este una coextensivă întregului corp social, preocupată să observe lumea din „interior”, nu de la distanță:

Ils renforcent la dimension civile de la fonction, inscrite dès la création du corps en 1829. Comme leurs collègues anglais, ces nouveaux policiers circulent désormais seuls dans des flots qu'ils parcourent en permanence. Ils mettent en œuvre une nouvelle conception de l'espace, qui déplace le centre de gravité du poste vers la rue et passe de l'occupation d'un point à l'insertion dans la vie urbaine. [...] ces agents orchestrent de manière complexe un ordre négocié de la rue, et ces arrangements subtils, constants et informels, publics et privés, peuvent être lus comme autant de moments par lesquels cette police s'insère concrètement dans l'espace parisien. [...] Le nouveau sergent de ville trouve en effet rapidement sa place dans les représentations sociales. Le réseau de significations qui le caractérisait se prolonge tout en se modifiant. Dès les années 1860, il devient le principal acteur de l'ordre parisien dans l'imaginaire social. En outre, les faits divers, les romans de grande diffusion ou les ouvrages spécialisés le présentent désormais comme un personnage efficace contre les troubles de la rue et doté d'un flair capable de déjouer les tromperies de la grande ville²².

„Privirea fără chip” a polițistului trebuia să urmărească „puzderia de evenimente, acțiuni, comportamente, opinii – de tot ce se întâmplă; obiectul urmăririi polițienești îl constituie lucrurile ce se petrec clipă de clipă, lucrurile lipsite de importanță de care vorbea Ecaterina II în a sa Mare Instrucțiune”²³. Importanța documentelor emise de această instanță ne-a fost înfățișată de Michel Foucault. El a reorientat în mod fundamental înțelegerea *puterii*, care, în accepția sa, „vine de jos” și acționează la nivel minuscul, cotidian, neținând, în realitate, de un monopol al elitelor. Spre deosebire de marxiști, Foucault o disociază astfel de stat și guvernământ²⁴, de studierea instituțiilor și de dominația „claselor dominante”. O descria, în schimb, ca un ansamblu de relații dispersate, reciproce, descentralizate, instabile, care pot apărea pretutindeni, nu pentru că ar îngloba întregul, ci pentru că vin de peste tot. În viziunea foucauldiană, cei conduși sunt coparticipanți la actul de conducere, iar cei supravegheați dau o mână de ajutor la propria lor supraveghere. Chiar și prefectul poliției era, în același timp, observator și parte în spectacolul festiv pus sub lupa oamenilor săi: ocupând, după plutonul de jandarmi, locul al doilea în cortegiul încoronării lui Carol I din 1881²⁵.

²¹ Vincent Denis, *Comment le savoir vient aux policiers: l'exemple des techniques d'identification en France, des Lumières à la Restauration*, în „Revue d'Histoire des Sciences Humaines”, 2008/2, n° 19, p. 98–99.

²² Quentin Deluermoz, *Circulations et élaborations d'un mode d'action policier: la police en tenue à Paris, d'une police „londonienne” au „modèle parisien” (1850–1914)*, în „Revue d'Histoire des Sciences Humaines”, 2008/2, n° 19, p. 81–82.

²³ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, traducere de Bogdan Ghiu, București, Editura Humanitas, 1997, p. 300.

²⁴ Geoff Eley, *De la istoria socială la „cotitura lingvistică” în istoriografia anglo-americană a anilor 80, în RI, tomul VIII, nr. 5–6, 1997, p. 320.*

²⁵ *Memoriile regelui Carol I al României (de un martor ocular)*, vol. XVII, București, Editura Tipografiei ziarului „Universul”, 1912, p. 88. Originea engleză a „noului polițist” nu este, totuși, dată uitării: „L'histoire

Care ar fi deci miza unor cercetări în arhivele poliției, o instituție cu prezență publică de gală, dar cu activitate de obicei camuflată? Pentru unii nu a fost greu de aflat:

La principale nouveauté de ce corps réside dans son mode de surveillance de la voie publique: l'îlotage. Cette pratique n'est pas un système de rondes, comme les agents de police pouvaient l'exercer en 1848 sous l'autorité de leur brigadier. C'est un mode de surveillance policière, basé sur la présence de jour comme de nuit d'agents sur la voie publique, qui ont toujours en charge le maintien de l'ordre dans les mêmes rues²⁶.

Ne ajută și Arlette Farge, intervievată de Jean-Christophe Marti chiar pe acest subiect:

[...] il est passionnant de voir se construire une pensée, *non de contrôle comme on le dit trop vite*, mais du „comment connaître”, du „comment conserver”, du „comment se souvenir”. Au XVIIIe siècle s'élabore un raisonnement, toujours tacite, fabriqué par chaque inspecteur et chaque commissaire: c'est la mise en place d'un nouveau mode de pensée sur le monde social [s.n., A.M.]²⁷.

Dispărând distincția de tip „Annales” dintre istoria socială și aceea eveniment-țială²⁸, specialiștii ultimelor două decenii ale secolului al XX-lea nu se mai ocupă de lumi stratificate, de indivizi „ghidați” din exterior de practicile și normele clasei lor, acceptând că peisajul social este neregulat, discontinuu, contradictoriu²⁹. Noua istorie socială nu mai crede, așadar, în comportamente constante, predeterminate, previzibile, preferând o *sociologie a acțiunii*³⁰. Altfel spus, se interesează de actori activi, conștienți, imprevizibili, care își conservă permanent libertatea de a alege, de a acționa, justificându-se, simultan, pe seama unor principii și sfere de semnificație diferite, chiar divergente³¹.

Unde trasăm limita dintre gestul izolat, aleatoriu și comportamentul colectiv? De unde începe, oare, individul³²? Putem găsi vreun răspuns tocmai în arhivele poliției de dinainte de 1944? Măcar să încercăm. Căci, în contrast cu *denunțul*, care expune, involuntar, diversele accepții ale „normalității” și „bunului-simț”³³ (noțiuni convenționale, profund arbitrare, fără sensuri precise, dar pe care le definim zilnic *a contrario*, semnalând „ce nu se cade [...]”), notele zilnice trimise de polițist superiorilor iau totul

---

est connue: en 1829, le Home Secretary Robert Peel impose une réforme importante de la police londonienne. Elle substitue aux anciens «watchmen» et «constables», nommés par les juges de paix et inscrits localement dans leurs quartiers, une police en uniforme de près de 2 000 hommes. Les nouveaux agents circulent en permanence dans l'ensemble des rues de la capitale anglaise, armés d'un seul bâton, au contact direct de la population – celle-ci lui ayant été immédiatement favorable. Dans bien des interprétations, le «bobby», du prénom du père de la réforme, serait la personnification du système légal anglais et l'expression quasi anthropologique d'un «peuple» défini avant tout par son calme, son respect de la loi et de l'ordre”. Vezi Quentin Deluermoz, *Capitales policières, état-nation et civilisation urbaine: Londres, Paris et Berlin au tournant du XIXe siècle*, în „Revue d'Histoire Moderne et Contemporaine”, 2013/3, n° 60-3, p. 58.

²⁶ Florent Prieur, *Une ville en ordre: l'étatisation de la police lyonnaise (1848–1862)*, în „Histoire urbaine”, 2002/2, n° 6, p. 97.

²⁷ Arlette Farge, *Quel bruit ferons-nous? Entretiens avec Jean-Christophe Marti*, Paris, Les prairies ordinaires, 2005, p. 50.

²⁸ Gareth Stedman Jones, *Une autre histoire sociale?*, în „Annales”, mars–avril 1998, p. 390.

²⁹ *Ibidem*, p. 386.

³⁰ De exemplu, Luc Boltanski, *L'Amour et la Justice come compétences. Trois essais de sociologie de l'action*, Paris, Éditions Métailié, 1990.

³¹ Gareth Stedman Jones, *op. cit.*, p. 387.

³² Simona Cerutti, *Pragmatique et histoire. Ce dont les sociologues sont capables*, în „Annales”, novembre–décembre 1991, p. 1445.

³³ *Ibidem*, p. 1437.

în calcul, nedefinind *dezirabilul* prin aspectele care îl contrazic. Se aseamănă oarecum cu denunțul³⁴ doar pentru că menționează și *argumentele*³⁵ pe care subiecții le folosesc în viața socială, traducându-și gesturile în termeni familiari tuturor și, mai ales, conformi moralei curente, dezideratelor comune:

Quelle différence peut-on faire avec les pratiques de délation, le plus souvent euphémisées dans les papiers de la police, mais qui sont à l'origine de certaines descentes et interventions? [...] Passer de la collecte des informations, de la construction d'un savoir nécessaire à la prévention ou à l'action répressive pose finalement la question des compétences que les agents doivent être capables de mettre en œuvre. Là encore, le point est sensible car pour rendre légitime la collecte des informations, il importe de montrer que la police „sait” ce qu'elle fait et que l'on n'est pas dans le règne de l'arbitraire³⁶.

Formulat în cuvinte neutre, raportul polițistului *evidențiază* doar, nu se indignează și nu șochează cu orice preț. Dă credit celor spuse de oameni despre ei înșiși, fără a anula, totuși, reticența necesară observatorului echidistant:

La trajectoire du „fait divers” au sein des réseaux d'information est intéressante à plus d'un titre. Il s'agit d'abord d'événements du quotidien sélectionnés (par qui et comment, c'est bien difficile à dire) pour leur caractère exceptionnel, surprenant: miracles, cas de possession, monstruosité, crimes et brigandages, colportés oralement, notamment lors des foires et marchés, par des conteurs forains, plus ou moins professionnalisés. Ces „nouvelles” alimentent ensuite les conversations, les „on-dit” qu'on retrouve parfois dans les correspondances jusque chez Madame de Sévigné. Il faudrait voir, d'ailleurs, les interconnexions, les faits d'imitation entre les diverses „gazettes” de la cour, de la ville ou de la rue. Ainsi le fait divers fait partie intégrante de l'histoire de la communication. Lié à la marchandise, aux foires, à une société en mouvement, il puise son inspiration dans le merveilleux et, de plus en plus, dans le quotidien. [...] Mise en scène de la vie privée, il se nourrit des conflits d'une société que scrutent les journalistes, médiateurs des sentiments collectifs. Sélectionné, construit, le fait divers est nécessairement manipulé. Plus ou moins. Matériau pour l'histoire, le fait divers peut l'être à plusieurs niveaux. „Événement sans événement”, il fournit des informations, des aperçus sur des actions obscures, des catégories marginales, un quotidien caché qui échappent le plus souvent au regard. Fait construit, il opère une sélection dont le processus même indique des seuils de sensibilité, des formes de représentation, des inquiétudes... à l'œuvre dans la société et son discours. Enfin, ou encore, comme catégorie constituée, le fait divers a sa propre histoire, liée à la privatisation et à l'individu. Geste des obscurs, il est épopée de l'in-signifiant. Son retour en force, aujourd'hui, dans les médias et dans les sciences sociales, s'inscrit dans le même mouvement: valorisation du privé, recherche de l'intime, fascination du secret, goût pour l'autobiographie, le détail, triomphe du sujet³⁷.

³⁴ Se impune o disociere între denunțul anonim, spontan, al burghezului indignat și „turnatul” de cursă lungă, bine plătit, programat, al informatorilor Securității. Prin replica personajului Negotei, scriitorul Constantin Toiu spera, în 1987, cuvenita departajare între arhivarea polițienească „burgheză” și aceea „proletară”: „Dar ce, alea sunt arhive? Eu vorbesc de alealalte. Mi-am vârat o vreme nasul prin ele. Te uiți în jur și totul ți se pare normal. Când colo, plutim într-o zeamă de demersuri și de note informative. Nu există un eveniment care să n-aibă un turnător. Noroc cu turnătorii, răsă el cu cinismul său voios, altfel ce ne-am face?; am rămâne văduvi de amănunte. Istoria le este recunoscătoare și le atârână pe piept «Virtutea trădărilor necesare»?” Vezi Constantin Toiu, *Căderea în lume*, București, Editura Art, 2007, p. 165.

³⁵ Simona Cerutti, *Pragmatique et histoire...*, p. 1439.

³⁶ Vincent Milliot, *L'œil et la mémoire: réflexions sur les compétences et les savoirs policiers à la fin du XVIIIe siècle, d'après les „papiers” du lieutenant général Lenoir*, în „Revue d'Histoire des Sciences Humaines”, 2008/2, n° 19, p. 62–63.

³⁷ Michèle Perrot, *Fait divers et histoire au XIXe siècle*, în „Annales. Économies, Sociétés, Civilisations”, 38e année, n° 4, 1983, p. 912, 914, 917.

Agentul ideal este acela care se strecoară printr-o realitate fără ca ea să te observe și să te închidă în coordonatele ei. Pleacă de la ceea ce se vede și nu are pretenția că descifrează neînchipuitul. Pentru el, secretul de azi nu e neapărat scandalul de mâine. Falsurile se exclud, de multe ori, de la sine, lucrurile remarcate la primul raport menținându-și sau nu valabilitatea, în funcție de sesizările următoare, care completează sau infirmă imaginea inițială:

L'Empire s'effondre le 2 septembre 1870 à Sedan et le 4 septembre, la République est proclamée. [...] Toutefois, un régime „démocratique” ne pouvait se concilier avec la définition de „*police d'attaque*” mise en œuvre par Napoléon III et pensée par Fouché. Aussi, progressivement, glisse-t-on vers une police dite „*de pure observation*”. Néanmoins, les discours en la matière diffèrent considérablement des pratiques et les républicains eurent à leur tour recours à la manipulation politique, à la surveillance des hommes de gouvernement sous prétexte de les protéger, à l'emploi, volontaire ou non, d'agents agitateurs, et à des méthodes portant atteinte aux droits élémentaires de la vie privée, ainsi qu'à la mise en fiche d'une partie de la population. Ces procédés, et ce point est central, furent décriés par l'opposition républicaine au nom de la démocratie, et conservés par les républicains de gouvernement au nom de la sauvegarde du régime démocratique. [...] La chronologie de la surveillance est très aléatoire et répond à des intérêts spécifiques, sans se soucier de la chronologie biologique des individus concernés. Être à un moment donné l'objet d'une surveillance n'a pas un caractère irréversible – même si pour les hommes politiques c'est généralement le cas. L'objectif premier de ce procédé n'est pas à proprement parler de réunir des informations permettant d'établir la vérité, mais seulement de rapporter des faits, des paroles, des éléments divers, concernant un individu donné: „*Le dossier n'a pas seulement pour but de faire connaître qui vous êtes, mais surtout ce qu'on a dit de vous*”. [...] Aussi, les agents ne sachant pas réellement ce qu'ils cherchent, construisent chaque fait relaté comme un indice. La police n'est donc pas à la recherche de la vérité mais d'un coupable: „*L'agent sert moins à surveiller les gens qu'à préparer la calomnie*”, disait Yves Guyot en 1884. Ce faisant, la surveillance participe d'une vision policière du monde car ses raisons latentes sont d'épuiser, contrôler voire de combattre ceux qui ne violent pas vraiment la loi mais ont des opinions politiques et/ou mènent une vie qui va à l'encontre des valeurs dominantes de la société. [...] On observe dans ce domaine une continuité surprenante, tant dans l'intensité que dans les routines du travail de surveillance. [...] À la lecture, il semble que le but soit de réunir autant d'informations que possible, sans prendre en compte leur niveau d'intérêt. Aussi, les dossiers contiennent-ils beaucoup de détails mais également beaucoup de redites et d'erreurs plus ou moins grossières. [...] Tous les dossiers contiennent plusieurs dizaines de coupures de journaux de ce style, dont la présence nous informe davantage sur les pratiques du personnel chargé de dépouiller la presse que sur l'individu surveillé lui-même. [...] Chaque journal est lui découpé, puis classé dans le dossier correspondant, sans annotation ni ordre. Aussi, voit-on défiler une masse considérable d'articles se paraphrasant les uns les autres, ayant été sélectionnés parce qu'ils parlent d'un individu soumis à la surveillance de la police de renseignement. La méthode employée pour dépouiller la presse correspond dans une large mesure au mode par lequel on recueille l'information dans la rue et dans les espaces publics: on rapporte toutes les rumeurs, les ragots, les „*on dit*”, etc. On aboutit à des conclusions semblables en ce qui concerne les rapports rédigés par les agents de police. Même s'ils n'ont pas d'objet prédéterminé, ils relatent le plus souvent des réunions publiques. [...] Les rapports sont donc peu précis, ils rendent compte soit du visuel, soit des bruits qui courent sur les boulevards, dans les lieux publics comme les cafés, etc. L'informateur – officiel ou non – relate constamment ce qui se dit. C'est pourquoi la plupart des rapports contiennent des: „*On dit que, on m'a dit que, il paraît, etc.*”. Leurs sources d'information sont des concierges, le petit personnel des journaux – par exemple – à quoi s'ajoutent leurs flâneries sur les boulevards, dans les bars qui leur permettent au grès des rencontres de discuter avec des passants, des connaissances,

et de sonder ainsi „l'état d'esprit" de la population relatif aux individus surveillés. En effet, le plus souvent, l'agent n'est pas dans l'intimité de la personne qu'il surveille, il est donc dans l'impossibilité de lui soutirer directement des informations. Même les agents qui espionnent dans les cafés ne font pas partie du cercle qu'ils épient. [...] L'informateur n'est presque jamais à l'intérieur, aussi se contente-t-il de dire qui était présent et combien de temps a duré l'entrevue. [...] Ces hommes ne prennent pas le temps de vérifier les informations qu'ils transmettent, ainsi le rapport suivant peut-il invalider partiellement ou entièrement le précédent, sans que cela ne semble avoir de conséquence pour le rédacteur. Cela se produit fréquemment avec les télégrammes annonçant le voyage et l'itinéraire d'un individu. [...] L'information n'est donc pas recueillie selon un protocole rationnel, ni même de façon à garantir sa véracité³⁸.

Polițistul își cultivă o atenție panoptică, din punctul său de vedere neexistând amănunte fără rost. Dimpotrivă, din acele rapoarte rezultă că nici comportamentele cele mai monotone nu sunt excluse din sfera lui de interes, trebuind incluse în radiografia societății care le creează³⁹, le îngăduie, le ascunde. O epocă poate fi explicată atât prin „anormalii”, cât și prin anonimii, prin ratații, prin „mizerabili” ei⁴⁰. Prin urmare, răsfoind un dosar de poliție cu gândul la o posibilă istorie socială, nu urmărim adevărul subversiv ori detaliul hilar. *Secretul* nu e cel mai important lucru de aflat, contând, mai degrabă, *motivul* pentru care este opus curiozității publice. Citit pe invers, sub imperiul fricii de „ce va spune lumea”, cel din urmă ne trimite, pieziș, la un fel de „gramatică a normalității” în perioada de timp investigată:

[...] par l'intermédiaire du langage, la réputation permet de mieux connaître l'autre et se constitue ainsi comme un puissant instrument social. D'abord, et parce que chacun de nous sait qu'il peut connaître l'autre ou être connu par lui grâce à sa réputation, elle assure mutuellement notre bonne conduite. C'est l'essence même de la notion de capital: la libre circulation de l'information sociale permet une application plus efficace des normes, ce qui a comme effet d'encourager la confiance. Cette fonction de contrôle social nourrit les débats sur la réputation. Prise isolément toutefois, cette fonction ne peut fournir qu'une protection limitée car les individus diffèrent et dans leur propension à se conformer aux normes comportementales et dans leur désir de jouir d'une réputation positive. La réputation constitue ensuite un instrument social parce qu'elle permet des prédictions; elle peut potentiellement prévoir qui sera honnête ou capable et qui ne le sera pas, et ceci en dehors de tout contact personnel⁴¹.

Poliția colectează, nu deliberează; reajustarea notorietății actorilor sociali îi preocupă deci pe raportori, dar fără a-i ispiti să influențeze cumva acest fenomen. Drept urmare, cercetătorii de astăzi mai mult caută decât găsesc, formula ideală de sondare a arhivelor

³⁸ Nathalie Bayon, *Personnels et services de surveillance de la préfecture de police: de la constitution des dossiers de surveillance à la mise en forme du politique (1870–1900)*, în „Cultures & Conflits” [en ligne], 53, printemps 2004, mis en ligne le 04 octobre 2004, consulté le 01 octobre 2016. URL: <http://conflits.revues.org/997>; DOI: 10.4000/conflits.997, p. 2, 4–7.

³⁹ Simona Cerutti, *Pragmatique et histoire...*, p. 1442.

⁴⁰ În prelegerea sa din 22 ianuarie 1975, Michel Foucault spunea: „Monstrul constituie o infracțiune care se pune automat în afara legii [...]. Monstrul apare oarecum ca formă spontană, forma frontală și, prin urmare, forma naturală a contra-naturii. [...] Monstrul este marele model al tuturor micilor abateri. Acesta este principiul de înțelegere a tuturor categoriilor – circulând sub formă de mărunțiș – de anomalie. O problemă ce se va pune de-a lungul întregului secol al XIX-lea este căutarea fondului de monstruozitate din spatele micilor anomalii, a micilor devieri, a micilor neregularități”. Vezi Michel Foucault, *Anormalii. Cursuri ținute la Collège de France, 1974–1975*, traducere de Dan Radu Stănescu, București, Editura Univers, f.a., p. 66.

⁴¹ Nicholas Emler, *La réputation comme instrument social*, traducere de l'anglais par Angela St. James, în „Communications”, 2013/2, n° 93, p. 86–87.

Siguranței nefiind prea aproape de noi. Nu ne surprind, așadar, multiplele axiome care intelectualizează subiectul, dar nu îl rezolvă:

[...] une théorie „idéologique”, selon laquelle la réputation politique est le fruit d’un travail de manipulation idéologique d’un camp politique; une théorie „constructiviste” qui souligne la pluralité des sources et des facteurs de réputation. Par opposition au monisme de la théorie idéologique, cherchant à localiser „la” source idéologique à l’origine d’une réputation (négative ou positive), la théorie constructiviste envisage les différents acteurs et groupes sociaux en lutte pour imposer leur conception de la réputation de telle ou telle entité. [...] Cette dernière théorie serait la plus pertinente pour penser la constitution des réputations dans des sociétés démocratiques pluralistes. Pour résumer ces différentes positions, les sociologues de la réputation s’opposent aux théories „spontanées” de la réputation-reflet, courantes dans la plupart des mondes sociaux, et proposent souvent une théorie constructiviste, historique et institutionnelle de la réputation, attentive à la diversité des sources externes, des facteurs accidentels, des filtres médiations divers concourant à produire des réputations plus ou moins durables. [...] L’identification des différentes arènes de réputation est évidemment une question empirique, le nombre et la nature des arènes pouvant varier dans l’espace et dans le temps. [...] Si, par définition, les réputations sont „provisaires”, elles le sont inégalement, et les arènes sont animées par des logiques temporelles hétérogènes⁴².

Documentele medicale și cele polițienești formează un „spațiu” neutru, de confidențialitate, sustras oricum notorietății; sub protecția căruia societățile moderne se eliberează treptat de pudoare și se autodescoperă, confesându-se tot mai sincer. Oarecum previzibil și deloc inutil, evidențele găsite în arhivele poliției sunt utilizate cel mai adesea la felurite istorii ale represiunii, ale cenzurii în cel mai bun caz. Dar poate că la fel de interesant ar fi, dacă ținem cont de asiduitatea cu care oamenii poliției urmăreau programul zilnic al unor persoane, să folosim acele rapoarte la o investigație a vieții sociale din primele două decenii ale veacului trecut:

Les scandales ordinaires éclatant dans et à propos de l’espace public du quartier constituent un moyen privilégié pour dénouer les liens réciproques et pluriels qui s’établissent entre urbanités et identités populaires. [...] Puisque les plaignants appellent la police à (ré)instaurer dans le quartier un ordre public respectueux de leurs conceptions et de leurs pratiques urbaines, le scandale renseigne également sur l’urbanité au nom de laquelle ils s’indignent. Aussi leurs doléances révèlent-elles les aspirations populaires en matière d’espace public: le quartier populaire doit (re)devenir un espace d’harmonie sociale et intergénérationnelle. Ses rues se doivent de favoriser l’expression des liens familiaux et de voisinage, l’épanouissement de paisibles sociabilités et de multiples solidarités. [...] Cela ne renvoie pas pour autant à la simple reproduction de la conception urbanistique, utilitariste, marchande et bourgeoise d’un espace public asocial ou anonyme – mise néanmoins en avant par des commerçants – pour persuader la police du bien-fondé de leur indignation et de l’urgence d’une descente. L’espace public fantasmé s’inscrit plutôt dans la conception populaire traditionnelle qui lui fait jouer un rôle crucial dans la formation de l’identité collective: les trottoirs apparaissent comme un espace fondamental où se développent des relations qui soudent les personnes, les familles et les générations, bref un des lieux par excellence de l’amitié populaire, qu’elle soit enfantine ou adulte, féminine ou masculine. Par l’éradication des pratiques scandaleuses qui le troublent, le quartier doit (re)devenir un espace de jeux innocents pour ses enfants, de retrouvailles et de déambulations pour ses familles, de rencontres et de discussions entre ses résidents⁴³.

⁴² Pierre-Marie Chavin, *La sociologie des réputations. Une définition et cinq questions*, în „Communications”, 2013/2, n° 93, p. 134, 139.

⁴³ Alexandre Frondizi, *Le scandale au quartier. Interactions, urbanités et identités populaires dans le Paris fin de siècle*, în „Hypothèses”, 2013/1, 16, p. 205–207.

Ideea nu e deloc nouă, istorici de marcă pledând de mult timp în favoarea ei, este adevărat, în cazul altor segmente temporale. Bunăoară, Emmanuel Le Roy Ladurie⁴⁴ a folosit lectura printre rânduri a unor anchete inchizitoriale din secolul al XII-lea pentru a reconstitui universul cotidian al unui sat medieval, Montailou. Robert Darnton⁴⁵ a încercat și el același lucru, dar pentru secolul al XVIII-lea, într-un capitol de carte intitulat „Un inspector de poliție își sortează dosarele”, din care desprindem o panoramă a moravurilor și a vieții intelectuale pariziene. Luând în atenție acest gen de izvor, nu ne lăsăm impresionați de infraționalitatea unei perioade date, ci desprindem, de exemplu, din procesul-verbal al unui furt, știri despre obiectele care populau interiorul unor locuințe, informații despre starea socială a păgubitului, despre anumite obișnuințe și modalități de construire a intimității, despre raporturile familiale, despre modele momentului. Așa a procedat și Natalie Zemon Davis⁴⁶ într-un domeniu oarecum înrudit, luând ca pretext cererile de grațiere din Franța secolului al XVI-lea, spre a pune în scenă amestecul de real și ficțional care participă la ideea de *probitate* a unei epoci anume, tehnicile narative prin care mai mult se negocia decât se reconstitua adevărul unui delict. Multe informații ne mai sunt date și de procesele-verbale de percheziție, de unele denunțuri, de rapoartele despre starea de spirit a populației. Nu ne interesăm deci de aspectele de ordin punitiv, ci abordăm raportul de poliție ca pe o *literatură de observație socială*, susceptibilă să ne spună ceva despre sociabilitățile și habitudinile „Belle Époque”-ului românesc.

Crezând că ceea ce se vede cu ochiul liber ne aparține cu totul, că ne este familiar și nu ne poate surprinde, nu definim secretul în mod previzibil, ca fapt *neștiut*, considerându-l, mai degrabă, o realitate *nevăzută*. De aceea, rolul poliției moderne a fost acela de a face totul vizibil⁴⁷, de a pune la treabă martorul ocular care trăiește în fiecare dintre noi, documentele ei putând servi astfel la o *istorie socială a privirii*⁴⁸. Metodologic, ne interesează mai puțin persoana sau instituția care privește, *poliția bucureșteană*, de exemplu, contând ceva mai mult subiecții care se străduiesc să demonstreze că merită să fie priviți⁴⁹. Aceștia ne indică, involuntar, punctele în care o societate se simte vulnerabilă, mizele în jurul cărora se croiesc ori se distrug solidarități, curente de opinie, prestigii personale. La 10 iunie 1908, un agent raporta deschiderea cursurilor de la Vălenii de Munte, avându-l

⁴⁴ Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montailou, sat occitan de la 1294 până la 1324*, 2 vol., traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1992.

⁴⁵ Robert Darnton, *Marele masacru al pisicilor și alte episoade din istoria culturală a Franței*, traducere de Raluca Ciocoiu, Iași, Editura Polirom, 2000, p. 129–164.

⁴⁶ Natalie Zemon Davis, *Ficțiunea în documentele de arhivă. Istorisirile din cererile de grațiere și poveștile lor în Franța secolului al XVI-lea*, traducere de Diana Cotrău, București, Editura Nemira, 2003, 268 p.

⁴⁷ Michel Foucault, *A supraveghea și a pedepsi...*, p. 301.

⁴⁸ Nici insertul fenomenologic nu trebuie ocolit, în ciuda aparentei lui inadecvări la „simplitate” tipului de sursă pentru care pledăm: „Quasi contemporain de Merleau-Ponty, James Gibson a développé une approche complémentaire de la perception, qualifiée d'approche écologique, et également fondée sur un dialogue constructif avec la psychologie de la forme – à partir de laquelle il propose son argument central des *affordances*. Cette approche prolonge, voire explicite, la perspective merleau-pontienne d'un acteur incarné en insistant sur son point de vue mobile sur le monde, et en décentrant le point de vue: en dessaisissant l'acteur percevant de sa priorité hiérarchique, et en imposant de prendre en compte le système formé par les interactions entre organisme et environnement (c'est ainsi qu'il faut entendre le qualificatif «écologique»). Ainsi, pour Gibson, la perception visuelle est le résultat tout à la fois du système «œil-tête-cerveau-corps» et du caractère «mobile» du point de vue actionné sur/dans le monde” (Anthony Pecqueux, *Les affordances des événements: des sons aux événements urbains*, în „Communications”, 2012/1, n° 90, p. 217).

⁴⁹ Despre Iorga, Eugen Lovinescu scria că acesta se simțea „asasinat de indiferența publică”, în ciuda eforturilor de acapărare a actualității, „silită să înregistreze zilnic manifestările unei munci prodigioase, dar și ale unei nevoi de exhibiție tot atât de prodigioasă” (Eugen Lovinescu, *Memorii. Aqua forte*, București, Editura Minerva, 1998, p. 714–715).

ca principal mentor pe Nicolae Iorga: deranjant, prin discursurile sale, pentru vecinii austro-ungari. Funcționarul sugerează, așadar, deplasarea la fața locului a unui coleg care să supravegheze mersul lucrurilor:

Dl N. Iorga, profesor universitar, va deschide un curs de vacanță la Vălenii de Munte. Vor asista foarte mulți studenți Bucureșteni, Ieșeni și Bucovineni. Caracterul acestui curs va fi mai mult educativ – Dl Iorga ținând să formeze pe studenți în sensul vederilor naționaliste și preparându-i pentru mișcările viitoare. Activitatea Dlui Iorga pe terenul naționalist va fi cu atât mai mare și succesul cu atât mai sigur, cu cât se găsește la adăpost în Văleni de Munte, unde și-a cucerit multe simpatii. Cursurile Dlui Iorga vor avea o importanță capitală pentru a se cunoaște fazele mișcării naționaliste. Opinez pentru detașarea unui agent în localitate în scop de a observa și aduce la cunoștință tot ce se lucrează, fiindcă e netăgăduit că se lucrează mult în direcția naționalistă, al cărei factor de căpetenie e Dl Iorga⁵⁰.

În continuarea firească a acestor a rapoarte de la fața locului vine îndosărirea acelor decupaje din presă care le permit supraveghetorilor să monitorizeze măsura în care un eveniment/fenomen era receptat în țară și străinătate. Bunăoară, anexând la dosar două extrase din ziarele „Viitorul” și „Țara”, poliția lua act de ostilitatea pe care cursurile de la Vălenii de Munte o trezeau dincolo de munți. Să redăm deci, pentru lămurirea cititorului, acest joc intertextual, schițat prin coroborarea celor două tipuri de narativizare, aceea mediatică, pe de o parte, și aceea birocratică, pe de alta:

Anul 1908, luna iulie, ziua 14

DIRECȚIUNEA
POLIȚIEI ȘI SIGURANȚEI GENERALE
DIVIZIA III
BRIGADA V
AGENT No. 53

15 iulie 1908

La acte

„Viitorul”, N. 245
din 15 iulie 1908

Cursurile de vară
de la
Văleni și Iași
(Ce spune un ziar unguresc)

Budapesta, 13 iulie. *Bustapesti Hirlap*, într-un lung articol de fond, ocupându-se de cursurile de vară din România, scrie:

„Dacă sunt adevărate cele scrise în foile din București, în România se fac eforturi mari ca la Vălenii de Munte oaspeții din Ungaria, și la Iași cei din Bucovina să petreacă și în același timp să se instruiască cât mai bine, pentru ca astfel, întorcându-se acasă, aceștia să aducă cu ei legăturile strânse ale unității culturale și naționale. Cursurile de vară sunt deschise mai ales pentru învățătorii, profesorii și studenții din Ungaria, pentru ca aceștia să aibă ocaziune să audă istoria literaturii și a poporului lor în limba românească, pe care în școlile ungurești nu au avut ocaziune a o cunoaște. Ce vom face acum noi ungurii în fața propagandei anti-maghiare care se face la aceste cursuri? *Să silim pe cale diplomatică pe ministrul de culte român să interzică prelegerile?* Să oprim pe românii din Ungaria a lua parte la cursuri? Nu putem face nimica. Altceva nu este de făcut decât să înființăm și noi astfel de cursuri, cari să rivalizeze cu cele de la Văleni și Iași”.

⁵⁰ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 39/1906–1909, f. 10 r.–v.

„Țara”, N. 1667
din 15 iulie 1908

„Autoritățile din Ungaria opresc până și citirea ziarelor românești pe teritoriul lor. E o adevărată crimă, ca cineva să citească o gazetă românească, cei cari sunt prinși cu foile noastre în buzunar, sunt amendați. Cerem guvernului să împedice intrarea la noi – așa cum fac ungurii – a tuturor ziarelor ce vin din Regatul Sf. Ștefan. Dacă nu se vor lua măsuri de reciprocitate, vom fi siliți a indica noi ce e de făcut spre a obține o justă satisfacție.”⁵¹

Nevăzând în acribia agentului de poliție zelul unui supraveghetor dezabuzat, dornic să vadă peste tot numai contravenții, nu ne interesăm, așadar, de orice suspiciune⁵². Ne preocupă, în schimb, intenția micului slujbaş de a inventaria acele atitudini prin care un individ, istoricul și omul politic Nicolae Iorga în cazul nostru, se recomandă celorlalți ca fiind demn de luat în seamă. Orice s-ar spune, în societatea românească de la începutul secolului al XX-lea oamenii nu se simțeau urmăriți. Dimpotrivă, „pasivitatea” poliției părăndu-le atunci o insultă, un simptom al nereușitei în viață, făceau totul ca să iasă în evidență, să provoace organele de ordine, obligându-le să îi ia în serios⁵³. O încăierare de berărie⁵⁴, bunăoară, era un artificiu modest, dar numai bun să te mențină pe prima pagină a ziarelor, a cronicilor mondene. *Scandalul* a fost și rămâne o strategie eficace de autopromovare socială. Și nu trebuie tratat drept simplu cancan, de vreme ce sociologia l-a preluat între subiectele ei de referință, venind în sprijinul istoricilor:

Le scandale est dès lors considéré plus comme une pratique collective qu'un tête-à-tête entre scandalisant et scandalisé. Le scandale, vrai ou faux, se donne à voir comme croyable et pour cette raison heurte les valeurs sociales. Il est lié à la circulation de l'information plutôt qu'à un cloisonnement. Enfin il ouvre la voie à une compréhension différenciée des sociétés. [...] Comme l'indique la sociologue Nathalie Heinich, l'analyse du scandale a quitté les rivages de l'interprétation fonctionnaliste ou intentionnaliste (schéma stratégique) pour comprendre le scandale comme une action de transgression essentiellement étudiée à travers ses effets. Le scandale est ainsi un moment qui a une temporalité, un espace de déploiement et qui procède à une „réaffirmation collective des valeurs atteintes par ce qui fait scandale”. Loin de dévoiler des valeurs ou des intérêts, le scandale met en lumière un „régime de valorisation”, constitue des „ressources actives” disponibles pour les acteurs. Pour ressaisir ce déplacement pragmatiste, Heinich a cette formule: il faut passer de l'analyse „de ce qui fait le scandale à l'analyse de ce que fait le scandale”⁵⁵.

Dar, ca să exemplificăm prin cazul Nicolae Iorga, iată un extras din presa budapestană, tradus și pus la dosar de oamenii poliției:

⁵¹ *Ibidem*, f. 59 r.

⁵² Incidentul ne interesează doar dacă deschide o „fereastră” mai largă către felurite habititudini ale unei comunități, către prestigii și marginalizări simbolice, către imagini despre sine și societate etc. Un exemplu ar fi Carmelo Trasseli, *Du fait divers à l'histoire sociale: criminalité et moralité en Sicile au début de l'époque moderne*, în „Annales”, janvier–février 1973, p. 226–246.

⁵³ Să spicuim, spre edificare, niște amintiri din epocă: „Cum pot să uit eu, care ca student jucam și eu în hore și mă urcam pe coada calului lui Mihai Viteazul ca să-mi sparg pieptul în entuziasmul meu, pentru idealul neamului, când îmi reamintesc că Prefectul Poliției pe acea vreme avea rolul să mă dea jos în tesacurile sau cauciucurile gardiștilor, ca să nu fac prin purtarea mea situația dificilă Ministrului nostru de Externe, la recepțiunea Ministrului Austro-Ungar” (vezi Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României*, vol. II, București, Atelierele Societății „Universul”, 1921, p. 704).

⁵⁴ Tot Eugen Lovinescu amintea frecventele conflicte pe care Iorga le avea cu petrecăreții din Vălenii de Munte (Eugen Lovinescu, *op. cit.*, p. 712).

⁵⁵ Stéphane Van Damme, *L'éternel retour du scandale?*, în „Hypothèses”, 2013/1, 16, p. 228–229.

ROMÂNIA
 MINISTERUL DE INTERNE
 DIRECȚIUNEA
 POLIȚIEI ȘI SIGURANȚEI GENERALE
 SECȚIUNEA SIGURANȚEI GENERALE
 BIUROUL PRESEI ȘI INTERPREȚILOR
 Din ziarul *Budapesti-Hirlap*
 No 300, din 16 decemb. 1908
 PROFESORI UNIVERSITARI BĂTĂUȘI

Ni se comunică din București: o impresie penibilă a produs un scandal în chestia căruia se va interpela probabil în Cameră. Nicolae Iorga, conducătorul cel mai mare al partidului politic, profesor universitar și deputat, a aplicat zilele trecute câteva lovituri de baston colegului său Mihail Dragomirescu, profesor universitar. Acest scandal s-a întâmplat în biroul Rectorului. După aceea, profesorii au început o așa luptă cu pumnii că au resturnat și mobila ce era în odaie. Profesorii și studenții au năvălit la locul luptei și aceștia din urmă au înconjurat pe cei doi profesori cari se tăvăleau pe jos, bătându-și joc de ei. În fine, bătaușii au fost despărțiți de către profesori, cari cu hainele rupte au părăsit cancelaria rectorului. Profesorul Iorga e recunoscut ca om brutal, care în mai multe rânduri a dat naștere la scandaluri.

Pentru conformitate

Șeful biuroului presei și interpreților
 [Semnătură indescifrabilă]

Copiat de
 El. Moldoveanu⁵⁶

După cum se vede, încăierarea dintre Nicolae Iorga și Mihail Dragomirescu nu e comentată de ai noștri, funcționarul mulțumindu-se să cumuleze știri din presă. Apoi, episodul expulzării lui Iorga din Austro-Ungaria (1909), pe motiv de agitație naționalistă și antisemită, este și el bine „studiat” de polițiști, dar nu pentru a reconstitui evenimentul, ci pentru a-i pronostica efectele: proteste studențești, tensiuni diplomatice, consacrarea marelui botoșănean ca emblemă a patriotismului rănit; nu ne scapă nici prezumția iorghistă potrivit căreia Viena, asupritoare a românilor și proteguitoare a evreilor, ne era de două ori dușmană:

Il s'agit donc de sortir le scandale de l'étroit corset de son actualité brûlante, de le resituer dans un temps plus long, de s'interroger sur la présence de mécanismes et expériences comparables, et affronter l'historicité de ce phénomène. [...] Effraction des consciences dont le surgissement brutal dérouta la raison et laisse un mélange de profonde incompréhension et de perplexité abasourdie, le scandale est donc cet éclat, qui fait l'esclandre. Il est, en effet, le désordre, la rupture de l'ordre, dans le bruit du tapage comme dans le silence de la stupéfaction. Il est la transgression fracassante et imprévue d'une valeur, d'une norme, et plus généralement d'un ordre, non plus seulement religieux, mais social. Troublant, il ébranle l'ordre en sapant les valeurs qui le sous-tendent, et révèle, en rendant manifeste sa vulnérabilité, qu'il n'est pas intangible. Faisant le constat qu'il met au jour la fragilité du normatif, le sociologue Éric de Dampierre a avancé l'idée durkheimienne que le scandale a, comme phénomène social, pour fonction de renforcer l'ordre, par le fait même qu'il lui porte atteinte. La „force instituante” du scandale réside donc dans le fait qu'il est une mise en question des normes transgressées, aboutissant soit à leur réaffirmation, soit à leur redéfinition. L'émotion stupéfaite puis indignée face à la révélation d'une mise en contradiction de la norme laisse place au rétablissement de l'ordre. [...] Force instituante de la norme, le scandale l'est aussi du groupe, et faire scandale permet donc de signifier l'existence de celui-ci. Le scandale met

⁵⁶ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 39/1906–1909, f. 113 r.

donc en évidence le caractère potentiellement unificateur des émotions collectives. C'est pourquoi René Girard, qui identifie de manière discutable le scandale à la rivalité mimétique, le lie au mécanisme victimaire du bouc émissaire: c'est à travers le „tous-contre-un” que se referait l'unité de la communauté. Si l'analyse girardienne permet de saisir le rôle potentiellement cathartique de celui-ci, elle met surtout en lumière la question primordiale de l'unanimité, l'institution de la communauté scandalisée passant par la mise en jeu et la mise en scène de son unité. Plus que l'unanimité de l'indignation, c'est l'apparence de celle-ci qui est fondamentale: „la communauté de jugement se montre, au moins publiquement, parfaitement unie dans l'accusation”. Faire scandale apparaît alors comme un moyen de construire une unité collective en s'appuyant sur le caractère performatif du langage. Enfin, force instituante de l'ordre et du groupe, le scandale institue l'espace dans lequel il se joue et s'insère. [...] Le scandale ne laisse pas les choses en l'état: qu'on lui prête des vertus progressistes ou réactionnaires, il implique, dans tous les cas, une dimension temporelle. Il produit, en tant que phénomène social, de la conscience du temps, et est donc *a fortiori* une expérience historique. Être face au scandale, c'est saisir l'historicité d'une époque, c'est percevoir la rupture, c'est mettre le doigt sur l'inflexion qu'il matérialise⁵⁷.

Să parcurgem, spre clarificare, o notă polițienească din 23 mai 1909, în care subiectului central al intervenției (reacții de solidarizare cu Nicolae Iorga) i se „atașează” și alte pronosticuri, întrucâtva colaterale, nu neapărat convergente:

Studentimea universitară este foarte alarmată în timpul din urmă de cele câteva evenimente ce-au avut loc de curând. Se știe că Liga culturală în excursia pe care o proiectase în Bucovina a fost împiedicată la Ițcani de a trece granița austriacă, iar DI Profesor Nicolae Iorga expulzat din toate statele austriace din cauza unor articole publicate ulterior în care combătea poliția interesată a Austriei față de statele mici încunjurătoare și în primă linie față de țara noastră. Acest eveniment al expulzării D-lui Iorga este considerat de studenții Uniunii ca un afront adus naționalității noastre, ca o jicnire a poporului românesc; de aceea zilele astea și eri mai cu seamă, pe la Uniune și pe la Universitate în diferitele grupuri se comenta această chestiune. Aseară s-a ținut întruniri la Uniune și s-a delegat un comitet care azi, ora 10, să întâmpine cu ovațiuni și cu manifestații de simpatie pe DI Iorga. Duminică viitoare se va ține un meeting mare la Universitate, în care se va protesta împotriva ipocritei politici austriace care a căutat să înăbușe statul românesc din punct de vedere economic, și mai ales împotriva purtării neomenoase a guvernului austriac. Azi peste zi voi raporta telefonic sau prin notă, după cum va fi nevoie, unele deciziuni ale studenților. O altă împrejurare care atâță și mai mult spiritele este apropiata vizită a arhiducelui austriac, moștenitorul coroanei. Nu se poate imagina o insultă mai mare; cum adică?! Profesori universitari sunt expulzați, țara disprețuită și D-lui Prințul vine să ne facă vizită, iar noi să-l întâmpinăm cu toate onorurile diplomatice, militare și civile!! Studentimea universitară e decisă să-l fluere dacă vine la București; iar dacă rămâne la Sinaia i se va trimite o telegramă; cel puțin așa am auzit. Scandalul din Giurgiu n-a rămas fără de efect nici prin lumea studentescă; s-a comentat, s-a controversat chestiunea și toți au fost de părere că militarul a meritat să fie omorât deoarece era un „dandy” care siluise pe sora lui Rădulescu. S-a trimis o telegramă de consolare din partea câtorva studenți avocatului Rădulescu; „Adevărul” spune că acea telegramă exprimă sentimentele întregii studențimi. Aceasta e o exagerare ca atâtea altele câte le publică Adevărul. 1909 mai 23⁵⁸.

Dar nu activitățile propriu-zise ale lui Iorga deranjau poliția, ci eventualitatea ca unele „manifestațiuni” să implice instituția, solicitând-o mai mult decât și-ar fi dorit ea

⁵⁷ Émile Dosquet, François-Xavier Petit, *Faire scandale. Éléments de définition, enjeux méthodologiques et approches historiographiques*, în „Hypothèses”, 2013/1, 16, p. 150–152, 155, 156.

⁵⁸ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 39/1906–1909, f. 162 r.–v.

să se implice. Documentele relevante din dosarul de poliție al lui Iorga fiind de mult publicate în „Revista de Istorie Socială” (2004, 2005), nu mai reproducem aici decât câteva „așchii” de text ; și o facem doar din dorința ca frânturile de rapoarte să servească scopurilor noastre de acum: problematizarea mai temeinică a unui tip de sursă și actualizarea discuțiilor din jurul raportului de poliție ca izvor al cercetării istorice. Articolele de presă luate în calcul de polițiști spun ceva despre felul cum societatea indica ea însăși Siguranței lucrurile semnificative, obligând-o să mai deschidă un dosar, să mai definească un domeniu de interes, să mai schițeze un nou capitol din *istoria socială a curiozităților*. La 9 iulie 1918, din Cernăuți, agentul nr. 26 relatea:

În lunile trecute am scris în o notă despre *existența unei societăți generale studențești numită „Daco-Romană”*. De atunci continuu am urmărit, căutând să pătrund misterul ce învălue această asociațiune, cu atât mai mult că e puțin cunoscută și nimeni nu voește să dea lămuriri asupra ei. Acum, cu ocazia congresului, profitând de sinceritatea D-rului Lascu, am putut căpăta oarecari relații, pe cari am onoare a le înainta aici. Societatea „Daco-Romană” e o asociație studențească din care fac parte studenți și intelectuali români din: Viena, Cernăuți, Iași și București, cu tendința de a cuprinde pe toți românii din toate colțurile lumii. Centrul și sediul ei este în Cernăuți, unde a fost înființată acum doi ani. Din România fac parte toți membrii din „Fii de țărani”, „Avântu”, parte din „Misiune” București, parte din societatea de cultură „Macedo-Română”, parte din „Solidaritate” și „Uniune” Iași, precum și membrii „Junimei” din Viena și Cernăuți. Organizația ei e întocmită ca a unei „Ligi Naționale” secrete împărțită în secții. Scopul ei e pur național, tinzând la unirea culturală și politică a tuturor românilor. Congresul de la Iași nu e decât îndeplinirea unuia dintre proiectele acestei asociațiuni, *căruia îi va urma „Confederația – Latină” pentru a putea influența și susține cât mai bine marile mișcări ce se prepară în Transilvania*. Societatea după cât am aflat nu are statute tipărite, ci fiecărui nou membru i se comunică verbal tot ceia ce-l interesează asupra societății de către membrul care l-a înscris. Aceasta pentru a nu se trăda scopurile societății celor interesați și cu deosebire a nu lăsa dovezi în mâinile dușmanilor atunci când li s-ar da de urmă. Asemenea nu se încasează nici un fel de cotizație. La nevoie își creiază fonduri prin liste de subscripții printre filantropii români. Voi continua cercetările și voi referi⁵⁹.

Rapoartele sunt redactate precis, fără ofuscări sau „epitete”, sugerându-ne că Iorga era tratat mai mult ca actor ori „pacient” și mai puțin ca delincvent⁶⁰. Nu conta ceea ce spunea sau făcea personajul la un moment dat, ci posibilitatea ca activitatea lui să se coreleze pe viitor, într-un un mod nefericit, cu alte discursuri și împrejurări nefavorabile statului. Spusele agenților erau mai mult *estimări* decât *dări de seamă*, relatările lor semnalând, de regulă, aspectele neobișnuite, fără a le disprețui, în cele din urmă, pe acelea banale. Nu se caută cu obstinație producători de pericole, măsurându-se doar eventuala lor eficacitate. Specialiștii domeniului au și evidențiat, de altfel, această nuanță:

La réputation est donc le résultat d'une interaction entre agents plutôt qu'une qualité individuelle. Même si on possède une réputation, si on peut la gagner ou la perdre, elle n'est pas une propriété des individus, mais une relation entre plusieurs individus. L'incitation à construire et maintenir une bonne réputation est parallèle à l'intérêt que les autres ont à établir de quoi est faite cette réputation. La réputation est la valeur informationnelle de nos actions, la trace que laisse inévitablement notre conduite dans les opinions des autres chaque fois que nous interagissons avec le monde social, trace qui oriente leurs actions vis-à-vis de nous. Si les interactions se répètent, les opinions se cumulent jusqu'à se conventionnaliser

⁵⁹ *Ibidem*, f. 46 r.-v., 47 r.

⁶⁰ Poate surprinde, bunăoară, lejeritatea cu care agenții foloseau, ca expresie a detașării față de ceea ce văzuseră, termeni frecvenți în științele sociale din zilele noastre: „antisemitism”, „naționalism” etc.

parfois dans des „sceaux d’approbation” ou de désapprobation – tels des stigmates sociaux – qu’on utilise comme raccourcis pour classer, catégoriser, évaluer qui est quoi et qui fait quoi dans la société. La réputation est le mécanisme à la base de la „cité de l’opinion”, cette forme de reconnaissance sociale qui passe par le jugement, l’opinion, la reconnaissance des attributs et des signes qui font des individus les représentants d’une certaine catégorie humaine. [...] essayer de comprendre les raisons d’attribuer, d’évaluer une réputation: nos raisons de maintenir une bonne réputation sont liées à l’intérêt qu’ont ceux qui nous évaluent à établir notre réputation. Mais pourquoi évaluer les autres nous intéresse-t-il? Dans quelles circonstances la réputation est-elle une variable pertinente pour comprendre les autres et le monde? Dans la sociologie contemporaine, l’évaluation de la réputation est considérée comme fonctionnelle pour stabiliser les identités des agents sociaux. La réputation serait donc un raccourci fondamental pour configurer l’espace social et établir une carte des rôles sociaux, des caractères, des types humains permettant de nous orienter dans nos interactions⁶¹.

De pildă, toate manifestațiile patriotice organizate de marele istoric implicau, din perspectiva poliției, posibilitatea de a atrage proteste diplomatice din partea Austro-Ungariei ori a Rusiei. A comemora însemnând atunci să revendici niște granițe, să faci aluzie la Transilvania și Basarabia, rostul polițiștilor, de obicei deghizați, era acela de a ține lucrurile sub control, dar printr-un comportament cât mai discret. Într-o notă adresată ministrului „ad interim la Interne”, Emil Costinescu, la 15 iulie 1909, agentul avertiza:

În definitiv, crearea unei atmosfere culturale, stabilirea de legături sufletești care să ducă pe nesimțite la unitatea culturală și sufletească a neamului și să-l apere împotriva elementelor străine, vrăjmașe, acesta este scopul cursurilor ce se țin pe vacanță la Vălenii de Munte, *scop care poate degenera* – prin mișcările la care dă naștere [s.a.]⁶².

Marea invenție a criminologiei și teoriei penale de la sfârșitul secolului al XIX-lea fusese noțiunea de *periculozitate*, care evalua individul la nivelul virtualităților, nu al actelor sale⁶³. Potrivit noilor cerințe, poliția se pasiona nu de infracțiuni efective, ci de corectarea delincvenței prezumtive⁶⁴. De unde și esența uitării arhivistice: despre un fapt istoric vorbim prea mult înainte ca el să se întâmple și prea puțin după ce acesta are loc. O explicație? Percepțiile asupra lumii n-au astâmpăr; și suntem totdeauna prea bătrâni față de ideile despre noi înșine.

Dosarele de poliție de la 1900 nu colecționează, totuși, numai amenințări pentru siguranța monarhiei. Utilitatea unei informații, a unui mic cancan nu e judecată pe loc, ea fiind arhivată și făcută disponibilă pentru corelații cu alte fapte, de mai târziu. Preferând să observe și să contabilizeze, nu să dea sentințe, raportul de poliție constituie un alt fel de „presă”, în care cetățeanul și agentul se comportau, deopotrivă, ca spectatori ai aceluiași eveniment:

Les surprises que nous réservent les événements nous affectent et nous stupéfient à des degrés variables, allant de la simple attention jusqu’à la modification radicale de l’idée que nous nous faisons du monde ou de nous-mêmes. Dans un monde bien ordonné, l’événement apparaît comme un trouble-fête qui dérange et même là où il ne le fait pas, il met en

⁶¹ Gloria Origgi, *Un certain regard. Pour une épistémologie de la réputation*, în „Communications”, 2013, n° 93, p. 102–103, 105–106.

⁶² ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 38/1909, f. 17.

⁶³ Michel Foucault, *Ce este un autor? Studii și conferințe*, traducere de Bogdan Ghiu și Ciprian Mihali, Cluj-Napoca, Editura Idea & Print, 2004, p. 134.

⁶⁴ *Ibidem*.

question notre prétention à vouloir tout garder „sous contrôle”. L'événement, c'est d'abord le „fait divers” aléatoire et contingent, qui est arrivé quelque part et qui a été jugé suffisamment notable pour être rapporté par un grand ou un petit „reporter”. La tâche du témoin ou de l'enquêteur est de signaler ce qui a eu lieu, mais qui aurait pu tant aussi bien ne pas se produire, et non de l'expliquer. [...] Le sensationnel et le révolutionnaire ne font pas nécessairement bon ménage. [...] L'homme n'a pas seulement la capacité de créer la surprise par ses actions, mais aussi par ce qu'il dit et ce qu'il nous révèle dans ses mots. La troisième zone d'émergence de la notion d'événement est constituée par le langage, c'est-à-dire par la capacité de faire un usage novateur du système de signes qui constituent la langue. La méfiance légitime que la linguistique structurale opposait à la „parole”, pour pouvoir jeter les bases d'une science de la langue digne de ce nom, ne doit pas nous faire oublier que si nous n'étions pas capables de „prendre la parole” et dire du neuf avec nos vieux mots, l'événement serait à jamais indicible. On ne comprendrait pas pourquoi telle ou telle prise de parole mémorable a pu „faire événement”⁶⁵.

Nu interesa foarte mult ceea ce spui, contând mai curând cine te ascultă. Prin urmare, agenții semnalează mereu reacțiile pe care discursurile lui Iorga le trezeau în sânul opiniei publice, încercând chiar să estimeze numărul emulilor, să le schițeze sociologia (vârstă, profesie, orientare politică):

În seara de 3 iulie, orele 8 ½, DI Profesor N. Iorga și-a desvoltat a doua conferință privitoare pe Istoria Românilor, tratând despre permanența noastră în Dacia. Numărul ascultătorilor a fost sporit cu un grup de învățători bucovineni, veniți din ținuturile Sucevei și Homorului, prin Predeal. Au asistat în total 62 persoane⁶⁶.

La 1900, nu se anchetează și nu se stabilește un *adevăr* definitiv, dar se ia în considerare orice zvon susceptibil să se *adeverească* la un moment dat⁶⁷. Sarcina poliției nu era doar aceea de a *constata faptul împlinit*, rostul ei fiind, cu certitudine, acela de a *repera evenimentul în stare latentă*; sau, dimpotrivă, a infirma veridicitatea unui incident oarecare, descriind *ceea ce putea aibă loc*, acolo unde presa dădea ca sigură producerea lui. Unii măresc însă miza, ducând discuția la un nivel cu care istoriografia nu era obișnuită să lucreze:

C'est un point important: l'événement n'est pas seulement ce qui est manifeste, ce que l'on peut voir et entendre. En poussant le raisonnement jusqu'au bout, on peut ainsi réfléchir sur l'exemple du silence qui fait événement, et fait sens, selon le contexte. [...] C'est un débat quasi métaphysique. La place de l'imprévisible dans le surgissement de l'événement me paraît considérable, souvent plus grande en tout cas que le déterminisme ou le résultat probable d'une causalité logique. L'événement est largement imprévisible avec, entre autres

⁶⁵ Jean Greisch, *Ce que l'événement donne à penser*, în „Recherches de Science Religieuse”, 2014/1, tome 102, p. 41, 43–44.

⁶⁶ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 39/1906–1909, f. 37 r.

⁶⁷ Sunt constante ce „guvernează”, până la final, aprehensiunile diaristului Nicolae Iorga. Să vedem ce spunea în însemnările sale târzii, din perioada 1938–1940: „2 Mart: Chem pe Armand Călinescu pentru a mă plânge de lipsa oricăror știri; nu ni se mai transmit nici buletinele secrete. Regele nu convoacă nici un consiliu; miniștrii se adună în mici grupe și dau știrea la ziare [...]. 3 Mart: Știri că, într-un conciliabul, Codreanu a anunțat că revine la forma «Gărzi». A designat atentatorilor (un V. Crudu, student tuberculos) pe Călinescu, «grecul» de la Interne. A atacat și pe Vaida și pe mine. Patriarhul e «un porc și un sperjur» (Nicolae Iorga, *Jurnalul ultimilor ani 1938–1940. Inedit*, București, Editura Humanitas, 2019, p. 29–30). Dintre cei vizați, deocamdată declarativ, de Corneliu Zelea Codreanu, numai Armand Călinescu și Nicolae Iorga aveau să piară, sub gloanțele legionare, la 21 septembrie 1939, respectiv 27 noiembrie 1940. Din aceste rânduri am putea desprinde o vagă simptomatologie a crimei. Scăpate din strânsoarea cenzurării, nu neapărat a secretizării, rumorile se „costumau” în presentimente. Zvonul își exersa deci capacitățile de prezicător: viitorul lui Iorga era deja un prezent în curs.

conséquences de l'effet de surprise, des codes culturels inadaptés à sa réception, Marcel Proust l'avait parfaitement exprimé et je l'appelle souvent à mon secours: pour se représenter une situation inconnue, l'imagination emprunte des éléments connus et, à cause de cela, ne se la représente pas. [...] Il me semble que tout ce qui précède essaie de répondre à la question. La réception est une boîte noire, un immense champ où certains événements ne trouvent jamais de fin, où se construisent et se déconstruisent leurs sens successifs. Ceux qui vivent l'événement le font en lui prêtant une multitude de significations qu'on ne pourra jamais retrouver. L'existence d'un consensus apparent, d'une pensée ou d'une émotion collective ne signifie pas qu'elle soit la même pour tous. Chacun peut y mettre la sienne, avec sa propre histoire. Ce qui au bout du compte semble relever de l'émotion partagée, est une addition de particularités, une sorte d'auberge espagnole du collectif aux apparences trompeuses. Face à la réception de l'événement, ces complexités omniprésentes rendent l'historien encore un peu plus humble. [...] Je vois au moins trois statuts de l'événement, typologie sommaire qui vise seulement à un peu plus de clarté. Il y a d'abord le statut habituel, banal, celui de l'expérience directe. L'événement est lu, vécu, interprété dans le temps même où il se manifeste⁶⁸.

Evenimentul e sesizat dacă e receptat drept astringent față de coduri culturale nepregătite să-l ingereze. Însuși urmele lăsate inconștient de actorii trecutului au propria lor istoricitate, aceea a raportărilor noastre la aceste reminiscențe pe care le tratăm diferit, spre a reconstrui neîncetat un fapt istoric. Ele nu dovedesc neapărat veridicitatea reconstituirii, ci garantează realitatea percepțiilor istoriografice asupra respectivului eveniment. Christian Jouhaud și Dinah Ribard văd în faptul istoric un *aici și acum* care se deplasează încontinuu, reîncercându-se cu interpretări care îl adaptează vremurilor în schimbare; evenimentul ar fi, după cei doi, o ruptură în obișnuința de a da sens timpului, o sabotare a „direcției” în care, după imaginația noastră, el s-ar îndrepta. Ei observă contradicția dintre eveniment ca discontinuitate și integrarea lui într-o procesualitate care explică oarecum *ca și cum*-ul unei epoci. Or, în cazul dosarelor de poliție, tocmai singularitatea evenimentului e negată, faptul notabil fiind compus din mai multe întâmplări: nu identice, dar înrudite prin orientarea lor față de realitate. Nu vom putea decide niciodată dacă actorii unui eveniment au conștiința nemaipomenitului sau totul se naște din lectura tardivă a cercetătorului. E sigur însă că, pentru oamenii poliției, a relata un fapt însemna să participe la desfășurarea lui; apoi, prezentul aceluia eveniment era lărgit „culegându-se” toate reiterările lui. Așadar, evenimentul nu rezista în memoria cuiva prin propria-i notorietate, ci prin mediatorii pe care și-i găsea. Cei mai importanți

⁶⁸ Pierre Laborie, Pascale Goetschel et Christophe Granger, *L'événement, c'est ce qui advient à ce qui est advenu...*, în „Sociétés & Représentations”, 2011/2, n° 32, p. 172–173, 178–179. În completare, să adăugăm câteva rânduri care integrează modelul narativ omologat de raportul polițienesc în categoria textelor comentabile din perspectiva diverselor teorii ale istoriei: „[...] la contradiction entre la reconnaissance de l'événement comme discontinuité et la prise en compte de la processualité qui l'explique face au temps [...]. L'événement se donne à la conscience de qui le reçoit, de qui peut le lire et se le représenter. Cette position radicale à propos des rapports de l'événement à sa trace rencontre d'autres niveaux d'observation. Celui, par exemple, de ces récits, de ces interprétations qui interviennent comme acteurs dans l'événement qu'ils transmettent” (Christian Jouhaud et Dinah Ribard, *Événement, événementialité, traces*, în „Recherches de Science Religieuse”, 2014/1, tome 102, p. 69, 76). Și cum să părăsim acest punct al studiului fără să cităm nimic din opera unei personalități pe care pasionații de *History & Theory* o asimilează automat ideii de *eveniment*? Desigur, la François Dosse ne gândim: „L'attention nouvelle à la trace laissée par l'événement et à ses mutations successives est tout à fait fondamentale et permet d'éviter le faux dilemme appauvrissant et réducteur d'avoir à choisir entre une événementialité supposée courte et une longue durée dite structurale. Dans cette perspective, l'événement n'est pas un simple donné qu'il suffirait de recueillir et d'attester la réalité, c'est un construit qui renvoie à l'ensemble de l'univers social comme matrice de la constitution symbolique du sens” (François Dosse, *L'événement historique: une énigme irrésolue*, în „Nouvelle Revue de Psychosociologie”, 2015/1, n° 19, p. 19).

nu sunt martorii oculari, poate indiferenți, ci aceia care își propun, peste ani și ani, să-l pună într-un context prin care oferă acelui trecut un prim portret. Întoarcerea la originile pure ale faptului istoric e o iluzie, din cauză că istoricii nu se pot proteja de influența locurilor comune născute odată cu primele depoziții. Faptul că realitatea poate fi cea mai mare producătoare de ficțiune reiese din simpla alăturare a două relatări privitoare la aceeași întâmplare: altercația pe care Nicolae Iorga o avusese cu un oarecare Radu Văleanu, într-o cârciumă din Vălenii de Munte. Citim mai întâi din nota informativă datată 24 iulie 1909, pentru ca apoi să parcurgem povestirea aceluiași episod, așa cum a înțeles să îl redea ziarul „Ordinea” din ziua următoare:

În ziua de Miercuri 22 curent se petrecu un mic scandal în grădina publică a comerciantului Anastasescu, între auditorii cursurilor de aci din localitate și între un individ beat, antreprenorul restaurantului gărei din Văleni, anume Văleanu, fiindcă acest individ și-a permis să strige „să trăiască socialismul” și să pue pe lăutar să cânte Marseilleza cu scop de a-i jicni pe toți și în special pe Iorga. Auditorii cursurilor în număr de 70 persoane în acea seară s-au revoltat, i-au luat bețivului masa de dinainte și l-au dat pe poartă afară, *fără însă a se atinge de persoana lui* [s.n., A.M.]⁶⁹.

Un nou scandal al d-lui Iorga: [...] Alaltă seară, în grădina publică a orașelului nostru, am avut desgustul să asist la o nouă manifestare „sui generis” de patriotism a martirului nostru național Iorga. La o masă, înconjurat de ciracii săi, sta marele căpitan, punând la cale, de bună seamă, luarea Transilvaniei, a Bucovinei, a Basarabiei etc. etc., când la o altă masă vecină d. Radu Văleanu, restauratorul gărei din localitate, poruncește bandei de lăutari să cânte Marseilleza, iar el închină în sănătatea socialismului, a prim-ministrului francez Briand, a d-lui Morțun, și mai știu eu a cui. Momentul devine interesant! Statura de girafă a d-lui Iorga își ia lungimea maximă, barba îi fâlăie în vânt ca unui erou de pe vremea lui Don Quijote, bățul legendar îi sfârâie în mâini ca și o spadă și-n fruntea bandei sale de trepăduși se repede spre d. Văleanu pentru a spăla onoarea națiunii de rușinea ce i se aducea. *A trebuit intervenția altor persoane și a proprietarului localului pentru ca nenorocitul „agitator socialist” să nu mănânce bătaie* [s.n., A.M.]⁷⁰.

Cum diferența dintre ceea ce a fost și ce era să fie⁷¹ se dovedise suficient de mare, litigiul a continuat și în tribunale, poliția urmărindu-l, interesant, nu prin mijlocirea documentelor din sistem, poate mai la îndemână, ci tot prin intermediul presei, cea care modela opinia publică ori se făcea purtătoarea ei de cuvânt. Din perspectiva istoriei sociale, anecdoticul de acest gen nu poate fi disprețuit, de vreme ce o simplă gâlceavă, cu destule accente comice, îi determină pe oameni să ducă mai departe conflictul, invocând argumente și valori (patriotism, onoare, ideologii, strategii de politică externă) care depășeau cu mult banalitatea conflictului concret. Și nu e doar opinia noastră, „voci” înfinit mai avizate confirmându-ne ipotezele, noi adaptând însă poziționările lor la contextul începutului de secol XX. Or, ideea de *pseudo-eveniment* ne conectează la o diversitate de orizonturi culturale pe care conceptul de *eveniment*, mult mai teoretic, ni le interzice:

⁶⁹ ANIC, fond Direcția Poliției și Siguranței Generale, dosar 38/1909, f. 21–22.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 27. Pentru că Văleanu dezvăluise, în paginile „Adevărului”, tot ceea ce se întâmplase, Iorga l-a dat în judecată pentru calomnie, fără a obține însă câștig de cauză. Nemulțumit de felul în care fusese redată cearta din cârciumă, istoricul mai chema în fața Curții cu jurați de Ilfov și ziarul „Ordinea”.

⁷¹ „Trăncăneala are și această funcție: de a crea impresia că permanent se întâmplă ceva ieșit din comun, epocal, fără a se petrece de fapt nimic. Așa cum, în lumea lui Caragiale, presa inventează și creează evenimente, nu le reflectă: încă o expresie a instituirii ficțiunii prin limbaj” (vezi Mircea Iorgulescu, *Marea trăncăneală. Eseu despre lumea lui Caragiale*, ediția a II-a, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, p. 64–65).

1. Pseudoevenimentele sunt mai dramatice. O dezbatere [...] poate fi pregătită ca să aibă mai mult suspens (de exemplu, păstrând la urmă întrebări care sunt puse apoi tocmai când trebuie), decât o întâlnire improvizată, sau rezultatul discursului oficial preparat separat.
2. Pseudoevenimentele fiind prevăzute pentru difuzare, sunt mai ușor de răspândit și animat. Participanții sunt aleși în funcție de celebritatea lor jurnalistică și dramatică.
3. Pseudoevenimentele pot fi repetate-n voie, ceea ce permite și-nțărirea efectelor.
4. Crearea pseudoevenimentelor presupune bani; deci cineva are interesul de a le difuza, întâri, de a le face publicitate, de a le exagera pentru a le prezenta ca pe niște evenimente demne de atenție și de încredere. În același scop ele sunt obiectul unei publicități prealabile, apoi repetate suficient pentru a justifica cheltuiala.
5. Pseudoevenimentele, fiind create în vederea înțelegerii lor, sunt mai comprehensibile și deci mai sigure. Chiar dacă nu putem discuta în cunoștință de cauză calificările candidaților sau concluziile complicate, putem cel puțin judeca eficacitatea performanței televizate. Ce reconfortant e să fii informat despre o afacere politică pe care o putem înțelege!
6. Pseudoevenimentele se pretează mai bine vieții societății, conversației, fiind mult mai ușor să le fim martori. Momentul în care se produc e ales după plac. Jurnalul de duminică apare când dispunem pentru el de o dimineață de răgaz [...].
7. Cunoașterea pseudoevenimentelor – a ceea ce s-a produs, sau a ceea ce a fost pus în scenă, și cum – dovedește că suntem „informați”. [...] Pseudoevenimentele încep să furnizeze acest „discurs comun”, cel pe care unii dintre prietenii mei de modă veche speră să-l mai găsească în clasicii populari.
8. În fine, pseudoevenimentele provoacă proliferarea altor pseudoevenimente într-o progresie geometrică, dominându-ne conștiința doar prin faptul că sunt numeroase și din ce în ce mai multe⁷².

Importanța acestor documente nu constă numai în informațiile pe care ni le oferă, ele repunând mereu în discuție termeni familiari istoricului: „eveniment”, „context”, „cauzalitate”. Se știe, zările trăiesc de pe urma a tot ceea ce contrazice monotonia cotidianului. Dosarul de urmărire căpăta însă formă altfel, deoarece o poliție luată prin surprindere nu își justifică existența. Timorați de eventualitatea unui fapt ieșit din comun, agenții se ocupau îndeosebi de simptomele, de premisele lui. De aici și rapoartele laconice, alteori stereotipe, dar foarte elocvente pentru un stil de gândire: în concepția polițistului, un simplu *anunț* putea căpăta, la un moment dat, valoare de *precedent*. Spre deosebire de presă, poliția practica, deci, un tip de luciditate care nu lăsa „evenimentul” în aria semantică a cuvântului „notorietate”. Nu conta atât de mult faptul petrecut, cu ecourile sale, cât mai ales conjunctura, seria causală în care se înscria, spre a duce la cine știe ce asasinat, întrerupere de relații diplomatice, cădere de guvern etc. Fără să scoatem din calcul interesele și capriciile aleatorii ori ideile pe care le invocăm pentru a ne justifica opțiunile, dosarul de poliție ne învață că *evenimentul este un fel de plebiscit*, un test social: în funcție de spontaneitatea cu care reacționează față de el, oamenii se solidarizează ori se despart. Evenimentul nu mai e, în mod necesar, cauza ori efectul altora; este condiția de posibilitate a unor evoluții în care *continuitatea*, adică persistența unor fapte, etern similare, se teme de eventuala lor *continuare*, una în care *același*-ul se transformă, devenind *altul*; pentru ca istoria să-și aleagă un punct de unde să reînceapă:

[...] L'événement révèle une nécessité de présence dont il convient de discerner la puissance latente au moment où il advient. L'événement est pulsion, il *pousse* avec effort pour surgir [...]. L'événement *éclate*: le terme dit le bruit, la capacité de surprise, la vitalité; il suggère

⁷² René Berger, *Mutația semnelor*, traducere de Marcel Petrișor, București, Editura Meridiane, 1978, p. 321–322.

aussi la nécessité d'adopter une approche *phénoménologique*. [...] Interprète dans l'obligation d'exercer désormais une patiente herméneutique, l'historien est en quête de signes qui confèrent seuls à l'événement un sens qui se dérobe à la puissance d'encadrement d'une connaissance impérieusement rationnelle. De même qu'un psychanalyste, il doit mettre en lumière des cohérences associatives et autoriser „la lente prise de conscience d'un monde des profondeurs, qui, à tel moment de l'histoire, éclate en surgies abruptes, puis lentement usé s'enfouit, pour renaître ici où là, sous une forme ou sous une autre”. Cycles alternés d'un événementiel humain qui ne peut plus être conçu ni même envisagé que par la voie d'une psycho-histoire, au-delà de sa simple factualité. Après le temps de l'événement arrive le temps du mythe, qui le prolonge sans discontinuité en le surplombant [...]. L'événement n'est jamais clos; il s'ouvre sur son passé, en même temps qu'il se projette dans son avenir, alors que le fait n'est que chaînon de causalité. [...] L'événement est au carrefour d'un réseau qu'il irrigue de sa dynamique; il est temporel, et pourtant, en définitive, il échappe au temps. [...] l'événement modifie le cours des temps, il le domine et le dépasse en son imminence, mais il en est aussi la trame à la fois ténue et si essentielle. [...] La représentation fidèlement mouvante de l'événement à nouveau anime de sa capacité de surprise, de sa contingence pure et de sa dynamique d'apparition⁷³.

Evenimentul provoacă societatea, o face să îl definească ad-hoc, în corespondență cu ceea ce el afectează, și nu în raport privilegiat cu anumite categorii prestabilite (clasă, prestigiu, elită etc.). Evident, așteptările și prejudecățile influențează „lectura” unei știri noi, dar nu au, în acest sens, un rol capital: situația socială a unui individ nu poate sta, de una singură, la originile stilului în care el interpretează ceea ce se întâmplă în jur. Istoria ne ispitește pe fiecare în alt mod, dându-ne șansa să ne individualizăm: „[...] părerea mea” este mai tentantă, din punct de vedere identitar, decât acordul formal cu ceilalți.

Ce este, prin urmare, un eveniment? Cum ni-l sugerează raportul de poliție? Este un apogeu al concretitudinii, al zilei de azi care ne trage de mânecă, aducându-ne cu picioarele pe pământ? Ni se prezintă el sub forma excepționalului care neagă rutina, ca o contra-realitate ce face loc deducțiilor, imaginarului? Privind realitatea cu ochii polițistului, răspundem că evenimentul nu este niciodată opus vieții de zi cu zi, înțelese „civil”, ca sediu al plictiselii. Deși agenții se grăbesc să raporteze că „totul a decurs normal”, meseria lor este atât de interesantă, pentru noi, istoricii, tocmai pentru că nu cunoaște noțiunea sadoveniană de „loc unde nu s-a întâmplat nimic”. În același timp, e bine să recunoaștem că polițistul nu e un „slujbaş la Palatul Viselor”⁷⁴. Nu își propune să îndosarieze totul, arătându-se doar disponibil să recepționeze orice.

Cine sunt acei funcționari care strângeau cu răbdare știri de amplitudini atât de variate? Ei corespund unei categorii de observatori itineranți, sub acoperire, „les mouches”, cum spun francezii:

[...] leur rôle consistait à observer ce qui se passait et à faire des rapports au lieutenant général de police ou au commissaire. Ils avaient des fonctions très précises: certains

⁷³ Sylvio Hermann De Franceschi, *L'irruption de l'événement dans le temps de l'histoire. Rythmique événementielle et longue durée selon Alphonse Dupront (1905–1990)*, în „Revue historique”, 2011/3, n° 659, p. 622, 623, 630, 631.

⁷⁴ Facem aluzie la cartea romancierului albanez Ismail Kadare, gândită ca o metaforă a controlului total, a supravegherii permanente. O instituție special abilitată monitoriza visele cetățenilor, stimulând, mai grav, deprinderea auto-suspectării, chiar și la funcționarii săi de încredere. În cele din urmă, toate visele posibile fiind catalogate, nu aveai decât să-ți alegi „sortimentul” dorit pentru noaptea viitoare: „Ceașul cel mare de la răscruce bătu ora două noaptea. Își zise că pe la trei, trei și jumătate o să adoarmă. Și atunci, din ce dosar își va lua visele din noaptea aceea?” (Ismail Kadare, *Slujbașul de la Palatul Viselor*, traducere de Marius Dobrescu, Iași, Editura Junimea, 2000, p. 59.)

surveillaient les maisons de jeux, d'autres les lieux de prostitution ou la population étrangère [...]; d'autres encore surveillaient le fleuve et s'occupaient des flux de marchandises. *Les plus célèbres d'entre eux, les inspecteurs de la librairie surveillaient de près l'opinion publique et contrôlaient tout ce qui était affiché et distribué dans la rue.* La „librairie”, c'est-à-dire le monde de la censure, était certainement le plus grand département, le plus sévère aussi; [...] spécialement rétribués pour écouter les conversations dans les endroits fréquentés de Paris – cafés, places, carrefours et promenades –, et tout consigner par écrit [s.n., A.M.]⁷⁵.

Din spusele Arlettei Farge mai deducem acum, la final, că nu *conținutul* informației primează, pentru noi, *locul* de unde ea fusese culeasă fiind poate mai atractiv.

Documentele citate aparțin fondului Direcția Generală a Poliției și Siguranței Statului, de la Arhivele Naționale din București. Unele au fost copiate inițial „de mână”, pentru ca, datorită ajutorului oferit de Alina Ilinca și Silviu Moldovan, cercetători la CNSAS, să beneficiem de varianta xeroxată a dosarelor, în întregimea lor. Ele dau măsura principalelor curente și dispute din societatea românească, trec în revistă câteva momente din activitatea lui Iorga (deschiderea cursurilor de la Vălenii de Munte, critica situației sociale și a politicii externe, discursurile antisemite, expulzarea din Austro-Ungaria) și deconspiră, chiar prin stereotipia lor, modalitățile de lucru ale poliției „burgheze”. Aceasta nu risca selecții spontane, nu compila datele pentru a demonstra o „inovăție”, arhivând, cu dezinvoltură, orice știre despre persoana urmărită. Construim o profilaxie a faptului oarecum predictibil printr-o memorializare a precedentelor sale.

FOR A SOCIAL HISTORY OF THE LOOK:
ANNOTATIONS TO THE POLICE FILE OF NICOLAE IORGA
(Summary)

Keywords: police report, event, news item, reputation sociology, surveillance.

The importance of police documents during La Belle Époque does not reside only in the information provided; they also bring permanently into discussion familiar terms for historians: “event”, “context”, “causality”. It is well known that newspapers live off anything that contradicts the dullness of everyday life. However, Nicolae Iorga’s file thus acquired a shape, because a police taken by surprise fails to justify its existence. Nervous that a fact out of the ordinary may have occurred, the agents of *Siguranța* chose to deal with its symptoms, its premises. Not coincidentally, I have listed laconic, sometimes stereotypical reports, highly illustrative for a certain type of mindset: in the view of the police officer, a mere *announcement* could acquire at a certain point the value of a *precedent*. Hence, unlike the press, police practiced a type of lucidity that prevented the “event” from entering the semantic area of the word “notoriety”. The fact per se or its echoes were not important; they focused on conjecture, on the set of underlying causes, leading to some assassinate, to some suspension of diplomatic relations, to a government’s fall, etc. Without ignoring random interests and caprices or the ideas that we invoke to justify our options, the police file hereof teaches us that the *event is some kind of plebiscite*, some social test: by the degree of spontaneity in their reactions to it, people either come together or separate. The event is no longer necessarily the cause or effect of others; it is the condition of possibility for certain evolutions where *continuity* – namely the persistence of eternally similar acts – fears a potential *continuation*, one where *the same* transforms and becomes *another*; for history to choose a point from where to begin again.

⁷⁵ Arlette Farge, *op. cit.*, p. 52.

MARIAN HARIUC*

ECOURI INTERNE ALE DISPUTELOR ISTORIOGRAFICE ROMÂNNO-MAGHIARE DIN ANII '60

Destinderea ideologică inițiată de URSS, începând cu a doua jumătate a anilor '50, a influențat în profunzime relațiile culturale și științifice dintre blocul răsăritean și lumea capitalistă. Restabilirea contactelor a adus însă la suprafață faze distincte de apropiere. Deși se afla în proximitatea discursului oficial, studiul istoriei a fost integrat în acest proces al liberalizării regimurilor comuniste. Trecuseră vremurile în care modelul sovietic era singura cale de interpretare a fenomenelor istorice. În mediile istoriografice din țările comuniste ale Europei Central-Estice apăruseră abordări multiple asupra unor momente-cheie din biografia acestor spații. Inevitabil, divergențele de idei și-au făcut loc, chiar cu sprijinul larg al elitelor politice. Cazul maghiar a fost, poate, o excepție. Revoluția din 1956 accelerase procesul de dezvoltare a contactelor cu mediile culturale occidentale. Astfel, intelectualii maghiari erau mult mai prezenți în viața academică, ceea ce relativiza, inevitabil, discursul oficial despre trecut.

La începutul celui de-al șaptelea deceniu, știința istorică din România „democrat-populară” era, în continuare, racordată la tezele sovietice, cu toate că „dezghețul” se resimțise inclusiv în spațiul academic. De asemenea, se deschiseseră oportunități de a vizita centre cunoscute din statele occidentale. Restabilirea relațiilor cu Franța sau Italia dovedea, totodată, că prezența maghiară era bine sedimentată în aceste țări¹. De aceea, cultivarea unui discurs despre trecut în lumea liberă, ce contravenea profund tezelor Budapestei, a contribuit la resuscitarea unor vechi disensiuni. De această dată, vecinii noștri de la granița de vest se găseau într-o fază mult înaintată.

Articolul de față analizează consecințele interne ale deschiderii disputelor dintre istoricii români și cei maghiari. Pe baza surselor utilizate, încercăm să dovedim că un rol de vârf l-a constituit climatul cultivat de istorici, unul dominat de rivalități vechi și mai ales de specificul relațiilor cu puterea. Cercetarea noastră se bazează pe documente aparținând academicianului Andrei Oțetea, îndeosebi pe acelea privitoare la implicarea istoricilor români în consfăturile dedicate reevaluării „chestiunii naționalităților” din Imperiul Habsburgic. Întrunirile de lucru mai sus-menționate au fost organizate îndeosebi în centrele academice din interiorul blocului comunist. Sursele utilizate ne-au orientat atenția spre cele întâmplate la Budapesta și Praga, în prima jumătate a deceniului, pentru ca interesul față de respectivele teme să determine organizarea unei conferințe în cadrul centrului academic american de la Bloomington, în 1966. Dată fiind prezența unei delegații

---

* Dr., asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română – Filiala Iași.

¹ Vezi Marian Hariuc, *On the trail of lost cultural relations: the Romanian historians and the century of the Italian Risorgimento*, în *AȘUI*, tom LXV, 2019, p. 587–605.

de istorici români, putem vorbi de o inaugurare a relațiilor româno-americane în cercetarea trecutului. Dezbaterile au atras o atenție aparte atât în cadrul Congresului Internațional de Științe Istorice, organizat la Viena în 1965, cât și în rândul specialiștilor americani, în general. Evenimentul coincidea cu succesiunea de transformări care orienta istoriografia românească pe drumul naționalismului promovat la București.

Am dori să demonstrăm că emergența unor teze precum cele încurajate de statul maghiar – și receptate ca o amenințare – a contribuit la preeminența mesajului naționalist în istoriografia română. Notele, rapoartele și dările de seamă întocmite de Andrei Oțetea, referitoare la prezența istoricilor români în dezbaterile din afara țării, construiesc un univers mult mai restrâns, care se axează pe ideea de „confruntare”. Problema ne preocupă mai mult din perspectiva mutațiilor produse în mediul istoriografic intern, plecându-se de la acțiunile de impunere a unor teze contrare celor românești în dezbaterile cu istorici ai lumii capitaliste.

Un diferend istoriografic cu multiple semnificații

Interesul politic pentru reformularea discursului asupra monarhiei austro-ungare a reactivat diferendul româno-maghiar în plan istoriografic. Fără îndoială, Transilvania era adevărata miză, într-un dialog transferat de cele două conduceri comuniste în registrul științific. Conferința organizată la Budapesta în mai 1961 a constituit un prim episod al acestor „confruntări”. Titlul evenimentului era *Situația internațională a Monarhiei austro-ungare (1900–1918)*. Policentrismul istoriografic generat de anii „dezghețului” a condus la expunerea unor realități distincte față de clișeele de până atunci. Ne rezumăm însă la pozițiile luate de istoricii români în cadrul întrunirilor evocate de Andrei Oțetea.

Participarea la unele evenimente din afara țării era o bună ocazie pentru susținerea unor ipoteze de lucru care îl particularizau pe directorul Institutului de Istorie al Academiei RPR de la București². Luările lui de poziție vizau specularea unor momente cu importanță politică aparte. Din perspectiva sa, o mai bună pregătire a specialiștilor români pentru „confruntările” cu istoricii maghiari ar fi redus din start improvizațiile asumate de apropiatii șefului delegației venite la Budapesta. Impresia creată lui Oțetea era că maghiarii acordaseră o grijă deosebită formării unor istorici, antrenați să susțină versiuni mai temeinic documentate asupra unor aspecte controversate din trecut³. De partea cealaltă, domina un climat de incertitudine, ce se manifesta prin adversitățile dintre istorici cu autoritate. Oțetea era cunoscut pentru ideea de a-și încuraja colegii să urmeze specializări în afara țării, dând ca exemplu chiar strategia maghiară de pregătire a „tinerelor cadre”. Mai ales că prezența istoricilor maghiari mai tineri compensa absența unor intelectuali reputați ca Erik Molnár. Vechiul intelectual comunist se bucura de un mare prestigiu în plan istoriografic. Aflat la conducerea Institutului de Istorie al Academiei de Științe încă din 1949, deținea o influență majoră la vârful politicii budapestane; fapt ce se reflecta și în dinamismul istoriografiei maghiare⁴.

Oțetea notează că istoricii români nu avuseseră o atitudine prea ofensivă față de insistența cu care maghiarii combăteau interpretările noastre. Versiunea sovietică rămânea însă valabilă, ca dovadă că nu existau încă discrepanțe majore cu substrat politic. Nu e de

² ANIC, fond CC al PCR, secția Cancelarie, dosar 26/1964, volumul 1, f. 180.

³ Biblioteca Județeană Astra – Sibiu (BJ Astra), Colecția specială *Andrei Oțetea*, Conferința de la Budapesta (4–6 mai 1961).

⁴ István Deák, *History of the Countries of Eastern Europe: Hungary*, în *AHR*, vol. 97, No. 4 (Oct., 1992), p. 1055.

mirare că referatul prezentat de istoricii sovietici K. W. Vinogradov și J. A. Pisarev a fost considerat de către istoricii români cel mai erudit și bogat în surse inedite. Deși aprecierile aveau un aer servil, Oțetea sublinia cu totul altceva: sub acoperirea elogiilor la adresa științei sovietice, el evidenția potențialul arhivistic moscovit, de care noi am fi putut profita din plin⁵.

Relevant este că informațiile furnizate de Oțetea nu au ajuns la conducerea de partid imediat după conferința din 1961, ci mult mai târziu, în 1964. Rolul acestei dări de seamă era de a clarifica evoluția dezacordurilor româno-maghiare, dar mai ales de a sublinia pregătirea insuficientă a istoricilor români, neantrenați pentru „confruntări” de genul conferinței de la Budapesta. Criticile lui Oțetea se adresau celor care se prevalau de sprijinul partinic spre a se erija în principali gestionari ai științei trecutului din România. În mod cert, era vorba despre Constantin Daicoviciu: acesta îi luase apărarea „protejatului” său, Ștefan Pascu, vizat de acuzele lui Oțetea. Rectorul de la Cluj susținuse că Pascu fusese primit cu aprecieri la Budapesta. Din aceste motive, Oțetea remarcă un anume servilism ce afecta imaginea istoricilor români. Mai mult, se folosea de argumente noi, cele mai importante fiind legate de slaba documentare a problemei discutate în cadrul conferinței:

La discuții au luat parte nouă vorbitori și e adevărat că „în centrul discuției a fost în special referatul prezentat de prof. Ștefan Pascu”, dar este inexact că „referatul prof. Pascu a fost bine primit de coreferenți”, cum pretinde tov. acad. C. Daicoviciu în „Contemporanul” din 29 mai 1964. Judecata generală a fost că referatul tov. Pascu a fost „simplist și nediferențiat”. În primul rând i s-a reproșat tov. Pascu insuficiența documentării⁶.

Celălalt „erou” al delegației române, intens criticat pentru prestația sa, a fost Miron Constantinescu. Fostul stalinist „debarcat” de Gheorghiu-Dej din fruntea partidului își transferase veleitățile de lider în plan academic. De fapt, chiar acest aspect era atacat de Oțetea, deoarece Miron Constantinescu nu se ridicase la nivelul pretențiilor sale⁷.

Insistând asupra pregătirii inferioare a delegației române venite la Budapesta, notițele lui Oțetea reflectau disensiunile existente între istoricii din țară. În fond, atât prestigiul lui profesional, cât și relațiile cu puterea se schimbaseră în decursul câtorva ani. Dacă în 1960 obținea acceptul primelor deplasări în statele occidentale, în 1964 deținea noi poziții în dialogul cu liderii comuniști. Editarea manuscriselor secrete ale lui Karl Marx întinzându-se pe durata mai multor ani, Oțetea folosea acest proiect drept un bun pretext de a se menține în relații strânse cu cercurile înalte ale puterii. În responsabilitatea istoricilor români trimiși la Budapesta intrase întocmirea unui co-referat intitulat *Situația internațională a Monarhiei austro-ungare*. Lipsindu-ne izvoarele, documentul fusese elaborat pe baza unor lucrări „de mâna a doua”, sesiza Oțetea. De vină era, întâi de toate, accesul limitat la surse relevante atât pe plan intern, cât și extern. Din acest motiv, Ștefan Pascu era tocmai apt pentru „confruntările” istoriografice din afara țării. I se imputa că nu se familiarizase cu ultimele cercetări din sfera istoriei agrare, iar metoda utilizată denatura sensul documentelor, favorizând tezele adversarilor. La rândul său, Miron Constantinescu era criticat pentru că ar fi prezentat o compilație, fără să ajungă la sursele invocate⁸.

Relevanța acestor critici formulate de Oțetea comportă o dublă semnificație. În primul rând, pregătirea delegației române pentru conferința budapestană a fost puternic

⁵ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, Conferința de la Budapesta (4–6 mai 1961).

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*.

afectată atât de calitatea membrilor, cât și de precaritatea surselor documentare. Erau două precondiții care ar fi redimensionat, întâi de toate, discursul istoric pe plan intern. Și de aici rezulta un melanj de adversități personale, incompetențe profesionale și pretexte doctrinare. În schimb, cea de-a doua fațetă scoate în evidență mizele externe ale „confruntării” cu istoricii maghiari. Astfel, în plină „destindere” ideologică, rigoarea cercetării era utilizată ca instrument în contracararea unor curente care, pe plan politic, erau receptate drept o amenințare la adresa României. „Vigilența ideologică” revenea cu alte fundamente, iar istoricii însărcinați să susțină ideile autohtone trebuiau să se pregătească pentru dezbaterele cu „strategi” ca Eric Molnár⁹.

Un alt episod al disputelor româno-maghiare a fost consfătuirea de la Praga, organizată în zilele de 4 și 5 iulie ale anului 1962. Referatele întocmite de către delegații trebuiau studiate în prealabil. E bine să precizăm că toate conferințele programate se doreau a fi un preambul al congresului de la Viena, proiectat să aibă loc în 1965. La aceste întruniri urmau să meargă autorii referatelor și co-referatelor. O noutate era participarea unor istorici proveniți din statele aflate în afara blocului comunist. Principala sarcină a istoricilor români a fost aceea de a pregăti un studiu dedicat politicii externe a Austro-Ungariei față de statul român, în intervalul 1900–1918. Andrei Oțetea propunea ca textul să fie întocmit de un colectiv de istorici sau chiar de un singur specialist. Însă era de dorit ca acesta să fie desemnat de conducerea Institutului de Istorie de la București al Academiei RPR. De această dată, era evidentă intenția de a-i îndepărta pe cei care, în urmă cu un an, nu se ridicaseră la nivelul cerut în asemenea împrejurări. Oțetea pleda pentru îndepărtarea istoricilor apropiați de conducerea Partidului, cerând ca responsabilitățile acestora să fie preluate de veritabili cercetători.

Reluarea cercetărilor de tema monarhiei de Habsburg, în unele medii istoriografice ale statelor socialiste, a fost pretextul inflamării fricțiunilor dintre istoricii români și cei maghiari. Contextul politic și ideologic permitea ca sovieticii să controleze aceste dispute sau chiar să le medieze. În cadrul întrunirilor, se întâmpla frecvent ca schimburile de replici să nu ofere concluzii acceptate de comun acord, ceea ce trăda relația de cvasi-dependență a discursului istoric vehiculat în exterior de oficialitățile române.

Într-o notă întocmită de Petre Constantinescu-Iași se amintea de consfătuirea de la Praga din 1962. Principala temă era, așa cum am amintit, Imperiul Habsburgic. Dezbaterile urmau să fie continuate în cadrul consfătuirii de la Budapesta, preconizată pentru prima parte a anului 1964. Constantinescu-Iași scria că istoricii români se ocupaseră intens, în ultimii ani, de problema națională din Imperiul Habsburgic, însă fără să se coreleze cu noile preocupări ale mediilor academice europene. Mai departe, influentul istoric propunea ca, în viitor, să se arate o deschidere mai largă față de dialogul inițiat de celelalte state. Pe deasupra, istoricii români s-au oferit să susțină două referate pe problema națională: *Aspecte teoretice ale problemei naționale în Imperiul Austro-Ungar, în perioada 1900–1918* și *Lupta naționalității române din Imperiul Habsburgic pentru eliberare*. Acestea urmau să fie prezentate, ca de altfel toate referatele, într-o conferință pregătitoare¹⁰.

În consecință, o altă conferință a avut loc la Budapesta în 1964. Au participat istorici atât din statele comuniste, dar și din cele capitaliste. Delegația de la București l-a resimțit pe istoricul sovietic V. M. Turok drept cel mai ostil versiunii românești, sintetizată de Miron Constantinescu. Turok insista pe ideea unui stat român multinațional între cele

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, document identificat în dosarul intitulat *Corespondență Praga – Budapesta (proiect, iunie 1963)*, despre Comitetul de Inițiativă al Istoricilor din țările socialiste.

două războaie mondiale și nu uita de rolul jucat de noi în înlăturarea Republicii Sovietice Maghiare¹¹. Textele intervențiilor pregătite de istoricii români pentru Budapesta au fost publicate într-un volum intitulat *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*. Raportul lui Ștefan Pascu sublinia eșecul reformelor agrare din 1853 și 1854, subsumate intenției de a elimina contrastele dintre marii proprietari și țărani. Miron Constantinescu a prezentat raportul consacrat problemei naționale din Austro-Ungaria din 1900 până în 1918, distingând „națiunile dominante” și „națiunile oprimate”. Iar lui Oțetea i-a revenit sarcina de a se ocupa de politica externă austro-ungară în primele două decenii ale secolului al XX-lea în context internațional¹².

Întâlnirile istoricilor din statele aflate în interiorul blocului comunist au avut scopul de a construi un discurs lipsit de discrepanțe la nivelul interpretărilor. Diminuarea influenței sovietice generase însă un climat tot mai încărcat cu semnificații naționale. În cazul românesc, ascendentul maghiar în preocuparea pentru studiul trecutului contrasta cu blocajele discursive persistente în Ungaria. În acel discurs unitar ce trebuia construit în vederea participării la Congresul internațional de la Viena, trecutul românilor era subordonat opiniilor maghiare despre existența Imperiului Habsburgic și a monarhiei austro-ungare. Pe acest fond, remarcile făcute de Andrei Oțetea au urmărit atât latura ce încuraja profesionalismul, cât și aceea menită să accelereze procesul de asumare a reperelor naționale.

În plan istoriografic, cel mai amplu eveniment al deceniului al șaptelea a fost organizat în 1965. Cel de-al XII-lea Congres Internațional de Istorie, desfășurat la Viena, între 29 august și 5 septembrie 1965, era cel de-al patrulea ținut în perioada postbelică. Primul avusese loc la Paris (1950), al doilea la Roma (1955) și al treilea la Stockholm (1960). Cel de la Viena se dorea a fi cel mai mare și mai important dintre toate. Nici locația nu a fost una întâmplătoare. Prin poziția geografică, Vienei i se atribuia misiunea istorică de liant între Est și Vest. Era considerat un simbol al „coexistenței pașnice” între spațiul sovietic și cel occidental¹³. În cadrul lucrărilor au participat 2 500 de delegați și audienți. Marile forțe mondiale și-au delegat specialiști care să ilustreze cele mai noi curente istoriografice. Au fost remarcați: 350 germani, 325 francezi, 300 englezi, 300 italieni, 130 americani și 60 sovietici. Din rândul statelor socialiste, România a avut, se pare, o delegație la fel de numeroasă ca aceea a sovieticilor, în timp ce țări ca Polonia, Ungaria, Cehoslovacia și Iugoslavia au trimis câte 40 de delegați. România era privilegiată în acest sens, fiind una dintre cele 12 țări membre ale UNESCO, așa că avea dublă reprezentare: Comitetul național și Asociația Internațională de Studii Sud-Est Europene, creată la București în 1963. Evenimente de o asemenea anvergură intrau în responsabilitatea Comitetului Internațional de Științe Istorice (CISH)¹⁴.

Printre deciziile importante ce trebuiau luate se număra și stabilirea locului unde avea să se desfășoare următorul congres, din 1970. Astfel, a fost aleasă Moscova, cu toate că opțiunea s-a dovedit, până la urmă, una controversată. De regulă, președintele Comitetului Internațional era desemnat din rândul istoricilor proveniți din țara-gazdă. Mai precis, trebuia aleasă o personalitate sovietică. Finalmente, tradiția organizării unor evenimente de o asemenea amploare a înclinat balanța. Deși țara gazdă era URSS, vocea Occidentului rămânea cea care dirija desfășurarea congresului. Potrivit informațiilor din

¹¹ *Ibidem*, V. M. Turok, caracterizare făcută de Andrei Oțetea (16 iulie 1964).

¹² I. D. Suci, *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*, în „Revue roumaine d’histoire”, tome IV, 1965, n° 5, p. 1016–1024.

¹³ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea. Al XII-lea Congres Internațional de Istorie*, ciornă.

¹⁴ *Ibidem*.

raport, ca președinte a fost ales belgianul Paul Harsin, profesor la Universitatea din Liège, în detrimentul lui Alexander Adrejewitsch Guber. Decizia era justificată de aceleași „considerente de echilibru între Est și Vest”¹⁵.

Istoricii români au primit misiunea de a întocmi un raport despre *Mișcările țărănești în centrul și sud-estul Europei din secolul XV, până în secolul al XX-lea*, de care se ocupa Ștefan Pascu. Alături de această chestiune trebuiau dezvoltate alte patru subiecte. *Aculturația* a intrat în responsabilitatea lui Emil Condurachi. O temă care intersecta istoria contemporană, intitulată *Naționalism și internaționalism în secolele XIX și XX*, a fost pregătită sub coordonarea lui Victor Chereșeșiu. Un grup ce cuprindea membri de prestigiu ai istoriografiei autohtone a investigat *Formarea popoarelor și statelor medievale din Europa Centrală*. Era vorba despre Constantin Daicoviciu, Emil Petrovici și Andrei Oțetea. O altă voce a mediului universitar clujean, D. D. Roșca, se referea la subiectul *Evoluție și revoluție în istoria universală*¹⁶.

Andrei Oțetea este o sursă esențială pentru cunoașterea mizelor mai puțin vizibile ale întrunirilor de amploare dintre istoricii ambelor blocuri politice și ideologice. Directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” de la București susținea că multe dintre temele stabilite în cadrul Congresului aveau la origine un vădit substrat politic. Un exemplu era problema toleranței religioase din Transilvania, care i-a angajat pe istoricii români și maghiari în dispute acerbe. Nici de această dată Ștefan Pascu nu a fost ocolit de critici, din cauza manierei în care se pregătise pentru dezbateri, în condițiile în care problema mișcărilor țărănești avea un substrat ideologic evident. Ca atare, abordările ce se revendica de la marxism au fost contestate de istoricul britanic Eric Hobsbawm¹⁷. Asemenea situații au fost frecvent speculate de Oțetea în relațiile lui cu puterea politică, el cerând o preocupare sporită a conducerii pentru promovarea unei imagini externe îmbunătățite și prin studiul trecutului.

Referatul cu titlul *Formarea popoarelor din Europa Centrală în Evul Mediu* a fost elaborat de istoricul cehoslovac František Graus. Au urmat co-referatele lui Constantin Daicoviciu și Emil Petrovici, despre formarea limbii și poporului român, în timp ce Andrei Oțetea susținea referatul despre formarea statelor feudale românești¹⁸. Ultimul a lăsat o serie de însemnări despre intervențiile istoricilor români și străini aflați la Viena. Într-unul dintre caiete, Oțetea menționează pozițiile luate de istoricii maghiari în dezbaterile privitoare la *problema națională*. În centrul preocupărilor se aflau noile interpretări asupra monarhiei austro-ungare. Pregătirea superioară a specialiștilor veniți din Ungaria la un eveniment de anvergură în istoriografia mondială explică interesul accentuat al conducerii de la Budapesta pentru impunerea propriilor viziuni, ce contrastau îndeosebi cu cele românești. De cealaltă parte, istoricii români au interpretat poziționarea maghiarilor drept un atentat la adresa apartenenței Transilvaniei la statul român¹⁹.

Disputele istoriografice româno-maghiare din anii '60 au fost ecoul relaxării ideologice declanșate de Moscova. Litigiile înghețate după 1948 au reintrat în atenția structurilor de conducere ale statelor socialiste, ceea ce dovedea, totuși, o oarecare disponibilitate la dialog. Astfel, România „democrat-populară” se angrena într-un „joc provocator” motivat de invocarea unor litigii teritoriale, mai precis chestiunea Basarabiei sau

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, însemnări de la evenimente.

a Transilvaniei²⁰. În orice caz, reacțiile mai degrabă reținute au dominat discursul oficial. Conducerea comunistă interzicea implicarea istoricilor în dispute de acest gen. Existau deja niște precedente, acele manifestări științifice la care istoricii americani și cei sovietici intrau în polemici pe teme legate de soarta țărilor baltice sau de anexarea Basarabiei și Bucovinei de Nord în anii celui de-al Doilea Război Mondial. Bunăoară, un asemenea incident s-a produs în cadrul primului Congres Internațional de Studii Balcanice și Sud-Est Europene, organizat la Sofia în zilele 26 august – 1 septembrie 1966²¹.

Conferința de la Bloomington

Consecințele „declarației” din aprilie 1964 s-au resimțit în dialogul istoricilor români cu specialiști proveniți din statele occidentale. În vara aceluiași an, Andrei Oțetea anunța, într-o notă adresată conducerii Academiei RPR, că fusese vizitat de Peter S. Sugar, profesor asociat la Universitatea din Washington. Întrevederea avusese ca scop organizarea unei conferințe cu privire la cheștiunea monarhiei austro-ungare. Evenimentul urma să aibă loc în aprilie 1966 la Bloomington (Indiana), fiind coordonat de Peter S. Sugar, Charles Jelavich și John Rath (Rice University, Houston, Texas). Cei trei istorici americani intenționau să invite câțiva specialiști din România, consacrați pe tema stabilită. Cheltuielile ar fi fost acoperite de către organizatori, cu excepția transportului. Dar conversația purtată în vara anului 1964 nu s-a restrâns doar la pregătirea conferinței. Mai tânărul istoric american își prezintă proiectele de cercetare axate pe zona sud-est europeană. Premisele unei apropieri erau evidente, atât timp cât Sugar vedea în Oțetea un potențial susținător, ce l-ar fi direcționat spre surse importante pentru realizarea unei monografii referitoare la evoluția acestei regiuni²².

În 1965, istoricii români primeau invitația oficială de a participa la conferința de la Bloomington. Organizatorii insistau îndeosebi asupra participării lui Mihai Berza și a lui Andrei Oțetea. Acest aspect nu era deloc surprinzător, atât timp cât cei doi erau directori la Institutul de Studii Sud-Est Europene, respectiv la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, ambele funcționând în cadrul Academiei. Conferința avea ca titlu oficial *The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy: A Critical Reappraisal* și era programată în intervalul 3–6 aprilie 1966. Evenimentul era sponsorizat de un comitet ce se ocupa cu studiul Imperiului Habsburgic, în cadrul *American Historical Association and the Russian and East European Institute of Indiana University*²³.

În primă fază, autoritățile române și-au manifestat, se pare, deschiderea față de o eventuală participare românească, deși era una specială, având în vedere că presupunea o deplasare peste ocean. La începutul lui 1966, Charles Jelavich le transmitea lui Andrei Oțetea și lui Mihai Berza detalii referitoare la manifestarea ce urma să aibă loc și la care mai erau invitați specialiști din Ungaria, Iugoslavia, Austria, Cehoslovacia, Polonia și din alte țări europene. Scrisoarea a fost trimisă, probabil, chiar în contextul dificultăților pe care istoricii români le întâmpinau în privința deplasării la Universitatea din Bloomington. Jelavich considera că lipsa românilor de la o manifestare științifică ce trata monarhia austro-ungară ar fi împiedicat formarea unei imagini din perspectiva ultimelor interpretări date de cercetările românești²⁴. Resuscitarea studiului istoriei într-o tentă „naționalistă”

²⁰ Gheorghe Cojocaru, „Dezghețul” lui N. Hrușciiov și problema Basarabiei, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 227.

²¹ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 9/1966, f. 29–30.

²² BJ Astra, Colecția specială Andrei Oțetea, notă întocmită de Andrei Oțetea, 28 august 1964.

²³ Ibidem, scrisoare trimisă de Charles Jelavich către Andrei Oțetea, 19 iulie 1965.

²⁴ Ibidem, scrisoare trimisă de Charles Jelavich către Andrei Oțetea și Mihai Berza, 27 ianuarie 1966.

contribuia la cunoașterea evoluției politice din interiorul statelor comuniste aflate sub sfera de influență sovietică. Din aceste rațiuni, a existat nu doar un interes academic, ci și unul menit să provoace discursuri contradictorii; referitoare îndeosebi la teme ce implicau dispute teritoriale, corelate cu relevanța factorului național în legitimarea unor procese istorice.

Inițiatorii proiectului de conferință erau cercetători specializați în studiul acestei părți a Europei. Charles Jelavich conducea Secția de istorie a popoarelor sud-est europene a Departamentului de Istorie din Bloomington, el fiind totodată și cel care propusese organizarea conferinței. Academia RSR nu a reușit să anunțe componența delegației decât în februarie 1966, fapt care a determinat primirea referatelor abia la sosirea românilor în SUA. Decizia tardivă a conducerii comuniste de a trimite istorici români la o asemenea întrunire cu importante semnificații politice a îngreunat pregătirea materialelor și formularea unor argumente care să contracareze criticile specialiștilor occidentali. De asemenea, era evident că atitudinea istoricilor maghiari reprezenta cea mai mare provocare pentru români. În jurul tensiunilor dintre cele două tabere se crease deja o preocupare aparte în cadrul conferinței. Mai mult, era previzibilă o nouă confruntare, care să-i pună pe români într-o poziție de inferioritate. Alături de cei doi delegați ai Academiei Maghiare de Științe, au mai fost de față, se pare, și alți profesori de aceeași etnie, stabiliți la diferite universități americane. Revoluția maghiară din toamna anului 1956 provocase plecarea multor intelectuali în lumea capitalistă; dintre aceștia, se pare, o mare parte se integrase deja, cu relativă ușurință, în mediile academice²⁵.

Oțetea s-a concentrat asupra aspectelor divergente ce au rezultat în urma dezbaterilor. Multe nu atingeau însă chestiunea românilor din Imperiul Habsburgic. Acea superioritate pe care o arătau delegații maghiari a fost compensată de poziționările pro-românești ale unor istorici străini. Nu era exclusă nicio apropiere produsă anterior. În acest sens, Andrei Oțetea vedea în Peter S. Sugar unul dintre susținătorii rolului dezintegrant al mișcărilor naționale din Imperiu. O abordare similară a avut-o și Alice R. Burks (Wayne, Detroit), care considera că violența dominației maghiare a reprezentat principalul factor – alături de limbă – care a împiedicat colaborarea naționalităților; totul venea în antiteză cu politica vieneză, care presupunea un „compromis” necesar existenței Austro-Ungariei²⁶.

Însemnările lui Oțetea, pe marginea teoriilor maghiare, vizau reevaluarea ideii de *asuprire națională* în Imperiul Austro-Ungar. Retorica de sorginte marxist-leninistă își pierde din virulență, în favoarea versiunii românești. Astfel, se afirma că nu doar nobilimea maghiară fusese adversarul cel mai înverșunat al naționalităților din imperiu, ci toată națiunea maghiară dusesse o luptă împotriva cerințelor exprimate de acestea²⁷. Prezidată de Ștefan Pascu, ședința din 5 aprilie 1966 era dedicată slovacilor, ucrainenilor, românilor și italienilor din imperiu. Oțetea a considerat-o cea mai „animată”, întrucât Transilvania s-a aflat, inevitabil, în centrul polemicilor. Referatele consacrate cazului românesc au fost susținute de Stephen Fischer-Galați și Andrei Oțetea. Iar co-referatele au fost prezentate de John Campbell (Council on Foreign Relations, New York) și Raymond Grew (Universitatea din Michigan). Pozițiile divergente ale celor două expuneri au provocat mari controverse. Istoricul român sugera că referatul lui Fischer-Galați contesta existența unei *asupririi naționale*, pe lângă una *socială*. Însă, mai important, Fischer limita

²⁵ *Ibidem*, conferința *Problema națională din Monarhia habsburgică în secolul XIX. Reconsiderare critică*, Bloomington, 2–7 aprilie 1966.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

mișcarea națională din Transilvania la acțiuni inițiate de elitele intelectuale, ignorând ampla implicare a majorității românești din zonele rurale²⁸.

Principalul contestatar al opiniilor lui Andrei Oțetea a fost John Campbell. Profesorul american s-a folosit de pretexte simpliste, considerând că argumentația istoricului român se întemeia pe istoriografia românească interbelică. În plus, nega existența unor compatibilități economice a teritoriilor locuite de români, aspect considerat determinant în consolidarea unor valori naționale comune²⁹. Intervențiile menite să anihileze încercările istoricilor noștri de a promova tezele impuse deja lumii academice din România au atras reacțiile istoricilor maghiari. În dezbateri s-a implicat și Gyorgy Ránki, care îi solicita lui Andrei Oțetea să-și dezvolte ipotezele despre posibila unitate economică dintre Transilvania și Țările Române³⁰.

În general, istoricii străini au contestat dur abordările românești, care extindeau fenomenul de conștientizare a unității naționale în rândul tuturor românilor din Transilvania. Se considera că respectiva provincie era mult mai legată, din punct de vedere economic, de Ungaria decât de celelalte două Principate Române. Oțetea sublinia că divergențele existente între interpretările istoriografice de pe plan intern transformaseră conferința într-un asediu contra pozițiilor luate de istoricii noștri. Directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” insista pe raportul lui Fischer-Galați, considerat superficial și bazat pe surse sumare. Din aceste rațiuni, l-a trecut în rândul contribuțiilor ce nu meritau dezbătute în cadrul conferinței. Singurul istoric american ale cărui idei au fost apreciate de membrii delegației românești a fost David Sherman Spector, cunoscut la noi din timpul stagiului petrecut în România, pe parcursul anului 1964³¹. Concluziile sale erau că „problema restaurării Monarhiei habsburgice pierde tot mai mulți partizani”³². De aceea, la finalul conferinței, gazdele au conchis că problema „trebuie socotită încheiată și înlocuită cu cercetări asupra ansamblului Europei Centrale, care să cuprindă state ca Polonia, Austria și Germania”³³.

Desfășurarea evenimentelor științifice consacrate monarhiei austro-ungare a primit o suprainterpretare ideologică pentru structurile superioare de partid. Comuniștii români opinau că, în prima parte a anilor '60, mai mulți istorici străini formulaseră interpretări care valorizau fostul imperiu ca „model de stat multinațional, un exemplu de organizare a unui sistem contemporan de stat federal central-european”. Se dorea chiar informarea lui Nicolae Ceaușescu cu privire la existența acestor idei. Conferința de la Bloomington a suscitât interes, dată fiind prestația delegației românești conduse de Andrei Oțetea, dar asistat, în demersurile sale, de Vasile Maciu, Ștefan Pascu și Cornelia Bodea³⁴. Manifestarea a fost înfățișată puterii de la București drept o victorie românească: acceptarea prăbușirii Imperiului Austro-Ungar ca „necesitate istorică”. Se resimțea și un declin vizibil al militantismului ce angrenase mai mulți istorici în slujba unor teze pe care noi le consideram ostile statului român modern. Specialiști precum Hugo Hantsch (Austria) și Jacques Droz (Franța) refuzaseră participarea la conferință, ceea ce constituia un semnal pozitiv³⁵. Totuși, detaliile furnizate de Andrei Oțetea par să conțină o realitate

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

³⁴ ANIC, fond CC al PCR, secția Propagandă și Agitație, dosar 9/1966, f. 9.

³⁵ *Ibidem*, f. 14.

paralelă. Acea „victorie românească” ar fi fost, în fond, o încercare de a ascunde lacunele cu care se confrunta mediul academic autohton; și era „opera” acelei aripi istoriografice refractare la înlăturarea unor practici staliniste, care tipizaseră, după model moscovit, scriitura istorică.

Încercări de colaborare

Aceste întruniri din prima parte a anilor '60, marcate de o anumită sensibilitate politică, au accelerat căutarea unor surse istorice viabile. Atât istoricii maghiari, unguri, cât și cei români au manifestat un interes constant pentru identificarea unor documente noi, păstrate în afara granițelor. În numele unei colaborări mai strânse, era amintită facilitarea cercetărilor desfășurate de Victor Chereșteșiu în arhivele maghiare, ceea ce presupunea, în mod normal, ca istoricii români să reacționeze printr-o deschidere similară³⁶. Ca să fim totuși realiști, dialogul româno-maghiar a avut la bază o rațiune „de lagăr”, și anume evitarea unor concepții distincte asupra trecutului³⁷. Oțetea a menținut o legătură strânsă cu Molnár încă din deceniul anterior. Mai mult, organizarea instituțională și periodizarea istoriei Ungariei erau luate ca modele de unii istorici români³⁸. La inițiativa lui Molnár, din 1958, de a se crea o comisie mixtă româno-maghiară, Prezidiul Academiei RPR îi desemnase ca reprezentanți pe Andrei Oțetea, David Prodan și Gheorghe Haupt³⁹. În a doua jumătate a celui de-al șaptelea deceniu, Erik Molnár a inițiat chiar o dezbatere despre periodizarea trecutului Ungariei, aceasta fiind și ocazia unei rediscutări a situației acesteia în perioada dualismului⁴⁰.

Istoricii români frecventau cu tot mai multă asiduitate manifestările externe organizate în jurul unor probleme controversate, legate de teritoriile fostei monarhii dualiste. Un congres organizat la Bratislava și dedicat *Compromisului austro-ungar din 1867*, își desfășurase lucrările în prezența a 139 de istorici europeni și americani. Pentru români, esențială rămânea însă dezbateră în jurul naționalităților din Imperiul Austro-Ungar. Bunăoară, Vasile Maciu venise cu lucrarea *România și pactul dualist austro-ungar*, în care se referea la intervențiile statului român în sprijinul românilor transilvăneni. Observațiile lui Andrei Oțetea se corelau cu expozeurile istoricilor francezi, privitoare la atitudinea Franței față de chestiunea naționalităților din Imperiu, îndeosebi după pierderea Alsaciei și Lorenei⁴¹.

Delegația română ajunsă în Cehoslovacia s-a alăturat discursului majoritar, se pare, care contesta tendințele de idealizare a Imperiului Austro-Ungar. Un exemplu l-a reprezentat comunicarea cercetătorului american Peter S. Sugar – legată de situația croaților, românilor și slovacilor în primii ani după *Compromisul din 1867* – care susținea punctul nostru de vedere. De altfel, intervențiile istoricului american erau considerate favorabile ideilor apărute de delegația română și chiar salvatoare în fața ripostelor maghiare. De asemenea, în calitate de șef al delegației, Oțetea adresa cuvinte de laudă unui alt tânăr istoric american, Keith Hitchins, care analizase, cu detașare, chestiunea românilor transilvăneni și atitudinea lor față de celebrul *Compromis*⁴².

³⁶ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, scrisoare trimisă de Erik Molnár către Andrei Oțetea, 5 octombrie 1964.

³⁷ *Ibidem*, scrisoare trimisă de Erik Molnár către Andrei Oțetea, 6 martie 1961.

³⁸ Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Relații și acorduri culturale cu străinătatea, 1958, f. 93.

³⁹ Arhiva Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”. Acorduri culturale cu străinătatea, 1958, f. 5.

⁴⁰ István Deák, *op. cit.*, p. 1056.

⁴¹ BJ Astra, Colecția specială *Andrei Oțetea*, Congresul de la Bratislava (28 august – 1 septembrie 1967).

⁴² *Ibidem*.

Comisiile naționale română și maghiară pentru UNESCO au utilizat valorile promovate de această organizație mondială pentru întreținerea unei „bune vecinătăți”. Cum la conducerea acestei comisii, din partea românilor, era un istoric, același Andrei Oțetea, încurajarea inițiativelor care atenuau tensiunile istoriografice părea normală. În toamna anului 1968, Oțetea a onorat o mai veche invitație a comisiei naționale maghiare pentru UNESCO, una care fusese adresată în numeroase rânduri. Academicianul a efectuat deplasarea la Budapesta în intervalul 16–22 septembrie 1968. De regulă, astfel de vizite includeau un protocol obișnuit, precum și discuții cu personalități din conducerea comisiei maghiare, ambasadori și atașați cultural: în numele dezvoltării unor acțiuni comune, istoricii maghiari au propus formarea unui comitet mixt, din care să facă parte câte cinci membri din cele două țări. Inițiatorii organizaseră deja astfel de comitete cu Polonia, Cehoslovacia sau RDG. Cei nominalizați urmau să se întrunească cel puțin o dată pe an, la București și Budapesta, spre a dezbate subiecte de interes comun. În acest sens, partea românească propunea teme ca *Războiul țărănesc condus de Gh. Doja, Răscoala lui Horea din 1784* sau *Iluminismul în Transilvania*. Evident, aceste subiecte nu erau susceptibile să declanșeze tensiuni. Cu această ocazie, partea maghiară insista pe aspecte asupra cărora existau poziții comune, urmând ca, după crearea unei atmosfere „de încredere reciprocă”, să se treacă și la aspecte în jurul cărora existau diferențe de opinie. Oțetea interpreta aceste invitații drept un bun prilej de a cunoaște mai bine proiectele istoriografice maghiare. Cu toate că deschiderea spre dialog nu lipsea, era totuși necesar acceptul conducerii comuniste românești. Din aceste rațiuni, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” îi scria adjunctului Ministerului Afacerilor Externe, pentru a facilita organizarea evenimentelor propuse de istoricii maghiari. Mai mult decât atât, vedea aici chiar și o formă de reajustare tacită a tezelor maghiare, în contextul în care vecinii noștri pregăteau atunci zece volume din *Istoria Ungariei*⁴³.

Câteva concluzii

Disensiunile istoriografice româno-maghiare au fost ecoul recalibrărilor ideologice produse în interiorul blocului comunist, după politicile de destindere promovate de sovietici începând cu cea de-a doua jumătate a anilor '60. Componenta națională a discursului istoric a adus ceva optimism, îndeosebi printre istoricii formați în anii interbelici, mai ales că relaxarea ideologică a îngăduit recuperarea de surse și modele istoriografice interzise imediat după instalarea regimului. Inevitabil, acest compartiment academic a căpătat profilul unui instrument propagandistic, menit să ne apere în confruntările cu adversarii maghiari.

Din tot acest peisaj, istoriografia românească rămânea cu un complex de inferioritate în ceea ce privea stadiul precar al cercetărilor istorice. Eforturile depuse erau mult mai mici în comparație cu strădaniile maghiarilor. Intelectuali cu anvergură precum Andrei Oțetea semnalează – prin prisma propriilor rivalități cultivate în mediul istoricilor – o serie de neajunsuri care plasau tezele românești într-un registru al neseriozității profesionale. Lipsa unei pregătiri pe măsura celei deținute de specialiștii unguri împingea discursul istoric românesc într-o zonă obscură, neomologabilă pe plan extern.

Polemicele duse în cadrul acelor întruniri din afara granițelor au cântărit enorm în geneza unei atenții mai mari acordate de comuniști cercetării istorice. Dacă în prima

⁴³ *Ibidem*, notă trimisă de Andrei Oțetea către V. Gliga, ministru adjunct al Ministerului Afacerilor Externe, intitulată *Misiunea mea la Budapesta*, 29 septembrie 1968.

jumătate a deceniului al șaptelea se duseseră „lupte” numai în interiorul blocului comunist, Congresul de la Viena a extins „ostilitățile”, atrăgând și specialiști occidentali. Interesul câtorva istorici americani față de evoluția și prăbușirea monarhiei habsburgice a stârnit reacții ce sugerau o anumită solidaritate în interpretarea trecutului, dar și o anumită empatie cu teoriile maghiare. În fond, prezența celor din urmă era una constantă în lumea capitalistă, în comparație cu cea a românilor, ale căror relații tradiționale fuseseră anihilate de politicile staliniste. Observațiile lui Andrei Oțetea puneau deci sub semnul întrebării viitoarele abordări ale regimului comunist față de curente istoriografice preocupate de Transilvania. Folosindu-se de conjuncturile create, directorul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București îi invoca, înainte de toate, pe istoricii români cu susținere politică. Pentru Oțetea, diferendul cu maghiarii a reprezentat o ocazie de a-și contesta adversarii din țară, invocând, totodată, efectele negative pe care diletantismul istoriografic le avea atât în țară, cât și în străinătate.

INTERNAL ECHOES OF THE
ROMANIAN-HUNGARIAN HISTORIOGRAPHIC DISPUTES OF THE 1960s
(Summary)

Keywords: Andrei Oțetea, Austro-Hungarian monarchy, Hungarian theses, historiographic reassessment.

This study aims to analyze the internal consequences of the disputes between Romanian and Hungarian historians. The research consists in the valorisation of documents belonging to Andrei Oțetea, regarding the involvement of Romanian historians in the events dedicated to the historiographic reassessment of the nationalities question in the Habsburg Empire, as well as the causes that led to the collapse of the Austro-Hungarian monarchy. The conferences were organized in particular in the academic centers within the communist bloc. The sources refer to those held in Budapest and Prague, from the first half of the decade, so that of the decade, so that interest in these major themes determine the organization of a conference at Bloomington in 1966. The notes prepared by Andrei Oțetea, referring to the presence of Romanian historians in debates abroad, develop a much narrower universe that focuses on the idea of “confrontation”. It certainly suggests the existence of stakes in admitting and combating Hungarian theses. The problem concerns us more from the perspective of the transformation produce in the internal historiographic environment, using the Hungarian superiority in the actions of imposing theses contrary to the Romanian ones in the debates with historians of the capitalist world.

NICOLETA STAN-ȚURCANU*

UN MĂNUNCHI DE SCRISORI ADRESATE DE DIMITRIE A. STURDZA LUI TITU MAIORESCU

În fondul de corespondență Titu Maiorescu care se află la Biblioteca Academiei Române, se găsesc și câteva scrisori trimise de Dimitrie A. Sturdza¹ lui Titu Maiorescu între anii 1866 și 1904. Chiar dacă sunt foarte puține, aceste scrisori constituie o dovadă că cei doi, deși erau adversari politici, deoarece au făcut parte din partide diferite, au lăsat la o parte divergențele politice și au avut o colaborare fructuoasă, în special, în cadrul Academiei Române.

1.

București, 1866. 12 Noem.

Prea stimatul meu Domn,

Mi-am permis, fără a te întreba mai întâiu, dacă ocupațiunile multiple ce ai, te iartă, a te ruga oficial să ieai parte la lucrările pregătitoare pentru expозиțiunea de la Paris. A. Odobescu îți trimite toate hârtiile atingătoare de această cestiune și mie nu-mi rămâne alta decât a te ruga să te înțelegi cu cumnatu-meu Suțu, pentru ca amândoi să activați strângerea și trimiterea obiectelor. La Iași foarte puțină parte au luat autoritățile la chiamarea ce li s-a făcut în această privire, timpul este foarte scurt, și nu cred că mă puteam adresa mai bine decât la Dvoastră amândoi, cu toate că știm că mai ales Dta ești foarte ocupat.

Primiți, vă rog, încredințarea stimei celei mai deosebite cu care mă însemn al Dvoastre serv și amic

D. Sturdza

* Doctorand, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, Academia Română, București.

¹ Despre Dimitrie A. Sturdza, de care mă ocup de câțiva ani încoace, a se vedea pe larg: Nicoleta Stan-Țurcanu, *Dimitrie A. Sturdza, istoric, publicist și secretar general al Academiei Române*, în *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, vol. VII, editori Ion Bulei, Alin Ciupală, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, p. 126–150; idem, *Copilăria și studiile lui Dimitrie A. Sturdza*, în *AIIX*, tomul LV, 2018, p. 187–199; idem, *File din viața lui Dimitrie A. Sturdza*, în „Academica”, anul XXIX, 344–345, nr. 6–7, iunie–iulie 2019, p. 149–154; idem, *Rolul lui Dimitrie A. Sturdza la dezvoltarea Academiei Române*, în „Academica”, anul XXIX, octombrie–noiembrie (în curs de apariție). Referitor la activitatea politică a lui Dimitrie A. Sturdza, a se vedea, pe larg, Mihaela Damean, *Personalitatea omului politic Dimitrie A. Sturdza*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012.

2.

Domnule Ministru,

M-am gândit mult, unde ar putea fi mai bine și mai îndemânatic pentru comisiune ca să se depue manuscriptele lui Eudoxie Hurmuzaki. Aș crede că localul cel mai nimerit ar fi Biblioteca Universității. Totuși opinez că și acolo ele să se depue într-o ladă de fer spre mai multă siguranță. Va trebui, mi se pare, o ladă N5. Dacă Domnia Voastră vă uniți cu această părere, vă rog să binevoiți a-mi indica oara la care ne-am pute întruni în localul Bibliotecii, fie aceasta Marți, fie și Mercuri, când vă veți înlesni. Propunerea mea e legată totodată de voința ce ați exprimat-o de a face ca comisiunea să fie independentă de ori și care fluctuațiuni politice.

Așteptând răspunsul Domniei Voastre, vă rog să primiți, Domnule Ministru, din mare încredințarea stimei mele celei mai deosebite și mai sincere.

D. Sturdza

În 8 Noembrie 1874
București

3.

Prea stimate colega,

Mă iertă dacă vin să te rog să nu vorbești încă de cestiunea lui Carp, până ce nu voi fi pus la cale oarecare situațiuni cerute chiar de el. Veneam singur să te rog de aceasta, dar e cam târziu.

Cu cea mai distinsă stimă,
Al Dtale devotat coleg,

D. Sturdza

Vineri seara
15 oct. 1882

4.

Rog pe Domnul Maiorescu

Să binevoiască a asculta pe D. Schrager din Iași. Aș dori să puteți să-l ajutați căci merită o încurajare pentru silința ce pune a culege documente și monete românesce și a îmbogăți colecțiunile noastre.

18/30 Sept. 83

D. Sturdza

5.

Prea stimatul meu Domn și Coleg,

Vă rog foarte mult să mă iertați că mi-a fost cu neputință să vin ieri la oara determinată la Academie și că, reținut mai mult decât credeam, de o afacere la serviciu, eram în neputință de a te încunoscîi mai înainte, pentru a nu veni în zadar la Academie și a aștepta. Vă rog încă o dată să mă iertați că nu am venit la oara desemnată. Dacă vă este cu putință să veniți astăzi la 5 la Academie, eu voi da de știre Domnului Brândză, căci cred că o jumătate de oră de convorbiri va fi suficient pentru a ne hotărî asupra schimbărilor de făcut Regulamentului.

Vă rog primiți cu această ocaziune încredințarea prea deosebită, multă stimă și considerațiune.

D. Sturdza

În 2 Martie 1887

6.

4 mai 1888

Dimitrie Sturdza

Roagă pe Domnul T. L. Maiorescu să binevoiască a-i spune dacă poate veni la Domnia Sa pentru un pătrar de oră.

7.

București, 1 Ianuarie 1902

Urările de anul nou ce ne trimitem unii altora trebuie să fie de astă dată mai inimoase, căci Patria noastră trece printr-o crasă morală și materială. Nu trebuie să ne preocupe numai dănuirea la guvern a partidului național-liberal, ci mai ales viitorul și trăinicia a însuși statului român. Mai mult decât ori și când trebuie să ne stăpânim pornirile personale și să fim conștienți că dinaintea Patriei cu toții avem mari datorii de îndeplinit, căci numai pentru Patrie avem ființă în lume. Vă urez deci ani mulți și fericiți și să lucrăm cu toții cu curățenie de inimă și de suflet și cu devotament întreg pentru Patrie și Rege.

D. Sturdza

8.

7 ian. 1904

Iubite amice!

Să trăiesci la mulți ani sănătos, voios, muncitor totdeauna; La mulți ani și toată fericirea pentru Domnia Ta și a Domniei Tale.

Foarte m-ai încălzit cu articolul Domniei Tale din Tribuna din 3/17 Ianuarie. Mi l-am scris deoparte ca des să-l pot ceti – dreptar pentru ori și cine!

Al Domniei Tale devotat amic,

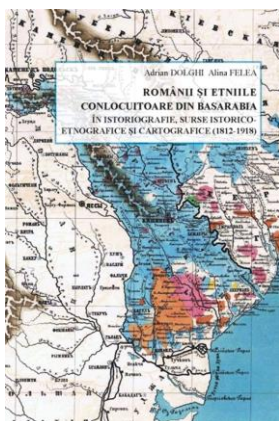
D. Sturdza

A BUNCH OF LETTERS ADDRESSED
BY DIMITRIE A. STURDZA TO TITU MAIORESCU
(Summary)

Keywords: Dimitrie A. Sturdza, Titu Maiorescu, Roumanian Academy, manuscripts of Eudoxiu Hurmuzachi.

This study presents, eight letters, dated between 1866 and 1904, addressed by Dimitrie A. Sturdza to Titu Maiorescu. These letters conserved at the Roumanian Academy Library, show the cooperation of the well-known politician Dimitrie A. Sturdza with the other important politician, Titu Maiorescu. Also, reveals informations and details regarding their influential role in political and cultural life.

ADRIAN DOLGHI, ALINA FELEA, *Românii și etniile conlocuitoare din Basarabia în istoriografie, surse istorico-etnografice și cartografice (1812–1918)*. Culegere de studii, Chișinău, Institutul Patrimoniului Cultural, 2018, 264 p.

Culegerea de studii pe care Adrian Dolghi și Alina Felea o propun publicului avizat în problematica etno-demografică din Basarabia, ulterior încorporării provinciei în componența Imperiului țarist, după pacea de la București din 1812, se înscrie în seria contribuțiilor alcătuite de aceștia de-a lungul timpului. Studiile, zece la număr, ale celor doi istorici, alcătuite fie împreună, fie separat, sunt grupate în trei capitole, și anume: *Românii din Basarabia și etniile conlocuitoare în surse și hărți*, *Surse și experiențe în cercetarea patrimoniului cultural-istoric* și *Românii din Basarabia și etniile conlocuitoare: căsătoriile mixte (1812 – anii '40 ai secolului al XIX-lea)*, fiind precedate de un *Cuvânt înainte* semnat de istoricul Valentin Tomuleț.

Tematica abordată este una pe cât de delicată în privința modului de analiză, pe atât de incitantă, pentru că era necesară „revizuirea”, potrivit prefațatorului acestui volum, a „unor mituri instituite de istoriografia sovietică, aservită regimului politic și propagandei” (p. 7), care a contestat caracterul majoritar al românilor din Basarabia înainte de

infinziile de populație străină în spațiul dintre Prut și Nistru.

Ca urmare, lămuriri necesare sunt aduse în ceea ce privește ponderea românilor din Basarabia în contextul politicii Imperiului țarist, așa cum apare aceasta în „abordările teoreticienilor marxiști, în manualele și sintezele științifice de istorie din URSS” între anii 1922 și 1965. Recunoașterea, în sursele rusești din secolul al XIX-lea, după anexare, și începutul secolului al XX-lea, a caracterului majoritar, preponderant, al românilor în Basarabia, numiți, în diversele surse ale vremii, *români*, *moldoveni* sau *volohi*, este o altă temă analizată în unul din studiile cuprinse în volum. Sursele cercetate de cei doi istorici, care au constatat apartenența etnică românească a populației majoritare din Basarabia, sunt: descrieri și studii enciclopedice, manuale/gramatici alcătuite în intervalul 1812–1918, memorii și jurnale de călătorie rusești, rapoarte statistice și recensăminte alcătuite în anii 1849, 1850, 1851, 1897, 1905. În urma acestor cercetări, autorii concluzionează: fiindcă „pe primul plan al autorităților imperiale era rusificarea populației, și nu o problemă de apartenență etnică, pe parcursul întregii ocupații țariste a Basarabiei, atât istoriografia rusă, cât și sursele istorico-etnografice relatează despre o populație românească majoritară în regiune”, numită valahi, volohi, moldoveni, cu mențiunea etnonimului români în cazul celei din urmă (p. 65).

O altă categorie de izvoare pe care Adrian Dolghi și Alina Felea le-au valorificat și care evidențiază „populația românească și etniile conlocuitoare din Basarabia” în intervalul de timp menționat sunt hărțile etnice, alcătuite în Imperiul țarist pentru fiecare gubernie în parte, inclusiv pentru Basarabia (în anii 1821, 1828, 1843, 1848, 1851, 1857, 1860, 1863, 1871, 1875, 1885, 1907, 1920). În urma cercetării, se constată că „hărțile etnice publicate în Imperiul Rus în sec. al XIX-lea – înc. sec. XX, care au fost elaborate la comanda autorităților ruse și în cadrul cenzurii ruse, atestă și localizează în spațiul dintre Prut și Nistru [...] populație majoritară *românii*, numiți valahi sau moldoveni, „cu explicația ulterioară că moldovenii sunt români” (p. 93). În *Anexă* sunt publicate și câteva dintre hărțile studiate.

Metoda cartografică pentru reliefarea „patrimoniului cultural al Republicii Moldova” a fost folosită începând cu anii 1960–1970 și continuând până în zilele noastre. Autorii scot în evidență

diferențele de reprezentare a acestuia, acolo unde acestea s-au impus (de pildă, atlasele realizate după „principii de clasă și din perspectiva ideologiei sovietice”).

Un alt mod adoptat de autoritățile țariste pentru a face cunoscute regiunile Imperiului până în 1918 a fost reprezentarea lor pe cărțile de joc, între care un loc i-a revenit și Basarabiei. Este vorba despre *Geografia Rusiei. Colecție de cărți: (cărți de joc)*, cărți de joc inventate de Konstantin Gribanov în anul 1827, reeditate doi ani mai târziu sub numele *Hărțile geografice ale Rusiei pentru uzul tinerilor, cu ilustrarea stemelor, costumelor și indicarea distanțelor în verste până la cele două capitale* (adică, de pildă, de la Chișinău până la Sankt-Petersburg și Moscova). Articolul despre acest subiect este interesant și redă modul în care fiecare provincie imperială era ilustrată pe cartea de joc, folosindu-se câteva elemente specifice regiunii respective (p. 132–141).

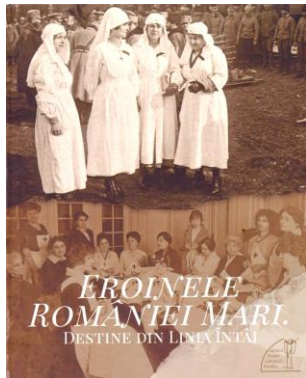
Culegerea de studii se încheie cu abordarea problemei căsătoriilor mixte, care puteau fi între românii ortodocși cu eterodocși pentru primele decenii ale secolului al XIX-lea, cu cei de rit vechi (lipovenii), perioada studiată, în funcție de sursele istorice, fiind 1813–1837, a ortodocșilor cu molocanii – o sectă de nuanță protestantă, apărută în Biserica rusă în secolul al XVIII-lea, tot pentru perioada 1813–1837, precum și a românilor (moldoveni) cu ȝiganii (pentru intervalul 1812–1822), precum și cu o *bibliografie selectivă* și un *indice de nume*.

De menționat faptul că fragmente din scrierile redactate în limba rusă ce dezvăluie realitățile etno-demografice din Basarabia în intervalul 1812–1918 sunt expuse la finalul fiecărui studiu. O observație se impune însă, și anume redarea unora dintre ele cu greșeli de scriere și de tipar (p. 160–161).

În concluzie, îndemnăm spre lectură câteva studii ce aduc clarificări cu privire la netemeinicia teoriei sovietice a „mitului poporului moldovenesc diferit de cel român”, pe baza evidenței constatărilor din perioada 1812–1918 a existenței, pe teritoriul actual al Basarabiei, a unei populații românești majoritare.

Cătălina Chelcu

Eroinele României Mari. Destine din linia întâi, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2018, 486 p.

Lucrarea este rezultatul unui proiect finanțat de Primăria București, în seria publicațiilor dedicate Centenarului Marii Uniri. Directoarea de proiect a fost Mireille Rădoi (președintă a Fundației Universitare „Carol I”), coordonatoarea științifică a fost prof. univ. Adina Berciu-Drăghicescu, iar editor Ioan Cristescu. Iar pentru derularea activităților propuse au colaborat Muzeul Național al Literaturii Române, Arhivele Naționale ale României și Biblioteca Centrală Universitară „Carol I”. Lista autorilor este impresionantă, cuprinzând profesori universitari, cercetători, arhiviști, muzeografi, doctori și doctoranzi: Radu Ștefan-Vergati, Mihail Ipate, Anemari Moica Negru, Doru Bădără, Andreea-Mihaela Badea, Alina-Victoria Paraschiv, Filica Drăghici, Ana Victoria Sima, Mirela Popa-Andrei, Luminița Popescu, Carmen Albert, Maria Ioniță, Maria Georgescu, Marian Moșneagu, Emanuel Bădescu, Laura Hîmpă.

Vorbim despre un album de rară calitate și consistență, ilustrat cu fotografii în tonalități sepie, documentat cu deosebită atenție la calitatea surselor istorice apelate. Este structurat ca o colecție de biografii reprezentative pentru un „portret de grup cu doamne”, care au activat în diferite zone de susținere a efortului de război. Lucrarea începe cu un amplu studiu despre *Lupta femeilor române pentru constituirea și apărarea României Mari*, continuând cu șase secțiuni despre *Casa Regală a României*, *Acțiuni civice și politice*, *Rezistența în fața inamicului*, *Acțiuni umanitare*, *Slujitoarele Domnului*, *Arte. Literatură. Presă*. Volumul are o bibliografie și un indice de nume foarte util pentru structurarea și continuarea unor lecturi aprofundate.

Nu este un demers absolut inovator, dacă ar fi să numim doar remarcabila sinteză publicată de profesorul Alin Ciupală cu puțin timp înainte (*Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial*, Iași, Editura Polirom, 2017, 368 p.). Nu este nici o cercetare exhaustivă, pentru că timpul de realizare, accesibilitatea surselor și chiar informația păstrată efectiv din acei ani nu încurajează astfel de ambiții, oricum nerealiste.

Succesiunea personajelor prezentate este multidirecționată: de la biografii ample, documentate și iconografice, se trece la simple liste de nume cu atribute minimale (de obicei, persoane cunoscute doar pentru ceea ce le-a făcut să merite o decorație de război). Dar tocmai o astfel de aranjare în pagină produce un contrast stimulator pentru reflecția istorică: unele dintre femeile de atunci au fost personalități, altele doar persoane, iar cele mai multe pur și simplu au fost și nu se mai știe nimic despre ele. Aici găsim peste 800 de nume. După aproximarea istoricului Alin Ciupală, cunoaștem cel puțin 3 000 de femei implicate doar în activitățile caritabile ale anilor de război.

Au existat și alte forme de participare a femeilor la viața pe timp de război, dar nu toate femeile pot fi *Eroine...*, cel puțin nu în sensul public și cvasi-militarizat al termenului, așa încât nu își găsesc locul aici. Oricâte alte sugestii de investigație suplimentară am putea sugera celor care au realizat acest proiect – care evită cu eleganță și probitate profesională zona festivismelor și a oportunistelor politizante – se cuvine să apreciem la justa valoare ceea ce și-au propus și ceea ce au reușit.

Volumul s-a dorit a fi o privire de tip enciclopedic (și biografic) asupra implicării femeilor în Marele Război. Rezultatul depășește intenția. Identificarea personajelor aduse în paginile sale nu a fost lăsată nici în voia hazardului. A existat o grijă specială pentru diversitatea socială, culturală, profesională, confesională, etnică și chiar politică a epocii. Acesta este un merit deloc neglijabil, mai ales într-o perioadă de mari excese verbale și supralicitări emoționale.

Autorii au făcut, în plus, efortul de a construi o perspectivă multiregională, atentă la specificul local și la dinamica internațională a narațiunii. Nu este puțin. Mai toate demersurile de reconstituire sunt dominate de o axă ușor reperabilă a investigației: dinspre capitală (de obicei), dinspre o provincie anume sau o locație oarecare (Moldova/Iași, zona ocupată, Dobrogea, Basarabia, Transilvania, Paris, Elveția etc.). Reunirea lor într-o sinteză care să depășească banalitatea enumerărilor facile este un demers aproape imposibil de atins prin efortul unui singur autor și cumva garantat prin formarea unei echipe de lucru.

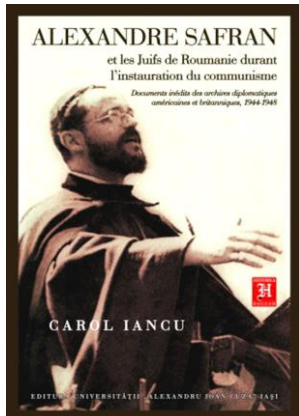
Un alt aspect interesant reiese din simpla parcurgere a numelor adunate între aceste pagini. Repetițiile și similitudinile sugerează o dimensiune foarte importantă a vieții de atunci (mai ales pentru femei): legăturile de familie. Multe surori, mame și fiice, verișoare etc. se grupau prin activitățile asumate sau în organizațiile pe care le serveau (spitale, orfeline, societăți de binefacere, etc.). În afara înrudirilor explicite, alte forme de relaționare apar, printre rânduri, în biografiile mai extinse. Așa cum găsim în paginile de memorii, viața oricui se plia după amănunte deloc spectaculoase: relaționarea cu foste sau foști colegi de școală, nași de cununie sau de botez, colegi de cancelarie, logodnice ori soții, vecini de locuință sau de moșie etc. Să nu uităm că în acei ani de război au fost momente când un loc în tren sau un pansament aplicat la timp au salvat sau au schimbat soarta oamenilor.

Deși enciclopediile se construiesc, de preferință, prin informații deja consacrate, lucrarea la care ne referim reușește să aducă, și în această privință, o notă aparte. Multe dintre informațiile textuale sau iconografice reunite aici sunt inedite sau provin din surse cvasi-ignorante. Aportul arhivistilor a fost, fără îndoială, decisiv în găsirea documentelor potrivite.

Pentru că nu am dorit să epuizăm aici toate elementele de atracție și provocările dintr-un album cu adevărat frumos și util în același timp, lăsăm cititorilor plăcerea de a-l descoperi. Subscriem aprecierii făcute în postfața semnată de Dumitru Preda: este, într-adevăr, o carte-eveniment. Ea constituie, de asemenea, un reper de calitate al cercetării istorice, unul apt să stimuleze și alte demersuri istoriografice, la intersecția dintre istoria Marelui Război și istoria femeilor care l-au trăit.

Cătălina Mihalache

CAROL IANCU, *Alexandre Safran et les Juifs de Roumanie durant l'instauration du communisme. Documents inédits des archives diplomatiques américaines et britanniques (1944–1948)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, 562 p.; *Alexandru Șafran și evreii din România în timpul instaurării comunismului. Documente inedite din arhivele diplomatice americane și britanice 1944–1948*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018.

Distinsul istoric Carol Iancu – membru de onoare al Academiei Române, profesor la Universitatea Paul Valéry din Montpellier, Franța – și-a realizat opera istoriografică pe două mari coordonate: prima, dată de teme sau aspecte ale istoriei generale a evreimii; a doua, rezervată istoriei evreilor din România. Pe prima mare coordonată s-au înregistrat cărți a căror simplă invocare, aici, relevă direcțiile de studiu înalt calificat, cărți precum: *Juifs et judaïsme en Afrique du Nord, dans Antiquité et le haut Moyen Age* (Editura Universității Paul Valéry, 1985), *Les Juifs à Montpellier et dans Languedoc. Du Moyen Age à nos jours* (Montpellier, 1988), *Les Mythes fondateurs de l'anti-sémitisme. De l'Antiquité à nos jours* (Toulouse, 2003, lucrare reeditată, recent, și în limba română, cu intens ecou în presa culturală străină și de la noi) etc. A doua mare coordonată ar putea fi considerată cea a studiilor și sintezei istoriografice privind evreii din România, lista de cărți și studii fiind de-a dreptul impresionantă, noi redând, aici, în română, doar câteva titluri, sugestive prin ele însele: *Evreii din România (1866–1919). De la excludere la emancipare* (București, 1996; ediția în franceză, Aix-en-Provence, 1978); *Emanciparea evreilor din România (1913–1919). De la inegalitatea civică la drepturile de minoritate* (București, 1998; în franceză, Montpellier, 1932); *Evreii din România (1919–1938). De la emancipare la marginalizare* (București, 2000; în franceză, Louvain – Paris, 1996). Toate aceste trei cărți se prezintă ca o amplă sinteză de istorie a evreilor din România modernă, pentru o perioadă delimitată, întâi, de constituția de la 1866 (cu mult controversatul ei articol 7) și, finalmente, de anul 1938 (cu nefireștile măsuri ale guvernului Goga – Cuza, care au împins spre marginalizare minoritatea evreiască, adusă, pe fondul Marii Uniri, la 1918–1919, sub soarele emancipării). Alte cărți privesc anii cumpliți 1939–1945, cu Shoah sau Holocaust, cu destinul dramatic, dar și plin de învățăminte, al frumosului, la chip, suflet și minte, rabin Alexandru Șafran. Prin urmare, o întinsă sau impresionantă operă istoriografică, în măsură să facă ea însăși obiect de simpozion științific, de considerabilă anvergură.

La temelia sintezei istoriografice privind „chestiunea” evreiască din România modernă, până spre 1948, stă cartea *Evreii din România (1866–1919). De la excludere la emancipare*, carte publicată, întâi în franceză, cum am menționat mai sus, și apoi în română. Pentru a releva „momentul excluderii evreilor din România, în anul 1866, de la drepturi de cetățenie”, Carol Iancu, tânăr profesor la 1878, a avut în vedere unele „incidente” realmente regretabile, precum incendierea sinagogei din București (18/30 iunie 1866), într-o atmosferă politică deja încărcată de disputele pe tema art. 6 al proiectului de constituție, coborâte dinspre Constituanta Principatelor Unite, cum mai era numit, mai ales la nivel diplomatic, statul român, spre „stradă”. Articolul amintit prevedea că cetățenia română se acorda gradat străinilor de rit necreștin, printr-o lege specială. Atitudinea unor cercuri politice românești, cu priză la public, atunci, a determinat însă să fie eliminate prevederile articolului menționat din textul final al constituției. În baza articolului 7, votat de Constituantă și promulgat de noul principe, Carol I, calitatea de cetățean român se căpăta, se conserva sau se pierdea conform regulilor enunțate de legile civile; calitatea de român nu o puteau obține decât cetățenii de rit creștin. „Nedreptățirea” făcută printr-un asemenea articol mai ales evreilor a fost luată de adepții cauzei lor în epocă și, cu timpul, de istorici sensibilizați de acea cauză, ca „reper de bază al antisemitismului din România de la 1866 la 1919, în expresia unei veritabile instituții de stat”. Istoric prin vocație, Carol Iancu a luat un atare reper și sub necesara considerare a statutului

juridic incert al multora dintre evreii din România, a implicațiilor „jurisdicției consulare”, atât de frecvent și de vehement acuzate de guvernarea de la București. Peste toate acestea, a ținut să sublinieze injustul tratament aplicat, în note de antisemitism, „evreilor din România nouă”, la 1866. A considerat că, spre deosebire de Europa Occidentală, „unde antisemitismul avea cauze mai curând politice decât economice și cauze culturale mai curând decât politice, cu totul altfel a fost contextul în care s-a dezvoltat fenomenul în România și în Rusia”; că în aceste două țări, în secolul trecut, „antisemitismul era propovăduit în mod deschis de guverne și a cunoscut dezlănțuirii de o violență extremă” (a fost recunoscută totuși o deosebire între „antisemitismul rus” și cel românesc”, primul introducând pogromurile”, iar cel de-al doilea o legislație xenofobă „ce lovea evreii fără chiar să-i numească explicit”). În „cazul românesc de antisemitism”, și-au avut rostul istoriografic referirile la acțiunea unor factori economici (reacție în diferite straturi ale societății românești față de pozițiile deținute de evrei în „sectorul secundar” și în cel „terțiar” ale economiei), religioși, chiar politici (invocarea „pericolului iudaic” în campaniile electorale) sau xenofobi („tradițiile” atitudinii refractare a românilor față de instalarea străinilor în țara lor și îndeosebi față de tendințele celor de altă religie sau de alt neam de a accede la deținerea de proprietăți funciare).

În privința aspectelor sus-menționate, ca și în a multor altora, profesorul Carol Iancu a antamat un intens program de studii, chiar și cu un firesc *parti-pris*, de partea coetnicilor săi. A căutat să fie mereu într-un dialog constructiv cu istoricii români, de frumoasă amintire fiindu-i, cum adeseori a mărturisit, discuțiile cu regretatul nostru profesor Gheorghe Platon. A reușit să pună, prin cărțile *Emanciparea evreilor din România* și *Evreii din România interbelică*, în mai multă lumină de adevăr stările de lucruri de pe întinderea anilor 1866–1919. De altfel, cărțile ce întregesc sinteza de istorie a evreilor din România au putut servi ca reper sau referință specială pentru noua istorie a românilor, realizată sub egida Academiei.

Corolarul sintezei îl reprezintă cărțile consacrate memoriei rabinului Alexandru Șafran. Cartea *Alexandru Șafran – o viață de luptă, o rază de lumină* (în franceză: Montpellier, Universitatea Paul Valéry, 2007; în română: București, Hasefer, 2008) s-a constituit într-un reper esențial, de natură științifică sau morală, pentru istoria evreilor din România contemporană. În completarea ori întărirea respectivului reper se plasează volumul *Alexandru Șafran și Șoahul neterminat în România. Culegere de documente, 1940–1944* (în franceză: București, Hasefer, 2010; în română: București, Hasefer, 2010) și, mai nou, cartea *Alexandru Șafran și evreii din România în timpul instaurării comunismului. Documente inedite din arhivele diplomatice americane și britanice 1944–1948* (Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în prestigioasa serie „Historica Dagesh”, coordonată de profesorul Alexandru-Florin Platon, cu ediții succesive în franceză, engleză și română). Asupra acestei nou apărute cărți ne și propunem câteva referințe, aici.

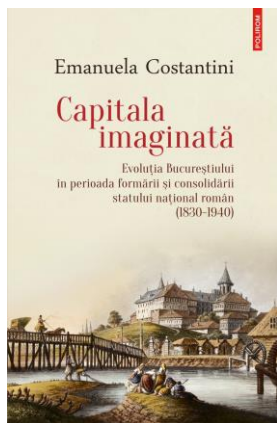
Prefațată de profesorul Alexandru Zub, membru al Academiei Române, cartea prezintă trăsături intense de reper central pentru o posibilă și de dorit evaluare a întregii opere a istoricului Carol Iancu. Viața luminatului rabin se relevă, din cuprinsul cărții, ca o lecție de istorie la dimensiunea omului Alexandru Șafran și a comunității evreiești hărăzite prin misiunea sa, cu raze străbătând întreaga menire istorică a evreimii, conectată strâns destinului lumii. În realizarea cărții, autorul ei a dat străvezii semne, prin efortul de lectură sau de documentare, ca și prin ținuta însuflețită a discursului, de mistuire de sine. Prima parte a cărții, cu titlul formal de *Studiu introductiv*, se dezvăluie lecturii ca un veritabil demers monografic asupra omului și rabinului Alexandru Șafran. După o succintă și preliminară referire asupra documentării în arhivele americane și britanice, intrarea în cuprinsul studiului monografic s-a făcut prin date biografice ale personajului Șafran și prin relevarea educației, formației spirituale și misiunii acestuia, până la a se vedea ilustrând poziția de rabin șef al evreimii din România. Misiunea rabinică a fost avută în vedere de autorul cărții ca for orientativ pentru înțelegerea dramei evreilor din România pe timpul regimurilor dictatoriale și al războiului dus de România în anii 1941–1944, 1944–1945, spre a fi relevată, apoi, poziția cu totul specială a rabinului Șafran față de instaurarea și primii ani ai „democrației populare” sub chip de „regim comunist”. De subliniat comentariile solid documentate, din carte, cu privire la atitudinea evreilor față de comunism și a partidului comunist față de evrei, comentarii demontând „clișeu” după care comunismul în România ar fi fost în proporție covârșitoare opera evreilor instruiți la Moscova și urmați de cei „din țară”, marcați, aceștia, de durerile și ororile căzute asupra lor în anii 1940–1944. Misiunea rabinică a lui Alexandru Șafran s-a situat cu totul în afara respectivului clișeu.

Spre a fi deplin convingător în sensul unor atare comentarii, autorul cărții a recurs la punerea în temei documentar, mai ales din arhive americane și britanice, a activităților lui Alexandru Șafran și a evreilor din România, pe timpul anilor 1944–1948: recunoștința exprimată personalităților care au ajutat evreii din România în timpul Șoahului; angajamentul de solidaritate cu evreii în pericol din țările vecine României, înainte și după 23 august 1944; întoarcerea acasă a deportaților, comemorarea victimelor deportărilor; lupta pentru apărarea drepturilor evreilor din România și a drepturilor României în străinătate (la Conferința de Pace de la Paris, prin misiuni în Statele Unite ale Americii sau în Marea Britanie, cu beneficiu inclusiv pentru atenuarea îndurării de populația României a foametei de la 1946); susținerea constituirii statului independent Israel și a liberei emigrări spre patria lor istorică a evreilor din România; înfruntarea „manevrelor” Partidului Comunist și ale „satelitelui acestuia”, Comitetul Democratic Evreiesc, toate contrare cauzei drepte a evreimii „învățate” de Alexandru Șafran; îndurarea de rabin a represiunii din partea regimului comunist și a „plecării forțate” pe care mâna destinului a dus-o spre Elveția.

Partea a doua a cărții, *Tabele analitice și cronologice*, se prezintă ca una metodologică pentru o sistematică ediție de documente, cu tabele privind documentele din arhive și „în facsimile”. A treia parte a cărții a fost rezervată documentelor, în număr de 120, din arhive, iar a patra parte conține articole din presă, în număr de 90. Părțile a cincea și a șasea conțin documente și articole de presă „în facsimil”. Ilustrațiile, indexul de nume și indexul geografic întregesc o carte pe cât de utilă celor preocupați de tematica ei, pe atât de plină de învățăminte pentru cei înclinați să deceleze dinspre cazuri particulare spre cuprinderi generale „lucrările istoriei”.

Gheorghe Cliveti

EMANUELA COSTANTINI, *Capitala imaginată. Evoluția Bucureștiului în perioada formării și consolidării statului național român (1830-1940)*, Iași, Editura Polirom, 2019, 256 p.

Autoarea este membru al Facultății de Litere, Limbă și Literatură a Civilizației Antice și Moderne din cadrul Universității din Perugia. Lucrarea a apărut inițial în limba italiană, publicarea de la Editura Polirom fiind o traducere. Preocuparea unui cercetător italian pentru evoluția urbanistică și arhitectonică a orașului București vine din interesul autoarei pentru o temă mai largă, anume procesul construcției națiunilor din Balcani, după regresul și prăbușirea Imperiului Otoman. Privirea asupra transformărilor pe care le-a cunoscut Bucureștiul pe parcursul a aproape un secol este pusă într-un cadru mai larg, acela al surprinderii felului în care factorii politici și administrativi ai tinerelor state balcanice, inclusiv din România, și-au imaginat felul în care aveau să arate orașele lor capitală, în ambiția fiecăruia de a se moderniza prin occidentalizare sau prin identificarea unui model autohton, miza fiind îndepărtarea de tradiția anterioară, orientală și otomană.

Autoarea mărturisește că îi lipsește pregătirea necesară pentru a putea aborda chestiunea din perspectiva urbanistică sau arhitectonică, cercetarea sa fiind aceea a istoricului preocupat de acțiunile politice specifice perioadei formării și consolidării națiunilor moderne din Europa de Sud-Est. Așadar, având în față felul cum s-a transformat Bucureștiul în urma inițiativelor legislative, administrative, a proiectelor de construcție, re-construcție și extindere ale orașului, începuse, abandonate sau finalizate pe parcursul perioadei analizate, Emanuela Costantini a intenționat să afle ce legătură a existat între intențiile, viziunile și acțiunile constructive din capitală și procesul formării și consolidării statului național român și mai ales ce rol a avut elita politică în toate acele proiecte de dezvoltare/modernizare a orașului. Însăși alegerea titlului este justificată prin încercarea

inițială a autoarei de a vedea dacă dezvoltarea capitalei României se integrează în definiția de „comunități imaginate” propusă de Benedict Anderson pentru construirea națiunilor.

Pe aceste coordonate orașul capitală românesc este urmărit pe parcursul a trei perioade, pornind de la formarea statului național, trecând prin România independentă și încheind cu perioada de după înfăptuirea României Mari.

De unde s-a pornit, anume ce era Bucureștiul la începutul perioadei studiate? Pe scurt, un oraș în care se regăseau multe din trăsăturile orașului oriental, mai precis a aceluia din Imperiul Otoman. Un oraș dezvoltat tentacular, fără a urma un plan, un oraș policentric. Inclusiv curtea domnească pendulează în secolul al XVIII-lea între curtea din oraș și o curte de la periferie, aceea de la Mogoșoaia. Așadar, un oraș spontan și dezordonat, lipsit de o structură urbanistică întemeiată pe distincția dintre centru și periferie și de zone funcționale bine diferențiate, străzile apărând adesea în spațiile rămase libere dintre clădiri.

Pentru a doua perioadă, capitolul a fost intitulat: *Oglinda țării. București, capitala statului național român (1859–1918)*, fiind construit în jurul ideii că orașul capitală a României aparține unui anumit tip de evoluție urbană, specifică Europei de Est, unde centrul concentrează principalele activități economice. Mai precis, din lipsă de capital, statele din această parte a continentului sunt capabile să susțină doar un singur oraș mare. Concret, investițiile majore vin „de sus” (adică de la bugetul central) sau „din afară” (adică din străinătate) și aproape niciodată din orașul respectiv. Așa se explică faptul că industria, administrația publică și cultura, adică toate elementele de modernizare, tind să se îndrepte preponderent spre un sigur centru urban. Dezvoltarea acestui tip de capitală este legată de nașterea statului național modern, unde astfel de orașe au devenit simboluri ale națiunilor tinere, dorindu-se a fi cărțile lor de vizită. În plan administrativ și politic, situația descrisă anterior este dovedită de faptul că administrația locală devine o anexă a celeia centrale, administrația centrală substituindu-se celei locale, asumându-și cele mai costisitoare lucrări publice.

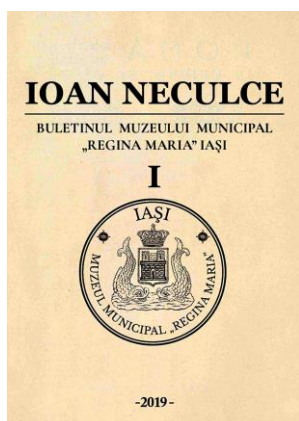
În cel de-al treilea capitol, în care Bucureștiul este analizat în postura de capitală a României Mari, se constată că orașul a continuat să aibă rolul de centru al identității românești și de garant al unității naționale. Asistăm la o arhitectură și o sistematizare urbană îndreptată mai mult decât înainte către relațiile directe cu cetățenii, care în urma reformei electorale deveniseră și alegători. Se produce o redistribuire a categoriilor sociale pe teritoriul orașului și o nouă conformație a centrului. Mai precis, se tinde spre izolarea în zone marginale și camuflarea în vegetație a reședințelor luxoase ale mării burghezii și ale moșierimii. În același timp, în centru, pe bulevardul Magheru, se înălțau blocuri mai „democratice”, în stil modern, și se deschideau piețe în fața clădirilor-simbol ale puterii monarhice. Prin urmare, Bulevardul Magheru ia locul străzii paralele, Calea Victoriei. Comparația dintre cele două străzi poate clarifica felul în care, în doar două decenii, se schimbă viziunea asupra orașului în ansamblul și asupra centrului acestuia.

În concluzie, este o lucrare interesată, construită în jurul unei idei, aceea a orașului capitală rezultat al unei viziuni politice, a unui ideal, care a încercat să fie transpus în practică, nu întotdeauna coerent și cu suficiente resurse. Mai mult, comparând orașul și realizările sale urbanistice cu zona rurală înconjurătoare, persistă întrebarea pusă de autoare de câteva ori pe parcursul textului, anume cât de reprezentativ a fost Bucureștiul pentru imaginea adevărată a României moderne? Este Bucureștiul oglinda țării, sau este mai curând o proiecție, un ideal, o capitală imaginată?

Marius Chelcu

„Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal „Regina Maria” Iași, I, 2019, 186 p.

Apariția celui dintâi număr al periodicului „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal „Regina Maria” Iași (I, 2019) are, în viziunea noastră, atât menirea de a releva reînființarea Muzeului Municipal, întemeiat acum un secol la îndemnul lui Gheorghe Ghibănescu, dar mai cu seamă de a relua proiectul editorial ce a făcut ca amintirea muzeului să dăinuiască. Noua revistă apare însă într-un context istoriografic diferit, în bună măsură, față de cel ce caracteriza Iașii la începutul anilor '30 ai veacului trecut, atunci când, mai ales în împrejurările determinate de Marele Război, tocmai încheiat, lipsa unei publicații dedicată studiilor istorice locale era resimțită. Între timp, ca urmare a unor inițiative instituționale ori personale, putem constata o oarecare abundență a tipăriturilor periodice destinate analizelor istorice și istoriografice locale și nu numai. În acest context, pornind de la exemplul înaintașilor, actualul comitet de redacție va avea misiunea, deloc ușoară, însă asumată dintru început, de a coagula

în jurul revistei „efortul, interesul și pasiunea celor care pot contribui la valorificarea patrimoniului și la scrierea istoriei orașului Iași”. Continuând raportarea la vremurile de început ale revistei, trebuie să remarcăm faptul că cei dintâi colaboratori ai Buletinului Muzeului Municipal au fost privilegiați de accesul poate mai facil la mărturii documentare inedite, spre deosebire de cei de astăzi. Însă, dacă cei de atunci aveau avantajul de a selecta, cercetătorii de astăzi compensează, iar acest prim număr o dovedește din plin, prin disponibilitatea de a căuta și de a valorifica, iar pe alocuri de a reinterpretă mărturiile documentare păstrate, fie ele inedite sau deja editate.

Primele pagini ale volumului cuprind câteva *Gânduri la început de drum*, exprimate de conducerea muzeului și de redacția revistei, urmate de o prezentare a trecutului casei ce găzduiește astăzi Muzeul Municipal (*Istoria unei case muzeu*). Iar pentru a afla, în ansamblul său, povestea așezământului cultural ce lua naștere la Iași în urmă cu un secol, trebuie parcurse și paginile studiului Inei Chirilă, „Ioan Neculce” – *Buletinul Muzeului Municipal (1921–1934). Un „corpus” al documentelor ieșene*, în care autoarea, îndeaproape cunoscutoare a preocupărilor lui Gh. Ghibănescu, vorbește despre menirea de căpătâi a buletinului ce vedea pentru întâia oară lumina tiparului în 1921, aceea de a scoate la lumină documente și mărturii ale trecutului privitoare la istoria Iașilor.

Studiile următoare confirmă că redacția prezentei serii nu se abate de la programul gândit inițial de fondatorii Muzeului Municipal. Contribuția lui Petronel Zahariuc, *Despre o casă de pe Ulița Mare a Iașilor și despre o poveste cu drepturile femeii din Moldova (prima jumătate a secolului al XVIII-lea)*, prezintă stăpânii unui loc din centrul Iașilor începând cu primele decenii ale secolului al XVII-lea, demonstrând, încă o dată, cât de vremelnice au fost în Moldova acelor timpuri stăpânirile caselor, locurilor și, de ce nu, a țării. Găsim în paginile articolului, ce cuprinde o bogată anexă documentară, mărturii despre zbuciumul și greutățile ce împovărau odinioară viața trăitorilor pe aceste meleaguri, marcată de solidarități și animozități, de nesfârșite judecăți, oferindu-ne prilejul de a afla, o dată în plus, că totul avea un preț, astfel încât nimic nu rămânea nerăsplătit, nimic nu rămânea nepedepsit.

Despre oameni și locuri din Iași, autorul următorului articol, Marius Chelcu, a vorbit și a scris în repetate rânduri, de această dată oprindu-se asupra unor *Fragmente din istoria orașului Iași: locuri și oameni de lângă biserica Sf. Gheorghe Lozonschi*, fragmente care, însumate la un

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVI, 2019, p. 391–392

moment dat, vor putea înfățișa, fie un fragment mai mare, fie, de ce nu, întregul, într-o atât de necesară istorie a orașului Iași.

Pornind de la o serie de *Mărturii genealogice pentru istoria familiei Tăutu (II)*, Ștefan S. Gorovei prezintă dificultățile cu care se pot confrunta cercetătorii preocupați de studiile genealogice, mai ales în ceea ce privește stabilirea datelor de naștere și deces, oferind însă, și nu doar în acest studiu, exemplul de urmat pentru depășirea unor asemenea inconveniente. Tot despre familii boierești vorbește și Silviu Văcaru, în paginile studiului său analizând și prezentând documentele păstrate cu privire la *Un proces de divorț în lumea mondenă a Iașului anului 1819 și implicațiile sale basarabene*, explorând urmările căsătoriilor dintre vâstarele marilor familii boierești din Țările Române la începutul veacului al XIX-lea, dar mai ales consecințele desfacerii unei astfel de căsătorii, totul în contextul istoric al trecerii teritoriului Moldovei de la răsărit de Prut în stăpânirea Rusiei.

Continuând preocupările privitoare la trecutul Iașilor, Mircea Ciubotaru înfățișează *Un episod din istoria edilitară a orașului Iași: demolarea dughenilor din fața Mitropoliei Vechi și construcția grilajului curții (1874–1894)*. Pornind de la un dosar păstrat în arhivele ieșene, autorul scoate la lumină un exemplu mărunț, dar grăitor, despre pașii parcurși pe calea urbanizării și modernizării orașului spre finele secolului al XIX-lea.

Sursele primare stau și la baza studiul întocmit de Laurențiu Rădvan și Andrei Melinte, *Din istoria târgurilor ținutului Iași în prima jumătate a sec. al XIX-lea: un incident privind-i pe evreii din Ștefănești*, contribuție ce are rolul de a evidenția tensiunile care frământau uneori comunitățile locale, autorii analizând în detaliu evenimentele, locul și personajele implicate. Mai mult decât atât, considerăm că astfel de articole oferă argumente suplimentare pentru a conștientiza că istoria Iașilor nu se poate rezuma doar la trecutul orașului, ci trebuie să cuprindă și componenta de reședință a ținutului, cu toate implicațiile aferente.

Iar fiindcă trecutul orașului poate fi mai lesne reconstituit prin alăturarea surselor documentare cu cele arheologice, volumul cuprinde și articolul Voicăi Maria Pușcașu, privitor la *Cercetări arheologice în municipiul Iași 1975–1992*, cercetări fără de care mărturii despre oameni, obiecte și activități ar fi rămas în continuare ascunse în „profundimea solului ieșean”.

Contribuția lui Cosmin Sandu, referitoare la *Activitatea Muzeului Municipal „Regina Maria” Iași (octombrie 2018 – octombrie 2019)*, rezumă în câteva pagini și prin intermediul unor sugestive imagini o bogată activitate desfășurată în decurs de un an (și o lună) în cadrul muzeului, dar nu numai. Faptul că în frumoasele fotografii îi regăsim, pe alocuri, pe unii dintre autorii articolelor cuprinse în paginile acestei reviste nu poate fi privit altfel decât ca o dovadă a unei colaborări constante, animată de preocupări comune: descoperirea și promovarea trecutului istoric al Iașilor.

Volumul se încheie cu o rubrică dedicată *Donațiilor și achizițiilor*, rubrică pe care, prin grija conducerii muzeului, nădăjduiesc să o regăsim, dacă se poate cât mai consistentă, și în numerele următoare.

La finalul acestor rânduri, nu pot decât să sper că revista, aflată acum la primul număr dintr-o nouă serie, condusă de oameni vrednici și bucurându-se de contribuțiile unor cercetători destoinici, își va croi un drum statornic, astfel încât, în anii ce vor veni, să o regăsim în grupul, nu foarte bogat, al revistelor ce au murit „spre a se naște”.

Sorin Grigoruță

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”
ÎN ANUL 2018

Membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” și-au desfășurat și în anul 2018 activitatea științifică în conformitate cu normele specifice cercetării academice, consacrate și confirmate prin rezultate deosebite, subsumate misiunii Institutului de cercetare a istoriei românilor, în strânsă conexiune cu evoluțiile istorice europene din imediata noastră proximitate sau din spații mai îndepărtate. Acest efort științific susținut în cadrul programelor și proiectelor de cercetare asumate s-a concretizat în elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr de volume, participarea la proiecte de cercetare interne și internaționale, publicarea în reviste de specialitate și în volume colective a numeroase studii și articole de specialitate, cu impact în mediul academic, prezentarea de comunicări la diverse manifestări științifice naționale și internaționale, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice. Toate acestea dovedesc, din nou, calitatea și continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieșean.

Cu o durată de execuție ce variază în raport cu tema asumată și numărul de cercetători implicați, în anul 2018, în cadrul celor cinci departamente de cercetare existente (Istoria medievală, Istoria modernă, Istoria contemporană, Istoria relațiilor internaționale și Istoria culturii) s-au derulat 23 de proiecte de cercetare (dintre care două proiecte fundamentale ale Academiei Române) în cadrul a cinci programe, după cum urmează:

Programul Ia., *Izvoarele Evului Mediu Românesc și Istorie Socială*, coordonat de prof. univ. dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect fundamental al Academiei Române:

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A. *Moldova*, vol. XI (1604–1606), dr. Petronel Zahariuc, CS II, dr. Silviu Văcaru, CS I, dr. Marius Chelcu, CS II, dr. Cătălina Chelcu, CS III, dr. Sorin Grigoruță, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

Programul Ib., *Instrumente de lucru. Repertoriul numismatic românesc, 1822–1859/1867*, coordonat dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Piața monetară a Moldovei (1359–1859). Sisteme monetare, echivalențe și legislație*, dr. Viorel Butnariu, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2020.

Programul II, *Stat și societate în perioada modernizării și construcției naționale românești, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, cuprinde patru proiecte:

1. *Modernizarea societății românești din Bucovina habsburgică. Orizont politic și cultural (1848–1918)*, dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

2. *Schimbări de paradigmă în viața politică românească (1900–1914)*, dr. Liviu Brătescu, CS II, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

3. *Elita conservatoare românească la jumătatea secolului al XIX-lea: Lascăr Catargiu*, dr. Simion-Alexandru Gavriș, CS, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

4. *Evoluții în planul administrației publice din Moldova în perioada tranziției modernizatoare (1774–1832). Trăsături generale și studii de caz: agia, epitropiile/eforiile/epistasiile și vorniciile (de poartă, de obște și de aprozi)*, dr. Mihai-Cristian Amărieuței, ASC, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

Programul III, *Cultură și modernizare în România, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Leonidas Rados, CS I, cuprinde șase proiecte:

1. *Istoriografia română: de la cronică la discursul postmodern*, acad. Alexandru Zub, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

2. *„Aproape... cetățeni”. Studențimea ieșeană în epoca modernă: particularități, forme de coagulare, viață academică și implicare politică*, dr. Leonidas Rados, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVI, 2019, p. 393–404

3. *De la verosimil la veridic: o istorie a ideii de adevăr în gândirea istorică europeană*, dr. Andi Mihalache, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

4. *Regionalism și identitate regională în Moldova după Mica Unire (1859–1918)*, dr. Mihai Chipur, CS II, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

5. *O istorie a inspecțiilor școlare în România secolelor XIX–XX*, dr. Cătălina Mihalache, CS II, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

6. *Pregătirea unei ediții critice a Memoriilor și corespondenței lui Lupu Kostaki*, dr. Alexandru Istrate, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

Programul IV, *Public și privat în România secolului XX*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde șase proiecte:

1. *Metodele utilizate de către Securitate pentru distrugerea grupurilor de rezistență armată anticomuniste*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

2. *Nordul Moldovei sub ocupație sovietică (primăvara–toamna anului 1944)*, dr. Dorin Dobrințu, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

3. *Relațiile dintre Statele Unite ale Americii și România comunistă. Activitatea Legației RPR din Washington (1961–1965)*, dr. Paul Nistor, CS II, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

4. *Asociaționismul fraternalist în primele două decenii ale secolului trecut*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

5. *Anul derivei. Violențele antisemite din 1940*, Adrian Cioflâncă, CS III, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

6. *Istoriografia românească în anii 1948–1970. Studiu de caz: Andrei Oțetea*, dr. Marian-Ionuț Hariuc, ACS, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

Programul V, *România în relațiile internaționale (secolele XIX–XX)*, coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. Proiect fundamental al Academiei Române, *Documente consulare și diplomatice străine privitoare la domnia lui Carol I. 1866–1914*, echipa de realizare: prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti (coordonator), dr. Mihai-Ștefan Ceașu, CS I, dr. Flavius Solomon, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2020.

2. *Unirea românilor și emergența Europei statelor naționale*, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2018.

3. *Rapoarte diplomatice austriece din România, 1877–1887*, dr. Flavius Solomon, CS I, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

4. *Relațiile dintre România și Marea Britanie în anii 1945–1948*, dr. Dumitru-Alexandru Aioanei, ACS, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

5. *„Moștenirea” de la Locarno și conciliatorismul occidental din anii ’30. Actori, obiective și victime colaterale*, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, CS II, termen de finalizare 31 decembrie 2019.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează, deopotrivă, atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii, volume de documente sau periodice de specialitate. În anul 2018, cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol” au semnat 17 astfel de titluri (în 18 tomuri).

a. Volume de autor:

– Marius Chelcu, Dumitru Boghian, Sergiu-Constantin Enea, Ionuț Minea, *Monografia orașului Târgu Frumos*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 677 p.

– Gheorghe Cliveti, *România și „apogeul Europei”, 1815–1914*, București, Editura Academiei Române, 2018, 1160 p.

– Andi Mihalache, *Trecutul ca text: idei, tendințe, controverse*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 295 p.

– Andi Mihalache, *Proiecte muzeale în La Belle Epoque*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 206 p.

– Cătălin Turliuc, Mircea Munteanu, *Francmasonii români și înfăptuirea Marii Uniri. Mică Enciclopedie (Romanian Freemasons and the achievement of the Great Union. Encyclopaedia)*, București, 2018, 379 p.

– Silviu Văcaru, *Augustin Șandru. Scrisori de pe frontul din Siberia (1916–1920)*, Iași, Editura „StudIs”, 2018, 348 p.

– Alexandru Zub, *Impasul reîntregirii*, ediția a V-a, Iași, Editura Timpul, 2018.

b. Volume editate și coordonate:

– Marian Viorel Butnariu, Raisa Tabuică, Cristiana Tătaru (éd.), *Monnaies et parures du Musée Nationale d'Etnographie et d'Histoire Naturelle de Chișinău*, seria CORPUS NUMMORUM MOLDAVIAE, vol. 2, Chișinău, Lexon Plus, 2018, 152 p. + CXXII pl.

– Gheorghe Cliveti, Gheorghe Cojocaru (coord.), *Istoricul și istoria. Alexandru Boldur – 130 de ani de la naștere, Leonid Boicu – 85 de ani de la naștere*, Iași, Editura Junimea, 2018, 427 p.

– Dorin Dobrinu (coord.), Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Lisnic și Dumitru Lăcătușu (ed.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I, 1949–1950, vol. II, 1951–1962, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 631 p. + 563 p.

– Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (coord.), *Edificarea orânduirii socialiste. Violenta politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949–1962*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, 406 p.

– Dorin Dobrinu, Dănuț Mănăstireanu (coord.), *Omul evanghelic. O explorare a comunităților protestante românești*, Iași, Editura Polirom, 2018, 800 p.

– Dorin Dobrinu, Mihai Chiper (ed.), „Archiva Moldaviae”, X, 2018, 490 p.

– Leonidas Rados, Florea Ioncioaia (coord.), *Fragmente de pe un câmp de luptă: studii în istoria universității*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, 377 p.

– Andi Mihalache (ed.), „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, tomul LIII, 2017, 500 p.

– Paul Nistor (ed.), „East European Journal of Diplomatic History”, no. 4–5, 2017–2018, 350 p.

– Leonidas Rados (ed.), „Historia Universitatis Iassiensis”, nr. VIII, 2017, 420 p.

În afară de programele și proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au obținut sau au participat în anul 2018, în calitate de directori de proiect, membri sau experți științifici, la un număr de șase proiecte de cercetare și granturi, dintre care două internaționale.

a. Proiecte naționale:

– Dr. Sorin Grigoruță, CS III, director de proiect în proiectul postdoctoral *Epidemiile de ciumă din Țările Române la începutul secolului al XIX-lea. Cauze, reacții, consecințe (EMPIRIC)*, UEFISCDI – cod proiect PN-III-P1-1.1-PD-2016-0497, perioadă de derulare: 2018–2020; mentor: dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, CS I.

– Dr. Andi Mihalache, CS I, dr. Cătălina Mihalache, CS II, dr. Mihai Chiper, CS II, dr. Alexandru Istrate, CS III, membri în proiectul Ministerului Cercetării și Inovării *Enciclopedia imaginariilor din România. Patrimoniu istoric și identități cultural-lingvistice*, CCCDI – UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326/49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III; director proiect: prof. univ. Corin Braga.

– Dr. Flavius Solomon, CS I, director al Proiectului component 1: *Ipostaze istorice ale migrației. Între reconstituirea istoriei și discursul identitar*, din cadrul proiectului UEFISCDI PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, cu tema *Migrație și identitate în spațiul cultural românesc. Abordare multidisciplinară*, perioadă de derulare: 1 aprilie 2018 – 31 octombrie 2020, proiecte complexe realizate în consorțiu CDI (PCCDI), nr. contract 48 PCCDI/2018, derulat prin Academia Română – Filiala Iași; director de proiect complex: acad. Victor Spinei; membri: dr. Leonidas Rados, CS I, dr. Dorin Dobrinu, CS III.

– Prof. univ. dr. Petronel Zahariuc, CS II, director de proiect în grantul PN-III-P4-ID-PCE-2016-0557, *Documente și manuscrise românești din arhivele de la Muntele Athos: mănăstirile Zograf și Dohiar*, finanțat de UEFISCDI, contract nr. 133/12.07.2017, perioadă de derulare: 2016–2019; membri: dr. Cătălina Chelcu, CS III, dr. Marius Chelcu, CS II.

b. Proiecte internaționale:

– Dr. Viorel Butnariu, CS I, acord de colaborare cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Chișinău (nr. 265A/01-05 din 18 septembrie 2013), în vederea editării colecției numismatice a Muzeului în seria *Corpus Nummorum Moldaviae*.

– Dr. Paul Nistor, CS II, director al proiectului *Memorie, identitate și comunitate. Studii de istorie orală pe Valea Prutului, în România și Republica Moldova*, finanțat de Ministerul pentru Românii de Pretutindeni (D2/c/60 din 28.06.2018), derulat de Asociația „Est-Democrația”, în parteneriat cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova și Muzeul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, perioadă de derulare: iunie–decembrie 2018; participant, în calitate de expert științific: dr. Cătălina Mihalache, CS II; membru: dr. Alexandru-Dumitru Aioanei, ACS.

În anul 2018, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări științifice, naționale sau internaționale.

a. Manifestări științifice naționale:

– Simpozionul *Omagiu Făuritorilor Unirii*, ediția a VII-a, coorganizator alături de Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2018.

– Simpozionul *Arhitecturii Marii Uniri*, Palatul Culturii Iași, 23 martie 2018.

– Dezbaterile *Identități fracturate. Destine basarabene în politica și cultura românească*, coorganizator alături de Muzeul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 5 iunie 2018.

– Congresul Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018, organizat de către Comitetul Național al Istoricilor Români, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Academia Română, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”.

– Masa rotundă *România întregită. Premise, evoluții, perspective*, organizată de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Iașene, ediția a XXXIII-a, Iași, 23 octombrie 2018.

– Masa rotundă *România și începutul Războiului Rece*, organizată de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” în cadrul Zilelor Academice Iașene, ediția a XXXIII-a, Iași, 2 noiembrie 2018.

b. Manifestări științifice internaționale:

– Conferința aniversară *27 martie 1918: începutul Întregirii României*, organizată de Academia Română, Academia de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 28 martie 2018.

– Workshop-ul *Migrație și identitate în spațiul cultural românesc. Abordare multidisciplinară*, Iași, 4 mai 2018.

– Simpozionul internațional *Unitatea națională a românilor în destinul lor istoric*, coorganizator alături de Complexul Național Muzeal Moldova, Iași, 8 iunie 2018.

În afara manifestărilor științifice mai sus-menționate, cercetătorii Institutului au susținut, pe tot parcursul anului 2018, numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, între care 93 la manifestări științifice naționale și 50 la manifestări științifice internaționale, desfășurate atât în țară, cât și în străinătate.

a. Comunicări la manifestări naționale:

– Alexandru-Dumitru Aioanei, Aurel Vijoli – *primul guvernator comunist al BNR*, la conferința națională *Fațete ale comunismului în România și RSSM*, Iași, 21–22 iunie 2018; *Primele planuri cincinale, economia planificată și dezvoltarea urbană în Moldova*, la Congresul Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018; *Comuniștii români și Marea Britanie după 1944*, la masa rotundă *România și începutul Războiului Rece*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, 2 noiembrie 2018.

– Mihai-Cristian Amărieș, *Familii românești, familii europene. Înrudirile Micleștilor din secolul al XIX-lea, la al XVIII-lea Congres de Genealogie și Heraldică*, Iași, 10–12 mai 2018 (în colaborare cu Sandu Miculescu); *Documente din Arhiva Mănăstirii Protaton (Muntele Athos) privitoare la moșii și metocuri din ținutul și târgul Bacău închinat Mănăstirii Trei Ierarhi din Iași*, la simpozionul național *V. Pârvan*, Bacău, 4–5 octombrie 2018.

– Liviu Brătescu, *Domnia lui Al. I. Cuza. Legitimare și contestare politică*, la simpozionul național *Omagiu Făuritorilor Unirii*, cu tema *Unirile românilor de la Alexandru Ioan Cuza la Ferdinand I*, organizat de Complexul Muzeal Național „Moldova” Iași, în parteneriat cu Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Muzeul Universității și Muzeul de Istorie Naturală, Iași, 24 ianuarie 2018; Ionel Brătianu, *liderul unei noi generații politice. Principii și acțiuni guvernamentale*, la colocviul național *Brătienii și Regalitatea*, organizat de Centrul de Cultură „Brătianu”, Ștefănești, Argeș, 10 mai 2018; *Elita politică românească la începutul secolului XX. Noi proiecții asupra modernizării*, la Colocviul de Istorie, ediția a XX-a, cu participare națională și internațională, organizat de Muzeul Național Cotroceni, 10–11 mai 2018; *PNL și problema națională la sfârșitul secolului XIX*, la conferința națională *Proiectul identitar românesc. 1848–1947*, organizată de Facultatea de Științe Socio-Umane, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Biblioteca Județeană ASTRA, Societatea de Științe Istorice din România, Filiala Sibiu, Facultatea de Științe Politice, Universitatea București, Asociația pentru Cultură și Educație Europeană, Sibiu, 20–22 septembrie 2018.

– Viorel Butnariu, *Kipper und Wipperzeit la sfârșitul secolului al XVII-lea, reflectat în piața monetară a Moldovei*, la a XLI-a sesiune națională de comunicări științifice *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 27–28 septembrie 2018.

– Mihai-Ștefan Ceașu, *Bucovina 1775–1914*, conferință în cadrul ciclului de emisiuni televizate realizate de prof. univ. dr. Gheorghe Iacob, „România 100”, la TVR Iași, difuzată pe 24 martie 2018; *Considerații privind familia Hurmuzaki, cu referire specială la Eudoxiu Hurmuzaki*, la „Caravana Centenarului 2018”, organizată de Consiliul Județean Suceava și Primăria municipiului Rădăuți, la Colegiul Național „Eudoxiu Hurmuzaki”, 23 mai 2018; *Anexarea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic (1774–1775)*, la „Caravana Centenarului 2018”, organizată de Consiliul Județean Suceava și Primăria municipiului Rădăuți, la Biblioteca municipală, 23 mai 2018; *Minoritățile și schimbarea regimului de apartenență statală a Bucovinei în toamna anului 1918*, la secțiunea *Bucovina de la pajura bicefală habsburgică la acvila regală română*, organizată și moderată de dr. Mihai-Ștefan Ceașu, în cadrul Congresului Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018; *Iancu Flondor – eroul Bucovinei*, la simpozionul *Făurirea statului național unitar: de la idee la faptă*, organizat de Direcția Județeană pentru Cultură, Botoșani, 15 noiembrie 2018.

– Cătălina Chelcu, *Surse judiciare în Moldova premodernă: anafarele Departamentului Criminalicesc (1799–1828)*, în cadrul atelierului național *Sursele unei istorii (pre)moderne românești în Moldova și Valahia*, București, Institutul de Istorie „N. Iorga”, 21 septembrie 2018.

– Marius Chelcu, *Dilemele modernizării administrative: de la epitropie la eforie*, la Congresul Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018; *Surse administrative pentru istoria urbană: perioada regulamentară*, în cadrul atelierului *Martorii timpului. Sursele unei istorii (pre)moderne românești*, organizat de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București, 21 septembrie 2018; *Documente privitoare la istoria orașului Vaslui în arhivele ieșene*, în cadrul simpozionului *Acta Moldaviae Meridionalis – Sesiunea Națională de Comunicări Științifice*, organizat de Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, Vaslui, 27–28 septembrie 2018.

– Adrian Cioflâncă, *Violența antisemită în ianuarie 1941. Date noi despre masacrul de la Jilava*, la manifestarea *Comemorarea a 77 de ani de la masacrul de la Jilava și pogromul de la București*, organizată de Federația Comunităților Evreiești din România, în colaborare cu Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” și Primăria Jilava, Jilava, 21 ianuarie 2018; *Mărturii fotografice despre gropile comune din Transilvania*, cu ocazia Comemorării Zilei Internaționale a Victimelor Holocaustului, organizată de Comunitatea Evreilor din Sălaj, Zalău, 30 ianuarie 2018; *Evreii în timpul Primului Război Mondial*, la Muzeul Municipiului București, cu ocazia premierei filmului *Evrei eroi în Primul Război Mondial*, regia Sori Avram, 2018, consultanți istorici Adrian Cioflâncă, Felicia Waldman, București, 16 februarie 2018; *Masacrul de la Odessa. Reprezentarea vizuală a unei crime în masă*, la dezbaterile *Masacrul de la Odessa. Istorie, memorie, reprezentare*, Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România (în colaborare cu Radu Jude, Florin Stan), București, 13 iunie 2018; *Wilhelm Filderman și violența antisemită*, la Școala de Vară a Centrului pentru Studiul Istoriei Evreilor din România cu tema *Personalități ale lumii evreiești*, CIR Brașov, Cristian, jud. Brașov, 19 iulie 2018; *Masacrul de la*

Galați. Noi informații documentare, în cadrul workshop-ului *Masacrul de la Galați. Necunoscutele unei crime în masă*, organizat de Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România, Sinagoga Mare din București, 17 octombrie 2018.

– Gheorghe Cliveti, *Unirea românilor – forța identității naționale*, la conferința aniversară *27 martie 1918: începutul Întregirii României*, organizată de Academia Română și Academia de Științe a Moldovei, Iași, Filiala Iași a Academiei Române, 28 martie 2018; *Congresul de la Berlin și problema independenței României*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, seria de comunicări lunare, 11 mai 2018; *Nicolae Iorga și Unirea românilor*, la simpozionul *Nicolae Iorga și Marea Unire*, Botoșani, Muzeul Județean Botoșani, 6 iunie 2018; *Unirea românilor în „calendarul” Europei moderne*, la Congresul Național al Istoricilor Români, Iași, 1 septembrie 2018; *Diplomația: de la artă la teorie și practică*, la workshop-ul *Corpul diplomatic al României (1918–1947). Surse, metode, interpretări*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 3 octombrie 2018.

– Dorin Dobrinu, *Foamea din România anilor 1946–1947 și migrațiile interne*, la workshop-ul proiectului UEFISCDI PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0116, cu tema *Migrație și identitate în spațiul cultural românesc. Abordare multidisciplinară*, Iași, Academia Română – Filiala Iași, 4 mai 2018; dezbateri ocazionate de lansarea volumelor Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (coord.), *Edificarea orânduirii socialiste: violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949–1962*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017; Dorin Dobrinu (coord.), Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Lisnic, Dumitru Lăcătușu (ed.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I, 1949–1950, vol. II, 1951–1962, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, Librăria Tafrali, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 12 iunie 2018; dezbateri ocazionate de lansarea volumelor Dorin Dobrinu, Constantin Iordachi (coord.), *Edificarea orânduirii socialiste: violența politică și lupta de clasă în colectivizarea agriculturii din România, 1949–1962*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017; Dorin Dobrinu (coord.), Alexandru-Dumitru Aioanei, Dumitru Lisnic, Dumitru Lăcătușu (ed.), *Colectivizarea agriculturii din România: inginerie socială, violență politică, reacția țărănimii. Documente*, vol. I, 1949–1950, vol. II, 1951–1962, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, București, New Europe College, 13 iunie 2018.

– Alexandru Gavriș, *Personalul administrativ din Moldova la începutul epocii regulamentare. Câteva note pe marginea unei condici de calitate*, la simpozionul național *Vasile Pârvan*, Bacău, 4 octombrie 2018.

– Sorin Grigoruță, *Iași în vremea holerei (1831)*, în cadrul sesiunii anuale a Comisiei de Istorie a Orașelor din România – *Calamități naturale, mari incendii și epidemii în trecutul orașelor*, Alba Iulia, 23–24 noiembrie 2017; *O „vidomostie” despre bolnavi, morți și alte urmări ale epidemiei de ciumă (1829)*, în cadrul atelierului național *Martorii timpului. Sursele unei istorii (pre)moderne românești în Moldova și Valahia*, București, Institutul de Istorie „N. Iorga”, 21 septembrie 2018; *Despre câteva măsuri pentru „buna ținere și orânduiala stării sănătății” și despre autorul lor: doctorul Georg Metz (1832)*, în cadrul Zilelor Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 26–27 octombrie 2018.

– Marian Hariuc, *Mihai Ralea – premise ale activității diplomatice*, în cadrul workshop-ului *Corpul diplomatic al României (1918–1947). Surse, metode, interpretări*, Iași, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 3 octombrie 2018.

– Sorin Ivănescu, *Formațiile (corpurile) de voluntari români în timpul Marelui Război*, la masa rotundă *România întregită. Premise, evoluții, perspective*, în cadrul Zilelor Academice Iașene, ediția a XXXIII-a, 23 octombrie 2018.

– Andi Mihalache, *Funeraliile lui Al. I. Cuza de la Ruginoasa (1873)*, în cadrul simpozionului *Omagiu Făuritorilor Unirii*, Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2018; *Dosarul de poliție ca literatură de observație socială. Cazul Nicolae Iorga*, la Muzeul „Mihail Kogălniceanu”, Iași, 22 martie 2018.

– Paul Nistor, *România comunistă și propaganda în Statele Unite ale Americii. Romanian News – Buletinul Legației Republicii Populare Române*, la Centrul de Istorie a Relațiilor Internaționale, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, ianuarie 2018; *Marea Unire reflectată în presa comunistă. De la determinismul social la cel național*, la simpozionul *Basarabia. De la Sfatul Țării la*

Pactul Ribbentrop-Molotov, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Filiala Iași a Academiei Române, martie 2018; *Pregătirea relațiilor bilaterale în „laboratoarele” MAE. Ministrul Silviu Brucan, centrala MAE și relațiile României cu SUA*, la simpozionul *Fațete ale comunismului în România și în R(A)SS Moldovenească: politică, societate și economie*, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, mai 2018; *File din diplomația Războiului Rece. Relația Legației Republicii Populare Române din Washington cu Departamentul de Stat al SUA (1946–1962)*, la Congresul Național al Istoricilor Români, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, august 2018; *Deschiderea controlată. Cetățeni americani în România lui Gheorghiu-Dej*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, septembrie 2018; *Diplomații români de la Washington: de la nepotismul clasic la fidelitatea comunistă (1946–1949)*, în cadrul workshop-ului *Corpul diplomatic al României. Surse, metode, interpretări*, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, octombrie 2018; *România și SUA la începutul Războiului Rece*, la masa rotundă *România și începutul Războiului Rece*, Filiala Iași a Academiei Române, 2 noiembrie 2018; *Identitate, dezvoltare și viitor la comunitățile românești de pe Valea Prutului*, în cadrul atelierului *Memorie, identitate și comunitate. Studii de istorie orală pe Valea Prutului, în România și Republica Moldova*, Biblioteca Municipală Chișinău, 7 noiembrie 2018; *Atitudinea regimului Ceaușescu față de Marea Unire*, la Zilele Muzeului „Theodor Cincu”, Tecuci, 22 noiembrie 2018; *„Umanizarea” Războiului Rece. Muzica, arta și propaganda identitară a României comuniste în America (1950–1960)*, la Simpozionul Național de Muzicologie, Universitatea de Arte „George Enescu”, Iași, 23 noiembrie 2018.

– Leonidas Rados, *Migrația academică în România modernă. Categori, direcții, modele*, la workshop-ul interdisciplinar dedicat problemei migrației și identității, Academia Română – Filiala Iași, 4 mai 2018.

– Bogdan-Alexandru Schipor, Grigore Gafencu – ministru de Externe al României, la Congresul Național al Istoricilor Români, organizat de către Comitetul Național al Istoricilor Români, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Academia Română, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018; *Coordonatele rolului României în politica marilor puteri occidentale la sfârșitul Marelui Război și la începutul celei de-a doua conflagrații mondiale. Despre flancuri, bariere, cordoane sanitare, blocuri și alianțe*, la masa rotundă *România întregită: premise, evoluții, perspective*, în cadrul ediției a XXXIII-a a Zilelor Academice Iașene, Academia Română – Filiala Iași, 23 octombrie 2018; *23 august 1944 și provocările pentru un ministru de externe – Grigore Niculescu-Buzești*, la sesiunea de comunicări organizată de către Centrul de Istorie a Secolului XX (CIS 20), Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1 noiembrie 2018; *Gheorghe Tătărescu, ministru de Externe al României la începutul Războiului Rece. Coordonate ale unui mandat controversat*, la masa rotundă *România și începutul Războiului Rece*, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 2 noiembrie 2018.

– Flavius Solomon, *Emigrația rusă în România în anii 1870–1890 și geneza curentelor politice și culturale de stânga din Vechiul Regat*, la workshop-ul *Migrație și identitate în spațiul cultural românesc. Abordare multidisciplinară*, Iași, Academia Română – Filiala Iași, 4 mai 2018.

– Cătălin Turliuc, *Devenirea istorică a ideologiei liberale*, la simpozionul *Ideologie și istorie liberală*, Fundația Hans Seidel, Centrul Wilfred Martens, București, 26 octombrie 2018; *Iași – capitală de război*, la ediția a VI-a CONFER, Teatrul Național Iași, 23 noiembrie 2018; *Iașul în Marele Război*, la Zilele Medicale Iașene, Aula Universității de Medicină și Farmacie „Gr. T. Popa” Iași; *Unirea Principatelor, context românesc și internațional*, la simpozionul național *De la Unirea cea mică la Marea Unire*, Centrul de Cultură Arad, Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol”, Arad, 23 ianuarie 2018; *Asociaționismul fraternal și realizarea statului național modern român*, la simpozionul *Omagiu Făuritorilor Unirii*, ediția a VII-a, Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2018; *Marea Unire a românilor din perspectiva asociaționismului fraternalist*, la conferința *Centenarul Marii Uniri*, Banca Națională a României, București, 15 martie 2018; *Marea Unire a românilor în contextul diplomatic al sfârșitului Primului Război Mondial*, la simpozionul *Centenarul Unirii Basarabiei cu România. Dialoguri bărlădene-basarabene*, Bârlad, Muzeul „V. Pârvan”, 17 martie 2018; *Istoria și istoricii în fața Centenarului Marii Uniri*, la simpozionul *Arhitecții Marii Uniri*, Palatul Culturii, Iași, 23 martie 2018; *Unirea Basarabiei cu*

România, la Biblioteca Județeană „Gh. Asachi”, Iași, 28 martie 2018; *Rolul misiunii militare franceze în România în timpul Primului Război Mondial*, la *Centenar sub auspiciile Familiei Regale a României*, Institutul Cultural Francez, Iași, 29 martie 2018; *Intervenția armatei române în Basarabia în 1918 – o necesitate strategică pentru asigurarea securității teritoriului românesc dintre Prut și Nistru*, la conferința națională *Basarabia, 27 martie 1918. Primul pas al Marii Uniri*, organizată de Academia Română – Filiala Iași, Institutul „Gh. Zane”, Astra, Iași, 29 martie 2018; *Misiunea militară franceză condusă de generalul H. M. Berthelot în România*, la simpozionul *Henri Mathias Berthelot. Două patrii: Franța și România*, Institutul Cultural Francez, Primăria Municipiului Iași, Fundația Actus, Iași, 29 martie 2018; *Marea Unire a românilor în contextul sfârșitului primei conflagrații mondiale*, la simpozionul *Primăvara Marii Uniri*, Colegiul Național de Apărare, Universitatea națională de Apărare „Carol I”, Palatul Culturii, 24 aprilie 2018; *România în an centenar de la Marea Unire. Istorie și actualitate*, conferință individuală la Palatul Culturii, Iași, 10 mai 2018; *Marea Unire și confirmarea ei de jure la Conferința Păcii de la Paris*, la simpozionul *Marea Unire. Prinos cărturăresc și civic*, Vârful Câmpului, Botoșani, 18 mai 2018; *Arc peste timp: Marea Unire din 1918 în istorie și contemporaneitate*, la Teatrul Elisabeta, București, 21 mai 2018; *Partidul Național Liberal și Casa Regală a României*, la manifestarea *Familia Regală și Partidul Național Liberal – un ideal comun: România Mare*, Castelul Pelicor, Sinaia, 31 mai 2018; *Politica energetică în cadrul Uniunii Europene – cazul României*, conferință individuală la S.C. Gaz Est S.A., Vaslui, 20 iunie 2018; *Ideea națională și cultura în România în preajma Războiului de Întregire a țării*, la simpozionul național *Cultura românească – factor de unitate națională*, Consiliul Județean Vaslui, Biblioteca Județeană „Nicolae Milescu Spătarul”, 29 iunie 2018; *Cultura și ideologia religioasă din Moldova lui Veniamin Costachi în context european*, la simpozionul național *Mitropolit Veniamin Costachi – 250 de ani de la naștere*, Consiliul Județean Vaslui, 30 iunie 2018; *Tezaurul României de la Moscova – istorie și actualitate*, la simpozionul *Tezaurul României de la Moscova. Inventarul unei istorii de o sută de ani*, Teatrul „Matei Vișniec”, Suceava, 12 iulie 2018; *Avocații români în timpul Războiului de Întregire a țării*, conferință individuală la Consiliul Uniunii Barourilor de Avocați din România, Palatul Culturii, Iași, 23–25 august 2018; *Asociaționismul fraternalist în timpul primei conflagrații mondiale și problematica națională*, la Congresul Național al Istoricilor Români, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018; *Marea Unire a românilor – semnificații istorice*, la a XLI-a sesiune națională de comunicări științifice *Acta Moldaviae Meridionalis*, Vaslui, 27–28 septembrie 2018; *România la Centenar: reflecții asupra unui destin istoric*, la „Ciclul de Conferințe Centenar”, Ministerul Culturii, Consiliul Județean Iași, Deleni, 11 octombrie 2018; *Marea Unire din 1918: premise, înfăptuire, consecințe*, la Conferințele Centenarului, Muzeul Răzeșilor Găzari, Măgurești, Bacău, 17 octombrie 2018; *România la Centenarul Marii Uniri: O reflecție istoriografică*, la Simpozionul Național de Estetică, ediția a XXIII-a, *Timp și ficțiune*, Ministerul Culturii și Identității Naționale, Centrul de Cultură George Apostu, Bacău, 18 octombrie 2018; *Centenarul Marii Uniri în perspectivă istoriografică*, la masa rotundă *România întregită: premise, evoluții, perspective*, în cadrul ediției a XXXIII-a a Zilelor Academice Iașene, Academia Română – Filiala Iași, 23 octombrie 2018.

– Silviu Văcaru, *Augustin Șandru. Un erou mai puțin cunoscut*, la simpozionul *Augustin Șandru. Un luptător pentru unire*, ediția întâi, Viștea de Jos, 4 august 2018; *Petre Poni – corespondență primită în timpul Primului Război Mondial*, la simpozionul național „Vasile Pârvan”, Bacău, 4 octombrie 2018; *Un erou necunoscut al Marii Uniri*, la simpozionul național „Vasile Pârvan”, Bacău, 4 octombrie 2018; *Dimitrie Cantemir – spirit enciclopedic universal*, la simpozionul *Dimitrie Cantemir. Omul și epoca sa*, Vaslui, 29 octombrie 2018.

– Petronel Zahariuc, *Un capitalist din Moldova vechiului regim: Andrei Pavli*, la Zilele Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Sesiunea de comunicări a cadrelor didactice și cercetătorilor, Facultatea de Istorie, Iași, 26–27 octombrie 2018; *Istorie, istorie și istoriografie la Mănăstirea Neamț (secolul al XIX-lea)*, la Sesiunea anuală de comunicări a Institutului de Istorie „N. Iorga”, *Memoria istorică și construcția socială a trecutului*, București, 6–7 decembrie 2018.

– Alexandru Zub, *Imagini în slujba restituirii istorice, cu ocazia Centenarului Marii Uniri*, pe marginea albumului întocmit de prof. Ion Țurcanu (Chișinău), Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2018;

Demnitate umană și demnitate colectivă, cadru istorico-cultural, cu note autobiografice legate de momentul ștefanian 1957, la Biserica Sf. Haralambie, Iași, 7 februarie 2018; *Cuza și contemporanii său. Excursus ego-istoric*, la simpozion național Bârlad, 18 martie 2018; *Unitatea românească, proces de lungă durată*, la Prefectura Botoșani, 30 martie 2018; *Unitatea românească, proces istoric imemorial*, la Simpozionul Marii Uniri (1918–2018), organizat la Școala Gimnazială nr. 1 din Vârful Câmpului, 18 mai 2018; *N. Iorga: personalitatea istorică a românilor*, la simpozionul Nicolae Iorga – un artizan al Marii Uniri, Muzeul Județean de Istorie, Botoșani, 6 iunie 2018; *Unitatea națională: de la idee la act*, la Colocviul de la Putna, ediția a XII-a, *Unitatea de limbă, credință și neam. Sensul culturii române*, dedicată Marelui Centenar al Unirii (1918–2018), 23 august 2018; *Discursul istoric: dialog și persuasiune*, la Congresul Național al Istoricilor Români, Iași, 29 august – 1 septembrie 2018; *Laudatio. Un istoric exemplar, profesorul Ion Agrigoroaiei*, la acordarea titlului de cetățean de onoare, Primăria Municipiului Iași, 5 octombrie 2018; *Unitatea românească de la idee la faptă*, la simpozionul dedicat Centenarului Marii Uniri, *Făurirea Statului Național Unitar Român, de la idee la faptă*, Botoșani, 15 noiembrie 2018.

b. Comunicări la manifestări internaționale:

– Mihai-Cristian Amărieuței, *Aspecte de viață cotidiană în sursele istorice medievale și pre-moderne: arhiva românească a mănăstirii Protaton (Muntele Athos)*, la conferința științifică internațională *Viața cotidiană în spațiul est-european din cele mai vechi timpuri până în prezent: abordări interdisciplinare*, Chișinău, Republica Moldova, 30 octombrie 2018.

– Mihai-Ștefan Ceașu, *Vom Moldauwappen zum habsburgischen Doppeladler. Die Bukowina in den ersten Jahrzehntender österreichischen Herrschaft*, la conferința internațională *Herrschaftswechsel im langen 18. Jahrhundert Auswirkungen auf Personal und Regime/Changes of Government in the long 18th Century. Effects for Personal and Regimes*, organizată de Universitatea „Karl-Franzens”, Graz, Austria, 8–9 februarie 2018; *Un militant pentru unirea Bucovinei cu România: Ion Nistor*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918). Istorie și actualitate*, organizată de Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, Universitatea de Stat din Chișinău, Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Iași, 22–24 martie 2018; *Romanians of Bukovina at the end of the First World War: between loyalism and the national idea*, la conferința internațională *Romania at 100: Looking Forward through the Past*, organizată de „Society for Rumanian Studies”, la secțiunea *Bukovina between Empire and Kingdom*, București, 25–30 iunie 2018.

– Cătălina Chelcu, *Groapa ocnei versus spânzurătoare. Din practica judiciară în Moldova până la începutul secolului al XIX-lea*, în cadrul sesiunii științifice a departamentului de Istoria românilor, universală și arheologie, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie și Filosofie, ediția a V-a, 27 aprilie 2018; *Miron Costin și Polonia: între gândire și faptă*, la simpozionul internațional *Despre relațiile polono-române de-a lungul timpului în anul Centenarului Independenței Poloniei și Marii Uniri a României* din cadrul „Zilelor Culturii Polone”, Suceava, 14–15 septembrie 2018; *Condica de documente a mănăstirii Vizantea (ținutul Putna) – sursă pentru o istorie economică*, la conferința internațională *Viața cotidiană în spațiul est-european din cele mai vechi timpuri până în prezent: abordări interdisciplinare*, Chișinău, Republica Moldova, 30 octombrie 2018.

– Marius Chelcu, *Economic Status of Moldavian Monasteries in the 18th Century. Notes on income and expense lists*, la conferința internațională *Does Monastic Economy Matter? Religious Patterns of Economic Behavior*, organizată de „Centre for Advanced Study”, Sofia, și „Center for Governance and Culture in Europe”, University of St. Gallen, Sofia, Bulgaria, 10–12 noiembrie 2017; *Iașul la sfârșitul Marelui Război: îngrijorările și speranțele unui nou început*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918). Istorie și actualitate*, organizată de Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 22–24 martie 2018; *Archives from the Romanian Moldavia: sources for Jewish genealogical and demographic studies*, la conferința internațională *38th International Association of Jewish Genealogical Societies International Conference on Jewish Genealogy*, organizată în colaborare cu POLIN Museum, Jewish Historical Institute, Varșovia, și The Polish State Archives, Varșovia, 5–10 august 2018; *Din relațiile moldo-polone:*

pregătiri și urmări imediate ale cuceririi cetății Camenița (1672), la simpozionul internațional *Despre relațiile polono-române de-a lungul timpului în anul Centenarului Independenței Poloniei și Marii Uniri a României*, din cadrul „Zilelor Culturii Polone”, Suceava, 14–15 septembrie 2018.

– Mihai Chiper, *1848 și capcanele memoriei*, la Atelierul de memorie culturală *Imaterialitatea monumentelor*, Iași, 24 mai 2018, în cadrul conferinței *Perspectives in the Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 23–24 mai 2018.

– Adrian Cioflâncă, *Romanians and Germans in the Holocaust. Cooperation, Competition and Mutual Radicalisation*, la conferința internațională *The Nations of Occupied Europe Facing the Holocaust*, „Institute of National Remembrance”, Varșovia, Polonia, 7 decembrie 2017; *Discussant* în panelul *Historical Perspectives on Nationhood and Minorities*, Association for the Study of Nationalities, 23th World Convention, Columbia University, New York, SUA, 4 mai 2018; *Chair și discussant* în panelul *Jewish Intellectuals and Class-Politics in the Romanian Social Sciences: Dialectics of Identity during the Early Socialist Period*, din cadrul „Association for the Study of Nationalities”, 2018 European Conference, Universitatea din Graz, Graz, Austria, 6 iulie 2018.

– Gheorghe Cliveti, *Problema românilor „din afara granițelor” și politica externă a Vechiului Regat*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918)*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 23 martie 2018.

– Dorin Dobrințu, *Constituite la Paris și Veneția, aduse la Iași: biblioteca și arhiva Mihnea Berindei*, la conferința științifică internațională *Dezvoltarea economico-socială durabilă a euroregiunilor și a zonelor transfrontaliere*, ediția a XIII-a, organizată de Academia Română, Filiala Iași – Institutul de Cercetări Economice și Sociale „Gh. Zane”, Consiliul Județean Iași, Asociația „Euroregiunea Siret–Prut–Nistru”, Asociația Generală a Economistilor din România – Filiala Iași, Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți, Universitatea Cooperatist Comercială din Moldova, Iași, 10 noiembrie 2017.

– Alexandru Gavriș, *Un journal libéral à la fin du XIXème siècle: L’Étoile Roumaine (1885–1888)*, la conferința internațională *La presse francophone publiée en Europe du Sud-Est, XIXe–XXIe siècles*, București, 17 martie 2018.

– Sorin Grigoruță, *Physicians, medicalization and modernization within Moldavia (the first half of the 19th century)*, la workshop-ul *People, Objects and Languages across the Empires Interference and Circulations of Words and Images in Premodern Societies*, New Europe College – Institute for Advanced Study, București, 4–6 iunie 2018.

– Andi Mihalache, *The Art of Public Monuments/Arta monumentelor publice*, la simpozionul internațional *Perspectives in Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity*, organizat de Departamentul de cercetare interdisciplinară al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, în cadrul secțiunii *The Immateriality of Monuments*, fifth edition, *Mapping Digital Futures*, Iași, 23–24 mai 2018.

– Cătălina Mihalache, *Arta de a povesti*, la simpozionul internațional *Dimitrie Cantemir și vocația europeană a gândirii românești*, ediția a XIV-a, organizat de Inspectoratul școlar Iași, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”, Chișinău, Republica Moldova și Liceul Teoretic „Dimitrie Cantemir”, Iași, 23 octombrie 2017; *Competiții identitare și politici școlare în preajma Unirii: educații patriotice și naționale în Regat și în provinciile locuite de români*, la conferința internațională *Marea Unirea a românilor (1918). Istorie și actualitate*, organizată de Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, în cadrul programului „Centenar” al Primăriei Municipiului Iași, Iași, 23–24 martie 2018; *Instituirea simbolică a monumentelor istorice prin educația școlară*, la simpozionul internațional *Perspectives in Humanities and Social Sciences: Hinting at Interdisciplinarity*, organizat de Departamentul de cercetare interdisciplinară al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, secțiunea *The Immateriality of Monuments*, fifth edition, *Mapping Digital Futures*, Iași, 23–24 mai 2018; *O lume în cuvinte și tăceri. Femei în lupta pentru supraviețuire din spatele frontului, în Moldova și dincolo de Prut (1916–1918)/Un mondo di parole e silenzi. Donne combattenti per la sopravvivenza nelle retrovie della Prima Guerra Mondiale, in Moldavia e al di là del fiume Prut (1916–1918)*, la Colloquio internazionale do studi *Voci femmini della Grande Guerra*, Padova, Italia, 25–26 octombrie 2018.

– Leonidas Rados, *Acceding to university education: The baccalaureate examination in Romania (1860–1918)*, la conferința internațională *Examens, grades et diplômes. La validation des compétences par les universités du XIIe siècle à nos jours*, Université Paris 1, 6–8 septembrie 2018; *Între erudiție și credință: profesoratul lui Constantin Erbiceanu la Facultatea de Teologie din București*, la simpozionul internațional *Ius ecclesiasticum în viața Bisericii: 130 de ani de teologie canonică în Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității din București*, Universitatea din București, 20–21 septembrie 2018.

– Bogdan-Alexandru Schipor, *Marea Britanie și aliații est-europeni ai Franței la sfârșitul Marelui Război/Great Britain and the Eastern-European allies of France at the end of the Great War*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918) – istorie și actualitate*, organizată de Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în colaborare cu Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Facultatea de Istorie a Universității din București, Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, Institutul de Istorie din Chișinău, Serviciul de Stat de Arhivă al Republicii Moldova, Iași, 22–24 martie 2018; *1938 – România, Polonia și sfârșitul „ordinii” de la Versailles în estul Europei*, la simpozionul internațional *Bliżej siebie/Mai aproape unii de alții*, organizat de către Uniunea Polonezilor din România și Ambasada Republicii Polone la București, Suceava, 14–16 septembrie 2018; *Allies and adversaries. Britain and France's alliance policy in Eastern Europe at the end of the Great War*, la conferința internațională *Petites puissances et l'inégalité dans le système international/Small Powers and Inequality within the international system*, organizată sub patronajul Comisiei Naționale a României pentru UNESCO și a Federației Europene a Asociațiilor, Centrelor și Cluburilor pentru UNESCO, organizatori: Universitatea „Valahia” din Târgoviște, Centrul Cultural pentru UNESCO din Târgoviște, Universitatea „Sorbonne Nouvelle” – Paris 3, Asociația Română de Studii Baltice și Nordice și Centrul de cercetare și patrimoniu cultural „Grigore Gafencu” din Târgoviște, 29 septembrie 2018; *Twenty Years After: United Kingdom and the Baltic States in 1919 and 1939*, la *100 Years since Modern Independence and Unification in Baltic Sea Region and East-Central Europe*, Ninth International Conference on Baltic and Nordic Studies in Romania, organizată de către Asociația Română de Studii Baltice și Nordice și Universitatea „Valahia” din Târgoviște, 15–16 noiembrie 2018.

– Flavius Solomon, *„Pacea din Est”. Basarabia și Dobrogea în proiecțiile postbelice germane (1917–1918)*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918) – istorie și actualitate*, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 22–24 martie 2018; *World War I and the Genesis of the Radical Leftist Discourse in Romania*, la conferința internațională *World War I and Beyond: Human Tragedies, Social Challenges, Scientific and Cultural Responses*, Humboldt-Kolleg, București, 17–19 septembrie 2018.

– Cătălin Turliuc, *Memorie, istorie și identitate națională în context european*, la simpozionul internațional *Memorie istorică și spiritualitate românească*, Iași/Cahul/Ismail/Odessa, 25–30 octombrie 2018; *Geografie și tehnologie: repere ale primei conflagrații mondiale*, la simpozionul internațional *Dobrogea în contextul Primului Război Mondial*, Academia Oamenilor de Știință din România, Muzeul de Istorie națională și Arheologie Constanța, AFCN, Constanța, 26–28 octombrie 2018; *Autodeterminarea națională din perspective asociaționismului fraternalist la începutul secolului al XX-lea*, la conferința științifică internațională *Centenar Sfatul Țării*, Chișinău, 21 noiembrie 2018; *Abdicarea lui Alexandru Ioan Cuza în memoria socială a românilor*, la simpozionul internațional *Alexandru Ioan Cuza – abdicare și exil*, Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași, Muzeul Unirii, 9–10 februarie 2018; *România la Conferința de la Paris (1919–1920). Rolul și contribuția lui Alexandru Vaida Voevod*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918) – istorie și actualitate*, Iași, 22–24 martie 2018; *Ideea națională românească în procesul modernizării țării*, la simpozionul *Dumitru Stăniloaie*, ediția a VI-a, Facultatea de Teologie Ortodoxă, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Mitropolia Moldovei și Bucovinei, Iași, 9 mai 2018; *Relațiile bilaterale româno-israeliene din perspectiva emigrării evreilor români în Israel*, la conferința *Punți între state. Israel – România*, Biblioteca Centrală Universitară București, 15 mai 2018; *Ion Inculeț în fața istoriei: o perspectivă contemporană*, la simpozionul

internațional *Ion C. Inculeț – ctitor de țară și de biserică bârnoveană*, Bârnova, județul Iași, 3–4 iunie 2018; *Centenarul Marii Uniri – rolul asociaționismului fraternal modern în realizarea României Întregite*, la simpozionul internațional *Unitatea națională a românilor în destinul lor istoric*, Iași, Palatul Culturii, 8 iunie 2018; *Romania, 100 Years from The Great Union. Milestones in its Historical Becoming*, la International Summer Courses Romania – Language and Civilization, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 6 iulie 2018; *Locul și rolul juriștilor români în realizarea Marii Uniri*, la masa rotundă *Baroul național român la 100 de ani de la Marea Unire*, Palatul Parlamentului, București, 21 septembrie 2018.

– Petronel Zahariuc, *Romanian Documents of the Archives of the Hagiorite Monastery of Zographou (A General Survey)*, la Research network dedicated to the history of the monastic economy, *Does monastic economy matter? Religious patterns of economic behavior*, Workshop II, Centre for Advanced Study, Sofia, Bulgaria, 10–11 noiembrie 2018 (în colaborare cu Ivan Biliarsky, Gheorghe Lazăr și Dimiter Peev); *Date despre câteva case din Iași (Adamachi, Bosie, Carp, Cerchez) desprinse din documente inedite (1750–1850)*, la simpozionul internațional *Monumentul. Tradiție și viitor*, Iași, 4–7 octombrie 2018; *Muntele Athos și Marea Unire*, la simpozionul internațional *Marea Unire a românilor – istorie și actualitate*, Iași, 22–24 martie 2018.

– Alexandru Zub, *Unitatea națională: de la idee la act*, la conferința internațională *Marea Unire a românilor (1918). Istorie și actualitate*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 22 martie 2018; *Temps et propension historique dans l'Europe au XXe siècle*, la seminarul internațional „Penser l'Europe”, *România – Europa, 1918–2018*, Academia Română, București, 21–22 septembrie 2018.

Totodată, în cadrul unor manifestări științifice internaționale, al unor stagii de documentare sau al schimburilor interacademice desfășurate în anul 2018, un număr de 11 cercetători de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au efectuat deplasări în Austria, Bulgaria, Elveția, Franța, Germania, Italia, Republica Moldova, Polonia, Federația Rusă, Statele Unite ale Americii. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive și biblioteci, documentări în vederea realizării și concretizării la un nivel științific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol”.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că cercetătorii Institutului au semnat 117 studii și articole științifice publicate în reviste din țară și străinătate.

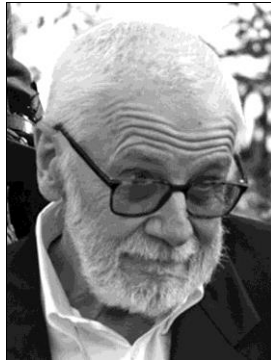
De asemenea, patru dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ștefan Ceaușu, Flavius Solomon –, iar trei cercetători fac parte din Comisia Mixtă de Istorie Româno-Cehă.

Mai adăugăm, la final, faptul că șapte dintre cercetătorii Institutului au obținut în anul 2018 nouă premii, medalii, diplome, titluri și distincții, ceea ce demonstrează o dată în plus calitatea și performanța muncii de cercetare desfășurate în cadrul acestei instituții științifice.

Mihai-Cristian Amărieuței*
Bogdan-Alexandru Schipor**

* Asistent de cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Cercetător științific gradul II, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

**UN PRIETEN AL ROMÂNILOR,
UN PREȚUITOR AL CULTURII NOASTRE –
MAX DEMETER PEYFUSS*
(2 AUGUST 1944 – 13 APRILIE 2019)**

Spre jumătatea lunii aprilie înceta din viață, în apropierea Vienei, o personalitate proeminentă a istoriografiei europene, prieten apropiat, totodată, al României, un prețuitor al culturii noastre naționale. Este vorba de istoricul și literatul austriac cu ascendență aromână Max Demeter Peyfuss (2 august 1944 – 13 aprilie 2019).

Regretatul dispărut este autorul a numeroase studii privind istoria modernă, autor și coautor a mai multor cărți. Pentru noi, românii – mai ales cei cu antecesorii vlahi din Balcani –, se cuvine un gând de recunoștință pentru regretatul dispărut pentru onestitatea și acribia documentară cu care și-a dezvoltat cercetările științifice subsumate cunoașterii sud-estului european, cu precădere a istoriei vlahilor balcanici în Epoca Modernă. Urmașul unor familii de aromâni refugiate din Moscopole – metropola vlahilor balcanici din veacul al XVIII-lea – în Imperiul Austriac, „Herr Profesor”, cum îl apelau apropiații, este autorul unor studii fundamentale privind istoria vlahilor balcanici, teza de doctorat *Die aromunische Frage: ihre Entwicklung v. den Ursprüngen bis zum Frieden v. Bukarest (1913) u. die Haltung Österreich-Ungarns* (tradusă și în limba română sub titlul *Ches-tiunea aromânească*) și volumul despre cărțile tipărite în metropola vlahilor din Balcani (*Die Druckerei von Moschopolis, 1731–1769*; nu-i tradusă în românește, dar este în albaneză...), fiind repere esențiale ale istoriei moderne a aromânilor (pe lângă alte consistente studii și articole, publicate inclusiv în reviste românești – precum „Revue des Études Sud-Est Européennes” ori „Journal: Colloquia. Journal for Central European History”). Totodată, regretatul dispărut – *Doctor Honoris Causa* al Universității de Vest din Timișoara, avizat cunoscător al istoriografiei (are numeroase comentarii pe marginea unor cărți românești publicate în reviste de top ale istoriografiei europene, precum „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, „Slavic Review” ori „Wiener Zeitschrift für

---

* Publicat în www.ziuconstanta.ro/stiri/invitati/in-memoriu-un-prieten-al-romanilor-un-pretuitor-al-culturii-noastre-max-demeter-peyfuss-2-august-1944-13-aprilie-2019-document-690794.html.

die Kunde des Morgenlandes”) este și un profund cunoscător și prețuitor al istoriei (este autorul volumelor-sinteză *Romania in the European context*, 1999, și *Republik Moldavia*, în 1997) și culturii noastre, a fost și un cultivat literat, un pasionat și sensibil traducător din literatura română modernă și contemporană (poezie, mai ales), prieten de suflet cu cunoscuți creatori literari.

Iată de ce, acolo, pe Câmpiile Elizeene, vienezul urmaș al moscopolenilor (al familiei Tirka) se va întâlni, negreșit, și cu prietenii și confrății săi români Anatol E. Baconski (în 1976 i-a tradus, la Berlin, romanul, nepublicat, *Biserica neagră*, sub titlul *Die schwarze Kirche*, iar doi ani mai târziu, la Viena, *Wie ein zweites Vaterland*), Nichita Stănescu (în 2008 a publicat într-o revistă germană *Der rumänische Lyriker Nichita Stănescu 1933–1983*), Petre Stoica (l-a socotit „un frate” al său), Adrian Păunescu (il apreciază ca fiind „un om lucid și demn, un om independent și neinfluențat decât de realitate”, „un om al adevărului”), nu mai puțin cu Hristu Cândroveanu, Matilda Caragiu-Marioțeanu, Vasile G. Barba, Gheorghe Zbucnea, Nicolae-Șerban Tanașoca etc.

În semn de respect pentru memoria acestui veritabil intelectual și om de știință european, atât de apropiat de noi, românii (l-am cunoscut la finele anilor '80, la un congres cultural-științific al aromânilor, la Freiburg, și în prima parte a anilor '90, la o altă reuniune științifică, la Salonic), readucem în atenția generațiilor de astăzi o prezentare a cărții (inserată în gazeta constănțeană „Cuget liber”), tradusă în românește în 1994, sub titlul *M. D. Peyfuss și cercetarea trecutului aromânilor în perioada modernă*:

Între lucrările ce se constituie, credem, ca referințe clasice în aromânistică ni se înfățișează teza de doctorat a cercetătorului austriac (cu ascendență aromânească) Max Demeter Peyfuss, *Die Aromunische Frage* (susținută în 1971), apărută puțin mai târziu și sub formă de carte. Buna primire care s-a făcut, la timpul ei, acestei teze – premiată, de altfel, de către prestigiosul *Sudosteuropa Gesellschaft* –, inclusiv de către puținii specialiști români în aromânistică (Matilda Caragiu Marioțeanu, N. Ș. Tanașoca), a îndreptățit ca, la două decenii de la apariția ei, să fie reeditată, de astă dată în limba română. Sufletul acestui veritabil act de cultură națională, cel grație căruia publicul larg poate intra astăzi în contact direct cu *Chestiunea aromânească* (cum este intitulată cartea în ediția prezentă) – a fost profesorul

N. Ș. Tanașoca, care, de altfel, a îngrijit această apariție (subvenționată, *nota bene*, de către Ministerul Culturii).

Să remarcăm, de asemenea, că lucrarea face parte din *Colecția „Biblioteca Enciclopedică de Istoria României”*, coordonată de academicianul Șerban Papacostea, colecție care are deja la activ apariții editoriale (reeditări) ce deveniseră, cu timpul, referințe clasice ale istoriografiei naționale.

Subintitulată *Evoluția ei de la origini până la Pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, lucrarea *Chestiunea aromânească* (142 p.) tratează problematica respectivă într-o sinteză documentară în care enunțurile autorului sunt permanent raportate la existența faptului istoric ca atare; nu este, prin urmare, o lucrare polemică, spiritul științific și discernământul de cercetător ale autorului impunându-i raportarea la revelațiile documentare. Această abordare extrem de probă a chestiunii aromânești face din lucrare o sursă documentară de prim ordin, informațiilor livrești autorul adăugându-le substanța de rezistență a contribuției sale: rapoartele diplomatice austro-ungare; acest izvor istoric – necercetat până la demersul profesorului Peyfuss – este un martor de neînlocuit asupra cunoașterii stării de spirit a vremii și a implicațiilor politico-diplomatice *vis-à-vis* de modul în care chestiunea aromânească era percepută mai ales în cancelariile diplomatice ce depindeau de Viena; prețioase sunt, de asemenea, relațiile asupra atitudinii oficialităților române, elene sau otomane – redate prin filiera diplomaților vienezi –, după cum autorul menționează și permanentele neînțelegeri între fruntașii mișcării național-culturale aromânești, generate mai ales de orgolii și exacerbarea unor atitudini egocentriste.

Din cuprinsul cărții – însoțită, în partea finală, de o bogată *Bibliografie* –, cititorul poate lua cunoștință, dincolo de bogăția informațiilor de natură politico-diplomatică, de originile problematicei aromânești, de începuturile trezirii conștiinței naționale aromânești, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, de o relansare a mișcării naționale aromânești la mijlocul veacului al XIX-lea, de implicarea Statului Român în sprijinirea acestei revigorări, de permanenta obstrucție a elenilor în afirmarea identității naționale a aromânilor, de complexitatea și interferențele intereselor Marilor Puteri în zona balcanică – în funcție de care își formulau și atitudini, și comportamente față de aromâni și problematica națională a acestora. În chip onest, autorul se delimitează de părtinitoarea poziție a istoriografiei elene, potrivit căreia aromânii erau greci ce vorbeau un idiom latin și că fruntașii acestora, care pledau pentru păstrarea propriei naționalități, ar fi fost „instrumente plătite ale propagandei românești”. Scrisă într-un spirit analitic, cu o elegantă conciziunea în exprimare, utilizând izvoare documentare de epocă – e drept, emanate, în principal, doar de pe poziția austro-ungară –, lucrarea profesorului vienez rămâne, până astăzi, ca o remarcabilă contribuție în aromânistică.

Stoica Lascu *

---

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ovidius”, Constanța.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>AARMSLit.</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, București
<i>AB</i>	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
<i>ACNSAS</i>	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității, București
<i>AHR</i>	= „The American Historical Review”, Oxford
<i>AIAC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIAI</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AIIC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIINC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIX</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AISC</i>	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
<i>ALIL</i>	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
<i>AM</i>	= „Arheologia Moldovei”, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
<i>AMB</i>	= Arhivele Municipiului București
<i>AMN</i>	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
<i>AMP</i>	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale București
<i>AnM</i>	= „Analele Moldovei”
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>AOSPRM</i>	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
<i>APR</i>	= „Analele Parlamentare ale României”, București
<i>AR</i>	= „Arhiva Românească”, București
<i>ArchM</i>	= „Archiva Moldaviae”, Iași
<i>ArhGen</i>	= „Arhiva Genealogică”, Iași
<i>ARMSS</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”, București
<i>ARMSI</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>ASB</i>	= Arhivele Statului București
<i>ASB, AN</i>	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
<i>ASB, Doc. ist.</i>	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
<i>ASBc</i>	= Arhivele Statului Bacău
<i>ASBt</i>	= Arhivele Statului Botoșani
<i>ASC</i>	= Arhivele Statului Cluj
<i>ASG</i>	= Arhivele Statului Galați
<i>ASI</i>	= Arhivele Statului Iași
<i>ASMh</i>	= Arhivele Statului Mehedinți
<i>ASO</i>	= Arhivele Statului Oradea
<i>ASRI</i>	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
<i>ASTm</i>	= Arhivele Statului Timișoara
<i>AȘUI</i>	= „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
<i>AT</i>	= „Arhivele Totalitarismului”, București
<i>ATMI</i>	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
<i>AUB</i>	= „Analele Universității București”
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române, București
<i>BCMI</i>	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București
<i>BCU</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. LVI, 2019, p. 409–410

<i>BIFR</i>	= „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
<i>BMI</i>	= „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
<i>BOR</i>	= „Biserica Ortodoxă Română”, București
<i>BRV</i>	= „Bibliografia românească veche”, București
<i>BS</i>	= „Balkan Studies”, Salonic
<i>CC</i>	= „Codrul Cosminului”, Suceava
<i>CG</i>	= „Cuget românesc”, Buenos Aires
<i>CI</i>	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
<i>CMRS</i>	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
<i>CvL</i>	= „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
<i>DAD</i>	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
<i>DI</i>	= „Dosarele istoriei”, București
<i>DIR</i>	= „Documente privind istoria României”, București
<i>DRH</i>	= „Documenta Romaniae Historica”, București
<i>GB</i>	= „Glasul Bisericii”, București
<i>IN</i>	= „«Ioan Neculce». Buletinul Muzeului Municipal Iași”
<i>JGO</i>	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
<i>LR</i>	= „Limba română”, București
<i>MA</i>	= „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
<i>MB</i>	= „Mitropolia Banatului”, Timișoara
<i>MemAntiq</i>	= „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
<i>MI</i>	= „Magazin Istoric”, București
<i>MMS</i>	= „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
<i>MO</i>	= „Mitropolia Olteniei”, Craiova
<i>MOj</i>	= „Monitorul Oficial”, București
<i>MSȘIA</i>	= „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
<i>NedH</i>	= „Nouvelles Etudes d'Histoire”, București
<i>NRR</i>	= „Noua revistă română”, București
<i>RA</i>	= „Revista arhivelor”, București
<i>RdI</i>	= „Revista de istorie”, București
<i>RER</i>	= „Revue des Études Roumaines”, București
<i>RESEE</i>	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
<i>RFR</i>	= „Revista Fundațiilor regale”, București
<i>RHSEE</i>	= „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
<i>RI</i>	= „Revista istorică”, București
<i>RIR</i>	= „Revista istorică română”, București
<i>RITL</i>	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
<i>RMM</i>	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
<i>Rsl</i>	= „Romanoslavica”, București
<i>SAHIR</i>	= „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
<i>SAI</i>	= „Studii și articole de istorie”, București
<i>SCIA</i>	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
<i>SCILF</i>	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
<i>SCIV(A)</i>	= „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)”, București
<i>SCN</i>	= „Studii și cercetări de numismatică”, București
<i>SCSI</i>	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
<i>SEER</i>	= „The Slavonic and East European Review”, Londra
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIM</i>	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
<i>SODF</i>	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
<i>SOF</i>	= „Südost-Forschungen”, München
<i>SRdI</i>	= „Studii. Revistă de istorie”, București
<i>SUBB</i>	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
<i>TD</i>	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
<i>VR</i>	= „Viața Românească”